

ANUL XII

2

1969

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

REVISTA ARHIVELOR

2

Anul XII

BUCUREȘTI
1969

COMITETUL DE REDACȚIE

V. ARIMIA, FL. BOERAȘ, ȘT. HURMUZACHE — redactor șef, IL. LEONTE, I. MĂRCUȘ,
M. REGLEANU, M. SOVEJA, GH. UNGUREANU

REVISTA ARHIVELOR

Apare de două ori pe an

Redacția : București, str. Arhivelor nr. 2, Sectorul 6, telefon : 13.37.77

Abonamentele se fac prin oficiile poștale

ARHIVELE STATULUI LA UN PĂTRAR DE VEAC DE LA ELIBERAREA ȚĂRII

GH. TITILEANU

Ne găsim la un pătrar de veac de la eliberarea patriei noastre de sub jugul fascist. Este momentul care prilejuiește o retrospectivă asupra drumului parcurs, a realizărilor obținute și, totodată, este cea mai bună ocazie pentru meditație și reflecție asupra perspectivei de viitor a activității Arhivelor Satului.

Ne îndeplinim o plăcută datorie de conștiință, exprimând aci sentimentele noastre de profundă recunoștință partidului care ne-a călăuzit pașii, ne-a acordat încrederea și sprijinul, creînd condiții fără precedent pentru ridicarea muncii arhivistice din țara noastră la nivelul nebănuit de înaltașii noștri.

Succintul bilanț pe care încercăm să-l prezentăm are loc sub semnul nestăvilitului entuziasm determinat de adoptarea de către cel de al X-lea Congres al partidului a documentelor programatice, care prefigurează imaginea României socialiste în viitorul deceniu.

25 de ani sînt puțini în istoria milenară a poporului nostru, dar în timpul lor s-au petrecut profunde transformări social-politice, împlinirea idealurilor de liberate națională și socială, realizări impresionate în dezvoltarea forțelor de producție, în ridicarea bunăstării oamenilor muncii, în dezvoltarea spirituală a societății românești.

Dezvoltarea muncii de cercetare științifică și înflorirea culturii, pe toate dimensiunile și complexitatea lor, nu pot fi înțelese pe deplin și nici nu pot avea viabilitate decît fundamentîndu-se pe o bază trainică a tezaurului arhivistic al patriei și interpretate de pe pozițiile atotbiruitoare a învățăturii marxist-leniniste. Adevărul istoric impune cunoașterea și studierea nemijlocită a surselor autentice și veridice ale istoriei patriei. Acestea reflectă și consemnează fapte și evenimente, experiențe și străduințe, dragoste de patrie, de liberate și dreptate, mîndria și hărnicia poporului nostru. Iată de ce munca arhivistică reclamă cu putere de imperativ, pe lîngă temeinice cunoștințe de specialitate, profund atașament și înțelegere caldă pentru munca și aspirațiile generațiilor anterioare, ceea ce îi dă caracter de muncă pasionantă. Sub acest unghi de vedere ne apar mai limpezi și putem aprecia cu mai multă înțelegere eforturile care s-au depus în trecut în acest domeniu de către o seamă de vrednici înaltași ai culturii și științei istorice românești.

În cele douăsprezece decenii de existență, pînă la înfăptuirea insurrecției naționale, Arhivele Statului acest sanctuar al drepturilor compatrioților, cum le definea Gh. Asachi, au adunat cu rivnă, au conservat și au păstrat cu sfințenie pentru generațiile viitoare un neprețuit tezaur documentar necesar scrierii istoriei patriei.

Definirea arhivisticii ca știință, stabilirea principiilor și criteriilor de urmat în acest domeniu, multe din acestea valabile și astăzi, ca și nevoia fundamentării pe izvoare arhivistice și valorificarea lor în lucrări de erudiție, reprezintă rezultatul gândirii unor marcante personalități progresiste ale culturii noastre ca : Gheorghe Asachi, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Teodor Codrescu, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Dimitrie Onciul, Gheorghe Ghibănescu, Nicolae Iorga ș. a., unii dintre aceștia și proeminente figuri de arhiviști.

Strădania lor este cu atît mai vrednică de prețuire și de recunoștință, cu cît, în împrejurările în care au trăit și au muncit, au avut de înfruntat nenumărate greutăți rezultate din lipsa de înțelegere a forurilor conducătoare. Cîtă grijă s-a acordat în trecut arhivelor de către oficialități pentru păstrarea și transmiterea lor posterității, rezultă cu prisosință din cele spuse de istoricul și editorul de documente Gh. Ghibănescu în Senat, în 1925, cu prilejul votării legii pentru organizarea Arhivelor Statului : „Legea care se aduce înaintea discuțiunii d-voastre reprezintă pentru statul românesc exponentul civilizațiunii sale. Dacă ar fi să vedem cum sînt păstrate arhivele ne-am da seama că este o bătaie de joc. Se țin actele într-o înăcrîre de aer, îmbîcsită cu colb, cu guzgani și acela, care are interesul și curiozitatea de a se cobîrî și în subsolul prefecturilor și în subsolul tribunalelor și al curților de apel este cuprins de mirare de murdăria și neorînduiala în care le găsește”. N. Iorga, inegalabilul răscolitor al arhivelor, stigmatiza într-un articol publicat în 1935 în „Neamul românesc”, cu profundă indignare distrugerea documentelor în cuvinte ca cele ce urmează : „Întregi arhive, sub cuvînt că se ajută cine știe ce lacomă filantropie, au fost vîndute cu kilogramul și această ticăloșie a unor funcționari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată”, iar mai departe „Societatea însăși trebuie să se mobilizeze pentru a împiedica această risipă, unică în lume. Pe această cale a prediciei către toată lumea fac apel, și ca istoric și în toate însușirile publice pe care le am, pentru ca ea să-și dea seama de ce datorie are și să denunțe să oprească pe aceia care aruncă în vînt opera sacră a secolelor”.

■ În istoria arhivelor noastre ultima conflagrație mondială a constituit un moment greu. Prețiosul material arhivistice suferă pierderi ireparabile, fiind evacuat, dispersat și adăpostit în clădiri care nu prezentau suficiente garanții pentru o bună păstrare.

O dată cu victoria insurrecției naționale, antifasciste, cu profunde transformări care au loc în viața țării, cu opera de edificare a noii orînduiri sub conducerea Partidului Comunist Român, au loc schimbări radicale și în situația Arhivelor Statului, care intră într-o nouă fază de dezvoltare.

În contextul vieții noastre spirituale, amploarea cercetărilor determinate de creșterea rolului științei în progresul de ansamblu al socie-

tății, perfecționarea activității instituțiilor de cultură, participarea activă a intelectualității la lărgirea orizontului de cunoștințe, la ridicarea conștiinței tuturor oamenilor muncii dau Arhivelor Statului un loc dintre cele mai de seamă.

Revenea Arhivelor Statului, în aceste împrejurări, ca primă sarcină aceia de a-și concentra toate forțele pentru readucerea în depozite a fondurilor dispersate, de a restabili starea de ordonare a materialelor și de a prelua noi fonduri de la instituțiile care au fost afectate din cauza stării de război. Este perioada grea din istoria Arhivelor, când trebuiau depuse eforturi susținute pentru salvarea arhivelor și asigurarea condițiilor de păstrare cit de cit corespunzătoare, paralel cu acțiunea de ordonare a acestora.

Se cuvine să relevăm aci munca plină de abnegație a arhiviștilor, atît a cadrelor vechi cît și a celor ce se aflau la început de drum în această activitate de mare răspundere și plină de satisfacții, care nu și-au îngăduit odihnă pînă cînd n-au pus la adăpost și n-au făcut ordine în tezaurul documentar al istoriei patriei.

Profunde transformări revoluționare care au avut loc în patria noastră după eliberarea țării, pe plan politic, social, economic și cultural, au determinat și așezarea Arhivelor Statului pe baze noi ca și activitatea lor ulterioară în consonanță cu transformările respective.

Desprindem din acest context actul cu incommensurabile consecințe a trecerii materialelor documentare, indiferent de creator, în proprietate de stat, ca și noua lege de organizare a Arhivelor în care se reflectă principiul călăuzitor al politicii culturale a partidului nostru în privința administrării, păstrării și valorificării multiple și complexe a materialelor arhivistice.

Pentru ca materialele documentare să poată intra masiv în circuitul cercetării științifice mai trebuiau luate o serie de măsuri. Decretul nr 353 pentru înființarea Fondului arhivistic de stat și H. C. M. nr. 1119. din 1957 împlinesc aceste cerințe, stabilind sarcini concrete Direcției generale a Arhivelor Statului ca administrator unic al acestui fond.

Potrivit legislației respective D. G. A. S. îndrumază și controlează organizarea și conservarea materialelor documentare ale instituțiilor și organizațiilor de orice fel de pe teritoriul țării, elaborează și difuzează instrucțiuni și îndrumări metodice obligatorii asupra problemelor arhivistice, dirijează concentrarea și gruparea materialelor documentare de pe teritoriul României, îndrumază munca de întocmire a indicatoarelor pentru stabilirea duratei de păstrare a materialelor documentare deținute de instituțiile și organizațiile de orice fel, are dreptul exclusiv de a hotărî asupra importanței științifice și practice a materialelor documentare ce fac parte din Fondul arhivistic de stat.

Trebuie să relevăm îndeosebi ca un fapt caracteristic al acestei legislații, sarcina ce revine Arhivelor Statului, de a întocmi evidența centralizată a materialelor documentare ce fac parte din Fondul arhivistic de stat, fiind o prevedere de covârșitoare importanță pentru activitatea Arhivelor și implicit cu consecințe rodnice pentru munca de cercetare, în sensul asigurării valorificării lor pe de o parte, iar pe de altă parte înlăturarea posibilităților de distrugere și înstrăinare.

Pentru ducerea la îndeplinire a sarcinilor multiple ce reveneau Arhivelor Statului au fost create și condiții corespunzătoare ; a fost extinsă rețeaua arhivistică de la 10 unități câte erau în 1945, la 40 în prezent.

Paralel a crescut și numărul fondurilor preluate de Arhive. Dacă în anul 1940 numărul fondurilor era de circa 1.000, azi se păstrează în depozitele Arhivelor Statului peste 4.850 fonduri însumând aproximativ 120.000 metri liniari poliță raft, la care se adaugă colecții importante care însumează zeci de mii de documente medievale, peste 5.000 de manuscrise, 18.000 de planuri și hărți, 19.000 de sigilii, numeroase stampe, registre de stare civilă, microfilme, fotocopii etc.

Conservarea, prelucrarea și valorificarea prin metode și mijloace variate a materialelor documentare din Arhivele Statului, îndrumarea și controlul muncii pe linie de arhivă de la instituții și întreprinderi, nu se puteau încredința decât unui personal, mai numeros, cu pregătire deosebită, devotat și capabil să înțeleagă importanța rezultatelor rodnice pentru știință, cultură și economia națională. Recrutat cu grija raportată la înaltele sale responsabilități, instruit în cadrul diferitelor facultăți ale universităților din întreaga țară, în forme de pregătire profesională bine organizate la locul de muncă, personalul a sporit substanțial de la 150 în primii ani după eliberare la 473 de salariați în prezent, din care 258 arhiviști cu studii universitare.

Concentrarea fondurilor arhivistice în depozitele Arhivelor Statului a avut la bază — pe lângă unele măsuri impuse de împrejurări de a le salva de la distrugere — principii și criterii științifice fundamentate care să permită studierea exahaustivă a problemelor pe care le reflectă cât și necesitatea și oportunitatea prinderii lor în obiectivul de investigație. Astfel, spre deosebire de perioada anterioară elaborării, Arhivele Statului s-au orientat spre preluarea de fonduri întregi, evitând preluarea de fragmente ; s-a urmărit apoi în această acțiune acoperirea tuturor perioadelor istorice încât să fie lărgită baza documentară spre a putea răspunde cerințelor. Paralel s-a ținut seama de planurile instituțiilor științifice, coordonându-se preluările și prelucrarea cu temele înscrise pentru studiu.

Ca știință fundamentală în cadrul științelor sociale, arhivistica își are legi proprii de dezvoltare pe care sînt întemeiate toate aspectele muncii în ansamblul general al preocupărilor ei bine definite. Faptul acesta nu înseamnă că activitatea care îi este proprie și care o caracterizează se desfășoară rigid și închisat în anumite norme care să nu permită introducerea noului în acest domeniu. Aplicarea în continuare și în mod riguros a metodelor clasice în munca de arhivă ar fi avut drept consecință rămânerea mult în urmă față de cerințele mereu sporite ale activității de cercetare științifică. Se impunea cu necesitate căutarea și aflarea unor noi metode de lucru care să grăbească ritmul de prelucrare, metode care să îmbogățească totodată și sistemul de lucru în domeniul practicii arhivistice.

La indicația conducerii ministerului, D. G. A. S. a luat măsuri corespunzătoare ca, în ideea enunțată, să fie accelerat ritmul de prelucrare a fondurilor. Este meritul lucrătorilor din arhive că au înțeles acest imperativ și că au căutat și adoptat în muncă metode noi de natură să simplifice o serie de operațiuni care au făcut să crească considerabil această activitate, fără a afecta calitatea lucrărilor. Astfel, numai în anii 1966 —

1968 s-au prelucrat 37.000 de metri liniari de dosare, 57.000 de documente medievale, peste 150.000 de microfilme și xerografii. Sînt date toate premisele care să ducă la convingerea ca într-un viitor foarte apropiat toate fondurile importante și colecțiile păstrate în depozitele Arhivelor Statului să fie date în cercetare.

Munca desfășurată în ultimii 25 de ani n-a fost ușoară, dar astăzi putem afirma că tezaurul pe care-l păstrăm a devenit o sursă inepuizabilă de informare în toate domeniile de activitate, cea mai mare parte din materialul arhivistic din depozitele noastre avînd evidența necesară pentru a putea fi studiat.

Vicisitudinile prin care au trecut materialele arhivistice, lipsa de grijă la deținători, afectarea de spații de depozitare improprie, fauna și flora care le-au măcinat sănătatea în cursul timpului, au avut ca rezultat degradarea unei însemnate cantități de materiale. Dacă n-ar fi fost luate măsuri urgente de protecție, cercetarea viitoare ar fi fost mult păgubită prin pierderi ireparabile. În acest compartiment al muncii au fost făcute serioase eforturi financiare din partea M. A. I. pentru dotarea Arhivelor Statului cu mobilier și utilaje specifice păstrării documentelor în depozite, materiale de protecție, apoi — ceea ce trebuie să accentuăm în mod deosebit — afectarea, lărgirea și amenajarea spațiilor de depozitare care să permită asigurarea păstrării în condiții corespunzătoare. Cu titlul de exemplificare menționăm situația bună asigurată la filialele din Baia Mare, Deva, Oradea, Roman, Suceava, Galați ș. a.

Construirea clădirilor speciale pentru Arhivele din Pitești și Cluj, primele cărămizi puse viitoarei clădiri din Ploiești, extinderea spațiului de depozitare la Brașov, la care adăugăm și atribuirea imobilului actual pentru D. G. A. S. reflectă grija pe care o acordă regimul nostru păstrării tezaurului arhivistic al țării. Dar ea nu se oprește aici.

Încă de la reorganizarea lor, Arhivelor Statutului le revenea și sarcina studierii maladiilor documentelor și a luării măsurilor pentru înlăturarea lor. În anul 1954, la ființă în cadrul D. G. A. S. serviciul tehnic, dezvoltat în perioada următoare și încadrat cu personal de specialitate, în scopul cercetării și stabilirii procedeele pentru tratarea și restaurarea documentelor scrise pe hîrtie sau pergament, aflate în diferite stadii de degradare. Dotat cu aparatură necesară efectuării analizelor fizico-mecanice, chimice și biologice, cît și pentru activitatea de restaurare, laboratorul, cu capacitatea sa de lucru în continuă creștere, a obținut succese vrednice de remarcat în activitatea sa.

Numai în ultimii 4—5 ani au fost restaurate circa 70.000 de documente și recondiționate în atelierul de legătorie peste 50.000 de dosare.

Pentru lărgirea și înlesnirea valorificării materialelor arhivistice s-au reprodus în laboratorul foto, în mai multe exemplare, mii de documente din depozitele Arhivelor Statutului pentru completarea colecțiilor unor unități mai importante din țară, în scopul sprijinirii cercetării și pentru organizarea de expoziții.

Ca un corolar firesc al rezultatelor obținute în prelucrarea fondurilor, întocmirea de inventare, fișiere, îndrumătoare sau ediții de documente a fost atragerea spre sălile de studiu ale Arhivelor a unui număr de cercetători sporit de la an la an. Astfel, dacă înainte de cel de al doilea război mondial au studiat în medie circa 30—40 de cercetători pe an, în peri-

oada 1960—1968 numărul lor a crescut, în medie, la 1.367, cărora în aceeași perioadă de timp li s-au pus la dispoziție peste 356.000 documente. Această intensificare este ilustrată elocvent de numărul în continuă creștere a temelor studiate și a lucrărilor de specialitate publicate, a numeroaselor monografii fundamentate în marea lor majoritate pe materiale arhivistice inedite, precum și de studiile de sinteză și tratate ca acelea apărute sau în curs de apariție privind istoria României, istoria literaturii române, istoria economiei naționale ș. a.

Faptul că majoritatea temelor cercetate în sălile de studiu se referă la probleme privind dezvoltarea economico-socială a țării, lupta poporului român pentru eliberarea socială și națională, lupta clasei muncitoare condusă de partid împotriva exploatării, pentru răsturnarea regimului burghezo-moșieresc, anul revoluționar 1848, Unirea Principatelor, lupta pentru unirea Transilvaniei cu România, reformele agrare din 1921 și 1945, politica externă a României în diferite perioade, istoricul învățămîntului, culturii, viața și activitatea unor oameni de seamă etc. relevă contribuția arhivelor la soluționarea unor probleme fundamentale ale istoriei României.

Calea cea mai cuprinzătoare pentru a face cunoscut conținutul fondurilor și colecțiilor păstrate de Arhivele Statului o constituie întocmirea și publicarea de instrumente de informare științifică și ediții de documente. La arhivele Statului această activitate a început acum aproape 110 ani, în 1860, odată cu editarea unei colecții de documente istorice de către P. Teulescu, dar pînă la 23 August 1944 numărul publicațiilor Arhivelor Statului era destul de redus. În afară de două volume de indici de documente și de *Condica Vistieriei* lui Constantin Brâncoveanu, publicate de Constantin D. Aricescu între 1874 — 1876, de cele citeva publicații apărute sub egida Arhivelor Statului în timpul lui Hasdeu, de *Revista Arhivelor* ce apărea cu destulă neregularitate începînd din 1924 și de *Inventarul Arhivelor Statului* tipărit în 1939, se realizase destul de puțin.

În noile condiții, concomitent cu vasta activitate de prelucrare a numeroase și importante fonduri arhivistice, s-au redactat și publicat o serie de instrumente de informare științifică cum sînt: indici cronologici, inventare, îndrumătoare, cataloage, colecții de facsimile pentru paleografiile română, latină, bizantină, greacă, slavă și turcă, tabele pentru cronologia otomană etc.

Inventarele publicate oferă celor ce studiază date interesante asupra istoriei politice și vieții economice a Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei, asupra evoluției diferitelor orașe ca București, Brașov, Sibiu, asupra relațiilor dintre țările române, a destrămării societății feudale și apariția capitalismului.

Conținutul atît de bogat al fondurilor păstrate în depozitele Arhivelor Statului a fost prezentat printr-o serie de îndrumătoare care prilejuiesc cercetătorului cunoașterea nu numai a istoricului instituțiilor și al fondurilor arhivistice ci și a principalelor probleme spre care își pot canaliza munca.

Activitatea arhiviștilor reduce mult durata investigațiilor necesare stabilirii materialelor ce urmează a fi folosite în studii prin elaborarea cataloagelor pe diferite teme. Instrumente de orientare optime pentru cercetători, cu caracter analitic și metodic, cataloagele publicate îndreaptă

greșeli, completează informația adusă de arhive, contribuie la întocmirea colecțiilor de documente, oferind imagini de multe ori inedite asupra epocilor istorice.

De un real folos pentru elaborarea studiilor sau editarea și completarea unor colecții de documente ca cele privind istoria României au fost indicii cronologici cu ajutorul cărora s-a pus în circuitul științific un mare volum de materiale documentare, majoritatea nevalorificate încă.

Concomitent cu publicarea de instrumente de informare științifică Direcția generală a Arhivelor Statului a editat și o serie de culegeri de documente care au constituit o contribuție valoroasă la cunoașterea și elucidarea unor probleme importante ca evoluția meșteșugurilor, formarea și dezvoltarea orașelor, înființarea unor instituții, revoluția de la 1848 ș. a.

Menționăm doar câteva titluri din lucrările apărute: Înaltul Divan al Țării Românești, Secretariatul de Stat al Moldovei, Îndrumător în Arhivele Statului din Iași, ajuns la al patrulea volum, aflat acum sub tipar, Catalogul documentelor moldovenesti, 3 volume, Catalogul documentelor turcești, 2 volume, Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. al XIX-lea, în 2 volume, Arhiva generalului Gh. Magheru, Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească ș. a.

În totalitatea lor cele 61 publicații arhivistice apărute, în acești 25 de ani, prin intermediul cărora s-a dat în circuitul științific mai bine de 150 000 documente păstrate în depozitele Arhivelor Statului, sînt revelatoare. În afară de acestea trebuie menționate și acelea publicate în „Revista Arhivelor” sau în alte periodice și în marile colecții de documente cum sînt *Documente privind istoria României*, *Documenta Romaniae Historica* etc. la care arhiviștii își au contribuția lor meritorie.

Între mijloacele prin care Arhivele Statului au avut o participare activă la cunoașterea bogatului tezaur de care dispunem, la studierea lui din toate punctele de vedere, „Revista Arhivelor” a fost unul din cele mai de seamă.

Revista a avut o contribuție remarcabilă la elucidarea unor probleme ale istoriei naționale, la îmbogățirea cunoștințelor în domeniul științelor de bază ale istoriei, la deschiderea căilor pentru găsirea celor mai adecvate soluții în munca arhivistică, la reflectarea programului științific al Direcției generale.

Pe bună dreptate se apreciază că „Revista Arhivelor” cu locul său cîștigat între celelalte periodice a contribuit la elaborarea unei literaturi de interpretare tot mai bogate și mai temeinice pentru propășirea științelor sociale, îndeosebi a celei istorice și în strînsă legătură cu acestea a mișcării arhivistice.

Răspunzînd cerințelor de folosire multilaterală și cît mai complexă a materialelor documentare, Arhivele Statului au găsit și aplicat în acești ani forme variate prin care patrimoniul arhivistic al poporului nostru a fost adus la cunoștință nu numai cercetătorilor ci și marelui public. Expozițiile arhivistice devin mijloace prin care instituția noastră contribuie la educarea maselor și mai ales a tineretului în spiritul tradițiilor glorioase ale patriei noastre. Începînd cu anul 1957, Direcția generală a Arhivelor Statului a organizat expoziția arhivistică permanentă, după ce timp de mai bine de douăzeci de ani Muzeul Arhivelor Statului a rămas închis din

lipsă de fonduri. Arhivele au din acest moment posibilitatea să participe activ la diferite aniversări și comemorări prin organizarea de expoziții de documente și desfășoară în acest sens o activitate remarcabilă. Impresii și sentimente din cele mai profunde au lăsat vizitatorilor expozițiile consacrate aniversării a 125 ani de la înființarea Arhivelor Statului, 500 de ani de la prima atestare documentară a orașului București, Centenarul Unirii Principatelor, 120 de ani de la revoluția din 1848, 90 de ani de la războiul de independență, 60 de ani de la răscoalele țărănești, 50 ani de la Unirea Transilvaniei cu România, 600 de ani de la prima atestare documentară a orașelor Brăila și Slatina, ca și expozițiile permanente de materiale documentare de la Iași și Năsăud care ilustrează viața și activitatea de arhivist a lui Gheorghe Asachi și viața și opera scriitorilor George Coșbuc și Liviu Rebreanu. Suma expozițiilor organizate independent sau în strinsă colaborare cu diferite muzee, case memoriale și alte instituții culturale se ridică la 147 numai în perioada 1966—1968, în întreaga țară. Dintre acestea expoziția consacrată aniversării a 500 de ani de la zidirea mănăstirii Putna a fost vizitată în 1966 de aproximativ 60.000 persoane din țară și de peste hotare, iar aceea de la Năsăud, din același an, realizată cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui George Coșbuc, de peste 10.000 persoane.

Contribuția Arhivelor Statului la dezvoltarea patrimoniului culturii noastre socialiste se face simțită și prin numărul tot mai mare de comunicări cu care se prezintă arhiviștii la sesiunile Societăților de științe istorice și filologice sau ale altor foruri științifice, prin articole publicate în ziare și reviste pe teme privind trecutul de luptă al poporului nostru.

Cele 1077 articole, comunicări și conferințe publicate de arhiviști în diverse periodice, sau prezentate la sesiuni științifice, în multe emisiuni la stațiile de radio și radioficare, sau la televiziune, numai în anii 1966—1968, popularizarea izvoarelor patriei și a activității instituției prin filme de scurt metraj sînt o reflectare a activității științifice susținute, de amploare, în care au fost antrenați arhiviștii noștri.

Arhivele Statului aduc și o importantă contribuție la activități educative, sprijinind prin diverse forme procesul instructiv-educativ din școli.

Ținînd seama de importanța deosebită a completării depozitelor sale cu noi materiale documentare Arhivele Statului și-au îmbogățit patrimoniul, pe lângă fondurile și colecțiile arhivistice preluate de la organizațiile socialiste și cu materiale arhivistice primite cu titlu de donație sau achiziționate de la particulari.

Pe această cale, numai în anii 1966—1968 s-au achiziționat 12.000 de documente și 2.000 de publicații. Este suficient să menționăm că din numărul total de documente achiziționate 5.430 constituie arhiva generalului Gh. Magheru, unul din fruntașii de seamă ai revoluției din 1848, în care sînt oglindite evenimente cruciale din istoria secolului al XIX-lea.

Pentru înțelegerea faptelor istorice încă din secolele trecute reprezentanții de seamă ai culturii românești au arătat cu o splendidă elocință rolul și importanța cuprinderii, dincolo de cercetarea arhivelor interne, în cît mai largă măsură a surselor de informare aflate în țări străine ce conțin știri despre trecutul nostru istoric.

În acest scop, de cîțiva ani, de cînd acordurile culturale sau înțelegerile încheiate între țara noastră și alte state au permis investigarea mari-

lor arhive străine, D. G. A. S. desfășoară o muncă susținută de completare a Fondului arhivistic de stat al R. S. România. 70 de delegați ai Arhivelor într-un efort de peste 3.000 de zile prin arhivele, bibliotecile și muzeele din Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Italia, Iugoslavia, Polonia, Turcia, Ungaria și U. R. S. S. au scos la lumină un număr însemnat de documente, unele de o neprețuită valoare. Acestea transpuse în peste 265.000 de cadre de microfilm și peste 58.000 de xerografii, prezente pînă la sfîrșitul primului semestru al anului în curs în depozitele Arhivelor Statului, contribuie la elucidarea unor momente și fapte însemnate din procesul dezvoltării societății de pe teritoriul patriei.

Considerate în ansamblul lor, natura informațiilor cuprinse în materialele ce ne îmbogățesc tezaurul arhivistic relevă momente cruciale din istoria zbuciumată a poporului nostru ca : unirea și obținerea independenței, cauzele și desfășurarea unui șir lung de lupte neînfricate pentru neatîrnarea și eliberarea socială, evoluția țărilor române și a statului român modern, politica internă și externă, relațiile lui economice și politice, armata, finanțele, căile de comunicație, demografia și multe altele.

Această activitate s-a materializat nu numai în existența microfilmului sau a xerografiilor în raft ci în lucrările cu caracter independent sau în studiile înserate în paginile diferitelor reviste de specialitate.

Paralel, în arhivele noastre au efectuat cercetări 39 de arhiviști la care se adaugă încă zeci de alți delegați veniți pe linia unor instituții de cultură de peste hotare. Numărul microfilmelor solicitate și trimise în urma acestor cercetări se ridică la peste 200.000.

Relațiile cu arhivele de peste hotare s-au extins și în privința schimburilor de publicații. În prezent Direcția generală a Arhivelor Statului trimite revista sa la 24 de arhive de stat și alte instituții de cultură din 11 țări, de la care se primesc publicații similare. În afară de aceasta, se mai efectuează schimburi de instrumente de informare și alte lucrări de specialitate, care înlesnesc cunoașterea reciprocă, și pe această cale, a problemelor de teorie și a metodelor practice aplicate în diferite sectoare ale activității arhivistice.

Începînd din anul 1956, Direcția generală a Arhivelor Statului a devenit membru în Consiliul Internațional al Arhivelor. Participarea cu regularitate la congresele și conferințele organizate de acest for internațional de specialitate, a prilejuit cunoașterea metodelor de lucru aplicate în Arhivele de Stat din alte țări, și totodată, au dat posibilitatea confirmării justei orientări a arhivisticii românești în ceea ce privește modul cum au fost rezolvate unele probleme majore, precum și metodele folosite.

Cunoașterea și pe această cale a oamenilor, a muncii lor și a țelului comun pe care îl urmăresc într-o activitate creatoare, plină de avînt, este, considerăm, o încadrare în același front larg și efort creator sub semnul idealului pentru pace între popoare.

Prezente oriunde există o pagină de istorie, arhivele și cei ce le slujesc au răspuns îndatoririi de a face ca mesajul scris al izvoarelor să sprijine cercetarea științifică sudată tot mai mult pe nevoile vieții, să contribuie la marea operă de educație patriotică.

În cei 25 de ani de activitate, Arhivele Statului preluînd moștenirea tradițiilor arhivisticii românești și valorificîndu-le în mod fructuos pe

măsura noilor dimensiuni ale dezvoltării științei și culturii din patria noastră, în condițiile create de partid au obținut remarcabile rezultate. Acestea au fost posibile datorită orientării rezultată din documentele de partid care includ sarcini privind dezvoltarea științelor sociale și implicit activității arhivistice. De prețios sprijin ne-au fost în toată această perioadă indicațiile și îndrumările date de conducerea ministerului care a urmărit cu atenție și interes desfășurarea procesului de muncă și a asigurat condițiile materiale păstrării și valorificării documentelor arhivistice.

Bilanțul celor 25 de ani de activitate se remarcă prin rezultatele schițate mai sus. Se cuvine să arătăm aci, prin cuvinte de bună și dreaptă apreciere și eforturile arhiviștilor noștri, atașamentul și abnegația lor în munca dusă de multe ori sub semnul anonimatului și a căror unică, dar mare satisfacție, le-a fost conștiința datoriei împlinite. Zecile și sutele de cercetători, care consultă inventarele în sălile noastre de studii nu s-au întrebat niciodată, nici cine le-a întocmit, nici câte greutăți au trebuit învinse pînă la finalizarea lucrărilor.

Dezvoltarea impetuoasă a vieții pune ca sarcină în fața științelor sociale cunoașterea și promovarea politicii duse cu consecvență și clarviziune de partid. Cercetarea în aceste domenii trebuie, după cum se subliniază în documentele Congresului al X-lea, să fie parte componentă activă a muncii ideologico-educative, să ofere material care să reflecte veridic realitățile noastre și din care să se desprindă concluzii în vederea soluționării problemelor dezvoltării societății.

În ansamblul lor aceste sarcini se răsfrîng, evident, și asupra Arhivelor Statului ca instituție deținătoare a celei mai mari părți a surselor documentare și ca participantă activă la cunoașterea veridică a diverselor aspecte din istoria politică, a dezvoltării economiei și a societății pe teritoriul patriei noastre.

În cadrul activității arhivistice, principiile și normele de dezvoltare ale acestei științe sînt confruntate și verificate în munca practică. Aceasta este o garanție a valabilității lor. Sînt însă anumite perioade cînd, în mod necesar, activitatea, în sfera largă a preocupărilor trebuie să aibă o pondere mai însemnată într-un compartiment sau altul.

În ultima perioadă situația în care se găseau arhivele au impus ca munca să fie orientată spre preluări masive pentru salvarea fondurilor, organizarea și prelucrarea lor. Eforturile depuse de arhiviști în ultima vreme s-au soldat cu aducerea celor mai importante materiale în situația de a putea fi folosite în munca de cercetare. Sîntem încredințați că acțiunea de prelucrare se va încheia în curînd sau în orice caz își va restrînge mult sfera.

Ne găsim din acest punct de vedere într-o etapă cînd întocmirea lucrărilor destinate publicității va lua în mod necesar o mai mare amploare. Pentru elaborarea lor sînt date toate premisele, fonduri organizate și inventariate, ca și cadre de specialitate cu pregătire corespunzătoare.

Rămîne ca sarcină de viitor imediat, sprijinul mai puternic pe care Arhivele trebuie și pot să-l dea activității de cercetare istorică. Ne gîdim la prelucrarea tematică, acțiune pentru care au și fost luate unele măsuri privind experimentarea în cursul acestui an de către unele filiale județene, ca și, bineînțeles, de Direcția Arhivelor Centrale, a unui clasificator tematic.

Tehnica în munca de arhivă ia o amploare din ce în ce mai mare cu multiple implicații în ce privește studiul documentelor, ca și lărgirea bazei documentare.

Va trebui acordată o mai mare atenție acestei activități prin punerea bazei fondului de asigurare și mărirea lui continuă.

Se știe că în trecut țara noastră a avut legături multiple cu o serie de alte țări și ca urmare în arhivele acestora se găsesc deosebit de prețioase și bogate materiale privind istoricul țării noastre. Vor trebui, considerăm, intensificate acțiunile pentru depistarea și aducerea în țară a materialelor respective, sub formă de microfilme, xerografii sau fotocopii pentru a îmbogăți Fondul arhivistice de stat.

Paralel, considerăm că unitățile Arhivelor Statului trebuie să acorde o grijă și atenție sporită îndrumării și controlului organizațiilor socialiste, determinându-le să asigure condiții mai bune de păstrare, să elimine prin expertiză materiale netrebuincioase, pentru a face posibilă folosirea largă a celor de importanță documentar-științifică. Este o latură a muncii noastre care trebuie să rețină mai mult atenția. Dacă ne gândim câte eforturi se fac, atât financiare cât și de altă natură, pentru depistări de materiale de peste hotare, este cu atât mai firesc să valorificăm mai din plin ceea ce avem în țară.

Socotim, pe de altă parte, că va mai trebui revăzută și îmbunătățită legislația arhivistică, în raport de împrejurările create, decurgind din noua așezare teritorial-administrativă a țării.

În depozitele Arhivelor Statului se păstrează materiale documentare începând din sec. al XIII-lea, scrise în diverse limbi și grafii pentru a căror critică diplomatică de autenticitate și veracitate implică cunoștințe profunde de specialitate, muncă de mare răspundere pentru că de modul cum își vor îndeplini arhiviștii sarcina depinde și înlesnirea documentării tuturor institutelor de cercetări științifice de profil, care au luat o mare dezvoltare.

În legătură cu cadrele apreciem că majoritatea arhiviștilor noștri toți cu studii universitare, cîțiva dintre ei înscriși la doctorat, au o astfel de pregătire încît să poată face față cu succes sarcinilor rezultate din munca pe care o desfășoară. Știința este însă în continuă și rapidă dezvoltare, iar pentru pregătirea de specialitate a lucrătorilor trebuie găsite și adoptate noi forme și metode prin care să se asigure nu numai lărgirea și aprofundarea cunoștințelor de specialitate la un moment dat, dar care să permită și clarviziunea dezvoltării viitoare a arhivisticii și adoptarea de pe acum a măsurilor corespunzătoare.

Ritmul rapid de dezvoltare a activității arhivistice în perioada din urmă pe planuri multiple, pregătirea și atașamentul cadrelor noastre, înțelegerea largă pe care am avut-o și sprijinul continuu din partea conducerii ministerului sint tot atitea dovezi elocvente că și în perspectiva de viitor munca noastră, orientată după ideile călăuzitoare rezultate din documentele de partid, va înregistra noi succese, care să determine afirmarea tot mai puternică a Arhivelor Statului în cadrul dezvoltării științei și culturii din țara noastră.

MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE „23 AUGUST”*

Insurecția din august 1944, operă a maselor populare din țara noastră, a tuturor forțelor revoluționare, patriotice și democratice a reprezentat un moment crucial pentru destinele României, a deschis poporului român calea spre realizarea idealurilor sale de libertate socială, independență națională și progres economic.

Lupta antifascistă a maselor populare în anii 1939 — 1944 ca și organizarea, desfășurarea mării acțiuni de la 23 August, importanța internă și internațională a insurecției armate, în îndeplinirea căreia rolul hotărâtor l-au avut clasa muncitoare și Partidul Comunist Român se reflectă în multe mărturii documentare păstrate în arhive.

Documentele prezentate în ordinea cronologică a desfășurării evenimentelor redau aspecte din activitatea comuniștilor, orientată spre atragerea tuturor forțelor antirăzboinice și progresiste din țară în vederea organizării lor într-un front comun de luptă împotriva dictaturii antonesciene și a războiului. Mijloacele de luptă ale partidului mergeau de la răspindirea manifestelor cu caracter antirăzboinic, de la mobilizarea maselor profund nemulțumite de agravarea condițiilor lor de viață, pînă la inițierea și conducerea unor ample acțiuni de sabotaj în sectoarele cheie ale economiei.

Izvoarele istorice ne dau posibilitatea să constatăm îngrijorarea provocată autorităților militaro-fasciste de intensă activitate desfășurată de comuniști pentru unirea celor mai largi forțe antifasciste, doborîrea regimului antonescian în urma evenimentelor petrecute în ziua de 23 August 1944, surprinderea provocată autorităților germane incapabile să mai poată schimba cursul evenimentelor, alungarea armatelor hitleriste de pe teritoriul patriei, întoarcerea armelor împotriva Germaniei și lupta maselor populare pentru cucerirea drepturilor democratice, pentru o Românie liberă și democratică.

1

1939, aprilie OKW Statul Major de gospodărire a armatei. Memoriu:
„Aprovizionarea cu ulei mineral a Germaniei în timp de război” Partea I.

„Stăpînirea terenurilor petrolifere române și odată cu ea a întregii zone dunărene este condiția preliminară pentru o aprovizionare îndestulătoare a Germaniei cu ulei mineral într-un război de lungă durată.

* Documentele au fost depistate și transcrise de următorii arhiviști: I. Adam, V. Bădoi, H. Hay, E. Stan, C. Tatomir, V. Tatomir și M. Timbus.

Acest țel se poate realiza prin mijloace diverse :

1. economice : cu scopul instaurării unui monopol german al petrolului ;
2. de politică externă : cu scopul unui tratat de alianță fără condiții ;
3. militare : cu scopul stăpînirii absolute a țării

Mijloacele economice și de politică externă n-au adus pînă în prezent o rezolvare definitivă. Acordul economic de la sfîrșitul lui martie 1939 nu prevedea nici un fel de obligații pentru România față de Germania în cadrul unui război. Și în 1914 capitalul german a stăpînit 62% din industria petroliferă a României ; în afară de aceasta exista între ambele țări o convenție de alianță. Cu toate acestea ,România a trebuit să fie silită cu mijloace militare să pună la dispoziția necondiționată a Germaniei bogățiile solului său. Pentru cazul unui război, situația nu s-a schimbat, exceptînd putericele curente politice antigermene. Din această cauză, și în continuare mijloacele militare vor fi singurele care permit stăpînirea terenurilor petrolifere române în caz de război. Acestea se pot limita la folosirea unei presiuni militare externe, dar și să treacă la acțiune deschisă. Pentru problema aprovizionării aceste alternative prezintă importanță în sensul că se are în vedere ori posibilitatea imediată și completă de procurare, ori folosirea mai tirzie, după terminarea acțiunii și reconstrucția completă a instalațiilor între timp distruse. Legat de aceasta, este de prevăzut, că într-un asemenea caz, distrugerea va fi mult mai radicală decît a fost în 1916, ceea ce ar necesita cel puțin 2 ani pînă cînd 2/3 din instalații vor putea fi date în funcțiune.

La stabilirea scopului de război este necesară o examinare exactă a mijloacelor, pentru a nu distruge rezultatul înainte de a-l obține, prin folosirea unui procedeu greșit"

(Copie lb. germană)

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din S.U.A. Arhiva de război germană, rola T 77 — 500, cadrul 1.666.893.

2

1941 iunie 24, București. Notă privind intervenția verbală a maiorului Harries și a locotenentului Montfort (Abwehr), din 23.6.1941, despre încetarea lucrului la sondele Societății „Unirea” apreciind-o ca o acțiune de sabotaj ; consfătuire la legația germană și la Consiliul de Miniștri, în vederea luării unor măsuri

București, 24 iunie 1941.

NOTA nr. 535.

Intervenția verbală a maiorului Harries și a locotenentului Montfort (Abwehr) din 23.6.1941, ora 12,00.

Referitor la : încetarea lucrului la sonde.

Domnii de la Abwehr înaintează lista anexată, care a fost întocmită de organele lor externe. Potrivit acestei liste, la 22.6.1941 deja 12 sonde au încetat lucrul, cele mai multe fiind de la „Unirea”.

Lt. Montfort face cunoscut că, după informațiile pe care le deține Abwehr-ul, „Unirea” a primit pe data de 21.6. ora 14,00 indicația de a înceta lucrul. La ora 15,00, simbătă după amiază, s-a și trecut la aplicarea dispoziției. Celelalte societăți au urmat indicația numai prin tergiversare, pomplînd parțial în „sonde” petrol sau apă. Comportarea societății „Unirea” lasă să se creadă că ar fi vorba de sabotaj. Abwehr-ul va face cercetări în acest sens.

Imediat a avut loc o convorbire la plenipotențiarul Neubacher.

Au fost de față : plenipotențiarul dr. Neubacher, dr. Schober (legația Neubacher), lt. dr. Reuss (Misiunea economică militară), lt. Montfort (Abwehr), director Gremisch (Continental).

Ministrul Neubacher a fost informat asupra situației. El a afirmat că a cerut deja sprijin militar de la generalul român Pantazi. Directorul Gremisch a spus că de curînd, în ciuda indicației dată de Marinescu, referentul Breda, de la direcția minelor din Ministerul Economiei a declarat că trebuie să se pompeze în continuare pînă la epuizare.

Referindu-se la declarația clară a lui Marinescu, lt. „dr. Reuss” a dat directorului Gremisch dispoziție ca în orice caz să dea indicația ca societățile Columbia și Concordia să înceteze pomparea pînă la epuizare și să ia măsuri de reactivare.

Întrucît se impune urgență și se constatare că în cursul zilei de luni dimineța societățile petrolifere încă nu primiseră noua dispoziție dată de Marinescu, plenipotențiarul dr.

Neubacher s-a hotărât să meargă la ora 13,00 împreună cu dr. Reuss la Consiliul de Miniștri pentru a se lua de urgență măsuri.

Au fost de față: președintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, ministrul economiei, Marinescu, plenipotențiarul dr. Neubacher, dr. Schober (legația Neubacher) lt. dr. Reuss (Misiunea economico-militară).

Marinescu a declarat că la ordinul său, în regiunea petroliferă se află deja un inginer, pentru a aduce totul la ordine. Lt. dr. Reuss a arătat că investigațiile inițiate de germani au necesitat 8 oameni timp de 4 ore. La fața locului se iau deci măsuri urgente. Președintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, a fost imediat de acord cu părerea germană. Marinescu a primit dispoziția de a se comunica imediat firmelor că trebuie să se ordone începerea lucrului și să se ia contramăsuri (spălarea țiteiului). S-a dat apoi curs propunerii făcute de misiunea economico-militară ca serviciul român de informații (maiorul Fillmon) să examineze și să treacă la aplicarea neîntârziată a acestui ordin.

Maiorul Filimon a primit imediat un ordin în acest sens de la Mihai Antonescu.

Toate acestea au fost aduse la cunoștința locotenentului Montfort, care a fost rugat să supravegheze prin organele germane ale Abwehr-ului măsurile luate de maiorul Filimon.

La ora 19,30 la legația Neubacher s-a anunțat colonelul Carp care a fost investit cu puteri dictatoriale, de către ministrul român al apărării, din ordinul președintelui Consiliului de Miniștri. El a cerut sprijin și un sfetnic cunosător al chestiunii. Întrucât după scurt timp colonelul Carp a părăsit legația, înainte ca locotenent dr. Reuss, care împreună cu dr. Schober participa la o altă ședință la Direcția generală a Căilor Ferate Române, să fi putut lua legătura cu el, s-a convenit cu lt. Montfort ca pe data de 24.06.41 colonelul Carp să ia parte la călătoria prin regiune, pe care urmează s-o facă persoane din serviciul de informații românesc și german. Abwehr-ul preia informarea colonelului Carp prin oamenii de încredere din București.

Toate acestea au fost aduse la cunoștința colonelului dr. Spalke și a maiorului von Bötticher”.

OKW/Ministerul Economiei și Înarmării Secția România.

(lb. germană)

Arh. St. Buc., colecția de microfilme din S.U.A. Arhiva de război germană, rola T 77 — 608, cadrele 1794334—1794336.

3

1942 ianuarie 30. Legiunea de jandarmi Brașov raportează Inspectoratului de jandarmi București că în cartierele muncitorești spre Uzinele I.A.R. au fost răspândite numeroase manifeste comuniste.

— copie —

nr. 372 din 30 ianuarie 1942

LEGIUNEA JANDARMI BRAȘOV

Raportăm că în noaptea de 29/30 ianuarie 1942, s-a răspândit în cartierele muncitorești spre Uzinele I.A.R. un număr de 40 — 50 manifeste comuniste tipărite.

De comun acord cu chestura de Poliție Brașov, urmărim descoperirea autorilor având anumite indicii.

Raport scris cu manifeste originale urmează:

S-a raportat I.G.J.

Maior, (ss) Manolescu St.

Primit plut. Bădulescu
Transmis plut. Tenea ora 11

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul de Jandarmi București, dosar nr. 22/1940—1942, f. 664.

4

1942 (aprilie) *Timișoara*. Raport asupra unui incident petrecut în Cluj între un subofițer german și un ofițer român și maltratarea unui grup de soldați germani de către mulțimea adunată.

CLUJ, luna aprilie;

La 12 aprilie, duminică, un subofițer german care se plimba pe bulevard a salutat un ofițer român care venea în fața lui, care nu a primit salutul, mai precis nu a răspuns. Subofițerul german nu a lăsat fără vorbă acest lucru, s-a ajuns la un schimb tot mai ascuțit de cuvinte, pe parcursul căruia ofițerul român susținea că subofițerul german nu l-a salutat.

Mulțimea care ieșea de la cinematograful vecin a înconjurat pe certăreți. Împreună cu mulțimea s-a adunat și un grup format din aproximativ cinsprezece soldați germani, deocamdată ca spectator pasiv. Certăreții erau cîț pe ce să se ia la bătaie, cînd subofițerul german a propus ofițerului român să meargă împreună la comandamentul orașenesc german ca să se încheie acolo un proces-verbal asupra celor întimplute. Nu s-a mai putut realiza propunerea deoarece din mulțimea adunată s-au auzit strigăte „Să lovim pe neamț!”, „acuma e prilejul”, „afară cu ei din țară”. În urma acestora s-a produs o bătaie generală, cu prilejul căreia întreaga mulțime s-a năpustit asupra grupului celor 15 soldați germani adunați deja unul lîngă altul. După o bătaie mai îndelungată jandarmeria germană de tabără care a sosit aici a reușit să împrăștie mulțimea ce se bătea; soldații germani călcați în picioare și răniți au fost ridicați de către salvare.

(Orig. lb. maghiară)

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din R. P. Ungară, Rola 55 (Arhiva Națională a Ungariei, K. 63, Ministerul de Externe, 1942, poziția 27, f. 408).

5

1942 mai 11. Notă informativă a Chesturii de poliție Ploiești prin care se arată că muncitorii petroliști dau un serios avertisment conducerii societăților petrolifere ca urmare a comiterii unor nedreptăți.

STAREA DE SPIRIT A LUCRĂTORILOR

NOTA INFORMATIVĂ Nr. 3173.

11 Mai 1942

Muncitorii și lucrătorii din serviciul rafinării „Brazi” manifestă mari nemulțumiri din cauza salariilor prea mici nu s-a luat nici o măsură pentru a li se mări salariile, din care cauză spiritele au început să se agite fapt ce se observă mai accentuat în rîndul muncitorilor.

În ziua de 5 Mai 1942, s-a primit la Direcțiunea Rafinării „Brazi” o carte poștală de amenințare adresată D-lui Director al Rafinării, Vlad Perlea.

Cartea poștală este scrisă de mîna, cu cerneală și din compunere și scris se deduce că scrierea nu este făcută de un simplu muncitor.

Procedîndu-se la verificarea scrisului persoanelor bănuite din serviciul rafinării nu s-a putut găsi nici un scris asemănător. După cartea poștală primită de Direcție, s-au scos fotocopii pe care Direcțiunea Rafinării urmează să le predă organelor M.St.M. pentru continuarea cercetărilor.

Se bănuiește că muncitorimea din serviciul rafinării Brazi-Prahova, ar fi adresat un memoriu d-lui Mareșal Antonescu Conducătorul Statului, în care se plînge că sînt plătiți rău de către societate.

DĂM MAI JOS CUPRINSUL CARTEI POSTALE :

Domnule Director, vă rugăm a lua notă de cele ce veți citi mai jos. Întregul personal al rafinării este complet revoltat de nedreptatea comisă de conducerea soc. prin faptul că nu vreți să dați adevăratele drepturi ale personalului lăsându-i să moară tuberculoși de foame și complet lipsiți de cele necesare traiului omenesc Am așteptat cu resemnare că veți lua măsuri din proprie inițiativă, dar ne-am înșelat, căci Dumneata ești sătul, iar noi suntem

goi și flămânzi. În caz de nesatisfacere într-o zi vă veți pomeni cu instalațiile sburate în aer.

NB : Acest avertisment va fi realitatea.

Rog onorata cenzură a pune în cunoștință Direcțiunea Societății când nu va voi să înmâneze această carte poștală.

Informație sigură.

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul Regional de Poliție București, dosar nr. 63/1942, f. 102.

6

1942, iunie 4, București. Raportul atașatului militar al ambasadei ungare la București referitor la descoperirea unei organizații comuniste clandestine, care avea ca scop organizarea unor acțiuni de sabotaj în regiunea petroliferă.

Ambasada r. ung. București.

Nr. 189/129

K.a. 1942

Atașatul militar

Organizarea comunistă în regiunea
sondelor petrolifere.

Către,

Șeful Marelui Stat Major al Armatei r. ung.

— BUDAPESTA —

București, anul 1942, luna iunie 4.

Deși atit autoritățile române, cît și trupele germane de aici au făcut tot posibilul pentru asigurarea nestingherită a producției de petrol, se aud zi de zi știri despre noi organizări comuniste și acțiuni de sabotaj.

Recent s-a descoperit, încă din vreme, o organizație comunistă claudestină în regiunea sondelor petrolifere din Valea Prahovei, care avea ca scop organizarea unor acțiuni intense de sabotaj să facă imposibilă producția nestingherită de țiței.

Grupul dispunea de un aparat de radio recepție care era în legătură cu sovieticii.

Bertha
(orig. lb. maghiară)

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din R.P. Ungară, rola 56 (Arhiva Națională a Ungariei, K. 63, Ministerul de Externe 1942, poziția 27/5, doc. 189/129, 1942, f. 81).

7

1942, august 31. Raportul Chesturii poliției Brașov către Inspectoratul regional prin care se arată că toate categoriile sociale și în special funcționarii de stat și muncitorii se plîng de faptul că viața devine din zi în zi mai grea.

INSPECTORATUL REGIONAL DE POLIȚIE BUCUREȘTI

La ordinul dv. nr. 8361 din 3 august 1942, avem onoare a raporta următoarele :

Informația că persoane de toate categoriile sociale și în special funcționarii de stat și muncitorii se plîng de faptul că viața devine pe zi ce trece mai grea, este absolut exactă.

După cum am arătat în toate sintezele informative din ultimele luni, scumpetea continuă să fie resimțită și să apese greu asupra existenței funcționărilor publici, a familiilor concentraților și a muncitorilor necalificați.

Standardul lor de viață este foarte redus, unii dintre ei fiind pur și simplu sub-alimentați.

Lipsește porumbul și acest fapt provoacă nemulțumirea populației și a crescătorilor de păsări și animale de casă.

Insuficiența salariilor este una dintre problemele cele mai serioase pentru funcționarii de stat, în special pentru cei inferiori.

Există actualmente o disproporție foarte mare între salariile funcționarilor statului și angajații particulari.

Cel mai slab plătit dintre lucrătorii calificați câștigă azi mai mult decât un șef de serviciu din administrația publică.

Sporul de salariu anunțat a fost primit cu oarecare scepticism, funcționarii comentând că acest spor este iluzoriu dacă nu se iau măsuri să se ieftinească prețurile articolelor de primă necesitate, raportul între prețurile acestora și salariile funcționarilor publici chiar sporite cu 50 % fiind nesatisfăcător.

Se spune însă că această ieftinire nu este posibilă, producătorul și comerciantul particular neputând fi obligat să micșoreze prețurile, câtă vreme însăși statul nu convine să scadă prețurile produselor sale, (alcool, chibrituri, etc.)

Din cauza scumpetei funcționarii publici, muncitorii necalificați și majoritatea familiilor celor concentrați și mobilizați sint împovărați de datorii și privesc cu îngrijorare viitorul.

Chestor,
ss. indescifrabil

Șeful bir. sig.,
ss. indescifrabil

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul Regional de Poliție București, dosar nr. 66/1942, f. 128.

8

1943, mai 15. Raportul Chesturii de poliție a orașului Brașov către Inspectoratul regional prin care se arată starea de spirit ce există în rândurile muncitorilor și ale funcționarilor.

COPIE

Intrare S.S. nr. 4508

CHESTURA ORAȘULUI BRAȘOV

1943, VI. 6.

Biroul de Siguranță

Nr. 1930 S.

1943, Mai 15.

INSPECTORATUL REGIONAL DE POLIȚIE

PLOIEȘTI

La ordinul dvs. nr. 2071 din 4 mai 1943, avem onoare a raporta :

Informația că, în rândurile funcționarilor publici, a unei părți din funcționarii particulari și a muncitorimei există nemulțumiri pe tema insuficienței salariilor, este exactă și ea a fost raportată de noi în ultima vreme, în fiecare din buletinele lunare.

Nemulțumirile s-au accentuat și mai mult în decursul lunii Aprilie a.c., când articolele de primă necesitate au fost scumpite dintr-odată cu aproape 40 %, iar unele, ca stofele de exemplu, chiar cu 60 %.

În prezent, felul de traiu al acestor categorii de cetățeni este supus la privațiuni mari, majoritatea dintre ei — din cauza salariilor cu totul insuficiente față de scumpete, fiind siliți să ducă o viață sub orice nivel.

Nu numai modul de alimentație, care în special la funcționarii inferiori și împovărați de familii numeroase, este insuficientă și de proastă calitate, dar și îmbrăcămintea și locuințele unde aceștia trăiesc, au devenit pentru ei probleme greu de rezolvat.

Funcționarii și familiile lor sunt îmbrăcați prost, ei trebuind să meargă în lume și la serviciu cu haine uzate care uneori au aspect ce nu mai cadrează cu situația de funcționar public.

De asemenea, mulți dintre ei locuiesc în case (sau în camere mobilate), insalubre, care le scade forța de lucru și le periclitează sănătatea.

Starea lor morală este foarte scăzută și din cauza scumpetei, care înregistrează mereu tendințe de urcare, ei sunt și mai îngrijorați, neștiind cum vor mai putea asigura pe viitor pentru ei și familiile lor, cele mai necesare traiului.

Aceiași stare de spirit domnește și în rândurile muncitorimii dela fabrici și a funcționarilor și muncitorimii dela C.F.R.

Nici funcționarii, nici muncitorii nu-și manifestă însă nemulțumirile în mod public, unii din teama neplăcerilor la care s-ar expune, iar ceilalți înțelegând actualele greutăți ale statului.

Ei comentează între ei, situația apăsătoare în care trăiesc și speră că, Guvernul va lua în curând măsuri de a remedia această situație.

CHESTOR,
ss. I. Ciurea
L.S.

ȘEFUL BIR. SIGURANȚEI,
ss. Indescifrabil

Arh. St. Buc., fond Insepectoratul Regional de Poliție București, dosar nr. 75/1943, f. 661.

9

1943 august 8. Comandamentul Legiunii de jandarmi Prahova raporta Inspectoratului general al jandarmeriei că în rândurile ostașilor germani care asigurau paza societăților petrolifere exista un moral scăzut și dorința de a nu mai face războiul.

PROBLEME DIVERSE

Inspect. Reg. de Jand. Buc.
Intrare nr. 11643
1943 luna VIII. ziua 14

NOTA INFORMATIVĂ NR. 6826
din 8 august 1943

Ostașii germani ce sînt la paza societăților petrolifere întrebați asupra felului cum trăiesc, atît în privința hranei, cum și felul cum se simt cînd stau așa departe de casele lor, în starea de război din prezent, aceștia s-au exprimat cu următoarele cuvinte :

REZUMAT

Nemulțumiri în
rîndurile ostașilor
germani, din
cauză că în Germania se produc în tot timpul bombardamente.

— Așteptăm ca să se termine cît mai curînd războiul, care credem că nu va mai dura decît 6—7 luni.

— O parte dintre ei, un procent foarte mic spun că războiul are o lungă durată.

— Acei germani care spun că războiul mai ține 6—7 luni, întrebați de ce nu merg voluntari cum merg românii pe front, aceștia răspund, „dacă vrei să te duci voluntar și ai dorință de război dute dumneata, eu nu mai merg că m-am săturat de 4 ani de zile de război”.

— Menifestă nemulțumiri pe considerentul căci li s-a scăzut din rația alimentară.

— Sînt foarte îngrijorați și continuă a spune că Germania este în continuu bombardată de Americani și că bombardamentele nu sînt bune pentru ei căci din zi în zi le scade moralul.

— S-a observat că de la un timp germanii nu mai salută cu expresia „Hai Hitler”, ci numai cu salutul oficial, prin luarea poziției s-au cu bună dimineața, ziua etc.

COMANDANTUL LEGIUNII JANDARMI PRAHOVA
Lt. colonel,
ss. Mihail Schipor

Raportat : Inspectoratul general al Jandarm. Subinspectoratul general jandarmi
București
Inspectoratul Jandarmi București.

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul Jandarmi București, dosar nr. 111/1943, f. 301.

10

1943 august 17, Berlin. Telegrama lui Kaltenbrunner despre o greșeală tactică a mareșalului Antonescu în raporturile cu Germania.

TELEGRAMA
(deschisă)

Fulger-Berlin, 17 august 1943, ora 2,40

Sosire : 17 august 1943, ora 3,30

Fără număr. Secret !

Către Ministerul de Externe
domnului consilier delegație Wagner
trenul special Vestfalia

Privind : România
Plănuita vizită a mareșalului la Führer
Cartierul general.

Din apropierea vicepreședintelui Consiliului de Miniștri se cunosc următoarele : imediat după căderea lui Mussolini guvernele din București, Sofia, Budapesta, Bratislava și Agram au fost întrebate dacă șefii de stat, respectiv de guvern competenți nu consideră că este momentul potrivit ca aceștia să vină la Cartierul general al Führer-ului pentru a clarifica diferite chestiuni prin discuții directe cu Führer-ul. Regele Boris și ministrul Kállay au răspuns că ar fi indicat să se mai aștepte, urmînd ca plănuita vizită să se facă ceva mai tîrziu. După cum se știe, între timp regele Boris s-a dus la Cartierul general al Führer-ului, unde a sosit pe 14-8. Dimpotrivă, mareșalul Antonescu a insistat să vorbească personal cu Führer-ul. Totuși planul a fost amînat. După părerea persoanelor din apropierea lui Antonescu, mareșalul a făcut greșeala că, fără să primească informații corespunzătoare de la oficiile germane competente, a transmis Führer-ului asigurarea că el este hotărît ca, în ciuda evenimentelor din Italia și a diferitelor urmări, să lupte în continuare pînă la unul de partea Reich-ului. Cercurile amintite consideră acest pas al mareșalului ca fiind o greșeală, întrucît încă nu poate fi întrezărită desfășurarea viitoare a evenimentelor și în definitiv, la București din partea germanilor încă nu s-a dat nici o asigurare în ceea ce privește chestiunile ce interesează România.

Șeful securității
S. nr. 11735/43
semn. Dr. Kaltenbrunner
comandant de grupă
(lb. germană).

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din S.U.A., Arhiva de război germană, rola T 120-248, cadrele 182514 - 182515.

11

1943 octombrie 1 București. Telegrama lui von Killinger cu privire la articolul satiric scris împotriva lui de către Tudor Arghezi și apărut în ziarul „Informația”.

TELEGRAMA

București, 1 octombrie 1943 ora 16,05

Sosire : 1 octombrie 1943 ora 18,10

Nr. 5659 din 1.10 Cito !

Ziarul de dimineață „Informația”, care apare la București, a publicat în ediția de ieri un articol satiric al cunoscutului literat comunist Tudor Arghezi, conținînd atacuri ascutite la adresa persoanei mele și a Germaniei în general. M-am prezentat imediat vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, protestînd sever împotriva ziarului „Informația” și cerînd să mi se dea imediat satisfacție. Nu am admis încercarea de atenuare cum că nu eu aș fi fost cel vizat, ci Ungaria. Vicepreședintele Consiliului de Miniștri a făgăduit că se vor lua imediat măsuri de pedepsire. Autorul articolului, Tudor Arghezi, a fost imediat arestat și trimis într-un lagăr de concentrare, iar „Informația” a fost suspendată (astăzi deja n-a mai apărut) ; procedura de anchetă împotriva censorului vinovat este în curs. În legătură cu incidentul cu „Informația”, vicepreședintele Consiliului de Miniștri a emis un decret, privind reorganizarea cenzurării presei în baza căruia cenzura va trece în mîinile consilierului ministerial Mircea Grigorescu, directorul presei. Grigorescu a declarat că unele greșeli publicate în ultimul timp în presa românească s-ar datora

incapacității cenzurii militare, pe care nu se putea pune bază (a fost deținută de un colonel care, realmente, după cum s-a putut constata în nenumărate rânduri, nu era capabil să facă față sarcinilor de natură politică ale presei). De asemenea Grigorescu a declarat că, prin însărcinarea pe care a primit-o acum, preia garanția personală față de guvernul său și față de germani pentru poziția ireproșabilă a presei românești.

Killinger

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din S.U.A., Arhiva de război germană, rola T 120 — 248, cadrul 182.634.

12

1943. Manifest împotriva războiului hitlerist și pentru pace, descoperit în casa unui comunist din Arad la 26 februarie 1943.

ROMANI!

MUNCITORI! ȚĂRANI! TINERI! FEMEI!

CĂTRE TOATE PARTIDELE ȘI GRUPĂRILE POLITICE!

CĂTRE PATRIOTII!

Victorioasa Armată Sovietică se apropie de hotarele apusene ale Ucrainei. Înfringerea lui Hitler este inevitabilă. Continuarea războiului alături de el pînă la înfringerea lui definitivă înseamnă nimicirea poporului și a țării noastre.

Cu prețul singelui bărbaților noștri, a muncii femeilor și copiilor noștri și cu prețul pînii, fierului, petrolului și cărbunilor noștri, încearcă Hitler să-și evite înfringerea. Patrioti din toate partidele și grupările politice, fiecare român cinstit, trebuie să ne unim pentru salvarea patriei noastre.

Muncitori! Să nu muncim pentru războiul de jaf hitlerist! Să distrugem materialul de război!

CEFERIȘTI! Să producem deraierea trenurilor militare și de mărfuri nemțești! Să le distrugem locomotivele! Să provocăm aglomerări și dezordini în circulație!

ȚĂRANI! Să nu dăm nici o boabă de grâu, nici un soldat și nici un ban lui Antonescu. Să ne apărăm uniți și înarmați viața și avutul de comisiile de rechiziție, de jandarmi și percepții de impozite.

Procuratura locală Arad, fond Parchetul Tribunalului Arad, dosar nr. 1—15/1943, f. 28.

13

1944 aprilie 28. Notă informativă a Chesturii Poliției Craiova în legătură cu îngrijorarea populației din Craiova, provocată de prezența trupelor germane.

CHESTURA POLITIEI CRAIOVA

Biroul Siguranței

Nr. 4 — 28 aprilie 1944.

NOTĂ INFORMATIVĂ

I. Sursa :

oficială

II. Data culegerii

26 aprilie 1944

III. Valoarea

sigură

IV. S-a raportat :

1) Inspectoratului regional de Poliție Craiova.

2) Prefecturii jud. Dolj.

Populația Craioveană atât intelectualii cît și comercianții și muncitorii sînt foarte alarmați pe chestiunea prezenței trupelor germane în cuprinsul Municipiului Craiova.

Se afirmă că, prezența trupelor germane la gară, aeroport și în alte părți ale orașului va determina pe anglo-americani ca să bombardeze și Craiova, singurul oraș mare din țară care a rămas pînă în prezent neatins.

Populația se întreabă de ce armata română a plecat din Craiova în comunele din jur, iar armata germană s-a instalat în oraș.

S-au luat măsuri pentru urmărirea îndeaproape a stării de spirit a populației

Chester I. Vasile L. S.

Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 163/1944, f. 156.

14

1944 iulie 3. Raportul Prefecturii județului Dolj asupra stării de spirit a populației din orașul Craiova și județul Dolj, semnalând nemulțumiri ale muncitorilor și funcționarilor datorită scumpetei și aplicării impozitului statistic de 1000 lei, precum și activitatea comuniștilor în rândul intelectualilor.

PREFECTURA JUDEȚULUI DOLJ

CABINET

Nr. 124184 – 3 iulie 1944

1. D-lui general de Corp de Armată –
– D. I. Popescu-Ministrul Afacerilor Interne.
2. D-lui general de Corp de Armată C.Z.
Vasiliu Ministru Subsecretar de Stat la Interne.
3. Spre știința d-lui Inspector general al
Circ. VI Craiova

Personal confidențial,

Pentru executarea ordinelor domniei Voastre nr. 6447, 7029 și 1421/1943 și urmare raportului nostru nr. 12475 din 3 iunie a.c. am onoare a raporta următoarele :

Pe timpul de la 3 iunie la 3 iulie a. c. starea de spirit a populației române din cuprinsul Municipiului Craiova, orașele nereședințe Băilești, Calafat, Plenița cît și de pe teritoriul rural al jud. Dolj a fost în general liniștită.

În rândurile muncitorilor și ale funcționarilor publici din Craiova este o vie îngrijorare din cauza scumpetei. Aceștia se plîng că salariile actuale sînt prea mici, astfel că nu pot face față situației, trăind numai în datorii.

În legătură cu plata impozitului statistic de 1000 lei de persoană, se observă mari nemulțumiri și comentarii în rândurile populației nevoiașe pe motiv că atît cei bogați, în multe cazuri cu puțin membrii în familie sînt impuși la acelaș impozit statistic.

Membrii mișcării comuniste au continuat și în această lună a menține contactul între ei desfășurînd pe ascuns și în mod abil propaganda orală, în special pentru cooptarea elementelor intelectuale anti-hitleriste.

Ei au susținut că rușii vor cîștiga războiul.

Cazuri de arestări, cercetări sau internări în lagăre nu au fost.

Prefect
General I. N. Petrescu

Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 164/1944, f. 243.

15

1944 iulie 25. Raportul primăriei comunei Moțăței, jud. Dolj, în care semnalînd răspîndirea unui manifest cu caracter comunist solicită ajutor pentru descoperirea autorilor.

PRIMĂRIA COMUNEI MOTATEI

Nr. 1 – 1944 iulie 25

Confidențial

DOMNULE PREFECT,

Încă de multă vreme se observă printre locuitorii acestei comune o mișcare de răzvrătire împotriva actualei ordine sociale, cu vădite tendințe de simpatie pentru bolșevism.

Curentul acesta se vede că a ajuns departe deoarece membrii acestei mișcări de răzvrătire au avut îndrăzneala să lanseze în piața publică în ziua de 23 iulie 1944 un manifest pe care îl anexăm în copie, al cărui original l-am predat d-lui șef al Postului de jandarmi.

Cum poliția locală este insuficientă și prea ocupată, descoperită prin uniforma ei, credem că autorii manifestului și propagandiștii nu pot fi descoperiți decît de poliția secretă. Pentru acest lucru vă rugăm a trimite de la Siguranță agenți abili spre a descoperi adevărul.

Intr-un caz de mișcare cei vizați în manifest cum și ceilalți oameni de ordine din comună, sînt lipsiți de apărare neavînd arme, fiind de dorit înarmarea secretă a anumitor persoane ce prezintă garanții serioase.

Situația în această comună e serioasă și dacă nu se iau măsuri grabnice noi nu putem garanta viitorul.

Primar,
ss. Gh. I. Popescu
Domniei sale D-lui Prefect al jud. Dolj.

Arh. St. Craiova, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 164/1944, f. 444.

16

1944 august 21. Chestura poliției Brașov, raportează despre pericolul ocupării țării de trupele germane ca urmare a acțiunilor întreprinse de forțele democratice pentru scoaterea României din război.

Inspectoratul reg. de pol. Ploiești
nr. 854 1944 august 21

NOTA INFORMATIVĂ

Sursa
Agentura Brașov
Valoarea
Sigură
Raportat

Dir. Generală
a poliției

În cercurile militare germane din Brașov se discută insistent că România va fi în scurt timp ocupată de trupele germane. Cercurile militare germane urmăresc cu atenție situația de la noi avînd informații că evenimentele politice din țara noastră se precipită în spre ieșirea din război, sub presiunea acțiunii politice începută de partidele democratice.

Ocupația s-ar produce imediat în cazul cînd actualul regim s-ar prăbuși datorită acțiunii politice a partidelor democratice.

Este semnificativ de altfel ordinul primit recent de trupele germane din Brașov, de a rămîne pe loc. O parte din feldjegerii care trebuiau să plece din țară în urma desființării acestor unități au rămas în urma acestui ordin și mai departe la Brașov.

Unitățile militare germane din Brașov, au instituit patrulă de noapte care circulă în diferite cartiere ale orașului.

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul Regional de Poliție București, dosar nr. 137/1943—1944, f. 454

17

1944 august 24. Informare a Ministerului de Externe german, semnată de I. A. [Burian], despre evenimentele din România.

W F ST. /Ag. Auslend (Statul Major al conducerii armatei germane/ Grupul străinătate) către diferite comandamente.

O.U., 24.8.1944

INFORMARE DE LA MINISTERUL DE EXTERNE
24.8.

5. România

a). Guvernul pucist al generalului Sănătescu se compune din național-țărăniști, liberali social-democrați și comuniști.

b). În dimineața zilei de 24.8. legația a primit ordinul să aresteze pe puciști și să formeze imediat un contraguvern național român.

c). Ambasadorul Clodius și general Hansen sînt concentrați la ambasadă, împreună cu personalul, fiind izolați de lagărul ferit (Ausweichlager).

d). Mareșalul și Mihai Antonescu ar fi fost arestați de rege la Predeal. Atitudinea lui Mihai și cea a mareșalului nu este încă vizibilă.

În seara zilei de 22.9, în prezența lui Mihai și a ministrului de război, mareșalul ar fi declarat plenipotențiarului Clodius : cu toată instabilitatea situației după retragerea diviziilor germane, el va arunca în luptă ultimele rezerve, pentru a-i opri pe sovietici la sud de Iași și pe Bug.. Din situație rezultă însă o problemă politică și anume : după ce, din loialitate, a respins condițiile lui Wilson de la Cairo, în ciuda presumpției sale, frontul sudic a continuat să slăbească considerabil. De aceea el este nevoit să ceară din nou libertatea politică de moțiune.

Impresia plenipotențiarului Clodius a fost aceea că numai în cazul prăbușirii frontului, mareșalul ar dori să aibă mină liberă pentru a face o încercare disperată de a ieși din război.

I. A. /Burian/

(lb. germană)

Arh. St. Buc., Colecția de microfilme din S.U.A., Arhiva de război germană, rola T 77—906, cadrele 5660601—5660602.

18

1944 august 27. Raportul Prefecturii județului Dolj asupra luptelor desfășurate între armatele române și trupele germane în retragere în apropiere de Turnu Severin.

27 august 1944

Domnului

Inspector General Administrativ al Circ. VI-a Craiova

La ordinul domniei voastre nr. 3449 din 26 august 1944, pînă ieri dimineață 26 august trupele germane au fost lăsate să se scurgă nestingherite spre frontieră.

Ieri, 26 august, convoaie germane ce veneau de la Craiova și Segarcea nu au acceptat să depună armele și au atacat trupele noastre la Est de Turnu Severin.

Lupta pentru dezarmare a durat de la orele 7,30 pînă la 12,30.

Noi am avut un ofițer și 10 soldați morți și 15 răniți, iar germanii 2 ofițeri, 15 trupă morți și 47 trupă răniți.

S-au făcut prizonieri de noi 20 ofițeri, 28 subofiteri, 3 medici, 31 funcționari de spital și 140 femei funcționare, 737 trupă.

S-au făcut capturi în arme și vehicule după cum urmează : 350 arme, 20 puști mitraliere, 25 revolve, 30 pistoale, 2 aparate radio, 2 telefoane, 10 tunuri Ap. Antiaeriană, 3 căruțe, 16 autoturisme, 2 camioane radio emisie și recepție, 25 camioane, 1 camionetă sanitară cu 3 remorci 23 motociclete.

Azi 27 august, trupele germane continuă să ocupe porțiunea de șosea și cale ferată de pe malul stîng al Dunării de la exclusiv Gura Văii și inclusiv Virciorova.

Lichidarea lor este în curs de către trupele române de pe teritoriul județului Severin.

Prefect,

Colonel Papadopol

Nr. 3138

27 august 1944.

Arh. St. Craiova, fond Inspectoratul general administrativ Circ. VI-a. Craiova, dosar nr. 14/1944, (inv. 65), f. 29.

19

1944 septembrie 9. Chestura poliției Turnu Măgurele informează inspectoratul regional de poliție despre luptele duse de trupele românești, pentru dezarmarea unor formațiuni militare germane la sfârșitul lunii august 1944.

— copie.

Inspect. reg. de pol. Ploiești
nr. 895/1944 sept. ziua 9

NOTA INFORMATIVĂ

Sursa
Pol. Tr.
Măgurele
Valoarea
Sigură

Raportat
Dir. Generală
a Poliției

În ziua de 25 august 1944, orele 15,30 Garnizoana Zimnicea a somat pe soldații germani de la trenul de pîndă al avioanelor, care se afla în gara Zimnicea, să se predea. Soldații germani s-au opus, pentru care fapt a început lupta de ambele părți care a durat pînă la orele 21,30.

În urma luptelor ce s-au dat pentru a ocupa poziția gara CFR Zimnicea a fost incendiată de către germani, arzîndu-i acoperișul în întregime, birourile și sala de așteptare rămînînd intacte. Locuința șefului gării, trenul german de ascultare în bună stare, iar 10 vagoane arse 3 vagoane cu aparatele distruse și 2 vagoane românești.

Victime, au murit 5 marinari, 2 pionieri și un grănicer, toți grade inferioare, germani 4, civili 1, răniți 9 români și 2 germani, 3 germani făcuți prizonieri în Zimnicea, 5 în comuna Fîntînele, iar 1 în comuna Ulmuț.

Situația vaselor în portul Zimnicea este următoarea: 20 șleपुरi sub pavilion german, 2 sub pavilion unguresc și un ponton german adus de la Șiștov. Slepurile germane au un echipaj de 40 oameni, majoritatea sîrbi și unguri, cîte 2 de fiecare șlep.

Încărcătura: cereale, alimente, alcool și tutun. Nu s-a observat existența armamentului. În noaptea de 27 august orele 24,0 un grup de circa 40—50 germani scăpați din luptele de la gară, au plecat spre Dunăre, luînd drept călăuză în mod forțat 2 țărani din orașul Zimnicea cu direcția pădurii Ciuvileana și au încercat să ocupe tancul petrolifer Topolița făcînd uz de arme și grenade.

Marinarii români de pe mal și grănicerii de pe frontieră au deschis foc, refugiîndu-se apoi cu barca în portul Zimnicea cerînd ajutor. Lupta s-a continuat de către grăniceri.

Sînt bănuieți că germanii se evacuează pe un șlep în Bulgaria.

Deasemenea tancul Topolița s-a deplasat de la locul său fără a se ști unde. Sînt plecate patrulare pentru prinderea germanilor fugari.

În orașul Zimnicea, în seara zilei de 25/26 august a.c. În urma luptelor pentru dezarmarea germanilor, care s-a terminat la orele 21,30 a fost rănit mortal locuitorul Ilie St. Neagu, de ani 60, care a sucombat la domiciliul său, situat în jurul gării, unde a avut loc lupta.

Militarii germani, care se găseau la aeroportul din Roșiorii de Vede, au fost dezarmați de garnizoana Roșiorii de Vede. Sînt în număr de 11 ofițeri, 72 subofițeri, 319 trupă, 30 femei și 85 ucrainieni (cazaci). Materialul ce-l posedau este în curs de inventariere de către organele militare.

În noaptea de 25/26 august a.c. au mai fost dezarmați 6 ofițeri, 54 subofițeri și 107 soldați germani ce veneau de la Pitești, cu două autobuze și două autocamioane.

Toți germanii au fost opriți în Roșiorii de Vede de Comandantul militar român, pînă la noi ordine.

La Comandamentul 3 Armată din Roșiorii de Vede, s-au mai adus un număr de circa 100 soldați germani cu autocamioane, care erau în trecere de la Pitești, unde fuseseră dezarmați. Au fost reținuți la acel corp.

Ostașii germani de la aeroportul din Roșiorii de Vede s-au predat fiind dezarmați de unitățile Garnizoanei Roșiorii de Vede.

Soldații germani au dat foc la două avioane și materiale ce le aparțineau.

În ziua de 28 august a.c. orele 12,35 sergentul Pacheanu Mihai, cap. Tudeanu Nicolae și sold. Ilichi Tănase din Reg. 8 Călărași Roșiorii de Vede

pe cînd făceau de gardă la aeroportul german, au găsit o grenadă de mînă, pe care luînd-o unul dintre ei în mod imprudent, a explodat, rănindu-i pe toți trei.

Răniții au fost internați în spital, starea lor fiind gravă afară de soldatul Ilici Tănase care a fost rănit mai ușor.

Cazul se cercetează de autoritățile militare.

Țăranii agricultorii din împrejurimile orașului Tr. Măgurele sînt extrem de nemulțumiți, privitor la vînzarea grîului.

Cu toate că Federala „Cuza Vodă” din acel oraș le-a fixat prețul sub 300 lei dublu decalitru, nu-l cumpără sub diferite pretexte, fie că nu au bani, fie că grîul nu e curat.

Din această cauză țăranii sînt obligați să transforme grîul în făină la mori și apoi s-o plaseze în mod clandestin la brutarii din Tr. Măgurele, fapt care atrage după sine amenzi pentru acești agricultori.

Arh. St. Buc., fond Inspectoratul Regional de Poliție București, dosar nr. 161/1944 f. 155

20

1944 septembrie 18. Raportul Chesturii poliției municipiului Craiova asupra întrunirii ce a avut loc în ziua de 17 septembrie în sala cinematografului „Rio” din Craiova a membrilor „Apărării Patriotice”.

ROMANIA CHESTURA POLIȚIEI MUNICIPIULUI CRAIOVA

Nr. 3535 — 1944 septembrie 18

Confidențial

DOMNULE PREFECT,

Avem onoarea a vă raporta că în ziua de 17 septembrie 1944 la orele 10 a.m. în Craiova a avut loc o mare întrunire a Apărării Patriotice care s-a ținut în sala de cinematograf „Rio”.

Biroul întrunirii a fost constituit din domnii Nicu Popilian avocat, președinte al întrunirii, Ion Popescu-Puțuri președintele organizației P.C.R.-ului — Secția Craiova, Băzavan Constantin din partea organizației Partidului Social Democrat din Craiova, Eugen Constant, Voicu Ștefan, ziarist, profesor Schintee Ion și profesor Măndoiu din partea Comitetului Central al Apărării din București.

Au vorbit d-nii avocați N. Popilian, care a deschis întrunirea, Ion Popescu-Puțuri, Schintee Ion, profesor Măndoiu, Băzavan Constantin, Eugen Constant, Bodnăraș Emilian, șeful formațiunilor patriotice din reg. Oltenia, Corăceanu Dumitru din partea lucrătorilor tipografi, Radu Constantinescu din partea org. Partidului Social Democrat, Dinulescu Dumitru din partea lucrătorilor de la Uzina Comunală, Ciobanu Toma din partea tineretului tipograf, Mihăilescu Ilie din partea funcționarilor din comerț, Ion Vintilă din partea medicilor comercianți, Bădică Ilie din partea tineretului muncitor și prizonierilor de la Stalingrad, lucrătorul Dăncescu din partea lucrătorilor metalurgici, lucrătorul Răduț din partea lucrătorilor din porturi, învățător Petre Tetoiu din partea învățătorilor și Ion Niculescu Sis, țaran, din Gioroc-Dolj din partea plugarilor.

În general fiecare din vorbitori a căutat să arate rostul organizației Apărării Patriotice, cerînd stringerea rîndurilor în această organizație pentru cucerirea reală a drepturilor democratice cucerite pînă în prezent numai pe hirtie, cucerirea Ardealului și distrugerea totală a fiarei hitleriste-fasciste și reprezentantului ei din țară — Garda de Fier — legionarii și curățirea aparatului administrativ de astfel de elemente.

Spre deosebire de majoritatea vorbitorilor d-l Ion Popescu-Puțuri, a scos în evidență și cîteva situații locale care sînt de neîngăduit sub actualul regim.

Astfel adresîndu-se la actualul domn prefect al județului, a arătat că se menține în pasivitate și nu numai că nu a căutat să colaboreze cu șefii organizațiilor politice din Blocul Național din Craiova dar chiar a evitat să ia contact cu acești reprezentanți, socotînd că această atitudine și inerție este direct un sabotaj și a cerut schimbarea prefectului. Din public s-a strigat „jos cu el”.

De asemenea s-a arătat că și dl. primar al Municipiului Craiova ca și Dl. prefect a evitat contactul și colaborarea cu organizațiile din Craiova ale partidelor politice din bloc iar în aceste timpuri a numit ca ajutor de primar pe Stănescu Dumitru conducătorul „Tiporurilor” din stra-

da Unirii, arătînd că în aceste posturi de răspundere trebuie să fie numiți oameni cinstiți, nu ca dl. Stănescu Dumitru.

Publicul a strigat „afară cu el”, tot dl. Popescu Puțuri a arătat că deși a reintrat în vigoare Constituția din 1923, guvernul refuză să o pună în aplicare și cere ca toate dispozițiunile Constituționale să fie aplicate prin noi legi, întrucît sînt încă în vigoare legile create de regimul antonescian.

În special s-a referit la legile care au deferit Curților Marțiale infractori de drept comun, cerînd ca imediat să se trimită instanțelor respective toate cazurile de infracțiuni de drept comun care se află în prezent la Curțile Marțiale.

Asupra acestui ultim punct, a insistat mult și președintele întrunirii dl. avocat N. Popilian.

Au asistat aproximativ 1000 persoane din toate straturile sociale.

De asemenea s-a cerut lărgirea Blocului Național Democrat cu Frontul Plugarilor și Uniunea Patriotică.

La sfîrșit s-a încheiat o moțiune cu mai multe puncte. În ultimul punct cerîndu-se guvernului ca condițiunile armistițiului să se aplice cu sinceritate, pentru ca țara să nu cadă într-o prăpastie mai mare ca pînă acum.

Această moțiune urma să fie trimisă guvernului. S-a mai trimis o telegramă d-lui general Sănătescu și una M. S. Regelui.

Chestorul Poliției,
ss. Indescifrabil L. S.

Șeful Biroului și siguranței
Comisar
ss Indescifrabil

Domniei sale D-lui Prefect al jud. Dolj.

Arh. St. Craiova, fond Inspectoratul general administrativ Circ, VI-a Craiova, dosar nr. 14/1944, f. 570.

21

1944. Manifestul antifascist de luptă pentru eliberarea țării și a Europei de sub jugul hitlerist.

APEL,

Muncitori, țărani și intelectuali ANTIFASCIȘTI !

Evenimentele militare și politice au impus popoarelor democratice hotărîrea de a începe lupta pînă la distrugerea completă a bandelor ocupante fascisto-hitleriste din Europa.

Anul 1944 înseamnă pentru întreaga lume o luptă decisivă pînă la eliberarea Europei de sub jugul hitlerist. C. N. de E. (Comitetul Național de Eliberare) va chema la luptă pe toți iubitorii de pace și libertate

MUNCITORI din fabrici și ateliere ORGANIZAȚI-VĂ pînă nu e tîrziu. SABOTAȚI totul ce folosește războiului hitlerist, Un șurub prost montat, un minut nelucrat întîrzie mecanismul războiului fascist.

CEFERIȘTI, cuvîntul vostru este hotărîtor. Numai de voi depinde dacă ajung sau nu tunurile în șanț sau în mîna lui Hitler.

ȚĂRANI, ascunde-ți recolta muncii voastre. Nu (o) dați lui Hitler.

INTELECTUALI, voi prin grai și scris înainte pentru o Românie liberă și democratică.

Vrem retragerea trupelor de de frontul rusesc !

Procuratura locală Arad, fondul Parchetul Tribunalului Arad, dosar nr. 1-5/1944, f. 17, 18.

COLECȚIA „HURMUZAKI“

AURELIAN SACERDOȚEANU

Istoria se scrie numai pe bază de izvoare. Lucrul acesta este atât de firesc încât se poate spune că acolo unde lipsesc izvoarele istorice nu există nici istorie. Aceste izvoare sînt însă de multe feluri, în general cuprinse în două categorii mari : izvoare scrise și urme ale culturii materiale. Cele dintîi vorbesc prin ele înseși fiind lesne de înțeles în timp ce urmele culturii materiale, obișnuit numite izvoare arheologice, dau naștere la numeroase interpretări. Este sarcina istoricului să le folosească în condițiile cele mai bune.

De obicei fiecare popor își are izvoarele sale proprii, indigene. Acestea sînt și cele mai prețioase pentru istoria sa fiindcă sînt rezultatul experienței proprii și izvorăsc din practica vieții lui. Dar adesea la unele popoare ele lipsesc cu totul sau sînt prea puține și nu destul de cuprinzătoare. În cazuri fericite le vin în sprijin izvoarele istorice rămase de la alte popoare vecine sau cu care au fost în contact mijlocit sau nemijlocit. Acestea completează de multe ori golurile pe care le-au lăsat izvoarele indigene. În această privință poporul român, în mai mare măsură de cît alte popoare, este tributar izvoarelor străine, cu alt cuvînt numite externe fiindcă au fost consemnate de membri ai altor societăți decît a noastră.

În fond însă nici o istorie națională nu se poate scrie numai cu izvoare indigene. Acest lucru s-a observat de mult și toți istoricii, începînd cu Herodot, au recurs la izvoare străine pentru a putea scrie o istorie națională mai lămurită. Nici istoricii noștri nu s-au abătut de la acest principiu statuat de necesitate. Cu puterile lor de investigație au făcut tot ce le-a stat în putință să umple lacunele observate în desfășurarea procesului istoric al poporului nostru, ca de pildă Miron Costin, Constantin Stolnicul Cantacuzino, Dimitrie Cantemir și Radu Popescu. Cu osîndire demnă de lăudat a continuat și Gheorghe Șincai, cel mai aprig cercetător de arhive. Dar imensa lui acumulare de material nu i-a mai lăsat timp să scrie și o istorie. Neajunsul acesta nu se observă numai la Șincai.

Nu mai stăruim asupra acestui lucru evident : greutatea de a strînge materialul și de a construi și opera pentru care l-ai strîns. Așa se explică faptul de ce, mai ales în secolul trecut (în Apus încă din secolul al XVII-lea), toți istoricii s-au dedicat cu tot avîntul publicării de izvoare istorice atît din țară cît și din străinătate. Începutul la noi se datorește lui Mihail Kogălniceanu și lui Nicolae Bălcescu. Apoi au continuat să apară pu-

ternicii stilpi ai publicațiilor de izvoare istorice: B. P. Hasdeu, Al. Papiu-Ilarian, Nicolae Iorga, Ioan Bogdan, Mihai Costăchescu și alții¹. Și acum procesul acesta este în continuare și, de bună seamă, nu va înceta niciodată.

Nevoia de cunoaștere a cât mai multe izvoare istorice era așa de mare în secolul trecut încât s-au făcut numeroase propuneri de investigație și planuri de publicare. Din nefericire numai unele au putut fi traduse în faptă. Una din aceste realizări, pe care o putem socoti mare realizare, a fost și seria de documente externe intitulată: *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, numită obișnuit *Colecția „Hurmuzaki”* sau, cum i-a zis Iorga, *Acta externa*². Ea este în același timp „cea mai importantă sursă de informații occidentale pentru relațiile politice ale țărilor dunărene și din Balcani”³.

Inițiativa, colaborarea și realizarea ei fac obiectul expunerii de față. Nu vor lipsi nici avatarurile învinse, cum nici folosul ce a adus științei noastre istorice⁴.

I. ISTORICUL COLECȚIEI

Începutul colecției stă într-o pasiune răsărită pe neașteptate și urmărită cu stăruință o viață întreagă. E vorba de Eudoxiu Hurmuzaki născut în 1811, care, trimis la studii la Viena, și-a dat seama de nevoia unei istorii documentate a poporului său. Pentru aceasta trebuiau cercetate arhivele, atât de puțin explorate de noi. Începutul se așează pe la 1845 în arhivele vieneze și continuă ani de zile cu alte arhive din Imperiu și din afara lui. Vederile sale mergeau mult mai departe dar lucrînd numai cu resurse proprii nu a putut înainta atât cît dorea. După zece ani de cercetări a fost nevoit să se întoarcă acasă cu un bogat material documentar cules — se estimează la 6000 documente — dar nu cît crezuse că poate aduna⁵. Dîndu-și seama că nu e complet Eudoxiu nu l-a tipărit, cum n-a tipărit nici schița de istorie alcătuită pe baza materialelor pe care le cunoscutuse⁶.

În această situație pe Eudoxiu Hurmuzaki îl ajunge sfîrșitul vieții în martie 1874. lăsînd toată lucrarea în seama lui D. A. Sturdza. Acesta

¹ Despre acestea trimit la studiile mele, *Ceva despre un corpus al izvoarelor istoriei românilor și Izvoarele istoriei românilor*, republicate în *Îndrumări în cercetările istorice*, București, 1945, p. 65—128, unde se dă informația corespunzătoare.

² Recenzie la vol. XVI în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”, I (1914), p. 83.

³ Ibidem p. 79.

⁴ Pentru perioada de început vezi N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în „Prinos lui D. A. Sturdza”, București, 1903, p. 1—127, care cuprinde, pe lângă o prezentare critică a operei predecesorilor săi în spiritul de atunci al vremii, și o indicație amănunțită asupra izvoarelor privitoare la istoria noastră conservate în arhive externe și ce mai trebuie făcut în această privință. Totodată se arată în ce publicații românești și în ce condiții au apărut unele din aceste izvoare, încă foarte puține la acea vreme.

⁵ T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și colecția lui de documente*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, X (1945), p. 227—235.

⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, 5 vol., București, 1878—1886. Primele trei volume au apărut și în traducere română de Ioan Slavici, București, 1879—1900.

a socotit potrivit să o lase în dar Academiei Române, adică tot materialul documentar adunat, cum și fragmentele de istorie pe care le putuse redacta⁷, cădea în sarcina Academiei să le valorifice. Cu sprijinul Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice, ministru fiind Titu Maiorescu, această valorificare a și început formându-se o comisie specială din care făceau parte Mihail Kogălniceanu, Al. Odobescu, Teodor Rosetti și D. A. Sturdza, iar ca secretar Ioan Slavici. Publicarea a început cu volumul al VII-lea (1876) cu caracter comemorativ și a continuat timp de aproape șaptezeci de ani (1942), cu un total de 45 volume în 4° mare.

Academia Română și comisia specială au mers însă mai departe, socotind că este necesară completarea materialului și cu ceea ce s-ar mai putea afla prin cercetări suplimentare. Așa a început seria de misiuni în străinătate, care au îmbogățit enorm fondul inițial de documente⁸. Aceste cercetări au cerut mari sacrificii bănești pe care Academia cu greu le suporta. Ritmul apariției volumelor proiectate însă a fost încetinit.

Despre toate acestea, cu matură chibzuință scrie Ioan Bogdan: „Pentru publicarea izvoarelor externe s-a deschis cea mai fecundă eră prin marea întreprindere a Academiei Române, a cărei bază a pus-o Eudoxiu Hurmuzaki prin documentele adunate într-un lung șir de ani... În volumele II—VII a intrat întreg materialul lui Hurmuzaki⁹ cuprinzând sec. XVI—XVIII. El a fost completat apoi cu bogatele rezultate ce le-a dat explorarea arhivelor din Roma, Veneția, Stockholm, Paris, din Galiția, din Rusia și din Polonia, precum și cu documentele vechi (sec. XIII—XVI) din publicațiunile străine. Astfel colecția Hurmuzaki reprezintă astăzi cel mai bogat repertoriu de acte și documente referitoare la istoria politică a românilor, din cele mai vechi timpuri și pînă la domniile regulamentare”¹⁰.

La greutatea financiară pe care le înfrunta colecția s-au mai adăugat și întimplări de altă natură, în special stările de război, care nu au fost puține în acest răstimp. S-a arătat soarta unuia din volume, XIX, 1 (1922): „Volumul era aproape gata cînd, în august 1916, România intră în război... În timpul ocupațiunii străine coalele tipărite fură cu greu salvate de distrugere. Cîteva coale s-au și pierdut și au trebuit să fie culese din nou... După încheierea păcii și realizarea visului de aur al neamului nostru condițiile de tipar deveniră foarte grele, ba chiar imposibile pentru mijloacele modeste ale Academiei Române. Din cauza aceasta continuarea lucrării a trebuit să fie amînată pentru timpuri mai prielnice. Cu toate că aceste timpuri n-au sosit încă, totuși am crezut că este bine să încheiul cel puțin partea întâia a volumului al XIX-lea, pentru a o da publicității,

⁷ D. A. Sturdza, *Eudoxiu Hurmuzaki. Notă biografică citită în Societatea Academică Română*, în „Columna lui Traian”, VIII (1877), p. 485—491.; D. Oncul, *Titu Maiorescu și Academia Română*, în „Convorbiri literare”, XLIV, 2 (1910), p. XC—XCI.

⁸ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice*, p. 113, A. Sacerdoțeanu, *Biblioteca Academiei și istoria scrisului și tiparului în România*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, 2—3/1967, p. 222.

⁹ În fapt 13 volume. T. Bălan, *op. cit.*, p. 236—237 apreciază la 12 volume, incluzînd și vol. VIII-IX dar înlăturînd unele părți din volumele precedente.

¹⁰ I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 14—15 (Academia Română, Discursuri de recepție).

rămînînd ca cu partea a doua să se înceapă îndată ce mijloacele materiale ale Academiei o vor permite”¹¹.

Dar continuarea nu a fost ușoară. Partea a doua a volumului a apărut abia după 16 ani, și editorul o motivează așa : „Întîrzierea aceasta se datorește faptului că Academia Română, avînd de satisfăcut alte nevoi mai urgente, n-a dispus de fondurile necesare pentru continuarea publicației. Cu sumele modeste ce s-au alocat de Ministerul Educației Naționale și de Academie an de an pentru continuarea Colecției Hurmuzaki, am izbutit să dăm publicității această a doua parte a volumului XIX”¹².

O soartă mai tragică a avut și volumul următor, tipărit și distrus în timpul războiului care a urmat și din care azi se cunosc doar trei exemplare.

Comisia instituită pentru publicarea documentelor culese de Eudoxiu Hurmuzaki socotea că acestea puteau constitui cam zece volume, dar nu putea începe tipărirea fiindcă lipseau copiile documentelor celor mai vechi și care ar fi trebuit să fie cuprinse în volumul întîii. Socotînd potrivit să publice cu prioritate materialul comemorativ privitor la Grigore Ghica, colecția a început cu volumul VII, care ar fi fost corespunzător seriei. Hotărînd însă să nu întîrzie prea mult apariția volumelor precedente dacă ar fi lucrat numai cu forțele comisiei, s-a făcut apel la colaborări externe, specialiști cunoscuți sau arhiviști. Prin aceștia Academia Română a obținut o serie de copii după numeroase documente.

Nu putem cunoaște numele tuturor acestor copişti colaboratori fără o cercetare de arhivă. În cadrul planului nostru este suficient să extragem ceea ce reflectă colecția însăși și unele relatări sporadice. Putem spune că a fost o colaborare internațională extrem de prețioasă deși de valoare negală.

Uneori copîștii și colaționatorii de documente sînt arătați nominal, alteori apar în genericul personalului din serviciul arhivelor. Astfel Direcția Arhivei Vaticane a colaționat documentele publicate de Theiner în care „se strecuraseră diferite erori de tipar, mai multe lecțiuni necorecte și supliniri de texte”¹³. B. Cecchetti, directorul arhivei din Veneția, a ales cu îngrijire acte din corespondența baililor de la Constantinopol ; un control a făcut și Frollo¹⁴. De la Viena, de unde a scos multe copii însuși Eudoxiu Hurmuzaki, a trimis unele copii Thallóczy, directorul arhivei Ministerului de finanțe¹⁵, iar D. A. Sturdaa a procurat copii după rapoartele agențiilor austriace din București și Iași¹⁶. De la Constantinopol, mai ales din biblioteca Metohului Sfîntului Mormînt, a trimis copii învățatul Manoil Ghedeon¹⁷. Alte copii le procură D. A. Sturdaa și I. Kalinderu¹⁸. C. T. Odhner, directorul arhivelor regale suedeze din Stock-

¹¹ Hurmuzaki — Nistor, XIX, 1 (1922), p. III—IV.

¹² Ibidem, Partea a II-a (1938), *Prefața*.

¹³ Hurmuzaki — N. Densușianu, I (1887), *Prefață*.

¹⁴ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor* p. 114.

¹⁵ Hurmuzaki — I. Bogdan, Supl. II, vol. I (1893), p. IX.

¹⁶ Hurmuzaki — I. I. Nistor, XIX, 1 (1922), p. III—IV.

¹⁷ Hurmuzaki — N. Iorga, XIV, 1 (1915), p. I ; XIV, 3 (1936), p. VII. Din copile lui Ghedeon vre o sută „s-au pierdut, din nenorocire, la tipografie, deși ele fuseseră transcrise în cele mai bune condiții ; ele cuprindeau acte de la 1700 înainte. Într-o viitoare călătorie la Constantinopol le vom copia și adăuga” zice Iorga, XIV, 1, p. V.

¹⁸ Hurmuzaki — N. Iorga, XIV, 1 (1915), p. II, *Despre arhivele din Constantinopol vezi și N. Iorga, Despre adunarea și tipărirea izvoarelor*, p. 122.

holm, a căutat documente rămase de la Gheorghe Ștefan refugiat la Stettin și corespondență privitoare la Constantin Brîncoveanu și Nicolae Mavrocordat¹⁹. Arhivele din Cracovia, cercetate de B. P. Hasdeu și I. Bianu, au dat copii prin Bentkowski, Dygasiński și Th. Luszczyński, prin doi studenți (cu multe greșeli) și funcționari de bibliotecă, rele și necolaționate²⁰. La Varșovia din arhiva Zamoyski funcționarii arhivei și ai bibliotecii au făcut copii „foarte frumoase și exacte” controlate de bibliotecarul Przyborowski²¹, iar la Liov personalul institutului Ossolinski a dat copii „controlate cu foarte mare băgare de seamă de învățatul director al institutului, Dr. W. Kętrzyński”²². Mai înainte Al. Papiu Ilarian făcuse copii din arhiva conților Działyński din Kornik. În sfârșit din Arhivele Ministerului Afacerilor externe din Peterburg a făcut copii G. Yakschitch²³.

Pe lângă aceștia s-au adăugat și alți binevoitori care au comunicat copii de pe acte ori au înlesnit procurarea lor, ca de pildă Constantin Erbiceanu, C. D. Anghel sau parohul H. Meyer de la biserica luterană din București²⁴, Marcu Beza, Remus Caracaș²⁵ și Iulian Marțian²⁶.

În locul copiilor manuale începe să se folosească încetul cu încetul copia fotografică. Pentru colecția Hurmuzaki s-a folosit un mare număr de copii fotografice din arhivele de la Moscova dăruite de N. Kretzulescu²⁷. La acestea s-au adăugat și altele, din care numai câteva au fost reproduse în colecție, celelalte alcătuind importanta colecție de fotografii a Bibliotecii Academiei.

O contribuție importantă au adus și diverși traducători, nu întotdeauna amintiți în prefețe sau note. În afară de cei trecuți în rîndul editorilor, ca I. Skupiewski sau Emil Kaluźniacki, și „persoane ce cunosc această limbă”²⁸ sau „o persoană care-mi stă foarte aproape”²⁹ — este vorba de limba maghiară—nominal se amintesc Maria N. Iorga³⁰ și V. Caba³¹.

De la colaborare întâmplătoare sau din sarcina Academiei s-a trecut a răspunderea directă a celor ce au adunat materialul îngrijindu-se în același timp și de tipărirea lui. Numele lor stau înscrise pe fiecare

¹⁹ Hurmuzaki— I. Bogdan, Supl. II, vol. I (1893) p. IX. Copiile „bune și sigure” au fost făcute de un profesor polon de la Stockholm. Cf. și N. Iorga, op. cit., p. 115—116.

²⁰ Hurmuzaki— I. Bogdan, Supl. II, vol. I (1893), p. VII-IX.

²¹ Ibidem, p. VIII.

²² Ibidem, p. VII.

²³ Hurmuzaki— N. Iorga, XVIII (1916), p. 373.

²⁴ Ibidem, X (1897), p. LXXXII.

²⁵ Ibidem, XIV, 3, (1936), p. VIII.

²⁶ Ibidem, XV (1911), p. III.

²⁷ Hurmuzaki—N. Densușianu, 1, 2 (1890) Prefață.

²⁸ Hurmuzaki—N. Iorga, XI (1900), p. XCVI, n. 1.

²⁹ Ibidem, XV (1911), p. III.

³⁰ Ibidem, X (1897), p. LXXXII.

³¹ Ibidem, XV, 2 (1913), p. 1838.

volum, cele mai multe revenind lui Nicolae Iorga. În ordine alfabetică acestea sînt :

1. Ioan Bogdan, vol. S. II, 1, 2, 3 în colaborare (3 vol.).
2. C. Colescu-Vartic, vol. S I, 5 și 6 colab. (2 vol.).
3. N. Densusianu vol. I, 1, 2, colaborare, II 2, 3 colab. 4 și 5 (6 vol.).
4. C. Esareu, vol. III 1 colaborare (1 vol.).
5. N. Hodoș, vol. XVI, XVII, XVIII colab. (3 vol.).
6. N. Iorga, vol. X, XI, XII^{1,2} XIV^{1,2}, XV 1, 2, XVIII colab. (10 vol.),
7. E. Kalužniacki, vol. I², II 2, 3 colab. (3 vol.).
8. C. Litzica vol. XIIIbis, colab. (1 vol.).
9. O. Lugoșianu, vol. S I⁴ colab. (1 vol.).
10. G. Murnu, vol. XIIIbis colab. (1 vol.).
11. I. I. Nistor, vol. XIX^{1,2}, XX, XXI (4 vol.).
12. Al. Odobescu, vol. S I¹ colab.^{2,3} (3 vol.).
13. A. Papadopoulos-Kerameus, vol. XIII, XIII colab. (2 vol.).
14. I. Skupiewski, vol. S II^{1,2,3} în colaborare (3 vol.).
15. I. Slavici, vol. II¹ III^{1,2} colab. IV^{1,2}, V^{1,2} VI, VII, VIII, IX^{1,2} (12 vol.).
16. D. A. Sturdza, vol. S I⁴, 5 și 6 colab. (3 vol.).
17. D. C. Sturdza, vol. S I⁴ colab. (1 vol.).
18. Gr. G. Tocilescu, vol. S I¹, colab. (1 vol.).

Singurul nume care nu apare pe foaia de titlu este al lui I. Slavici, secretarul colecției, care a avut sarcina să ordoneze și să tipărească documentele copiate de Hurmuzaki. Apare ca atare în listele de pe copertile volumelor ulterioare. El a depus o conștiincioasă muncă în perioada cea mai grea a colecției.

Cu toate acestea nu se poate spune că despoierea fondurilor arhivistice a fost totală. Starea de evidență a depozitelor de arhive nici nu o putea asigura atunci. Aceasta este o cauză obiectivă. Dar mai sînt și altele pe care le-a observat marele răscolitor de arhive care a fost N. Iorga. El spune că nu s-au copiat toate actele de către copiiști angajați „din cauza trecerii cu vederea a legăturii lor cu istoria românilor ori a principatelor românești, sau din cauza scrisorii grele — așa o cerere a brașovenilor către Ștefan cel Mare și o scrisoare a acestuia, din cele mai prețioase acte din întreaga istorie a noastră — nu fuseseră copiate” ³². Deci puține cunoștințe de istorie și slabă pregătire paleografică.

Tot Iorga a observat că o scrisoare din anul 1719, a doamnei Zamfira a lui Ioan Vodă Mavrocordat „lipsește în copia Ghedeon”, dar pe care o remarcase Legrand ³³.

Colecția Hurmuzaki reprezintă un efort de muncă excepțional și un conținut extrem de bogat. Orice exprimare în cuvinte nu poate spune totul așa cum o poate arăta acest tabel sinoptic : vezi p. 37—38 tabela).

Cum este firesc în colecție se descriu multe sigilii, iar unele din ele se reproduc fie în desen, fie în fotografie. Le arătăm în ordine cronologică:

- 1563 ianuarie 15. Despot vodă, fragment din sigiliu (Supl. II, vol. I, p. 224).
 1585 aprilie. Doamna Ecaterina a lui Alexandru Mircea vv. (XIV, 1, p. 79).
 1595 octombrie 28 Ieremia Movilă, sigiliul mic (Supl., II, vol. I, p. 367).
 1595 decembrie 16. Idem, sigiliul mijlociu (Ibidem, p. 372).
 1597 mai 20. Mihai Viteazul. (Ibidem, p. 419).
 1789 aprilie 12. Doamna Marioara Mavrogheni. (XIV, 3, p. 439).

³² N. Iorga, prefață la vol. XV, 1 (1911), p. 1.

³³ Idem, XIV, 2, (1917), p. 852.

Volum	Anul tipă- ririi	Pagini tipărite				Planșe	Facș.	Nr. doc.	Anii extremi ai doc.	Editori
		Pre- față	Tabla doc.	Textul doc.	Indici					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
VII	1876	—	20	533	48	1	—	308	1750—1818	(I. Slavici)
VI	1878	—	22	648	49	1	10	355	1700—1750	(I. Slavici)
III, 1	1880	—	28	552	48	1	—	443	1576—1599	C. Esarcu (Ion Slavici)
IV, 1	1882	—	34	708	—	1	—	629	1600—1649	(I. Slavici)
IV, 2	1884	—	38	592	92	1	2	733	1600—1650 (1576)	(I. Slavici)
V, 1	1885	—	20	547	v.V, 2	1	1	362	1650—1699	(I. Slavici)
S.I, 2	1885	—	46	757	—	1	—	1 936	1781—1814	A. I. Odo- bescu
S.I, 1	1886	—	69	1 003	—	1	—	1 414	1518—1780	Gr. G. Toci- lescu A.I. Odobescu
V, 2	1886	—	24	338	66	1	—	475	1650—1699	(I. Slavici)
I, (1) 2	1887	2	30	701	—	5	—	553	1199—1345	Nic. Densu- șianu
III, 2	1888	—	32	536	37	1	—	563	1576—1600	(Ion Slavici)
S. I, 3	1889	—	31	596	—	1	1	203	1709—1812	A. I. Odo- bescu
I, 2	1890	1	48	889	—	7	—	691	1346—1450 (1198—1459)	Nic. Densu- șianu Emil Kaluž- niacki
II, 1	1891	—	42	754	68	1	—	722	1451—1575	(Ion Slavici)
II, 2	1891	—	47	729	—	1	—	534	1451—1510	Nic. Densu- șianu Emil Kaluž- niacki
S.I, 4	1891	—	28	596	—	1	—	415	1804—1849	D. A. Sturdza D. C. Sturdza Octavian Lu- goșianu
II, 3	1892	—	40	748	—	—	—	462	1510—1530	Nic. Densu- șianu, Emil Kalužniacki
S.II,1	1893	4	21	652	—	1	4	347	1510—1600	Ioan Bogdan I. Skupiew- ski
II, 4	1894	—	33	756	—	—	—	446	1531—1552	Nic. Densu- șianu
VIII	1894	—	46	540	v.IX.2	—	—	762	1376—1650	(I. Slavici)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
S.I,5	1894	—	22	664	—	—	—	325	1822—1838	D. A. Sturdza C. Colescu- Vartic
S.I. 6	1895	—	29	633	—	—	—	304	1827—1849	D. A. Sturdza C. Colescu- Vartic
S.II,2	1895	1	18	624	—	1	6	286	1601—1640	Ioan Bogdan I. Skupiew- ski
II, 5	1897	8	32	770	—	—	—	413	1552—1575	Nic. Densu- șianu
IX, 1	1897	—	49	691	v.IX, 2	—	—	807	1650—1747	(I. Slavici)
X	1897	98	32	694	44	1	24	776	1763—1844	N. Iorga
IX, 2	1899	—	19	279	56	—	—	337	1751—1796	(I. Slavici)
XI	1900	106	46	883	44	2	10	955	1517—1612	M. Iorga
S.II,3	1900	—	—	312	—	—	—	110	1641—1703	Ioan Bogdan I. Skupiew- ski
XII,1	1903	3	81	616	v.XII,2	3	8	976	1594—1600	N. Iorga
XII,2	1903	—	—	663	34	—	—	936	1600—1602	N. Iorga
XIII	1909	41	6	568	47	—	—	92	1592—1837	A. Papado- pulos-Kera- meus
XV,1	1911	3	74	775	v.XV,2	—	—	1 603	1358—1600	N. Iorga
XVI	1912	—	79	1 185	v.XVIII	—	—	2 151	1603—1824	Nerva Hodoș
XV,2	1913	—	102	1 167	103	—	72	1 892	1601—1825	N. Iorga
XVII	1913	—	41	1 131	v.XVIII	—	—	1 054	1825—1846	Nerva Hodoș
XIII bis	1914	46	3	507	12	—	—	92	1592—1837	A. Papado- pulos-Kera- meus G. Murnu, C. Litza
XIV,1	1915	5	39	766	—	1	—	759	1320—1716	N. Iorga
XVIII	1916	4	21	494	70	—	—	327	1847—1851 (1595—1599)	Nerva Hodoș N. Iorga
XIV, 2	1917	—	27	520	—	—	—	515	1715—1777	N. Iorga
XIX, 1	1922	2	52	863	v.XIX,2	—	—	795	1782—1797	Ion I. Nistor
XIV, 3	1936	2	11	551	34	—	—	425	1560—1820	N. Iorga
XIX, 2	1938	1	53	777	40	—	—	997	1798—1812	Ion I. Nistor
XX	1940	4	54	862	—	—	—	900	1812—1823	Ion I. Nistor
XXI	1942	2	25	683	16	—	—	602	1828—1836	Ion I. Nistor
45	în 67 ani	333	1914	30 853	908	35	138	30782	1199—1851	—

Nu lipsesc nici reproduceri de steme ca de pildă :

1599 ianuarie 11. Ioan Mieleczki nobil polon (Supl. II, vol. I, p. 516 și 519).

Alte sigilii și steme apar în facsimilele de documente sau de portrete care împodobesc volumele. În toată colecția Hurmuzaki sînt 35 de planșe. Cele mai multe arată portrete de domni în foarte bună reproducere. 23 volume nu au nici o planșă, iar cîteva au mai multe reproduceri de documente (5 în I, 1 ; 7 în I, 2 ; 2 în XI și 3 în XII, 1 ; o scrisoare a lui Luca Stroici e reprodusă în Supliment II, 1).

Pe lângă aceste planșe în 10 volume se dau în text 138 facsimile de semnături și de sigilii³⁴. Cele mai numeroase sînt în volumul XV, 2, dar din nefericire reproduc calchieri făcute de editor. Așa cum sînt ele au avut darul să provoace interes pentru studierea scrisului și au determinat pe alții să dea o mai bogată ilustrare cu scopul unei confruntări științifice.

II. METODE DE LUCRU

Colecția Hurmuzaki a fost una din marile experiențe editoriale românești, de aceea ne-ar fi interesat să cunoaștem mai îndeaproape *metoda* după care au lucrat edificatorii ei, ca să fie și un exemplu pentru lucrări similare ulterioare. Întîmplarea face să constatăm însă că avem prea puține informații în acest sens și în mare parte trebuie să o deducem din realizarea însăși. Totuși unii din editori au arătat-o și socotim interesant să culegem aceste sporadice lămuriri.

În primul rînd vrem să știm cum au procedat editorii înșiși la publicare, procedeele în general fiind criticate. Dar acest lucru trebuie privit sub trei aspecte, realități care singure pot da dreptul lor la critică negativă sau pozitivă. Mai întîi ei au folosit numeroase publicații anterioare pe care le-au cercetat și au extras din ele ceea ce au socotit că interesează istoria noastră. Evident în ele s-au constatat greșeli și, cînd a fost posibil, s-a făcut colaționarea lor cu originalele. De cele mai multe ori aceasta nu a fost posibilă. N. Densușianu arată cum s-a procedat în asemenea situație la documentele publicate de Ulianițki, altfel un bun editor. În opera lui, zice Densușianu, „întîmpinăm peste tot locul o mulțime de erori tipografice și de pasaje lipsite de înțeles. Unele din erorile evidente de tipografie le-am îndreptat noi înșine, toate celelalte obscurități însă rămîn în exclusivă d-sale răspundere”³⁵. Altă cale nu era.

Spre a veni în sprijinul celor care vor relua lucrarea și vor să verifice mult — puținul bine pe care l-au putut face predecesorii, dau aici bibliografia consultată de ei. Nu e vorba de fișe bibliografice ci numai de indicații sugestive.

³⁴ Așa de exemplu sigiliul lui Mihai Viteazul reprodus și descris de Ioan Bogdan, Supliment II, vol. I, p. 419 : $\text{†M[и]лостію[у] с[в]ѣтл[у] МѢХ[а]н[а] Богода$ (Cu mila lui Dumnezeu Io Mihai voevod) ; celelalte litere sînt așa de rău gravate încît nici nu se pot ceti. Am aștepta : $\text{госпо́даря зѣмляи владѣюще}$ (Domn Tării Românești), după analogia altor sigile”. În realitate chiar din facsimilul dat de I. Bogdan se poate completa : $\text{...госпо́да и хзѣн}$ (=la 7102) și aparține tipului al 3-lea descris de A. Sacerdoțeanu, *Autografe și sigilii de la Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor”. IV, 2 (1941), p. 309.

³⁵ Hurmuzaki—Densușianu. II, 2, (1891), p. 491.

Autori și colecții

- Acta Tomiciana I: II 2 p. 548. II 3 p. 1.
 A Hunyadmegyei történelmi 1884: II, 2 p. 9.
 Akta Grodzkie i Ziemskie: II, 2 p. 53, 75. II, 3 p. 270.
 Akty Zapadnoj Rosyji I: II 2. p. 367.
 Albert Amlacher, Urkundenbuch zur Gesch. der Stadt... Broos 1879: II 2 p. 120, II 3 p. 139. II 4 p. 23. II 5 p. 49.
 Annal. Dipl. Wagneris — Iankovics: V. Wagner.
 Annal. Flandricis Mayeri: I 2 p. 429.
 Baluse, Miscell. I: II 1, p. 7.
 Bartenstein, Kurzes Bericht: VII, p. 442.
 Basilovits, Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovici: II 5 p. 669, XIV 1 p. 15.
 Batthyány, Leges ecclesiasticae regni Hungariae I: II 2 p. 357.
 N. Bănescu în Neamul românesc literar 1911: XIV 3. p. 5. Un poème grec vulgaire: XIV 1 p. 56.
 Benkő, Milkovia: I 2 p. 376. II 2 p. 70. II 3 p. 132. II 4 p. 2. II 5 p. 446.
 Wolfgangus Bethlen, Hist. de rebus Transilvanicis: II 5 p. 764, III 1 p. 199, XII 2, p. 690.
 Marcu Beza, Urme românești: XIV 3 p. 2.
 Ioan Bogdan, Vechile cronice: XIV 1 p. 46.
 Charrière, Negotiations: Supl. I 1 p. 1.
 Timotei Cipar, Arhiv filolog.: II 4 p. 168.
 Codex diplomaticus comitum Károlyi 1882: I 2 p. 298, 447.
 Codex diplomaticus comitum Zichy: I 2 p. 7.
 Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis: I 1 p. 579, I 2. p. 3.
 Codex diplomaticus patrius Hungaricus: I 1 p. 126. I 2 p. 24.
 Cornides, Vindiciae: II 4, p. 449.
 Corpus juris hungarici 1779: I 2 p. 438, II 3, p. 213, II 4 p. 355.
 Andreae Cricii Carmina, ed. Kazimir Morawski, Cracovia, 1888: Supl. II 1 p. 43.
 Crusius, Turco-Graecia: XIV 1 p. 43.
 G. Dančič, Rječnik: I 2 p. 774.
 Danilowicz — Skarbiec, Diplomator: II 2 p. 367, 380.
 Decreta, constitutiones 1854: II 4 p. 709.
 De Miller, Epistolae imp. 1808: II, 5 p. 186.
 N. Densusianu, Monumente Țara Făgărașului: II 3 p. 10. II 5 p. 381.
 St. Dinulescu în Candela 1885: XIV 1 p. 217.
 Dogiel, Codex diplomaticus: I 2 p. 295. II 2 p. 43. II 3 p. 732. II 4 p. 189, II 5 p. 32.
 B. Dudik, Iter romanum: I 1 p. 148.
 Dulșcovici, Istoriceskie cesti: II 4 p. 685. II 5 p. 396. XIV 1 p. 15.
 Josephus Carolus Eder, Adversaria II 3 p. 510. — De initiis iuribus: II 2 p. 291. — Observationes criticae: II 2 p. 342. — Scriptores rerum Transilv. II 3 p. 627. — Simigianum: II 4 p. 24.
 J. Chr. Engel, Fortsetzungen der allg. Welthistorie XLIX: II 4 p. 574. II 5 p. 2—
 Gesch. der Moldau und Walachey: I 2 p. 502. II 2 p. 110. II 3 p. 359. II 4 p. 107. III 1 p. 288. — Gesch. des ungr. Reichs: II 2 p. 341.
 Const. Erbiceanu, Cronicii greci: XIV 1 p. 270.
 Erdélyi történelmi adatok: II 4 p. 449. II 5 p. 358, 602.
 C. Esarcu. Doc. din arhivele Veneției 1876: VIII passim.
 Fabián, Arád vármegye leirása: II 3 p. 317, 643.
 Karl Fabritius, Urkundenbuch zur Gesch. des Kisder Kapitels 1875: II 2 p. 346. II 3 p. 132. II 4 p. 519.
 Farlatus, Illyricum Sacrum: I 1 p. 214.
 Georgiūs Fejér, Codex diplomaticus: I 1 passim. I 2 pas. II 1 p. 18. II 2 p. 24. II 4 p. 53. II 5 p. 200. — Genus Ioannis Corvini: I 2 p. 665. II 2 p. 8.
 Firnhaber, Notizblatt, 1852: II 2 p. 175.
 L. C. Fleurius: I 2. p. 197.
 M. Florianus, Historiae Hungaricae fontes domestici: I 1 p. 212—3.
 Fraknoi, Liber rationum Ludovici II: II 3 p. 519.
 Joannes Fridwaldszky, Reges Ungariae Mariani 1775: I 2 p. 200.
 Stephan Gerlachs Tagebuch 1674: III 1 p. 1.

- Manuil Ghedeon, χρονικά τοῦ Πατριαρχικοῦ: XIV 1 p. 49, 762. — Κανονικά διατάξεις: XIV 2 p. 771. — Πατριαρχικά διατάξεις: XIV 1 p. 420.
- Gyarfás, A jáász — kúnok tört.: II 2 p. 169.
- Hermann Hagen, Jacobus Bongarsius 1874: XI p. 192.
- The Principal Navigations... by Richard Hakluyt 1598—1600: III 1 p. 108, 122. XI p. 194.
- J. von. Hammer, Gesch. des Osm. Reiches: VII p. 86.
- Hazai Oklevéltár 1879: I 2 p. 97, 456.
- J. Hormayr — Hortenburg: I 1 p. 145.
- Col. Hurmuzaki VII: Supl. I 1 p. 445.
- Ierotei de Monembasia: XIV 1 p. 86.
- N. Iorga, Doc. Cantacuzinilor: XIV 1 p. 202. — Doc. fam. Callimachi: XIV 2 p. 1118. — Studii și doc. III și XII: XIV 1 p. 15, 104.
- Instruction et lettres 1588: Supl. I 1 p. 99.
- Jakab Elek, Oklevéltár Kolozsvár története: I 1 p. 577. I 2 p. 15. II 3 p. 237. II 4 p. 126.
- Jubilejnoe izdanie vâ pamjatu 300-lětnjago osnovanija livovskogo stavropigijskogo bratstva. Liov 1886: Supl. II 1 p. 205. Supl. II 2 p. 1. 27 Supl. II 3 p. 1.
- Kállay, Székely nemzet ered: II 5 p. 284.
- Kalužniacki, Dokumenta 1878: I 2 p. 816. II 3. p. 707.
- Stephanus Katona, Historia critica regum Hungariae: I 2 p. 376. II 2 p. 179. II 4 p. 78.
- Josephus C. Kemény, Notitia historico-diplomatica: I 1 p. 594, II 2 p. 110, 280. II 3 p. 309. II 4 p. 283. II 5 p. 297. — și St. Kovács, Erdélyországi: II 5 p. 577.
- M. G. Kovachich, Scriptores rerum Hung. minores: II 2 p. 148. II 4 p. 450. II 5 p. 11.— Suppl. ad vestigia comitiorum: I 2 p. 535. II 2 p. 318. II 4 p. 379.
- Krassó vármegye története: II 4 p. 608. V și Pesty.
- Kubinyi, Mon. Hung. hist. I: I 1 p. 247. V. și Mon. Hung. hist. Lagarde: X p. 494.
- Lampridis, Ἱστορικὰ: XIV 1 p. 740.
- Sp. Lampros, Ethesis chronica: XIV 1 p. 717.
- Langlois, Le Mont Athos: XIV 1 p. 40.
- E. Legrand, Bibl. grecque vulgaire: XIV 1 p. 201. — Lettres de Mel. Pigas: XIV 1 p. 77. — Recueil de documents grecs: XIV 1 p. 132.
- Lesviodax, Ist. bisericească: XIV 1 p. 314.
- C. Litzica, Catalogul mss grec. XIV 1 p. 304. — Studii: XIV 1—p. 116.
- Liubić: V. Mon. Slav. meridionalium.
- Lucio, Historia di Dalmatia: I 2 p. 70.
- Petru Maior, Ist. bisericească: XIV 1 p. 15.
- C. G. Mano, Doc. fam. Mano: XIV 2 p. 1102.
- Mansi, Concilia: XIV 1 p. 40.
- Manstein, Mémoires 1772: Supl. I, 2 p. 21.
- Martène, Veterum scriptorum 1724: II 1 p. 8.
- Martens, Recueil de Traités 1818: VII, p. 408.
- Masarachi in Φάρος XXVIII: XIV 3 p. 5.
- Melchisedec, Cronica Hușilor: XIV 1 p. 194. — Notițe istorice: XIV 1 p. 173.
- Ioan Mihaly, Diplome maramureșene: XIV 1 p. 15.
- Fr. Miklosich, Mon. serbica 1858: I 2 p. 769—812 (cu bibliografie precedentă). — și Müller, Acta patriarchatus: XIV 1 p. 1 sqq.
- Monumenta comitalia regni Hung. II 3 p. 595. II 4 p. 87.
- Mon. comit. regni Trans.: II 5 p. 23. XII 1 p. 341.
- Mon. Germ. Hist. Scriptores XXIV: I 1 p. 188.
- Mon. Hung. Hist. Diplomataria: I 1 p. 9 sqq. II 3 p. 363. II 4 p. 13.— Scriptores: II 4 p. 142. II 5 p. 47.
- Mon. med. aevi historica res gestas Poloniae illustrantia: II 2 p. 11.
- Mon. Spectantia historiam Slavorum merid. (Liubić): I 1 p. 110 sqq. I 2 p. 6 sqq.
- Mon. Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: II 3. p. 483.
- K. Morawski: V. Andreae Cricii.
- Muchanow, Sbornik: II 2 p. 416.
- Müller, Die Vertheidigungs — Kirchen Siebenf. 1858: II 4 p. 382. — Gesch. der sieben Hospitäl: II 4 p. 456.
- Muraviev, Snošenica Rossii: XIV 1 p. 173.

- Neu-eröffnete ottomanische Phorten Fortsetzung 1701: V 1 p. 308.
 Neumann, Recueil de Traités: VII p. 485.
 St. Nicolaescu, în Convorbiri literare XXXVI (1902): XIV p. 164, 960. — în Universalul XXXI nr. 116: XIV 1, p. 114.
 N. Nilles, Symbolae: XI p. 546.
 Al. I. Odobescu, Mănăstirile închinat: XIV 1 p. 217.
 Nic. Olah metrop. Strigoniensis: II 4 p. 442.
 C. Paleologos, în Παρνασσός X: XIV 1 p. 201.
 Papadopoulos — Kerameus, Ἀναλέκτα: XIV 2 p. 875. — Ἱερουσαλμιτικὴ βιβλιοθήκη: XIV 1 p. 201.
 Papiu-Ilarian, în Traian 1869: Supl. II 1 p. 554.
 Pesty Frigyes, A szőrényi bántag: I 1 p. 240, 679. II 2 p. 2, 93, 136, 199. II 4 p. 8, II 5 p. 15 — Krassó vármegye története: I 1 p. 579. II 2 p. 15, 29. II 3. p. 3. II 4 p. 14. II 5 p. 99.
 Petit, adaus la βυζαντινά χρονικά: XIV 1 p. 195.
 Diac. N. M. Popescu, Patriarhii Țarigradului: XIV 1 p. 717.
 Georgius Pray, Comentarîi historici: II 1 p. 23. — Annal. veteres Hungarorum: Dissertationes: I 1 p. 253. I 2 p. 361. II 1 p. 28, 245. II. 5 p. 200, 291, III 1 p. 288. — Epistolae procerum regni Hung.: II 3 p. 161. II 4 p. 26. II 5 p. 25. — Specimen hierarchiae Hungariae: I 2 p. 665. II 3 p. 351.
 Quellen zur Gesch. der Stadt Kronstadt: II 3 p. 135. II 4 p. 39.
 Raccolta dei Trattati 1844: VII p. 419.
 Recueil des lettres Henri IV: Supl. I, 1, p. 111.
 Recueil des pièces 1661: Supl. I 1 p. 46.
 Regel — Kurtz — Karablev, Actes: XIV 1 p. 10.
 Reussner, Epistolae turcicae: XV 1 p. 86.
 Ribier, Lettres et mémoires: II 5 p. 275.
 Rykaczewski, Inventarium: I 2 p. 819. II 2 p. 53.
 N. K. Sathas, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη: XIV 1 p. 223.
 Mauriciu de Saxa, Mes reveries: IX 1 p. 649.
 P. I. Schafarik, Elenchus actorum: II 2 p. 237.
 Schenacher... Bibliotheca Tirolensis: XI p. 546.
 A. L. Schlözer, Stats — Anzeigen 1782: VII p. 488.
 Schuller, Archiv I: I 1 p. 77, 436, 441. — în Archiv des Vereins N. F.: I 2 p. 112. — Siebenbürg. Rechtsgesch.: II 5 p. 692, — Umriss: I 2 p. 33.
 I. G. Schwandtnr, Scriptores rerum Hungaricarum: I 2 p. 515.
 M. Schwartner, Introductio: II 2 p. 383.
 Scriptores rerum poloniarum (Szujski): Supl. II 1 p. 190. I II 2 p. 1.
 Sguropulo (Syropulo) 1660: XIV 1 p. 38.
 Speculum Carmelitarum: I 2 p. 330.
 Spiess, Archivische Nebenarbeiten 1783: II 2 p. 8, 26. — Aufklärungen: III 2 p. 318.
 Starline V (1873): II 3 p. 552.
 Stinghe, Istoria Bisericii Scheilor: XIV 1 p. 100.
 Storia della Guerra presente tra la Russia e la Porta Ottomana 1770: VII p. 63, 81.
 Szabó: V. Székely oklevéltár.
 Szádeczky L. Erdély es M. Vajda: XII 1 p. II.
 Székely Mihály, Székely nemzet: II 5 p. 284.
 Székely oklevéltár: I 1 p. 249. I 2 p. 33. II 2 p. 70. II 3 p. 3. II 4 p. 2. II 5 p. 16.
 Szeredai Antonius, Notitia veteris et novi cap. eccl. Albensis Transilvaniae: I 1 p. 358, 4 10. I 2 p. 316. II 2 p. 40. II 3 p. 243. II 5 p. 379. — Series...episcoporum Transilvaniae: I 2 p. 549, 605.
 Szirmay Antonius, Notitia comit. Ugochiensis 1805: I 2 p. 265. — Szathmár vármegye: I 2 p. 275.
 Teleki Hunyadiak kora: I 2 p. 285, 619. II 2 p. 27.
 Deutsch. Urkundenbuch der ev. Landes-Kirche in Siebenbürgen: II 4 p. 372. — și Firnhaber, Urkundenbuch zur Gesch. Siebenbürgens 1857: I 1 p. 76 sqq. II 5 p. 602.
 Thallóczy, Levelek Heraclides: II 5 p. 473.
 Theiner A., Vetera Mon. hist. Hungariam sacram illustrantia: I 1 p. 58 sqq. I 2 p. 5 sqq. II 2 p. 18. II 3 p. 59. — Vetera Mon. Poloniae: I 2 p. 46. II 1. p. 21. II 2 p. 373. II 3 p. 227. II 4 p. 11. II 5 p. 480. III 1. p. 92, V 1 p. 109, VI p. 599. — Vetera Mon. Slav. merid.: I 1 p. 1 sqq. I 2 p. 239. II 2 p. 309 II 4 p. 104. II 5 p. 30.
 Jos. Trausch., Articuli dietalis: II 5 p. 81.
 Uljanički, Materiali 1837: I 2 p. 296 II 2 p. 43.

- V. A. Urechia in *Annal Acad.* XIV 1. p. 259. XIV 2 p. 1288.
 Uricariul (T. Codrescu): Supl. I 4 p. 227 sqq. Supl. I 5 p. 7 sqq. XIV 1 p. 163.
 Vajda Laszlo A erdélyi magános törvények historiája: II 5 284.
 Victoria Sereniss. Poloniae regis 1531: Supl. II 1 p. 30.
 Steph. Vida, *Epistolae Mathiae Corvini* 1744: II 1 p. IV, 5.
 Vietor Threnodia Valachiae 1531: Supl. II 1 p. 43.
 Βυζαντινά χρονικά XIII: XIV 1 p. 10, 195.
 Carolus Wagner, *Analecta Scepussii sacri*: II 4 p. 245. II 5 p. 450—*Anal. dipl. Wag-
 nero-Jankovics*: I 2 p. 94, 243.—*Collectanea genealogico-historico*: I 2 p. 463. — *Diplomata-
 rium comitatus Sarosiensis*: II 4 p. 242.
 Wickenhauser, *Moldava*: II 3 p. 244. II 4 p. 44. II 5 p. 45.
 M. Wiszniewski, *Pomniki hist.*: II 3 p. 706.
 A. D. Xenopol, *Ist. românilor* IV: XIV 1. p. 247.
 A. P. Zablotki—Deseatovski, *Graf P. A. Kiselev* 1882: Supl. I 4 p 319 sqq.
 Zaluski, *Epistolarium historico-familiarium* 1711: V 1 p. 518.
Zapiski odesskogo obscestva: XIV 1 p. 318.

Periodice

- Albina românească 1833: Supl. I, 5, p. 44.
 Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde, N. F. III.IV.XII: I 1. p. 578. I 2 p. 491.
 II 2 p. 148. II 3 p. 59. II 4 p. 61. V și Schuller.
 Arhiva românească I: XIV 1 p. 15.
 Atheneul român 1888: XI p.
 Buciumul I: XIV 1 p. 247.
 Buletin. Foae oficială: Supl. I 5, p. 52. Supl. I 6 p. 11.
 Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια XIV 1 p. 50.
 Ἑλλ. φιλολ. σύλλογος XVII: XIV 1 p. 719.
 Φαρος — Alexandria: XIV 3 p. VII.
 Foae pentru minte 1840: Supl. I, 5 p. 7.
 B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică*: I 1 p. 120. II 3 p. 706—Traian I (1869): Supl. II
 1 p. 47. Supl. II 2 p. 4.
 Kurz, *Magazin für Geschichte*: I 1 p. 120. I 2 p. 69. II 2 p. 182. II 3 p. 326. II 5
 p. 93.
 Magazin istoric pentru Dacia: I 2 p. 316. II 2 p. 357. II 5 p. 43. XIV 1 p. 15.
 Magyar Történelmi Tár I, II, XIX: I 1 p. 60. I 2 p. 93. II 2 p. 524. II 5. p. 14.
 Nemzeti Társalkodo I (1838): I 1 p. 554.
 Νέος Ἑλληνομνημων VII: XIV 1 p. 718.
 Revista contemporană 1874: Supl. I 4 p. 242.
 Századók 1882: I 1 p.
 Történelmi lapok I: II 2 p. 115.
 Történelmi Tár 1878, 1883: II 3 p. 627. II 4 p. 129. II 5 p. 521. XII 2 p. 856.
 Transilvania 1871—1874: I 1 p. 411. I 2 p. 45. II 2 p. 19. II 3 p. II 4 p. 6. II
 5 p. 39.
 Tudományos Gyűjtemény 1832—1837: I 2 p. 276. II 2 p. 285. II 3 p. 349. II 5 p. 57.
 Vremennik obščestva istorii i drevnostej Rossijskich XXI: I 2 p. 769—812.
 Βυζαντις I (1909): XIV 3 p. 5.

În al doilea rind editorii s-au găsit în fața unor copii de calitate variate, adesea greșite. Despre acestea ne vorbește mai pe larg Ioan Bogdan. El spune că „avînd o sumă de copii atît de variate înaintea mea, am crezut că e bine să le public pe toate cu ortografia lor și nu să urmez exemplul Academiei din Cracovia, care în publicarea actelor istorice a adoptat ortografia polonă modernă. Toate copiile primite de Academie, afară de cele din arhivul Zamoyski, care au ortografia polonă modernă, par a fi fost făcute cu ortografia originalelor: altfel nu ne putem explica multe particularități ale vechii ortografii polone și multe inconsecvențe ale copiilor. În publicația de față noi nu ne-am depărtat întru nimic de copiile Academiei și deci toate nepotrivirile cu ortografia polonă modernă,

precum și toate inconsecvențele ortografice nu sînt nici greșeli de tipar, nici neglijențe de-ale noastre, ci se găsesc în copiile Academiei. Exemple nu mai cităm, deoarece se află în fiecare pagină; cunoscătorii vechii limbi polone le vor găsi de sine''. Și mai departe: „În publicarea documentelor din acest volum am căutat nu numai a le reproduce în mod cît se poate de exact și a nu le lăsa să se strecoare greșeli de tipar, dar am căutat a explica și orice nume sau dată, care ar putea da naștere la îndoieli și presupuneri. De asemenea am notat toate pasajele din texte, ce mi s-au părut stricate. Așa se explică notele din lăuntru și de la sfîrșitul documentelor, menite să ușureze în citva misiunea istoricului, care va căuta să le exploateze”³⁶.

În fața unor greutăți asemănătoare s-a aflat și N. Iorga, care „și-a dat toată osteneala pentru îndreptare, fără să aibă originalul înaintea ochilor, a locurilor, așa de multe, care erau vădit greșite. El speră că a izbutit să o facă în chip satisfăcător. A trebuit apoi să introducă acea punctuație, atentă la toate nuanțele și subliniind la toate lipsurile, neajunsurile și greșelile expresiei, fără de care astfel de scrisori sînt adeseori neinteligibile. A treia sarcină era a restituirii grafice primitive, în forma însemnată pentru atitea conjecturi și ipoteze, în care toți medievaliștii tipăresc astăzi culegerile lor documentare. Pînă la 1601 am introdus, pentru uniformitate, la toate actele caracterele osebitoare ale vremii (*e* nedifon-gat și *c* înainte de *i*, în loc de *t*). În sfîrșit note erau adeseori reclamate: le-am dat numai întrucît erau în adevăr de nevoie”³⁷.

Eforturile acestor doi mari editori nu au fost zadarnice, căci au îmbunătățit materialul documentar pentru cei ce aveau să se adreseze lui. Se pot face observații asupra acestui mod de editare. Deocamdată însă consider valabilă considerația lui Iorga: „Cu vremea astfel de acte se vor revedea și întregi, și desigur se va găsi cineva în plăcuta poziție de a da peste cîteva decenii o nouă ediție, cu sau fără obișnuitele critice nedrepte la adresa celui dintîi editor al lor”³⁸. Decenii multe au trecut dar noua ediție n-a apărut.

În sfîrșit unii editori își tipăresc propriile lor copii. Și aceste ediții sînt de valori variate și uneori puțin corecte. De aceste volume sînt răs-punzători ei înșiși. Nu e locul să fiu nici apologetul nici criticul lor. Ar fi nedrept să o facem fără a ține seama de ansamblul activității lor și în afară de timpul istoric și de mijloacele avute.

Majoritatea documentelor din colecție sînt publicate în extenso. N. Densusianu a motivat corect această necesitate: „Principiul nostru a fost că precum un fapt istoric nu se poate de ajuns lumina prin un singur document, tot asemenea este imposibil ca același fapt istoric să se poată judeca dintr-un mic extras sau din 2—3 rînduri ale aceluiași document.

„A reproduce dintr-un document vechi numai cîteva excepte sau pasaje, fără ca cetitorul să poată cunoaște cohesiunea naturală a textului, a faptelor și a împrejurărilor, pe lîngă aceea, că un astfel de mod de publi-care nu corespunde cerințelor moderne, dar aceste fragmente vor lăsa totdeauna în spiritul istoricului o nedumerire adîncă, dacă din acest docu-ment s-au extras toate părțile principale și secundare, ce interesează stu-diul cestiunilor respective.

³⁶ Hurmuzaki — Bogdan, *Sufliment*, II, vol. I (1893), p. IX — X.

³⁷ Hurmuzaki — Iorga, XV, 1 (1911), p. II.

³⁸ *Ibidem*.

„Și lucrul e foarte natural.

„La fiecare document din evul de mijloc, se prezintă înaintea cercetătorului o mulțime de întrebări, despre fapte și persoane, cum și despre împrejurările ce au dat naștere acestor fapte; în fine, dacă din punctul de vedere al studiului critic, documentul prezintă toate garanțiile de autenticitate ale epocii sale. Astfel, că la toate aceste întrebări nu este de ajuns numai un text mutilat, un extras steril și enigmatic de 2—3 pasaje”³⁹.

Fără îndoială că metoda aceasta este cea mai bună, cu condiția să nu fie aplicată în mod excesiv. În colecție sînt astfel de excесе publicîndu-se documente întregi care nu corespund scopului colecției. Un regist inteligent poate servi cercetării satisfăcătoare⁴⁰.

Prin *regist* însă nu trebuie să înțelegem prescurtarea arbitrară a oricărui act. Astfel credem că Ioan Bogdan a greșit reproducînd numai părți din unele documente motivînd că erau „de natură cu totul privată”⁴¹. Tocmai aceste informații particulare ne ajută să reconstituim mai bine viața socială din trecut.

Și Iorga a folosit regestele, fapt motivat de fiecare dată. Nu înseamnă însă că totdeauna trebuie să procedăm așa. El însuși a observat inconvenientul regestelor făcute de alte persoane: „Observ că pentru documentele ungurești m-am adresat la persoane ce cunosc această limbă; s-a întîmplat însă că registul ce mi se da de două persoane deosebite era și de cuprins deosebit, probabil după cum se părea uneia sau alteia că partea importantă a documentului e una sau alta”⁴².

În general rezumatele sînt bine făcute. Cu toate acestea uneori denotă cunoștințele insuficiente ale unora din alcătuitoarii lor. Astfel la o scrisoare a lui Nicoale Costin din 1708 aprilie 4, în rezumat se spune că e vorba de „un oarecare Costin”⁴³.

De mult timp nu se mai poate concepe o lucrare științifică fără *index*, adică fără acel instrument de orientare necesar. Cu atît mai mult el este necesar în ediții de documente și monumente istorice. Colecția Hurmuzaki în bună parte este lipsită de acest aparat esențial. Volumele care sînt prevăzute cu indici nu arată o directivă comună, pe care nu o găsim explicată nicăieri. Unii din autorii lor au ținut să ne arate concepția și metoda lor.

Cel dintîi alcătuitor de indici este Ion Slavici, dar el nu ne spune nimic în această privință. În practică este analitic dar nu exhaustiv. Folosește cuvinte matcă deduse de dînsul și lipsesc altele mai clare. Așa de exemplu are multe rubrici la *bani*, cu trimitere și la *presenturi*, dar nu există *daruri*, de care se vorbește cel mai mult (v. vol. VII). Altfel oferă o orientare bună.

Cel dintîi care îi apreciază importanța este Ioan Bogdan „Pentru ca această lucrare de bun editor să fie completă ar fi trebuit să facem și un index analitic, a cărui necesitate în publicațiuni mari de documente se simte foarte mult. Sperăm că această lacună o vom umplea în volumul al doilea al acestui Supliment, care va cuprinde un index pentru ambele

³⁹ Hurmuzaki — Densușianu II, 5 (1897), p. VII—VIII.

⁴⁰ A. Sacerdoțeanu, „*Regest*” și „*rezumat*” în „*Hrisovul*”, IV (1944), p. 100—111.

⁴¹ Hurmuzaki — Bogdan, Supliment II, vol. II (1895), p. 394, 395 și 476.

⁴² Hurmuzaki — Iorga XI (1900), *Prefața*, p. XCVII, n. 1.

⁴³ Hurmuzaki, IX, 1 (1897), p. 440 (nr. 607).

volume”⁴⁴. La al doilea volum mai spune: „Indexul analitic comun ce era să iasă la sfîrșitul volumului al doilea, va ieși în volumul al treilea”⁴⁵. Rezultatul amînării a fost că din volumul al treilea n-a mai apărut decît prima parte și indicele promis a rămas nefăcut.

Cum era de așteptat N. Iorga a demonstrat cel mai bine importanța indicelui, despre care spune: „Ceia ce trebuie însă pentru mai ușoara și mai deplin folositoarea întrebuintare a unei publicații așa de întinse și cu un conținut așa de variat, e o tablă a *lucrurilor*, care să dea pentru fiecare marfă și fiecare noțiune culturală o mică monografie. Cu această lucrare se va mîntui partea a doua, care va ieși poate chiar încă în cursul anului. De oarece foarte adeseori scrisorile domnilor și boierilor noștri sînt scrise după dictare, păstrînd sensul special al anumitor cuvinte românești, locuții proverbiale și forme sintactice proprii, un al treilea index — pe lîngă cel de sus și cel obișnuit, al numelor de persoane și localități — va da astfel de *locuțiuni* de oarecare preț în studiul istoric al limbii noastre”⁴⁶.

Chiar cînd a lăsat pe seama altora extragerea cuvintelor, definitivarea indicelui i-a revenit lui în întregime, arătînd limpede contribuția fiecărui. Pentru probitatea sa citez acest pasaj semnificativ: „Numele care au servit tablei alfabetice au fost strinse de d-ra Natalia Pașa, de d-na Alexandrina Hodoș și de fiica ei, d-ra Elena Bacalbașa. Ni revine numai clasarea și interpretarea lor. Pe alocurea am întîlnit greutăți care n-au putut fi înlăturate. Așa cum e, această tablă reprezintă și o erată la unele lecturi greșite în copiile chiar ale Academiei”⁴⁷.

După cum rezultă din această experiență în ultimă instanță indicele mai poate îndrepta erori de copiiști. Condiție esențială: să nu fie doar o lucrare mecanică.

În sfîrșit, un alt mod de a vedea alcătuirea indicelui îl are I. I. Nistor: „La sfîrșitul volumului consultatorul va găsi un amplu *Indice al numelor de persoane și localități*, pentru orientarea și înlesnirea consultării. Numele localităților care se repetă în fiecare raport ca București, Iași, numele principatelor ca Moldova și Muntenia nu sînt cuprinse în indice. De asemenea lipsesc din indice și numele agenților austrieci din Iași și București care sînt autorii rapoartelor, precum și numele lui Metternich către care sînt adresate rapoartele. De asemenea am crezut că pot lipsi din indice și numele rîurilor Dunărea, Siretul, Prutul ș. a. care ar umplea pagini întregi fără nici un folos pentru cercetători”⁴⁸.

Numai formal putem fi de acord cu omisiunile făcute vroit de Nistor. În adevăr numele agenților, inclusiv al lui Metternich, ca și ale orașelor și rîurilor frecvente, pot lipsi numai dacă pentru agenți se dă o listă a lor, de preferat în ordine cronologică, iar pentru celelalte, amintite de obicei în anumite poziții politice, administrative sau economice, dacă se alcătuiește și un indice de lucruri.

Așa cum au fost alcătuite aceste indice aduc servicii. Regretăm numai lipsa lor de la atîtea volume.

⁴⁴ Hurmuzaki-Bogdan, *Supliment II*, vol. I, (1893), p. X.

⁴⁵ Ibidem, vol. II (1895), p. IX.

⁴⁶ Hurmuzaki — Iorga, XV, 1 (1911), p. II—III.

⁴⁷ Hurmuzaki — Iorga, XVIII (1916), p. III—IV.

⁴⁸ Hurmuzaki — Nistor, XXI (1942), p. VI.

III. DEPOZITE DE ARHIVE CERCETATE

Cunoașterea depozitelor de arhive care au fost cercetate și din care s-au publicat documente este o chestiune esențială pentru munca editorială. În primul rînd ne poate scuti de repetarea muncii și de irosirea fondurilor bănești, prin acestea încetinind și procesul de informare. Din subtitlurile unor volume și din prefețele altora, acestea se pot cunoaște ușor, bibliografic. Dar această informare nu este suficientă, fiindcă astfel aflăm prea puțin.

De obicei în colecție se arată depozitul de arhivă în care se găsește documentul. Cînd se reproduce după alte tipărituri se arată ca acolo, uneori în formule ieșite din circuit și greu de identificat, ca de pildă „Instr. Miscell. Poloniae”, după publicația lui Theiner (II 1 p. 30) sau „Arch. P. P. Paulinorum” după Fejér (I 2 p. 86). Uneori lipsește indicația depozitului, ca de exemplu în III 1 p. 16, III 2 p. 436 doc. D., IV, 1 p. 16 nr. X și VII p. 157, 199. O dată este amintit și „un particular” (III 1 p. 63).

Indicarea arhivelor și a fondurilor arhivistice din care s-au scos documente nu se face unitar. Aceasta datorită faptului că de regulă numirea arhivelor a fost tradusă în mod neconsecvent, ceea ce atrage după sine greutăți de identificare. Și titlurile bibliografice prezintă unele consecvențe supărătoare⁴⁹.

În fața acestei situații am socotit mai practic să ne înhăimăm la o muncă oboșitoare și să extragem din toate paginile publicației toate numele depozitelor și colecțiilor fructificate. În modul acesta cercetătorul va găsi la un loc toate locurile pe unde au trecut predecesorii de fericită amintire și unde anume se află rodul trudei lor.

Depozite de arhive

Agnita: arh. orașului: II 2 p. 172.

Agria: arh. Capitulului: I 1 p. 357.

Alba Iulia: Bibl. Batthyani: II 2 p. 194. II 3 p. 433. II 5 p. 188.— Capitulul: I 1 p. 230. I 2 p. 149. II 2 p. 134. II 3 p. 310. II 4 p. 2. II 5 p. 30.

Apoldul Mare: arh. comunii: I 2 p. 506.

Athos, Muntele: Esfigmenu: XIV 1 p. 765.— Hilandar bis. Zicea: I 2 apend. I— Simopetra: XIV 1 p. 726— Vatoped: XIV 1 p. 271.

Baia Mare: arh. oraș: I 2 p. 570.

Berlin: arh. reg. secretă: X p. I.XXXII, 1 sqq.

Berna: Stadt bibl.: XI p. 192. XII 1 p. 47 (ms. Bongars).

Bistrița: arh. oraș (Stadtarchiv): I 2 p. 493. II 2 p. 215. II 3 p. 34. XI p. 581, XII 1 p. 4. XV 1 passim.

Borșod: arh. comit.: I p. 347.

Brașov: arh. oraș (Stadtarchiv): I 2 p. 145, 245. II 2 p. 16, II 3 p. 357. II 4 p. 39. II 5 p. 81. XI p. 582. XV 1 passim.

București: Arh. Stat: X p. 579. XIV 1. p. 173. — Bibl. Acad. Rom.: III 2 p. 436. VIII p. 32. IX 1 p. 1. X p. 262 n 2, 273 n 3, 551 (col. Teodor Balș), XI p. 197. XIV 1 p. 15, 38, XVII, XVIII. XIX 1. XIX 2. XX. XXI passim.—Comunitatea protestantă: X p. 637.

⁴⁹ Unele au fost observate și îndreptate de T. Bălan, *Eudoxiu de Hurmuzaki și colecția lui de documente*, p. 238—243; de reținut în special identificarea depozitelor de arhive și titlurile de fonduri cercetate de Hurmuzaki însuși.

- Budapesta*: (Buda, Pesta): Acad. de științe: II 5 p. 735. XII 2 p. 1031. — Arh. bulgaro-română a Franciscanilor: IX 1 p. 576. — Arh. Camerei reg. (Tabularium Cammerae): I 1 p. 182, 221, 325. I 2 p. 98. II 1 p. 18. II 2 p. 4; II 3 p. 8. II 4 p. 172. II 5 p. 99. — Arh. fisc. a Transilvaniei: I p. 393. II 4 p. 53. — Arh. Guvern Transilvaniei I 2 p. 342. — Arh. Stat (regnicolară): I 2 pasim. VIII p. 7. IX 1 p. 362.434, IX 2 p. 37. — Bathorianum Protocollum autographum: II 1 p. 617, 655, 693, 708, 731. — Capitlul I 1 p. 398. I 2 p. 433. — Codex diplomaticus Istvánfyanus: II 1 p. 70 — Codex Szechenianus: II 1 p. 6. VI 1 p. 388. — Muz. Național (Nemzeti muzeum): I 1 p. 247. I 2 p. 237. II 1 p. 2, 3, II 5 p. 123 (col. Nagy Ivan) III 1 p. 5. IV 1 p. 95. V 1, p. 1, VI, p. 28. XII 1 p. 527. XII 2 p. 1060. XV 1 p. 1821.
- Cairo*: XIII p. XII.
- Cernăuți*: Procuratura fiscală (Camera): II 3 p. 298. II 4 p. 388.
- Cinade*: capitlul: I 2 p. 196. II 2 p. 349.
- Cluj*: arh. oraș: I 2 p. 244. II 2 p. 123, 366. II 3 p. 237. — Colegiul reformat: II 5 p. 443. — Corpor. lăcătuș: II 2 p. 181. — Muzeul Transilvaniei (ardelean): II 2, p. 157. II 3 p. 3. II 4 p. 223. II 5 p. 246. XIV 1 p. 111. — Ordinul Franciscanilor (Minorit): I 2 p. 580, 704, II 3 p. 328.
- Cluj-Mănăstur*: Conventul: I 1 p. 120. II 2 p. 284. II 4 p. 174. II 5 p. 28.
- Constantinopol*: Bibl. Soc. filolog.: XIII p. XXXV. — Bibl. Patriarhiei: XIV 1 p. 50. XIII p. XXXVIII. — Metocul Sf. Mormint: XIII p. V. XIV 1 p. 113.
- Cracovia*: Arh. oraș (municipală): I 2 p. 685. II 2 p. 145. Supl. II 1 p. 219. Supl. II 3 p. 280. — Bibl. Univ. Iagelonă: Supl. II 1 p. 173. Supl. II 2 p. 25. — Muz. Czartoryski: III 2 p. 379. XII 1 p. 470. XIV 2 p. 1120. Supl. II 1 p. 1. Supl. II 2 p. 86. Supl. II 3 p. 22.
- Cristian* (Kereszténysziget): arh. comunii: I 2 p. 281.
- Danzig* (Gdansk): Stadtarchiv: XII 1 p. 9.
- Dej*: arh. oraș: I p. 144, 297–8.
- Dresda*: Königl. Archiv: XII 1 p. 280. — K. off. Bibliothek: XI p. 59. — Staatsarchiv: XI p. 5.
- Feleac*: arh. fam. preoțești: II 4 p. 508.
- Ferrara*: Bibl. dell'università: XI p. 106.
- Florența*: Archivio di Stato: III 1 p. 459. — Arch. Mediceo: III 1 p. 472. — Bibl. Lauren-tiana: XIV 1 p. 40. — Filze (Carte) Stroziane: XI p. CLI. XII 1 p. 292.
- Frankfurt*: I 2 p. 552.
- Genova*: Archivio di Stato: XI p. 59.
- Gherlan*: arh. comunii: II 2 p. 188.
- Ghiumushanë*: Bibl. școli grecești. XIII p. XVIII.
- Gran* (Strigonium, Esztergom): arh. arhiep: I 1 p. 277. I 2 p. 389, 501.
- Graz*: Landschaftsarchiv: XI p. 35. XII 1 p. 8. — Biblioteca: I 1 p. 550.
- Győr*: (Iaurinum, Raab): capitlul: I 2 p. 644.
- Haga*: Ordonnancieboek der Staten General: XI p. XCV.
- Halki*: Bibl. mănăstirii: XIII p. VI.
- Hendorf*: arh. bisericii: II 2 p. 276.
- Iași*: Arh. Stat: XIV 1 p. 270. — Bibl. Seminarului: XIII p. XXX.
- Ierusalim*: XIV 1 p. 223.
- Imper*: arh. comunii: II 2 p. 138.
- Innsbruck*: Arh. Iezuiților: XI p. 536. — Biblioteca Universității: IX 1 p. 620. — Statthal-terciarchiv: XI, 236, 576. XII 1 p. 17.
- Kesmarkt*: arh. oraș: II 2 p. 36.
- Kolos*: conventul: I 2 p. 122.
- Königsberg*: Staatsarchiv: I 1 p. 441. XII 2 p. 1021.
- Kornik*: Poznan: mss bibliotecii II 3 p. 138. — arh. Działyński Supl. II 1 p. 554. Supl. II 2 p. 4.
- Ku* (Kw, Kö): capitlul: I 1, p. 352.
- Lelesz*: capitlul: I 2 p. 30, 290.
- Liov*: (Lemberg): arh. oraș: II 2 p. 279. Supl. II 1 p. 10. — Instit. Ossolinski: III 2 p. 382. Supl. II 1 p. 80. Supl. II 2 p. 235. Supl. II 3 p. 2.
- Lipsca* (Leipzig): Stadt.-Bibl.: XI p. 5. XII 2 p. 869.
- Londra*: British. Mus.: Bibl. Cottoniana: II 3 p. 363.
- Marczaltő*, arhiva: I 2 p. 542.
- Medias*, arh. oraș II 2 p. 186, 226. — Bibl. gimnaz.: II 2 p. 374. II 3 p. 434.
- Meleai*, biblioteca: XIII p. XIX.
- Milano*: Bibl. Ambrosiana: XI p. 42. XII 1 p. 6. — Bibl. Brera: XII 1 p. 472.

- Mitilena*: Bibl. mitrop. XIII p. XXXVII.
- Modena*: Archivio Estese: XI p. 42. Arch. di Stato: XI p. 3.
- Moldovița*, mănăstire: II 5 p. 45.
- Moscova*: arh. generală: I 2 p. 296. II 2 p. 67. — Min. de Externe: I 2 apendice II.
- München*: Acta Brandenburgica: II 2 p. 596. — Allgemeines Archiv: XI p. 2. — Col. Camera-riano: XI p. 55. — Hof u. Staatsbibl. II 1 p. 8, 83. XI p. 59. — Reichsarchiv: I 2 p. 667, 721. XII 1 p. 30. — Staatsarchiv: II 3 p. 9 XI p. 108. XII 1 p. 29.
- Napoli*: Archivio di Stato: XII 1 p. 258. — Bibl. Brancacciana XII 1 p. 7. — Bibl. Nazionale: XI p. 40.
- Nistra*: capitlul: I 1 p. 542.
- Nürnberg*: Kreisarchiv: XII 1 p. 402. — Landarchiv: XI p. 36.
- Odorhei*: arh. oraș: II 5 p. 284.
- Oradea*: arh. fortăreței: I 2 p. 344.
- Orăștie*: (Broos): arh. oraș: II 5 p. 537.
- Paris*: Archives de France: II 1 p. 730. V 1, p. 143. VI p. 59. — Archives de l'Empire à Paris: VI p. 93. — Bibl. Naționale: Supl. I 1 p. 1. — Min. Afaceri Străine; Supl. I 1 p. 6.
- Pécs*: (Quinqueecclesiae, Cincibiserici) I 2 p. 275, 339, 688. — Arh. episc. II 2 p. 525.
- Petersburg*: Bibl. publică: XIII p. V.
- Pozsony* (Posonium, Pressburg, Bratislava): capitlul: I 1 p. 395 II 5 p. 299.
- Ragusa*: Monumenta Ragusina: I 2 p. 6.
- Roma*: Bibl. Barberini: XII 1 p. 113. — Bibl. Vallicelliana: III 1 p. 480 sqq. III 2 p. 378. XII 1 p. 6 n. 22.
- Satmar*: arh. oraș: I 2 p. 571.
- Sebeș*: arh. oraș: II 4 p. 680.
- Sibiu*: arh. națională săsească (Archiv der sächsischen Nationsuniversität): I 2 p. 266. II 2 p. 10. II 3 p. 182. II 4 p. 24. II 5 p. 137. — Arh. oraș (Stadtarchiv): XII 1 p. 485. XV 1 passim. — Bibl. Brukenthal: II 5 p. 399. — arh. Capitlul: II 3 p. 132. — Comp. grecească: XIV 1 p. 457. Protopopia: XIV 1 p. 287. — Superintendența augustină: II 5 p. 42, 207. — Superint. săsească: II 5 p. 42.
- Sighel* — Maramureș: arh. orașelor privilegiate: I 1 p. 612.
- Sighișoara*: arh. bisericii: II 2 p. 300. — arh. oraș (Stadtarchiv) XII 1 p. 28.
- Sinai*, m-reă Sf. Ecaterina: XIII p. VI.
- Stockholm*: Arh. regală: VIII p. 198. IX 1 p. 67. Supl. II 1 p. 222. Supl. II 2 p. 354.
- Sumela* m-re: ms Nicodim Myrides: XIII p. XX.
- Tg. Mureș*: Bibl. Teleki: II 2 p. 347.
- Varșovia*: Arh. Radziwill (Nieświerz): Supl. II 1 p. 17. Supl. II 2 p. 202. Supl. II 3 p. 3. — Arh. regat polon: II 2 p. 409. Supl. II 1 passim. — Bibl. fundației Zamoyksi: XII 2 p. 977. Supl. II 1 p. 223. Supl. II 2 p. 2. — Col. Naruszewicz: Supl. II 1 p. 19. — Col. Tomicius: supl. II 1 p. 17.
- Vatican*: Archivio della Santa Sede: I 1 pas. I 2 pas. II 1 p. 788. II 2 p. 18. II 3 p. 125. II 4 p. 11. III 2 p. 17. V 2 p. 36. VIII p. 199. 205. IX 1 p. 259. — Barberini: III 2, p. 13, 98. V 2 p. 235. IX 1 p. 351. — Bibl. vaticana: XII 1 p. 25. — Chigiana: III 2 p. 374. Propaganda Fide: V 2 p. 113. VIII p. 461. IX 1 p. 250.
- Veneția*: Archivio di Stato: II 2 p. 237. V 2 p. 321. VIII p. 1 sqq. IX 1 p. 2. IX 2 p. 1. — Arh. generale: III 1 p. 437. III 2 p. 1. IV 2 p. 1. — 47, 57 (ambasadori către Senat). Bibl. Marciana (San Marco): II 2 p. 125, 225. III 2 p. 49. V 2 p. 101. VIII p. 5. IX 1 p. 290. IX 2 p. 93, 116. XI p. 40, XII 1 p. 156. XIV 1 p. 104. — Deliberazioni Constantinopoli: IV 2 p. 247. — Delib. secrete: IV 2 p. 245. — Delib. Senato: IV 2 p. 244. — Dispacci Constantinopoli: III 2 p. 9. IV 2 p. 95 sq. V 2 p. 1. — Disp. Germania III 2 p. 30. — Letterre Collegio (secreta): IV 2 p. 380. — Lett. principi. IX 2 p. 383. — Miscellanea di scritture varie private: IV 2 p. 93. — Registro lettere Constantinopoli del bailo Almorò Nani: IV 2 p. 381. — Rubricario sesto: IV 2 p. 221. — Comunitatea grecească: XI p. 707.
- Viena*: Arh. de Război (Kriegsarchiv): III 1 p. 195, IV 1 p. 21. V 1 p. 13. VI p. 13. VII p. 331. XII 1 p. 1. — Arh. ces. reg. (Haus-Hof-und Staatsarchiv): II 1 p. 1 sqq. II 4 p. 129. II 5 p. 23. III 1 p. 4. IV 1 p. 1. V 1 p. 215. VI p. 1. VII p. 1. sqq. VIII p. 274. X p. 48. XI p. 575 (Turcica). XII 1 p. 5 (Polonica). XIX 1 pas. XX pas. XXI pas. — Arh. imperială secreta I 1 p. 554. I 2 p. 401, 601. II 3 p. 629. II 5 p. 16. XIV 1 p. 88. Supl. II 1 p. 246. — Bibl. Imperială: V 1 p. 447. VIII p. 3. XII 1 p. 47. XIII p. XI (Suppl. gr. no II). — Cancelaria aulică: III 1 p.

376, V 1 p. 4.— Canc. aul-ungară: IV 1 p. 18. V 1 p. 7. — Minist. de Interne :
 V 1 p. 363. VIII p. 392.— Fugger'sche Missivensammlung : III 1 p. 199.
Vörösvár : arhiva : II 5 p. 14.
Zips : capitlul : I 1 p. 336, 383.
Zircz : capitlul : I 1 p. 186.

Colecții și arhive de familie

C. D. Anghel : X, p. 590.
 Teodor Balș la Acad. Rom. X p. 551.
 Batthyani : I 1 p. 247.
 Petru Bod ms. Bibl. Teleki : II 2 p. 347.
 Borzan (Barczanfalva) nobilii : I 1 p. 597.
 Gr. Cantacuzino— București : XIV 1 p. 279.
 Remus Caracș : XIV 2 p. VII—VIII.
 Chyaky de Lőcse conte : II 5 p. 491.
 Ciachi de Keresztzeg : I 2 p. 379.
 Dan. Cornides : I 1 p. 668, 669, I 2 p. 276. II 2 p. 39.
 Cornis conți : II 5 p. 592.
 Bibl. Corsiniana : Supl. II 1 p. 27.
 Csanádi din Cristur lângă Reteag : II 2 p. 305.
 Benedek Csáplár : II 2 p. 370.
 Destunis : XIII p. XIII.
 Działyński de Kornik conte : III 2 p. 427. Supl. II 1 p. 554. Supl. II 2 p. 4.
 Iosif Dobo de Alba (Fejérvár) : I 1 p. 279.
 N. Dossios : XIII p. XIII.
 Eder mss : I 2 p. 402.— Simigianum : II 4, p. 24.
 Const. Erbiceanu : X p. 565.
 Erdödy de Gálgocz : I 2 p. 305. II 5 p. 251.
 Erdödy de Vörösvár conți : I 2 p. 351.
 Eszterházy : I 1 p. 219. II 4 p. 449.
 D. Fáy cons. Debrecz : I 1 p. 304. I 2 p. 75.
 Festetics com. Keszthely : I 1 p. 647. I 2 p. 196, 424.
 Fiáth de Ormeniș baron : II 2 p. 177, 191. II 3 p. 312. II 4 p. 8. II 5, p. 453.
 Forgách : II 2 p. 260.
 Furcă din Cristurul Ciceului : II 2 p. 378.
 Manuil Ghedeon : XIV 3 passim.
 Georg Gyurikovich : I 1 p. 631. I 2 p. 546.
 Haner— Sibiu : II 5 p. 42, 207.
 Hevenesi : I 1 p. 240.
 E. de Hurmuzaki : III 1 p. 311. IV 1 p. 657. V. 1 p. 2. VI p. 52. VII p. 15.
 Emeric de Iancso : II 5 p. 93.
 N. Iorga : X p. 263 n. 1.
 Ivul din Hunedoara : II 3 p. 232. II 4 p. 118, 401. II 5 p. 554.
 Nic. Jánkovics— Pesta : I 2 p. 273, 420, II 3 p. 317.
 Lad. Kail din Harakocz comit. Zips : II 2 p. 492.
 Kállay : I 1 p. 687. I 2 p. 238.
 Kaprinai : I 1 p. 392. I 2 p. 285.
 Károlyi : I 2 p. 418. IX 1 p. 440.
 Kecser din Lapispatak : I 2 p. 540.
 Keglévich conte : I 2 p. 472.
 Iosif Kemény— Cluj : I 1 p. 285. I 2 p. 45. II 2 p. 19. II 3 p. 6. II 4 p. 6. II 5 p. 39.
 Kendeffy : II 2 p. 140. II 2 p. 351.
 Kisfaludy : I 2 p. 499.
 Lazar — Sibiu : II 5 p. 42.
 Kovacs István de Nagy — Ajta : II 4 p. 449.
 Macskási de Tincova : I 2 p. 300, 340. II 2 p. 15. II 3 p. 231. II 4 p. 9. II 5 p. 15.
 Macskási din Snt Imbru Gurghiuului : II 4 p. 288.
 Mednyánszky baron : I 1 p. 385.
 Mike Sandor — Cluj : 2 p. 185.
 Mikó Emeric : II 5 p. 719.
 Miske com. Cisteiu : I 2 p. 456.

Al. Nagy com. Sitca Mica : I 1 p. 396.

Nagy Ivan : II 5 p. 123.

Niczky : I 2 p. 264.

Okolicsányi : I 1 p. 399.

A. Papadopoulos-Kerameus : XIII p. XIII.

Al. Papiu Ilarian : III 2 p. 425. IV 2 p. 577—592 (raport Achil Torducci) : X p. 22.

Papp Miklos-Cluj : I 2 p. 685. II 2 p. 114.

Pongrátz conte : I 2 p. 581.

Radváhyi Béla : II 4 p. 357.

Adam Rajcsányi : I 1 p. 395.

Sigismund Rajky : I 2 p. 680.

Rátholti-Pesta : I 2 p. 345, 353, 409.

De Selisce în Szent-Ivánfá : I 2 p. 110.

Dr. Súlyom-Fekete Ferencz — Deva : II 2 p. 142, 359.

Sombory din Somborul Mare : I 2 p. 512. II 2 p. 227, II 4 p. 399. II 5 p. 456.

Soos de Soovár : I 1 p. 457.

Suluț-Mocioni : II 3 p. 346.

Fr. Széchenyi : I 1 p. 385. II 5 p. 284.

Szereday de Lešnic : II 5 p. 558.

Sztáray conte : I 1 p. 402. I 2 p. 551.

Tavullarides — Constantinopol : XIII p. XXXVI.

Dr. Deutsch superintendent Sibiu : II 5 p. 633.

V. A. Urechia : X p. 649.

Vesselényi : I 2 p. 314, 315.

Viczany conte : II 2 p. 166.

Zay, din Zay Ugrócz conti : II 4 p. 465. II 5 p. 473.

Biblot. Zaluski : Supl. II 1 p. 53.

Am fi dorit să dăm și signatura sub care se află fiecare document. În cadrul acestui articol informativ acest lucru este cu neputință : e vorba de mai mult de 30000 semnături (cote).

Am arătat mai înainte cum colecția Hurmuzaki a avut înlesniri și ajutoare științifice din multe părți. În legătură cu depozitele de arhivă merită să fie semnalat unul esențial : împrumuturi de originale pentru studiu și copiere. Remarcăm doar două consemnări privitoare la acte foarte importante făcute de N. Iorga. În cea dintâi serie : „Din Berna am făcut să mi se aducă manuscrisul lui Bongars, învățatul frances care călătorise în Ardeal după inscripții latine și străbătuse chiar Țara Românească” ; iar în a doua privitoare la Arhivele de Război din Viena, spune că „a avut bunăvoință cu totul deosebită de a trimite restul actelor relative la Mihai Vodă la București chiar, unde l-am întrebuințat în Biblioteca Academiei noastre, care a găzduit câteva săptămâni scumpele hîrtii cu falnic sau dueros cuprins”⁵⁰.

IV. CUPRINSUL DOCUMENTELOR

Este firesc lucru ca o colecție de documente să ne informeze asupra celor mai variate probleme. Editorii se și grăbesc să arate sintetic ceea ce cuprinde un volum sau altul. Colecția „Hurmuzaki” nu face excepție în această privință. Daună este că numai unele volume au astfel de prefețe. Nu este cazul să o facem aici.

Totuși este util să dăm câteva aprecieri de editori. Cea dintâi aparține lui N. Densușianu, care se referă la documentul în sine „Însă — zice el —

⁵⁰ Hurmuzaki-Iorga, XII, 1 p. II.

precum viața unei națiuni prezintă diferite fenomene, tot așa și documentele vechimei sînt și rămîn o fîntînă nesecată de elemente istorice. În fiecare document, cu deosebire din evul de mijloc, istoricul va afla totdeauna ceva nou, fie din punct de vedere politic — administrativ, civil, militar, bisericesc, fie din punct de vedere economic, financiar, cultural, ori genealogic, geografic, limbistic etc. Va afla totdeauna un motiv de a medita asupra unor nouă cestiuni, ce zac ascunse sub pătura cea groasă a seculilor trecute; totdeauna așadar, o nouă știință de lumină”⁵¹

Mai adăugăm unele constatări cu privire la documente externe în cel mai strict sens: importanța rapoartelor consulare.

Cea dintîi privește rapoarte consulare franceze și se datorește lui N. Iorga, ale cărui rezerve mi se par necorespunzătoare : „Partea dintîi, fără să fie de o importanță directă prea mare, cuprinde totuși multe amănunte folositoare ; partea a doua, rapoartele consulilor, constituie un izvor de prima ordine, nu numai pentru istoria românilor, dar și pentru a Peninsulei Balcanice întregi”⁵².

Mai cuprinzătoare sînt aprecierile privitoare la rapoartele consulare austriece : „Acestea ascund o comoară neprefuită de informațiuni noi privitoare la viața politică, socială și economică din Principate. Viața de la Curte, intrigile boierilor, condițiunile de trai, resursele economice, relațiunile comerciale cu vecinii, cu un cuvînt toate manifestățiunile vieții publice se găsesc menționate în aceste rapoarte și interpretate după cum cereau interesele Austriei”⁵³. La acestea, ulterior mai adaugă că sînt și rapoarte „care aduc contribuțiuni prețioase în viața culturală a neamului nostru”⁵⁴ ori „ating și felurite probleme de ordin juridic, administrativ, economic, și cultural”⁵⁵.

Cui ar folosi dacă am mai spori și noi aceste relațiuni ? Orice colecție de documente stă mărturie întru aceasta. Totuși avînd în vedere caracterul publicației noastre, pot adăuga că în colecție sînt numeroase documente care pot servi la istoria arhivelor noastre în perioada feudală, iar mai nou pentru serviciul de registratură⁵⁶. Cineva ar putea să le culeagă și să le prelucereze.

V. REALIZAREA TEHNICĂ

Într-o vreme în care erau atît de puține cadre de cercetare științifică, și fiecare cu altă pregătire, de bunăseamă că nu ne putem aștepta la prea mult. În general însă toți au dat tot ce au avut mai bun. Fără ca să ne referim la criticile apărute în măsura în care se dezvoltă colecția, trebuie să spunem că în general s-a procedat corect, chiar dacă socotelile nu au ieșit totdeauna bine.

Titlurile colecției apar pe toate volumele : la început (vol. VII, 1876) : *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de*

⁵¹ Hurmuzaki — Densușianu, II, 5 p. VII.

⁵² Hurmuzaki — Iorga, XVIII, p. II.

⁵³ Hurmuzaki — Nistor, XIX, 1 p. III.

⁵⁴ Ibidem, XIX, 2, prefață.

⁵⁵ Ibidem, XXI, p. V.

⁵⁶ Cele mai numeroase sînt în Supliment I, partea 4 și 5.

Hurmuzaki, indicat pe pagina de titlu și pe copertă. Cu vol. XII (1903) se introduce subtitlul „Volumul XII al colecției Hurmuzaki”, păstrat și pentru volumele următoare. Cu supliment I 2 (1885) se precizează „urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki” și apare titlul general al colecției pe o pagină iar titlul volumului pe alta.

În general colecția are multiple forme de intitulare care produc o mare greutate pentru fișarea bibliografică. În lista care urmează încercăm să punem ordine în toată seria și reproducem numai ceea ce este în plus peste titlul de mai sus:

I [1]. — 1199 — 1345. Culese și însoțite de note și variante de Nic. Densușianu. Cu cinci tabele litografice. B. 1887. 4 f. + XXX + 701 p.

I 2. — 1346 — 1450. Culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. Cu șase tabele facsimile heliografice și cu două apendice documente slavone însoțite de traduceri latine 1198 — 1459 B. 1890. 3 f + XLVIII + 889 p. + 5 pl. (Sub titlul general: „Cu portretul lui Mircea cel Mare și al fiului său Mihail”).

[Apendice I. Documente slavone reproduse din Monumenta serbica edit. Fr. Miklosich, Viennae 1858 și Vremennik obščestva istorii i drevnostej Rossijskich T XXI. Cu traduceri latine și cu note de Dr. Emil Kalužniacki. (p. 769 — 812)].

[Apendice II. Documente slavone din Arhivele imperiale din Moscva procurate de Nicolae Kretzulescu, publicate cu traduceri latine de Dr. Emil Kalužniacki (p. 813 și 889)].

II 1 — 1451 — 1575. Cu portretul lui Iacob Heraclid Despot voevod. B. 1891. 2 f. + XLIV + 824 p. + 1 pl.

II 2. — 1451 — 1510. Culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. Cu un apendice Documente slavone însoțite de traduceri latine, 1451 — 1517. B. 1891. 2 f. + XLVII + 729 p. + 1 pl. (Sub titlul general: „Cu portretul lui Ștefan cel Mare și Bun”).

[Apendice. Documente slavone reproduse din Monumenta serbica de Miklosich, din Materialy dla istorii vzaïmnich otnošenij Rosii, Polši, Moldavii, Valachii i Turcii de Ulanicki și din alte publicațiuni, cu traduceri latine și cu note de Dr. Emil Kalužniacki (p. 649 — 729)].

II 3. — 1510 — 1530. Culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. Cu un apendice documente slavone însoțite de traduceri latine. 1510 — 1527. B. 1892. 2 f. + XL + 748 p.

[Apendice. Documente slavone reproduse din Acta Tomiciana și din alte publicațiuni, cu traduceri latine și cu note de Dr. Emil Kalužniacki (p. 695 — 747)].

II. 4 — 1531 — 1552. Culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. B. 1894. 2 f. + XXXIII + 756 p.

II 5. — 1552 — 1575. Culese, adnotate și publicate de Nic. Densușianu. B. 1897. 2 f. + VIII* (prefața) + XXXII p.

III. 1 — 1576 — 1599. Adunate de Hurmuzaki și din Veneția comunicate de C. Esarcu. Cu portretul lui Mihai Viteazul. B. 1880. 2 f. + XXX + 600 p.

[Apendice. Documente descoperite de D. C. Esarcu în Arhivele din Italia (p. ...)]

III 2. — 1576 — 1600. Cu portretul lui Petru Vodă Șchiopul. B. 1888. 2 f. + XXXII + 575 p. + 1 pl.

IV. 1 — 1600 — 1649. B. 1882. 2 f + XXXVI + 708 p. + 1 pl.

IV 2. — 1600 — 1650. Cu portretul lui Vasile-Vodă Lupul. B. 1884. 2 f. + XL + 686 p.

[Documente descoperite de D-I Esarcu în Arhivele din Italia (p. 1—53)].

[Documente din Arhivele Veneției publicate de Academia Română (p. 55—576)].

[Din lăsamintul răposatului A. Papiu-Iliarian. Raportul lui Achil Tarducci despre lupta de la Mirăslău și urmările ei (p. 577 — 592)].

V. 1 — 1650 — 1699. Cu portretul lui Gheorghe Ștefan Voevod. B. 1885. 2 f. + XXII + 547 p. + 1 pl.

V. 2 — 1650 — 1699. Cu portretul lui Constantin Vodă Brâncoveanu. B. 1886. 2 f. + XXVI + 406 + 1 pl.

VI. — 1700 — 1750. Cu portretul lui Dimitrie Cantemir. B. 1878. 2 f. + XXIV + 697 p. + 1 pl.

VII — 1750 — 1818. B. 1876. 2 f. + XXIII + 585 p. + 1 pl.

VIII. — 1376 — 1650. B. 1894. 2 f. + XLVIII + 540 p.

IX 1. — 1650 — 1747. B. 1897. 2 f. + LI + 691 p.

IX 2. — 1751 — 1796. Cu indice pentru vol. VIII și IX p. 1 și p. 2. B. 1899. 2 f + XXI + 438 p.

- X. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763 – 1844). Adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga. B. 1897. 2 f. + CXXXII + 694 p. + 1 pl.
- XI. — Acte din secolul al XVI-lea (1517 – 1652) relative mai ales la domnia și viața lui Petru Vodă Șchiopul. Adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga. B. 1900. 2 f. + CXLVI + 883 + XLI p. + 3 pl.
- XII 1. — Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihail Vodă Viteazul. Adunate și publicate de N. Iorga. B. 1903. 8 f. + LXXXIX + 616 p. + 1 pl.
[Volumul XII. 1594 – 1602]. Cuprinzând documente adnotate și publicate de N. Iorga].
- XII. 2 — [Același titlu] B. 1903. p. 617 – 1281 + XXXIV p. [Apendice (p. 1249 – 1281)].
- XIII. Texte grecești privitoare la istoria românească. Culese și publicate cu introducere și indicele numerelor de A. Papadopoulos – Kerameus. B. 1909. 2 f. + (48) + 619 p.
- [XIII bis.] — Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592 – 1837 culese și publicate — în Tomul XIII din Documentele Hurmuzaki — de A. Papadopoulos — Kerameus. Traduse de G. Murnu și C. Litzeia. B. 1914 2 f. + XLIX + 520 p.
[În semnatura colilor: Hurmuzaki, Documente XIV].
- XIV 1. — Documente grecești privitoare la istoria românilor publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga. 1320 – 1716. B. 1915. 2 f. + XLVII + 766 p. + 1 pl.
- XIV 2. — [Același titlu]. 1716 – 1777. B. 1917. 2 f. + p. 767 – 1288.
- XIV. 3 — [Același titlu]. C. 1560 – C. 1820. B. 1936. XLIII + 588 p.
- XV. 1.—Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov și Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de N. Iorga, 1358 – 1600. B. 1911. 2 f. + LXXVIII + 775 p.
- XV. 2 [Același titlu] 1601 – 1825. B. 1913. 2 f. + CIII p. + p. 777 – 1943.
- XVI. — Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1603 – 1824) publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș. B. 1912. 2 f. + 1265 p.
- XVII. — [Același titlu]. 1825 – 1846. B. 1913. 2 f. + 1183 p.
- XVIII. — [Același titlu] 1847–1851. Cu un apendice cuprinzând două documente din 1595 și 1599 precum și documente diplomatice rusești din 1817 – 1821. Cu indice alfabetic al numerelor pentru tomurile XVI – VIII de N. Iorga. B. 1916. 2 f. + IV + 586 p.
[Apendice (p. 367 – 494)].
- XIX 1. — Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1782 – 1797) Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. B. 1922. IV + 916 p.
- XIX 2. — [Același titlu] 1798–1812. Cu indice alfabetic al numerelor de persoane și localități pentru volumul XIX 1 și XIX 2. Cu 2 stampe în text. Cernăuți 1938. 4f. + 872 p.
- XX. [Același titlu]. 1812 – 1822. Cu un indice alfabetic de persoane și localități. Cernăuți 1940. VIII + 917 p.
- XXI. — [Același titlu] 1828 – 1836. Cu indice alfabetic al numerelor de persoane și de localități. B. 1942. 3 f. + 726 p.
- S.I. 1. — 1518 – 1780. Culese din diferite publicațiuni și din Biblioteca Națională din Paris de Gr. G. Tocilescu; din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu. Cu portretul lui Ioan Nicolae Mavrocordat Voevod. B. 1886. 4 f. + LXXI + 1003 p.
- S.I. 2. — Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu. 1781 – 1814. Cu portretul lui Ioan Gheorghe Caragea Voevod. B. 1885. 2 f. + XLVIII + 757 p.
- S.I. 3. — [Același titlu]. 1709 – 1812. Cu portretul lui Alexandru Ipsilant Voevod. B. 1889. 2 f. + XIII + 596 p.
- S.I. 4. — Documente adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza — D. C. Sturdza și Octavian Lugoșianu. 1802 – 1849. Cu portretul lui Mihail Sturdza Voevod. B. 1891. 3 f. + XXXI + 596 p.
- S.I. 5. — Documente adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic. Din anii 1822 – 1838. B. 1894. 3 f. + XXIV + 664 p.
- S.I. 6. — [Același titlu]. 1827 – 1849. B. 1895. 3 f. + XXXI + 633 p.
- S.II.1. — Documente culese din arhive și biblioteci polone. Coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan. Cu traducere franceză a documentelor polone de I. Skupiewski. 1510 – 1600. Cu portretul lui Ieremia Movilă Voevod. B. 1893, XXII + 652 p. + 1 pl.
- S.II. 2. — [Același titlu] 1601 – 1640. Cu portretul lui Gașpar Grațiani Voevod. B. 1895. XXXII + 624 p. + 1 pl.
- S.II.3. Fascioara I-a 1641 – 1703. [Același titlu numai pe copertă]. B. 1900. 312 p.

Pentru o bună precizare recomandăm ca la citare să se dea totdeauna numele fondatorului Hurmuzaki însoțit de al editorului efectiv. De pildă Hurmuzaki — Densușianu, Hurmuzaki — Iorga etc. Aceasta atît pentru a nu da uitării pe cel ce a trudit, dar și pentru a arăta creditul de care se poate bucura unul sau altul.

Am arătat că publicarea colecției Hurmuzaki a început în 1876 cu volumul al VII-lea cuprinzînd documentele anilor 1750—1818. Se prevedea atunci că materialul documentar adunat și cel care urma să mai fie cules ar putea intra în șase volume. Aceasta pe principiul ordonării cronologice a materialului. În timpul tipăririi s-a constatat că acesta reprezenta mai multe volume încît a fost nevoie să fie redistribuit în părți, ajungîndu-se astfel la 14 volume. Mai mult încă : după această împărțire au fost necesare și alte două suplimente cu 9 volume. Toate acestea fac greoaie consultarea. Volumul IX a avut și el două părți, ceea ce a făcut ca de la volumul al X-lea să se renunțe la suplimente și să se adopte o succesiune continuă de apariție. Dar de la acest principiu s-au făcut abateri și ulterior. Fără îndoială că acest fapt prezintă neajunsuri care e bine să fie evitate. Indiferent de unde sînt culese documentele și care sînt datele lor volumele să urmeze ordinea numerică a apariției.

Materia fiecărui volum se cuprinde din prefață, tabela cronologică a documentelor (rezumatele), seria documentelor publicate, indicii și cuprinsul; uneori și erata și emendanda. Acest plan nu este respectat totdeauna iar formularea titlurilor este variată. Unele capitole, ca de pildă *prefața* și *indicele*, lipsesc la multe volume spre paguba publicației.

În general fiecare document este prevăzut cu un rezumat, reproducerea textului uneori însoțit de introducere, arar cu note deslușitoare, iar la sfîrșit să dă signatura de arhivă și indicația bibliografică, după caz. Arareori se face o descriere diplomatică, mai ales cînd e vorba de falsuri ori documente dubioase.

Susținerea bănească este arătată în pagina de titlu : „Publicate sub auspiciile Ministeriului Cultelor și al Instrucțiunii Publice” (VII, 1876); se adaugă și Academia Română (1882), cu unele inversiuni și schimbări de titulatură pentru minister. Uneori ministerul suprimă subvenția și atunci apare numai Academia (XIV 3—1936).

Un cuvînt se cuvine și pentru cei care au depus muncă manuală.

Executarea tehnico-tipografică a început la „Stabilimentul în artele grafice Socce, Sander & Teclu” (1876—1880), apoi „Socce & Teclu” (1882—1888). „I. V. Socce” (1889—1903 și 1911). „Carol Göbl Sr. Ioan St. Rasidescu” (1909 și 1914); revine la „Socce & Comp. Soc. Anonimă” (1915—1936), la care se mai adaugă două tipografii. Totul s-a făcut în cele mai bune condiții.

S-a făcut însă risipă de spațiu fie la punerea în pagină cu prea mult alb marginal, fie prin adoptarea sistemului de coloane la indicii și unele table.

Evident că sînt neajunsuri, dar acestea nu întunecă valoarea colecției și nu știrbesc serviciul pe care l-a adus științei istorice.

Ajungem astfel la sfîrșitul expunerii noastre, destul de sobră cînd ar fi putut să fie pe cît de elogioasă pe atît de patetică. Dar ea n-a vrut să fie nici una nici alta. Am socotit mai important să fie o lucrare pentru

cei care vor continua această măreață operă a înaintașilor. În această eventualitate este bine să se țină seama de unele indicații.

Cînd s-a hotărît publicarea Colecției Hurmuzaki s-a avut în vedere materialul documentar privitor la istoria poporului român. Acest plan care nu trebuie să fie părăsit, urmează să fie completat cu toate documentele care privesc istoria *patriei* noastre. Însă numai acele documente care sînt de caracter diplomatic și să se înlăture izvoarele narative, care ar putea intra într-o eventuală serie *Scriptores*.

Atît publicațiile din care s-au extras documente cît și fondurile de arhivă vor fi reluate și verificate. Bineînțeles că aici este mult de adăugat. Nu vor mai fi reținute documente, foarte importante pentru istoria universală, dar care nu au nici o legătură cu istoria noastră.

Data fiind situația de fapt colecția prezintă greutăți la consultare. Se impune o lucrare de înlesnire. Aceasta privește repertoriizarea corectă a documentelor, verificarea și corectarea tuturor datelor documentelor, indicarea bibliografică pe cît posibil completă și indicarea cotelor actuale de arhivă. Lucrarea astfel conștiincios întocmită va putea fi prevăzută cu indicii necesari, utili tuturor cercetătorilor colecției. Pentru uniformitate și responsabilitate sigură această lucrare să fie realizată de un colectiv de specialiști cît se poate de restrîns.

Este adevărat că în afară de colecția Hurmuzaki astăzi avem și alte publicații de documente externe bine îngrijite. Cu toate acestea nu cunoaștem totul. De aceea considerăm încă de actualitate ceea ce scria N. Densușianu : „Ne rămîne astfel totdeauna o sarcină și o datorie, către posteritate și către știința istorică, de a aduna și codifica pe fiecare zi monumentele istorice vechi externe și a reconstitui astfel arhivele secolelor noastre depărtate”⁵⁷.

Prin numărul mare de editori și colaboratori români și străini, dar mai ales prin sprijinul necondiționat adus de numeroși arhiviști străini, se poate spune că sîntem în fața unei colaborări internaționale, care face cîinste celor ce au inițiat-o. Astfel colecția Hurmuzaki reprezintă nu numai o culegere de documente externe privitoare la istoria națională a românilor, ci și un exemplu de internaționalism arhivistice pentru care militează astăzi arhivistica mondială.

RÉSUMÉ

La collection des documents étrangers publiée par l'Académie Roumaine est l'une des plus importantes qui aient vu le jour en Roumanie. L'étude ci-dessus révèle sa valeur et les conditions dans lesquelles, son édition a-t-elle été possible. Son historique commence avec le fonds de documents réuni par Eudoxiu Hurmuzaki, dont le nom a été adopté aussi par la collection. Mais on attire l'attention que la collection a joui d'une large collaboration étrangère, qui fait honneur à la coopération internationale entre les archivistes.

⁵⁷ Hurmuzaki — Densușianu, II 5, (1897), prefața, p. VIII.

En même temps, l'auteur de l'étude présente les méthodes qui ont régi le travail des éditeurs de la collection, soulignant des inconséquences parfois, des fautes d'autres fois. Mais en général, les éditeurs ont réussi à appliquer des principes fondamentaux et par la pratique ont indiqué la voie pour le perfectionnement du travail dans ce domaine. A ce but on cite même ces principes, développés le long des années d'apparition de cette collection.

La fin essentielle de l'étude est de faire ressortir le travail immense qui a été accompli et notamment les collections de documents qui ont été consultées, de même que les Archives dans lesquelles ont été faites des recherches. Par cela elle constitue une contribution essentielle pour le complètement de la documentation à l'avenir et une aide précieuse dans le travail de ceux qui vont l'entreprendre : l'intérêt pratique non plus n'est donc pas à négliger.

FORUL DOMINAL ÎN TRANSILVANIA

A. KISS

În organizarea judecătorească din societatea feudală, concepția juridică potrivit căreia jurisdicția asupra celor de pe pământul stăpinit — în primul rînd asupra iobagilor — aparține stăpînului feudal, a creiat în rîndul instrumentelor de constrîngere ale acestuia instituția forului dominal. Deși existența instanței de judecată a stăpînului feudal asupra supușilor săi se poate urmări în Transilvania începînd din secolul al XIII-lea¹ pînă la prăbușirea orînduirii feudale, în 1848, totuși lipsesc lucrările care să trateze forul dominal în Transilvania din punct de vedere instituțional, pe toată perioada existenței lui. Lucrările care în studierea problemei relațiilor dintre stăpînul feudal și iobag tratează și forul dominal, se limitează la stabilirea temeiului legal al instituției, la constatarea existenței sale ocupîndu-se în mai mică măsură de organizarea și procedura instanței. Chiar și de acestea însă, de obicei, în cadrele restrînse a cîte unui domeniu, în contextul altor probleme și fără să urmărească funcționarea instanței în cadrul domeniului respectiv, pe toată perioada existenței ei. În ceea ce privește conținutul pricinilor judecate în fața forului dominal și dreptul cutumiar folosit în procesele dintre iobagii înșiși, studierea acestora nu a constituit pînă în prezent obiectul unei cercetări aparte.

Izvoarele acestor lucrări sînt dispozițiile normative cu privire la forul dominal, urbariile și instrucțiunile privind administrarea cîte unui domeniu care cuprind informații referitoare mai ales la existența și organizarea forului dominal. Nu au fost folosite însă chiar materialele documentare provenite de la forul dominal, în primul rînd cele în care au fost consemnate judecățile. Asemenea materiale nu au fost nici publicate și nici prelucrate, ca în baza lor să se poată trage concluzii în privința procedurii, dar mai ales a dreptului cutumiar folosit în aceste instanțe. În această situație, deși există o serie de amănunte în ceea ce privește instituția, pînă în prezent nu putem considera ca fiind pe deplin lămurite din punct de vedere instituțional nici organizarea și procedura forului dominal în Transilvania și cu atît mai puțin dreptul cutumiar folosit în fața acestei instanțe sau diversitatea relațiilor dintre iobagii înșiși, care se judecau în fața ei.

¹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, București, 1967, p. 104—106. (În continuare *Iobăgia*). Vezi și Varga Endre, *Űrszék, XVI — XVII. századi perszövegek* (Forul dominal. Texte de procese din secolele XVI — XVII), Budapesta, 1958, p. 9 — 10.

Comunicarea de față nu are pretenția să lămurească problemele abordate mai sus. Nu ne permite nici spațiul de care dispunem, dar, și trebuie să o spunem, nici stadiul actual al cercetărilor pe care le-am întreprins. Dat fiind însă că ne îndreptăm atenția asupra forului dominal în primul rînd din punct de vedere instituțional, încercăm să fixăm unele probleme care considerăm că trebuiesc lămurite în cursul cercetărilor spre a avea o imagine deplină asupra instituției pe toată perioada funcționării ei. În același timp, dat fiind că încercăm să lămurim aspectele instituționale ale forului dominal, tocmai pentru a ne apropia mai mult de pătrunderea izvoarelor create de el, ne vom referi la aceste izvoare cît și la cele care ne înlesnesc mai mult studierea și concluziile asupra instituției.

Pînă la tratarea acestor probleme considerăm însă că e necesar să rezumăm în linii mari dezvoltarea forului dominal, folosind și izvoare comparative, care își aveau temeiul pe o legislație identică sau asemănătoare. Dezvoltîndu-se din dreptul de imunitate față de puterea judecătorească a regelui și, apoi, din dreptul paloșului (*jus gladii*)², acordate ca privilegiu unor anumiți nobili sau comunități, judecarea exclusivă a iobagului de către stăpînul feudal va deveni un drept al întregii nobilimi³, consfințit în cele din urmă de Tripartit — care — ca o expresie a tendințelor nobilimii mijlocii — va exprima și egalitatea de drepturi a tuturor nobililor⁴. Dar chiar după această exprimare a dreptului egal de judecată a nobilimii, jurisdicția asupra supușilor nu a fost exercitată în mod egal de către nobilime. Forul dominal, prin care s-a materializat dreptul de judecată al stăpînului feudal — în primul rînd al nobilului — asupra supușilor săi — în mod generalizat, asupra iobagilor — va fi pînă în secolul al XVII-lea inclusiv instrumentul cel mai puternic de constrîngere al mării nobilimi, în același timp nobilimea de rînd folosindu-se în lupta de clasă împotriva iobăgimii de instrumentul de constrîngere al comunității nobiliare, de comitat⁵.

În perioada de dezvoltare, începînd de la înfrîngerea răscoalei țărănești din 1514, distingem competențe deosebite în funcționarea forurilor dominale. Ca o exprimare a puterii judecătorești exclusive a stăpînului feudal asupra supușilor săi funcționează forul dominal cu jurisdicție deplină, în fața căruia cel supus acestui jurisdicții — în primul rînd iobagul *osto judocat în mod exclusiv și fără drept de apel (cel puțin în cea ce privește secolele XVI—XVII-lea)*⁶. Acest for dominal funcționează

² Dreptul de a pedepsi cu moartea. Cf. *Glosar de termeni și expresii din documentele latine privind istoria medie a României*, București, 1965, p. 100. Dreptul paloșului reprezintă dreptul stăpînului feudal de a judeca toate pricinile penale ale supușilor săi și pe cele săvîrșite pe teritoriul domeniului său, și de a pronunța în aceste pricini sentință capitală. Vezi și D. Prodan, *Iobăgia*, p. 113.

³ *Istoria României*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 274, 609; Varga Endre *op. cit.*, p. 9 — 11.

⁴ Stephanus de Werbewcz, *Tripartitum opus juris consuetudinarii incltyti regni Hungariae*, în „Corpus juris Hungarici”, Budapesta, 1897. Partea I, titlul 3; Josephus Benkő, *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictum*, vol. I, Viena, 1778, p. 512 — 513.

⁵ Varga Endre, *op. cit.*, p. 5.

⁶ *Ibidem*, p. 13 — 14; Eckhart Ferenc, *A földesúri büntelőbíráskodás a XVI — XVII, században* (Judecarea în materie penală în fața stăpînului feudal în secolele XVI — XVII), Budapesta, 1954, p. 53.

însă în cea mai mare parte a cazurilor pe marile domenii cu organizare economică stabilă, în cadrul cărora este asigurată și funcționarea instanței în mod organizat. Jurisdicția deplină a acestui for dominal se bazează pe dreptul de paloș și calitatea de comite liber⁷ a stăpînului feudal. Forul dominal cu jurisdicție deplină judecă toate pricinile iobăgești cu excluderea oricărei alte instanțe⁸ și pronunță în pricini criminale sentințe capitale, în care grațierea poate avea loc numai din partea stăpînului feudal⁹. Deosebit de acest for de judecată cu jurisdicție deplină, pe teritoriul supus aceluiași stăpîn feudal, întîlnim însă și scaune de judecată inferioare ale forului dominal, care judecă uneori pe o diviziune a teritoriului domeniului pricini de mai mică importanță. În aceste pricini, care nu aveau ca urmare pedeapsa capitală, spre a se putea aduce sentința executabilă nu este nevoie de dreptul de paloș, deci aceste foruri dominale inferioare au atît competență teritorială cît și materială limitate. Există deosebiri și în privința competenței forului dominal cu jurisdicție deplină față de cel inferior, respectiv a participării reprezentantului comitatului în cele două feluri de instanțe¹⁰. Dat fiind că jurisdicția stăpînului feudal cu dreptul de comite liber exclude orice posibilitate de apel la altă instanță străină, pentru pricinile — mai ales cele civile și urbariale — judecate în fața scaunului de judecată inferior al forului dominal, posibilitatea apelării este deschisă spre forul dominal superior, deci ultima instanță a aceluiași stăpîn feudal. Aceasta este instanța propriu — zisă a stăpînului feudal cu competență pe toată întinderea domeniului și pentru toate pricinile. În cazul pricinilor judecate de însuși acest for dominal superior pare că nu există cale de apel — cel puțin în secolele XVI—XVII. Forul dominal cu jurisdicție deplină — după cum am mai arătat — a fost instrumentul de constrîngere în primul rînd al mării nobilimi, care beneficia de dreptul de paloș în calitate de comite liber al teritoriului stăpînit de el. Chiar dacă în virtutea puterii reale pe care o aveau beneficiau de asemenea foruri dominale și unele familii nobile care de drept nu ar fi putut judeca toate pricinile — neavînd drept de paloș¹¹ — acest obicei nu s-a generalizat pentru întreaga nobilime. Putem deci constata că forul dominal cu jurisdicție deplină a fost instrumentul de constrîngere caracteristic al mării nobilimi, care de drept sau în virtutea puterii reale

⁷ Latinește: „liber comes”; ungurește: „szabad úr”, „szabad ispán”. Comitele liber deține puterea exclusivă pe teritoriul domeniului său, substituindu-se puterii comitatului. În materie judecătorească această jurisdicție deplină asupra supușilor săi din cadrul domeniului cuprinde dreptul paloșului. În principatul Transilvaniei pentru această noțiune se va folosi termenul de „liber baro”. Vezi și D. Prodan, *Iobăgia*, p. 114.

⁸ Varga Endre, *op. cit.*, p. 14, 17 — 19; Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 5 — 6; Degré Alajos, *Uriszéki peres eljárás a Déldunántulón a XVIII — XIX században* (Procedura judecătorească a forului dominal în sudul Transilvaniei în secolele XVIII — XIX), în „Levéltári Közlemények”, XXXIX (1961), p. 104.

⁹ Varga Endre, *op. cit.*, p. 18; Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 53, 153.

¹⁰ Arh. St. Cluj, Colecția de urbarii. *Urbarium seu nova enumeratio universorum bonorum ad arcem Vajda Hunyadiensem pertinentiam, 1681 — 1682*, p. 70 și 84. (În continuare *Urbarii cetății Hunedoara, 1681 — 1682*); Kolosvári Sándor, *Ovári Kelemen, Corpus statutorum Hungariae municipalium*, vol. I., Budapesta, p. 328 — 329. (În continuare: *Corp stat. I.*) vezi traducerea la Ștefan Pascu și Vladimir Hanga, *Crestomafie pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, vol. III, (Feudalismul), București, 1963, p. 814 — 816; Varga Endre, *op. cit.*, p. 12.

¹¹ Varga Endre, *op. cit.*, p. 10.

își putea exercita, prin forțele sale și aparatul propriu, puterea judecătorească exclusivă pînă la pronunțarea și executarea sentinței capitale.

Față de funcționarea forului dominal cu jurisdicție deplină — mai ales pînă în secolul al XVIII-lea — organizarea și funcționarea forului dominal pe moșiile acelor familii care nu aveau drept de paloș și nu dispuneau de jurisdicția exclusivă a comitelui liber este mai puțin cunoscută și lămurită. Din secolul al XVIII-lea arhivele comitatelor dețin multe pricini judecate de forurile dominale cu jurisdicția limitată, în cazul cărora sentința a fost apelată la comitat¹². Aceste sentințe priveau procese patrimoniale sau urbariale¹³. Aceste foruri dominale erau caracteristice nobilimii de mijloc și aveau competențe asemănătoare scaunelor de judecată inferioare ale domeniilor unde funcționau foruri dominale cu jurisdicție deplină. Comitatul ca for de apel al pricinilor judecate de forurile dominale a apărut prima dată probabil tocmai în cazul acestor foruri dominale cu jurisdicție limitată.

În ceea ce privește mica nobilime, materialele arhivistice cunoscute pînă în prezent duc la concluzia că în general cei ce făceau parte din ea nu țineau for dominal.

Urmărind dezvoltarea forului dominal, constatăm că, și în cazul acestuia, condițiile social-economice modifică atât funcționarea cît și competența acestuia între datele extreme ale existenței sale, din secolul al XVIII-lea pătrunzînd în organizarea forului dominal, din ce în ce mai mult reglementarea din partea puterii centrale.

Forul dominal de la apariție și mai ales în secolele XVI—XVII, pe lîngă că a fost instrumentul principal al domeniilor în constrîngerea iobăgimii, a reprezentat și o considerabilă sursă de venit pentru stăpînul feudal, prin gloabele la care erau condamnați cei ce au fost judecați în fața acestei instanțe¹⁴. La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea asistăm însă la o schimbare în ceea ce privește pedepsirea prin gloabe a celor judecați în fața forului dominal¹⁵. Producerea pentru piață a avut ca urmare extinderea gospodăriei proprii a stăpînului feudal. Creșterea rezervei seniorale este însoțită de interesul stăpînului feudal, de a mări numărul zilelor de robotă a iobagului¹⁶, gloaba pierzîndu-și importanța pe care o avea în sporirea venitului acestuia față de interesul său ce se lega de robotă. Pînă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea sistemul pedepsei prin gloabe dispare¹⁷, iar scaunul dominal va avea rostul de a ține în friu și a obliga iobagul la slujbe prin alte pedepse: corporale sau închisoare, stăpînul feudal avînd însă interesul de a-și păstra mina de lucru¹⁸. Stăpînii feudali acordă tot mai mare importanță judecării pricinilor urbariale¹⁹ sau patrimoniale în care sînt direct interesați. În

¹² Degré Alojós, *op. cit.*, p. 102.

¹³ *Ibidem*, p. 107.

¹⁴ D. Prodan, *Iobăgia*, p. 368 — 369; Varga Endre, *op. cit.*, p. 21—22, 31, 36, 38. Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 56 — 72.

¹⁵ Varga Endre, *op. cit.*, p. 22; Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 90 — 91; Degré Alojós, *op. cit.*, p. 103.

¹⁶ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 112.

¹⁷ Deși dezvoltarea are loc în direcția dispariției gloabelor și în Transilvania, totuși încă și în secolul al XVIII-lea găsim dispoziții privind gloabele, mai ales în domeniul delictelor „civile”. Vezi *Corp. stat. I.*, p. 413.

¹⁸ Degré Alojós, *op. cit.*, p. 103; Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹ Degré Alojós, *op. cit.*, p. 102.

privința proceselor patrimoniale se va respecta jurisdicția stăpînului feudal chiar și după ce comitatul își extinde jurisdicția și asupra proceselor iobăgești²⁰.

Extinderea jurisdicției comitatului în direcția judecării pricinilor iobăgești este un al doilea aspect caracteristic sfîrșitului secolului al XVII-lea și începutul celui următor. Începînd cu măsurile luate în privința „răufăcătorilor”²¹, comitatul va judeca din ce în ce mai mult pricinile criminale. Mai tirziu, ca urmare a interesului puterii centrale de a reglementa relațiile dintre iobagi și stăpînii feudali, spre a-și putea asigura veniturile prin participarea la exploatarea iobagului alături de stăpînul feudal, în cursul secolului al XVIII-lea supravegherea funcționării forurilor dominale prin comitate se va generaliza²².

Din prezentarea în linii generale a dezvoltării forului dominal — cu folosirea materialului comparativ de pe teritoriile unde forul dominal în ceea ce privește apariția și temeiul legal se baza pe aceleași dispoziții normative — a rezultat că temeiul legal al existenței și funcționării forului dominal cu jurisdicție deplină l-au constituit dreptul paloșului, respectiv calitatea de comite liber. Cu toate că în Transilvania au existat asemenea foruri dominale²³, constatăm că în secolul al XVII-lea — probabil ca urmare a tendințelor puterii centrale de a restrînge puterea marii nobilimi²⁴ — baronatul liber²⁵ este suprimat, cu excepția cetății Făgărașului²⁶. Hotărîrile repetate în această privință²⁷ ne fac să credem că cei ce aveau puterea efectivă au beneficiat de acest drept chiar și după suprimarea lui, totuși aceste cazuri nu puteau fi prea multe și existența permanentă a forului dominal cu jurisdicție deplină în baza dreptului de baron liber, avînd un aparat judecătoresc constant organizat — în secolul al XVII-lea — avea temei legal și continuitate doar în Făgăraș. Remarcăm însă că în Compilate nu se mai găsesc dispoziții cu privire la suprimarea liber baronatului după cum ulterior apariției Compilatelor nici un articol dietal

²⁰ *Articuli provisionales anni 1791 — 1792*, în „Corpus juris Hungarici”, 1540 — 1848, évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, p. 586 — 587. (În continuare *Articuli provisionales*.)

²¹ D. Prodan, *Iobăgia*, p. 114 — 115; Kiss Andrei, *Contribuții cu privire la apariția și formarea scaunului de judecată filial — instanță de judecată a iobagilor în comitatele din Transilvania în secolele XVII — XIX*. În manuscris, p. 10.

²² *Articuli provisionales*, p. 586 — 587. Varga Endre, *op. cit.*, p. 14 — 15; Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 3; Degré Alojós, *op. cit.*, p. 104 — 105.

²³ *Istoria României*, vol. II, p. 274.

²⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 117 — 118.

²⁵ Baronatul liber corespunde în Transilvania cu calitatea de liber comite. Vezi nota 7. și Jakó Sigismund, *Izvoarele istoriei iobăgimii editate de Arhiva Națională Ungară*, în „Revista Arhivelor”, III (1960), nr. 1, p. 330.

²⁶ *Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, 1540 — 1653*, în „Corpus juris Hungarici”, 1540 — 1848, évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, partea III, titlul 18, articolul 1 și partea III, titlul 46, articolul 4 (În continuare *Appr. Const.* p. = partea, t. = titlul, a = articolul); D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI — XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VI (1963) p. 167.

²⁷ *Appr. Const.*, p. III, t. 18, confirmă de fapt valabilitatea unor articole dietale din 1604, 1609, 1620, 1633, 1635, 1650. Pentru cele din 1609, 1620, 1635, 1650 vezi Szilágyi Sándor, *Monumenta comitalia regni Transylvaniae*, Budapesta, vol. VI, p. 166; vol. VII, p. 543; vol. IX, p. 432; vol. XI, p. 74; Pokoly József, *A vármegyei intézmény története, 1301 — 1886*, (Istoria instituției comitatului, 1301 — 1886), în Tagányi Károly, Réthy László, Pokoly József, *Szolnok-Dobokamegye monographiája* (Monografia comitatului Solnoc-Dobca), vol. I, Dej, 1901, p. 409, 412, 416; Jakó Sigismund, *op. cit.*, p. 330.

nu mai tratează această chestiune. Datele cunoscute pînă în prezent atestă că spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și în afară de Făgăraș funcționa forul dominal cu jurisdicție deplină²⁸, iar în secolul al XVIII-lea pe domeniile fiscale această instanță funcționează în mod organizat și permanent²⁹. Aceste foruri dominale erau însă relativ puține la număr nu numai pentru că a lipsit temeiul legal al existenței lor în număr mai mare, ci și pentru că în Transilvania marele domeniu organizat nu era forma caracteristică și cea mai răspîdită a proprietății nobiliare, în schimb multe părți de moșii din diferitele localități ale aceluiași stăpîn feudal nu au favorizat existența forului dominal cu jurisdicție deplină, care reclama o organizare constantă, bazată pe aparatul economic al domeniului. În aceste condiții era firesc ca nobilimea — și mai ales cea de mijloc — să recurgă la instrumentul colectiv de constrîngere al nobilimii, la comitat, exercitînd puterea judecătorească, mai ales în delictele care reprezentau după concepția nobiliară „pericol public” prin organele comitatului.

Din prezentarea schiței de mai sus se desprind și principalele probleme care vor trebui urmărite și lămurite pentru a avea o imagine completă a instituției forului dominal în Transilvania.

Aceste probleme se împart în două grupe : cele privind organizarea și funcționarea forului dominal, inclusiv problemele legate de competență ; cele cu privire la dreptul material aplicat în fața acestor instanțe.

Le vom fixa pe fiecare în parte în cadrul celor două grupe : 1. întrucît din cele expuse rezultă că simpla calitate de nobil nu constituie un drept de jurisdicție deplină asupra supușilor, iar pe de altă parte știind că datorită porțiunilor de moșie mai puțin întinse sau foarte risipite pe care le stăpîneau, membrii micii nobilimi și în parte cei din nobilimea mijlocie nu au exercitat nici jurisdicție parțială, cedînd-o comitatului, cercetările viitoare vor trebui să stabilească pe cît posibil de exact familiile, respectiv domeniile care beneficiau de drept de paloș, precum și cele care exercitau doar jurisdicție parțială în cadrul forului dominal propriu.

Deși în linii generale se cunoaște forma de organizare a forurilor dominale de pe domeniile cu jurisdicție deplină, va trebui urmărită organizarea concretă pe teritoriul cite unui domeniu, urmărind în ce măsură organizarea forului dominal a fost influențată de instanțe cutumiare locale care s-au contopit în forul dominal. După exemplul Făgărașului³⁰ și a Hunedoarei³¹, aceste informații ne pot oferi date noi asupra existenței instanțelor cutumiare de pe diferite domenii. În această privință trebuie

²⁸ *Urbariul cetății Hunedoara, 1681 — 1682*, p. 70 și 81. Din urbariu rezultă că la data întocmirii sale pe teritoriul supus jurisdicției cetății Hunedoara a funcționat for dominal cu jurisdicție deplină. Pricinile și pe acest domeniu se judecau în fața judelei sătesc, apoi în fața scaunului de judecată inferior al dregătorilor domeniului, ultima instanță fiind forul dominal al stăpînului feudal.

²⁹ La 28 aprilie 1784 forul dominal dă sentință de condamnare la moarte împotriva conducătorilor răzvrătirii din domeniul de sus al Zlatnei, învinuți în legătură cu incidentul produs la trgul de la Cîmpeni. Arh. St. Cluj, Oficiul superior, anul 1784, nr. 602. În legătură cu forul dominal de pe domeniile fîscului vezi și Arh. St. Cluj, fond Tezaurariatul minier, anul 1744, nr. 569 ; anul 1776, nr. 43, 107, 260, 954 și 1123 ; anul 1779, nr. 40, 274, 295, 465, 754 ; anul 1785 nr. 1606, 1050, 1164, 1293, 1331, 1495, 1420 și 1488.

³⁰ *Corp. stat. I.*, p. 328 — 329 ; D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI — XVII*, p. 169 — 170, 283 — 286.

³¹ *Urbariul cetății Hunedoara, 1681 — 1682*, p. 70 și 84.

să ținem seamă și de faptul că în lipsa unor dispoziții normative generale privind organizarea și procedura, stăpînul feudal și-a putut exercita dreptul de judecată prin diferite forme de judecată obișnuite în trecut ³². Tot în privința organizării și funcționării forurilor dominale trebuie să se țină seama de faptul că există o deosebire în ceea ce privește calitatea stăpînului feudal, acesta poate fi un nobil, dar poate fi o comunitate orășenească sau eclesiastică. În același timp trebuie să ținem seama că în Transilvania, tocmai în stăpînirea marilor domenii, se produce o schimbare în sensul că din secolul al XVIII-lea stăpînul celor mai mari domenii va deveni fiscul. Această situație impune studierea funcționării forurilor dominale ale diferiților stăpîni feudali, spre a putea constata elementele comune și cele particulare ale acestor instanțe.

De-a lungul vremii, jurisdicția deplină a stăpînului feudal va fi îngrădită de intervenția puterii centrale în reglementarea relațiilor dintre stăpîn și iobag. Acest proces va lua o amploare mai mare în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în cele din urmă se reglementează participarea delegaților jurisdicției locale în componența forului dominal, procedura și căile de atac. Pînă la această reglementare din partea puterii centrale nu este pe deplin lămurită nici participarea jurisdicției locale nici posibilitățile și calea apelului împotriva sentințelor date.

Existența unui număr destul de restrîns de foruri dominale în Transilvania și participarea mai intensă a comunității nobiliare — a comitatului — la judecarea pricinilor iobagilor va duce la apariția unei instanțe de judecată a iobagilor specifică pentru Transilvania, anume scaunul de judecată filial.³³ Existența paralelă a acestor două instanțe impune cercetătorului — fie că se ocupă de forul dominal, fie că tratează scaunul de judecată filial — să lămurească relațiile dintre aceste două instanțe, căci altfel nu va putea da răspuns la o serie de probleme legate de apariția și funcționarea lor, și nu va reuși să scoată în evidență tocmai unele particularități ale judecării iobagilor în Transilvania.

2. Este mai greu, dar am putea spune și mai interesant, complexul de probleme privind dreptul folosit în fața forului dominal din Transilvania. Se știe că în feudalism, caracterizat prin diferențierea drepturilor și obligațiilor în funcție de situația socială, nu putem vorbi de un sistem de drept unitar valabil pentru toți locuitorii țării. Tocmai această situație deosebește sistemul de drept social al societății feudale de cel al societății capitaliste, în care locuitorii care au aparținut în societatea feudală diferitelor comunități cu drepturi și obligații diferite, supuși unor dispoziții normative diferite, devin cetățeni egali ai statului — cel puțin în principiu — supuși aceluiași legi, valabile pentru toți cetățenii. În feudalism nu putem vorbi de dispoziții normative de acest fel. Legile scrise, dreptul cutumiar consemnat, reglementările normative municipale făceau parte din sistemul de drept al celor privilegiați care chiar dacă reglementau relațiile dintre cei privilegiați și iobăgime, nu depășeau prin aceste reglementări limitele intereselor beneficiarilor de drepturi privilegiate (nobilime

³² Vezi notele nr. 31 și 32; Arh. St. Cluj, fond familial Kemény, I, nr. 49; Arh. St. Dej, *Conscripția posesiunilor fiscale Tîrgul Lăpuș, Căpșeni, Fundătura și Stoiceni, 1758*, p. 27 — 28, 66, 96, 119.

³³ Kiss A., *op. cit.*

orașe sau alte comunități privilegiate). Dedesubtul acestui sistem de drept, în raporturile dintre iobagii înșiși — pînă unde nu se loveau de interesele stăpînitorilor feudali — viața iobăgimii se conducea după normele dreptului cutumiar local. Ori ținînd seamă că în fața judeului sătesc iobagul se judeca în baza dreptului cutumiar local numai pentru unele pricini limitate ca valoare și importanță ³⁴, instanța de judecată care oglindea mai fidel relațiile reciproce dintre iobagi a fost tocmai forul dominal și, respectiv, mai tîrziu, scaunul filial de judecată. Materialul pricinilor judecate în fața forului dominal ne va putea oferi deci informații prețioase în privința raporturilor reciproce dintre iobagii înșiși. O prelucrare a acestui material va putea contribui la cunoașterea mai bună a dreptului cutumiar popular — de exemplu, dreptul civil iobăgesc atît de puțin cercetat — și pentru care dispunem de puține izvoare scrise. Această scoatere la lumină a dreptului popular e cu atît mai importantă cu cît știm că din epoca feudală, datorită faptului că atenția juriștilor se îndrepta spre dreptul comunităților privilegiate, omîtînd pe cel al iobăgimii, nici nu avem lucrări de drept care să trateze și dreptul cutumiar local, aplicat în fața instanțelor iobăgești. Informațiile scrise asupra acestui drept le vom putea obține în primul rînd din materialul pricinilor judecate în fața forului dominal sau alte materiale ale stăpînitorilor feudali ³⁵. Ținem să accentuăm însă că o prelucrare a pricinilor judecate în fața forului dominal nu va contribui doar la lămurirea mai deplină a dreptului cutumiar al iobăgimii, ci — fiind vorba de reglementarea prin judecată a unor raporturi dintre iobagii înșiși — va contribui și la o cunoaștere mai aprofundată a vieții de toate zilele a iobăgimii.

Deodată cu abordarea problemei dreptului material cutumiar folosit de iobagi în fața instanței de judecată în pricinile dintre iobagii înșiși, va trebui să răspundem și la întrebarea, cum anume putem ajunge la izvoarele privind organizarea, funcționarea forului dominal și mai ales a dreptului cutumiar folosit în fața acestei instanțe.

Nu ne oprim la izvoarele folosite mai frecvent pînă acum în lucrările privind iobăgimea, urbariile, conscripțiile, instrucțiunile pentru administrarea domeniilor, diferitele situații asupra stării sociale, materiale, etc. Aceste izvoare au fost folosite pe deplin și tocmai datorită lor cunoaștem legislația privind forul dominal și în parte organizarea și funcționarea lui ³⁶. Considerăm însă că pentru lămurirea problemelor ridicate de noi vor trebui studiate chiar izvoarele referitoare la aplicarea dispozițiilor normative, validitatea dreptului cutumiar local, modificarea situației sociale, materiale etc. Deci va trebui să folosim pe scară cît mai largă materiale arhivistice care oglesc în săși aspectele vieții de toate zilele a iobăgimii, reglemen-

³⁴ D. Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII în „Anuarul Institutului de istorie Cluj”*, IV (1961), p. 217 — 235; Szendrey István, *A XVIII. századi erdélyi falusbiroságnakrol* (Despre judele satului în Transilvania în secolul XVIII), în „Acta Universitatis Delrecheniensis de Ludovico Kossuth nominatae”, Series historica, II (1963), p. 113 — 125. În ceea ce privește judecarea pricinilor competența judeului sătesc se modifică în direcția restrîngerii dreptului său de judecată.

³⁵ Cum ar fi de exemplu informația privind „*ius valachicum*” în protocolul orașului Cluj. Vezi S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI, producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 17. În legătură cu problema vezi și D. Prodan, *Iobăgia*, p. 118, 129; Idem, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI — XVII*, p. 285 — 286.

³⁶ Enumerarea acestor izvoare la D. Prodan, *Iobăgia*, p. VI — VII.

tată de propriul drept cutumiar și îngrădită de normele legislației nobiliare, materiale care păstrează urmele judecării pricinilor iobăgești, în primul rînd în fața forului dominal.

Desigur, ca urmare a procedurii în general sumare a forurilor de judecată iobăgești, a faptului că urmele consemnării scrise a judecării iobagilor apar relativ tîrziu — în secolul al XVI-lea —, cît și a concepției dominante în ceea ce privește păstrarea materialelor arhivistice în arhivele familiale și ale instituțiilor feudale, volumul acestor materiale documentare, mai ales în ceea ce privește perioada anterioară secolului al XVIII-lea, este destul de limitat.

Putem conta pe existența materialului documentar provenit chiar în legătură cu funcționarea forului dominal în arhivele familiale ale stăpînilor feudali și — în caz de apel — în arhivele comitatelor. Pînă în secolul al XVIII-lea posibilitatea depistării acestor materiale este mai redusă, deoarece procedura scrisă în fața forului dominal nu apare în mod egal pe toată aria de existență a acestei instanțe. Consemnarea scrisă a judecării a fost în uz în primul rînd în practica forurilor dominale ale marilor domenii cu o organizare stabilă, ca ea să se generalizeze abia în secolul al XVIII-lea ³⁷. Pe de altă parte concepția dominantă în feudalism în privința valorii și, în consecință, a păstrării materialelor documentare, manifestată și în cazul arhivelor familiale — care ar trebui să reprezinte izvoarele directe ale documentației privind forul dominal — a contribuit și ea în bună măsură la faptul că volumul materialelor documentare privind funcționarea forului dominal, pînă în secolul al XVII-lea inclusiv, este foarte redus. Se știe că în feudalism criteriul valorii unui act constă în interesul care se leagă de conținutul juridic al acestuia, în ceea ce privește acordarea, stabilirea unor drepturi, beneficii, privilegii, etc. ³⁸. Pînă în secolul al XVII-lea inclusiv forul dominal în majoritatea cazurilor — deosebit de faptul că era un permanent instrument de constrîngere extra-economică pentru ținerea în frîu a iobagilor — funcționa ca o sursă principală de venit a stăpînului feudal, căruia îi reveneau gloabele nelipsite la judecățile din această perioadă ³⁹. Aceste gloabe fiind însă imediat executorii, în general nu se consemnau în mod special cum nu se păstrau nici hotărîrile în pricina iobagului judecat. Așa se explică faptul că în arhivele familiale, deși materialul privind funcționarea directă a forului dominal pînă în secolul al XVII-lea inclusiv este foarte redus se păstrează în număr mai mare actele accesorii ale funcționării acestei instanțe, reprezentate prin scrisorile de cheazășie date pentru iobagii care trebuiau judecați de forul dominal sau au fost grațiați de stăpînul feudal. În cazurile amintite stăpînul feudal folosindu-se de forul dominal storcea în schimbul grațierii scrisoarea de legare ca iobag pe veci sau legămîntul că iobagul care trebuie judecat nu va fugi de pe moșia lui și se va prezenta în fața forului

³⁷ Varga Endre, *op. cit.*, p. 46; Degré Alajos, *op. cit.*, p. 102.

³⁸ Fekete Nagy Antal, *A levéltár kialakulása* (Formarea arhivelor), în „Levéltári Közlemények”, XIV (1936), p. 23 — 30; Czober Alfréd, *A családi levéltárak a középkorban* (Arhivele familiale în evul mediu), în „Levéltári Közlemények”, XVIII — XIX, (1940 — 41), p. 380 — 382.

³⁹ Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 56 — 93; D. Prodan, *Iobăgia*, p. 368 — 380 și Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI — XVII, p. 285.

dominal atunci când va cere stăpînul feudal⁴⁰. În ambele cazuri — și în altele asemănătoare — chezășia solidară a mai multor iobagi în ce privește respectarea celor cuprinse în scrisoare, i-a asigurat stăpînului feudal venituri considerabile în caz că nu au fost respectate cele stipulate în scrisoare. De aceste scrisori legîndu-se interese atît în ceea ce privește atestarea pe viitor a dreptului asupra iobagului sau urmașilor acestuia cît și în vederea obținerii — în caz de nevoie — pe cale scurtă a sumelor pentru care s-au legat chezășii, este de la sine înțeles că scrisorilor de chezășie li s-a acordat o valoare mai mare decît — de exemplu — sentințelor penale de care nu se legau drepturi viitoare și, ca atare, aceste scrisori au fost păstrate. Tot din acest motiv se păstrează, mai ales din secolul al XVIII-lea, pe lingă motivul că în această perioadă se generalizează procedura scrisă în fața forului dominal — și acele acte procesuale ale forului dominal care au ca obiect imobile iobăgești sau privesc drepturi valabile și pe viitor (processe între iobag și stăpîn feudal pentru locurile defrișate, pășuni comune, etc.)⁴¹.

Din secolul al XVIII-lea — deși o bună parte a pricinilor iobăgești se vor judeca în fața scaunului de judecată filial, deci a comitatului — totuși avem un număr mai mare de izvoare privind judecarea în fața forului dominal. Acestea se găsesc în arhivele familiilor cu domenii mai mari, sau, deoarece cele mai mari domenii au devenit fiscale, în arhivele fiscale⁴².

Alături de arhivele familiale și fiscale vor trebui depistate și materialele privind judecarea iobagilor de către orașele care prin stăpînirea de moșii au fost și ele stăpîni feudali.

Materialele documentare provenite din însăși activitatea comitatului, în cazul comitatelor din Transilvania nu formează pînă în secolul XVIII-lea arhive încheiate, continue, care ar oglindi în ansamblu activi-

⁴⁰ Referitor la chezășia în fața forului dominal, Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 35 — 41. Cu privire la legarea ca „iobag pe vecie” ca urmare a grațierii din partea stăpînului feudal, Arh. St. Cluj, fond familial Kemény, XVI, nr. 1312; Ioan Kemény, în calitate de căpitan suprem al cetății Făgăraș, iartă pe toboșarul său condamnat la moarte, acesta legîndu-se că-i va fi iobag pe veci: Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 153, 199; Varga Endre, *op. cit.*, p. 18, 21, 35, 45, 115, 318, 486, 709, 851; Szabo István, *Az örökös rőghő-kőltőiség rendszere* (Sistemul legării de glie pe vecie). În colecția de studii sub titlul *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Studii din istoria țărănimii maghiare), Budapesta, 1948, p. 134.

În legătură cu chezășia că iobagul pus în libertate se va înfățișa în fața forului dominal, vezi Arh. St. Cluj, fondul familial Baresay, VII, nr. 320: chezășia a 23 persoane pentru Drăgan Simion, Gorona Ioan, Mihalea Nistor și Mihalea Avram, că aceștia se vor înfățișa forului dominal din Cioara atunci cînd va pretinde stăpînul feudal: Eckhart Ferenc, *op. cit.*, p. 36, 38, 207; Varga Endre, *op. cit.*, p. 114, 116, 347, 384, 436, 478, 687, 706.

Alte acte în legătură cu forul dominal, Arh. St. Cluj, fond familial Kemény, IV, nr. 63; VII, nr. 447, 461, 463, 472; VIII, nr. 517, 532, 537, 552; IX, nr. 571, 579, 585, 632, 644; X, 693, 726, 749; XI, nr. 851; XII, nr. 901; XIII, nr. 1087.

⁴¹ Arh. St. Cluj, fond Prefectura județului Cluj, Acte judecătorești, 1795 septembrie 15: procesul contesei Rozalia Bethlen contra iobagului ei Gîrtea Vasile din Mesteacăn, în fața forului dominal din Alunișu.

⁴² Asemănător izvoarelor publicate în Varga Endre, *op. cit.*, ar mai putea exista materiale privind forurile dominale de pe domeniile fiscale și în Arhiva fiscală transilvană (Erdélyi kincstári levéltár) din Arhiva Națională Maghiară, secția F. Vezi A. Magyar Országos Levéltár fond és állagjegyzéke (Lista de fonduri și colecții a Arhivei Naționale Maghiare), Budapesta, 1959, p. 135 — 140.

tatea cîte unui comitat. Pe lingă concepția generală privind valoarea actului în feudalism, amintită sub raportul arhivelor familiale, la această situație au contribuit și alți factori. Comitatul pînă în secolul al XVIII-lea este încă lipsit de o organizare birocratică⁴³. În această situație actele privind treburile comitatului, considerate mai importante se păstrează în arhiva familială a comitelui cu actele sale personale. Activitatea comunității nobiliare (*universitas nobilium*) desfășurată de fapt în adunările generale și scaunele de judecată se consemnează în protocolul comitatului. Pînă în secolul al XVIII-lea acesta va fi deci principalul izvor al depistării informațiilor noastre. Din secolul al XVIII-lea datorită faptului că apelul de la forul dominal la comitat devine organizat, materialele comitatelor oferă un material important al pricinilor iobăgești judecate în fața forului dominal și înaintate cu apel la comitat.

Problemele ridicate de lămurirea unor aspecte din activitatea forului dominal în Transilvania precum și izvoarele de proveniență diferită și dispersate reflectă greutățile pe care le are de împlinit cercetătorul sau colectivul de cercetători care va avea ca obiectiv studierea instituției forului dominal și depistarea izvoarelor sale. Considerăm însă că atît importanța instituției cît, mai ales, noile informații privind conținutul pricinilor iobăgești în fața acestei instanțe merită atenția și osteneala celor care se îndreaptă spre aducerea lor la lumină.

RÉSUMÉ

En synthétisant les résultats auxquels ont abouti les études sur le „forum dominal” en général, l’auteur choisit comme objet de son étude l’attaque des problèmes concernant l’examen du fonctionnement et du développement spécifique en Transylvanie de cette instance de jugement du propriétaire féodal appliqué aux paysans serfs sujets à sa juridiction.

Se servant des travaux publiés avant l’achèvement de son étude et des informations obtenues à la suite des recherches qu’il a entreprises, l’auteur considère que, quoique le fondement légal du jugement appliqué par le noble dans les procès de ses sujets (paysans serfs en général), soit le même en ce qui concerne la compétence, l’organisation „des forums dominans” et leur évolution différent dans le sens que la grande noblesse, le fisque et certaines communautés de villes et ecclésiastiques — comme propriétaires de domaines — rendaient stable leur propre instance de jugement se fondant sur le pouvoir réel dont ils jouissaient, tandis, que les nobles, disposant de moyens matériels plus réduits, cédaient le droit de juger leurs sujets à la communauté nobiliaire : au comitat. Ainsi, dans les comitats de Transylvanie a pris naissance une instance spéciale pour le jugement des paysans serfs : le siège de jugement filial.

⁴³ Cu privire la procesul de birocratizare a comitatului și dregătorii comitatului vezi R. Texe, *Evoluția sistemului de registratură cu evidențele create în arhivele comitatelor din Transilvania și folosirea acestora ca instrumente de informare științifică*, în „Revista Arhivelor”, VII (1964), p. 35 — 37; Pokoly József, *op. cit.*, p. 356, 373; Ember Győző, *Az ujkori magyar közigazgatás története Mohácsi a török kiűzéséig* (Istoria administrației maghiare din epoca modernă de la Mohaci pînă la izgonirea turcilor), Budapesta, 1946, p. 528 — 530.

En partant de ces particularités, l'auteur considère que les problèmes qui doivent être examinés et mis au clair dans l'étude du „forum dominal” en Transylvanie peuvent être organisés en deux groupes :

- problèmes concernant l'organisation et le fonctionnement du „forum dominal”, y compris les problèmes de la compétence;
- problèmes concernant le droit matériel appliqué devant ces instances.

L'auteur s'occupe des sources pour les problèmes considérés et attire l'attention sur les informations relatives au droit coutumier populaire qui pourraient être mises en lumière justement par l'étude des matériaux résultant des jugements faits par le „forum dominal”, devant lequel—dans les relations réciproques — les paysans serfs font appel à leur propre droit coutumier.

„RUPTOAREA”, O INSTITUȚIE CARACTERISTICĂ REGIMULUI FISCAL AL SATELOR DE COLONIZARE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (secolele XVII — XVIII).

MATEI D. VLAD

În prezent este îndeobște cunoscut că în perioada secolelor XVII — XVIII lupta de clasă a țăranimii române, împotriva exploatării interne și externe, cunoaște o amploare deosebită. Ea se manifestă în primul rând prin fuga de pe domenii care îmbracă acum forme și aspecte mult mai generale, ajungându-se adeseori până la pustiirea în masă a unor sate sau chiar ținuturi întregi. Extinderea pe care ea o capătă în veacul al XVII-lea, dar mai ales în cel următor¹, a avut, între altele, consecințe grave asupra încasării regulate a dărilor de către vistieria celor două state feudale românești și chiar de către stăpînii de pămînt.

Dezechilibrul ce s-a creat în încasarea dărilor a determinat administrația celor două state feudale să treacă la unele acțiuni menite nu numai să împiedice fuga țăranilor, dar să-i și anihileze urmările în domeniul demografic și în ultimă instanță în cel financiar. În asemenea acțiuni se vor întîlni trei factori interesați — domnia, stăpînii feudali și Poarta otomană². Printre măsurile întreprinse în sensul arătat mai sus, se înscrie străduința stăpînilor de pămînt și a autorității centrale de a urmări și de a readuce înapoi pe bejenari și totodată de a repopula satele „sparte” ori pe cele rămase cu puțini locuitori.

În vălmășagul acesta de procese și fenomene istorice, ce caracterizează veacurile respective, clasa dominantă, în frunte cu domnia (la care s-a alăturat adesea și Poarta otomană), a fost obligată să cerceteze direct însăși cauzele care provocau spargerea satelor și să încerce unele soluții de înlăturare a lor. Dintr-un asemenea context de împrejurări economice, sociale și politice va izvorî necesitatea restabilirii echilibrului demografic și a găsirii unor soluții care să ducă la o încasare constantă și regulată a dărilor către stat. O asemenea necesitate a generat, la rîndul ei, politica de căutări și de reforme fiscale din veacul al XVII-lea, dar mai ales din

¹ Pentru Țara Românească, vezi G. Iscriu, *Fuga țăranilor — formă principală de luptă împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească* în „Studii”, XVIII (1965), nr. 1, p. 125 — 143.

² Cf. Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea* în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. III, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 234.

cel următor, politică ce a dat naștere instituției medievale a „ruptei” sau „ruptoarei”³.

Instituția ruptoarei a rămas în afara atenției vechilor istorici. Din această cauză ea n-a format pînă în prezent obiectul unei cercetări speciale și nici n-a fost studiată în cadrul altor lucrări de istorie economică sau socială. De altfel era și greu acest lucru deoarece analiza ei completă nu se putea face decît în strînsă legătură cu studiul satelor de colonizare. Cum acestea au început să intereseze îndeaproape pe cercetători numai în ultima vreme, era firesc ca instituția ruptoarei să nu se bucure de atenția cuvenită.

Au existat totuși cîteva încercări de a-i semnala importanța. Astfel, într-o notă a unei lucrări, apărută cu un deceniu în urmă, se atrăgea atenția că „un studiu asupra apariției și evoluției acestei instituții, care a devenit un însemnat instrument al politicii domniei atît în Moldova cit și în Țara Românească, nu există încă în istoriografia noastră”⁴. Această constatare a rămas însă un simplu deziderat deoarece de atunci și pînă în prezent nu s-a întreprins nici un studiu asupra ei. Este foarte adevărat că autorul care i-a semnalat pentru prima oară importanța în încercat să-i definească și conținutul, spunînd că „rupta era privilegiul prin care domnia excepta anumite categorii ale populației de la obligațiile fiscale ale contribuabililor de rînd, impunîndu-le o sumă fixă, prealabil stabilită, în funcție de capacitatea lor și nu de nevoile domniei”⁵.

În anul 1965, în mod cu totul tagențial, a fost relevată din nou importanța acestei instituții, arătîndu-se cu acest prilej că ea apare în cadrul unor procese și tendințe ce fac trecerea spre „un regim contractual” de „învoieli cu ruptul”, de „învoieli” și „tocmeli anume”, care în veacul al XVIII-lea vor începe a fi dominate”⁶.

Ruptoarea poate fi deci considerată o instituție fiscală, aparținînd veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea. Prezumtiv, ea își are însă începutul încă din perioada anterioară. Este drept că în secolul al XV-lea și al XVI-lea nu întîlnim nici o mențiune precisă a ruptei. Un singur document, din 29 ianuarie 1434, pomeneste de un oarecare Mic Ruptură, în legătură cu satul Roșiori, întărit de voievodul Ștefan al II-lea pa-nului Blaj și fraților săi. În hotarnica acestui sat întîlnim mențiunea: „și scliștea lui Mirlco și unde este Mic Ruptură” (*и сcliште мырлкова и где мик рпутьра*).⁷ Este însă foarte greu de precizat în ce măsură s-ar putea face o apropiere între aceste nume și instituția ruptei care, așa cum spuneam, nu mai este amintită de nici un alt document (ne referim, fără îndoială, la actele care s-au păstrat).

Despre ruptoare, ca instituție fiscală, vorbește așadar numai documente din veacurile XVII — XVIII și, desigur, din prima jumătate a celui următor. Termenul ce desemnează exact instituția, apare documentar ceva mai tirziu, dar ca sistem financiar este amintit — pentru prima

³ Cf. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 234.

⁴ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 256, nota 1.

⁵ *Ibidem*, p. 234.

⁶ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, Edit. Acad. R. S. România, 1965, p. 366.

⁷ *Documente privind istoria României, A. Moldova veac. XIV — XV*, vol. I, p. 107; Vezi și Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 374 — 375.

dată — într-un document din Țara Românească, ce poartă data de 1 mai 1602. Din acest act rezultă că între arbănașii „care s-au strămutat din țara turcească”, de la Cervenii Voda, în satul Călinești din județul Prahova, și între domnitorul Simion Movilă se încheiase o înțelegere, un fel de convenție, prin care coloniștii albanezi se angajau, după expirarea celor 10 ani de scutiri totale, să-și plătească numai „birul de haraci ce se cuvine cinstiului împărat al Răsăritului, într-un an 15.000 aspri și să dea din acei aspri, jumătate la Sfântul Gheorghe și jumătate la Sfântul Dimitrie”⁸, adică la cele două termene din primăvară și toamnă, caracteristice ruptoarei.

Ruptoarea s-a impus ca sistem fiscal de favoare și în cadrul satelor de colonizare din Moldova. Prima mențiune certă se întâlnește aici într-un document din 30 aprilie 1618. Este vorba de o înțelegere stabilită, de data aceasta, între domnitorul Radu Mihnea și beneficiarul hrisovului, pan Enache postelnic. Din prevederile hrisovului respectiv rezultă că locuitorii coloniști adunați în siliștile Scumpia, Sasul, Lăturișeni și Gurbănești, erau scutiți de „toate celelalte dabile și angherii”. În schimb, erau datori „să dea ei în vecii vecilor într-un an o sută de taleri de argint, cincizeci de taleri să dea la sfântul marele mucenic Gheorghie și cincizeci de taleri să dea la sfântul marele mucenic Dimitrie.”⁹

Faptul că, cel puțin documentar, ruptoarea apare mai târziu în Moldova, poate fi un indiciu că și-a găsit întrebuințare mai întâi în sistemul financiar al satelor de colonizare din Țara Românească, iar după aceea a pătruns și la răsărit de Carpați. Deocamdată nu cunoaștem cu certitudine nici vremea și nici modul cum a apărut sau a ajuns în Țara Românească. Anumite prezumții se pot totuși face. Aceasta cu atât mai mult cu cât în veacul al XVII-lea cuvântul „ruptoare” este frecvent amintit în documente. El se întâlnește pentru întâia oară tot în actele de cancelarie ale Țării Românești și anume într-un hrisov emis de Leon Tomșa, la 12 ianuarie 1630. Actul acesta conține, printre altele, motivarea că locuitorii din satul Vaideei, fiind „oameni străini din alte țări”, li s-a acordat drept privilegiu „ca să dea dare cu ruptoare pe an, ca să ajute ei la nevoile țării domniei mele la birul de haraci, ca să dea într-un an 60 ughi”¹⁰. Achitarea sumei respective trebuia să se facă în cote-părți egale, la cele două termene sau „cîștiuri”¹¹, amintite mai înainte.

În Moldova, termenul „ruptoare” nu apare în documente decît o treime de veac mai târziu și anume într-un hrisov al lui Eustratie Dabija, din 11 aprilie 1663. Prin acest act locuitorii colonizați în satul Iurghiceni, erau obligați să dea „cu ruptul pre an doi galbeni la sveti Gheorghie și doi galbeni la sveti Dimitrii, iară mai multu nu vor da”¹². Pătrunderea mult mai târzie, în formularul diplomatic al cancelariei moldovene, a termenului de „ruptoare”, constituie încă o dovadă în plus că această instituție și-a găsit întrebuințare mai întâi în Țara Românească și după

⁸ Documente privind istoria României, B. Țara Românească veac. XVII, vol. I, p. 43.

⁹ Documente privind istoria României, A. Moldova veac. XVII, vol. IV, p. 273.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond M-reia Slobozia lui Enache, II/10, orig. slav.

¹¹ Cf. Documente privind istoria României, B. Țara Românească veac. XVII, vol. II, p. 405.

¹² Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, I/72.

aceea în Moldova. Cînd a devenit ruptoarea un element de impunere și de percepere și care au fost cauzele care i-au dat naștere, sînt probleme la care vom încerca să aflăm un răspuns în cele ce urmează.

În legătură cu aceasta este necesar să precizăm că încă din prima fază a colonizării, adică în vremea cînd nu fusese îngrădit sau desființat dreptul de liberă strămutare a țăranilor, autoritatea centrală, pentru a-i atrage și a-i reține pe imigranți (elemente interne sau externe), a început să facă unele concesii față de aceștia, să le creeze un regim de viață mai ușor, un regim de favoare, în tot cazul mult mai avantajos decît acela pe care îl părăseau și decît cel la care era supus restul țăranimii băstinașe.¹³ De altminteri, o dată cu primul deceniu al veacului al XVII-lea, multe izvoare atestă faptul că imigranții străini sau elementele românești „înstrăinate” au început să condiționeze așezarea sau reîntoarcerea lor în țară, de fixarea prealabilă și în principiu definitivă a sumei pe care trebuiau să o plătească față de vistierie sau față de stăpîinii de pămînt.¹⁴ În acest caz putem afirma că instituția fiscală a ruptoarei a apărut în același timp și în aceleași condiții cu opera de colonizare, fiind generată de aceasta. De altfel ruptoarea n-a fost altceva decît însuși regimul preferențial ce s-a acordat elementelor interne sau externe, chemate să alimenteze opera de întemeiere a satelor. Cu alte cuvinte, ruptoarea s-a identificat chiar de la început cu regimul fiscal acordat satelor de colonizare.¹⁵

Noi știm că privilegiile date în favoarea imigranților erau stabilite, de cele mai multe ori, în cadrul unor „așzămintе” speciale, încheiate între domnie și beneficiarul hrisovului sau reprezentanții coloniștilor, în care se preciza, pe de o parte, seria scutirilor, iar pe de alta, cuantumul birului și termenele lui de achitare.¹⁶ Aceleași componente formau însă și elementele de bază ale regimului ruptoarei. Fără îndoială că ruptoarea s-a plămădit în timp, a cunoscut, să spunem așa, o fază de experimentare în care s-au acumulat și îmbinat elemente vechi și noi, caracteristice perioadei de trecere de la impunerea și perceperea tradițională spre sistemul contractual.¹⁷ Această perioadă de tranziție corespunde, din punct de vedere cronologic, sfîrșitului veacului al XVI-lea și începutului celui următor. Acum se plămădesc elementele care aveau să dea naștere instituției fiscale a ruptoarei. De altfel numai în acest sens interpretăm referirile cuprinse în actul din 9 februarie 1591 prin care locuitorilor stabiliți în satul Vălcești, ținutul Suceava, li se fixa drept unică obligație : „numai să aibă a da darea împărătească. Și ei singuri să aibă a o stringe și a o aduce în miinile domniei mele”.¹⁸ În același mod interpretăm și actul din 13 ianuarie 1597 prin care locuitorii coloniști din satul Orțești, urmau

¹³ Vezi Matei D. Vlad, *Regimul administrativ al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolul al XVII-lea)* în „Studii”, XXII (1969), nr. 1, p. 35 — 47.

¹⁴ Cf. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 237.

¹⁵ C. C. Giurescu susține că ruptoarea „s-a aplicat la început în mod curent străinilor grupați în comunități naționale sau economice” (Istoria românilor, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 712).

¹⁶ Vezi Matei D. Vlad, *op. cit.*

¹⁷ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 356.

¹⁸ *Documente privind istoria României, A. Moldova, veac. XVI*, vol. IV, p. 3.

să dea „birul împărătesc o singură dată pe an și altceva nimic în acei ani”.¹⁹ După cum se poate constata instituția ruptoarei cunoaște la început un singur termen de achitare a dărilor în bani.

Apariția ruptoarei la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor se integrează în mod obiectiv în cadrul procesului de extindere a relațiilor marfă — bani în viața economică și socială a Țării Românești și Moldovei.

De aceea, în veacul al XVIII-lea, tocmai ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri, instituția „ruptei” a început să devină un adevărat instrument al politicii de populare a siliștilor și a locurilor pustii, îndeplinind una din funcțiile principale de recrutare a brațelor de muncă.²⁰ Că ruptoarea caracteriza regimul fiscal al străinilor colonizați în țară, rezultă și din hrisovul lui Grigore Ghica, din 24 aprilie 1672, prin care el confirmă privilegiile coloniștilor stabiliți în satul Tismana. Actul precizează că încă din vremea lui Antonie vodă din Popești, sătenii respectivi „au fost luat rumtoare de vistierie cu striini, să dea într-un an odată la vremea haraciului ughi 300 cindu vor da și alți striini”²¹.

În acordarea regimului de ruptare erau interesate și administrațiile celor două state feudale ale Țării Românești și Moldovei. Acestea căutau să-și asigure, așa cum arătam mai înainte, nu numai brațele de muncă necesare pentru agricultură dar și perceperea regulată a unor sume de bani în cantități și termene prefixate. Quantumul dărilor în bani și termenele de achitare ale acestuia, constituiau cele două elemente de bază în sistemul fiscal al ruptoarei. Odată precizate, aceste elemente prezentau apoi un caracter de oarecare stabilitate.²² De aceea împlinirea sarcinilor fiscale ale coloniștilor, avea loc la termene aproape regulate, încît prin repetare, ele formau un fel de ciclu de dări.

Termenele de achitare a sumei în bani erau de obicei în număr de două în veacul al XVII-lea. Întîlnim însă cazuri cînd se plătește și la un singur termen. Astfel, Alexandru Iliș face o „întocmire” la 1 mai 1628 cu sîrbii colonizați în Satul Nou (slobozie a mănăstirii Dealul) ca aceștia să dea o singură dată pe an numai „100 galbeni, să-i fie sfintei mănăstiri de întărire și de hrană părinților”²³.

În Moldova, Ștefan Petriceicu stabilește, de asemenea, prin cartea din 13 septembrie 1672, ca toți străinii așezați în satele Iugani, Tămășeni și Răchițeni, să fie „tocmiți drept cu ruptul o dată într-un an”.²⁴ Locuitorii satelor de colonizare ori ai sloboziilor preferau, desigur, sistemul plății în două și chiar în mai multe rate. Concludent în această privință ni se pare un document din 13 iunie 1679, emis de cancelaria Țării Românești. În acest act se relatează că în vremea domniei lui Radu Leon (1664

¹⁹ *Ibidem*, p. 154 — 155.

²⁰ Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 257.

²¹ Arh. St. Buc., fond *M-rea Tismana*, XCI/20.

²² Cf. Haralambie Chircă, *Veniturile vistieriei lui Constantin Brîncoveanu după condica vistieriei* în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. I, 1956, p. 227.

²³ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. XXII (1628 — 1629), p. 125; Cf. și actul din 30 mai 1631 prin care coloniștii stabiliți în satul Tutana, aparținînd mănăstirii cu același nume, se bucurau de o serie de scutiri, fără „numai să aib[ă] a dare bir cu ruptul pe an cînd vor da și alalte slobozii câte unghi 4” (Arh. St. Buc., fond, *M-rea Radu Vodă*, XIX/6.)

²⁴ Arh. St. Buc., ms. nr. 579, f. 147v — 148.

—1669) „slobozianii” din satul Ciinești (Vilcea) al mănăstirii „Dintr-un lemn”, fiind săraci — spune actul — „și neputîndu mai birui” au mers „de s-au fost tocmit cu domnia dă au luat împrumutu dăn vistirie cu ruptul să de într-un an odaat <ă> la vremea haraciului ughi 35”. Cîțiva ani mai tirziu, în timpul celei de a doua domnii a lui Grigore Ghica (1672—1673), aceiași săteni, devenind acum — spune același act — „sărac <i> dă tot și neputîndu birui să dea și acestea, fost-au fugit și s-au răsipit dă sărăcie”. Urmărind să-i readucă la locul de unde pleaseră, domnitorul Grigore Ghica „i-au mai ertat ughi 5” și a hotărît să-i ia și „dăn vistirie să fie pre seama cîmării, să aib <ă> a darea într-un an dă doao ori”, situație pe care o întărește, la rîndul său, și Șerban Cantacuzino.²⁵ Acest sistem de plată, sub forma a două rate, poate fi considerat drept o concesie a clasei dominante făcută țărănimii numai datorită luptei pe care aceasta o ducea contra exploataării. De aceea nu este întîmplător faptul că în secolul al XVII-lea repartizarea sarcinilor bănești ale satelor colonie se face frecvent în două rate.²⁶

Spre sfîrșitul aceluiași veac și continuînd în cel următor, tot ca urmare a rezistenței țărănimii, vistirile celor două state feudale românești au fost obligate să accepte și alte concesii, înmulțind numărul termenelor de încasare a dărilor în bani. Astfel, în așezămîntul din 20 februarie 1689, încheiat între Constantin Brîncoveanu și un grup de străini colonizați în satul Luciani, județul Dimbovița, aceștia urmau să dea „rumtoare <a> lor la sfînti Ghiorghie ughi 5 și la sfînti Dimitrie ughi 5 și la vremea haraciului ughi 10 și la vel seama ughi 10”.²⁷ În total sînt fixate aici patru termene de percepere, două la date extrem de precise, în legătură cu existența unor sărbători religioase din calendarul ortodox, iar celelalte două sînt legate nemijlocit de plata haraciului și de sama cea mare, care presupuneau și ele termene de încasare, relativ fixe. O situație similară reflectă și hrisovul din 15 ianuarie 1697 prin care același domnitor scutește de astă dată 50 de liudi din satul Flămînzești al mănăstirii Argeș de multe biruri, dăjdi și rinduiei, „căci s-au tocmit egumenul cu domnia și le-a luat ruptoare de la vistirie să dea pe an ughi 350”. Această sumă era împărțită în patru termene să dea la haraci 100 ughi, la seama mare 100 ughi, la sfîntul Gheorghe 75 ughi, la sfîntul Dumitru 75.²⁸

În veacul al XVIII-lea achitarea obligațiilor bănești, după sistemul fiscal al ruptoarei, se face de obicei în patru rate sau „ciferturi” și, așa cum o să vedem, chiar în mai multe. Astfel, din porunca lui Constantin

²⁵ *Ibidem*, fond *M-rea Dintr-un lemn*, XI.V/13.

²⁶ Cf. actul din 10 ianuarie 1635, prin care locuitorii așezați în satul Vaideci, erau „tocmiți” să dea „cu ruptul, într-un anu ughi 100, la sfîntul Dimitrie ughi 50 și la sfîntul Gheorghe alți ughi 50 și alt nimic” (Arh., St. Buc., *Condica m-rii Slobozia lui Enache și Apostolache*, nr. 314, f. 517v — 518; La 17 martie 1679, același sat era scutit „de toate dăjdii câte suntu preste an în țera domnii mele”, cu singura excepție că erau datori să dea „cu ruptul într-un an ughi 60, la sventi Dimitrie ughi 30 și la sventi Ghiorghie ughi 30” (Arh. St. Buc., fond *m-rea Slobozia lui Enache*, I/7. De asemenea, locuitorii din satul Teișori (întul Botoșani) s-au „tocmit” la 6 aprilie 1673 cu domnitorul Ștefan Petriceicu ca să dea ei „cu ruptul într-un an dă doao ori zăce ughi la sfîntul Dimitrie și zăce ughi la sfîntul Ghiorghie” (Arh. St. Buc., fond *M-rea Galata*, IX/5). Exemple se pot da oricît de multe în această privință.

²⁷ Arh. St. Buc., fond *Mitropolia Țării Românești*, XXXVII/18.

²⁸ Arh. St. Buc., fond *Episcopia Argeș*, II/73; Vezi și actul din 14 ianuarie 1689, *ibidem*, II/68.

Brincoveanu, din aprilie 1701, rezultă că locuitorii din satul Dobriceni (județul Vilcea), aparținând mănăstirii Arnota, „au venit de și-au luat rumtoare de la visteriia domnii mele ca să dea într-un an ughi 160”. Actul precizează și numărul ratelor de achitare, specificându-se că „numai să dea acești bani, rumtoarea lor ce scrie mai sus, în patru rinduri”.²⁹ Altele, concesiile domniei merg chiar mai departe, oferindu-li-se coloniștilor posibilitatea să aleagă soluția cea mai potrivită și mai convenabilă pentru ei, în ceea ce privește numărul ratelor. Așa, de pildă, în așezământul lui Constantin Mavrocordat, din 26 octombrie 1745, se preciza că toți acei locuitori „înstriinați printr-alte părți” și dornici „să vie în pământul țării să se așeze la lăcuință” vor fi „în pace și în odihnă șase luni”. După expirarea acestui termen ei urmau „să dea pe an de om cîte taleri cinci, iar mai mult nici o para”. Acești bani îi puteau achita „în ce feli vor pofti a-i da, așa să-i dea, adecă au de patru ori într-un an cu patru ciferturi... au cu doao ciferturi... din doao feliuri cum vor pofti și cum le va plăcea așa să dea”.³⁰ Sînt însă documente care dovedesc că atitudinea concesivă a domniei față de imigranții străini sau față de elementele fugare „înstrăinate”, tinde la o sporire continuă a numărului ratelor. Astfel, Grigore al II-lea Ghica, în baza hrisovului din 17 februarie 1752, era de acord ca locuitorii stabiliți pe moșia mănăstirii Măxineni din Rimnicul Sărat, să-și dea „dreaptă ruptoarea lor la cămara domnii mele de șase ori într-un an, la șase ciferturi”, pentru că — se motivează în actul respectiv — sînt „oameni streini veniți din streinătate”.³¹

Sistemul ruptoarei cu plata în patru rate s-a impus și a devenit predominant în secolul al XVIII-lea și în Moldova. Astfel, Grigore al II-lea Ghica, prin actul de la 1 martie 1740, a dat încuviințare birsanilor „așăzați aici în țeară, la Putna și la Bacău”, pentru că sînt „oameni streini și pentru ca să aibă osebite de altă țeară”, să fie tocmîți „cu rupta la cămară, ca să dea toți birsanii 3000 lei vechi într-acest an și acești bani să-i dea pe 4 ciferturi”. Interesant de reținut este faptul că „sferturile” erau fixate în prima lună a fiecărui anotimp al anului, adică în martie, iunie, septembrie și decembrie.³² Constantin Mavrocordat, prin cartea sa din 2 aprilie 1742, făcea cunoscut tuturor ce „s-ar fi poftind să vie să așădzi aice în țară” („toți cei streini și înstriinați”) că, după trecerea „sorocului” de scutiri, erau datori să dea „tot birul lor... cu patru ciferturi pe an”.³³ Așezământul lui Constantin Racoviță, din 9 iunie 1752, pretindea tuturor oamenilor „înstrăinați sau străini ce vor veni la așezare și mila acestui testament până în șasă luni să aibă odihna nesupărați de bir”. După aceea, conform „tocmelii”, urmau „să intre în bir” pe care se angajau să-l „deie pe patru ciferturi într-un an”. Foarte interesant de relevat este faptul că birul respectiv se achita în raport de numărul vitelor și anume : cei cu șase

²⁹ Ibidem, fond *M-rea Arnota*, XVIII 70.

³⁰ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 447 — 448.

³¹ Bibl. Acad. R. S. România, fond Episcopia Buzău, CXXVI.124.; Vezi și Arh. St. Buc., ms. 173, f. 359v — 360; cf. și actul din 17 septembrie 1753, la Bibl. Acad. R. S. România, CXXIV/151.

³² Bibl. Acad. R. S. România, ms. 237, f. 407v — 408.

³³ Ibidem, LXXIV/153; vezi și confirmarea din 28 octombrie 1742, ibidem, ms. 237, f. 884.

boi („fruntașii”) câte 15 lei, cei cu patru boi 10 lei, cei cu doi boi câte 5 lei, iar 2 lei urma „să dea cel ce nu va avea nimic”.³⁴ și în Moldova se întâlnesc cazuri de sporire a numărului ratelor. Astfel, imigranților ruși, stabiliți în satul Stornești din ținutul Cîrligătura, li s-a fixat, prin cartea lui Grigore al III-lea Ghica, din 6 noiembrie 1765, un „așezămint ca să știe cât vor da, adică acești 20 liude ruși vor da opt ciferturi într-un an”.³⁵

Din exemplele citate mai sus — altele nu ar face decât să repete același lucru — rezultă faptul că sumele bănești ce urmau a fi achitate prin „ruptă” erau în general eșalonate în cadrul mai multor rate, adeseori în cote-părți egale. Ruptoarea, fixată încă de la început pe tot anul, se încasa apoi numai în bani; ea nu se dădea niciodată în produse.

Din documentele cercetate am mai putut desprinde faptul că nu totdeauna țăranii coloniști erau în stare să-și achite cotele bănești fixate prin ruptoare. În asemenea situații ei se împrumutau la vistieria domnească, cu care prilej avea loc un fel de transfer al sarcinilor lor fiscale de la vistierie la cămara domnească. În acest sens credem că se poate interpreta mențiunea cuprinsă în actul lui Antonie vodă din Popești, din 21 aprilie 1670, în care se arată că locuitorii stabiliți în satul Tismana, au venit la domnie și „au luat împrumut den visteria domnii mele cu rumtoare”.³⁶ De altfel, după doi ani, brisovul lui Grigore Ghica, din 24 aprilie 1672, referitor la aceiași săteni, arată cum aceștia „fost-au mersu la Antonie voevod de au fostu luat rumtoare de <n> vistierie”.³⁷

S-ar crede că trecerea de la vistieria statului la cămara domnească însemna o oarecare ușurare pentru țărani. În tot cazul, acesta pare să fi fost mobilul care i-a determinat, la 11 decembrie 1680, pe locuitorii din Făurei (județul Ilfov) să solicite lui Șerban Cantacuzino să le transfere sarcinile fiscale de pe seama vistieriei pe seama cămării domnești. Scriptorul documentului care-l pune pe voievod în situația de a arăta motivul ce l-a făcut să răspundă cererii sătenilor, consemnează faptul că domnitorul „văzindu cum sântu niște oameni sărac*i*”, le-a „scos... birul lor cât au fostu pre dâșii dă la vistiria domnii” și i-a trecut „să dea biru cu ruptul pre an la cămara domnii”.³⁸ Același domnitor, prin actul din 10 mai 1688, scoate numele mai multor străini „de la catașișele vistieriei de la birul rumtorilor” și-i trece să „dea de acum nainte numai birul cămărei”.³⁹

Alteori, sătenii străini sau nu, erau luați chiar de la început pe seama cămării domnești. În această privință vom cita doar câteva documente, în ordine strict cronologică. Astfel, la 14 ianuarie 1689 locuitorii din Flămânzești, județul Argeș, se înțeleseseră cu domnia să-și achite obligațiile bănești „la cămara domnii mele”.⁴⁰ La 1 martie 1740 birsanii stabiliți în Putna și Bacău se învoiseră și ei „cu rupta la cămară”.⁴¹ La 17 februarie

³⁴ Arh. St. Buc., ms. 630, f. 11v — 12v.

³⁵ *Ibidem*, fond Mitropolia Moldovei, CLII/22.; vezi și ms. 522, f. 26v — 27v.

³⁶ *Ibidem*, M-rea Tismana, XCIII/45.

³⁷ *Ibidem*, XCI/20.

³⁸ *Ibidem*, fond M-rea Cotroceni, XI/8.

³⁹ *Ibidem*, fond M-rea Dintr-un lemn, XLV/18; cf. și actul din 13 iunie 1679, în care întâlnim mențiunea că încă mai dinainte Grigore Ghica hotărîse ca locuitorii din Cîlinești (Vîlcea), să treacă „dân vistirie să fie pre seama cămării” (*Ibidem*, XLV/13).

⁴⁰ *Ibidem*, fond Episcopia Argeș, II/68.

⁴¹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 210.

1752 un grup de străini a primit încuviințarea de la Grigore al II-lea Ghica, să-și dea „dreaptă ruptoarea lor la cămara domniei mele”⁴². În sfârșit, la 24 iulie 1764, un oarecare Stefan Moldoveanu, stabilit în județul Argeș, și „venit din Moldova spre lăciunță aici în pământul țării” era „așezat cu ruptoarea la c<ăm>ară”⁴³.

Ruptoarea s-a impus și perceput numai pe cap nu și pe bucate, care în general erau scutite de orice dare. Ea a fost un regim special, de ușurare a sarcinilor fiscale, acordat de regulă numai unor grupuri restrinse de oameni, îndeosebi celor invitați să participe la opera de repopulare a siliștilor părăsite sau la opera de fundare a noilor sate.

Că regimul fiscal al ruptoarei a fost mult mai ușor decât cel impus restului țărănimii birnice, rezultă și din cuprinsul multor documente referitoare la ruptoare. Lăsând la o parte faptul că multe din promisiunile făcute inițial imigranților, erau uneori date uitării și cădeau în desuetudine, putem afirma totuși că instituția ruptoarei, privită în ansamblul ei, a constituit arma cea mai eficace de recrutare a brațelor de muncă și de alimentare a operei de colonizare. Regimul ruptoarei, în esența lui, a avut, fără îndoială, și un scop propagandistic, de ademenire și atragere atît a elementelor străine cît și acelor românești „înstrăinate”, adică cele plecate din satele și locurile lor de baștină. În această privință mi se pare că nu este întîmplător faptul că scriptorii sau diecii actelor, ce privesc ruptoarea, sînt stimulați întotdeauna să releve avantajele acestui regim, să-l prezinte ca fiind cu mult mai acceptabil decât al celorlalți birnici. În acest sens vom exemplifica cu mai multe acte, luate atît din secolul al XVII-lea cît și din al XVIII-lea.

La 2 aprilie 1681 Gheorghe Duca, domnul Moldovei, dădea dreptul egumenului de la mănăstirea Cetățuia și vătămănelui său de la siliștea Tătarca (ținutul Covurlui) să fie volnici „a chema și a strînge oameni străini dintr-altă țară, ori cîți de mulți să vie să s<ă> așiază la acea săliște”, făgăduindu-le că îi va tocmi „cu ruptul mai pentru ușorul lor, iar cu țara amiașticați nu vor hi”⁴⁴.

De asemenea, la 4 septembrie 1699, Vasile Pleșca a obținut un hrisov de la Antioh Cantemir, în baza căruia avea dreptul „să cheme și să stringă oameni streini” într-una din siliștile sale. Conform prevederilor stabilite în hrisov, coloniștii urmau să se prezinte la domnie pentru a fi „tocmiți cu rupta pentru iușorul (ușurarea — n. n.) lor, de vor da pe an la visterie pe tocmala lor, ear cu țara nu vor hi amestecați”⁴⁵.

Un caz interesant îl prezintă și acei „oameni striini den țara turcească”, invitați să se stabilească în siliștea Vlădeni (județul Ialomița) al mănăstirii Sfintul Ioan din București. Acestora, Nicolae Mavroordat le-a

⁴² Bibl. Acad. R. S. România, Episcopia Buzău, CXXVI/124; vezi și Arh. St. Buc. ms. 173, f. 359v — 360.

⁴³ Bibl. Acad. R. S. România, CXXXII/12.

⁴⁴ Arh. St. Buc., fond M-reă Cetățuia, III/9; vezi și cartea lui Antioh Cantemir din 22 mai 1699 prin care el acorda dreptul mănăstirii Sucevița și vătămănelui de la siliștea Iubănești (ținutul Dorohoiului) ca ei „să hie volnici a chema și a stringe oameni străini de țara leșască și unguriască și căzăcească, cîți de mulți s-ar stringe și s-ar așeza la acea sălește”. În contract se preciza că după expirarea celor 5 ani, imigranții urmau să fie „tocmiți cu rupta după preleul lor. Iară cu țara amestecați nu vor hi” (*Ibidem*, colecția Achiziții Noi, CCVIII/4).

⁴⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 225.

promis, conform cărții din 3 mai 1719, că le va face „rumtoare și așază-mint de-și vor da dăjdile foarte ușor dupe puțința lor”⁴⁶.

Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, a împuternicit pe Nicolae Jora, prin hrisovul din aprilie 1733, să strângă oameni străini în siliștea lui de la Petreasa. În hrisov se precizează că „după ce s-or stringe, atunce or veni împreună cu vornicul lor și și-or lua ruptă de la vistierii pre pe ușor și pe puțința lor și nimine din tocmala lor nu-i va scoate”⁴⁷.

Un alt hrisov, tot al lui Grigore al II-lea Ghica, din 17 februarie 1752, atunci cînd acesta domnea pentru a doua oară în Țara Românească este extrem de concludent în ceea ce privește avantajele ce decurgeau din sistemul fiscal al ruptoarei. Actul ne dezvăluie, între altele, mobilul principal care l-a determinat pe domnitor să acorde ruptoare unor coloniști și anume: „Pentru că fiind ei oameni streini veniți din streinătate ... m-am milostivit domnia mea de i-am lăsat mai pe ușor decît ceialaltă lăcui-torii ai țării”. Ceva mai mult, grămăticul actului a considerat necesar să adauge, probabil la indemnul domnitorului, că „și alți streini oricâți de mulți ar vrea să vie să se așaze la mai sus-zisa moșia, să știe că tot acest fel de așazămint vor avea”⁴⁸.

În sfîrșit, Mihai Racoviță, domnul Moldovei, prin cartea sa din 15 martie 1753, se angaja față de toți „oamenii streini ori din ce părți de loc”, precum și față de „oamenii de țar<ă> ce ar fi în streinătăți printr-alte țar<i>, ori cîți de mulți ar vini... și s-ar așeza la ținutul Tecuciului în siliștea Dumbrăvița”, că le va respecta „așezămintul ce li va face” vornicul Nicolae Hrisoverghi care „le va așeza birul pe ușor și după puțința lor”⁴⁹.

Din documentele analizate mai sus rezultă faptul că ruptoarea a fost un sistem fiscal de favoare, incomparabil mai ușor decît al birnicilor obișnuiți⁵⁰. De aceea, cu tot substratul ei propagandistic, ruptoarea a servit din plin opera de repopulare a celor două țări dunărene, contribuind la refacerea echilibrului demografic pe tărîm productiv și financiar. Fără ajutorul ei nu s-ar fi putut înfăptui opera de colonizare din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Coloniștii, români sau străini, nu s-ar fi lăsat atrași fără de avantajele ei.

⁴⁶ Arh. St. Buc., fond M-reă Sf. Ioan din București, V/31.

⁴⁷ Arh. St. Iași, Documente, CXLVII/89; vezi și hrisovul lui Mihai Racoviță din 20 iulie 1742 privitor la ruptoarea acordată străinilor din satul Fotoaia-Cursus, în care se arată că repartizarea obligațiilor bănești trebuia să se facă de către coloniști „cisluiindu-să acești oameni streini ei între ei după puterea lor, iar nu cu satul ce iaste acum așazăt acoloa pe moșie” (Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, XII/5 și XII 6).

⁴⁸ Bibl. Acad. R. S. România, *Episcopia Buzău*, CXXVI.124; vezi și Arh. St. Buc., ms. 173, f. 359v-360.

⁴⁹ Arh. St. Buc. fond. Mitropolia Moldovei, VIII 39. La 25 iulie 1758 Searlat Ghica a încuviințat mitropolitului Moldovei dreptul ca pe moșia Sănești (ținutul Cirligătura) „să strângă oameni streini de pintr-alte țări, carii să să tocmască cu ruptă la visterie și să fie osăbiți dintr-altă țară”. Coloniștii urmau „să să cisluiască intru sâne ca să dea fiștecare după puțința sa” (*Ibidem*, ms. 522, f. 19-20 v.)

⁵⁰ În această privință nu putem fi de acord cu părerea emisă de C. C. Giurescu care susține contrariu și anume că „birul ruptașilor și al ruptelor vistieriei era mai mare decît al birnicilor de rînd” (*Istoria românilor*, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 712); Aceeași idee este reluată de Constantin C. Giurescu și în monografia: *Istoricul podgoriei Odobeștilor*, Edit. Acad. R. S. România, 1969, p. 201.

Regimul ruptoarei fiind mai „pe ușor” și „după putință” — cum glăsuiesc documentele — a avut ecou nu numai în rîndul elementelor străine, dar și în rîndul bejenarilor români de peste hotare, care au înțeles să se reîntoarcă în satele „sparte” ori „pustiite” altădată.

Ruptoarea și-a manifestat avantajele și prin aceea că s-a acordat și s-a pus în practică numai în urma unor „tocmeli” sau „așezăminte”, încheiate între domnie și reprezentanții coloniștilor respectivi sau între domnie și unii stăpîni de pămînturi „goale”, lipsite de oameni. Scriitorii actelor ce privesc ruptoarea consemnează adesea în mod expres aceste „învoieli” sau „contracte”. Așa, de pildă, în martie 1614, Radu Mihnea recunoaște o asemenea „tocmeală” încheiată între el și coloniștii din satul Vaideei (Ialomița) în chipul următor: „am făcut domnia mea învoială cu ei”⁵¹. Mutat în Moldova, același domnitor acceptă la 30 aprilie 1618 să subscrie la „o întocmire cu pan Enachi postelnic”, privind pe străinii ce urmau să locuiască în satele Scumpia, Sasul, Lăturîșeni și Gurbănești⁵². Într-un act din 20 august 1618 se menționează că domnitorul Țării Românești, Gavril Movilă, a făcut „întocmire cu satul Livezenii”⁵³. Un „așezămînt cu dinșii” (adică cu Livezenii) îl reeditează la 6 aprilie 1628⁵⁴ și Alexandru Ilaș. Același domnitor ajunge la o „întocmire” cu locuitorii din satul Cetățile, la 23 octombrie 1628⁵⁵. Constantin Duca (Duculeț) pretinde la 4 martie 1701 să vină la curtea domnească „doi vechi tocmiți cu rupta după prilejul lor”⁵⁶, pentru a ajunge cu ei la o învoială similară cu cea stabilită mai înainte. Reamintim, de asemenea, că la 1 martie 1740 birsanii din Putna și Bacău „s-au tocmît cu rupta la cămară”⁵⁷. În sfîrșit, un ultim exemplu, în actul din 20 iulie 1742 se precizează că Mihai Racoviță a făcut „așezămînt” cu străinii stabiliți în satul Fotoaia-Cursus.⁵⁸

Exemplele citate mai sus ne permit să subliniem încă odată că ruptoarea nu se aplica fără o prealabilă „învoială” sau „înțelegere” între contribuabili și vîstieria statului⁵⁹. Categoriile fiscale care făceau o asemenea „tocmeală” se numeau rupte, iar contribuabilii ruptași.

⁵¹ Documente privind istoria României, B Țara Românească veac. XVII, vol. II, p. 264.

⁵² Ibidem, A Moldova veac. XVII, vol. IV, p. 273–274; vezi și actul din 12 martie 1627, la Bibl. Acad. R. S. România, DNCI/26, orig. slav.

⁵³ Documente privind istoria României, B Țara Românească veac. XVII, vol. III, p. 232–233.

⁵⁴ Documenta Romaniae Historica, B, vol. XXII (1628–1629), p. 104–105.

⁵⁵ Ibidem, p. 340–341; cf. și actul din 6 aprilie 1673 în care se menționează că pe străzii din satul Teișori, domnia i-a „tocmit să dea cu ruptul” (Arh. St. Buc., M-reă Galata, IX/5: scriitorul actului din 13 iunie 1679 precizează că sătenii din Cînești (Vilcea) au mers la Radu Leon „de s-au fost tocmît cu domnia” (Arh. St. Buc., M-reă Dînr-un lemn, XLV/13); la 2 aprilie 1681 Gheorghe Duca promite locuitorilor din satul Tătarca că „fi va tocmî... de vor da cu ruptul” (Arh. St. Buc., M-reă Cetățuia, III/9); în actul din 31 decembrie 1742 se precizează că lîpovenii din șapte sate (în Moldova) „au arătat și tocmală ce au cu stăpîinii moștilor” (Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, Moldova, vol. II, p. 268); în sfîrșit, la 25 iulie 1758, Scarlat Ghica încuviințează mitropolitului „să strângă oameni streini de pîntr-alte țări” la moșia Sănești (Cîrligătura) „carii să să tocmască cu rupta” (Arh. St. Buc., ms. 522, f. 19–20 v).

⁵⁶ Arh. St. Buc., Achiziții Noi, CCXX/2.

⁵⁷ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, Moldova, vol. II, p. 210–211.

⁵⁸ Arh. St. Buc., Mitropolia Țării Românești, XII/5 și XII/6.

⁵⁹ Cf. și Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. I, Țara Românească, p. 910 (Vezi glosar: ruptoare); Cf. și Constantin C. Giurescu (Istoricul podgoriei Odo-beștilor, Edit. Acad. R. S. România, 1969, p. 201) care susține că „ruptași și ruptele vîstieriei plăteau impozitul personal pe baza unei înțelegeri sau tocmeli cu vîstieria (impozit forfetar)”.

Că ruptoarea se acorda numai în urma unor „toemeli” rezultă, de altfel, și din faptul că cuantumul ei nu era același pentru toți ruptașii din țară. Și în această privință documentele sînt extrem de concludente. Așa, de pildă, locuitorilor din satul Negoești, Radu Mihnea le fixase la 27 ianuarie 1614 să dea „pe un an cîte 100 de galbeni”⁶⁰. Celor din Vaidedei, el le-a stabilit, în schimb, în martie 1614, deci la un decalaj de timp de numai două luni, să dea „60 galbeni într-un an”⁶¹. La rîndul său, Alexandru Iliaș se înțelege cu coloniștii din Clătești, la 18 martie 1628, „să dea într-un an cîte 100 de galbeni”⁶². În schimb, cu cei din satul Cetățile ajunge la învoială, la 23 octombrie 1628, să verse în vistierie numai „40 ughi într-un an”⁶³. Șerban Cantacuzino pretinde locuitorilor din Oreavița „să dea cu ruptul pre an un ughi 100” (la 5 iunie 1679)⁶⁴, iar celor din Ciinești le cere, opt zile mai tîrziu (13 iunie 1679), să dea „într-un an dă doao ori, la sveti Ghiorghie ughi 15 și la sveti Dimitrie ughi 15”⁶⁵, deci cu 70 de ughi mai puțin. Sînt doar cîteva exemple care demonstrează, fără putință de tăgadă, că cuantumul obligațiilor bănești se impunea diferit în cadrul ruptoarei, în baza unor anumite „toemeli”. Și aceasta chiar la răstimpuri de numai cîteva zile, deși „contractele” se încheiau uneori cu aceeași vistierie sau domnie. Dar, asemenea diferențe se explică nu numai prin tranzacțiile încheiate, ci și prin stăruința sau dîrzenia cu care coloniștii luptau la vistierie, cu prilejul încheierii „învoielilor” respective, pentru a li se fixa cuantumuri cît mai mici. În sfîrșit, se mai poate adăuga și faptul că birul era în raport și de mărimea demografică a satelor de colonizare. Cu alte cuvinte, suma globală fixată prin „ruptă”, era determinată, între altele, și de numărul celor care veneau să se așeze, iar ulterior de numărul de gospodării care reușeau să se înjghebeze în satul nou întemeiat.

Repartizarea sumei globale între membrii unui sat, adică stabilirea contribuției fiecăruia, se făcea — cum glăsuiește un act din 20 iulie 1742 — „cislundu-să ... ei între ei după puterea lor”⁶⁶.

Folosită cu precădere în satele create prin colonizare, ruptoarea a exercitat deseori o puternică atracție pentru restul birnicilor, constituind un fel de „model” pe care doreau să-l aplice sau cel puțin să-l experimenteze. Birnicii au fost primii care și-au dat seama că răstimpul dintre termenele ruptoarei este mai lung și, ca atare, pot avea răgazul necesar să mai „răsufle” de pe urma sarcinilor fiscale. Într-adevăr, în felul acesta, ei reușeau să-și agonisească între timp produsele sau să-și realizeze unele cîștiguri, cu mai mult spor. Ei au văzut în ruptoare și un mijloc care îi ferea de vizita frecventă și nu puțin costisitoare a cîșlașilor și a strîngăto-

⁶⁰ Documente privind istoria României, B Țara Românească *rec.* XVII, vol. II, p. 243.

⁶¹ *Ibidem*, p. 264.

⁶² Documenta Romaniae Historica, B, vol. XXII (1628—1629), p. 76.

⁶³ *Ibidem*, p. 341.

⁶⁴ Arh. St. Buc., Mitropolia Țării Românești, CCXC/12.

⁶⁵ *Ibidem*, fond. M-rea Dintr-un lemn, XLV/13.

⁶⁶ Arh. St. Buc., fond. Mitropolia Țării Românești, XII/5 și XII/6; vezi și actul din 25 iulie 1758, prin care Scarlat Ghica încuviințează mitropolitului să aducă la meșia Sănești (ținutul Cîrligătura) oameni străini care „să să cisluiască întru sâne ca să dea fiștecare după puțința sa” (Arh. St. Buc., ms. 522, f. 19—20 v.)

rilor de bir. Pe de altă parte știm că ea îi scutea pe ruptăși și de răspunderea colectivă, în cazul cînd alții nu își plăteau birurile. Pentru birnici, ruptoarea a însemnat așadar o ușurare. De aceea satele s-au străduit s-o obțină⁶⁷. De asemenea, încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, unele categorii de breslași, meseriași⁶⁸ și negustori⁶⁹, au început să treacă treptat la ruptoare. La rîndul lor, vistieriiile celor două țări au putut constata că ruptoarea ușura mult operațiile de încasare, că era, cu alte cuvinte, în avantajul lor.

Pornind de la aceste fapte se poate considera că nu întîmplător, mai întîi Antioh Cantemir în Moldova, apoi un an mai tîrziu Constantin Brîncoveanu în Țara Românească, este foarte adevărat în condițiile unor mari fluctuații demografice, au încercat prin unele reforme să extindă regimul ruptoarei și la alte sate, decît la cele de colonizare.

Astfel, în primăvara anului 1700, Antioh Cantemir, în ultimul an de stăpînire al primei sale domnii (1695–1700) a înfăptuit în Moldova, e drept pentru un timp extrem de scurt, o reformă fiscală, anticipînd înaintea lui Brîncoveanu, reforma fiscală de mai tîrziu a lui Constantin Mavrocordat.⁷⁰ Luînd drept criteriu sistemul pecetilor sau „pecetluiturilor” el a stabilit, pe bază de înțelegere, suma globală pe care s-o achite „în patru sferturi” fiecare contribuabil în categoria din care făcea parte, desființînd toate celelalte dări personale.⁷¹ Datele cele mai concludente cu privire la această reformă ni le furnizează cronicarul Ion Neculce care spune că Antioh Cantemir „scoasă și ruptă pe țară de-i aședza pre oameni pe puțință cu pecetluituri roșii domnești pe fețe, pe tot omul anume, și cu giurămînt mare că vor da de patru ori într-un an”⁷². Efectele introducerii ruptoarei s-au văzut imediat. După cuvîntul aceluiași cronicar: „așea purceasără oamenii din toate țările a izvorî și a vini cineș la locul său și la moșia sa”⁷³. Antioh Cantemir n-a apucat însă să vadă toate roadele reformei sale deoarece a fost mazilit în luna septembrie a aceluiași an, iar urmașul său, Constantin Duca, nu i-a mai respectat hotărîrile⁷⁴.

⁶⁷ Cf. Haralambie Chircă, *op. cit.*, p. 228: în aceeași privință precizăm că încă de la 1 ianuarie 1696, în registrul vistieriei lui Constantin Brîncoveanu, se vorbește de „satele cu rumtoare ce s-au făcut anume de un anu”, adică din 1695 (Dinu C. Giurescu, *Analefterul. Condicta de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, 1962, p. 467); la 5 august 1696, același registru consemnează „birul datoriiilor ce s-au pus pre siliști... și satele cu rumtoare ceale vechi”, arătîndu-se că erau scutite de acest bir numai „satele cu rumtoare ceale noae” (*Ibidem*, p. 471).

⁶⁸ Cf. Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 16, 245, 355. Vezi și Ștefan Olteanu care susține, pe bună dreptate, că „în ceea ce privește birul, între breslă și vistierie se încheia un contract numit „ruptă”, în care se arăta suma globală, urmînd ca breslași să stabilească contribuția fiecăruia” (Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Mesteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Edit. Acad. R. S. România, 1969, p. 241).

⁶⁹ La 8 ianuarie 1701, Constantin Brîncoveanu face „dă iznoavă <ă> rumtoare” unor „oameni streini de altă țară și trebuincioși dă negoțul ce aduc în treaba țării” (Dinu C. Giurescu, *Analefterul. Condicta de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. V, 1962, p. 400–401).

⁷⁰ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a, București, 1942, p. 213.

⁷¹ *Ibidem*, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 647.

⁷² Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 216.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 647.

În primăvara anului 1701, deci un an mai târziu, Constantin Brîncoveanu a înfăptuit și el o reformă fiscală, a cărei caracteristică principală a fost generalizarea, la întreaga populație a țării, a regimului ruptoarei. Cronicarul oficial al lui Brîncoveanu, logofătul Radu Greceanu, expune împrejurările în care s-a hotărît introducerea reformei, în felul următor : „Și așa cu înaltă și înțeleaptă socoteala mării-sale, împreună și cu sfatul boierilor au aflat ca să facă un așezămîntu, să știe fieștecine ce să dea într-un an, mai ușurîndu pre cei ce să vedea și să părea că sîntu îngreuiati și mai slabi, și mai adăogîndu pre cei ce se vedea că sînt mai ușori și mai cu putere ; însă întîi socotîndu dădjile ce au dat țara în trecuții ani și dentr-aceia mult mai jos, așăzîndu-o au făcut ruptori ca să dea țara într-un an de 4 ori, care bună socoteală și chiverniseală a țării cunoscîndu-o pămîntenii, multă mulțumită au dat mării — sale cunoscîndu-și însuși ușurarea și folosul lor”⁷⁵.

Generalizarea regimului ruptoarei a avut consecințe pozitive pe tărîm fiscal și demografic, contribuind la reîntoarcerea bejenarilor români și chiar la imigrarea în țară a elementelor străine. Astfel, Radu Greceanu povestește că fiind atrași de avantajele pe care le oferea ruptoarea, au „trecut multime dă sirbi” în Țara Românească. Vizirul a trimis atunci în țară un dregător turc, să-i înmîneze lui Brîncoveanu un ordin de restituire a tuturor imigranților sirbi. În urma cercetărilor întreprinse, s-au descoperit numai 2500 de oameni în țară, iar nu 15000 cum reclama Poarta⁷⁶. E greu de precizat în ce măsură numărul revendicat de Poartă era superior celui real. Se prea poate ca mulți dintre imigranții sirbi să fi fost tăinuți prin sate de stăpînii de moșii.

Izvoare de diverse categorii arată încă că Brîncoveanu a dus politică demografică încununată de succes. Aceasta explică de altfel și reputația pe care el o căpătase în această privință încă din epoca sa și care s-a păstrat apoi în tot cursul veacului al XVIII-lea⁷⁷.

Reformele fiscale ale lui Antioh Cantemir și Constantin Brîncoveanu vor fi reluate în ambele țări de către Nicolae Mavrocordat. Astfel, în prima sa domnie în Moldova (1709—1710), Nicolae Mavrocordat a hotărît să scoată „rumtă cu peethuituri roșii, să dea de 4 ori într-un an”, prin aceasta dorind să arate „țării, prostimei... milă și dreptate... și să le ție de parto”⁷⁸.

În timpul celei de a doua domnii în Țara Românească (1719—1730), Nicolae Mavrocordat, vrînd ca țara — cum spune Radu Popescu — „să fie și mai în bună stare și în bună rînduială”, a repus în aplicare, în 1723, reforma fiscală a lui Constantin Brîncoveanu. El „au făcut ruptori în toată țara, pin sate, de bir, ca să dea de patru ori într-un an”. Măsura a fost apreciată de țărani și în această privință Radu Popescu afirmă că birnicii erau bucuroși, deoarece „cu această tocmeală, dacă-și plăteaste ruptoarea într-o lună, decii să odihneaste 2 luni, și-și caută de trebile lor și de agonisita lor”⁷⁹.

⁷⁵ *Cronici muntene*, vol. II, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 112.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 154—155.

⁷⁷ Cf. Atanase Comnen Ipsilant, *Scrieri bisericești și politice în douăsprezece părți în „Hurmuzaki”*, XIII, p. 158; citat și de Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 260.

⁷⁸ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, 1955, p. 253.

⁷⁹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Ruruânești în Cronici muntene*, vol. I, ed. Mihail Gregorian, București, 1961, p. 530.

Exemplul lui Nicolae Mavrocordat va fi urmat de fiul său Constantin Mavrocordat care va înfăptui, mai întâi în Țara Românească și după aceea în Moldova, cunoscutele sale reforme fiscale și sociale. Alte încercări și chiar înfăptuiri de reforme fiscale, pornind de la sistemul ruptoarei, se întîlnesc și în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, la alți domnitori fanarioți, cum a fost, de pildă, Alexandru Ipsilanti. Asupra acestor reforme, deși sînt în strînsă legătură cu instituția fiscală a ruptoarei, nu este cazul să stăruim în cadrul studiului de față. De altminteri ele au fost studiate amplu în istoriografia noastră nouă ⁸⁰.

La capătul acestei cercetări se impun, cred, și anumite încheieri. Mai întâi trebuie să reținem, ca o concluzie generală, că *ruptoarea a fost o instituție fiscală caracteristică satelor de colonizare*. În al doilea rînd trebuie subliniat că ea a înriurit puternic reformele fiscale ce s-au înfăptuit în Moldova și Țara Românească, îndeosebi în veacul al XVIII-lea. Practic, aceste reforme n-au fost altceva decît niște operații fiscale și administrative de schimbare a privilegiului de ruptoare din veacul al XVII-lea în regim general, extins asupra tuturor satelor, regim menit să contribuie la crearea unei stări de stabilitate fiscală la întreaga populație și să înlăture astfel una din principalele cauze ale bejenirii țăranilor și ale depopulării țării ⁸¹.

O dată cu veacul al XVIII-lea, așa cum am arătat, apar tot mai frecvent noi categorii fiscale privilegiate și anume „ruptele” sau „ruptașii” care își plăteau darea numai pe bază de înțelegere, de „ruptoare” cu visțieria sau cămara. ⁸² În acest veac are loc, așadar, în Țara Românească și Moldova, pe tărîm fiscal, o acțiune paralelă de extindere a regimului ruptoarei care, în practică, se realizează prin hrisoave de caracter particular și mai ales de ordin general.

Asemenea măsuri fiscale, impuse, fără îndoială, de lupta de clasă a țăranimii, s-au inspirat și au avut drept model instituția ruptoarei. Prin extinderea și aplicarea ei s-a urmărit prohibirea exodului țăranilor peste hotare, readucerea celor „înstrăinați” și atragerea de noi coloniști străini. De pe urma generalizării regimului ruptoarei au profitat în primul rînd marii feudali care aveau nevoie de cît mai multe brațe de muncă pentru lucrarea întinșelor lor domenii. A profitat și domnia care și-a sporit veniturile, îndeplinindu-și totodată sarcinile față de Poartă, ale cărei pretenții erau tot mai mari.

În sfîrșit, de aplicarea și extinderea regimului ruptoarei au profitat într-un fel oarecare toți „ruptașii”. Aceasta constituie, pe lîngă alte dovezi, o mărturie incontestabilă că țăranii au văzut totdeauna în avantajele ruptoarei o stare socială mai ușor de suportat în raport cu condițiile grele de viață existente în cadrul satelor care nu se bucurau de această favoare. De altfel, numai așa se explică lupta coloniștilor de a-și prelungi cît mai

⁸⁰ O sinteză a concluziilor privitoare la aceste reforme, vezi în *Istoria României*, vol. III, Edit. Acad. R.S.R., 1964.

⁸¹ Cf. Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 258.

⁸² Cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II-a, București, 1946, p. 743.

mult timp regimul de ruptoare și totodată tendința altor țărani aserviți de a adopta modul lor fiscal și de organizare, mod care-i apropia în multe privințe pe „ruptași” de regimul juridic al țăranilor liberi.

RÉSUMÉ

L'auteur présente, sur une base documentaire parfois inédite, la „Ruptoarea”, institution féodale pas assez connue, mais caractéristique au régime fiscal des villages de colonisation de la Valachie et de la Moldavie.

L'article tente une réponse à ces deux questions : à quel moment la „ruptoarea” est-elle devenue un élément d'imposition et de perception et quelles ont été les causes qui lui ont donné naissance ?

L'auteur indique les conséquences positives qui ont résulté de la généralisation du régime de la „ruptoarea” dans le domaine fiscal et démographique, en précisant tout de même que c'étaient les grands propriétaires féodaux, qui avaient besoin de main d'oeuvre, qui ont été les premiers à en profiter.

Le prince regnant a eu lui aussi son profit et, en quelque sorte, la „ruptoarea” a été profitable même pour les „ruptași”, car autrement on ne saurait expliquer la lutte des colons pour prolonger autant que possible le régime de la „ruptoarea”, et la tendance des paysans asservis d'adopter ce mode d'organisation fiscale.

CONDICA MĂNĂSTIRII RADU VODĂ DIN BUCUREȘTI

(Manuscrisul nr. 256 de la Arhivele Statului din București)

DESCRIERE ARHIVISTICĂ

ILEANA LEONTE

Dintre categoriile de materiale arhivistice condicile de documente prezintă o importanță deosebită sub multiple aspecte.

Acestea, asemănătoare întrucîtva cu cartulariile apusene, au început să fie alcătuite la noi către sfîrșitul secolului al XVII-lea, însă cele mai multe aparțin următoarelor două secole. Atît așezămintele publice sau mănăstirile cit și particularii, ca urmare a unor dispoziții oficiale sau din proprie inițiativă, au pus să se transcrie ordonat în condici toate înscririle ce aveau privitoare la bunurile stăpînite.

Condicile cruțau actele originale de o prea deasă întrebuințare, le puneau în siguranță față de eventualele pierderi sau furturi în timpul îndelungatelor litigii de proprietate și înlăturau posibilitatea falsificării lor parțiale. În fața justiției acestea aveau deplină valoare probatorie, deoarece erau legalizate fie de Domn sau de dregătorii țării, fie de împuțerniciții lor. Azi ele sînt o mină de informații pentru orice chestiune.

Vechile condici de documente prezintă însă o însemnătate deosebită și pentru faptul că ele cuprind multe acte ale căror originale s-au pierdut după alcătuirea lor. Acestea formează adesea cea mai importantă și de multe ori unica transmitere din trecut pentru documentări de orice fel și pentru modul cum erau interpretate și traduse în limba noastră numele instituțiilor exprimate în limbile vechi de cancelarie, elemente covîrșitoare pentru reconstituirea trecutului nostru. Din aceste motive cunoașterea amănunțită a cuprinsului lor este absolut necesară. De aici decurge o datorie esențială a conservatorilor de astfel de monumente istorice să le facă cunoscute.

Este drept că, deși avem atît de multe condici cu o vechime apreciabilă, nu s-a încercat și la noi o prezentare a lor în cataloage bine chibzuite și constant urmărite. Lucrările de acest gen făcute pînă acum nu au izbutit să adopte nici un sistem de descriere uniform¹, nici o evidențiere inte-

¹ V. *Catalogul manuscriselor românești*, 4 vol., București, 1907—1931, 1967 și *Catalogul manuscriselor grecești*, 2 vol. București, 1909—1940, în care nu s-a urmărit un sistem uniform de catalogare, în ceea ce privește condicile de documente.

grală a bogatului tezaur manuscriptic existent. De aceea orice încercare de documentare la noi întâmpină destule greutăți ².

Dat fiind faptul că în depozitele Arhivelor Statului se păstrează un număr deosebit de însemnat de condicii de documente, ne-am propus să încercăm un model de analiză arhivistică prin prezentarea uneia dintre cele mai importante și anume manuscrisul nr. 256, păstrat în depozitul Direcției Arhivelor Centrale ³.

Este de la sine înțeles că, dacă am fi avut o bună călăuză pentru această lucrare, munca noastră ar fi fost mult înlesnită. În lipsa unui îndreptar ne-am mulțumit să adoptăm un sistem din combinarea a două metode propuse de specialiști și care ni s-au părut cele mai potrivite. Unul este al lui Léo Crozet⁴ care cere pentru fișa unui ms cinci elemente distincte: 1. Numele autorului; 2. Titlul operei; 3. Descrierea textului 4. Descrierea exterioară; și 5. Istoricul manuscrisului. Al doilea este Leo Santifaller⁵, pe care l-am urmat îndeaproape, deoarece merge mai în amănunt în descrierea manuscriselor lui Liebental, de pe la 1500 și se apropie bine de genul manuscrisului nostru.

I. GENERALITĂȚI

Manuscrisul nu poartă un titlu propriu. Singurul constatat este fragmentul de pe cotorul legăturii vechi: „/Cond/ica sfintei /măn/ăstiri Radu Vodă. Leat 1794”. Ms a fost scris aproape în întregime de aceeași mină, care semnează „nevrednicul și al tuturor plecat Chiriță Gheorghie Domușciul Drăstorean” (f. 18 v.).

Partea principală a ms (f. 18—762) presupunem că a scris-o diaconul Chiriță în anii 1793—1794, deoarece anul 1794 îl găsim pe cotorul legăturii și tot în acest an a fost și legalizată. 14 documente de la sfârșitul condicii (f. 768—775), dacă n-au fost transcrise tot de el, după anul 1815, au fost copiate de cineva din preajma lui, cu aceeași școală și cu aceeași tehnică. Excepție fac patru documente, două grecești (f. 60) și două românești (f. 764) care au fost scrise de alte mâini. Cele de la f. 764 probabil să fi fost adăugate după 1830.

Această condică conține 1217 documente transcrise (f. 18—775) și anume 1201 în limba română și 16 în limba greacă. Dintre acestea 1003 acte sînt transcrise în întregime și 214 le găsim numai sub formă de rezumat.

² Pentru alte încercări vezi observațiile lui Mircea Tomescu în *Hrisovul* VII (1947) p. 234—236.

³ Socotim necesar să se facă cunoscute toate, măcar în forma foarte redusă pe care a adoptat-o Oskar Netoliczka, *J. F. Trauschs Handschriften-Katalog*, II, Nr. 1303—2496, Brașov 1900, unde în 100 pag. a putut repertoriza 1194 mss.

⁴ Léo Crozet, *Manuel pratique du bibliothécaire*, Paris, 1937, p. 165—168, cu exemple pe care le dă, p. 169—172.

⁵ Leo Santifaller, *Liebentals Kopialbücher des Prämonstratenserstiftes zum Hl. Vinzenz in Breslau*, în *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, XV. *Ergänzungsband*, Innsbruck, 1947.

II. MATERIALUL ȘI MĂRIMEA

Manuscrisul în folio ($33 \times 22,5$ cm.) este scris pe hîrtie, cu 830 foi plus 4 foi de protecție (2 la început și 2 la sfîrșit nenumerate). După cele 9 filigrane existente ar urma să fi fost folosite tot atîtea feluri de hîrtie. Se constată însă numai două feluri de hîrtie, nu prea diferită în ceea ce privește calitatea — una mai groasă, alta mai subțire — și care au fost întrebuințate fără o anumită ordine. La f. 17, pe care este pictată miniatu-
tura, hîrtia e puțin diferită.

Caietele. Condica este compusă din 83 de caiete, dintre care 32 din cîte 12f., 11 din 14f., 10 din 8f., 9 din 6f., 7 din 10f., 5 din 2f., cîte 2 caiete din 18f., 16f., 11f., 4f. și 1 din 13f. Caietele nu prezintă nici un fel de semnături.

Filuirea. Manuscrisul are trei feluri de filuiri: I. de mină, făcută de grămăticul Chiriță, începe cu 1 de la foaia 36 și cuprinde 742 foi, socotită de noi ca cea originală. F. 224 din prima filuire a diacului Chiriță e lipsă veche cum rezultă din atestarea făcută de Comisia documentală: „Fila nr. 224 la primirea acestei condici de Comisiune lipsea. 1863 iunie 22. Membrii Comisiei: Cesar Bolliac, Protopop I. Sachelarie, T. Tărlășescu”. II. tot de mină, începe de la prima foaie și cuprinde 829 foi, sare un număr la f. 800⁶. III. filuirea mecanică a Arhivelor Statului, începe de la prima foaie și cuprinde 830 foi⁷. Toate trei numerotările sînt făcute pe fiecare recto la foaiei, la marginea superioară în partea dreaptă. Au rămas nescrise următoarele foi, probabil pentru a fi completate ulterior:

1 v—17 r, 25v—26 r, 27 v—35 r, 37 v, 46 v, 54 v, 61 v, 81 v, 82—83, 94 v, 95, 98 v—101, 105—107, 114 v—115, 121 v, 124 v—127, 130 v, 132, 136, 138 v, 141 v, 145 v, 149, 156, 165—166, 172 v—174, 192—196, 200 v—202, 210—214, 261 v—262, 277 v—280, 283 v—284, 291—292, 306 v—312, 321—324, 330 v—333, 360 v—364, 380 v—382, 394, 403—404, 421 v—423, 430, 437—439, 472—473, 477, 483, 490, v—491, 500 v—501, 512 v—513, 528—529, 532—535, 545—546, 551, 558—561, 571, 595, 599—601, 624 v, 637—641, 653 v, 669 v—671, 687 v—689 r, 697 v, 708—712, 718, 719 v, 720 v, 722 v, 727 v, 733, 735 v—736, 738 v, 740 v, 743—746, 752 v—758, 762 v—763, 765—767, 776 r, 777—830 r.

Numerotarea documentelor. Cum, la transcriere, documentele nu au primit un număr de ordine de la diac, pentru ușurarea cercetării am împlinit noi această lipsă, dînd număr de ordine fiecărui act, scris cu creion negru.

Filigranele. Fiecare foaie poartă marca fabricii. Se constată astfel 9 modele de filigrane, care, cercetate cu atenție, arată că nu se deosebesc prea mult unele de altele.

1. — O coroană deschisă cu 3 fleuroane și cu inițialele F. C. ($7,8 \times 6,5$ cm).

2. — Aceeași coroană cu 3 fleuroane de dimensiuni mai mici, cu inițialele A. G. F. C. ($9,2 \times 4,9$ cm).

3. — Poartă aceleași inițiale A. G. F. C. ceva mai mari și fără coroană.

4. — Formată dintr-un scut — conturat cu diverse ornamente — mai mult larg, rotunjit spre partea inferioară care se termină printr-un oval. La partea superioară aceeași coroană cu trei fleuroane, dar mai puțin deschisă. În interiorul scutului se află un leu *rampant* cu capul în profil ($11,5 \times 5$ cm).

⁶ A fost făcută de Comisia documentală probabil în anul 1863.

⁷ Făcută după 1900.

5. — Se aseamănă perfect cu precedenta, este doar mai mică și cu singura deosebire că în loc de leu este un câțel în aceeași poziție ($9,8 \times 5$ cm).

6. — Reprezintă doar câțelul fără nici un ornament ($4,5 \times 3,2$ cm).

7. — Un leopard *passant* cu capul întors spre față ($6,8 \times 6,5$ cm).

8. — Același leopard mult mai mic ($7 \times 5,4$ cm).

9. — Ultima și cea mai frumoasă se găsește o singură dată la f. 17, pe care este lucrată miniatura. La partea superioară coroana cu trei fleuroane, scutul frumos conturat are în mijloc un corn și se termină printr-o cupă întoarsă. Jos inițialele C & I H O N I C ($9,6 \times 5,5$ cm).

Am putea conchide că în general sînt 4 tipuri de filigrane (nr. 1—3; 4—6; 7—8; 9) cu diverse variații între ele⁸.

Ne mulțumim cu această descriere sumară a filigranelor, deoarece în diplomatică prezintă mai puțin interes decît în bibliografie⁹.

Ordinea caietelor. În raport cu filuirea expusă mai sus ordinea caietelor este următoarea¹⁰:

I^2 (1—2); II^{14} (3—16); III^{15+1} (17—22); IV^{10} (23—32); $V^{16(13)}/V^8$ 10^{13} tăiate/ (33—45); VI^{18+2} ($13+2$)/ VI^5 tăiate/ (46—61); VII^{12} (62—72); VIII^{10} (73—82); IX^{12} (83—94); X^{14} (95—107); XI^{12} (109—121); XII^6 (122—127); XIII^{12} (128—139); XIV^{18-12} $15+2$ / XIV^4 tăiată/ (140—156); XV^{11} (157—167); XVI^8 (168—175); XVII^{11} 10 / XVII^{11} tăiată/ (176—186); XVIII^{12} 11 / XVIII^{12} tăiată/ (187—196); XIX^6 (197—202); XX^{12} (203—214) XXI^{14} 12 / XXI^{12} 12 tăiate/ (215—226); XXII^{12} (227—238); XXIII^{12+2} (1+2)/ XXIII^{10} tăiată/ (239—251); XXIV^{12} (252—264); XXV^8 (265—271); XXVI^{14} (272—285); XXVII^8 (286—293); XXVIII^{12} (294—305); XXIX^6 (306—311); XXX^{13} (312—324); XXXI^{12} (325—336); XXXII^{14} (12) / XXXII^8 11 tăiate/ (337—348); XXXIII^{10} (349—358); XXXIV^{12} (359—370); XXXV^{14} 13 / XXXV^{10} tăiată/ (371—382); XXXVI^{12} (383—394); XXXVII^{10} (395—404); XXXVIII^{12} 11 / XXXVIII^{12} tăiată/ (405—415); XXXIX^{12} (416—427); XL^{12} (428—439); XLI^{12} (440—451); XLII^{10} (452—461); XLIII^{12} (462—473); XLIV^8 (474—481); XLV^{12} 10 / XLV^8 7 tăiate/ (482—491); XLVI^{10} (492—501); XLVII^{12} (502—513); XLVIII^{12} 10 / XLVIII^{11} 12 tăiate/ (514—523); XLIX^2 (524—525); L^{12} (526—537); LI^{12} (538—549); LII^{14} (550—563); LIII^6 (564—569); LIV^2 (570—571); LV^{12} (572—583); LVI^4 (584—587); LVI^8 (588—595); LVII^{12} (596—607); $LIX^{(14)}$ 12 / LIX^8 10 tăiate/ (608—619); LX^{12} 10 / LX^8 8 tăiate/ (620—629); LXI^2 (630—631); LXII^{10} (632—641); LXIII^{12} (642—653); LXIV^{14+2} ($11+2$) / LXIV^{10} 13 tăiate/ (654—666); LXV^{12} (10) / LXV^{11} tăiate/ (667—676); $LXVI^{4+2+4+2}$ ($4+2+3+2$) (677—687); LXVII^2 (688—689); LXVIII^{14} 11 / LXVIII^{10} 14 tăiate/ (690—700); LXIX^{12} (701—712); LXX^{12} (713—724); LXXI^{14} (725—738); LXXII^8 (739—746); LXXII^{12} (747—758); LXXIV^6 (759—764); LXXV^8 (765—772); LXXVI^6 (773—778); LXXVII^8 (779—784); LXXVIII^4 (785—788); LXXIX^8 (789—796); LXXX^8 (797—804); LXXXI^8 (805—812); LXXXII^{12} (813—824); LXXXIII^6 (825—830).

Ordinea paginilor și linierea. Manuscrisul a fost scris pe harag, ale cărui urme încă se pot observa, afară de „cuvîntul înaintea” și „Scara”* (f. 18—27), unde se văd liniile trase cu creionul. Tot fără harag au fost scrise și ultimile documente de la sfîrșitul condicii (f. 768—775).

⁸ Vezi schițele alăturate 1—9.

⁹ G. Fumagalli, *Bibliografia*, Milano — 1935 (Manuali Hoepli) p. 134, spune chiar și pentru acest caz: „Studiul mărcilor hirtiei merită fără îndoială multă considerație: în asemenea cazuri e foarte folositor să determini data și proveniența documentelor și vechile tipărituri neadate și Briquet susține că aflîndu-se un document nedatat cu un filigran identic cu altul asupra unui document datat, datele celor două documente nu pot să difere decît de circa 15 ani. Totuși sîntem de părere că nu trebuie să exagerăm importanța acestui criteriu, din multe motive, principalul fiind că în practică rezultă multă greutate în a identifica sigur un filigran față de enorma varietate de desene extrem de simple și puțin deosebite între ele”.

¹⁰ Cifra romană reprezintă ordinea caietelor, cifra arabă exponent reprezintă nr. foilor din care e compus caietul, iar cifrele din paranteze nr. foilor, numerotarea mecanică, iar în paranteze drepte s-a menționat, prin cifrele exponent, foile tăiate ale caietului respectiv.

* Tabla cuprinsului.

Scrisul pe linie întreagă cu cerneală neagră — afară de două acte grecești de la f. 60 scrise cu cerneală maron —, variază între 28—29 rinduri pe pagină; cele grecești de la f. 60 au câte 40 rinduri, unde scrisul este mult mai mic ca și la ultimile pagini care au câte 36—38 rinduri pe pagină.

Scrisul în medie, față de margini, este la o distanță de 3—4 cm. sus, 3—3,5 cm. jos, aproximativ 3 cm. la dreapta și 3 cm. la stînga, așa că pagina scrisă are mărimea medie de 26×18 cm. Sînt și pagini scrise pe un spațiu mai redus. Întregul manuscris la 112 pagini nu are reclamă de la verso la folio următor și la 466 pagini nu are de la recto la verso.

Legătura. Legătura renovată recent constă din 2 coperte de carton îmbrăcate în întregime în piele de culoare închisă aproape negru. Îmbrăcămintea de piele are pe ambele tartaje ornamente făcute prin presare, adică de jur împrejurul scoartelor câte un chenar din flori stilizate, frumos lucrate în aur, iar la mijloc câte un medalion. Aurul chenarului de pe scoarta din spate este aproape tot șters.

Medalionul de pe coperta din față înfățișează *Filoxenia lui Avram*: trei îngeri așezați la o masă, fiecare purtînd în mina stîngă câte o cruce. În spatele lor două case, la dreapta și la stînga, iar la mijloc stejarul din Mamvri (*Facerea*, XVIII, 1). În exerga medalionului este imprimată legenda: † троица ко ангелѣхъ аврамъ лжеца и върокати вно сподобиха = „Treime între îngeri lui Avram arătîndu-te, în care și nouă se cuvine a crede”¹¹. Textul este în limba rusă bisericească.

Medalionul din spate reprezintă o încoronare — probabil a Fecioarei Maria. Personajul central cu o mantie împodobită stă așezat pe nour; în spate pare să se observe și speteaza tronului; dintre nouri se desprind de o parte și de alta coarnele semilunei. Personajul ține pe brațul drept un prunc culcat nimbă, iar în mina stîngă un trandafir. Deasupra doi îngeri țin coroana. De jur împrejur o ghirlandă de 50 de roze, din care 6 mai mari despart grupuri de câte 6 sus și jos și de câte 11 pe laturi¹².

Pe cotor un fragment din pielea vechii legături mai poartă imprimate în aur părți din vechiul titlu. Marginile foilor sînt poleite cu aur. Pielea legăturii este destul de roasă. Amîndouă copertele sînt acoperite pe partea dinăuntru cu hirtie modernă lucioasă, imprimată cu două culori, galben și maron.

Mărimea legăturii este de $34,7 \times 24$ cm. și grosimea ms. de 12 cm. Din miniatură vedem că ms se închidea cu șnur înodat.

III. CARACTERE EXTERIOARE

Scrisul. Întreg manuscrisul este scris cu litere chirilice și arată în general același scris cu aceleași caractere și executat de aceeași mină (cu excepțiile arătate mai sus). Chiar actele grecești — afară de cele două de la f. 60 — au fost scrise tot de diacul Chiriță. Unele diferențe de scris nu se explică

¹¹ O imprimare mai clară și bine conservată se află la mss 1 149 (nomocanonul lui Malaxos) de la Academia Republicii Socialiste România.

¹² Este evident o influență occidentală a încoronării Fecioarei. Cf. Karl Kunstle, *Ikono-graphie der Christlichen Kunst*, vol. I Freiburg im Breisgau 1928, p. 638—646. Este netîndoielnic că această iconografie s-a fi ajuns la noi prin filieră rusească.

decît prin durata timpului necesar transcrierii. Astfel în privința formei literelor, dimensiunii, grosimii lor și distanțierii se observă unele deosebiri. Uneori scrisul este mai îngrijit, alteori mai puțin îngrijit sau datorat unei pene mai uzate. Totuși aparține aceleiași persoane.

Fiecare act transcris are la început un mic rezumat făcut de diac, care îi redă conținutul. Aci scrisul este uneori mai mare, alteori mult mai mărunț și îndesat, cu intervale mici între cuvinte, cu numeroase abrevieri, pentru ca să încapă cît mai mult text, în spațiul lăsat, cite odată insuficient; de aci reiese că aceste rezumate au fost făcute ulterior transcrierii actului. După cum am mai arătat, întreg manuscrisul a fost scris cu cerneală neagră, iar rezumatele din capul actelor sînt scrise cu chinovar. În loc de alineate găsim de multe ori o literă făcută în dimensiuni mai mari decît literele ce urmează, pentru a înlesni celui ce va citi aflarea unei chestiuni noi. Aceste inițiale sînt scrise tot cu chinovar și sînt desemnate mai îngrijit.

Titlul capitolelor este scris mult mai mare fără a fi un scris frumos.

Prescurtări. Diacul Chiriță întrebuințează — după cum se obișnuia în vremea aceea — multe prescurtări. La acestea se adaugă și literele scrise deasupra. Pentru ușurință dau lista prescurtărilor, care sînt foarte frecvente. Cu acest prilej se poate observa inconsecvența diacului care pentru același cuvînt întrebuințează diferite prescurtări.

апрѣ	= apururea	лѡ ^{ГТ}	= logofăt
арѣ	= arhimandrit	лѡ ^{ГѢ}	= „
арѣ ^{ХіМ}	= „	лѡ ^{ГѢ}	= „
вѣ ^{СТ}	= vistiernic	л ^Т	= leat
вѣ ^Т	= vtori	м ^{ХА}	= mahala
вѣ ^А	= voievod	мѣ ^{НТ} рѣ	= mănăstire
вѣ ^А рѣ	= voievod	мѣ ^{Тр}	= mitropolit
вѣ ^А рѣ	= voievod	п ^Х	= păharnic
гѣ ^М	= egumen	п ^{Хр}	= „
гѣ ^М	= igumen	п ^А	= pol
гѣ ^М рѣ	= ispravnic	пѡ ^{СТ}	= postelnic
и ^{АМ}	= Ialomița	рѣ ^{НТ}	= răposat
и ^{АМ} мѣ	= „	сѣ ^{Тр}	= spătar
к ^А пѣ	= căpitan	сѣ ^А	= sfânta
кѣ ^{НТ}	= „	сѣ ^{НЖ}	= stinjen
кѣ ^М	= comis	сѣ ^{НЖ}	= „
кѣ ^{СТ} дѣ ^Н	= Costandin	сѣ ^{АК}	= stolnic
лѡ ^Г	= logofăt	т ^А	= taleri
лѡ ^{ГТ}	= „		

Descrierea literelor. O descriere a literelor mici și mari prezintă un deosebit interes paleografic. În manuscrisul pe care-l prezentăm literele sînt cam aceleași cu mici diferențieri, mai ales în depasante, sau subpasante, care pot fi urmărite aproape la oricare pagină. Socotind că acestea pot contribui la eventuale studii indicăm în mod deosebit f. 18, 23, 110, 152, 243, 335, 431, 508, 652, 772, toate recto.

Miniatura. În tot manuscrisul este o singură miniatură (acuarelă) într-un chenar simplu în verde-auriu de $30 \times 21,8$ cm, (f. 17 v.). În primul plan este înfățișată biserica m-rei Radu Vodă privită din stînga în cîmp deschis. Biserica este în plan treflat cu pridvor deschis (se văd cinci coloane), pronaos lărgit cu două ferestre, alte două la naos și una la altar. Sochul, nu înalt, e în relief vizibil. Între ferestre arcaturi ce susțin un brîu subțire de-a lungul căruia de jur împrejur se înșiră sub acoperiș arcade oarbe. Acoperișul e de șindrilă. Biserica poartă patru turle: una la altar, două deasupra pronaosului și una mare pe naos, fiecare cu cîte două rînduri de ferestre suprapuse, despărțite printr-un brîu; sînt susținute pe pătratul de bază prin intermediul a patru trompe de unghi. Acoperișul lor tot cu șindrilă e în formă de calotă și poartă în vîrf cîte o cruce. Se mai găsește cîte o cruce la altar și la pridvor. Toate crucile sînt ancorate.

În al doilea plan pe o estradă, care ar reprezenta sala tronului, pe un jîlt aurit împodobit cu coroană șade Alexandru Moruz Voievod, Domnul țării, ținînd în mîna dreaptă sigiliul mare, înconjurat de boierii Divanului, în hainele de ceremonie ale timpului. Deasupra jîltului, în partea stîngă pe un stîlp stă scris „*Плѣгъ Мрз. : крѣ*“. În același rînd, în partea dreaptă, pe un jîlt asemănător, stă Radul Voievod, al doilea ctitor al m-rii, înfățișat în același costum fanariot. În dreapta sus este scris „*Радѣа крѣ*“. Jîlturile, îmbrăcate în catifea roșie, sînt așezate pe cîte un postament îmbrăcat unul în catifea roșie, celălalt mov. Alexandru Voievod are sub picioare o pernă mov cu ciucure de aur. În fundul sălii, printre coloane, se văd draperii în falduri de culoare verde. În dreapta, mai jos de Radu Voievod, se află egumenul Ignatie ce prezintă condica m-rii spre legalizare. Deasupra în ultimul plan e înfățișată Sf. Treime (и *Въспитаніа Троице*) hramul m-rii; între Tatăl și Fiul stă pămîntul, iar deasupra Sf. Duh în chip de porumbel cu aripile deschise. Jos în partea dreaptă a miniaturii stă scris cu chinovar „1794 Ap. 1. гѣмѣ“; presupunem pe acest Grig<ore> ca autorul miniaturii. Sub chenar este scris: „În zilele prea înălțatului nostru Domn Alexandru Constantin Moruz Voievod, igumen fiind cuviosul arhimandrit Ignatie“.

Execuția întregă a miniaturii arată o bună tehnică, dar motivele arhitectonice și picturale din planul al doilea presupune o vădită influență apuseană cum se vede din schița arhitecturii și din înfățișarea Sf. Treimi¹³

Această miniatură poate prezenta un interes deosebit pentru istoria arhitecturii în Țara Românească, deoarece este un model fidel al monumen-

¹³ O reproducere în culori și o descriere la Em. Virtosu, *Condici de documente cu miniaturi ale m-rilor Radu-Vodă și Cotroceni*, aflate la Arhivele Statului, extras din *Artă și tehnică grafică*, caiet 9, Buc. 1939, p. 3-4.

tului cum era la 1794 și care, prin arhitectura lui inițială, interesează pe arhitecții noștri ¹⁴.

Legalizări. Chiriță diacul încheindu-și lucrarea, condica a fost supusă legalizării timpului. Egumenul Ignatie a prezentat-o Domnului și a căpătat această investire în urma raportului marelui logofăt și prin întărirea domnească în următoarea formulă (f. 762).:

„Prea înălțate Doamne,

Dupe luminată porunca înălțimii tale ce mi s-au dat theorisind aciastă condică la Logofeția Divanului și găsind-o întocmai după cele adevărate seneturi, nu lipsescu a înștiința măriei tale.

1794 Aprilie 4

Nicolae Filipescu vel logofăt

Io Alexandru Constandin Muruz Voievod i gospodar zemli Vlahiscoc.

După pliroforia dumnealui cinstit și credincos boierul Domniei mele vel logofăt de Țara de Sūs Nicolae Filipescu, cum că iaste întocmai și adevărată după seneturile vechi, am binevoit și Domnia mea și întărim.

1794 Apr. 5

vel logofăt“

După data legalizării de mai sus s-a adăugat în condică și alte acte care de asemenea au trebuit să capete o legalizare, după același procedeu, în 1815 (f. 775 v):

„Prea înălțate Doamne.

„Dupe luminată porunca înălțimii tale ce mi s-au dat theorisind aceste seneturi ale moșii Stăneștii ce să văd în dos arătate și găsindu-să întocmai după cele adevărate seneturi nu lipsescu a înștiința Măriei Tale. 1815 august 1.

Gheorghe Filipescu vel logofăt.

Io Ioan Gheorghie Caragea Vvd. i gospodar zemle Vlahiscoc. După pliroforia ce ne dă dumnealui cinstit și credincios boerul Domniei mele vel log. de Țara de Sus Gheorghe Filipescu, cum că este întocmai și adevărată dupe seneturile vechi și nouă am binevoit și Domnia mea și întărim.

1815 august 10.

Ioan Caragea Voievod. Vel logofăt“

Cu diferite prilejuri unele acte au făcut obiectul unor cercetări speciale, fie pentru schimburi de proprietăți, deci și de acte, fie pentru hotărnicii ulterioare. Aceste operațiuni au lăsat mărturie însemnările respective din condică. Astfel avem un schimb de moșii cu paharnicul Chiriac Hristopol (f. 694):

„Io Ioan Gheorghie Caragea Vvd. i gospodar zemle Vlahiscoc.

Cinci seneturi ce să văd în dos însemnate cu chinovar, de la foaia 655 i de la foaia 658 i dă la foaia 659 (bez senetul moșii Priba) fiind pentru moșia Fundul Sacului i Băneștii și Sărbenii, s-au dat dumnealui paharnicului Chiriac Hristopol. Carele după anafora ce au făcut dumnealui orândușii boeri și s-au întărit și de Domnia mea (care să vede mai jos) au luat mai sus numita moșie cu schimb de la mânăstire prin zapis iscălit de cuviosul igumen și arhimandrit Raduliot Theodosie, adevărit de prea sfinția sa părintele mitropolitu i de dumnea-

¹⁴ N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*. III, *Veacul al XVII-lea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXV (1933), p. 65, afirmă că biserica Radu-Vodă din București interesează ca arhitectură, e greu de cercetat din lipsă de documente arhitectonice. Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937, p. 150—151.

lor orândușii boieri și de dumnealor velișii boieri, întărit și cu pecetea domnii mele și au dat mănăstirii iarăși prin zapis din partea sa moșia Stăneștii ce să vecinește cu moșia mănăstirii Paraipanu din sud Vlașca, împreună și cu toate seneturile ei, care s-au trecut înainte, începînd de la foaia (loc alb). Iar după două seneturi ale mănăstirii ce să văd înapoi, însă unul al Hrizii clucerului cu lt. 7151, i altul al Mihni Vodă cu lt. 7100, fiind coprinzătoare și de alte moșii ale mănăstirii, i s-au dat paharnicului numai copii cu iscălitura igumenului.

1815 august 1

Vellogofăt.

Biv vel serdar.“

La această însemnare se referă și notele scrise cu chinovar :

„Acest senet după coprindere foii cu nr. 660 s-au dat la dumnealui paharnicul Chiriac (f. 689 v, 691 r și v, 692 r și v, 693) și „Acest senet după coprinderea foii cu nr. 660 au rămas la mănăstire” (f. 690 și 692).

De asemenea cercetîndu-se actele unor moșii s-a făcut următoarea însemnare (f. 35 v) :

Documenturi.

„Cinci cărți de hotărnicie ale moșilor Găunoși, Cuneștii, Trișani, Crețcanca și Hotarul atingătoare de canalul cel mare, s-au cercetat de către comisie și s-au adevărit.

1831 febr. 28

Hotarnic și inginer al comisiei, D. Palladi.

Deosebit de aceasta, hotarnicul Palladi mai adaugă la (f. 428) :

Cartea aceasta a moșii Găunoșii s-a cercetat de către comisie și s-au adevărit.

1831 febr. 28

Hotarnic și inginer al comisiei, D. Palladi.

Hotarnicul Palladi grijuliu să nu se uite acțiunea sa, mai înseamnă de patru ori același text pentru hotărnicile moșilor : Rizeanca (f. 434 v), Trișani (f. 460 v), Crăcenii (f. 470 v.) și Hotarul (f. 475 v).

Cînd ms a trecut în arhivă s-au mai adăugat și constatările arhivarilor de pe vremuri, după cum urmează :

File șapte sute patruzeci și una și cu cea de la fila Nr. 224 că lipsește, fac file 742, numerisite, care să încredințează de comisiune. 1863.

Membrii Comisiunii, T. Tărlășescu, Cesar Bolliac.

Văzut.

Peste tot file scrise și nescrise șapte sute patruzeci și una : oșebit de alte, douăzeci, Nr. 20, cu portretu Domnitorului Moruzi și Radu Vodă, iar celelalte cu scara Condiții și file albe.

1863 aug. 20

Conservator, A. Bojorcanu

M-reă Mihai Vodă.

(f. 776 v).

Nr. 829

La filuirea făcută acestei condiții de către Arhivă astăzi, s-au găsit lipsă numai fila nr. 224 (două sute douăzeci și patru) din suma de opt sute treizeci file, rămînd în ființă file opt sute douăzeci și nouă, iar pentru fila nr. 224 care lipsește, se certifică pe fila precedentă de comisiunea din 1863 ghenarie 2, că a primit-o fără dînsa de la predătorii acestei condiții.

1872 decembrie 12

N. Daniilescu

La revizuirea făcută acestei condiții s-au găsit file opt sute douăzeci și nouă tocmai.

N. Daniilescu.

1873 ianuarie 18“

(Sigiliul Arhivei)

(f. 830 v).

Legalizările pe care le-am amintit nu erau o dovadă suficientă a autenticității cuprinsului actelor. Pentru a ajunge la această formă desăvârșită s-a făcut mai întâi colaționarea copiilor cu originalele, după cum rezultă din însemnarea de la f. 36: „Petrache Gorneanu biv vel clucer za arie procit”, iar de la f. 38—761 pe fiecare recto „procit biv clucer”, și la f. 768—775 „procit biv vel serdar”.

O dată făcută colaționarea marele logofăt a aplicat cu chinovar (f. 38—762) și pecetea octogonală a lui Alexandru Constantin Moruzi VV, cu data 1793, pe foile scrise, nu însă în mod regulat, ci cînd pe recto cînd pe verso și cînd pe recto și verso al aceleași file. La f. 768—775 v, s-a aplicat pecetea ovală a lui Ioan Gh. Caragea Vv. cu data 1812.

Istoricul manuscrisului. Din lectura notelor din condică am presupus executarea ei în anii 1793 — 1794. În adevăr egumenul Ignatie apare în această funcție în 1792, putem deci presupune că în scurtă vreme a luat inițiativa alcătuirii acestei condici, care este de altfel a doua condică a mănăstirii Radu Vodă¹⁵. În tot cazul ea era terminată și legată la 1 aprilie 1794 cînd se adaugă miniatura datată și desăvârșit încheiată la 5 aprilie același an, cînd capătă întărirea domnească. Mănăstirea a folosit-o neîntrerupt, a adăugat acte noi care au fost întărite în august 1815 și două mai pe urmă (pe la 1830). De aici înainte nu mai cunoaștem starea condicii la mănăstire pînă cînd a trecut în depozitul Arhivelor Statului, probabil în urma măsurilor administrative posterioare anului 1831.

Din nefericire nici din actele secretariatului Arhivelor Statului nu rezultă data cînd a trecut ms de la mănăstire în depozitul lor. Știm însă că de la anul 1841 Comisia documentală a început să strîngă astfel de condici mănăstirești pentru prelucrare. În orice caz la 1863 Comisia era în posesia condicii cum arată constatarea făcută la f. 776 v. Din același an există și un „Registru de primirea odoarelor și documentelor ce se ridică dupe la mănăstirile zise închinat, spre a sta în păstrare în localul din M-reă Mihai Vodă. 1863”, în care este și această notă: — „Un sipet cu șase sigilii în care sînt depuse documente, planuri hotărnicii și manuscrise precum și o condică de embaticuri corpinzătoare de 1708 acte. Primit cu ord. nr. 18929. — Răspunsul comisiei nr. 8”. — Din notiță nu rezultă transmiterea la această dată și a ms nostru. El de presupus deci o notă anterioară. Precis însă nu apare în scriptele Arhivelor decît în inventarul Arhivei din 1876 și în inventarul alcătuit după 1904, notat sub nr. 166 (din 1940 are nr. 256).

Mutilările manuscrisului. Manuscrisul s-a păstrat în general în bune condiții, constatăm totuși cîteva mutilări. Astfel f. 258 este pe trei sferuri tăiată cu lama lingă cotor. Pe f. 237 sînt trei mari pete de cerneală, la una din ele hîrtia este chiar ruptă. Pe alocuri sînt și alte mici pete de cerneală — recent făcute —.

Legătura în schimb a suferit mai mult, trebuind să fie renovată acum 40 — 50 ani. Renovarea s-a făcut în condiții proaste, dar s-a păstrat

¹⁵ La Academia R.S.România se găsește prima condică a m-rei Radu Vodă ms. 4985: (Acefal). <Condica m-rei Radu Vodă>. Scris între 1746—1762. 136 f. cuprinzînd 162 doc. dintre anii 1506—1736. Legătură în piele maron (32 × 21,1 cm). Două tartaje de lemn îmbrăcate în întregime în piele. În fața un medalion reprezentînd răstignirea, cu Maica Domnului și Ioan evanghelistul, în spate alt medalion avînd pe Maica Domnului cu pruncul, sus, un heruvim. Ambele tartaje au de jur împrejur chenare cu flori imprimate cu fierul rece, iar în colțuri cei patru evangheliști.

La început 4 foi albe și 62 la sfîrșit, nenumerate. F. 120—128 albe.

totuși, din fericire, pielea tartajelor vechii legături și un fragment de la cotor. Socotim tot ca o mutilare a ms și ultimile două filuiri, întrucât cea originală era corectă și între timp ms nu pierduse decât o foaie fapt care se putea menționa într-o notă finală.

IV. DESCRIEREA INTERNĂ

Conținutul. În amănunt cuprinsul este următorul: F. 1 M-reă Radu-Vodă. Condică în care se află acte pentru proprietățile acestei m-ri. Nr. I.F. 17 v miniatura. F. 18 Cuvînt înainte, F. 19—27 Scara. F. 36—61 Diata ctitorului. F. 62—68 v Moșia Palanga dă București. F. 68 v—81 Chiria mahalagiilor. F. 84—94 Moșia Grecii. F. 96—98 Moșia Cioplea. F. 102—104 Moșia Ciurmericul. F. 108—124 Pentru averele Stelei metoh sfintei mănăstiri ca să caute de dînsleu bigumenul ot sfînta Troiță. F. 128—155 Prăvăliile ce le ține Manolache Armaș adică dumnealui ivm vel log. Grădișteanul. F. 157—164 Moșia Văcăreștii Măicănești. F. 167—172 Moara ot Gorgan. F. 175—191 Moșia Lupeștii. F. 197—200 Moșia Hotopenii. F. 203—209 Moșia Măneștii. F. 215—239 Moșia Bălteni. F. 239—246 Moșia Hăreștii tot dă Bălteni. F. 246—249 Moșia Ulea. F. 249—258 Moșia Huhlia tot de Bălteni. F. 259—261 Moșia Tigănești tot dă Bălteni. F. 263—277 Moșia Palanga ce-i zic și Cuciul și Balaciul. F. 281—283 Moșia Gorgănele. F. 285—290 Moșia Zăbleni. F. 293—306 Moșia Sărulești ce-i zic acum Părlita. F. 313—321 Moșia Glina. F. 325—330 Moșia Crăsani ce să numese acum Vadu Oanii i Costiciul închinată de Hrizea vornicu la metohu Bălteni. F. 334—348 Moșia Critinești ce să chiamă Vinăta și Ileana. F. 349—360 Moșia Stanomirești ot Vânăta. F. 365—380 Balta dăla Cornătel. F. 333—393 Moșia Chioselet și Marotinul. F. 395—402 Moșia Piersica ot sud Ialomița ce să numeste acum Piscul Carabanului. F. 405—416 Moșia Săpunarii și Părăipăneasa. F. 416—421 Moșia Dărza ot Săpunari. F. 424—429 Moșia Găunoșii. F. 431—436 Moșia Cuneștii și Rizeanca. F. 440—464 Moșia Trișani. F. 465—471 Moșia Crețeanca. F. 474—476 Moșia Hotarul. F. 478—482 Moșia Costinenii. F. 484—490 Moșia Padina Borii. F. 492—496 Moșia Bucșa. F. 497—500 Moșia Sufleni. F. 502—507 Moșia Lacul Tatarului. F. 507 v—512 Moșia Mazărea. F. 514—527 Moșia Bora. F. 530—531 Moșia Ceptura. F. 536—544 Moșia și vama dela Ocna Ghitioarei. F. 547—550 Ocna Slănic. F. 552—557 Vama dela Ocna Telega. F. 562—570 Moșia Voinești și Gemene. F. 572—585 Moșia Valiia Vălenilor. F. 586—594 Mla de vinărici din dealul Vălenilor. F. 596—598 Moșia Izvorani. F. 602—612 Metohu Tutana. F. 612—624 Moșia Eșciorii. F. 625—632 Moșia Bădeștii. F. 632—634 Moșia Zămbreștii i Bărbăneștii. F. 634 v—636 Moșia Albota. F. 642—653 Moșia Bușcanii. F. 654—669 Moșia Drăghineștii. F. 672 Moșia Clejanii. F. 672 v—687 Moșia Gășteștii. F. 689 v—695 Moșia Fundul Sacului. F. 696—697 Moșia Strâmba. F. 698—701 Moșia Stăneștii dă Buteneasca. F. 701—707 Moșia Paraipanii. F. 713—717 Vii închinată la metohu Flămânda însă la orașu Flocii. F. 719 Ville ot Viespești ale Băltenilor. F. 720 Ville din dealul Mușcelului. F. 721—722 Ville ot Tohani. F. 723—726 Ville dela Jugureni sud Saac. F. 727 Ville ot Cepturile. F. 728 Ville dela Sirbeni. F. 729—731 Ville ot Loloștii. F. 732 Ville ot Trestieni. F. 734—735 Ville ot Pleașa. F. 737 Ville ot Negovani. F. 738 Ville ot Cernătești. F. 739 Vii ot Pleașa. F. 740 Ville dela Scăeni. F. 741 Pentru vîia ot Nucet. F. 742 Ville din dealul Vălenilor ot sud Saac. F. 768—775 Moșia Stăneștii ce s'au luat schimbu pă moșia Fundul Sacului.

Pentru ușoară orientare în cuprinsul ms diacul a alcătuit și o scară (f. 19—27), pe care, din interes pentru cunoașterea metodelor de lucru ale vechilor dieci, o dăm în întregime :

„Scara aceștii condici de toate moșiile ville sfintei mănăstiri a Radului Vvd. atât de daniel cât și de cumpărătoare :

Izvod după diata ctitorului Radu Vvd. fiul Mîhnii vvd No. 1
Ocolnica Măriei Sale Mîhnii Vvd. fiul răposatului Alexandru Vvd. coprinzătoare de noă moșii
însă Măneștii, Lupeștii, Ghitioara, Marotinul, Cheselețul, Obileștii, Odiove, Izvoranii și
Grecii No. 3
Altă ocolnică a Domnului Radului Vvd. vnuc Basarab Vvd. cu întărire de stăpînire a cinspre-
zece moșii însă Floreștii după Colintina, Floreștii din mijloc, Obileștii, Zgăriiata după Pasărea,
Lămoteștii, Popeștii, Aninișul sau Ghitioara, Clincenii, Măgura, Predealul, Cureștii, Sărarul,
Vălenii, Berivoieștii și iar Cureștii No. 5
Altă ocolnică a Domnii Sale Alexandru Iliaș Vvd. întăritoare de stăpînire a acelor moșii și de
alte moșii iar ale mănăstirii însă vama ot Ghitioară, i ot Telega, Lupeștii cu tot vinăriciul, morile
din București de lângă bac, balta Cornătelului, Marotinul, Obileștii, Domneștii, Paraipanii,

Răcenii, Măgurile, Măneștii, Otopenii, Cumernic, Văcăreștii cu vinăricul, Critineștii, Dichisenii, Pisculeștii, Găunoșii și o liveadă lângă apa Colintinii	No. 8
Hrisovul al Domnului Radului Vvd. Mihnea de întărirea cumpărătorilor Hrizii vorneecitorul Băltenilor : pentru moșia Periş, Crătuneștii, Cumernec, o casă în Târgoviște, vie și moșie la Sărbeni, vie la Trestieni, o țigancă și un copil de țigan	No. 10
Altă ocolnică a Măriei Sale răposatului Mateiu Vvd. Basarab de întărirea stăpînirii moșiilor și țăganilor mănăstirii	No. 12
Altu hrisov iarăș al Măriei Sale Matei Vvd. Basarab de întărirea stăpînirii moșiilor și țăganilor și ale aceștii sfinte mănăstiri Radului Vodă și ale celorlalte metoașe	No. 20
Cartea de porunca Domnului Radului Vodă către 12 boeri hotarnici ca dinpreună cu Cernica vornicu să hotărască toate moșiile mănăstirii	No. 24
Cartea patrierșască ca să nu instreineze moșiile sfintei mănăstiri	No. 25
Cartea Mitropolitului Ungrovlahiei asemenea întărește	No. 26
Cartea patrierșască către toți lăcuiitorii să mărturisească cele adevărate semne ale moșiilor	No. 26
Moșiile anume	
Palanga dinprejurul mănăstirii ce au luat numele după palanga lui Sinan Pașa . No. 27	
Chiriia mahalalelor	No. 37
Pitac domnesc pentru apărarea mănăstirii de podul tabacilor al Măriei Sale răposatul Necolae Mavrogheni Vvd.	No. 40
Anafora pentru pricina ce au avut mănăstirea cu Netco conduragiu i cu alți mahalagii din țigănie pentru chiria locului i vinzării de vinu și de băcănie	No. 41
Cartea Domnului Alexandru Vvd. fiul Radului Vvd. pentru pricina morii ce au avut mănăstirea cu megiașii din Văcărești	No. 42
Vad de moară dela Palangă	No. 44
Loc din palangă de către tabaci ce au luat mănăstirea schimb dela Văcărești	No. 45
Privileghiuri domnești pentru poslușnici	No. 46
Moșia Grecii	No. 49
Biserica ot Foișor.	No. 55
Anafora a dumealor veliților boeri întărită de Măria Sa Ioan Alexandru Constandin Muruz Vvd. de judecata ce au avut mănăstirea cu bucureștenii pentru chirii i altele	No. 56
Moșia Cioplea	No. 61
Moșia Cumernic	No. 67
Mănăstirea Stelea cu locurile ei din București	No. 73
Prăvăliile i locurile mănăstirii din București însă prăvăliile ce le ține dumealui vornicul Grădișteanu	No. 93
Prăvăliile din ulița Căldărarilor i a Lăcătușilor	No. 96
Prăvăliile din ulița Căldărarilor ce le-au luat mănăstirea schimbu dela Cotroceni	No. 98
Prăvăliile din josul prăvăliilor bisericii domnești ot Curtăa Vechă	No. 99
Loc de prăvălii în ulița Boiangiilor	No. 102
Prăvălii din ulița cea mare a sfîntului Gheorghie nou	No. 104
Prăvălie din ulița cea mare a Postăvarilor	No. 107
O prăvălie în ulița cea mare a Șălarilor	No. 111
Prăvălii din ulița cea mare a lui Șerban Vodă din mahalaca sfîntului Necolae ot Șălari.	No. 115
Moșia Văcăreștii i Măicăneștii	No. 122
Moara ot Gorgan	No. 132
Moșia ot Lupești	No. 140
Judecata ce a avut mănăstirea cu Voicul mahalagiul ot tam pentru a nu vinde vinu	No. 144
Vinăricul și otaștina ot Lupești	No. 146
Moșia Otopeni	No. 162
Moșia Măneștii și balta după Colentina și Balcataciul și Flămânzenii	No. 168
Moșia Bălteni	No. 180
Moșia Periş ot Bălteni	No. 200
Moșia Hăreștii ot tam	No. 204
Moșia Ulăa ot tam	No. 211
Moșia Hobăia i Negeștii ot tam	No. 214
Moșia Țigăneștii ot tam	No. 225
Moșia Palanga ce-i zice și Cuciu și Bălaciul i așazământ ce au făcut Ioviță cu mănăstirea pentru aciastă moșie	No. 229

Moșia Zăbloenii	No. 251
Moșia Săruleștii de Sus ce-i zice acum Părlita după numele satului Părlita ce s-au mutat la Sărulești	No. 259
Moșia Vorniciasa	No. 259
Moșia Glina	No. 275
Moșia Crăsani ce să numește acum Vadul Oanii i Costiciul	No. 291
Moșia Critineștii ce să cheamă acum Vânăta și Leana	No. 300
Moșia Stanomireștii ot Vânăta	No. 315
Balta Cornățelului	No. 331
Moșia Chioselet și Marotinel	No. 349
Județul Ialomița.	
Moșia Piersica ce să numește acum Piscu Carabanului	No. 361
Moșia Părăipăneasa ce-i zic acum Săpunari	No. 371
Moșia Dârza ot Săpunari	No. 382
Moșia Găunoși	No. 390
Moșia Cuneștii și Răzeanca	No. 397
Moșia Trișani	No. 406
Moșia Crețeanca	No. 431
Moșia Hotarul	No. 440
Moșia Costienii ce să numesc Popeștii	No. 444
Moșia Padina Borii ot Ialomița.	No. 450
Moșia Bucșa	No. 458
Moșia Răceni ot Bucșa aceste sânt amândouă împreunate acum și să cheamă Cioara	No. 461
Moșia Sufleni	No. 463
Sud Slam Râmneț :	
Moșia Lacul Tătarului	No. 468
Moșia Mazărea i Untenii care acum sânt împreunate	No. 474
Sud Buzău.	
Moșia Bora ot Buzău.	No. 480
Moșia Stoenéasca	No. 493
Sud Saac.	
Moșia Ceptura	No. 496
Moșia și vama dela Ocna a Ghilioara	No. 502
Ocna Slănic	No. 513
Milă două sute bolovani mari aleși să ia mănăstirea pe tot anul dela aceste ocne	No. 516
Vama dela ocna Telega din sud Prahova	No. 518
Sud Dâmbovița.	
Moșia Voineștii și Gemenele	No. 528
Sud Mușcel.	
Moșia Valiia Vălenilor	No. 538
Mila de vinărici din Dealul Vălenilor	No. 552
Moșia Izvorani	No. 562
Sud Argeș.	
Metohul Tutana	No. 568
Moșia Neculeștii	No. 575
Moșia Eșciorii	No. 578
Moșia Bădeștii	No. 591
Moșia Zămbreștii i Bărbăteștii	No. 598
Moșia Albota ot sud Teleorman	No. 601

Sud Vlașca.

Moșiia Bucșanii ce să zice acum Vadu Latu	No. 608
Moșiia Drăghineștii ce să zice acum Gratiia	No. 620
Moșiia Clejani	No. 638
Moșiia Găstineștii	No. 639
Moșiia Fundul Sacului ce-i zic și Băneștii și Sărbii	No. 656
Moșiia Priba	No. 660
Moșiia Strâmba	No. 662
Moșiia Stăneștii de Butineasca	No. 664
Moșiia Paraipani	No. 667

Viile mănăstirii.

Viile ot oraș Floci	No. 679
Viile ot Viespești	No. 680
Vii altele tot la Viespești ale Băltenilor	No. 685
Viile dela Mușcel sud Saac	No. 686
Viile ot Tohani	No. 687
Viile dela Jugureni	No. 689
Viile ot Cepturile	No. 693
Viile ot Sărbeni	No. 694
Viile ot Loloști	No. 695
Viile ot Trestieni	No. 698
Viile ot Pleașa	No. 700
Viile ot Negovani	No. 703
Viile ot Cernătești	No. 704
Viile ot Pleașa	No. 705
Viile ot Scăeni	No. 706
Viile ot Nucet	No. 707
Viile din Dealul Vălenilor ot sud Saac	No. 708
Hrisoase domnești și zapise trecute în perilipsis pentru ȣigani mănăstirii	No. 713
Hrisov al Măriei Sale răposatului Leon Vvd. pentru a fi mănăstirea apărată de dăjdii	No. 725
Hrisov al Măriei Sale răposatului Mihni Vvd. pentru milă de vin și altele	No. 726
Mila ce are a lua mănăstirea Ivirul de la cămărașii za ocne i dela vel vameș	No. 727

Scopul alcătuirii manuscrisului. Din notele arătate mai sus, cum și din bogata „scară” reprodusă aci se vede ce interes documentar prezintă manuscrisul. Un acelaș interes l-a îndemnat și pe egumenul Ignatie să pornească la alcătuirea lui, cum și pe diacul Chiriță să ne explice pe larg înseși motivele acestui îndemn. Pentru interesul documentar și frumusețea literară reproducem un fragment din această explicație¹⁶.

... Dar lângă acestea socotindu prea cuvioșia sa că cea dintăi mare și mult trebuincioasă mănăstiri este păstrarea sineturilor și ca să aibă și mijloc a înfățișa dreptățile mănăstirii, pă la judecătorii, unde va face trebuință și nici seneturile să nu să strămute din locul păstrării lor, unde au a fi păzite ca lumina ochilor; a umba din mână în mină a să inveci și a se pierde precum de multe ori s-au întâmplat urmat-au cel de al doilea mijloc și cu a sa cheltuială și nevoință au făcut aciașă condică întru care s-au trecut precum să vād toate seneturile mănăstirii cu deamăruntul acum în auritul veac alliniștitii domnii a prea înălțatului prea înțeleptului și mult milostivului domn și oblăduitor a toată țara Românească Io Alexandru Constantin Moruz Vvd., spre a fi povață și luminare celor după vremi igumeni ...”

¹⁶ Reprodusă și de Em. Virtosu, *Condici de documente și miniaturi*, p. 156.

V. CONCLUZII

Fondul arhivistic al m-rii Radu-Vodă, deși extrem de bogat, a fost puțin pus în circulație¹⁷. Istoricul însuși al monumentului nu s-a bucurat de o cercetare deosebită¹⁸. Unele din documente însă, foarte puține, au fost cunoscute fragmentar¹⁹. Și totuși ele prezintă un deosebit interes atît prin număr (3036 doc. din anii 1506 – 1815) cît și prin cuprinsul lor. Manuscrisul nostru cuprinde numai 1217 acte, transcrise de diacul Chiriță fie după originale, fie după alte copii. Acestea fac aproape o treime din total. E deci lesne de înțeles ce informații se pot căpăta din cercetarea unui singur ms, în general bine redactat, căci cele mai multe au avut originale românești, puține sunt traduse din slavonește, iar cele grecești au fost transcrise tot în grecește, ceea ce presupune că diacul cunoștea și această limbă²⁰.

Constatăm însă că pentru unele moșii ca Buceșani, Chiselet, Critinești, Cuciul, Drăghinești, Stanomirești și Sufleni, originalele fiind azi necunoscute, singura informație ne-o dă condica. Valoarea condicii crește dacă mai amintim că 283 doc. ne sunt azi cunoscute numai prin ea.

Metoda de lucru a diacului Chiriță e lesne de observat. Actele au fost clasate pe cheștiuni (moșii, țigani etc.), în grupul cărora a păstrat ordinea cronologică. Printr-un rezumat scurt pus la început, scriitorul ne redă conținutul actului, din care reiese și natura juridică a lui. Apoi documentele sînt copiate în întregime, cu toate semnăturile și cu indicația existenței sigiliului. La f. 134, 181 v., 220, 240, 376, 406, 509 v., 578 v se găsesc pe margine unele completări puse după un semn și care probabil au fost făcute în urma colacionării. În comparație cu originalele, aceste

¹⁷ Documentele de pînă la anul 1625 sînt cuprinse în colecția „Documente privind istoria României” și „Documenta romanicae historica” publicate de Academia RSRomânia.

C. Săndulescu, *Vernă Biserica Radu-Vodă din București*, București, 1930, nu l-a cunoscut, dar folosește toată literatura mai veche. St. Nicolaescu, *Istoricul mănăstirii Sfanta Treime*, București, 1939, folosește ms. nostru și acte de la Sf. Munte.

¹⁸ În afară de literatura citată mai adăugăm: N. Iorga: *O cădelniță de la mănăstirea Radu Vodă din București*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927) p. 112; Id., *Piatra de mormînt a lui Alexandru Vodă Mircea*, *ibid.*, XXVI (1933) p. 32.

¹⁹ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*, București, 1905. Id., *Documente de la Mihai Vodă Viteazul ca Domn al Țării Românești al Ardealului și al Moldovei 1600*, București 1916. Menționăm că la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, sînt și trimiteri greșite, astfel: doc. din 1654 mai 20 citat la p. 282 ca aparținînd fondului Radu-Vodă pach. 86/13, nu este la acest fond, după cum nu este nici doc. (fără dată) din pach. IV/8; iar doc. din 1534 sept. 12, menționat ca făcînd parte din Radu Vodă pach. XVI/3, face parte din fondul m-rii Valea,

²⁰ Pentru interesul documentar pe care îl prezintă, mai ales la lista egumenilor, reproducem aici însemnările de pe ms. 4985 dela Academia R.S.România. pe tartajul din spate:

- " 1746 Ianuarie 31 în București (în grecește).
- " Prezentă condică s-a făcut de mine (grecește, textul șters cu cerneală).
- " Procitit și de mine Gheorghie log. ot Târcov, fiind logofăt într'această sfînră mănăstire fiind egumen cuviosul părinte arhimandritu Athanasie și eu log. Mart. 7, 1765"
- " 1762: Procitit și de mine copil Voico, ci am fost copil în casă la părintele egumenul și al cuviosului arhimandrit Ioanichie (rupt) fost pînă au venit egumen Hisanthon: 1781 :"
- " 1775 luna Iulie 6 a sosit arhimandritu Ioanichie la mănăstire și la 1 August a primit conducerea mănăstirii". (grecește).
- " 1781 Iunie 7, a venit proegumen chir Hrisant pentru egumenie" (rupt)

copii sînt în general fidele și demne de toată încrederea. Totuși s-au constatat unele deosebiri, în special la cetitul numelor proprii.

În transcrierea textelor reproduse în acest studiu am ținut seama de toate variantele grafice ale copistului și am căutat să le reproducem fidel. Totuși, cînd a fost cazul am completat în mod tacit unele cuvinte prescurtate, ca Rad, dup, del, în Radu, după, dela etc. forme de altfel existente în corpul ms.

La descrierea manuscrisului s-a urmărit să se reproducă textele care reprezintă contribuția personală a diacului.

Socotim că prezentarea acestei condiții de documente poate constitui o indicație pentru viitor asupra metodei practice de urmat pentru catalogarea acestui gen de materiale arhivistice.

RÉSUMÉ

Les chartulaires, dont la constitution a commencé chez nous vers la fin du XVIIe siècle, mais dont la plupart se rattachent aux XVIIIe et XIXe siècles, et qui sont en quelque sorte semblables aux chartulaires de l'Occident, représentent une importante source d'informations.

Comme dans les dépôts des Archives d'Etat il y a un nombre considérable de tels chartulaires, l'auteur propose un modèle d'analyse archivistique, en présentant la description du chartulaire du Monastère de Radu-Vodă de Bucarest (Manuscrit no. 256), conservé à la Direction des Archives Centrales.

Pour que la description d'une telle catégorie de matériaux archivistiques comprenne toutes les informations requises et pour qu'elle mette, en même temps, en relief tout ce qui est propre à celui qui a constitué le chartulaire considéré, l'auteur propose les points suivants comme devant être observés : I Généralités ; II Matériel et dimensions (description des cahiers et de l'ordre dans lequel ils s'ensuivent, filigranes, ordre des paginations et réglage, relieure) ; III Caractères extérieurs (écriture et description des lettres, abréviations, enluminures, légalisations, historique du chartulaire) ; IV Description intérieure (contenu, but dans la constitution du chartulaire) ; V. Conclusions.

*I**II**III**IV*

Fig. 1

V.VIVII

VIII

Fig. 2

IX

Fig. 3

PAGINI DIN TRECUTUL BRESLEI MACELARILOR BRAȘOVENI

CAIUS T. JIGA

Pe la sfârșitul secolului al XV-lea Șcheii Brașovului, fiind o așezare destul de numeroasă, cu aria de largă răspîndire s-a dezvoltat atît de mult încît a devenit un tîrg înfloritor. Voievozi români cu dare de mină ca Neagoe Basarab (la 1521), Petru Cercel (la 1584) și Aron Vodă (la 1598), îi reclădesc, îi împodobesc și îi măresc rînd pe rînd biserica cu hramul Sfîntul Nicolae.

Contactul viu al șcheienilor cu românii din principate, schimburile de mărfuri și produse, au creiat condiții favorabile dezvoltării și sporirii activității meșteșugarilor români neautorizați. Aceștia pe lîngă meșteșugarii sași grupați în bresle autorizate au contribuit la dezvoltarea tehnicii și la creșterea producției meșteșugărești.

Printre primii meșteșugari amintiți în documentele transilvănene se află și măcelarii. În latina-medie, aceștia sînt numiți „magister carnifex”, „ianones”, iar în germană” „flyacher, flayscher” sau „flescher”.

Măcelarii sași din Brașov, trebuie să fi ajuns mai de timpuriu la bunăstare materială deosebită, deoarece măcelarul Gaspar este unul din delegații trimiși în anul 1456 la voievodul Vladislav să stabilească relații de prietenie cu Țara Românească ¹.

La această dată numărul total al măcelarilor sași din Brașov se ridică la 19, ceea ce este mult la o populație de vreo 4.000 de suflete cît putea să aibă orașul pe atunci ².

Bucurîndu-se de sprijinul conducerii orașului, nu peste mult timp, 26 măcelari sași se constituie în breslă în anul 1503, fapt care îi ajută să obțină privilegiile și să joace un rol politic important ³. De exemplu, din socotelile Brașovului, unde găsim însemnate aproape an de an diferite cheltuieli făcute pentru aprovizionarea populației, aflăm că, la 22 aprilie 1503, starostele breslei măcelarilor (magistris czehe carnificum) primește

¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I-a, 1358—1600, București, 1913, p. 45 (doc. 79) „Gasparum aurifabrum et alterum Gasparum magistrum carnificam”, ; cf. Șt. Pascu, *Meșteșugurile în Transilvania*, București, 1954, p. 100.

² Șt. Pascu, *loc. cit.*, și A. Eichhorn, *Vom deutschen Zünften in Kronstadt 111. Die Fleischer*, în „Mitteilungen des burzenländer sächsischen Museums”, Brașov, III (1938), nr. 3/4, p. 138.

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 103.

însărcinarea de a cumpăra, pe socoteala cetății, boi pentru suma de 50 de florini⁴.

Începînd din secolul al XVII-lea, alături de meșteșugarii breslași sași se afirmă un număr tot mai mare de meșteșugari români neautorizați. Harnici și întreprinzători, cițiva români șcheieni au fost la început — cel puțin așa reiese din documentele ce le avem — și proprietari de vite pe care le vindeau sașilor. Acest lucru le aducea venituri însemnate, fapt pentru care au trebuit să plătească impozite orașului⁵.

Ei nu se mulțumesc numai cu atît ci împlinesc și latura practică a necesităților de aprovizionare a orașului. La scurt timp după aceea îi găsim făcînd meseria de „belitori” și măcelari, bineînțeles fără să aibă încă aprobare pentru aceasta⁶.

Dezvoltarea tot mai mare a mijloacelor de producție face să apară un fenomen economic de întindere deosebită și cu importante înrîuriri în toate ramurile activității orășenești și anume: lupta pentru piață. La început tăcută, reținută, ea devine din ce în ce mai aprigă și necruțătoare. Obiectivele ei sînt îndreptate în egală măsură împotriva tuturor meseriașilor neautorizați, care nefiind organizați în asociații, sau în bresle erau considerați drept „turburători”⁷ de meserie. Românii șcheieni fiind mai numeroși decît ceilalți meseriași neautorizați, au început să fie urmăriți de măcelarii sași breslași, care cer senatului, la 16 iunie 1697⁸, să-i silească să-și țină cuvîntul dat, adică să nu taie carne decît miercurea și sîmbăta și să nu mai vîndă slănină cu funtul, ceea ce se și aprobă la 12 decembrie 1697⁹.

Măcelarii români nu se limitau numai la piața Brașovului, ci prin legăturile ce aveau în toate părțile își asigurau cîștiguri bune chiar departe de zidurile cetății. Dovadă este o plîngere a pîrcălabului Stoica din Rucăr care roagă la 6 octombrie 1697 pe judele Brașovului să ceară de la măcelarii șcheieni Ion Boghici, Stoica, Boghină și Toader Tap, suma de 98 de florini pentru niște berbeci ridicați de aceștia. Dacă nu se vor trimite banii, se spunea în act, pîrcălabul va reține un număr corespunzător de oi din turmele șcheienilor aflate la păscut în Țara Românească¹⁰.

Dorind să cuprindă pe toți meseriașii de aceeași specialitate într-o breslă știind că astfel îi va putea constrînge la plata unui impozit cu ocazia

⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Brașov*, vol. 1, p. 174 (în continuare „Quellen”).

⁵ Arh. St. Brașov, Actele Magistratului (în continuare A. M.) 3/1700, anexa 2.

⁶ Constantin Lacea, *Contribuții la cunoașterea trecutului vechilor negustori brașoveni*, Brașov, 1943, p. 3, extras din „Anuarul Academiei de înalte studii comerciale”, Cluj-Brașov, 1943.

⁷ Din limba germană „Stöhrer” și „Fuscher” „Hudler” „Stümper” „Ripplet” (cirpaci) Arh. St. Brașov, Acte Bresle, II, 14 și I, 81, anexa 8; cf. E. Limona: *Colecția Acte în legătură cu breslele brașovene*, în „Arhivele Statului, 125 ani de activitate”, București, 1957, p. 340.

⁸ Arh. St. Brașov, Acte Bresle, I, 81, anexa 5.

⁹ Ibidem, anexa 8.

¹⁰ *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului Brașov*, vol. I, București, 1955 (în continuare CDR), p. XLV, nota 256 și document nr. 145; vezi și intervenția, voievodului Brîncoveanu (1698 aprilie 18) C.D.R., I, nr. 154 cu aceeași hotărîre de a reține și a vinde vîlței; apoi anunțul venirii rucărenilor la Brașov (1698, aprilie 19) C.D.R., I, nr. 155; readucerea oilor în hotarul Branului, și închiderea măcelarilor șcheieni datornici (1698 aprilie 25) C.D.R. I, 156; dar și datoria rucărenilor pentru niște grîu (1698, decembrie 18), C.D.R., I, 164, 165; porunca voievodului Brîncoveanu dată rucărenilor să-și plătească datoria (1699 august 19), C.D.R., I, nr. 170, 171.

conflictelor sus amintite, autoritatea sprijinea pe meșterii breslași împotriva celor clandestini. Totuși, deoarece, necesitățile pieții nu puteau să fie satisfăcute de meseriașii breslași, autoritatea se vedea constrinsă a fi cu îngăduință și față de cei neautorizați.

Pentru clarificarea situației a fost necesară chiar o nouă redactare a statutelor breslei măcelarilor sași la 30 martie 1699¹¹.

Șcheienii au avut la început toate drepturile și privilegiile de care se bucurau așa numiții „hospites” sau oaspeți, adică toți cei care trăiau în afara zidurilor cetății, neavind calitatea de cetățeni ai orașului. Cu timpul, din cauza dezvoltării mijloacelor de producție, ei își pierd situația de drept și ajung să fie numai tolerați.

În jurul anului 1700 situația materială și greutățile cu care se luptau șcheienii, trebuie să fi fost deosebit de neprielnice deoarece în cele 19 puncte, adresate judei Brașovului, se cere printre altele ca proprietarii de oi să fie scutiți de impozite, iar tăierea vitelor cumpărate să fie permisă ca mai înainte¹².

De fapt prin diploma din 16 septembrie 1701, românii șcheienii li se dădeau „același libertăți ca și sașilor în privința dreptului de a se organiza și a se îndeletnici cu industria și negoțul”¹³. Dar prevederile diplomei, din 1701, vor fi curînd îngrădite de noile măsuri luate de autoritatea locală ce vor favoriza astfel înțetirea luptei pentru cucerirea pieții.

La 5 aprilie 1710 judele Brașovului pune următoarea rezoluție pe o cerere a măcelarilor sași: „în afară de cei 25 de măcelari valahi, existenți în Șchei, nici un alt român (valah”) nu are voie a tăia carne de porc decît pentru uz propriu”¹⁴.

După registrul pieții Brașovului¹⁵, datînd de la începutul secolului al XVIII-lea, măcelarii șcheieni care au primit la 7 iunie 1712 învoirea judei de a tăia și vinde vite mari și mici erau în număr de 12¹⁶ cei care aveau voie să taie și să vîndă porci, oi și miei 14¹⁷ iar cei care puteau tăia și vinde numai oi și miei 5¹⁸. Deci în total numărul măcelarilor români se ridica la 31.

Se mai spune în acelaș registru că, în cazul cînd unii din ei s-ar retrage sau ar deceda, locurile lor să fie ocupate de alții, care devin astfel deținătorii vremelnici ai scaunelor de măcelărie.

Peste cîtiva ani autoritățile orașului stabilesc numărul de ordine, modul de funcționare și controlul scaunelor de măcelărie. Tot în registrul pieții (Marktprotokoll) sînt notate și scaunele deținute de români. Scaunul

¹¹ F. W. Seraphin, *Verzeichniss der Kronstädter Zunft-Urkunden*, Brașov, 1886, p. 8, Statutele au 116 puncte.

¹² Arh. St. Brașov, A. M., 3/1700, anexa 2.

¹³ Dr. I. D. Morga, *Înființarea Gremiului comercial levantin din Brașov*, în „Analele Academiei de înalte studii comerciale și industriale”, Brașov, 1941, p. 614.

¹⁴ F. W. Seraphin, *op. cit.* p. 10.

¹⁵ Arh. St. Brașov, IV.U.1, *Kronstädisches Markt-Protokoll, durch Simonem Christophori eingeführt im Jahr 1714*, p. 30/31, lista măcelarilor români.

¹⁶ I. Thodoran Hodze, X Vasi Orghidan, 3 Velikan Mocse, 4 Jane Erbess, 5 Dumitru Szekerojul, 6 Thodor Tzapul, 7 Mittre Bucyine, 8 Vlad Söcze, 9 Thodor al Valikan, 10 Potlocse, 11 Kresune Mucse 12 Opere Macs.

¹⁷ Bukur Suczajka, 2 Dumitru Fulge, 3 Dumitru Bodje, 4 Radul Herba, 5 Thodoran Szekerojul, 5 Barbul Kattane, 7 Stinge Altan, 8 Dumitru Mumjitan, 9 Stancsul Furnik, 10 Jeon Sussajkul, 11 Radul Drakul, 12 Nekulle Veveritze, 13 Radul Czincsoj, 14 Vaszi Kakacse.

¹⁸ Bukur Velikan, 2 Gabrille Chertul, 3 Juon Tigaje, 4 Vaszi Fiskott, 5 Petru Stan.

nr. 19, de exemplu, a avut drept proprietar la început pe Oppre Maatz (sic), acela cu nr. 20 pe Stinghe Oltean, iar acela cu nr. 24 pe Thodoran Szekeeroul (sic)¹⁹.

Măcelarii șcheieni care primiseră autorizația de tăiere și de vindere a cărnii, deci din punct de vedere juridic nu-și exercitau meseria în mod ilegal, nu aveau totuși dreptul de a forma o breaslă, fiind considerați ca simpli particulari, fără drepturi definitive.

Se pare că în 1724, chestiunea ajunsese deosebit de acută deoarece la 14 februarie breasla măcelarilor sași cere judeului ca „încetul cu încetul să fie stirpiți toți măcelarii nebreslași iar îndată ce moare unul nu trebuie îngăduită înlocuirea lui cu o rudă, sau sub alt pretext”. Constatind că nici o altă breaslă din Brașov nu este atât de îngăduitoare cu nebreslașii ca a lor, deoarece le dă voie să-și exercite meseria, cer ca măcelarii valahi să fie excluși din tăiatul cărnii de vită și de porc și să li se dea voie să taie numai carne de oaie, berbece, capră și miel²⁰.

Avem deaface cu primele semne retrograde din viața breslelor autorizate. Mărirea producției, concurența, neînțelegerile și conflictele interne din sinul breslelor au produs o lipsă de încredere chiar față de autoritățile administrative. Propunerile breslei măcelarilor brașoveni prevăd limitarea programului producției neautorizate la tăierea și vinderea cărnii de calitate a doua, sperînd că prin aceasta vor putea avea unele avantaje materiale.

Autoritățile Brașovului aprobă propunerea breslei pentru trei luni cu singura condiție ca măcelarii breslași să aprovizioneze cu carne atât orașul cît și suburbiile ca Brașovul Vechi unde bresla va trebui să țină un scaun de măcelărie. Dacă breasla nu va face aceasta se va reveni la ceea ce a fost înainte²¹.

Împărtășim opinia că tot lipsurile i-au îndemnat, și pe cetățenii și „bătrîni” din Brașovul Vechi constituiți în vecinie, să adreseze judeului o cerere pentru a permite măcelarilor români „a căror liberate este deja destul de limitată” să taie carne de vită și de porc, deoarece s-a auzit că breasla măcelarilor autorizați vrea să-i împiedice de la aceasta. Sărăciea suburbiei ar fi lovită de această măsură, spun brașovenii în aceeași cerere, deoarece de la măcelarii „valahi” se poate obține carne mai ieftină²².

În lupta economică dintre cele două tabere, producția meșteșugărească autorizată, fiind avantajată de sprijinul tacit al autorității legislative (judele Brașovului) bazîndu-se și pe organizarea legală (aprobarea statutelor) credea că va putea ieși din încurcătură dacă va cere din nou desființarea completă a producției neautorizate. În anii trecuți aceasta nu s-ar fi mărginit, spuneau ei, numai la exercitarea meșteșugului măcelărie, ci s-ar fi ocupat și cu facerea straielor (Pokrutze), a găitanelor, cu creșterea oilor și cu pescuitul²³. Într-un alt memoriu adresat la 20 martie 1726

¹⁹ Arh. St. Brașov, IV, U. 1, nr. 55, p. 217–219 „Register der Fleisch-Bänke von anno 1721”.

²⁰ Arh. St. Brașov, Acte Bresle, I, 72, anexa 6.

²¹ Ibidem, anexa 5.

²² Ibidem, anexa 1; E. Limona, *op. cit.*, p. 340 crede că vecinia aceasta ocupa un loc important în conștiința publică. Rivalitățile și interesele personale nu hotărâau, ci interesele comunității.

²³ Arh. St. Brașov, Acte Bresle, I, 72, anexa 4.

judelui Sibiului Teutsch²⁴, breasla măcelarilor mai invocă și alt argument „starea de mizerie” și „completa ruină” la care a ajuns.

Pornind de la organizarea legală, autoritatea supremă legislativă a Sibiului definește breslele ca pe un fel de „monopoluri” cu drepturi exclusive bine definite care produc diferite mărfuri pe cale manuală. În afară de drepturi, breslele au și obligații dintre care cea mai imperioasă era aprovizionarea populației în orice împrejurări adică și în timpul stărilor excepționale (războaie, foamete, epidemii, etc.) cu mărfuri produse în cantități îndestulătoare și la prețuri accesibile²⁵.

Autoritatea legislativă a Brașovului nu putea trece peste un imperativ categoric de împrejurări: apărarea intereselor întregii populații a orașului. Prin desființarea completă a producției neautorizate, ar fi avut de suferit întreaga economie a orașului. Lipsa de carne era permanentă, lipsa de piei crude necesare susținerii producției altor bresle creștea simțitor. De aceea judele revine la o hotărâre anterioară limitind producția neautorizată fără să o desființeze²⁶.

În lupta aprigă dintre cele două tabere un rol important l-au avut sursele de aprovizionare cu materie primă.

Măcelarii breslași își procurau vitele de tăiere de la târgurile săptămânale din orașele apropiate și de la țărani din satele din jurul Brașovului.

Măcelarii nebreslași având legături cu principatele și cu Banatul timișan cumpărau vite și de acolo, la prețuri mai convenabile, ceea ce le dădea posibilitatea să pună pe piață carne mai ieftină.

În cel mai vechi cod juridic al orașului Brașov, datind de la începutul secolului al XVI-lea (reconfirmat mai târziu), se spune²⁷ că nimeni nu are dreptul să vîndă sau să exporte afară din țară vite mari. Cu atît mai puțin era permis exportul vitelor îngrășate, numai măcelarii avînd dreptul să vîndă și să exporte la târgurile anuale vitele cumpărate în principate. „Dacă vor fi prinși că vînd sau exportă vite cumpărate sau îngrășate în Țara Bîrsei — se spune în aceleași legiuri — vor fi pedepsiți de judele orașului Brașov”.

Posibilitatea de a cumpăra materii prime și mărfuri de mare consum într-o parte și apoi a le vinde acasă pentru aprovizionarea populației, s-a adeverit a fi un mijloc eficace, mai ales în împrejurări excepționale.

Mesteșugarii nebreslași scheieni au adus mari servicii cauzei comune, în timpul marilor depresiuni economice intervenite în urma războaielor și războaielor: răscoala lui Francisc Rakotzi II (1703—1711); războiul

²⁴ Ibidem, A. M. 7/1726, anexa 1-a.

²⁵ Ibidem, 7/1726.

²⁶ Ibidem, Acte Bresle, I, 72. La 27 martie, Magistratul Brașovului hotărăște:

1. Cei 12 măcelari „valahi” de carne de vită nu au voie să taie săptămînal 12 vite ci numai 6, restul de 6 trebuind să fie înlocuit de măcelarii sași:

2. Carne de porc va fi tăiată zilnic numai la 2 scaune de măcelărie „valahe” la unul al măcelarilor de vită și la altul al măcelarilor valahi de carne de oaie, un al treilea scaun nu mai este permis:

3. În privința cărnii de berbec, oaie, capră și miel, măcelarii valahi au libertatea nelimitată ca și pînă acum:

4. Breasla măcelarilor e obligată să țină un scaun de măcelărie în Brașovul Vechi și să vîndă acolo orice fel de carne.

²⁷ Arh. St. Brașov, U. 98, „Decretae Coronensium hoc est: liber Senatus Consultorum seu Plebiscitorum Civitatis Coronensis, 1555, după Thomas Tartler, *Collectanea zu einer Partikulär Historie von Kronstadt*, vol. II, 1820, p. 49.

austro-ture (1717), invazia tătarilor (1717); războiul austro-ruso-ture (1737/39) dar mai ales în timpul epidemiilor de ciumă (1709/10, 1717/21, 1736) sau a epizodilor, cît și în timpul rechizițiilor și a impozitelor excepționale. În aceste situații, meseriașii au aprovizionat întreaga populație cu carne și alte alimente, fapt pentru care judele Brașovului le dă la 14 iunie 1724 un certificat de devotament cetățenesc, față de împărat.²⁸ În timpul marilor epidemii și epizodii din prima jumătate a secolului al XVIII-lea autoritățile sînt nevoite să ia o mulțime de măsuri pentru menținerea stării populației. Vitele sănătoase sînt separate de cele bolnave pentru a nu produce îmbolnăvirea oamenilor, iar angajații orașului așa numiții inspectori ai pieții trebuie să controleze carnea tăiată la măcelării.²⁹ Se opresc tirgurile, se interzice vinderea cîrnilor vitelor bolnave care trebuiau îngropate adînc în pămînt³⁰, se instituie cordoane sanitare bine păzite avînd carantine cu pășuni pentru vite³¹, rămînînd astfel necultivate mari suprafețe agricole³², se ordonă respectarea strictă a regulilor de igrină; gunoiul și măruntaiele vitelor bolnave urmînd să nu mai fie aruncate în apele curgătoare³³. Atît guberniul Transilvaniei cît și judele Brașovului revin la ordinele date în 1742 ca în timpul epidemiilor nimeni să nu treacă în zonele interzise fără hîrtii, „pasuri” semnate și vizate de cei în drept³⁴.

Autoritățile locale trebuiau să controleze și aplicarea anumitor reguli igienice ale tăierii și distribuirii cîrnilor.

În lipsa unui abator în Brașov, tăierea vitelor se făcea în curțile sau în grădinile măcelarilor. Măruntaiele și celelalte resturi erau aruncate în pîrîul de scurgere care cobora din Șcheii Brașovului în cetate și ieșea apoi prin suburbia Bartolomeu. Acest pîrîu fusese transformat într-un fel de canal colector.

Odată cu dezvoltarea orașului în anul 1729, se dispune ca bresla măcelarilor să-și clădească un abator la periferia orașului. Neputîndu-se realiza, autoritățile ordonă, la 9 iulie 1729, măcelarilor să aibe un vehicol propriu în care să transporte resturile rezultate din tăierea animalelor, de la casele lor, mult mai departe în canalul de scurgere al bălăriilor³⁵.

Judele Brașovului dă dispoziție inspectorilor pieții să vegheze ca scaunele de măcelărie pe care se făcea distribuirea cîrnilor în diferitele suburbii ale Brașovului să fie ținute curate, să fie spălate cu apă de var, atît înainte cît și după distribuire, mai ales în timpul verii, iar resturile să fie aruncate imediat pentru a evita „infectarea aerului”.

Creșterea producției autorizate și neautorizate a fost încontinuu frînată în mersul ei normal de anumite constrîngerii. Dintre acestea im-

²⁸ Direcția generală a Arhivelor Statului, *Arhiva Magistratului Brașov*, Inventarul Actelor neînregistrate (în continuare Arh. M. Inv. A neînreg.) vol. I, București, 1959, p. 75, nr. 318. La 14 iunie se menționează că în timpul invaziei turcești și a răscoalei rakojiene, șcheienii au luptat cu prețul vieții lor. Două dintre ei făcînd oficiul de curieri și căzînd în mîna dușmanilor a fost uciși în chinuri grozave.

²⁹ Arh. St. Brașov, A. M., 20/1726.

³⁰ Ibidem, 43/1736.

³¹ Arh. St. Sf. Gheorghe, fond Trei scaune, 1/1741.

³² Arh. St. Sibiu, fond F., Dezbatările Dietei Transilvanice, dosar nr. 5/1740.

³³ Arh. St. Brașov, A. M., 27/1745.

³⁴ Arh. St. Sf. Gheorghe, fond Trei Scaune, 94/1749.

³⁵ M. G. Hermann „Das alte u. neue Kronstadt”, Hermannstadt, 1883, 1887, vol. I, p. 203–204.

pozitele și taxele impuse de autoritatea administrativă au devenit o adevărată povară pentru contribuabili.

Ca și în celelalte districte ale Transilvaniei, Brașovul fusese impus de curtea Habsburgică la plata unei sume din datoria publică³⁶, iar pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere a trupelor cantonate în diferite localități cetățenii orașului plăteau în bani sau în natură un impozit numit „Portion” sau „Service”³⁷, cota fixată pentru fiecare locuitor depinzând de veniturile personale și de alte criterii.

Judele Brașovului ordonă în 1712 comisiei speciale să aprecieze la justa valoare veniturile fiecăruia pentru a nu mai primi reclamații și să stabilească dacă prin activitatea lor meșteșugarii neautorizați nu împiedică activitatea producției autorizate³⁸.

În 1731 „portionul” locuitorilor din Satulung varia între 1—7 florini anual³⁹, iar în 1732, acela de la Purcăreni între 2—2,50 florini anual⁴⁰.

În repetate rânduri breasla măcelarilor brașoveni cere reducerea „portionului”. La rindul ei la 4 aprilie 1740, însăși națiunea săsească roagă curtea vineză să admită aminarea restanțelor de impozite⁴¹.

Un impozit indirect greu era și obligația măcelarilor breslași de a da carne bună, la preț redus pentru armată. În anul 1711, prețul cărnii de vacă este fixat de jude în acest scop la 2 cruceri (sau 3 denari)⁴², dar mai târziu, în 1728⁴³, în urma protestelor este urcat la 2 cruceri și jumătate pentru a ajunge chiar la 4 cruceri în 1740⁴⁴.

Bazați aproape pe aceleași motive, măcelarii breslași cer din nou, la 9 martie 1750, desființarea măcelarilor neautorizați⁴⁵. Judele aprobă cererea în anumite condițiuni: „turburătorii” să fie înlăturați treptat prin deces, breslașii să aprovizioneze orașul și suburbiile cu carne suficientă și ieftină, iar fiecare breslaș să-și plătească la timp impozitele.

Breasla măcelarilor neîndeplinindu-și decît parțial obligațiile, judele Brașovului revine la 3 august 1754⁴⁶, acordind vechile drepturi măcelarilor nebreslași. Partea adversă protestează arătînd că nebreslașii s-au înmulțit la 29 în paguba lor, au urcat prețul cărnii la 4 cruceri funtul, sprijinind și exportul de vite în principate⁴⁷.

³⁶ Ibidem, p. 157. Pentru cele șapte districte săsești ale Transilvaniei contribuția pentru anul 1726 era de 261.000 florini și 9000 cible de grlu, iar pentru 1727 de 137 617 florini. În anul 1730 se fixează pentru orașul Brașov contribuția excepțională la 4000 florini anual iar între 1735—1750 la 2000 florini anual (M. G. Hermann, *op. cit.*, vol. I, p. 201).

³⁷ Guberniul Transilvaniei roagă pe Magistratul Brașovului să livreze 96 vite pentru tăiere drept impunere în natură. (Arh. St. Brașov, A.M., 1703/13).

³⁸ M. G. Hermann, *op. cit.*, vol. I, p. 143.

³⁹ Arh. M. Inv. A. neînreg. vol. I, p. 98, nr. 450.

⁴⁰ Ibidem, p. 108, nr. 512.

⁴¹ Arh. St. Sibiu, fond Dezbaterile Dietei Transilvaniei, dosar nr. 5/1740.

⁴² Arh. St. Brașov, IV, C. 2 (Reg. Seewaldt), p. 343.

⁴³ Ibidem, A. M., 17/1728.

⁴⁴ Ibidem, Acte Bresle I, nr. 77.

⁴⁵ Ibidem, nr. 71.

⁴⁶ Ibidem, Protocolul ședințelor Magistratului, 1753/54, p. 137 și 139.

⁴⁷ Ibidem, A. M. 94/1754. Breasla măcelarilor a fost pusă de multe ori în situația de a nu mai găsi vite de cumpărat în districtele Brașovului și Trei Scaune, deoarece vitele erau duse în principate unde aveau preț mai bun, din cauza războaielor, epidemiilor, etc. (cf. C.D.R., I, nr. 5, 135, p. 172). Negustori de vite erau Petcu Setraru, Theodor Ciurcu, Ion Bidul, Anghel Merișanul, Antonie Constantin, Hagi Polizu, Zaharia Nicolau, Dimitrie Diamandi, Ion Vlad,

În 1762 se intentează un proces care nu este judecat la Brașov ⁴⁸. Se hotărăște ca nebreslașii să taie alte animale și nu vite mari pe care trebuia să le cumpere dintr-altă parte și nu din Țara Bîrsei ⁴⁹.

În anul 1773 judele Brașovului primește o nouă plîngere din partea măcelarilor breslași. Aceștia arată că măcelarii nebreslași au reușit să-și asigure importante venituri departe de Brașov și de Țara Bîrsei. Bazat pe aceste considerații, judele Brașovului interzice cu totul măcelarilor nebreslași șcheieni tăierea animalelor și vinderea cărnii ⁵⁰.

Prin decretul dat de Împăratul Iosif al II-lea la 18 octombrie 1784 măcelarii români nebreslași primesc dreptul de a tăia carne dacă cunosc bine meseria. Ei vor putea să fie primiți în bresle odată cu acordarea cetățeniei orașului ⁵¹.

Alt decret imperial dat la 11 iulie 1785 anulează toate dispozițiile anterioare ale Magistratului Brașovului și dă măcelarilor români șcheieni toate drepturile ca și tuturor celorlalți cetățeni ⁵².

În baza acestui decret aulic românii pun scaune de măcelărie și în celelalte suburbii ale orașului. Măcelarii sași protestează iar judele Brașovului dispune ca românii să nu țină scaune de măcelărie decît în Șcheii Brașovului ⁵³.

Aceleași fenomene economice apar și după 1785 cînd autoritățile fac încercări nereușite de a procura carne ieftină și suficientă pentru consum. Criza durează pînă în anul 1789 cînd judele permite oricui să facă tăieri de vite în schimbul unei taxe de 6 cruceri.

Concurența aceasta mare nu este însă pe placul măcelarilor breslași care se plîng din nou în 1790 judelei Brașovului că au fost privați de vechile lor drepturi ⁵⁴. Măcelarii români șcheieni apelează la rîndul lor la toate autoritățile arătînd că au aproape drepturi egale. Mai pomenesc și de serviciile făcute populației în timpuri grele ⁵⁵. Nereușind să obțină ceea ce doreau, se adresează curții imperiale care ținînd seama de toate considerațiile întărește dispozițiile date anterior, adică în anul 1784 ⁵⁶. Într-altă dispoziție anexă se spune că se pot bucura de toate drepturile numai românii deveniți cetățeni ai orașului Brașov ⁵⁷.

Primind aceste reconfirmări de drepturi măcelarii români șcheieni încep să țină în anul 1791 scaune de măcelărie și în celelalte două suburbii ale orașului. Breslașii protestează din nou și obțin din partea judeului o hotărîre conform căreia măcelarii români n-au voie să taie carne de vită decît în Șchei.

Micu Voicu, Radu Cacion. Dar împrejurările se schimbau. Aceași negustori aduceau vitele din principate pentru măcelării șcheieni nebreslași. De multe ori însă vitele le-au fost confiscate de către măcelarii breslași fără să fie despăgubiți, ceea ce le producea de flecare dată mari pagube, o jalbă adresată Magistratului (A. M. 235/1774, anexa 1), este semnată de măcelarii: Florea Orghidan, Vasile Voina, Nicolae Boghină, Ion Stinghe, Bucur Pitiș, Nicola Soffna, Ion Boritzu, Vasile Fulga și alții.

⁴⁸ Arh. M. Inv. A neînreg. vol. I, p. 364 nr. 1835.

⁴⁹ Arh. St. Brașov, Protocolul ședințelor Magistratului 1762/53, p. 57.

⁵⁰ Ibidem, Protocolul ședințelor Magistratului 1773.

⁵¹ Ibidem, IV, U. 4, 1782— 1806 „Eigene Verfassung der Königl freyen Stadt Kronstadt”.

⁵² M. G. Hermann, *op. cit.*, vol. II, p. 336.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, p. 177.

⁵⁵ Ibidem, p. 335.

⁵⁶ Ibidem, p. 336.

⁵⁷ Ibidem.

Disputa continuă și în anii următori, adică între 1793 și 1799, când fiecare din cele două părți obține rind pe rind dreptatea de partea ei. O hotărâre a curții imperiale de la Viena din 22 iulie 1800, pune capăt acestei controverse în sensul că măcelarii români șcheieni avînd toate drepturile și obligațiile cetățenești nu pot fi excluși de la întrebuintărea celor 14 scaune de măcelărie din cuprinsul orașului, indiferent în ce suburbii s-ar găsi ele. În același decret se mai spune însă că breasla măcelarilor va primi o nouă organizare⁵⁸.

Din analiza principalelor faze ale divergențelor dintre breasla măcelarilor autorizați și a celor neautorizați șcheieni se poate trage concluzia că acestea se datoresc unor cauze economice legate de împrejurările locale interne și externe. Dintre acestea amintim diversitatea surselor de aprovizionare, frecvența epidemiilor și severitatea măsurilor igienice ordonate de autoritatea locală, existența războaielor și a depresiunilor economice care le urmează, mărirea impozitelor și a obligațiilor meșteșugărești de a furniza carne la prețuri reduse pentru armată.

Pentru a convinge autoritatea că dreptatea este de partea lor fiecare din cele două tabere recurge la aceleași argumente: meritele față de populație prin aprovizionarea făcută în timpuri grele, executarea ordinelor și dispozițiilor date, plata la zi a impozitelor și taxelor fixate.

Rivalitatea de natură economică, ne dă posibilitatea să observăm însă afirmarea tot mai pronunțată a elementului românesc în viața economică a Transilvaniei, în secolul al XVIII-lea, favorizată de variatele legături existente în cursul evului mediu între cele trei țări române.

Siliți să se limiteze la sursele de aprovizionare ale districtului Brașov, fără prea multe legături peste hotare, neputînd găsi totdeauna soluții adecvate, și fără să poată avea inițiativa, măcelarii breslași cunosc o perioadă de declin mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Întreprinzători, cu multe posibilități, în căutarea de noi mijloace, avînd ajutorul negustorilor brașoveni din principate și al celor localnici au putut face față mai bine împrejurărilor, fapt pentru care, la 22 iulie 1800, Curtea de la Viena le recunoaște dreptul de a întrebuinta cele 14 scaune de măcelărie din cuprinsul orașului Brașov.

Privită în ansamblu, lupta îndelungată a măcelarilor breslași împotriva celor neautorizați constituie o frînă în calea dezvoltării progresului tehnic ducînd implicit la limitarea producției meșteșugărești.

RÉSUMÉ

Sur un matériel d'archives inédit, réuni dans des sources locales et complété par des matériaux publiés, l'auteur présente les principales phases des divergences entre la corporation des bouchers possesseurs d'une autorisation et les bouchers de Șchei dépourvus d'une telle autorisation. Les deux étapes — de 1711 à 1749 et de 1749 à 1800 — sont caractérisées par l'intensification continue des divergences dues aux mêmes causes : guerres et dépressions économiques, augmentation des impôts et difficultés dans l'approvisionnement, fréquence des épidémies et rigueur des

⁵⁸ Arh. St. Brașov, A. M., 1997/1800.

mesures de combat. Tout cela, des années durant, a amené de graves restrictions d'ordre économique.

Entrepreneurs, jouissant de grandes possibilités, aidés par les négociants du pays et par ceux des principautés, les bouchers roumains pas enrégimentés dans la corporation ont réussi à se débrouiller mieux dans ces occurrences, tandis que les bouchers membres de la corporation, sans relations à l'étranger, n'ont pas été à même de trouver toujours les solutions adéquates et ont eu beaucoup plus à en souffrir. Les divergences et la lutte entre les deux partis qui en a résulté a eu un caractère rétrograde et a causé pour une grande part la réduction de la production.

PROTOCOLUL TABEREI NOBILILOR DE LA GĂNEȘTI (16 NOIEMBRIE — 11 DECEMBRIE 1784)

I. RANCA

Reacția nobilimii transilvănene față de marea răscoală a lui Horea nu s-a bucurat încă de o cercetare exhaustivă. Tema a fost abordată pentru prima dată de N. Densușianu¹ în monumentală monografie apărută în anul 1884, dedicată răscoalei.

Insurecția nobilimii ocupă un loc important și în lucrarea închinată desfășurării răscoalei lui Horea în comitatele Turda și Cluj de acad. David Prodan², iar referiri la formele și efectele reacțiunii nobilimii transilvănene s-au făcut de aproape toți cercetătorii care s-au oprit asupra acestui important moment al istoriei noastre.

Dacă în Munții Apuseni, zona centrală a răscoalei, nobilimea a fost paralizată și redusă la tăcere prin acțiunile directe ale răsculaților, regiunile mai periferice, comitatele Cluj și Turda, ba chiar și cele mai îndepărtate, Tîrnava, Odorhei, Făgăraș, cunosc fenomenul insurecției inițiat de nobilime. Aici, frica de răspîndirea răscoalei, sau de izbucnirea unor răscoale locale, a inspirat o grabnică organizare a nobilimii, acțiune care de teama unei dezaprobări a Curții imperiale, a căutat să se motiveze printr-un impresionant număr de memorii, protocoale corespondență procese și sentințe aflate în prezent în arhivele oficialităților comitatense, a magistratelor orășenești, cit și în arhivele familiale.

Cercetările întreprinse în legătură cu răspîndirea răscoalei lui Horea în partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei³ au scos la lumină documente ce atestă în această parte a țării, o insurecție nobiliară bine organizată și de lungă durată. Asupra acesteia vom insista în cele ce urmează, contribuind cu date noi, la cunoașterea luptei iobăgimii, din centrul Transilvaniei, pentru eliberarea socială și națională, desfășurate concomitent cu acțiunile răsculaților din Munții Apuseni.

¹ N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785 scrisă pe baza documentelor oficiale*, București, 1884.

² D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Turda și Cluj*, București, 1938.

³ I. Ranca și L. Moldovan, *Contribuții privind răspîndirea răscoalei lui Horea în partea centrală și răsăriteană a Transilvaniei în „Studii”*, tom. 21, (1968), nr. 2, p. 273—288.

Stăvilirea acțiunilor țărănești din centrul și răsăritul Transilvaniei a fost coordonată din Tg. -Mureș unde nobilimea, refugiată sub zidurile cetății orașenești de aici, s-a pus în legătură directă cu Guberniul și cu celelalte organe comitatense de pe cuprinsul Țirnavelor și a Mureșului Mijlociu și din scaunele secuiești pînă la granița cu Moldova.

Vestea despre izbucnirea răscoalei a ajuns la Tg.-Mureș prin scrisoarea lui Miske Lászlo din Petrisat (județul Alba), care înspăimîntat de evenimentele petrecute pe domeniul Zlatnei, în primele zile ale răscoalei, cere Tablei continue a Comitatului Țirnava unit cu Scaunul Mureș, ce își avea sediul aici, „să găsească o formă oarecare pentru a i se asigura viața periclitată” fiindcă a rămas singur în acea parte a comitatului, (Alba de Jos) pentru că „ceilalți <nobili> s-au refugiat pe unde au putut, el singur rămînînd în mijlocul primejdiei ...”⁴. Scrisoarea lui Miske Lászlo datată la 8 noiembrie 1784 ajunge la Tg. Mureș după 2—3 zile, concomitent cu ordinul Guberniului transilvănean prin care, oficial, se vestea izbucnirea răscoalei, și se dispuneau măsuri urgente pentru asigurarea securității publice. Inițiativa luării lor, urgentată și de sporirea știrilor sosite, din tot mai multe surse⁵, a revenit Tablei regești. În ierarhizarea măsurilor adoptate de autorități, se disting două etape: una a organizării pazei orașului, și a doua, de mai lungă durată cu efect pe un teritoriu mai vast, constituind de fapt, organizarea insurecției nobilimii în comitat.

Coordonarea acestor acțiuni a fost încredințată unui organ special instituit. Din inițiativa Tablei regești ce-și avea reședința în Tg. Mureș, a luat ființă o comisie mixtă formată din cîte trei delegați din partea Tablei regești și a Tablei continue a Comitatului Țirnava unit cu Scaunul Mureș, consemnată în actele vremii sub denumirea „Comisia mixtă delegată pentru combaterea răscoalei”. Președinte al acesteia a fost ales președintele Tablei regești, Miko Miklos de Bodok.

Prima măsură luată pentru asigurarea pazei în oraș a fost împinzirea străzilor cu străji, în număr de 80, organizate în schimburi, de cîte 24 de ore. S-a mai hotărît chemarea în ajutor a unei companii de secui din regimentul grăniceresc. Pentru asigurarea liniștei în satele comitatului s-a dispus de asemenea ca toți nobilii să se organizeze în cete. Prima trecere în revistă a nobilimii insurgente din fostul Scaun al Mureșului s-a făcut în locul din oraș, numit „Cimpul țiganilor”⁶. Potrivit necesităților impuse de situația geografică a comitatului nou înființat al Țirnavei unit cu Scaunul Mureș⁷ gărzile nobililor urmau să fie dizlocate în trei puncte principale spre a putea stăvili, eficient, pătrunderea pe teritoriul comitatului a ceteilor de răsculați venite din spre Munții Apuseni. Asemenea tabere de nobili urmau să se organizeze la Band, la Iernut și la Gănești pe Țirnava Mică.

Tabăra nobililor adunați la Gănești ce a întrunit cel mai mare număr de forțe pedestre și de cavaleri, și-a desfășurat activitatea în mod organizat, nobilii fiind împărțiți militărește pe plutoane (czug), iar pentru aprovizionare desemnîndu-se comisari speciali.

⁴ Arh. St. Tg. Mureș, fond Scaunul Mureș, colecția Comisiei mixte, delegate pentru combaterea răscoalei lui Horea, doc. nr. 7 din 8 XI 1784 (în continuare, Colecția Horea).

⁵ Ibidem, doc. nr. 13, 19, 20, 21, 32, 46, 55, 65, 88, 89, 120.

⁶ Ibidem, fond Primăria Municipiului Tg. Mureș, doc. nr. 3116/b/1784.

Activitatea zilnică desfășurată de Tabăra nobililor din Gănești a fost consemnată în „*Protocollum Super actis, factis et Conclusis Universitatis Nobilium Inelyte Co* <mi>t<a>tus de Küköllö cum Sede Marus Uniti ad Po<sesi>onem Küküllö Galfalva di<e>remq<ae>16 um 9 br<is>A<nno> 1784, indictum, sub inspectione Illu<str>orum D<omi>norum Comitum Ladislai de Bethlen et alterius Ladislai Tholdalagi Commissionaliter delegatorum Commendantium Commissariorum congregatae Concinnantum”⁸.

Acest document din al cărui conținut desprindem informația care face obiectul lucrării de față se păstrează la Arhivele Statului din Tg.-Mureș, în fondul Scaunului Mureș, Colecția Comisiei mixte delegate pentru combaterea răscoalei lui Horea, prezentându-se sub forma unei fascicule avînd 15 file (29 pagini) scrise ușor lizibil, de dimensiunea 38/24 cm. bine conservat, depus în fond, la colecția respectivă, la înapoierea nobilimii de la Gănești odată cu dizolvarea taberei.

Tabăra nobililor mobilizați la Gănești, pe Tirnava Mică, expresie a organizării insurecției nobiliare îndreptate împotriva răscoalei lui Horea a funcționat ca organ înarmat al Comisiei din Tg.-Mureș pentru combaterea răscoalei. După cum rezultă din protocol, Comisia din Tg.-Mureș a încredințat funcțiile de comandanți lui Ladislau Bethlen și Ladislau Tholdalagi.

Încă din prima zi a sosirii nobilimii în tabără, la 16 noiembrie 1784, comandanții au dispus numărarea și consemnarea în liste pe circumscripții a celor de față, constatîndu-se prezenți un număr de 122 călăreți și pedestrași. Se pare că în această cifră nu intra nobilimea din întregul comitat, deoarece între primele măsuri dispuse de comandanții taberei se înscrie și dispoziția mobilizării nobilimii și din cea de a treia parte a comitatului, circumscripția de jos a Tirnavei. Dispoziția privea pe Miske László, vicecomite în această parte a comitatului, care trebuia să-și adune nobili în tabără la Petrisat, iar dînsul să nu lipsească sub nici un motiv dintre ei. Atribuțiile acestei tabere mai mici, erau de a păzi granițele de sud-vest ale comitatului, patrulînd de la Petrisat pînă la Pánade. Se mai dispune trimiterea unui corp de 15 nobili conduși de unul mai isteț (*egy jó okos ember*) la Sinmiciăuș și Veseuș, care, incartiruiți în curți nemesești să vegheze la pornirile țaranilor de acolo și de prin împrejurimi, raportînd despre executarea acestor măsuri atît comandanților taberei din Gănești, cit și celor din Iernut.

Constatîndu-se că o mare a nobilimii s-a refugiat în orașe eschivîndu-se de la insurecție, se dispune acestora prin corespondență să revină în tabere „altfel să fie siguri toți cei ce s-au sustras, că deosebit de amenda

⁷ Scanul Mureș a încetat să mai existe ca unitate independentă, în urma reformei administrative — teritorială a lui Iosif al II-lea din 3 iulie 1784 care l-a contopit cu comitatul Tirnava, adăugîndu-i cîteva localități din zona pămîntului liber regesc. Scopul noii împărțiri în 11 comitate a Transilvaniei a fost de a realiza artificial o singură „națiune” compusă din toate națiunile de aici, desființînd autonomiile locale ale fostelor comitate, scaune, districte, pentru a fi astfel mai ușor guvernate de la centru Cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 13.

⁸ Arh. St. Tg. Mureș. Colecția Horea, nr. 110/11 XII 1784 „Protocolul actelor faptelor și hotărîrilor obștii nobililor din comitatul Tirnava unit cu Scaunul Mureș adunați în satul Gănești cu începere de la 16 noiembrie 1784 sub conducerea conților Ladislau Bethlen și Ladislau Tholdalagi, delegați împuterniciți ai comandamentului Adunării comisarilor”.

marchală⁹, chiar dacă ar merita să fie slujbași ai comitatului, din cauza neglijării acestei îndatoriri, vor fi disgrațiați ne mai fiind admiși să ocupe funcții oficiale”¹⁰. Pentru ademenirea nobilimii în tabără s-a comunicat că potrivit hotărârii Comisiei supreme (din Tg. Mureș) finul, furajele și carnea, vor fi distribuite gratuit nobilimii mai sărace, iar în privința aprovizionării nobilimii înstărite, aceasta se va face prin contribuție proporțională, impunându-se magnații și nobilii, după avere. Nobilul Sombori Sándor s-a oferit a aduce voluntar în tabără 200 de cîble de furaje.

În vederea preluării zonei de acțiune, s-a mai dispus efectuarea unor recunoașteri în comitatul Alba de jos pentru a putea afla date despre „tilharii adunați în mod criminal, care pîndesc libertatea noastră nobiliară, cît de numeroși sînt, de ce nație sînt, ce arme au, unde s-au așezat, ce intenții au și unde vor să-și continue prădăciunile”¹¹.

După luarea primelor măsuri pentru asigurarea liniștei în satele dimprejur, au fost inițiate acțiuni de represiune în localitățile Șoimuș și Coroi, de unde „semeția manifestată de români a ajuns în fața Comisiei din <Tg. Mureș>. S-au ordonat represalii și asupra țiganului fierar din Adămaș care a confecționat românilor de acolo și altora, lănci ...”¹².

În ziua următoare sosirii în tabără, adică în 17 noiembrie 1784, s-a continuat conscrierea nobilimii prezente, alegîndu-se ofițerii „atît superiori cît și inferiori și toată obștea se împarte între aceștia”¹³. Actul încheiat cu ocazia organizării militarești a întregii obști, „Anno 1784 diebus mensis Novembris ide Rükülö Gálfalvára egyben rukkalt Nemes Gavalerialnak <és Infenterianak> nevei és karakterei következnek eszerint ...”¹⁴ cuprinde comandamentul taberei în frunte cu grofii Bethlen László și Tholdalagi László. Urmează, în ordine descrescîndă, căpitanul grof Toldalagi Farkas, locotenentul major Székei Samuel, doi sublocotenenți, Toldalagi Mihály și Iszlai István, un adjutant în persoana lui Agy Iosseff, doi plutonieri, Czeteny Samuel și Horváth Elek.

Au mai fost numiți nouă caporali comandanți de plutoane, după cum urmează: sub comanda caporalului Botos Gergely comandantul primului pluton, s-au pus 14 nobili din obște, dintre care unul era comisarul de aprovizionare cu fin a întregii tabere; sub cea a caporalului Pataki Sándor, comandantul celui de al doilea pluton, 17 nobili; sub cea a caporalului Csanádi Daniel, comandantul celui de al treilea pluton, 13 nobili; sub cea a lui Vita Sándor, comandantul celui de al patrulea pluton, 20 de nobili. Al cincilea pluton condus de caporalul Földvári Farkas precum și cel de al șaselea condus de Földvári Mihály se compuneau, din cîte 12 nobili; în timp ce al șaptelea pluton condus de caporalul Tolnai György avea în componență 11 nobili. Plutonul al optălea condus de Belenysesi Sándor și cel al nouălea cu rolul de gardă personală călărească pe lingă

⁹ Taxă de penalizare stabilită de Adunarea generală a autonomiei locale a Scaunului pentru nobilii care nu se prezentau spre a-și achita obligațiile obștești. La început amenda era de o *marcă* de unde Adunările generale care se întruneau pentru a statornici amen zile erau numite Adunări marchale.

¹⁰ Arh. St. Tg. Mureș, Colecția Horea, nr. 110/11 XII 1784, p. 1.

¹¹ Ibidem, p. 2.

¹² Ibidem, p. 3.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, nr. 74/1784.

comandament, condus de caporalul Iosiff György, erau formate din cîte 12 nobili.

Încă de la început, între tabăra principală a nobilimii din Gănești și taberele din Iernut și Petrisat se poartă o vie corespondență care după ce era citită în plenul comandamentului se înregistra. În ziua de 17 noiembrie 1784 venind vestea că românii din Daia s-au exprimat deschis că „dacă ar ști că românimea care pradă s-ar afla în vecinătatea lor, la Băgaciu, le-ar procura gratuit animale de tăiat, călăuzindu-i și la prădarea <curților> și uciderea propriilor domni de pămînt”¹⁵, comandamentul taberei, înspăimîntat, cere comisiei din Tg.-Mureș în ajutor, armată regulată „pentru înfrîngerea rebelilor”.

În ziua următoare, la 18 noiembrie, între alte ordine emise de comandament reținem pe cel ce vizează mobilizarea în tabăra de la Petrisat a reprezentanților Comunităților libere săsești din circumscripția de jos a comitatului.

Intensificîndu-se acțiunile țărănești în satele de pe Mureș, Comisia mixtă din Tg.-Mureș dispune Taberei din Gănești să dizloce la Iernut un număr de nobili bine înarmați. Se răspunde negativ din lipsa unui număr corespunzător de călăreți. Între timp sosește știrea că la Beșineu (Valea Izvoarelor, județul Mureș) în curtea baronului Bánffy au intrat 10—12 țărani, au spart pivnița, luîndu-și vin pentru băut. Concomitent, sînt chemați pentru a fi avertizați asupra activității și a gîndurilor lor suspecte, cîțiva oameni din Cornești și Adămuș pe Tîrnava Mică. La Seuca, în apropiere, se dispune arestarea unui nobil român din Făgăraș zis Nemeș Sandu pentru că ar fi instigat poporul la răscoală. Pentru pacificarea acestor răzvrătiți, comandamentul taberei din Gănești cere Comisiei din Tg. Mureș să intervină la Guberniu ca o parte din răsculații prinși în comitatul Hunedoarei să fie transferați aici și spînzurați spre a fi exemplu pentru ceilalți care nutresc gînduri ascunse.

În aceeași zi are loc un consiliu de comandament ce ia în dezbatere cazul țiganului (uj paraszt) din Adămuș care a pregătit niște lănci pentru Minea David, David Dabid, Ion Chinceșan din Adămaș și a lui Cociș Mircea din Dîmbău care ar fi afirmat că „umblă vremuri cînd în mîini sănătoase trebuie să se afle arme de nădejde”¹⁶. Constatînd starea de spirit a țărănimii, comandanții taberei dispun gărzii personale să-i urmeze într-o cercetare prin sate pînă la tabăra din Iernut. La întoarcerea de la Iernut se pune pe rol în ședința consiliului de comandament din 20 noiembrie 1784, anchetarea nobilului român Nemeș Sandu administrator de moșie. Martorii audiați îl acuză că ar fi spus în sat la întoarcerea sa dintr-o călătorie recentă, că a văzut o mulțime de oameni care se pregăteau să vină spre a devasta curțile nemeșești și pe domnii lor. Dacă nu-i vor fi găsit, vor căuta pe administratori. La aceasta, a mai adăugat „dacă vor sosi răsculații și el își va dezbrăca haina de administrator și îmbrăcînd un căput țărănesc se va amesteca printre răsculați”¹⁷.

În ziua de 21 noiembrie 1784, fiind duminică, nobilii sînt îndrumați să meargă la biserică și să se poarte bine cu credincioșii spre a nu-i incita

¹⁵ Ibidem, nr. 110/11 XII 1784, p. 3.

¹⁶ Ibidem, p. 7.

¹⁷ Ibidem, p. 9.

la răscoală. După terminarea serviciului divin, nobilii comandați, luînd cu ei o gardă de 28 persoane, au pornit să inspecteze gărzile fixe postate la Cetatea de Baltă, Sinmiclăuș, Petrisat și Veseuș.

La 23 noiembrie 1784, comandamentul taberei din Gănești informează Comisia din Tg.-Mureș despre gravele fapte ce se impută arestatului Kádár Iosif prins la Gogan Varolea și în prezent reținut în închisoarea din Tg.-Mureș, asupra căruia planează suspiciunea de a fi fost mesager al lui Horea în Moldova¹⁸ cît și în secuime, pentru a aprinde flacăra răzvrătirii și printrе iobagii secui. În același raport se cere trimiterea a 25 de militari din armata regulată în satele Șoimuș și Coroi, cele mai răzvrătite în acest timp pe cursul mijlociu al Tîrnavei Mici¹⁹.

În aceeași zi, se ține un consiliu al comandamentului în care s-au dezbătut chestiuni legate pe aprovizionarea cu furaje a cavaleriei. În acest scop, nobilii proprietari din comitat au fost conserși întocmindu-se un tabel cu contribuția impusă fiecăruia, din grîu, ovăz și fin. Au fost conserși în tabel 79 de nobili cărora li s-a impus predarea a 1685 cîble de ovăz, 4534 porții de fin și 456 cîble de grîu²⁰.

În ziua de 24 noiembrie 1784 comandamentul anchetează doi țărani care au fost prinși călătorind fără pașaport, fapt pentru care au fost pedepsiți cu cîte șase lovituri de băț.

În ziua de 25 noiembrie 1785 comandamentul din Gănești este informat de vicepreședintele Szabo Anton că „în Daia, Ivan Ștefan, Ignat Vanu și Popa Dinu sînt gata să înceapă răscoala afirmînd fără teamă, că dacă tilharii răsculați vor sosi și aici își vor sacrifica propriile vite pentru a-i primi cum se cuvine, după care vor intra în rîndul lor, conducîndu-i spre a prăda curțile conților Bethlen Paul și Adam”²¹. Examinînd această veste, comandamentul dispune să fie prinși toți trei și să-i trimită aici la Gănești. În ziua următoare o gardă de nobili deplasîndu-se la Daia îndeplinește ordinul primit, arestînd pe doi din cei trei răzvrățiți. Cel de al treilea, în urma audierii martorilor, este pus în libertate.

Cei doi iobagi arestați din Daia au fost trimiși la închisoarea magistratului din Tg.-Mureș, împreună cu Szabo Francisc din Tîrnăveni, presupus a fi „răufăcătorul” părtaș la devastările din Munții Apuseni.

Cercetările au continuat și în ziua următoare. 27 noiembrie 1784, cînd s-au cules informații mai detaliate despre Szabo Francisc fără a putea însă a-l identifica cu făptașul devastărilor din Abrud.

Atenția anchetatorilor a fost reținută tot atunci de Cindea Petru, ciobanul lui Szentpali Beniamin din Tîrnăveni, care a fost acuzat că s-a exprimat „că dacă ar sosi cetele răsculaților, va pustii cîrdușii de rațe ale stăpînului și fumînd din pipă, în papuci de casă, (instalat domnește în odăi) va vedea cum stăpînul său pribegește pe dealuri”²². Pentru această îndrăzneală i s-au aplicat 25 de bețe, fiind eliberat contra cheazășiei depuse de un cunoscut.

¹⁸ Ibidem, p. 11.

¹⁹ Ibidem,.

²⁰ Ibidem, p. 13 „Specificatio naturarum per Magnates et Nobiles Illustris Comitatus de Küküllő in rationem Nobilium...”.

²¹ Ibidem, p. 15.

²² Ibidem, p. 17.

În zilele următoare 28 și 29 noiembrie 1784 sînt cercetați în continuare iobagii răzvrătiți din Londroman dintre care Constantin Toscu ar fi spus, cu prilejul citirii patentelor de pacificare, „că asemenea scrisori nu-l scapă pe el de iobăgie”²³ și că, „știe el ce se publică dincolo de Mureș”. Pentru această afirmație Toscu este trimis la închisoarea magistrului din Tg.-Mureș. La 29 noiembrie cercetătorul continuă în Seuca, unde „țărării se exprimă deschis și fără nici o reținere că dacă Dumnezeu ar îndrepta încoace trupa răsculaților și pe lotrii care au atacat comitatul Hunedoara, ei ar fi gata să-i călăuzească acolo unde sînt bani, slănină, piine albă și vin bun”²⁴. Pentru arestarea celor care se exprimă astfel, au fost trimiși șase nobili bine înarmați sub comanda lui Horváth Elek. Iobagii arestați sînt Fodor Ioan (primul corifeu), Palfy Gheorghe, Pastor Toader și Ferencz Mihály.

La 30 noiembrie cercetările au fost extinse și în Șoimuș unde Popa Gheorghe, preotul ortodox, ar fi spus cu prilejul citirii patentelor de liniștire că „acestea ar fi numai minciuna domnilor și nu trebuie să li se dea crezare”²⁵. Pentru această „îndrăzneală” anchetatorii au dispus ca preotul să fie arestat, dacă altfel nu se poate, chiar cu forță militară, după care să i se facă o anchetă mai temeinică.

Înmulțindu-se agitațiile țărănești, mai ales în perioada citirii patentelor de pacificare, se crează o situație îngrijorătoare fapt care este descris și în raportul, din 1 decembrie 1784, înaintat Comisiei din Tg.-Mureș (de către comandamentul taberei din Gănești. Se constată cu acest prilej că toată regiunea Tîrnavelor ar fi fost cuprinsă de răscoală, dacă nobilimea n-ar fi împinzit satele cu gărzi.

La 2 decembrie patrulele nobilimii deplasîndu-se la Păncițoara, au arestat pe tinerii Mărginean Ștefan și Bucur Iancu pentru motivul că au scăpat de sub arestul juzilor sătești pe un deținut acuzat pentru răzvrătire. După anchetă li s-au aplicat cîte 25 bețe²⁶. În aceeași zi s-au întreprins cercetări și în Ceaus, Varolea, Gogan și Dîmbău de unde au sosit vești că țărării dau semne de neliniște. Celor reținuți li s-au aplicat cîte 25 bețe în văzul tuturor²⁷.

Primind raportul plin de îngrijorare al comandamentului taberei din Gănești expediat la 1 decembrie, Comisia mixtă din Tg.-Mureș răspunde îmbărbătînd nobilimea aflată sub arme și consolidînd situația lui Bethlen Ladislau în calitate de comandant suprem al taberei.

Printr-o scrisoare din 2 decembrie 1784 comitatul Odorhei informează tabăra din Gănești că și în secuime nobilimea s-a adunat în număr de peste „o mie pentru apărarea patriei împotriva cetelor țărănești răsculate” oferindu-și ajutorul în caz de nevoie.²⁸

²³ Ibidem, p. 18.

²⁴ Ibidem, p. 19.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, p. 20.

²⁷ Ibidem, p. 21.

²⁸ Ibidem, p. 22, doc. nr. 88/3 XII 1784.

Făcînd cunoscut că tabăra nobilimii din Odorhei, mobilizată împotriva răsculaților a fost stabilită la Dumitrești și este pusă sub comanda lui Simény Andrei, Tabla continuă a Comitatului Odorhei, își exprimă dorința să mențină o corespondență permanentă cu tabăra din Gănești. Nobilimea comitatului Tîrnava răspunde cu îmbărbătările cuvenite în astfel de situații ²⁹.

În aceeași zi este arestat la Păncișoara iobagul Bucur Ladislau acuzat de a fi „căzut în genunchi rugîndu-se lui Dumnezeu să îndrume mai repede încoace poporul răsculat, ca apoi să prade și el împreună cu ei” ³⁰.

În 4 decembrie 1784, comandamentul taberei formează o gardă de 18 nobili, puși sub comanda lui Bethlen Adam, pe care-i trimite la Aiud și Alba Iulia spre a se informa despre mersul răscoalei.

La 7 decembrie 1784, a fost adus la Tîrnăveni, sub escortă preotul ortodox român din Șoimuș spre a i se încheia actele de trimitere în închisoarea magistratului la Tg. Mureș. Impunîndu-i-se brutal să recunoască fapte care l-ar desemna drept instigator, Popa Gheorghe din Șoimuș nu se dă bătut, ceea ce întărită și mai mult pe anchetatori. Pentru cauza de a fi agitat poporul la răscoală a fost arestat și Popa Ilie din Odrîhei în casa căruia s-ar fi ținut niște adunări secrete cu oameni și preoți din mai multe sate. Niciunui din ei nu i se pot însă smulge mărturisirile dorite, fapt pentru care comandamentul taberei dispune trimiterea lor la Tg.-Mureș spre a fi anchetați, judecați și întemnițați acolo ³¹.

Înapoiindu-se la 8 decembrie 1784 din misiunea de cercetare îndreptată, nobilul Bethlen Adam cu cei 18 însoțitori au adus multe vești privind mersul răscoalei localizate în Munții Apuseni unde „între Rîmeț și Ponor două sute de soldați din regimentul Gyulai și o sută de secui, s-au ciocnit cu răsculații și după multe focuri de armă au fost nevoiți să se retragă întrucît românii au fost mulți și sporeau mereu, că aceia s-au stabilit între Rîmeț și Ponor cît și în localitățile din împrejurimi, unde țin pichete de jur împrejur și cînd observă ceva, se adună și din munți aruncă pietre și trag din tufişuri astfel, încît soldații călăreți nu se pot apropia de ei” ³². Aceste informații au fost confirmate și de scrisorile trimise comandamentului taberei de către Gyujto Alexandru din comitatul Alba de jos și Vajda Valentin din Sîmniclăuș ³³.

La 9 decembrie 1784 se efectuează o anchetă în Ernea română (sat înglobat orașului Dumbrăveni, județul Sibiu) „unde obștea românească în frunte cu preotul s-ar fi adunat și rugîndu-se lui Dumnezeu au cerut ca răsculații să sosească grabnic”.

Același lucru reiese și din denunțul preotului reformat din Dumbrăveni, Dobolli Daniel care afirmă că „toți românii s-au rugat în frunte cu preotul să sosească poporul răzvrătit fiindcă acum odată a răsărit steaua românilor” (mert most jöt fel edzer az Oláhok csillaga) ³⁴.

²⁹ Ibidem, p. 23.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, p. 25.

³² Ibidem, p. 26.

³³ Ibidem, p. 27.

³⁴ Ibidem.

La 10 decembrie 1784 din ordinul Comisiei mixte din Tg.-Mureș toată nobilimea din Gănești s-a deplasat la Tîrnăveni, unde pe cîmpul de instrucție de aici, i s-a adus la cunoștință ordinul de demobilizare. Adu-nînd toată nobilimea, comandamentul taberei face cunoscut că vor fi reținuți în tabără un număr de 24 de cetățeni și opt infanteriști restul nobilimii se va deplasa fiecare acasă „însă în cea mai mare liniște ca țărănimea să nu bage de seamă, iar cei 24 de călăreți care rămîn aici, să vegheze zi și noapte, să patruleze și dacă observă ceva să raporteze imediat vice-comitetului Domokos Samuel”³⁵. Comandant este numit nobilul Szentpali Benjamin din Tîrnăveni.

Tot atunci s-au dispus și măsurile administrative de dizolvarea taberei : se vor încheia toate socotelile despre alimentele și furajele primite și ieșite, comisarii însărcinați cu asemenea treburi prezentîndu-și rapoartele. Astfel nobilii Dobai Péter comisar pentru grîu, Nemeș Samuel, comisar pentru ovăz, Kontz Iosif comisar pentru fîn și Mikefalvi Belenyesi Zsigmond comisarul pentru carne, încheindu-și în aceeași zi socotelile le-au predat spre revizuire comisarului revizor Agh Iosif, care preia tot atunci și cantitățile rămase din alimente și furaje³⁶.

S-a mai hotărît tot atunci ca nobilimea din cercul Scaunului Mureș în drum spre Tg.-Mureș să escorteze arestații trimiși la închisoarea magistratului. Se mai statornicesc pentru mai buna răspundere în viitor și se conscriu toți cei care au dat sentințe în diferite cauze împotriva țăranilor răsculați aceștia fiind conții Bethlen Ladislau și Tholdalazi Ladislau și nobilii Endes Iosif, Apor Francisc, Szentpali Beniamin. Nagy Lorani, Nagy Sigimund.

Aceste formalități fiind îndeplinite, în cea de a 11-a zi [a lunii decembrie, se aduc ultimele completări protocolului de către Nagy Sigismund vîcenotarul jurat al circumscripției Scaunului Mureș care a funcționat ca secretar al comandamentului taberei din Gănești, pentru autentificare. Cu aceasta, misiunea taberei din Gănești încetează³⁷.

Activitatea taberei nobililor de la Gănești desfășurată între 16 noiembrie — 11 decembrie 1784, în epoca de vîrf a acțiunilor întreprinse de răsculații din Munții Apuseni, constituie reacția nobilimii față de mersul evenimentelor în zona centrală a Transilvaniei, îndreptată în special spre menținerea ordinii publice pe cursul mijlociu al Mureșului și al Tîrnavelor, unde sub influența răscoalei propriu-zise, starea de spirit a iobăgimii era alarmantă, producînd mari griji nobilimii, singura clasă socială interesată în menținerea relațiilor feudale la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Informațiile istorice cuprinse în protocolul prezentat scot în evidență, pregnant, tendința răscoalei de a cuprinde întreaga Transilvanie, lucru care a putut fi zădărnicit numai printr-o energetică insurecție a nobilimii reacționare.

³⁵ Ibidem, p. 28.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, p. 29.

RÉSUMÉ

Les recherches sur la Révolte de Horea entreprises au cours des dernières années ont considérablement élargi l'aire de propagation des actions des révoltés jusque dans le nord de la Hongrie, dans le Maramureș, dans le centre, la partie est et sud de la Transylvanie.

Documentairement, un état général de révolte est signalé aussi le long des Tîrnave et du Mureș moyen par un protocole du groupe des nobles de Gănești, daté des derniers mois de l'année 1784, présenté par l'auteur de cet article.

Par son contenu, le protocole des nobles de Gănești met expressivement en lumière l'ampleur des mouvements des paysans, qui tendaient à se généraliser en Transylvanie, attestant l'existence dans ces contrées de vigoureuses actions des paysans serfs qui n'ont pu être réprimées par les nobles qu'avec difficulté et au cours d'une longue période de temps.

DESPRE „PRIVILEGHIATI”

Contribuție la cunoașterea categoriilor fiscale din Moldova pînă la 1862

GH. UNGUREANU

Materialele documentare privitoare la recensămintele fiscale (catagrafiile) executate de Vistierie pînă la 1862, cît și acele privind lucrările statistice (statisticești științi), lucrate de organele administrative, ne arată populația Moldovei împărțită în mai multe categorii fiscale. Tabelele centralizatoare ale catagrafiilor au cîte o rubrică pentru fiecare din ele.

Unele tabele statistice împart și aceste rubrici în subcategorii.

Cunoașterea categoriilor fiscale și a subcategoriilor pe care ni le arată lucrările menționate mai sus constituie o problemă esențială pentru toți care lucrează pe materialele documentare din acești ani.

De categoriile fiscale din Moldova ne-am mai ocupat ¹. Acum cînd Arhivele Statului contribuie la elaborarea lucrării privind istoria economică a României, socotim necesar să reluăm vechea preocupare a lămuririi problemei categoriilor fiscale, care va constitui în primul rînd, un instrument de lucru la îndemîna arhiviștilor în munca de depistare și selecționare a documentelor necesare lucrării citate mai sus.

În materialele documentare create de instituțiile din Moldova înainte de Unire termenul de privilegiat este foarte des întîlnit. Denumirea se dădea în general acelor care se bucurau de un privilegiu. În materie fiscală privilegiat era acela care deținea un privilegiu pe baza căruia nu era obligat să-și îndeplinească obligațiile față de stat „în rînd cu țara” adică cu marea masă a poporului.

Vistieria Moldovei, ca organ superior care se ocupa cu problemele îndeplinirii de către locuitori a obligațiilor față de stat, întocmea evidența populației, statornicind categorii fiscale. La fixarea acestor categorii fiscale și la încadrarea fiecărui locuitor într-o categorie sau alta Vistieria ținea seamă de hrisoavele domnești cu caracter general numite *sobornicești*, sau de hrisoavele sau cărțile domnești pentru o grupă de oameni sau

¹ Gh. Ungureanu, *Despre breslași, contribuție la cunoașterea categoriilor fiscale din Moldova*, în „Arhivele Statului, 125 de ani de activitate”, București, 1957, p. 259; *Catagrafia locuitorilor Moldovei din 1820*, în „Revista de statistică”, nr. 7/1959, p. 55, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din 1831—1832*, în „Revista de statistică” nr. 1/1963, p. 65 *Materialele documentare privitoare la lucrările statistice din Moldova între anii 1828—1862*, în „Revista Arhivelor”, VI (1963), nr. 1, p. 206—221.

individuale, pe care posesorii lor le prezentau spre a fi trecuți în categoria respectivă.

Goana după obținerea de privilegii, caracteristică epocii de care ne ocupăm, făcea ca în rîndurile populației să existe o permanentă fluctuație de la o categorie la alta și obliga Vistieria să prefacă neconținut documentele financiare în urma catagrafiilor pe care le întocmea pentru stabilirea veniturilor statului. Înainte de Regulamentul organic catagrafiile se făceau întîmplător, uneori la începutul fiecărei domnii, iar din anul 1832 s-au făcut din șapte în șapte ani. Pe baza acestor recensăminte fiscale Vistieria întocmea un tabel general numeric al locuitorilor impozabili, pe categorii fiscale, și sumele de bani ce s-ar fi putu aduna pe care îl prezenta Divanului Obșteșc, sau după 1832 Obșteștei Adunări, care hotăra veniturile și cheltuielile țării.

Față de locuitorii birnici havalegii, care formau marea masă a populației cu obligații de impozit (bir) și corvezi (havalele) către statul feudal, boierimea alcătuia clasa privilegiată, categorie scutită total de impozit și havalele.

Mazilii, ruptașii și ruptele Vistieriei, avînd privilegiu de a nu plăti impozitul la un loc cu birnicii, adică în cislă, ci fiecare individual, iar de havalele fiind scutiți în schimbul altor slujbe ce făceau statului, formau o categorie fiscală aparte numită *trepte privilegiate*, iar acei care în schimbul unor servicii făcute statului feudal, boierimii, sau se trăgeau din neam de boieri primeau privilegii de a fi scutiți de anumite impozite și havalele obținînd și unele „miluiri” domnești formau categoria fiscală a *privilegiaților* despre care ne vom ocupa.

1. *Pînă la Regulamentul organic*. Cînd cronicarul Ion Neculce scria, referindu-se la domnia lui Racoviță din 1703, că „...avea și Mihai Vodă mare nevoie și supărare de bani ... și se mira și el ce va face că nu avea și el de la cine lua bani că țara era giumătate scutelnică...”², prezenta o realitate.

Fie că din rîndurile celor mulți care suportau birul și corvezile (havalele, angherii) erau scoși oameni și dați cu cărți domnești de miluire boierilor sau mănăstirilor (poslușnici, breslași, slugi, scutelnici), fie că tot „din rînd cu țara” — unde unii erau sau alții puteau să ajungă — erau scoși cu cărți de miluire sau privilegiu pentru slujbele lor, devenind ei înșiși deținători de oameni de scuteală, și care datorită faptului că se bucurau de un privilegiu mai mare, sau mai mic, se vor numi mai tîrziu în general privilegiați, realitatea era că numărul celor care trebuiau să suporte birul și corvezile (havalelele) se micșora mereu³.

Beneficiarii acestor miluiri înmulțindu-se vor deveni o categorie fiscală cu numele general de „privilegiați” conținînd pe „cei scoși la neamuri” și pe „cei apărați cu cărțile cîrmuirii”. După 1832 — catagrafiile

² M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, ed. a 2-a, București, 1872, tom. II, p. 281.

³ Gh. Ungureanu, *Despre breslași, contribuție la cunoașterea categoriilor fiscale din Moldova înainte de Regulamentul Organic*, în „Arhivele Statului, 125 de ani de activitate”, București, 1957, p. 259—286.

vor fixa și alte grupuri de oameni în această categorie sub numirea generală de „clasele scutite de dări”.

Încă din vechime domnii obișnuiau să răsplătească pe acei care le făceau slujbe cu miluiri din bunul public și scutiri de diferite obligații care le aveau față de stat.

Astfel, pentru a atrage „ceata boierilor” Constantin Mavrocordat, prin hrisovul său din martie 1734, după ce constată că numai boierii cu dregătorii de la vel logofăt pînă la vel stolnic nu plăteau nimic, iar cînd nu mai ocupau această dregătorie devenind mazili, erau obligați să plătească dajdia mazilească, el vrea să întărească și să înmulțească numărul boierilor și hotărăște ca toți acei care ocupau sau ocupaseră dregătorii, de la vel logofăt pînă la treti logofăt atît boierii cît și fiii lor „să fie slobozi și ertați în veci nimeni să nu-i bîntuiască sau să-i supere cerșindu-le dajdie”, deoarece constată el „foarte necuvios lucru ni s-au părut ca boerii ce s-au cîstit de domni cu dregătorii să fie supărați de dajdie de vreme ce ei ne-lipsiți se afla lîngă domn slujind la toate trebile și poruncile domniei cîte s-ar întîmpla”.

În același hrisov Mavrocordat se ocupă și de cealaltă parte a boierilor mazili care însă nu ocupaseră, nici ei nici părinții lor, dregătorii pînă la treti logofăt; ei rămîn să fie mazili să plătească dajdia mazilească, iar acei care „din neam prost fiind” intraseră aici, au fost despărțiți „mutîndu-i la altă breaslă”, neputînd astfel, „trage spre mazilie” decît acei neamuri de boieri.

Cu acest hrisov a început o verificare a celor două categorii boerești pe bază de mărturii și documente.

Astfel cei ce dovediseră că ocupaseră dregătorii de la vel logofăt la treti logofăt au fost trecuți în „ciata boierilor”, scutiți total de orice dare și beilicuri; acei care ocupaseră slujbe mai mici, dar din vechime erau din neamuri de boieri au fost trecuți „la neamuri” sau „la aleși”; creîndu-se astfel o categorie numită „la neamuri”, între ceata boierilor cu scutiri totale și „cei în rînd cu țara”, asupra cărora cădeau toate birurile și beilicurile.

Zi de zi această categorie socială se va înmulți nemaiîntinîndu-se seama de vechiul hrisov, însuși slujba și serviciile aduse domniei sau diferiților dregători mai mari constituind un motiv pentru a obține privilegii.

Multe documente din anii 1741 — 1742, cuprinse în așa-zisa „Cronica Mavrocordat” ne arată scutiri diferite pentru oamenii care făceau diferite slujbe curții domnești⁴.

⁴ Ioniță curelarul domnesc carele lucrează la cămara gospod este iertat „de banii ruptii și de toate dările și angariile ori cîte ar fi alții în țara domniei mele, de toate să fie în scuteală nimănui nimică să nu dea măcar ori ce greu ar fi pe țară sau pe breasla curelarilor, despre toate să aibă pace” (Academia R.S. România ms. nr. 237, f. 410).

Ion Cazacul de la steagul Cazacilor este scutit pentru slujba lui de toate dările și angariile „toți să-i dați pace întru nimică să nu-l învâluți” (Ibidem, f. 363).

Năstasie, fecior lui Gheorghe vătav de săidăcari, devenind el însuși vătav și săidăcar cu lucru domnesc la cămară este scutit de „toate dajdiile și orinduelile care vor eși piste an aicea în tîrg ori la țară de banii ruptii, de chile de ialovițe, de cară de braniște, de salahori, de ghiață; numai la vremea hărtilor să dea 1 ughi” (Ibidem, f. 408^r).

Mihalache „ce-au fost postelnici, carele au fost la dajdia mazililor să fie ertat de toate dările și angariile; la vremea văcăritului să scutească 10 vite și doi cai nici un ban văcărit să nu dea pe acele vite și pentru 5 liude oamenii străini de unde s-ar găsi să fie scutiți” (Ibidem, f. 303).

La scoaterea oamenilor „din rînd cu țara”, și așezarea lor între acei privilegheați, contribuiau și boierii care interveneau pentru oamenii care le făceau slujbe.

Un document din 1783⁵, ne arată că spătarul Iancu Razu intervine la domnie pentru doi oameni, Sandu Ciornei și Toader Hirlăoanu „care s-ar fi aflat în slujba casei dumisale”. Domnul dă un hrisov de scutire prin care se hotărăște ca oamenii numiți mai sus „să fie scutiți și apărați de toate dajdiile Vistieriei cum și de toate alte porunci și angării ca să rămîie numai pentru slujba acestei case boieresti”.

Acest document găsit disparat nu ne-ar ajuta prea mult ca să putem afirma că acești doi oameni au devenit „privileghiați”, deoarece tot așa de bine ar putea fi și slujii sau breslași; documentul a fost însă întrebunțat de urmașii celui Hirlăoanu, la 1832 pentru a dovedi că este urmaș de „privilegheat”, cerînd și el să fie trecut la categoria privilegiaților „după cum se folosise de acest privilegiu și pînă la facerea catagrafiei”.

Cînd apare în lucrările Vistieriei categoria fiscală a privilegiaților? Cu numirea de privileghiați îi întîlnim prima dată într-un document din 1820 august 7 cu prilejul „înoirii cărților privileghete de postelnice și alții dînd cu analoghie fiește care după privilegiul ce va avea”⁶

Mai mult încă documentul precizează că Vistieria ținea o condică în care erau trecuți toți oamenii care aveau cătrji de scutire⁷.

Și în condica liuzilor din 1803 sunt trecuți „postelnice și alții cu cărți”, însă nu putem ști dacă toți la un loc alcătuiau, față de Vistierie, o categorie fiscală sau erau socotiți de la om la om.

Catagrafia din 1820 ne arată pe acești oameni ca o categorie fiscală sub denumirea de „postelnice și alte trepte ce să scutesc după cărțile domnești”. Ca și în izvorul din 1828 la majoritatea dintre ei li se spune și locul de unde erau: Dumitrache Voloșcanu din Vrancea.

Începînd cu 1823 găsim greu în documente pomenită această categorie. În 1826 cu prilejul facerii catagrafiei Vistieria strînge asemenea cărți. Un document⁸ ne spune: „documentele s-au primit aicea în canțilerie împreună cu pecetluiturile celorlalți privilegheti a să trimitte la cinstita Visterie”.

Pambuc armeanul, meșter de strune, este scutit de „toate dările și angăriile ori cîte ar fi pe alții aice în orașul Eșilor de niciodată nimănui nimică să nu dea nici mult nici puțin” (Ibidem, f. 436).

Gheorghe cizmarul „meșter la curtea domniei mele, l-am ertat de toate dările și angăriile ori cîte ar eși pe breasla cizmarilor sau pe alții; acest om nimănui nimică să nu dea nici cfteruri, nici hărții, nici altă nimică, ci el să fie numai pentru treaba lucrului curții domniei mele” (Ibidem, f. 448).

Pentru slujba lor breasla părgarilor cu șoltuzul lor din orașul Iași, afară de 2 ughi de om pe an, cei 29 de oameni sunt scutiți de toate dările și angăriile (Ibidem, f. 440).

⁵ Arh. St. Iași, tr. 485, dosar nr. 38, f. 184.

⁶ Arh. St. Iași, colecția Documente, P. 606, nr. 78.

⁷ Arh. St. Buc., colecția Achiziții noi, pach. CXXVI/70. La 19 octombrie 1819 isprăvnicile primesc poruncă domnească ca să trimită în termen de 15 zile o listă de oamenii care aveau cărți de pronomii (privilegii) adică postelnicii, polcovniciei, căpitanii și alții) ca să se verifice cu condica deoarece se constatare „că nu s-au trecut în condică și nici numele lor nu se cunoaște”.

⁸ Arh. St. Iași, colecția Litere, dosar nr. 86, f. 189.

În anul 1828 atît „statisticeștile științi” cît și condica privilegheților ne arată clar existența acestei categorii, care rămîne în ființă pînă la noua așezare a birului din 1862.

Ce ne spun catagrafiile și statisticile din această vreme despre categoria privilegiaților? În condica liuzilor din 1803⁹ — alta mai veche nu avem — găsim categoria „bresle ce nu plătesc bir” în care sînt trecuți și „postelnici și alții cu cărți”.

Multe date nu găsim în această condică, decît doar că unii din privilegiați sînt trecuți ca scutiți iar alții ca slugi.

Catagrafia din 1820¹⁰ cuprinde categoria postelnicilor și altor trepte ce să scutesc cu cărțile domnești; între ei găsim; porușnici, odobașa, căpitani, polcovnicei și postelniceii.

Un tabel statistic din 1828 ne dă următoarea situație mai clară: „Clase exceptate de bir” în care găsim categoriile: boierii, privilegiați, supușii străini, slujitorii (breslele porturilor), slugile atașate rangurile și moșiile. Privilegiații sînt în număr de 1739.

Catagrafia din 1832 are o rubrică mare intitulată: „Osăbite stări de locuitori aflători la sate nesupuse la nici un fel de dare”. Aceștia erau: *preoții, diaconii, dascălii, privilegiații scutiți pentru stajă, bătrînii, nevoznici și văduvele*.

Categoria „privileghiați” o găsim într-o singură rubrică.

Catagrafia făcută în 1838 este mai cuprinzătoare; ea ne arată clar că în rindurile acestor oameni din categoria mare a privilegiaților se produsese o diferențiere ducînd la stabilirea unor subdiviziuni distincte. Astfel la privilegiați vom găsi acum trecuți primii: „cei la neamuri”; vel căpitanii, căpitanii, vornici de poartă, porușnicii, postelnicii, polcovnicei, isparavnicii de aprozi vătăfii moșiilor, „cei apărați cu cărțile cîrmuirii”¹¹.

Catagrafia din 1845 menține toate aceste grupări scoțînd numai „vătăfii de moșii, în timp ce următoarea catagrafie din 1852, revine la gruparea din 1832, punînd privilegiații într-o singură rubrică intitulată „privileghiați și cei apărați cu cărțile ocîrmuirii”¹²

Catagrafia din 1859, la tabela XV intitulată „clasele ce nu au fost supuse la dări” are rubrica intitulată simplu: *privileghiați*.¹³

În anul 1839 se găseau în Moldova 2746 privilegiați pe care Vistieria îi numește: „fețele ce au patentă de scutală și însemnați sub nume de însemnați sub nume de privilegheți”¹⁴. Și aici repartitia pe județe ni-i arată mai mulți acolo unde sînt sate răzășești.

În 1859 locuitorii nesupuși la dări, între care intrau și privilegiații, erau în număr de 7000.

Procedura obținerii cărții domnești de privilegiați. Privilegiații — fie ei și boierenași — spre deosebire de boierime căreia deținerea titlului îi aducea și „pronomiile” așa-zise „patrioticești”, trebuiau să obțină indi-

⁹ Uricar, vol. 7, p. 241 și 8, p. 242.

¹⁰ Arh. St. Iași, tr. 166, Catagrafiile ținuturilor.

¹¹ Ibidem, tr. 1316, op. 1488, Catagrafia din 1838.

¹² Ibidem, tr. 1316, Catagrafia din 1845.

¹³ Ibidem, Catagrafia 1859, jud. Iași.

¹⁴ N. Suțu, *Notițe statistice*, Iași, 1852, p. 55–56.

vidual cartea domnească de privilegiat, pentru care trebuia să dea „jaloa” și de cele mai multe ori să fie susținută de vreun boier.

El trebuia să arate în cercetare motivul cu care era îndreptățit să facă această cerere; de obicei motivul principal erau „slujbele credincioase” făcute domniei¹⁵.

Cele arătate se cercetau și dacă se dovedeau adevărate Vistieria redacta o scurtă anafora pe baza căreia se elibera cartea domnească.

Până la regulamentul organic cărțile domnești prevedeau și scutirile cu care era miluit noul „privileghet” — și care variaua de la individ la individ; după 1832 — desființându-se impozitele indirecte (rusumaturi) și dreptul de a avea oameni scutiți, cărțile domnești de privilegiat cuprindeau numai faptul că respectivul petiționar să fie recunoscut în categoria privilegiatilor și să se bucure de drepturile lor¹⁶.

La fiecare domnie aceste cărți — ca și a mazilo-ruptașilor — se reînnoiau plătind și o sumă de bani care era venitul personal al domniei și se numea „havaetul înnoirii cărților privileghiate”¹⁷.

Această contribuție dată la înnoirea cărților era considerată de domnie ca un „drept și cuviincios lucru” pentru că ei se bucurau de privilegii „cu ridicături din însuși rusumaturile iratului domniei”, ne arată un document din 1820; același document¹⁸ ne spune că și la „dobindirea” cărții plătea o sumă de bani.

Verificarea privilegiatilor în 1828. Înmulțirea numărului privilegiatilor — mulți nu făcuseră nici o slujbă statului iar unii deveniseră pe bază de acte false — a determinat Vistieria să procedeze, în lunile ianuarie — martie 1828, la verificarea lor. S-au cerut tuturor documentele pe baza cărora dețineau privilegii. Cele valabile au fost întoarse celor în drept, iar numele posesorilor acestora trecut într-o condică intitulată „Condica privileghetilor”¹⁹. Documentele necorespunzătoare au fost anulate și oprite la Vistierie iar posesorii lor au fost încadrați în categoria fiscală corespunzătoare situației respective. Atît condica cît și o bună parte din actele dovedite necorespunzătoare se păstrează și astăzi în bogatul fond de arhivă a Vistieriei Moldovei.

Mai tirziu, unii din privilegiati cărora nu li se mai restituiseră atunci documentele, fie că nu știau de ce, fie că voiau să inducă în eroare slujbașii statului, arătau că în 1828 li s-ar fi pierdut documentele de privilegiu „atunci cînd a strîns Sturza Vodă cărțile privileghetilor”²⁰.

Această condică este deosebit de importantă pentru problema noastră; ea ne va arăta clar numărul privilegiatilor în acel an, data documentului cînd a devenit privilegiat, locuința și în ce consta privilegiul adică scutirile; oi de goștină, peci (stupi) și sfini (porci) de desetină, vedre de vin de vădrărit și pentru fiecare cîți oameni (liude) aveau dreptul să-i aibă pentru slujba caselor lor.

¹⁵ Arh. St. Iași, tr. 485, op. I, 525, dosar nr. 65, f. 139.

¹⁶ Ibidem, colecția Litere, P. dosar nr. 83 și tr. 485, dosar nr. 38.

¹⁷ Ibidem, colecția Documente, P. 606, doc. 78.

¹⁸ Ibidem, tr. 485, op. I, 525, dosar nr. 65, f. 147.

¹⁹ Ibidem, tr. 1621, op. 1834, Condica 636, *Condica privileghetilor pe 1828*. În condică sînt tratate documentele prezentate, pe baza cărora dețineau titlul de privilegiat.

²⁰ Ibidem, colecția Litere, P., dosarele 83 și 86.

În condică sunt trecuți, pe ținuturi și în dreptul fiecăruia se indică și satul sau târgul unde-și avea locuința.

Sînt trecuți în condică, nominal, 1739 privilegiați ²¹. Pe ținuturi numărul lor este următorul: *Suceava* — 10, *Neamț* — 98, *Roman* — 54, *Bacău* — 42, *Putna* — 77, *Tecuci* — 296, *Covurlui* — 189, *Tutova* — 401, *Vaslui* — 240, *Fălciu* — 122, *Herța* — 21, *Dorohoi* — 15, *Botoșani* — 21, *Hîrlău* — 23, *Cîrligătura* — 21, *Iași* — 109.

Observăm că între cele 1739 cărți prezentate Vistieriei, s-au găsit numai 20 din secolul al XVIII-lea, cea mai veche fiind din anul 1781, ceea ce înseamnă că cei mai mulți privilegiați existenți la 1828 au fost făcuți în perioada 1800—1828, iar pentru această perioadă, domnia lui Ioan Sandu Sturza fiind cea mai bogată în darea unor asemenea cărți.

Constatarea că data celei mai vechi cărți este anul 1781 și totodată că aceste cărți sunt pe numele aceluia care-i înscris în condică, trebuie să ne ducă la afirmația că aceste documente nu se transmiteau de la părinți la fii, și că aceștia se foloseau numai de calitatea deținută de părinți, ei însă trebuind să-și facă documente pe numele lor în cazul cînd și dovedeau că pe lângă calitatea de feciori de privilegiați îndeplineau și celelalte condițiuni adică slujbe etc.

Fac excepție soțiile privilegiaților care pînă mureu se bucurau de drepturile soților lor ²².

În ceea ce privește scutirile acestor privilegiați condica ne dă prețioase știri; este singurul izvor găsit pînă acum care să ne dea date precise privind totalitatea acestor scutiri pentru toți privilegiații din toate ținuturile.

Condica aceasta a servit mai tîrziu la completarea tabloului statistic asupra populației Moldovei din 1828 după 25 aprilie, în care la rubrica „privilegheți” este trecut exact numărul de 1739 capi de familie (liude) ²³.

În ce constau scutirile privilegiaților? În primul rînd erau scutiți de orice impozit direct către stat.

Erau apoi scutiți de a plăti impozitele indirecte (rusumaturi) pentru anumite cantități de produse supuse plății goștinei, desetinei și vădrăritului. Documentele pomenesc despre această scutire sub forma: „ridicături din bucatele sale”.

Cantitatea scutită varia de la privilegiat la privilegiat și era desigur mai mică sau mai mare în raport cu slujba făcută sau deținută.

Deși se observă cu ușurință că cele mai mari cantități le obțineau postelniceii, vel căpitani și polcovniceii după care urmau ceilalți porușnici și căpitani, totuși nu putem generaliza.

Cantitatea acestor scutiri ale privilegiaților din toate ținuturile nu le-am fi putut totaliza credem niciodată fără ajutorul condicii pomenite, deoarece ar fi trebuit să avem adunate la un loc toate cărțile de „privilegheți” existenți la o dată anumită, lucru imposibil.

Condica ne dă următoarele date: cei 1739 privilegiați aveau — cu titlu de privilegiu — dreptul să scutească din „drepte bucatele lor 119.903

²¹ Condica nu are un tabel centralizator. Adunarea sumelor am făcut-o noi.

²² Condica citată, f. 387. „Casandra soția mortului Alexandru Bosoc postelniceasă”.

²³ Arh. St. Iași, colecția Litere, T., dosar nr. 9.

oi de goștină, 114.143 stupi și porci (peci i sfini) și 195.615 vedre de vin.

Precizarea din „drepte bucatele lor” se referă la faptul că aceste cantități trebuia să le dețină privilegiatul respectiv și nu altul neprivilegiat; nerespectarea ducea la pierderea dreptului de privilegiat.

Fixarea numărului de oi, stupi, și porci, precum și a vederilor de vin, ne determină să afirmăm că aceștia aveau cantități mai mari decât acelea fixate prin cartea de privilegiu; și dacă găsim mulți privilegiați scutind câte 400 oi, 300 de stupi și porci și câte 400 vedre de vin, ne dăm seama că ei aveau averi destul de mari.

În aceleași cărți de scutire, pe lângă scutirea de impozitul către stat și a anumitor cantități din produsele lor se mai dădeau scutiri și pentru un număr, mai mic sau mai mare, de oameni pentru slujba casei lor. Condiția era ca acești oameni să fie „oameni străini fără amestec de bir cu satul”.

Unele cărți însă precizau că acești oameni să fie cu adevărat străini „de peste hotar, fără să fie avut vre-un amestec de bir cu satul, nu din acei fugiți peste hotar și întorși, nu din acei strămutați de la un loc sau altul, nu din acei fugiți în baltă sau aiurea”. Ei trebuiau să aibă mărturia dregătorilor de margine că în adevăr sînt oameni străini ²⁴.

Condica privilegiatilor din 1828 ne arată că numărul acestor oameni străini, aduși în puterea cărților de miluire, se ridica la 5741 familii.

Un privilegiat putea obține privilegiul de a vea de la 1 la 20 de oameni scutiți de orice dare cu condiția de a-i avea numai pentru slujba casei sale.

Pentru acești oameni privilegiatul obținea cu cartea de scutire „să fie scutiți și aparati atît de bir cum și de alte dări și havalele ce vor fi asupra altor locuitori, aceștia întru nimică să nu fie supărați rămîind pentru slujba și agiutorul casei sale” ²⁵.

Pe lângă scutirile arătate mai sus cărțile de miluire arată clar, mai ales înainte de 1828, că privilegiații vor fi scutiți și de „slujbile și poruncile ce sînt la ținut fără știrea Vistieriei să nu-i rînduiți la nimică ci cînd va fi trebuință de vre-o slujbă să vă rîndui cu osebită carte a Vistieriei, iar fără de porunca Vistieriei să nu să supere de cătră nimene întru nimică” ²⁶.

Situația privilegiatilor în perioada 1828–1832; frămîntarea lor pentru a-și menține privilegiile. Grelele obligații impuse locuitorilor Moldovei în timpul războiului ruso-turc s-au întins și asupra categoriilor care erau apărute de privilegii. Astfel boierilor li s-au luat scutelnicii, și slugile și au fost puși la corvezile necesare oștirii. Privilegiații care, ca să se pună la adăpost, se făcuseră slugi ale boierilor au fost luați și ei la corvezi.

Privilegiaților li s-au rînduit anumite slujbe și s-au pus și „zapcii asupra lor de a-i scoate la slujbe pe rînd” ²⁷.

Zapcii, care erau dintre privilegiații mai cu vază, comiteau multe abuzuri; pe cei „cu putere” îi păsuiau și pe „cei fără putere îi încărcă cu

²⁴ Ibidem, colecția Litere, P, dosar nr. 83, f. 101.

²⁵ Ibidem, tr. 485, dosar nr. 38, f. 184.

²⁶ Ibidem, Colecția Litere, P, dosar nr. 83, f. 130.

²⁷ Ibidem, colecția Litere, P, dosar nr. 83, f. 29. La ținutul Vaslui era rînduit, pe fiecare ocol, cite un porușnic (vechil al privilegiatilor) care-i silea să-și îndeplinească noile obligații.

toate obligațiile”²⁸. Aceștia din urmă încep să se plîngă Vistieriei cercînd ca slujbele să le facă prin rotație.

Privilegiații au fost obligați — în 1829 — să dea cîte un car cu boi și omul respectiv la „carăle pămîntești pentru întîmpinarea celor trebuitoare oștile împărătești”. Ei se vedeau prin aceasta supuși renunțării la o parte din privilegiul lor și trebuind să se supună, între ei se obișnuiau „cei mai avuți dădeau dosul iar greutățile rămîneau în sarcina celor mai săraci”²⁹.

Unii privilegiați își îndeplineau slujbele „cu bătaii cumplite și jacuri” asupra locuitorilor³⁰.

În general slujbele ținutului pe la 1830 „atîrnau asupra privilegiaților”, și pentru care majoritatea lor se plîngeau neconținut că ei erau scușiți de slujbele poruncite de dregători cerînd respectarea cîrților domnești³¹.

Dar nu numai de nerespectarea privilegiilor obținute se plîngeau ei; unele documente ne arată că dregătorii „s-au întins și cu bătaia asupra lor”³².

Un document din această vreme de profunde frămîntări în întreaga structură socială a vechilor așezămînturi, ne arată, pe lîngă faptul că un ispravnic bate un privilegiat pentru neexecutarea de ordin, dorința Vistieriei de a restabili oarecum „vechiul pronomion al privilegheților” după care aceștia chiar dacă greșeau puteau fi pedepsiți numai de ocîrmuire. Ispravnicul primește „vigavor” adică mustrare scrisă și amenințarea că „prin criminal va fi spus hotărîrii pravilelor”.

Jalbele privilegiaților se înmulțesc zi de zi încît în Divanul împlinitor instituție creată în 1829, secția a 3-a a acestuia fiind însăși Visitieria, a înființat un birou intitulat „madeoa privilegheților”³³, care avea sarcina de a rezolva toate problemele în legătură cu acești oameni.

Cea mai mare frămîntare în mijlocul privilegiaților — de altfel ca și în rîndurile tuturor locuitorilor — a produs-o acțiunea de alcătuire a catagrafiei locuitorilor Moldovei după prevederile Regulamentului organic

Comisiile rînduite la ținuturi încă din martie 1831 trebuiau să stabilească, în prealabil, pentru fiecare sat, o catagrafie a *situației existente* în 1831, după care urma prefacerea conform instrucțiunilor pentru catagrafia nouă ce urma să se întocmească.

Catagrafiile satelor trebuiau să fie făcute de proprietarii satelor, la care să asiste și preotul, vornicul și cîțiva locuitori din toate categoriile³⁴.

La majoritatea satelor răzășești apar ca proprietari privilegiați (boiernași ai ținutului, polcovnicei, postelniciei, vornici de poartă sau

²⁸ Ibidem, colecția Litere, P, dosar nr. 86, f. 148.

²⁹ Ibidem, colecția Litere, P, dosar nr. 83, d. 224.

³⁰ Ibidem, colecția Litere, dosar nr. 83, f. 44.

³¹ Ibidem, f. 64.

³² Ibidem, dosar nr. 86, f. 214.

³³ Pentru cunoașterea activității cancelariilor în trecut și soarta actelor ce se creau, un document ne arată că la biroul privilegiaților lucrase în 1829—1830 un paharnic care la ieșire din slujba a luat actele birului acasă nevroind să le predea noului numit. A fost trimis un călăraș acasă la el în satul Țibucani să-l ridice și să-l aducă la divan cu toate hîrțiile ce se vor găsi (Arh. At. Iași, colecția Litere, P, dosar nr. 83, f. 36).

³⁴ Aceste lucrări preliminare executate în 1831 sînt intitulate „Catagrafiile predstavliso de proprietari”.

căpitani) în calitate de răzeși în moșia respectivă. Ei sînt aceia împotriva cărora se vor îndrepta în primul rînd nemulțumirile locuitorilor care aveau la bază asupririle din trecut și frica că acestea vor fi înăsprite și că vor rămîne „podani”, iar feciorii lor vor fi duși cu sila la oaste ³⁵.

Privilegiații din satul Păncești, responsabili cu alcătuirea catagrafiei locuitorilor după instrucțiunile primite, neputînd-o alcătui au arătat că încercînd să alcătuiască izvodul locuitorilor „au chemat pe zapciul seimenilor care, împreună cu vornicelul satului, au venit cu cîțiva din săteni și în loc să stei întru facerea izvodului au zis toți într-un glas ca să nu pui condeilul că ni vor face capetele în douăsprezece și chica pale și de vor simți că am făcut pe supt cumpăt ne vor da foc în case” ³⁶. La alte sate răzășești la fel au pătît privilegiații, care au avut obligația să facă primele izvoade în calitate de stăpîni. Se rup izvoadele, locuitorii năvălesc în casa privilegiatului mai înstărit, însărcinat cu operația de catagrafie, amenințînd cu bătaia și în general cu darea de foc. Printre cei nemulțumiți apar și privilegiați mai mărunți, mazili, aprozi, seimeni-slugi și birnici, toți aparținînd diferitelor categorii fiscale ale satului moldovenesc din acea vreme.

Cu toate greutățile întîmpinate izvoadele s-au făcut. Unii privilegiați fiind înainte slugi pe la boieri sau cu diferite situații neclare „nefiind în rînd cu țara”, sînt trecuți uneori intenționat alte ori din greșeală la diferite categorii birnice.

Instrucțiunile ³⁷ care au fost citite și prin sate arătau clar că privilegiații rămîn în drepturile lor, menținîndu-se privilegiile.

Toți acei pribilegiați, care înainte de 1832 fuseseră slugi boerești sau fără situații clare, caută acum să-și mențină privilegiile și să fie trecuți în noua catagrafie în rîndurile privilegiaților. Cei care din eroare sau abuzul alcătuirilor catagrafiilor fuseseră trecuți în alte situații se abat să-și recîștige situația arătînd prin jalbe către Divanul împlinitor slujbelor lor pe baza cărora au obținut scutiri, sau tragerea din „neamuri alese”. Ei adesea anexează la cereri copii de pe cărțile domnești obținute cu mulți ani înainte. Unele cereri sînt găsite adevărate altele nu. Reținem din această frămîntare următoarele:

Privilegiații — urmînd imediat după boieri — considerau celelalte categorii fiscale înfosoare, umilitoare pentru starea lor. Ei subliniază aceasta în jalbele lor și fac deosebire între ei și birnici, havaleri și chiar mazili sau ruptași.

Cinci din cei zece privilegiați din ținutul Suceava au fost trecuți în rînduiala mazililor.

Ei arată în jalba lor din 1831 că „acum din nenorocită întîmplare cu greșală ne vedem supuși dajnici în rînduiala mazilească” ³⁸ și cer Vistieriei „a ne izbăvi de această scîrbelnică stare și a ne putea împărtăși

³⁵ În Arhivele Statului Iași se păstrează un bogat material privind răzvrătirile locuitorilor din 1831.

³⁶ Arh. St. Iași, tr. 644, dosar nr. 267, vol. VI, f. 40—45.

³⁷ Ibidem, tr. 644, dosar nr. 267, vol. VI, f. 196 și colecția Litere F, dosar nr. 268, fila 3—7: „Toți privilegiații postelnicei, neamurile, după temeinicile dovezi și cărțile domnești ce vor avea deplin se vor păstra întru a lor drepturi și se vor apăra de tot felul de asuprele, la care pînă acum erau supuși”.

³⁸ Ibidem, tr. 766, dosar nr. 293, f. 16.

cuvenitele dreptăți după orînduiala ce să păzește pentru acei ce sînt neam de boer”.

Unii arată că „cu sila i s-a lepădat carte de mazil și l-a pus și la opreală ispravnicul pînă a plătit dajdia” și cere Vistieriei „a lua în băgare de seamă atacul făcut nouă cu oborirea cinstei”³⁹.

Alții nu-și pot stabili situația avînd cărțile pierdute din diferite motive dintre care principalul este acela al răzvrătirilor din 1821 „cînd abia au scăpat cu viața dosindu-se”⁴⁰. Pentru aceștia se căuta în „condica privilegheților”, desigur cea din 1828, și dacă era găsit i se dădea un nou document.

În sfîrșit unii nu erau mulțumiți cu simpla numire de privilegiat” și căutau să se diferențieze oarecum de ceilalți prin arătarea că se trag din „neamuri alese”, adică din boieri veritabili și cereau să fie pribilegiați înșă „la neamuri”.

Astfel un Hristea, fiul monahului Macsim Boureanu din satul Boureni, cere să fie trecut „la neamuri” în categoria privilegiatilor nu pentru slujbă ca alții, ci pentru că el este „urmașul familiei Bourești ce se trage din Gheorghe Borsă Visternic”. Anexează și o spiță de neam din 1778⁴¹.

Andronache Vidră din satul Rîngoia, ținutul Vaslui, dovedește cu o carte domnească din 1793⁴², că domnul, rînduindu-l cu pregătirea a 4 conace la ținutul Vasluiului, „pentru exelența sa solul Rosiei”, se adresează în porunca domnească cu titlul „boierul domniei mele”. Divanul ia în considerație cererea lui și îl face privilegiat „legiundu-i toate privilegiile cîte asemenea trepte se cuvin a avea”.

Aprecierea că este din boieri sau nu, ca să poată fi trecut la neamuri era foarte relativă. Am văzut mai sus că simplul fapt că a fost numit într-o poruncă domnească „boierul domniei mele” a fost suficient ca să fie făcut privilegiat. Apostol Isac din satul Miceștii (Tutova) fiind nepot de frate a unui serdar și totodată și slujbaş la ispravnicie este trecut privilegiat la „rînduiala neamurilor”⁴³.

Unul pretindea, că deoarece fusese îmbrăcat cu caftan de vel căpitan de darabani, să obțină scutiri totale ca și un boier. Unii, foarte puțini la număr, reușeau.

Faptul că privilegiatii ziși „la neamuri” se considerau mai deosebiți decît ceilalți, rîse din mai multe jalbe în care citim printre altele :

„Privilegheții la neamuri, adică acei care erau fii și neamuri de boieri erau scutiți de rusumaturi mai cu deosebire decît privilegheții fiind neam de boer”⁴⁴.

Toma Moțoc din străvechea familie boierească, cere și el — acum cînd constată că dispozițiile Regulamentului organic sînt favorabile categoriei privilegiatilor — să fie pus la rîndul acestora aducînd mărturii că

³⁹ Ibidem, f. 23.

⁴⁰ Ibidem, colecția Litere, P, dosar nr. 98, f. 197.

⁴¹ Ibidem, tr. 766, op. 868, dosar nr. 293, f. 8.

⁴² Ibidem, tr. 1316, op. 1448, dosar nr. 429, f. 69.

⁴³ Hătămănia care avea în subordine darabanii, peste care era mai mare căpitanul, vindea această slujbă. Acel ce o cumpăra obținea și caftan de vel căpitan de darabani. Acesta la rîndul său putea închiria altuia slujba și caftanul pe un timp oarecare (Arh. St. Iași, colecția Litere, B, dosar nr. 365).

⁴⁴ Arh. St. Iași, tr. 644, dosar nr. 305, f. 36.

este din neam vechi boieresc. Vistieria îi admite cererea însă nu pe baza vechimei neamului, ci pentru că tatăl său fusese privilegiat ⁴⁵.

Marea boierime nu vedea cu ochii buni înmulțirea numărului privilegiatilor, care începuseră să atace fondul privilegiat al clasei nobile și de aici pătrunderea în casta îngrădită cu privilegii totale. Cunoaștem aceasta prin condeiul marelui vornic și latifundiar Costache Conachi: „a preface pentru bani pe birnici în privileghiați și în scurt a face o serie de catahrisuri (abuzuri) Vodă Suțu urmează pe Calimahi, iar Ion Sandu Sturza înjilțit (suit pe jilțul domnesc) la anul 1822 au adus noianul tuturor nelegiuirilor”. Dar aceasta o scria Conachi în legătură cu clăcașii birnici de pe moșiile boierești care reușeau să le scape din mină devenind privileghiați și nu cu oameni care le erau slugi credincioase. Astfel pentru o slugă a sa, care era polcovnicul, văzind că prin Regulamentul organic se desființează categoria breslașilor și slugilor și că privilegiatii nu, cerea să „jure în biserică” că sluga sa era privilegiat ⁴⁶.

2. *Sub regimul Regulamentului organic.* Regulamentul organic pus în aplicare în Moldova la 1 ianuarie 1832, împărțea populația din punct de vedere fiscal în două mari grupe: *clasurile nesupuse la nici o dare și birnicii*.

Dii prima grupă făceau parte: *clirosul bisericesc, boierii, corpusul academic și privileghiați*.

Art. 43 din Regulament prevedea: „Privileghiații precum acei la neamuri, vel căpitani, postelniceii, polcovniceii și alții asemenea ca unii ce cu dreptatea tragerii lor și ceilalți după slujbe își au cîștigată dreptatea scutirii după cărțile domnești ce vor avea, vor dobîndi apărarea de bir și havalele rămînînd numai îndatorirea de a sluji în trebuințele întîmplătoare ale Statului, însă numai prin inadîndse cărți ale Ocîrmuirii de rînduirea lor. Iar aceste privileghii nu sînt de moștenire.

Dacă urmașii lor nu vor intra în slujba în asemenea scutiri rămîn precum au și fost și acei cîte un vătav de moșie” ⁴⁷.

Punerea în aplicare necesită în primul rînd o verificare a privilegiatilor mai ales deoarece se constatare că mulți dintre aceștia fuseseră făcuți prin abuz, fie din dorința domnilor și boierilor de a avea oameni în slujba lor plătinindu-i din veniturile statului, fie din goana oamenilor după obținere de privilegii. Aceasta reiese clar și din instrucțiunile date în 1832 pentru verificarea lor: „De istov îndreptări a catahrisurilor privileghiaților, această pricină însemnătoare au fost la stăruială luată în vedere de către misiunea împărătească. Însăși poarta otomanicească avea slobozită poruncă spre îndreptare prin hătișerifurile sale de la 1802, însă interesul personal al Domnilor și al Boierilor pururea au covîrșit peste binele obștesc încît răul nu au mers decît mărindu-se în vremea cîrmuirii din lăuntru” ⁴⁸.

Se hotărăște ca la verificarea ce se va face „privileghiații care vor fi găsiți catahristicos făcuți, îndată vor fi întorși la masa birnicilor”.

⁴⁵ Ibidem, tr. 485, dosar nr. 38, f. 439.

⁴⁶ Ibidem, f. 72.

⁴⁷ „Analele parlamentare”, I, p. 152.

⁴⁸ Ibidem, I/2, p. 29.

Comisia rinduită în 1831 pentru facerea categoriei primește multe cereri pentru recunoașterea dreptului de a fi privilegiați⁴⁹.

Terminându-și verificarea Vistieria a întocmit o nouă condică în care au fost trecuți toți privilegiații. Documentul intitulat *Condica privilegiilor aflați pe la ținuturi și țiguri în Cneția Moldaviei, 1832*⁵⁰ cuprinde numele tuturor privilegiaților pe ținuturi, ocoale și țiguri. Spre deosebire de accea din 1828 nu se mai dă în ce constau scutirile deoarece am văzut că Regulamentul organic stabilise pentru toți deopotrivă numai scutire de bir și havalele. Dreptul de a avea și oameni scutiți și reduceri din impozitele indirecte fusese desființat.

Deși s-a făcut o minuțioasă verificare totuși au fost declarați privilegiați și înscrși în condica un număr de 2483 capi de familie.

Situația pe ținuturi este următoarea : Suceava — 58, Neamț — 120, Roman — 86, Bacău — 122, Putna — 112, Tecuci — 359, Covurlui — 283, Tutova — 475, Vaslui — 292, Fălciu — 172, Herța — 20, Dorohoi — 40, Botoșani — 52, Hîrlău — 48, Cîrligătura — 35, Iași — 209. În orașe cei mai mulți erau în Iași-80. Aceasta se explică prin faptul că aici fiind curtea domnească și instituțiile mari erau mai multe slujbe și mai mulți vel căpitani, porunșici, polcovnici, postelnicei, vornici de poartă, ispravnic de aprozi etc.

Isprăvnicile au primit porunca ca de îndată ce un privilegiat murea să raporteze Vistieriei ca să opereze în condică. Totodată să trimită înștiințare și ce copii au rămas nevîrstnici pentru că aceștia pînă la majorat se bucurau de privilegiul tatălui lor. În cazul cînd nu avea urmași, isprăvnicile erau obligate să trimită Vistieriei documentele originale pentru titlul de privilegiat „spre a se anula”. Aceasta pentru a se înlătura folosirea de alții a acestor documente, fapt uzitat în trecut. Urmașii nevîrstnic trebuiau să fie numai de parte bărbătească.

Se trimiteau și documentele celor cu urmași nevîrstnici pentru ca Vistieria să le „scrie pe dos de acei urmași recunoscuți” și apoi să le fie restituite pentru a le folosi pînă la majorat⁵¹.

Situația în ce privește numărul privilegiaților nu a rămas aceea stabilită în 1832. Vistieria primea necontenit cereri de la acei care jînduiau după situația de privilegiat pe de o parte, iar pe de alta intervenții de la boieri pentru a căpătui pe slugile lor credincioase. Din documentele ce ni se păstrează constatăm că mulți cereau să se bucure și ei de această „miluire” ca unii ce „cu atîta jertfă au făcut slujbe patrioticești”⁵², alții că se trag din boieri care decăzuseră și doreau „să fie scoși din nou la

⁴⁹ Arh. St. Iași, tr. 485, dosar nr. 38. Unii cer „să fie miluiți cu ceva scutiri de omenași și rsumaturi”. Alții arată slujbele făcute pentru care erau îndreptățiți să fie privilegiați : „sameș, ispravnic, vătav de agie, sameș slujbei gostinei, meimendar stringerii finului împărătesc, căpitan de darabani etc.

⁵⁰ Ibidem, tr. 1768, op. II. 2018. nr. 60. Condica nu are o situație centralizatoare ci numai pe ținuturi. Situația am făcut-o noi.

⁵¹ Ibidem, tr. 1788, op. 2017, dosar nr. 1449, f. 4—5 și 20.

⁵² Ibidem, tr. 485, dosar nr. 60, f. 139 și 155.

rînduiala neamurilor precum au fost și mai înainte”⁵³; boierii cereau „să li se facă hatîr” făcînd pe slugile lor privilegiați⁵⁴.

În 1839 numărul privilegiaților crescuse la 2746 familii⁵⁵. Creșterea numărului acestora, micșorînd numărul birnicilor și prin urmare scăzînd venitul realizat din impozite, a determinat Vistieria să facă o nouă verificare în 1840, instituind „comisii pentru cercetarea treptelor la fiecare ținut”. Ele erau alcătuite din cîte un boier și ispravnicul ținutului respectiv; au găsit iarăși multe nereguli. La un ținut din 7 privilegiați cercetați 2 erau cu documente false (drese), 2 fără nici un document, 1 numai cu o mărturie că ar fi privilegiat, 1 cu document străin, și numai 1 cu „carte de rînduire în slujbă”.

Din corespondența urmată se constată că însăși ispravnicii și boierii din comisie ocroteau pe unii sau pe alții. Situația aceasta de haos și „hîrtîr”, nemulțumiri și frămîntări o vom găsi tot timpul cît a existat această categorie privilegiată⁵⁶.

Procedura obținerii titlului de privilegiat. Nimeni nu putea deveni privilegiat fără să obțină o carte domnească de privilegiu. Cererile sau intervențiile se făceau la Vistierie, care, prin anafora făcea propuneri domnului. Acesta o aproba și porunceă să se întocmească o carte domnească „protocolită de vel vistiernicul spre a fi cunoscu (cutare) de privilegiat folosindu-se de toate dreptățile hărăzite de Așezămînt unor asemenea oameni”⁵⁷.

Din catagrafii cunoaștem și subcategoriile; la 1838 erau: *cei la neamuri, vel căpitanii, căpitanii, vornicii de poartă, porușnicii, postelniceii, polcovniceii, ispravnicii de aprozi, vatazii moșiilor și cei aparăți cu cărțile cîrmuirii*.⁵⁸

În 1845 apar aceleași subcategorii mai puțin vatazii moșiilor. În 1852 nu mai sînt dați pe subcategorii ci numai „privileghiații și acei aparăți cu cărțile ocîrmuirii”.

Ce slujbe erau obligați să îndeplinească privilegiații în schimbul privilegiului ce-l aveau. Regulamentul organic preciza că privilegiații erau obligați „a sluji la trebuințe întîmplătoare ale Statului”. Din actele Vistieriei și ale ispravnicilor constatăm că ei erau întrebuițați la verificarea condițiilor sătești, la silirea oamenilor la semănături și arături, la zăp-

⁵³ Ibidem, tr. 766, op. 868, dosar nr. 293. Gheorghe și Neculai Tăutu arată în 1835 că se trag din Tăutu ce-au fost vel logofăt.

⁵⁴ Așa Iordache Prăjescu scrie o scrisoare personală vel vistiernicului cerînd „pentru al meu hatîr” să-l facă pe Grigoraș Luca privilegiat ca unul ce a fost „vataș și om vechi al casei mele” (Ibidem, tr. 485, op. 525, dosar nr. 65, f. 112).

⁵⁵ N. Suțu, *Notițe Statistice*, Iași, 1852, p. 56.

⁵⁶ Este tipică cererea Catinăi Balș, văduva marelui logofăt Balș de la Roman prin care cere vistiernicul — și i se aprobă — ca să facă privilegiat pe un om „aice în ogradă la mine”, pe un vătăjel și pe diaconul de la biserica moșiei (Ibidem, tr. 1316, op. 1488, dosar nr. 428, f. 16). De asemenea Mihai Sturza Vodă, face privilegiat pe paracliserul de la Flăminzi, vizitiul, omul de la camera „belvedarului” (casa de vară a domnului de la Socola), pe chelar și taingiu de la curtea particulară din Iași (Ibidem, tr. 1316, op. 1448, dosar nr. 429, f. 184—195, 214 și 221). Alecu Balș, proprietarul moșiei Hălăușești din Roman, obține să fie făcut privilegiat, vornicul satului respectiv ca răsplătă că era bun executor al poruncilor sale în îndeplinirea de către săteni a muncilor pe moșie. În problema aceasta vezi și dosarele: Arh. St. Iași, tr. 1768, op. 2017, dosar nr. 1499, 1076, 2682 și 2652.

⁵⁷ În dosarele din fondul de arhivă a Vistieriei se găsesc ciornele acestor cărți domnești cit și multe originale retrase de la cei morți sau false.

⁵⁸ Arh. St. Iași, tr. 1316, op. 1488. Catagrafia 1838.

ciuirea oamenilor la lucrările de drumuri și poduri, la difuzarea foilor sătești, la adunarea carelor și salahorilor la diferite podvezi, zapcii de ocol, epistat la isprăvnicie, la prinderea făcătorilor de rele, la „privigherea satelor”, zapcii peste oamenii scoși la stăpînirea lăcustelor, a boalelor de vite, pristavi asupra cantoniștilor, membri în comisiile catagrafiilor, la acțiuni de stingerea incendiilor etc.⁵⁹. Cei care datorau scutirea boierilor sau domnului îndeplineau slujbe acestora, organele de stat neputînd dispune de dinșii.

Îndată după Unire, în octombrie 1859, se ia măsura ca să se anuleze toate cărțile privilegiaților date de fostul caimacam Vogoride și să fie obligați să plătească impozitele retroactiv pe tot anul 1859⁶⁰. Se mențin în vigoare cărțile domnești de privilegiu date de foștii domni. La luarea acestei hotărîri prințul Al. I. Cuza s-a folosit nu numai de interpretarea faptului că un caimacam nu-și putea asuma dreptul rezervat numai domnilor de a acorda privilegii ci și de constatarea că Vogoride dăduse legal sau ilegal cele mai multe scutiri.

Importantele reforme aplicate în timpul domniei lui Cuza au pus stavilă, în bună măsură, și haosului financiar care a generat nenumărate abuzuri. Unificarea legislativă și administrativă, obligativitatea tuturor locuitorilor țării de a plăti către stat impozite limitîndu-se scutirile la cîteva categorii îndreptățite (văduve, infirmi, supuși străini), a dus și la desființarea categoriilor fiscale feudale între care și aceea a privilegiaților.

Pentru încasarea impozitelor s-au introdus în 1861 roluri noi în care nu mai apare nici o rubrică care să mai amintească măcar de zecile de categorii și subcategorii fiscale din trecut. În instrucțiunile date pentru punerea în lucrare a acestor roluri se spune că „toți locuitorii pămînteni și împămînteniți vor plăti impozitul de 48 lei 28 parale pe an”⁶¹.

Socotim necesar să adăugim studiului nostru cîteva concluzii pentru care ne folosim de întregul material documentar parcurs pentru cunoașterea categoriilor fiscale înainte de 1862 și din care, pentru economie de spațiu, nu am citat decît o mică parte :

— Statul feudal se folosea pentru slujbele sale de un însemnat număr de oameni căroră, în loc de salarii, sau pensii, le dădea diferite scutiri care constituiau privilegii față de cei încărcăți de obligații către stat și stăpînii de moșii. Privilegiul obținut nu făcea parte din așa numitul „privilegiu patrioticesc” sau „pronomion” de care se bucurau în mod automat numai acei care făceau parte din clasa boierilor de la vel logofăt pînă la șetrar ci aici este vorba de un privilegiu cîștigat de fiecare persoană în parte din „milă domnească”. Acest privilegiu era consemnat totdeauna într-o carte domnească de miluire cu numele beneficiarului și scutirea dată, care putea varia de la persoană la persoană.

— La fiecare nouă domnie se făcea o „preschimbare a cărților privilegiaților”, fiind obligați o dată cu noua carte să plătească o sumă de bani care constituia un venit al domnului. Privilegiul nu era transmisibil

⁵⁹ Ibidem, tr. 1352, op. 1535, dosar nr. 593.

⁶⁰ Ibidem, tr. 1768, op. 2017, dosar nr. 2652, f. 178.

⁶¹ M. I. Bujoreanu, *Colecțiune de legiurile României vechi și noi*, București, 1873, p. 1231.

urmașilor. Se ținea doar evidența „feciorilor de privileghiați” ca atunci cînd aceștia făceau slujbe după majorat să li se dea mai cu ușurință și lor cărți de scutire. În caz cînd nu dovedeau că fac slujbe erau trecuți în rînd cu birnicii.

— Cei mai mulți privilegiați provin din treptele privilegiate (mazili, ruptași, și ruptele Vistieriei) și e explicabil deoarece o condiție, care de multe ori nu s-a respectat, era aceea că privilegiatul nu putea fi dintre birnicii havalegii.

— Se constată o înmulțire a numărului privilegiaților în perioada regulamentară și aceasta se explică prin aceea că boierimea, care pierduse oamenii de scuteală (scutelnici, breslași, slugile moșiei și rangului), reușea să obțină de la domnie, cărți de privilegiat.

— În schimbul privilegiului obținut, privilegiații erau obligați pe viață domniei și boierimiei la executarea „slujbelor întimplătoare” și urgente ori de cîte ori era nevoie.

— Dezvoltarea industriei necesită venirea în țară a unor oameni de specialitate care primeau ca ajutor și încurajare anumite scutiri. Cu timpul împămîntenindu-se au fost trecuți în categoria privilegiaților.

— Pentru a atrage boierimea de partea ei, domnia miluia pe cei de neam boieresc cu diferite scutiri făcîndu-i privilegiați cu specificarea „la neamuri”.

— Domnia avea interes făcînd privilegiați ca să creeze elemente de sprijin la sate și tîrguri pentru îndeplinirea multiplelor și variatelor slujbe ale domniei mai ales la strîngerea birului și îndeplinirea grelelor havalele (corvezi).

— Intervenind la domnie spre a da cărți de privilegiu pentru unii și alții, boierii își plăteau prin asta slujbele ce li se făcea din veniturile statului, pe de o parte, iar pe de alta își făceau și ei la rîndul lor elemente de sprijin pe moșiile lor pentru exploatarea clăcașilor.

— Firește că oamenii care deveneau privilegiați nu erau siliți să ajungă în această categorie. Aveau și ei interesele lor care și le puteau rezolva mai bine și prin urmare îi vedem frămîntîndu-se să ajungă și să se mențină. Fiscalitatea excesivă, havalele grele și numeroase, munca boierescului istovitoare sînt cauze care îi determinau pe locuitorii moșiilor să facă tot ce le stătea în putință să devină agregați stăpînului pentru ca acesta, la rîndul lui, să intervină pentru a-l face privilegiați.

— Ca privilegiat, în același timp și slugă boierească putea să-și îndeplinească mai bine obligațiile care le avea față de stăpîn mărindu-și și averea personală; față de clacăș era superior ca poziție socială, iar în relațiile cu autoritățile locale (ispravnic, ocolaș sau vornicul satului) puteau să aibă mai multă trecere.

RÉSUMÉ

Le problème des catégories fiscales de la population de Moldavie jusqu'à 1862 n'a pas été étudié jusqu'à présent dans son ensemble. Le riche matériel des archives, surtout celui de la première moitié du XIXe siècle, contient beaucoup de données concernant les obligations fiscales des habitants et la manière de laquelle les organes de l'état entendaient

les exécuter. La connaissance des catégories fiscales, de leurs obligations et de la poursuite de leur accomplissement sur l'appareil de l'état facilitera surtout le travail des archivistes.

Généralement le terme de *privilegiat* (privilegié) était appliqué à tous ceux qui jouissaient d'un certain privilège, étant différenciés de la grande masse des habitants qui avaient envers l'état des obligations d'argent et de travail et qui s'appelaient des *birnici havalegii* (imposables corvéables). Dans les rapports avec le fisc le terme de privilégié était réservé aux personnes ayant obtenu un privilège comme suite d'un service fait à l'état féodal, privilège qui consistait dans la dispense de payer *în rînd cu țara* (avec les paysans) et la dispense partielle des impôts indirects sur le bétail et les produits. Comparés aux boyards, qui par le simple fait de détenir leur rang respectif, jouissaient du privilège d'une dispense totale, ne formant pas une catégorie fiscale mais une catégorie sociale, les privilégiés devaient obtenir d'une manière individuelle, d'après une procédure plus ou moins arbitraire leur privilège qu'ils demandaient en prouvant avec des documents les services faits à l'état. Par les privilèges accordés, qui consistaient en différentes dispenses du régime commun, l'état féodal entendait s'acquitter de ses obligations envers les personnes qui lui avaient fait certains services.

La dénomination de *privilegiés*, désignant une catégorie fiscale distincte, est rencontrée pour la première fois en 1820, année quant on constate que la Trésorerie (Ministère des Finances) de Moldavie tenait un registre d'évidence de ces privilégiés. Plus tard, en 1828 on a dressé même une statistique comprenant les noms des privilégiés, le privilège de chacun et le nom du prince régnant qui l'avait accordé. En 1832 on a dressé une nouvelle statistique qui a permis la vérification de toute cette catégorie, étant donné le fait qu'on avait constaté de nombreux abus.

Après 1832 les professeurs, les avocats et les médecins sont entrés dans la catégorie fiscale des privilégiés.

Les importantes réformes introduites pendant les premières années du règne d'Alexandre J. Couza ont eu comme résultat l'abolition des catégories fiscales, tous les habitants du pays étant obligés de payer les impôts établis par la loi.

CONTRIBUȚII PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XIX-LEA

MIRCEA N. POPA

Studierea problemelor circulației monetare la începutul veacului al XIX-lea, deși a reținut atenția multor istorici, iar rezultatele cercetărilor s-au concretizat în lucrări deosebit de valoroase¹ nu a fost dusă până la limitele care să permită formularea unor concluzii cât mai ample, să privească detaliile concrete ale circulației monetare, care, în sfârșit, să poată servi studierii unei alte probleme deosebit de importante pentru istoria economiei naționale — evoluția prețurilor. Firește, materialul de față nu rezolvă problemele circulației monetare. Ne propunem numai să prezentăm un document inedit de la sfârșitul deceniului al III-lea al veacului XIX-lea, a cărei cunoaștere ni se pare utilă pentru înțelegerea unor aspecte deosebit de importante ale circulației monetare din Țara Românească.

La începutul veacului al XIX-lea circulația monetară se amplifică considerabil în raport cu epoca precedentă și, totodată datorită variațiilor raportului dintre valoarea aurului și cea a argintului de pe piața mondială deprecierea sensibilă a argintului, îngrămădirii în canalele circulației a unor cantități mari de monedă, în sfârșit, datorită alterării, falsificării și amplexării comerțului cu monedă a apărut și s-a agravat an de an o problemă monetară care „agită... economia națională a Țărilor Rpmâne”².

Țara Românească avea un sistem monetar de tip feudal, consuetudinar, care va fi sancționat prin lege abia în anul 1831; era sistemul leului ca ban de calcul³. Oficial moneda etalon era cea turcă. În istoriogra-

¹ G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930; Idem, *Problema monetară în România și reforma de la 1867*, în „Crearea sistemului monetar național la 1867”, Edit. Acad. R. S. România, București, 1968, p. 59—75; C. C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., 1964; H. Dj. Siruni, *Monetele turcești în Țările Române*, în „Balcania”, nr. II-III, 1939—1940, p. 11—82; I. B. Condurachi, *Istoricul sistemelor monetare în Țările Române până la 1867*, București, 1934; C. Moisil, *Renășterea monetei naționale*, București, 1940; M. Gr. Romsșcanu, *Contribuții la istoria monetară a Principatelor*, București, 1932, etc.

² G. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, p. 202.

³ Cf. G. Zane, *Problema monetară în România și reforma de la 1867*, p. 9—10, 13. C.C. Kirițescu, afirmă că înainte de 1867 România nu a avut un sistem monetar, cel din 1867 fiind primul și nicidecum un nou sistem, deoarece „un sistem monetar bazat pe ficțiuni — leul de calcul (n. n.) — nu putea fi el însuși altceva decât un sistem monetar fictiv”. (op. cit., vol. I., p. 168).

fie epoca aceasta a fost calificată drept „perioada haosului monetar”. Circulația monetară era pe măsura realităților din Imperiul otoman, a rolului și forței pe care statul feudal otoman în descompunere îl avea în mișcarea bunurilor. Piața Țării Românești era deschisă monedelor turcești și europene în general. Era firească deci existența unei diferențieri calitative a monedelor de origini diferite. Aceiași diferențiere exista însă și în ceea ce privește monedele de același fel, emise de aceeași monetărie, datorită devaluării și falsificării practicate de guverne. Și în acest domeniu prioritatea o avea, firește, Poarta. Pe măsura calității circulației monetare din Imperiul otoman — al cărui sistem monetar de tip feudal se caracteriza printr-o dezorganizare împinsă pînă la ultimele limite — era și cea din Țara Românească, cu alte cuvinte, ca și cel dinții, Principatul era „un potir plin cu monede calpe”⁴.

În ceea ce privește numărul speciilor monetare aflate în circulație este greu de stabilit o cifră precisă mai ales din pricina impreciziei termenilor monetari. El trebuie să fi fost cu mult peste douăzeci⁵, astfel încît puțini erau cei care se puteau orienta în acest haos monetar. În chip inevitabil zaraful reprezenta o condiție sine qua non pentru circulația monetară. Autoritatea de stat și particularii erau siliți să recurgă la serviciile lor. Visteria își avea zarafii săi, iar în iunie 1813, de pildă, Vodă I. Caragea hotărâște „... să aibă găzdiile județelor și 6 zarafi...”⁶. Circulația numeroaselor monede aparținînd mai tuturor statelor mari dintre Urali și Atlantic era dominată de ducății de aur austro-olandezi și venețieni — monede cu o valoare intrinsecă ridicată — care concureau cu succes monedele de aur turcești. Rolul lor — și, în special, al monedei austriece⁷ — a crescut continuu în condițiile agravării crizei financiare a Imperiului otoman de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și mai ales după războiul ruso-turc din 1806—1812. Monedele turcești — aflate în mari cantități datorită monopolului Porții asupra comerțului țării — cum erau : paralele, rubielele, mahmudielele, beșlicii, ichilicii și iuzlucii, funducii și mișirii, tunușii și tarabulușii etc. — constituiau însă prin forța împrejurărilor instrumentele de schimb cele mai uzitate. Tot mai mult, în deosebi în timpul sultanului Mahmud II (1808—1839), aceste monede s-au depreciat, raportul dintre arama și metalul prețios din ele fiind în favoarea celei dinții⁸. Cu toate acestea locuitorii Țării Românești erau siliți să primească aceste monede, chiar și pe cele scoase din uz, în schimbul produselor lor⁹. O chestiune care reține atenția este cursul de schimb al monedelor. Evoluția raportului de valoare dintre aur și argint, ca și „arta” Porții de a crea valori din nimic s-au reflectat în chip nemijlocit în cursul de schimb al monedelor. Ceea ce caracteriza circulația monetară în Țara Românească era lipsa unei uniformități a cursului schimbului, în condițiile în care a existat totuși — în

⁴ C. C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. I. p. 139.

⁵ Unii autori indică pentru Țara Românească și Moldova un număr de 60—75 și chiar peste 80 de specii monetare. (Vezi C. I. Condurachi, *op. cit.*, p. 21, 45; C. C. Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 134; C. C. Secășeanu, *Istoria monetei românești de la întemeiere și pînă la domnia M. S. Regelui Carol al II-lea*, în „Răsăritul”, nr. 5—6, 1938, București, p. 7.

⁶ V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X., partea B., p. 84.

⁷ Cf. C. Moisil, *Dih epoca lui Tudor Vladimirescu*, în „Cronica Numismatică”, anul I. 1921, nr. 11—12, p. 69—71; Idem, *Reiașterea monetei românești*, p. 3.

⁸ Cf. Lejeune—Raicevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822, p. 54.

⁹ Vezi N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 133.

cadrul politicii monetare a Porții — practica stabilirii oficiale a cursului monedelor. În chip deosebit, începutul veacului al XIX-lea s-a remarcat prin variații neobișnuite ale cursului monedelor, prin existența concomitentă a mai multor cursuri de schimb — oficial, comerciale și cursul Constantinopolului — în funcție de specificul economic al diverselor regiuni sau piețe etc. Existența unor cursuri comerciale ale monedelor deosebite de cele oficiale a fost, printre altele, expresia faptului că prescripțiile ordonanțelor monetare nu corespundeau realității, că valoarea nominală impusă diferă mult de valoarea intrinsecă a monedelor. Pentru Poartă stabilirea unor cursuri pentru monedele turcești peste valoarea lor reală constituia un izvor permanent de venituri, o formă de exploatare suplimentară a cărei amploare a fost nebănuț de mare, dar deocamdată greu de stabilit cu exactitate matematică. Evoluția cursului de schimb în Țara Românească relevă câteva aspecte deosebit de semnificative:

1. Modificarea frecventă a cursului de schimb de către Poartă în funcție de interesele ei financiare etc. În deosebi deceniul care a precedat războiul ruso-turc din anii 1828—1829 a avut pe planul politicii monetare ca trăsătură deosebit de evidentă perseverența cu care Poarta a schimbat aproape anual cursul.

2. Diferența tot mai mare dintre cursul oficial și cel comercial. Dacă cursul oficial era instabil, cel comercial era cu mult mai schimbător, avea variații și mai frecvente în funcție de specificul economic al locului, de abundență sau lipsa de monedă în general, sau a unei monede, de interesele negustorilor care practicau comerțul cu monedă etc. Deși o ordonanță monetară a Porții ar fi trebuit să fie valabilă pe întreg cuprinsul Imperiului otoman, unul era cursul la București, altul la Craiova și altul la Iași. Într-un raport consular din februarie 1826 Kreuchely scria: „În momentul

plecării mele, ducatul valora la București $23 \frac{1}{2}$ pînă la 24 piaștri; în mo-

mentul sosirii mele la Iași el valora 25 piaștri. La plecarea mea din Iași, la 23 ianuarie, el valora acolo 27 piaștri și la reîntoarcerea mea la București, la 24 ianuarie el urcase la 25 piaștri. Astăzi, 13 februarie, ducatul a trecut

aici la 27 piaștri, chiar la $27 \frac{1}{2}$; el trebuie să fie mai sus la Iași”¹⁰. Prin

urmare, în decurs de aproximativ o lună, numai pe piața Bucureștilor prețul ducatului a urcat de la $23 \frac{1}{2}$ la $27 \frac{1}{2}$ piaștri, adică cu 17%.

3. Cursul monedelor de aur turcești, sau de altă proveniență — și în general cursul monedelor din circulație — în continuă ascensiune în epoca 1774—1831, a făcut un salt brusc și considerabil — o dublare a echivalențului exprimat în monedă de calcul sau în piaștri, o creștere a valorii nominale cu 100% și chiar mai mult — între anii 1821—1831.

4. Concomitent cu urcarea valorii nominale a monedelor turcești a avut loc scăderea neîntreruptă a valorii lor intrinsece. Urcarea cursului ducăților de aur europeni și a altor monede a fost proporțională cu scăderea valorii reale a piastrului turcesc.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X., p. 359.

5. De cele mai multe ori cursul comercial al monedelor, îndeosebi al celor de aur, a fost mai ridicat decât cel oficial. Creșterea cursului oficial a urmat adesea creșterii celui comercial.

Evoluția cursului monedelor turcești ilustrează fenomenele semnalate. Valoarea nominală a principalelor monede turcești de aur și argint — stanbul, findic, misir, ichilic, iuzluc etc. exprimată în lei (piaștri) a cunoscut, spre exemplu, în perioada 1789/1791—1829/1831, o creștere cuprinsă între aproximativ 220 % și 400 %. La monedele de mai sus, ca și la tunus, nesfia, rubiea și beșlic valoarea nominală a crescut în anii 1819/1821—1829/1831 potrivit tot calculelor noastre cu circa 100—115 % și mai mult. Rezultă că ritmul de creștere a valorii nominale în a treia decadă a veacului al XIX-lea a fost în general cu mult mai mare decât în anii precedenți. În același timp creșterea valorii nominale a monedelor de aur și argint europene care circulau în Țara Românească în perioada menționată a fost superioară creșterii la monedele turcești.

În ceea ce privește valoarea reală, analiza rezultatelor obținute prin calcule permite următoarele concluzii: echivalentul metalic al monedelor de aur turcești mai ales, întâlnite în circulația monetară a Țării Românești în perioada 1774—1831 — stanbul, findic, rubiea, adlye (icosar) și nesfia (nisflea) — și implicit valoarea lor reală, în raport cu galbenul olandez — moneda de aur cu valoare intrinsecă stabilă — a scăzut potrivit calculelor noastre cu 47,3 % — 68,1 %. Scăderea la mahmudea în aproximativ 22 de ani (1808—1830) a fost de 41,8 %. În sfârșit, valoarea reală a rubielei, aldlyelei (icosarului) și nesfielei, în anii 1821—1828/1829, a scăzut cu 6,8 % — 40,6 %. Așadar, de-a lungul a aproximativ o jumătate de veac în timp ce valoarea nominală a stanbulului, findicului, misirului a crescut cu circa 220 % — 400 %, valoarea lor reală a scăzut în aceeași perioadă cu circa 27,1 % — 68,1 %. Creșterea valorii lor nominale, ca de altfel a tuturor monedelor turcești sau europene s-a datorat scăderii continue a valorii piastrului, politicii de devaluare practică de Poartă¹¹ și modificării raportului de valoare dintre aur și argint.

În anii 1828 — 1831, fenomenele semnalate cunosc o agravare deosebită. După ce se constatare „...neconținută scădere a valorii intrinsece a monedei turcești”¹² faptul că Poarta „sau însăși, sau prin mijlocul bancherilor săi schimba moneda europeană care umbla în Principat, trimițând aici moneda turcească”¹³, generalul Jeltuhin și, apoi P. Kiselev au ordonat ca Vistieria să nu primească decât monedă europeană — galben olandez cotate la 31 lei 20 parale¹⁴ etc. Se constatare, potrivit aprecierilor lui P. Kiselev, că Țara Românească și Moldova sufereau pierderi de 25 % de pe urma speculațiilor, a înlocuirii monedei europene de bună calitate cu cea turcească¹⁵.

¹¹ În anul 1825, spre pildă, în Țara Românească a apărut o cantitate considerabilă de monedă de aur falsă de 12 piaștri. Aceste piese conțineau metal prețios în valoare de numai aproximativ 8 piaștri. (Cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, p. 10).

¹² Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, supl. I, p. 447.

¹³ *Ibidem*, În aprilie 1825 Gr. Ghica, domnitorul Țării Românești a fost solicitat de Poartă să sprijine pe negustorul Ștefanachi Meitanli, „... Să cumpere tot felul de galbeni (altunuri) necesari pentru monetăria imperială”. M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, doc. nr. 2029.

¹⁴ A. Papadopol-Calimach, *Generalul Pavel Kiselev în Moldova și Țeara Românească 1829—1834*, București, 1887, p. 20.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV, Supl. I, p. 447.

Cînd la sfîrșitul anului 1829 și la începutul lui 1830 „... a început alișverîșul locuitorilor cu cei de peste Dunăre”¹⁶, mai toți au început a se plînge” ... de paguba ce cearcă din pricina cursului monedii turcești de aur de 40 și 20 lei, fiind foarte nestatornic cursul”¹⁷. Ca urmare, s-a interzis intrarea în țară a unor monede turcești de aur (de 20 și 10 lei)¹⁸. La 13 februarie 1830, Divanul raporta lui P. Kiselev că prin județe s-a ivit o monedă turcească de argint de 5 lei, care „după lămurirea ce s-au făcut „valora numai lei 2 parale 10, deoarece „... mai mult dă jumătate din arătata monedă este amestecătură de aramă.”. De aceea, „... spre a nu cerca lăcuiitorii pagubă cu primirea acestei monede”¹⁹, se cere interzicerea circulației ei. Ca urmare, la 17 februarie se ordonă ca această monedă să nu mai fie primită la plăți²⁰.

Politica monetară a lui P. Kiselev în Țările Române nu a fost însă aprobată de către autoritățile țariste superioare și nici chiar de unii locuitori. Divanul s-a opus și el deoarece mulți locuitori ar fi pierdut posibilitatea „... de a cîștiga de la stat cu monedă proastă 20 și mai mult la sută ...”²¹. Generalul Diebici scria lui P. Kiselev la 26 martie 1830: „... Nouă (rușilor, n.n) nu ni se cuvine să scoatem cu desăvîrșire moneda turcească din Principate... Eu sînt foarte mîhnit că d-voastră ați luat această măsură fără învoirea mea”. Diebici califica măsura adoptată de Kiselev ca fiind „silnică”. Apoi hotărîrea luată de Kiselev scria Diebici mai departe, „... nu e conformă cu măsurile după care din înalt ordin primim de la Poartă plata contribuției comerciale. D-voastră goniți această monedă pe care eu sînt dator s-o primesc, după instrucțiunile date mie ca să v-o trimit spre a fi înapoiată prin întrebuițare în Moldova și Valahia. Revocați dar, iubite generale, ordonanța d-voastră ...”²². Deci, lui P. Kiselev i se cerea să restabilească cursul monedelor turcești. Acesta, nemulțumit, după ce fusese gata să-și părăsească postul din pricina monedei turcești, a trebuit să se supună și să admită, spre satisfacția deosebită a turcilor²³, ca monedele turcești să aibă curs ca și în Imperiul otoman.

În anul 1831 negustorii bucureșteni au adresat un memoriu lui P. Kiselev în care, după ce semnalau că „... aici nu se vede în circulație alte monede decît cele turcești” — ca urmare a faptului că moneda europeană se exporta din Țara Românească fie de către ei, fie de către speculanții care le trimiteau în Imperiul otoman și, deci nu se puteau face plăți în monedă europeană — cereau să se dea dispozițiuni „... ca monedele turcești să fie admise pentru orice plată fără excepție, dar la un preț proporțional cu valoarea lor intrinsecă...”²⁴. La 20 noiembrie 1831, P. Kiselev a răspuns la acest memoriu referitor la monedele turcești că fixarea cursului acestora era „... un act mai presus de puterile guvernului valah...”. Apoi, această fixare a cursului era imposibilă și datorită faptului că marea cantitate de monedă turcească care intra în Țara Românească nu prove-

¹⁶ Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar nr. 1/1928, f. 50.

¹⁷ Ibidem, f. 36.

¹⁸ Ibidem, f. 40, 81.

¹⁹ Ibidem., f. 173. Vezi și f. 162.

²⁰ Ibidem, f. 175.

²¹ A. Papadopol — Calimach, *op. cit.*, p. 21.

²² Ibidem, p. 22.

²³ M. Guboglu, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 2663.

²⁴ Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar nr. 1267/1831, f. 2.

nea numai de la monetăria constantinopolitană. De aceea, „... comerțul se va conforma dispozițiilor deja adoptate privind această chestiune”²⁵.

Având în vedere cele de mai sus, nu este lipsită de importanță cunoașterea valorii reale a unor monede turcești sau europene de aur și argint care aveau curs în Țara Românească în anul 1830. Un document inedit păstrat la Arhivele Statului București care ni se pare deosebit de prețios pentru deslegarea unora dintre problemele esențiale ale circulației monetare în Țara Românească — cum, din păcate, după cite se pare, nu sînt prea multe — ne furnizează informații deosebit de prețioase. Spunem prețioase deoarece astăzi nu putem utiliza prea multe metode care să ne permită cunoașterea valorii intrinsece a unor monede care au circulat în trecut. După cum se știe, trei metode permit stabilirea cantității de metal prețios conținut de o monedă și deci valoarea ei reală: analiza chimică a conținutului monedei, sau cîntărirea ei; ordonanțele monetare, care însă foarte adesea nu oferă informații conforme cu realitatea; compararea cursului unei monede cu o altă monedă foarte bine cunoscută, ceea ce permite stabilirea echivalentului metalic. Utilizarea primei metode de către cercetători, care este și cea mai sigură, este extrem de dificilă, dacă nu chiar imposibilă. Or, documentul pe care-l prezentăm conține informații care au rezultat de pe urma utilizării unei metode extrem de eficiente și inaccesibile nouă: topirea monedei, separarea metalului prețios de metalele nenobile folosite ca aliaj — și, totodată, utilizate ca înlocuitor al metalului cu valoare ridicată de către falsificatori sau de autoritatea emitentă care deprecia — și cîntărirea metalului nobil pur.

Calcularea valorii reale a monedelor pomenite mai sus a fost făcută de către specialiștii Vistieriei în ianuarie 1830, ca urmare a unui ordin dat de P. Kiselev. S-a stabilit „costul ce se cuvine la toate monedele analoghe pe galben olandez roșesc care să socotește de 60 grăunțe și grăunțele cite 52 bani după aiarul ce au eșit”²⁶. Pe baza datelor conținute de raportul privind „socoteala monedelor de aur ce s-au topit și lămurit...”²⁷ înaintat lui P. Kiselev (vezi anexa), se pot stabili următoarele: valoarea nominală a celor 13 monede de aur turcești primite de Vistierie — luate la un loc — era potrivit calculelor noastre cu aproximativ 40% mai mare decît valoarea lor reală.

În relațiile de schimb, cel care vindea produse și primea monede de aur turcești conform cursului lor oficial suferea pierderi însemnate: la o hairie (hairghiea) pierderea era de 33%, la un findic (funduc) de 15%, iar la o nesfiea — rubiea de aproximativ 44%. În ceea ce privește moneda de argint, la 27 februarie 1830, Vistieria înainta un raport lui P. Kiselev „despre monedele turcești cu potrivirea galvenului”²⁸ — adoptat la 31 lei și 20 parale — în care se stabilea prețul ce se cuvenea, potrivit valorii intrinsece, la fiecare monedă de argint după cum urmează:

- 1 Moneda de 5 lei (beșlicul) . . . 2 lei 20 parale
- 2 Moneda de 2 lei 20 parale . . . 1 leu 5 parale

²⁵ Ibidem, f. 14. Vezi cursul monedelor primite la Vistierie în 1831: în Arh. St. Buc. colecția Administrativă vechi, dosar nr. 1/1828, f. 479. Pentru anul 1830, vezi cursul monedelor stabilit de P. Kiselev în I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, vol. I. București, 1958, doc. nr. 331.

²⁶ Arh. St. Buc., colecția Administrativă vechi, dosar nr. 1/1838, f. 27.

²⁷ Ibidem, f. 26—27.

²⁸ Ibidem, f. 183—184.

3 Moneda de 1 leu 10 parale . . . = 1 leu 22 parale

4 Moneda de 25 parale „ 12 „

Așa dar, valoarea reală a celor patru monede de argint, exprimată în mone-dă de socoteală, reprezenta respectiv 50 %, 45 %, 44 % și 48 % din valoarea înscrisă pe ele.

Aceste câteva cifre ar putea fi pentru cercetătorul istoriei econo-miei naționale deosebit de concludente. Împreună cu alte informații similare cunoscute deja, sau încă inedite, ele vor putea oferi cheia înțelegerii și aprecierii gradului real de exploatare a producătorului direct, a valorii reale a exploatării economice a Țării Românești de către Poartă.

Deși toate fenomenele care se manifestau în circulația monetară a Țării Românești, daunele provocate de politica monetară a Porții și de circulația monedelor sale erau cunoscute, totuși, Țara Românească nu a putut adopta prin Regulamentul organic un nou sistem monetar care să reglementeze situația. Deși s-a stabilit raportul legal de valoare dintre aur și argint la 1:15,8 și s-a adoptat ca etalon galbenul olandez — aur — și sorocovățul — argint — sistemul monetar a continuat să-și păstreze ve-chile trăsături, haosul monetar s-a perpetuat și agravat.

ANEXA*

Divanul săvârșitor al Valahiei către generalul P. Kiselev. 17 ianuarie 1830.

După proclamația înalt Excelenței Voastre nr. 11.701, cu plecaciune se face arătare că, după poruncă, făcându-se cercetare tuturor monedelor turcești ce au curs într-acest prințpat, plecat vă alăturază liste de cît aur curat și argint este în fieștecare, socotit costul aurului în lei și prețul galbenului olandez rosescu.

* Arh. St. Buc., colecția Administrative vechi, dosar nr. 1/1828, f. 26 și urm.

Socoteala monedilor de aur ce s-au topit și lămurit dă ? < Begda ? > < giuvergiu ? > după înscrisul ce au de la vistierie supt iscălitură.

Nr. crt.	Numirea monedilor	Cursul monedilor de acum		Alarul ce au rămas după lămurire socotite în lei		Grăunțele ce au ieșit în fiecare monedă	Lipsă		Prisos		Costul ce să cuvine la toate monedile analogisite pă galbenul olandez roșescu, care să socotește dă 60 grăunțe și grăunțele cîte 52 bani după alarul ce au ieșit.	
		Lei	Bani	Lei	Bani		Lei	Bani	Lei	Bani	Lei	Bani
1.	Hairghieaoa dă tl. 40, adică cea în-treagă.	40	—	26	104	62	13	16	—	—	26	104
2.	Hairghieaoa dă tl. 20, adică jumătate.	20	—	13	26	30 ^{1/2}	6	94	—	—	13	26
3.	Hairghieaoa dă tl. 10, adică ivers.	10	—	6	34	14 ^{1/2}	3	86	—	—	6	34
	Hairghieaoa dă tl. 5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	Aceste monede nu s-au găsit	
4.	Dodecarul întreg	12	—	9	38	21 ^{1/2}	2	82	—	—	9	38
5.	Jumătate dodecar	6	—	5	76	13	—	44	—	—	5	76
6.	Funducul întreg	23	90	20	96	48	2	104	—	—	20	96
7.	Jumătate Mahmudca moale.	21	—	18	76	43	2	44	—	—	18	76
8.	Jumătate Mahmudca tare.	18	90	11	32	26	7	58	—	—	11	32
9.	Jumătate Stanbol	9	—	6	8	14	2	112	—	—	6	8
10.	Jumătate Misir	7	90	2	85	6 ^{1/4}	4	65	—	—	2	85
11.	Rubica cearclie	6	—	5	50	12 ^{1/2}	—	70	—	—	5	50
12.	Năsfica rubia	4	60	2	59	5 ^{3/4}	2	1	—	—	2	59
13.	Barbută	2	60	1	49	3 ^{1/4}	1	11	—	—	1	49
14.	Galbenul Olandez roșescu	31	60	28	72	66	2	108	—	—	28	72
15.	Galbenul înpărătesc, adică cel nemțesc.	31	60	27	114	64 ^{1/2}	3	66	—	—	27	114

RÉSUMÉ

La circulation monétaire en Valachie au commencement du XIX-e siècle n'est pas encore suffisamment étudiée pour pouvoir procéder à la formation de conclusions amples, quoique le problème ait été traité dans quelques travaux de grande valeur.

Pour y apporter sa contribution, l'auteur présente un document inédit provenant de la fin de la troisième décennie du siècle dernier.

Il s'agit là du calcul et de la connaissance exacte de la baisse de la valeur réelle des monnaies en circulation dans le pays, de leur cours inconstant, de même que de l'impossibilité d'adopter à ce moment-là un nouveau système monétaire.

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

COLECȚIA DE SIGILII A DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI — BUCUREȘTI

MARIA DOGARU

Sigiliul — principal mijloc de validare — a reprezentat în trecut garanția cea mai sigură a autenticității și integrității actelor.

Prin sigiliu sau pecete definim amprenta rămasă în urma aplicării matricei sigilare într-un material determinat — ceară, tuș, fum. Denumim tipar sau matrice sigilară obiectul confecționat dintr-un material dur care fiind gravat servește la realizarea întipăririi sigilare.

Deși este stabilită deosebirea dintre sigiliu și matricea în vorbirea curentă s-a înglobat în termenul „sigiliu” atât amprenta sigilară cit și matricea cu care se efectua sigilarea.

Colecția pe care o prezentăm este constituită din matricele sigilare folosite în trecut pentru validarea documentelor.

Menționăm că trebuie să distingem conținutul deosebit al acestei colecții față de colecția Peceti¹ alcătuită din documente autentificate cu sigilii atârinate, protejate în căușe sau cutii metalice, care pentru a fi ferite de distrugere prin presare s-au scos din fonduri și se păstrează în cutii de carton într-un loc aparte.

Grija pentru păstrarea sigiliilor și a matricelor sigilare a constituit de-a lungul secolelor o preocupare permanentă determinată de faptul că lipsa sigiliului punca la îndoială autenticitatea actului, iar sustragerea matricei putea servi la confecționarea unor acte false.

Arhivele Statului au inclus în acțiunea de preluare și conservare a documentelor și matricele sigilare.

Gheorghe Asachi primul și neobositul arhivist al Principatului Moldovei sublinia încă din 1836 că „așa precum delile trecute din lucrări să depun în Arhivă socotește că ar fi de cuviință ca și peceteile ce nu sînt mai mult în trebuință să se trimeată în păstrarea ei”².

Prima preluare de sigilii de către Arhivele Statului din Țara Românească a avut loc în 1838 cînd s-a depus spre păstrare la aceasta sigiliul orașului Cîmpulung-Mușcel, unul din cele mai vechi orașe din Valahia, care a existat anterior întemeierii statului feudal.

¹ Vezi D. Duca, V. Vasilescu, *Date privind proveniența, păstrarea, descrierea și conținutul documentelor din colecțiile „Peceti” și „Suluri” din depozitele Arhivelor Statului București*, „Revista Arhivelor”, VII (1963), nr. 1, p. 222 și următoarele.

² *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. IV, în curs de tipărire.

Depunerile se făceau pe bază de adrese prin care deponenții, în general ministerele centrale: Ministerul de Interne, Ministerul Instrucțiunii Publice, Ministerul Justiției, Ministerul de Finanțe, etc. înștiințează Arhiva Statului că în urma scoaterii din uz a unor sigilii le trimit spre conservare.

Au fost însă și cazuri în care ministerul tutelar al instituției deținătoare a trimis sigiliile scoase din uz Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor de care depindeau Arhivele Statului urmînd ca acesta să le trimeată mai departe ³.

Prin regulamentul de organizare a Arhivelor Statului ⁴ se prevedea că orice depunere în depozitele Arhivelor Statului, deci și depunerea de sigilii, se va face numai pe bază de decret domnesc, dat la propunerea instituției deținătoare.

Dar această prevedere, introdusă în scopul de a facilita primirile de documente de către Arhiva Statului, care datorită personalului redus și încăperilor insuficiente făcea cu greu față sarcinilor ce-i reveneau, nu este respectată decît o mică perioadă, astfel că adresele trimise direct de instituțiile creatoare continuă să rămînă principala formă de depunere spre păstrare a sigiliilor.

Dacă în prima perioadă se indica în adrese numai numărul sigiliilor ce urmau a se depune, treptat ele devin mai cuprinzătoare, incluzînd instituția deținătoare, localitatea și județul în care a funcționat și căile prin care matricele de sigilii au ajuns la deponent.

În general, fiecare minister depunea matricele sigiliilor deținute și folosite de organele în subordine, iar atunci cînd sigiliile aveau o altă sursă se specifică în mod expres. Astfel, Ministerul Afacerilor Interne a depus în 1874 la Arhiva Statului, cu adresa nr. 1358, însoțită de un raport al Prefecturii Poliției Capitalei, „un sigiliu vechiu al comunei Odobești ce s-a găsit pe un maidan din culoarea de roșu” ⁵.

Același minister a trimis în 1875 la Arhivele Statului niște sigilii găsite într-un dulap al arhivei prefecturii județului Buzău ⁶.

Deseori în adrese și în rapoartele ce le însoțeau găsim explicații asupra cauzei scoaterii din uz a matricelor. Principalele cauze ale acestei acțiuni au fost desființarea unor instituții ⁷, comasarea unor sate și comune și necesitatea punerii de acord a emblemei sigiliilor instituțiilor cu emblema țării ⁸.

După aplicarea reformei administrative din 1864, ca urmare a scoaterii din uz a sigiliilor anterioare, depunerile, fiind mai masive, se fac pe bază de liste ce reprezintă de fapt inventare sumare ⁹. Uneori matricele ce urmau a se depune se aplicau în tuș sau chiar ceară pe adresă alături de descriere ¹⁰. Adresa Ministerului de Interne nr. 9700, din 7 iunie 1878, este înso-

³ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, dosar nr. 2303/1873, f. 220, 222.

⁴ „Monitorul oficial al României”, nr. 53/1869, f. 323.

⁵ Arh. St. Buc., fond Direcția generală a Arhivelor Statului, dosar nr. 505/1874, f. 8.

⁶ Ibidem, dosar nr. 523/1875, f. 56.

⁷ Ibidem, f. 75.

⁸ Ibidem, f. 11.

⁹ Ibidem, dosar nr. 636/1883, f. 11.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 581/1878, f. 2.

țită de foi albe pe care s-au imprimat cele 19 matrice sigilare trimise spre păstrare ¹¹.

Colecția s-a format atât prin depuneri oficiale, cât și prin achiziționarea unor matrice sigilare de la particulari (donății sau cumpărări).

Deși regulamentele de funcționare a Arhivei Statului (1837, 1862, 1869, 1872) nu prevăd nimic referitor la modul în care se vor primi, lua în evidență și păstra matricele de sigilii ¹², din însemnările trecute pe adresele de depuneri se vede că, după o cercetare minuțioasă făcută de personalul Arhivei Statului, matricele sigilare erau luate în evidență prin consemnarea lor în registre, existind un registru pentru matricele ce au aparținut organelor judecătorești și un registru pentru matricele organelor administrative. După inventariere matricele sigilare se păstrau într-un loc aparte. Șeful secției indica pe adresa de depunere „se va trece în registrul respectiv și se va așeza în depozit la locul cuvenit spre conservare. Pe adrese se menționează de asemenea „trecut” ca și faptul că numărul respectiv de matrice a fost primit în depozit ¹³.

În cazul în care constatările verificării nu corespundeau cu datele arătate în adresa de depunere, arhiviștii semnalau prompt toate aceste nepotriviri instituțiilor depunătoare.

Astfel în 1873, cu adresa nr. 519, Arhivele Statului restituie Ministerului Cultelor și Instrucțiunii două sigilii întrucât fuseseră trimise în mod greșit în locul matricelor sigiliilor Țîrgului Bucecea ¹⁴, iar la 28 ianuarie 1878 se înapoiază Ministerului de Interne „unul din sigiliile depuse prin adresa nr. 1001 deoarece lipsește de pe dinsul marca” ¹⁵.

În registre sigiliile erau trecute în ordinea depunerii, primind fiecare câte un număr de ordine. S-a ajuns astfel la situația ca sigilii aparținând aceleiași instituții, depuse la intervale de timp, să aibă numere total diferite. Este concludent faptul că nici când s-a depus doar jumătate dintr-un sigiliu împărțit, la depunerea, celeilalte jumătăți nu i s-a urmărit numărul la care a fost înregistrată prima parte, ceea ce ar fi dus la reconstituirea sigiliului, ci s-a înregistrat la numere diferite. Exemplu sigiliul satului Scăpău din județul Mehedinți care are la nr. 99 o jumătate, iar la nr. 724 pe cealaltă.

Idei noi în privința organizării sigiliilor, ca de altfel asupra întregii munci arhivistice, au avut Gh. Manu și Constantin D. Aricescu directori ai Arhivelor Statului.

Aceste idei sînt evidențiate în proiectul de regulament pentru aplicarea legii Arhivelor județene din 1870 și 1872 în care referitor la sigilii se arată : „sigiliile vor avea fiecare o țidulă pe care se va însemna numărul ce are în inventar, numele dregătoriei ce reprezintă și se vor păstra toate la un loc așezîndu-se după dregătorii și după număr” ¹⁶. Reținem deci că după părerea lui Gh. Manu și C. Aricescu sigiliile trebuiau păstrate toate la un loc, fiecare avînd legat un cartonaș care ar fi ajutat la identificarea

¹¹ Ibidem, f. 10 – 14.

¹² Se prevedea doar prin regulamentul din 1869, că Secția istorică se va îngriji de muzeul de paleografie și sigilografie. (Ibidem, dosar nr. 218/1862, f. 256).

¹³ Arh. St. Buc., fond Direcția generală a Arhivelor Statului, dosar nr. 505/1874, f. 3.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 432/1869, f. 160.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 505/1874, f. 9.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 465/1870, f. 113.

matricelor respective, ele urmînd să fie ordonate după dregătorii și în cadrul acestora pe numere.

Dar arhivele județene nu se înființează și cei doi inimoși directori nu pot pune în practică aceste idei.

Ulterior, probabil tot în timpul lui C. D. Aricescu, datorită înmulțirii considerabile a sigiliilor și din necesitatea găsirii matricelor sigilare solicitate de instituții, s-au alcătuit opise alfabetice pentru sigiliile judecătorești și administrative.

Singurele mijloace de evidență care s-au mai păstrat pînă azi sînt aceste opise care mențineau cele două categorii (sigilii administrative și judecătorești) și numărul primit inițial la trecerea în registru. În opise matricele sigilare au fost trecute pe județe, în ordine alfabetică și în cadrul județului după numărul de ordine ce corespunde cu ordinea depunerii.

Fiecare opis cuprinde următoarele rubrici: numărul de inventar, autoritatea căruia i-a aparținut, numărul și data adresei de depunere și observații. Pe prima pagină a opisului sigiliilor administrative și judecătorești există un tabel în care se indică filele la care sînt trecute matricele sigilare ale fiecărui județ.

În cadrul ultimei rubrici a opisului s-au consemnat unele date referitoare la modul în care sigiliile au ajuns la deponenți, materialul din care sînt confecționate, anul în care a fost executată matricea, etc. Astfel în dreptul poziției 1789 din inventar se menționează „cliseu folosit la tipărirea Regulamentului Organic” iar la poziția 30 unde este inventariată matricea sigiliului Ministerului Treburilor Dinlăuntru din timpul revoluției de la 1848¹⁷ se specifică „găsit pe cîmpul Văcăreștilor”.

La județele Ilfov și Iași au fost operate și matricele sigiliilor organelor de stat și instituțiilor centrale din cele două principate și ulterior din România.

Astfel, alături de matricele instituțiilor administrative și social-culturale ale primului județ indicat sînt menționat și matricele sigiliilor lui Gheorghe Dimitrie Bibescu și Barbu D. Știrbei, voievozii Țării Românești, Sfatului Administrativ Extraordinar, Secretariatului Statului, ministerelor etc. De asemenea la județul Iași pot fi găsite matricele sigiliilor instituțiilor centrale din Moldova.

Dar nu pentru fiecare matrice sigilară sînt completate toate rubricile, în dreptul multor poziții se menționează: „nu se știe anul și numărul adresei de depunere”. Numai la un număr redus de matrice s-a specificat anul în care au fost confecționate iar uneori se trece greșit titlul instituției căreia i-au aparținut, folosindu-se de obicei denumirea modernă în locul celor anterioare. Astfel în loc de cîrmuire se folosește uneori termenul prefectură¹⁸.

După depunere, unele matrice sigilare au fost solicitate din nou de deponenți. Frecvența solicitărilor a determinat chiar constituirea unei condicii pentru „trimiteri și înapoieri de sigilii administrative și judecătorești”. Rubricile acestei condicii, furnizînd date referitoare la solicitator,

¹⁷ Vezi M. Dorogu, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor folosite de Guvernul Provizoriu și Locotenența Domnească din Țara Românească (9 iunie-13 septembrie 1848)*, în „Revista Arhivelor”, XI(1968) nr. 2, p. 265–270.

¹⁸ Exemplul la poziția 1945 jud. Buzău se specifică în loc de cîrmuirea Buzău — prefectura județului Buzău.

depunerea din care fac parte matricele respective, formele de trimitere și înapoiere, sînt completate prima oară în 1863, cînd Ministerul de Interne cere Arhivelor Statului matricea sigiliului municipalității Iași ¹⁹.

Cele mai multe solicitări au loc în anii 1874—1878 cînd se reînființează multe comune desființate anterior ²⁰. În 1880 în această condică se menționează că, la cererea verbală a directorului Arhivelor Statului, renumitul istoric și filolog Bogdan Petriceicu Hasdeu, matricea sigiliului orașului Cîmpulung (Mușcel) datînd din secolul al XIV-lea a fost luată de la locul ei și expusă în bibliotecă ²¹.

Solicitările de către instituții au produs însă și greutăți. De foarte multe ori unele sigilii înapoiate erau luate în evidență ca noi preluări; în general ultima rubrică a condicii referitoare la înapoierea matricelor nu este completată.

În timpul conducerii Direcției generale a Arhivelor Statului de către profesorul Aurelian Sacerdoțeanu, 1938—1953, matricele sigilare păstrate

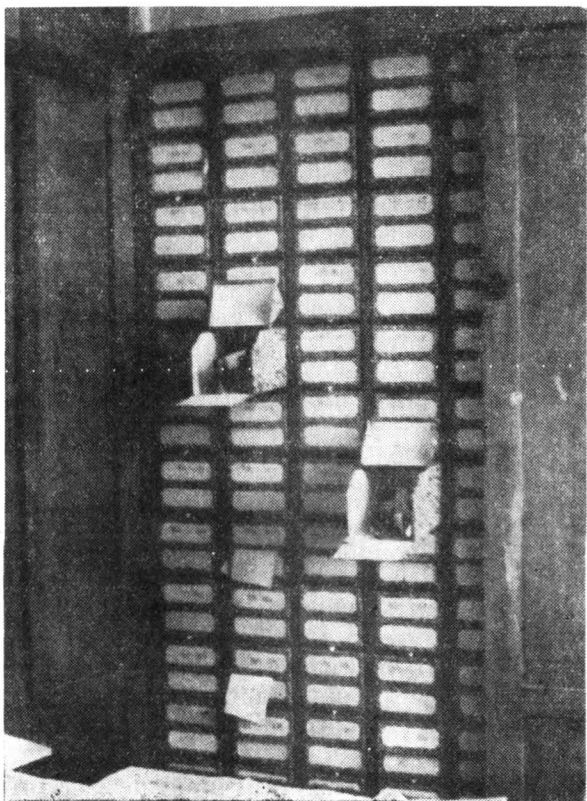

Fig. 1. Unul din dulapurile în care se păstrează matricele sigilare.

¹⁹ Descriș de Gh. Ungureanu *Sigiliul orașului Iași în secolul al XIX-lea*, în „Revista Arhivelor”, IX (1966), nr. 2, p. 83—100.

²⁰ Arh. St. Buc., fond Direcția generală a Arhivelor Statului, dosar nr. 564/1877, f. 3.

²¹ Din 1880 aceasta a intrat în colecțiile Academiei fiind evacuată în timpul primului război mondial la Moscova cu care ocazie s-a pierdut. A rămas doar reproducerea lui C. D. Aricescu din „Istoria Cîmpulungului — prima rezidență a României”. București, 1855.

în lăzi bătute în cuie, fără nici o ordine, acoperite cu un strat gros de impurități, au fost curățate, cercetate cu migală și, prin citirea legendei sau descifrarea emblemei, identificate cu opisele alfabetice existente. După aceste operațiuni, de fiecare sigiliu a fost prins un cartonaș pe care s-a însemnat : numărul de ordine al matricei respective, instituția care l-a posedat, județul, numărul și data adresei de depunere.

Sigiliile judecătorești au fost numerotate de această dată în continuarea sigiliilor administrative. De asemenea matricele sigilare achiziționate ulterior au primit numere în continuare, desființându-se astfel împărțirea sigiliilor în cele două gupe (administrative și judecătorești) ²². Tot în această perioadă pentru păstrarea matricelor sigilare în ordine și ferirea lor de praf se confecționează cutii de carton speciale, cu dimensiuni de 24 cm. lungime, 10 cm. lățime și 15 cm. înălțime. Pe fiecare cutie au fost specificate numerele extreme ale sigiliilor cuprinse.

Colecția cuprinde 5.976 matrice sigilare din care 5.450 sigilii administrative, iar cca 500 sigilii judecătorești. Majoritatea matricelor sigilare din colecție sînt din secolul al XIX-lea cu excepția citorva sigilii aparținînd secolelor anterioare : sigiliul mănăstirii Cozia, sigiliile familiei lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, sigiliul porții curții domnești din Moldova etc. și cca 50 de sigilii din secolul al XX-lea.

Din punct de vedere al provenienței în colecție se găsesc :

a. matrice sigilare ale organelor supreme de stat : domnești (Gh. Bibescu, Barbu D. Știrbei, Carol I, Ferdinand și Carol al II-lea), matrice sigilare ale guvernului provizoriu de la 1848, Caimacamiei, Secretariatului Statului, Adunării Deputaților, Președinției Consiliului de Miniștri a Valahiei, etc.

b. matrice sigilare ale organelor administrative : Ministerul de Interne, cîrmuiri, prefecturi, plăși, subprefecturi, consilii permanente, comunale și satești.

c. matrice sigilare orășenești : municipalitatea orășenească, comisiile despărțirilor administrative, sigiliile oficiilor de stare civilă, ale unor servicii tehnice edilitare etc.

d. matrice sigilare provenind de la instanțele polițienești și de constrîngere : Prefectura poliției București, Vornicia temnițelor, Direcția penitenciarelor din București, Temnița de la mina Telega, poliții orășenești etc.

e. matrice sigilare ale instituțiilor sanitare : Consiliul medical al țării, Direcția generală a serviciului sanitar, serviciile sanitare județene, serviciile veterinare județene, carantinele Gruia, (jud. Dîmbovița) și Turnu, spitale, fizicate etc.

f. matricele sigilare eclesiastice provenind de la reprezentanții unor culte religioase, biserici, mănăstiri etc.

²² Se începe totodată întocmirea pe fișe a unui nou inventar al sigiliilor care păstrînd de asemenea numărul vechi, urmă să cuprindă pe lîngă instituția deținătoare, anul confecționării, descrierea emblemei, transcrierea legendei și amprenta în ceară sau tuș a sigiliului respectiv. Aceste fișe s-au pierdut și abia în prezent se manifestă preocupări pentru completarea opisului alfabetic prin inventarierea noilor achiziții.

g. matrice sigilare aparținând unor instituții de cultură : Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor, școli de cultură generală, licee, pensioane, Arhivele Statului, societăți cu caracter cultural științific (Asociația medicilor și naturaliştilor din Iași etc.).

h. matrice sigilare provenind de la instituții fiscale : Direcția vămilor și a contribuțiilor indirecte, servicii fiscale județene, casierii, percepții etc.

i. matrice sigilare militare : intendența militară, legiuni de gărzi civice, comanda pompierilor din orașul Tecuci și Bacău.

j. matrice sigilare ce au aparținut organelor judecătorești : divanurile judecătorești și apelative din Țara Românească și Moldova, Camera de punere sub acuzație din Focșani, Înalta curte de revizie din Valahia, Moldova și Principatele Unite, Casa centrală de justiție și corecție din Focșani, Epitropia generală a orfanilor, tribunale de ocol, judecătorii de pace și instrucție, tribunale comerciale și criminale, curtea cu jurați, procuraturile județene etc.

k. matrice sigilare particulare : sigiliul deosebit prin formă, sistem de confecționare și inscripție ce a aparținut lingvistului Gheorghe Peșacov, sigiliile familiilor lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, din 1676 ²³, sigiliile negustorului Zarnache Apostol.

Tot în această categorie includem și matricele sigilare ce au aparținut unor persoane în exercițiul funcțiunii cum au fost medici, percepitori, îngrijitorii temnițelor etc.

Menționăm că în colecție unele matrice se găsesc în două exemplare, unul lucrat în incizie pentru a fi aplicat în ceară, altul în excizie pentru a se realiza sigiliu în tuș.

Pentru majoritatea instituțiilor s-au păstrat mai multe matrice sigilare din epoci diferite corespunzând cu modificările survenite în evoluția lor.

Din punct de vedere al tipului, în colecție se găsesc următoarele :
1. *Tipul heraldic* caracterizat prin existența scutului sau a unor simboluri specifice acestuia care s-au desprins și așezat direct în câmpul sigiliului. Majoritatea matricelor sigilare din Țara Românească au ca element principal al emblemei acvila cruciată, iar cele din Moldova capul de bour cu stea între coarne. Matricea sigiliului mare heraldic al lui Gheorghe Bibescu voievod (3038) de formă rotundă, cu diametrul de 7 cm., are gravat în adâncime, în centru, un scut tăiat, în câmpul superior acvila cruciată încoronată a Țării Românești, în ghiare cu un sceptru și o sabie, iar în câmpul inferior despicat, în cartierul întii pe albastru, un chevron (căprior la acoperiș) de argint ținând între brațe o stea cu raze, în cartierul doi fasciat roșu, aur, albastru — armele familiei Bibescu. Scutul este susținut de doi lei afrontați având un buzdugan în ghiare (cel din dreapta) și un sceptru (cel din stînga). Pavilionul de purpură căptușit cu hermină, brodat cu ciucuri de aur, este prins într-o coroană închisă.

Tipul heraldic al sigilului lui Barbu Știrbei-voievod (nr. 3045 și 3046) are următoarea emblemă : scut tăiat în câmpul superior, acvila cruciată a Țării Românești ieșind pe trei sferturi dintr-un grup de fasci :

²³ Au fost găsite în casa părintească a acestuia.

albastru, aur, roșu, ținând în ghiara dreaptă un buzdugan cruciger, în stînga o spadă; cîmpul inferior despicat, în primul cartier un căprior de argint, pe albastru avînd între brațe o stea de argint, în al doilea cartier pe argint o carte de aur deschisă.

Matricele principalelor instituții din Țara Românească au în emblema acvila cruciată — în scut sau în cîmpul sigiliului- în diferite poziții : pe o terasă, pe mînerul unei balanțe, pe un semicerc în care este data, în poziție de zbor sau cu aripile strînse etc. Capul de bour — stema tradițio-

Fig. 2. Sigiliul lui Gheorghe Dimitrie Bibescu — domnul Țării Românești.

nală a Moldovei — apare în sigiliile instituțiilor din Moldova de obicei în scut, în orice caz în mai puține variante decît acvila munteană.

În deceniul al șaselea al secolului trecut, ca expresie a evenimentelor istorice, emblema matricelor sigilare a unor instituții din Moldova și Țara Românească este stema unită realizată fie prin acolarea scutului cu acvila cruciată alături de scutul înfățișînd capul de bour al Moldovei, fie prin includerea acestor mobile într-un singur scut.

După înfăptuirea Unirii se manifestă dorința ca toate sigiliile să adopte stema unită.

În 1862 se aprecia că „lipsa de uniformitate în care se găsesc astăzi acele sigiluri fiind incompatibilă cu starea lucrurilor de față, în urma realizării unirii definitive nu se poate menține în așteptarea fixării armelor”. În fața acestor sublinieri, Consiliul de Miniștri hotărăște că „sigiliurile tuturor autorităților administrative și judecătorești de dincoace și de dincolo de Milcov se vor preface, ele vor purta unite într-un singur scut sub

coroana domnească acvila română cu crucea în gură și capul de zimbru²⁴, cu o stea între coarne”²⁵.

Treptat tipul heraldic înlocuiește celelalte embleme, fapt care a dus în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea la uniformizarea sigiliilor oficiale.

De altfel, în a doua jumătate a secolului trecut a existat o preocupare permanentă pentru adoptarea în sigiliile locale a armelor țării.

Unele adrese ce însoțeau sigiliile depuse spre păstrare evidențiază faptul că au fost înlocuite cu alte matrițe în care s-a pus de acord stema locală cu armele țării²⁶.

2. *Tipul combinat* realizat prin contopirea tipului iconografic cu tipul heraldic, se găsește gravat pe unul din sigiliile lui Gheorghe Bibescu voievod. Acesta are în cîmp stema de tip majestate²⁷ cele două personaje domnești încoronate (Sfinții Constantin și Elena) susținînd o cruce, un personaj ține în mînă o ramură de palmier, iar altul un buzdugan cruciger; deasupra celor două personaje acvila cruciată.

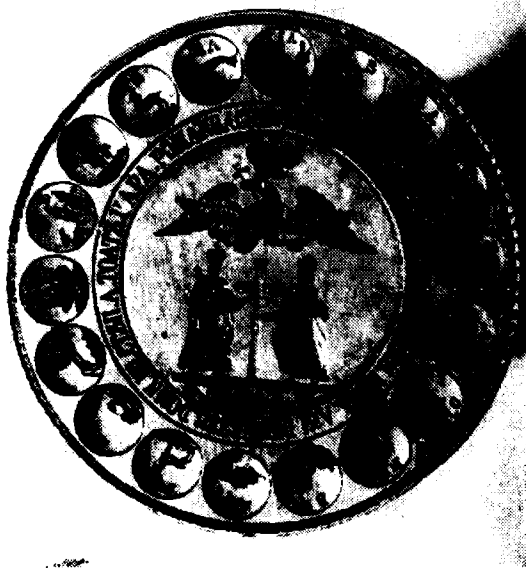

Fig. 3. Sigiliul lui Gheorghe Dimitrie Bibescu cu stemele județelor.

²⁴ Mult timp s-a confundat bourul simbolizat în stema Moldovei cu zimbrul. Eugen Botezat în *Bourul și Zimbrul*, „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Științ. I, seria II-a XXXVI/1913–1914, demonstrează că simbolul Moldovei este bourul.

²⁵ *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. IV, în curs de apariție.

²⁶ Arh. St. Buc., fond Direcția generală a Arhivelor Statului dosar nr. 523/1875, f. 56.

²⁷ Asemănarea între tipul iconografic din Țara Românească și timpul majestate din apusul Europei o face pentru prima oară, Damian P. Bogdan în *Diplomatica slavo-română din secolele XIV–XV*, București, 1938, p. 154 iar C. Moșil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista Arhivelor”, VI, 2(1945), p. 3 și E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în „Documente privind istoria României”, Introducere, vol. II, București, 1956, p. 355, adoptă această părere.

3. *Tipul topografic*, reprezintă construcții sau monumente și caracterizează emblema sigiliilor instituțiilor din județul Buzău, înfățișând un turn de biserică episcopală. Matricea cu nr. 5984 simbolizează poarta și turnurile palatului domnesc din Moldova.

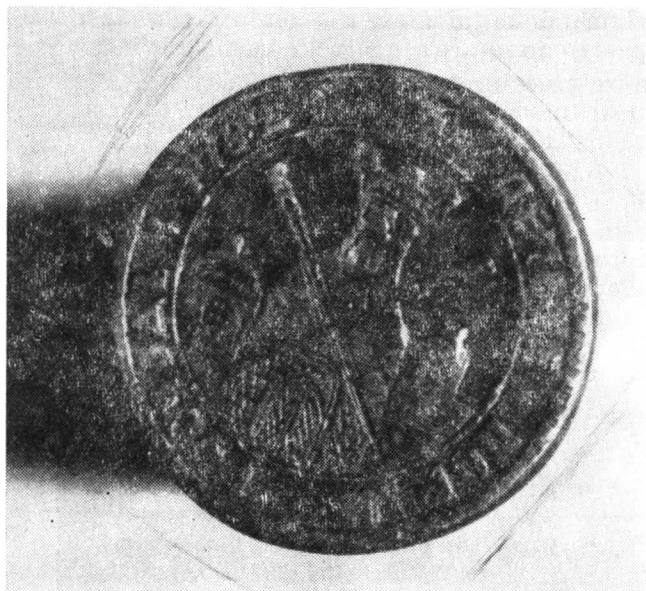

Fig. 4. Sigiliul Poștei domnești din Moldova. 1782.

4 *Tipul pedestru*, reprezentând un personaj în picioare cu atributul funcțiunii caracterizează matricele fizicaterelor.

5 *Tipul hagiografic*, relatînd o scenă religioasă sau un sfînt, a fost folosit de instituțiile ecleistice. Acest tip apare în sigiliul mănăstirii Cozia, în matricele sigiliului bisericii Vlădeni, din județul Dorohoi, al cărui protector Sf. Nicolae, este gravat pe sigiliu.

Numeroase sigilii au în embleme reprezentări simbolice pe care le-au preluat și conservat din perioada anterioară, unele legate de bogățiile regiunii sau ocupațiile de bază ale locuitorilor. Astfel sigiliile instituțiilor din județul Botoșani au în emblemă o seceră, sigiliile din jud. Mehedinți au ca simbol o albină, cele din județul Dolj un pește, în județul Teleorman 3 oi, în județul Gorj un țap etc.

Emblema matricei sigilare ce a aparținut Arhivelor Statului din Țara Românească, nr. 165, are în cîmp un scut oval timbrat cu o coroană princiară, în centrul scutului aevila cruciată a Țării Românești așezată pe o clădire simbolizînd bolnițele Mitropoliei unde era arhiva statului, în dreapta și stînga scutului un ornament floral, pe margine, cu litere de mînă, legenda : Arhiva Principatului Țării Românești 1831⁷⁷.

Legenda sigiliilor este scrisă în general în limba română, cu alfabet chirilic, cele din primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu alfabet de tranziție și apoi cu alfabet latin cele din a doua jumătate a acestui secol și din

Fig. 5. Sigiliul Mănăstirii Cozia.

Fig. 6. Amprenta în ceară a sigiliului județului Teleorman.

secolul al XX-lea. Legenda cuprinde numele țării, denuirea instituției căreia i-a aparținut, județul și uneori anul la care a fost confecționată matricea. La matricele mai vechi legenda începe cu invocația simbolică, care va fi înlocuită ulterior cu o rozetă.

Sînt scrise în întregime cuvintele care denumesc instituția și în prescurtare prin trunchiere, contracție sau siglă cuintele comune: prefectură, comună, judecătorie, etc. De obicei legenda este gravată cu litere capitale,

Fig. 7. Primul sigiliul al Arhivelor Statului din Țara Românească.

cuprinsă în exergă, uneori chiar între două cercuri paralele, unul liniar continuu altul perlat. Sînt însă numeroase matrice sigilare la care inscripția este scrisă la marginea sigiliului direct în cîmp (exemplu matrița sigilară a comunei Perișoru județul Brăila cu nr. 4082).

Legenda este dispusă uneori pe mai multe rînduri, rîndul din interior fiind scris cu litere mai mici (nr. 4045). Foarte multe sigilii confecționate în a doua jumătate a secolului trecut au tot cîmpul sigilar ocupat de inscripție, lipsind deci emblema. Exemplu sigiliul perceptorului comunei Ianca plasa Vlădeni județul Brăila sau cel cu numărul 3599 al comunei Vorniceni județul Dorohoi etc.

Fiecare termen al legendei are un sens precis, determinînd o anumită situație juridică.

Astfel printre matrițele sigilare de la Barbu D. Știrbei exista una (3044) în care titlul de voievod lipsește. Aceasta a fost folosită în perioada în care domnul nu a putut să-și exercite atribuțiile (1853—1854) fiind refugiat din țară ²⁸.

²⁸ E. Virtosu, *Tipare sigilare domnești din sec. XIX Țara Românească*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I, 1957, p. 312.

Uneori modul de dispunere a cuvintelor din legendă urmărește realizarea unui efect artistic sau simbolic. Astfel legenda sigiliilor județelor Constanța și Covurlui, în a căror emblemă se află un vas, este dispusă într-o formă care sugerează o corabie.

Cuvintele care compun legenda sînt uneori separate printr-un punct sau două (nr. 3038) sau chiar printr-o rozetă (nr. 16).

Legenda matricelor particulare cuprinde de obicei în siglă numele posesorului. Exemplu: G. P. (Gheorghe Peșacov) etc. Deși puține, în colecție se găsesc și matrice sigilare anepigrafe (nr. 5971 aparținînd familiei Hasdeu etc.).

O categorie aparte de matrice o formează cele cu inscripții în alte limbi: latină, slavă, turcă, franceză, rusă etc. Un singur sigiliu din colecție are legenda în limba latină. Este sigiliul Societății Medicilor și Naturaliștilor din Iași—confectionat în 1832. Legenda în limba slavă o are numai matrița sigilară a mănăstirii Cozia: $\dagger$ пѣцшъ $\times$ скаго: троѣ чтого $\times$ монастыря: козіа și mularul confectionat după sigiliul orașului Argeș $\dagger$ $\text{сѣткорену пѣшу въ аржіуѣ}$ ($\dagger$ Făcut/u — s-au / acest sigiliu de la Argeș).

Matricele sigilare cu caractere turcești existente în colecție provin de la căimăcămia din Țara Românească și de la Ministerul Afacerilor Externe din același principat. Matricea sigilară a lui Alexandru Ghica caimacam consemnează numele acestuia, funcția și data exprimată în hegiret 1272 (13 septembrie 1855 — 31 august 1856).

O altă matrice cu caractere turcești a aparținut căimăcămiei de trei compusă din Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ioan Alexandru Filipescu instalată la 18 octombrie 1858.

Matricea sigilară cu nr. 5961 are gravate în limba turcă cuvintele: „Onoratele Principate Unite ale Munteniei și Moldovei. Directorul afacerilor externe din Valahia 1275”. Matricele cu text în limba otomană nu au nici o reprezentare, foarte rar un ornament floral discret și sînt lucrate în incizie conform obiceiului otoman.

Din timpul revoluției de la 1848 s-au păstrat matricele sigiliilor Secretariatului Statului (nr. 3026—3027) care au între două cercuri continue legenda „Secretaire d'Etat de Valachie”, iar în cîmp acvila cruciată încoronată avînd în ghiara dreaptă o sabie, în ghiara stîngă un buzdugan.

Credem că folosirea sigiliilor cu legenda în limba franceză s-a intensificat în perioada luptei pentru unire cînd prezența comisarilor puterilor garante impunea folosirea unei limbi cu un circuit larg. Căimăcămia Țării Românești și-a confectionat și o matrice cu legenda în limba franceză: „Caimacamie de la Principauté de Valachie”.

Matricele sigilare existente în colecție sînt confectionate din oțel sau aramă, foarte puține de cauciuc (exemplu nr. 5968, 5970, 5969 etc.), unul singur din argint (al lui Gh. Peșacov). La majoritatea matricelor minierul de lemn ce înmănușează partea metalică, este lustruit și uneori vopsit (negru sau maro). Unele matrice sigilare sînt în întregime din metal, minierul constituind un corp comun cu rondela pe care este gravată emblema și legenda (nr. 3038).

Fig. 8. Sigiliul Secretariatului Statului din Țara Românească.

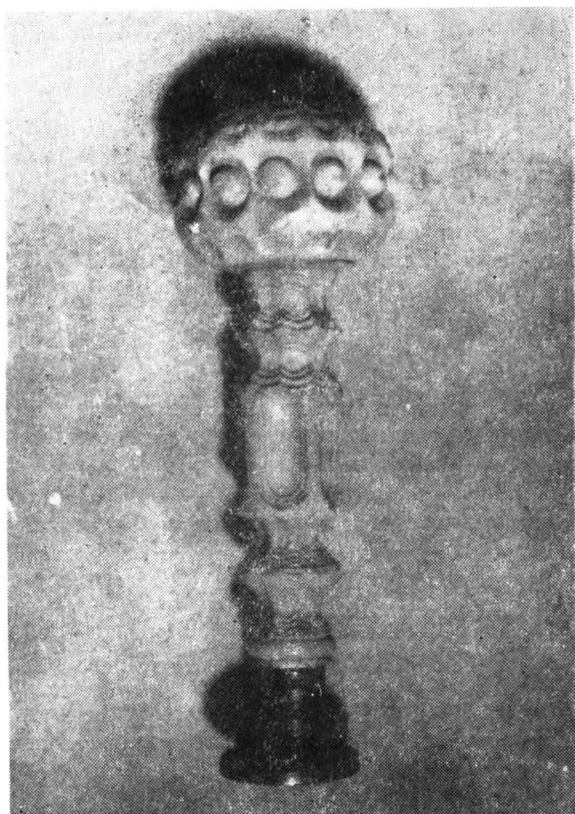

Fig. 9. Sigiliul directorului Afacerilor Externe din Țara Românească

Două matrice sigilare (nr. 5961, 5962), au mînerul din fildeș foarte frumos ornat. La majoritatea matricelor sigilare mînerul este îngrijit executat, de obicei în formă rotundă cu mai multe inele, grija pentru realizarea acestuia depășind de multe ori caracterul de utilitate.

Pe mînerul matricei sigilare, ce poartă numărul 5984²⁹ al porții domnești din Moldova, este scris cu cerneală : „Adus de la Arhiva Sucursala din Iași cu ocazia expoziției din 1906”.

La unele matrice mînerul s-a pierdut sau s-a deteriorat. Sigiliile sătești împărțite²⁹ au mînerul ce formează a treia sau a cincea parte din metal (în formă de șurub) foarte mic în comparație cu mînerul celorlalte sigilii.

Din punct de vedere al formei matricele sigilare existente la Direcția generală a Arhivelor Statului sînt rotunde, ovale (orizontale sau verticale) și dreptunghiulare, iar mărimea variază de la 1,5 cm pînă la 8 cm.

Sigiliul lui Gh. Peșacov are trei fațete prinse într-un suport în așa fel, încît prin rotire se poate folosi fiecare fațetă. Pe una din acestea sînt gravate inițialele numelui său în limba slavă Т π, pe o fațetă în litere latine G. P., iar pe a treia este scris în întregime numele său cu caractere turcești.

Colecția include, pe lîngă matricele sigilare, și unele clișee, ștanțe pentru imprimat în plumb, cîteva din primele ștampile folosite după introducerea sistemului de registratură, diverse matrice folosite de unitățile poștale la francarea corespondenței, parafe cu semnături etc. Clișeele, avînd gravate în excizie stema țării, au fost folosite în secolul trecut la imprimarea publicațiilor. Remarcăm clișeul cu nr. 1789 în a cărui emblemă este reprezentată acvila crucială cu aripile deschise, cu sceptrul și sabia în ghiare, ce a slujit la imprimarea Regulamentului organic, sau cel cu nr. 3454 cu ajutorul căruia s-a imprimat stema țării pe publicațiile Ministerului de Interne.

De asemenea, există în colecție și un mulaj (nr. 5994). Este mulajul confectionat după amprenta sigilară existentă pe un document din 1632 a orașului Argeș.

Acest mulaj este lucrat destul de rudimentar, emblema (acvila bicefală) și legenda, în limba slavă, fiind incizate într-o foiță de zinc (foarte subțire — 2 mm), care s-a prins de suportul de lemn cu două nituri. În comparație cu originalul³⁰ mulajul este mult mai mare, avînd diametrul 5,9 cm. față de 3 cm. cît are amprenta.

Matricele păstrate în colecția de sigilii a Direcției generale a Arhivelor Statului au o importanță deosebită și constituie un izvor demn de luat în seamă pentru cercetarea istorică și sigilografică. Ele reflectă evoluția organelor de stat și sistemul constituțional din Principate iar ulterior din România.

²⁹ Descrise de E. Vîrtosu, *Sigiliile împărțite și sigiliile sătești*, în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. I, București, 1957, p. 357—366.

³⁰ Arh. St. Buc., fond Episcopia Argeș, pach. VI/7.

Matricele sigilare, prin prezentarea heraldică, simbolizează principalele ramuri ale economiei : creșterea vitelor, cultura cerealelor, extragerea petrolului și ilustrează dezvoltarea economică a regiunilor țării, marchează atât apariția și dezvoltarea unor noi ramuri industriale : industria spirtului, industria tutunului cît și evoluția societății, furnizînd informații prețioase asupra înființării școlilor de toate gradele, a unor spitale și asociații.

Concluzii deosebit de importante se pot trage din cercetarea matricelor de sigilii satești. Acestea demonstrează, alături de imprimările sigilare păstrate pe documente, existența sigiliilor satești anterior introducerii lor oficiale ³¹ prin Regulamentul organic în 1831 în Țara Românească și 1832 în Moldova. De obicei stema localității respective există anterior, constituie elementul de bază al stemei și după 1831 ³².

Dintre matricele satești existente în perioada anterioară introducerii Regulamentului organic menționez pe cea cu nr. 1784 a cărei legendă indică „Pecetea Prăjeștilor 1824” de formă ovală, în cîmp în partea superioară o acvilă cruciată cu aripile deschise, în partea inferioară un ornament floral.

Matricele sigilare evidențiază principalele evenimente istorice ale secolului trecut : revoluția de la 1848, unirea principatelor sau reformele

Fig. 10. Sigiliul Prăjeștilor din județul Prahova.

administrative și judecătorești ce s-au înfăptuit etc. Rapiditatea cu care s-au introdus stemele unite ca și denumirea de Principatele Unite sau România în matricele instituțiilor, este o dovadă a entuziasmului și bucuriei cu care masele au întâmpinat acest eveniment.

³¹ Ibidem, colecția Administrative vechi, dosar nr. 386/1839, vol. I, f. 88.

³² Vezi matricele sigilare aparținînd județului Teleorman și amprenta sigilară existentă în dosarul nr. 386/1829, vol. I, p. 348, colecție Administrative vechi.

De altfel, în deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea cînd lupta pentru unirea celor două țări se intensifică, se reia folosirea stemei unite de către instituții. În 1854 Controlul vămilor și al vitelor dependent de Vistieria Țării Românești folosește o stemă, avînd un cîmp un scut despicat, în cartierul întii pe roșu capul de bour cu stea între coarne, în cartierul al doilea pe albastru acvila cruciată încoronată ³³, deci stema Moldovei și a Țării Românești.

Matricele sigilare existente în colecție, oglindă a epocii în care au fost confecționate în ceea ce privește costumele, vocabularul și idealurile, contribuie la dezvoltarea disciplinelor auxiliare ale istoriei, ajutînd la datarea documentelor nedatate, redau evoluția scrierii chirilice românești și introducerea alfabetului latin care în legenda sigiliilor cîștigă teren mai ușor, pot facilita determinarea apartenenței la fonduri a documentelor— oferă diplomatiei surse de cercetare, sigiliul fiind unul din principalele elemente de validare a actelor.

Pentru sigilografie colecția de matrice a Direcției generale a Arhivelor Statului constituie o bază documentară de necontestat care așteaptă un studiu mai aprofundat în urma căruia să fie scoasă la lumină adevărata sa valoare.

³³ Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar nr. 962/1853, f. 119.

SIGILIILE CANCELARIEI DOMNEȘTI A MOLDOVEI ÎN TRE ANII 1711 — 1821

GABRIELA RADULESCU

Marea grupă a izvoarelor istorice scrise cuprinde și sigiliile a căror valoare documentară pentru studierea științifică a istoriei nu le poate fi contestată de nimeni.

Punerea sigiliului a fost un drept general răspândit și unanim recunoscut, căci sigiliul a reprezentat totdeauna dovada aprobării sau participării la emiterea actului a celui a cărui imagine, emblemă sau nume erau reprezentate pe el.

Sigilarea a constituit mijlocul cel mai răspândit de autentificare a actelor, deoarece sigiliul ca simbol al voinței posesorului său exprima clar, chiar și pentru neștiutorii de carte, adeziunea acestuia la acțiunea înscrisă sau mărturia cu privire la aceasta, precum și mijlocul de păstrare a corespondenței.

Una din instituțiile feudale de la care au emanat acte de o deosebită importanță, prin conținutul cărora se poate explica o multitudine de fenomene aparținând acestei orinduirii sociale, a fost domnia. Actele, în număr destul de mare, consemnau hotărârile domnului, reprezentantul clasei stăpînitoare în numele și în folosul căruia își exercita puterea. Ele erau scrise după anumite formule și reguli fixate în strînsă legătură cu realitățile epocii, în așa numita cancelarie domnească, și erau prevăzute spre întărire cu sigiliul domnesc, simbolul celui ce se afla în vârful piramidei feudale.

Sigiliul domnesc a suferit de-a lungul veacurilor modificări importante în modul de prezentare datorate pe de o parte evoluției societății românești însăși, pe de altă parte, influențelor venite din afară.

În lucrarea de față ne-am propus să facem într-un mod cît mai exact, în măsura în care acest lucru ne-a fost posibil, repertorierea sigiliilor cancelariei domnești a Moldovei între anii 1711 — 1821, extrăgînd concluziile ce se desprind atît în ce privește modelul sigilar, cît și semnificația lor.

Trebuie arătat că de la început tipul sigilar al domniei a fost cel heraldic, reprezentat printr-un cap de bour, cu stea între coarne, avînd de o parte și de alta soarele și luna. N-ar fi exclus ca acesta să fie reprezentat tocmai herbul heraldic al întemeietorului, apoi, prin păstrarea domniei vreme de mai multe secole în aceeași familie, „capul de bour”

să devină simbolul puterii domnești, și prin urmare să fie acceptat de domni indiferent din ce familie proveneau.¹

Secolul al XVIII-lea și începutul celui următor aduce cu sine o variație bogată a modelului sigilar ce are loc atît prin felul reprezentării figurilor heraldice întîlnite anterior și dispunerea acestora în cîmpul sigilar, care era la libera alegere a domnului, cît și prin apariția unor elemente heraldice cu totul noi (panopli de arme, lei ca suportî, scuturi colorate, etc.) semnalate mai ales din a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea.

Iată cîteva elemente care susțin și confirmă afirmațiile de mai sus :

— în unele sigilii „capul de bour” este reprezentat mai grosolan, în altele mult stilizat, cu coarneau recurbate în afară sau înăuntru, mai apropiate sau foarte depărtate, cu stea cu 6 raze între ele deși se întîlnește și steaua cu 5 raze (sigiliul rotund al lui Alexandru Mavrocordat) și cea cu 8 raze (la Alexandru Ipsilanti), după cum poate să și lipsească.

— soarele și luna sînt reprezentate astfel : soarele cu raze, excepție făcînd în sigiliul rotund de la Ioan Mavrocordat unde apare sub forma unei globule centrale înconjurată de petale lună nouă întoarsă sau conturnată, însoțind fie „capul de bour”, fie „acvila cruciată”, în sigiliile care folosesc stema ambelor țări românești, sau soarele „capul de bour” și luna „acvila cruciată”, ca în sigiliul rotund al lui Matei Ghica ; uneori aceste elemente heraldice lipsesc ; în ce privește așezarea lor, ele pot fi în scut, sus sau jos sau în cîmpul sigilar sus.

— „capul de bour” este introdus în scut a cărui formă variază, întîlnindu-se scutul baroc, cel în forma renașterii, scut nou francez, scutul fantezist (ce nu ține seama de nici o regulă heraldică), etc. ; sau este așezat direct în cîmpul sigilar.

— coroana care timbrează scutul sau surmontează „capul de bour” se prezintă sub 2 forme : închisă purtînd globul cruciger, sau deschisă, cu 3,5 sau 9 fleuroane, avînd cîte o dată de o parte și de alta cîte o stea prinsă de ea (sigiliul lui Mihail Gr. Suțu), uneori scutul este timbrat de un coif (sigiliul rotund al lui Nicolae Al. Mavrocordat), coroana trecînd deasupra coifului.

— buzduganul și spada, care de la o dată apropiată de jumătatea secolului va fi înlocuită de un iatagan, flanchează uneori coroana, alteori formează elementele pe care este așezat scutul.

— Linia aceasta trebuie să fi urmat-o și Țara Românească, căci „acvila cruciată”, în sigiliile în care apare, are reprezentări variate, depărțindu-se cîteodată așa de mult de modelul inițial, încît s-ar putea crede că este vorba de o altă pasăre (sigiliul lui Grigore Ghica și cel al lui Alexandru Mavrocordat — Firaris).

Variația modelului sigilar se întîlnește nu numai de la domn la domn, ci chiar la același domn, fără să fi fost precizat un model pentru sigiliul mare, unul pentru cel mijlociu și altul pentru cel mic.

Trecînd la elementele heraldice noi, cred că putem face o legătură între apariția lor în reprezentările sigilografice și apariția terminologiei dregătoriilor cu nume turcesc în cancelaria domnească.

Astfel apar pentru prima oară lei ca suportî, reprezentați fie dintr-o parte, cu limba scoasă, și capul întors spre marginea sigiliului (la Grigore

¹ M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, vol. II, București, 1955, p. 87.

Callimachi), fie din față, avînd o coamă bogată (sigiliul de la Mihail Gr. Suțu); în ambele cazuri ei sprijină scutul cu labele. O altă reprezentare heraldică a lor se întîlnește în sigiliul octogonal al lui Grigore al III-lea Ghica, din cea de a II-a domnie a sa, unde leiul se sprijină pe panopliile de arme, iar capul îl are întors spre sent.

Tot acum apare și pavilionul, mai întîi fără hermină, la Alexandru Mavrocordat — Delibei apoi cu hermină, la același domn, la Scarlat Alex. Callimachi și Mihaile Gr. Suțu, apar panopliile de arme (steaguri desfășurate, tobe, săgeți, țevi de turnuri, trompete etc.) în sigiliile lui Grigore al III-lea Ghica, Alexandru Mavrocordat, Scarlat Alex. Callimachi, globul cruciger care de multe ori timbrează scutul, trecînd coroana în cimier.

Pe aceeași linie inovatoare se situează și reprezentarea culorii scutului: aur și roșu la Constantin Al. Ipsilanti, aur la Alexandru N. Suțu, ca și introducerea în stema țării a blazonului familiei din care făcea parte domnul (pasărea Phönix din sigiliul lui Scarlat Al. Callimachi).

Începutul sec. al XIX-lea aduce cu sine surpriza apariției unui sigiliu de la Mihail Gr. Suțu care are în interiorul cîmpului sigilar 16 medaliaoane cu stemele județelor, steme care desigur fac aluzie la bogățiile specifice fiecărui județ (județul Neamț — o capră neagră, județul Suceava — trei brazi unul lîngă altul, etc.) Dar ceea ce atrage atenția în mod deosebit, devenind aproape o tradiție, este folosirea repetată de unii domni a sigiliilor cu stema unită, adică reprezentarea alături de „capul de bour” a „acvilei cruciate”. Acest fenomen se întîlnește nu numai la domnii care s-au perindat și pe tronul Țării Românești, ci și la cei care au domnit numai în Moldova, ca Alexandru C. Mavrocordat și Alexandru I. Mavrocordat, nefiind deci în primul rînd o exprimare grafică a faptului amintit.

Folosirea stemei unite are o semnificație mult mai largă, constituind o armă de luptă pentru cele 2 țări, române care știau că în această perioadă cînd goana după anexiuni a imperiilor vecine crescuse, se impunea cu necesitate ca ele să fie alături pentru a-și putea păstra autonomia; folosirea repetată a stemei unite a contribuit totodată la formarea ideii de unire² a celor care „dintr-un izvor au izvorit și cură”.

De obicei în tipul sigilar de acest fel se întîlnește în dextra stema Moldovei în senestra cea a Țării Românești; de la această regulă se abate numai Alex. Moruzi care inversează așezarea stemelor, punînd în dextra „acvila cruciată”, în sigiliul rotund ce poartă anul 1802”, cînd își începe a doua domnie în Moldova, căci în sigiliul octogonal care poartă anul 1793, făcut deci cînd stăpînea în Țara Românească, dar folosit și în Moldova în dextra se află „capul de bour”.

Așezarea stemelor celor 2 țări nu face nici o aluzie la importanța lor, dacă ținem seama că situația economică a Țării Românești era mult superioară și deci stema ei s-ar fi cuvenit așezată totdeauna în dextra, ci numai la faptul că atunci cînd sigiliile au fost făcute domnii respectivi stăpîneau Moldova.

Alături de cîmpul sigilar, legenda ocupă un loc tot atît de important, ajutînd la datarea actului la care sigiliul aderă sau la verificarea datei lui, precum și în studiile de genealogie.

² A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării, Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în „Revista Arhivelor”, XI (1968), nr. 2, p. 11—68.

În ceea ce privește intervalul de timp cuprins între 1711—1821, legenda este așezată în exergă, între 2 cercuri continui, perlate sau șnurate sau chiar între 4 cercuri, 2 în interior, 2 în exterior.

Această situație se întâlnește la toate sigiliile rotunde, dar apare și la sigiliul oval mare de la Alexandru Ipsilanti, singurul de acest fel, precum și la două sigilii octogonale, unul de la Dimitrie Cantemir și altul de la Mihail Racoviță. De obicei sigiliile ovale și cele octogonale, din lipsă de spațiu, poartă chiar în cîmpul sigilar inițialele domnului și titlului său, precum și anul în care sigiliul a fost făcut.

Legenda cuprinde invocația simbolică, particula *rw* sau *www*, numele, uneori complet, alteori nu, filiația, titlul și anul în care a fost făcut sigiliul, cînd acesta nu se află în cîmpul sigilar.

O reparație interesantă este mențiunea cuvintelor „pecetea voevodului”, în limba slavă, în legenda sigiliului de la Mihail Racoviță.

Legenda este scrisă uneori în limba slavă, dar de cele mai multe ori în limba română, cu alfabet chirilic, anul cu cifre arabe, excepție făcînd în sigiliul rotund de la Nicolae Mavrocordat, și-n cel oval de la Alexandru I. Callimachi, unde apare scris în cifre chirilice.

La majoritatea sigiliilor anul indică și începutul domniei cînd se făceau și sigiliile, la altele arată numai data la care acestea se făceau, putînd fi chiar înainte cu cîțiva ani de domnie, atunci cînd se aștepta ocuparea scaunului țării de către domnul respectiv, dar cînd un adversar ce oferise mai mult îi lua înainte (sigiliul lui Dimitrie Cantemir).

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea cuvintele din legendă sînt despărțite între ele prin 2 puncte (:) sau 1 punct(.)

Tot datorită spațiului limitat oferit de marginea sigiliilor cuvintele din legendă sînt prescurtate fie prin siglă, fie prin trunchiere sau ligatură.

Pentru ușurarea tipăriturii lor, am socotit necesar să dăm legendele dezlegate.

Nu putem trece cu vederea peste unele greșeli strecurate în cuvinte din cauza neatenției gravorului. Astfel :

— în legenda sigiliului rotund de la Scarlat Al. Callimachi în loc de *www* se întâlnește *wwws* (deci *w* în loc de *u*), iar în loc de *asamhesas* — *asamhesa* (deci *sa* în loc de *sa*), litera *τ* în loc de *u* în prescurtarea numelui Suțu, în sigiliul oval de la Mihail C. Suțu.

De la Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat și Grigore al II-lea Ghica ne-au rămas sigilii în limba latină.

Credem că tot de o greșală este vorba și acum, cînd întîlnim litera C — probabil în locul literei P, inițiala cuvîntului principe (vezi sigiliul octogonal al lui Nicolae Al. Mavrocordat).

Este de semnalat și apariția literelor grecești (inscripțiile județelor) în sigiliul rotund de la Gr. Suțu și semnul 5 în prescurtarea numelui Constantin, ca în sigiliul oval al lui Constantin Al. Ipsilanti.

Este cunoscut faptul că felul sigiliului ce întărea un act era în funcție de importanța conținutului actului respectiv. Și în perioada studiată hrisoavele sînt întărite cu sigiliul mare, dar adeseori este folosit un singur fel de sigiliu, neținîndu-se seama de importanța actului.

În majoritatea cazurilor sigiliile sînt aplicate, fie în chinovar, fie în tuș roșu sau în ceară roșie cînd e vorba de scrisori domnești. Sigiliile timbrate apar destul de rar, iar cele atîrnate mai rar. N-am întîlnit decît un

sigiliu atârnat, de la Alexandru Moruzi, cu nimic deosebit în reprezentarea lui, de cel aplicat.

În ceea ce privește modul de lucru, după cum se va vedea, am prezentat sigiliile aparținând fiecărui domn în succesiunea lor la tronul Moldovei, nu însă și pe domnii, atunci cînd au domnit de mai multe ori, considerînd că această lipsă va fi compensată prin modul de prezentare a sigiliilor ce aparțin aceleiași persoane (sigiliul mare, cînd acesta există, apoi celelalte în ordinea lor cronologică). Menționăm că pentru perioada 1711—1821, am găsit destul de multe sigilii, unele conservate mai bine altele mai puțin bine, cu excepția lui Alexandru Hangerli de la care nu am găsit niciun sigiliu.

În încheiere se poate spune ceea ce se adevărește pentru orice latură a societății, anume că nimic nu este primit din afară decît dacă în societatea respectivă sînt condiții prielnice. În cazul nostru, elementele heraldice noi și-au găsit loc în sigiliul domnesc numai pentru că tehnica meșterilor gravori ajunsese la acel stadiu de dezvoltare care îi făcea capabili să poată grava și aceste elemente mai complicate. Pe de altă parte folosirea în mod intenționat a sigiliilor cu stema unită și-a adus contribuția la făurirea ideii de unitate politică, tocmai cînd premisele apariției unui strat național unitar se conturau la orizont.

I. *Dimitrie Cantemir* (1710 decembrie 23 — 1711 iulie 11)

1. Sigiliu rotund (diametrul = 59 mm) avînd în cîmpul sigilar scut oval închis în cap prin 2 arcuri de cerc așezate convex, purtînd în centru capul de bour cu coarnele curbate înăuntru, în dextra și senestra botului soarele și luna nouă întoarsă, surmontat de o coroană cu glob cruciger.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd de-asupra glob cruciger, are un cadru marginal.

În exerga între 2 cercuri liniare — legenda : *ДИМИТРИЕ КАНТЕМИР ВОЕВОДА БЖІЮ МАТІЮ ГРЪ ЗЕМЛІ МОЛДАВСКОИ* (Dimitrie Cantemir voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei). (fig. 1).

2. Sigiliul octogonal (17 × 15 mm) avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu coarnele curbate în interior surmontat de o coroană cu glob cruciger, flancată în dextra și senestra de soare și luna nouă întoarsă, capul de bour este flancat la rîndul lui de buzdugan și spadă, sub el fiind anul 1693.

Ioan Demetrius Cantemir Wda Pr Mol

În exergă între 2 linii continui legenda :

(Ioan Dimitrie Cantemir, voevod, principele Moldovei). (fig. 2).

3. Sigiliul octogonal (25 × 15 mm) avînd în cîmpul sigilar scut oval cu capul de bour cu coarnele curbate înăuntru, fiind flancat la dextra și senestra de un buzdugan și o spadă.

Scutul este timbrat de o coroană închisă avînd deasupra globul cruciger flancat de cordon marginal. Pe marginea cîmpului sigilar se află legenda a cărei invocație simbolică este format din crucea globului cruciger :

Io[an Demetrius Cantemir Wda] Pr Mol (fig. 3).

II. *Nicolae Al. Mavrocordat* (1711 septembrie 26—1715 decembrie 25).

1. Sigiliul rotund (diametrul = 50 mm) avînd în cîmpul sigilar scut baroc cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară și între ele o stea cu 6 raze, surmontat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, iar în dextra și senestra botului luna nouă conturnată și soarele.

Scutul este timbrat de un coif avînd cimier o coroană deschisă cu 9 fleuroane.

Dintr-o parte și alta a coifului pornesc în jos vrejuri cu frunze și flori care înconjoară scutul.

În exergă între un cerc interior liniar și altul exterior perlat-legenda: † Іw Николѣ Александрѣ воеводѣ Ежию Матию Гдѣ Землѣ Молдавскѣ: зси: (Io Nicolae Alexandru voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei: 7218 :). (fig. 4).

2. Sigiliul octogonal (17 × 15 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit spre exterior de o linie perlată, scut baroc cu capul de bour cu coarnele curbate în interior, în dextra și senestra botului soarele și luna nouă întoarsă.

Scutul este timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger iar în cîmpul sigilar inițialele domnului și anume: I — N/M—W /C (sic!)—M/1709/. (fig. 5).

3. Sigiliu octogonal (19 × 22 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de trei linii continui, scut baroc cu capul de bour cu coarnele curbate în interior, în dextra și senestra soarele și luna nouă întoarsă.

Scutul este timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger; inițialele domnului și anul:

I—N/A—M/B—M /1710/ (fig. 6).

III. *Mihail Racoviță* (1715 decembrie 25—1726 septembrie 25).

1. Sigiliul rotund (diametrul = 46 mm) avînd în cîmpul sigilar scut în stilul renașterii cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în interior și stea cu 6 raze între ele.

Scutul este timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, ce desparte anul 1703.

De o parte și de alta a coroanei pornesc în jos vrejuri cu frunze.

În exergă între două cercuri simple perlate — legenda: НМН МН-ХАНѢ РАКОВИЦѢ Х ВОЕВОДѢ ЕЖИЮ МАТИЮ ГДѢ ЗЕМЛАВЕ ПУТЕ ВЕОД (Noi Mihail Racoviță, voevod cu mila lui D-zeu, domn al țării Moldovei, pecetea voevodului). (fig. 7).

2. Sigiliu rotund (diametrul = 46 mm) avînd în cîmpul sigilar scut german cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele, surmontate de o coroană deschisă cu 3 fleuroane, în dextra și senestra botului soarele și luna.

Scutul este timbrat de o coroană deschisă avînd 9 fleuroane; de o parte și de alta 17—03.

Dintre scut și coroană pornesc vrejuri cu frunze și flori.

În exergă între două cercuri perlate cu funii răsucite legenda: † НМН МН-ХАНѢ РАКОВИЦѢ Х ВОЕВОДѢ ЕЖИЮ МАТИЮ ГДѢ ЗЕМЛАВЕ ПУТЕ ВЕОД (Noi Mihail Racoviță voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei, pecetea voevodului). (fig. 8).

3. Sigiliu octogonal (22 × 22 mm). avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu coarnele curbate înăuntru, pe care se sprijină o coroană deschisă cu 3 fleuroane, flancată la dextra și senestra de soare și luna nouă întoarsă; de o parte și alta a botului 17—03.

În exergă între 2 linii continui — legenda:

† Іw МХА РАК ВЕД Б М Г З М (fig. 9).

4. Sigiliul octogonal (16 × 13 mm) avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu coarnele curbate înăuntru pe care se sprijină o coroană deschisă cu 5 fleuroane, iar la dextra și senestra botului luna nouă conturată și soarele.

În exergă despărțită de o linie ce formează un exagon legenda :

× ИО МХИИ. Р КР Б МЗМ × (fig. 10).

IV. Grigore II Ghica 1726 septembrie 26 — 1733 aprilie
1735 noiembrie 16 — 1739 septembrie 3
1739 octombrie — 1741 septembrie 13

1. Sigiliul rotund (diametrul = 46 mm) avînd în cîmpul sigilar scut baroc cu capul de bour cu coarnele curbate înăuntru și stea cu 6 raze între ele; în dextra botului soarele și spada, în senestra luna nouă întoarsă și buzduganul.

În exergă între un cerc interior perlat și altul exterior liniar — legenda : † Іѡ ГРІГОРІЕ ГИКА КЕОД БЖІЮ МОЛОСТИЮ ГПАРЬ ЗЕМАН МОЛДАВСКОН (Io Grigore Ghica voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei) (fig. 11).

2. Sigiliu octogonal (20 × 18 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar scut oval cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în interior, iar în dextra și senestra botului soarele și luna nouă întoarsă.

Scutul este timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger.

Lambrechinuri.

Inițialele domnului și anul :

I — Г/Г — W / C (sic!) — M/1726/ (fig. 12).

2. Sigiliu octogonal (18 × 16 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de o linie simplă, în dextra capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele, în senestra acvila cruciată, deasupra o coroană deschisă cu 5 fleuroane, cel din mijloc fiind prelungit cu o cruce.

În jurul stemelor se află o ghirlandă din 2 ramuri stilizate ce se unesc printr-un nod în partea de jos a cîmpului sigilar.

Inițialele domnului și anul :

Iw — Г/Г — B/ K — B/1733/ (fig. 13).

4. Sigiliu rotund (diametrul = 47 mm) avînd în cîmpul sigilar în dextra capul de bour cu stea cu 6 raze între coarnele curbate în interior, deasupra lui fiind un buzdugan, în senestra acvila cruciată avînd deasupra un iatagan — deasupra ambelor steme o coroană deschisă cu 5 fleuroane; totul înconjurat de ghirlande de vrejuri. În exergă între două cercuri liniare în interior și un cerc liniar în exterior legenda † ІѡИИ ГРІГОРІЕ ГИКА ВОЕВОДА БЖІЮ МАТИЮ ГСПДА ЗЕМАН МОЛДАВСКОН (Noi Grigore Ghica voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei). (fig. 14).

V. Constantin N. Mavrocordat 1733 aprilie — 1735 noiembrie 16
1741 septembrie — 1743 iulie 20
1748 aprilie — 1749 august 20
1769 iunie 18 — decembrie 4

1. Sigiliu rotund (diametrul = 51 mm) avînd în cîmpul sigilar 2 scuturi tergă, medalioane alăturate, în cel din dextra fiind capul de bour,

cu stea cu 6 raze între coarnele ale căror virfuri sînt recurbate în exterior, în cel din senestra — acvila cruciată; deasupra ambelor steme o coroană deschisă cu 3 fleuroane, iar jos anul 1733.

În exergă între două cercuri liniare legenda: † НВН КОНСТАНТИН НИКОЛАЕ БОГОДА БЖИЮ МАСТЮ ГПРЬ ЗЕМАН МОЛДАВЕИ (Noi Constantin Nicolae voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei). (fig. 15).

2. Sigiliu octogonal (22 × 20 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar dantelat, scut oval, în dextra capul de bour cu virful coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele, în senestra acvila cruciată.

Scutul este timbrat de o coroană închisă, avînd deasupra glob cruciger; lambrechimuri.

Inițialele domnului și anul:

Iw — K/N — < M > / 1733. (fig. 16).

VI. Ioan Mavrocordat (1743 iulie 20 — 1747 mai)

1. Sigiliu rotund (diametrul = 59 mm) avînd în cîmpul sigilar, pornind de jos în sus, capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 6 raze între ele, deasupra lui încrucișîndu-se o spadă și un buzdugan ale căror virfuri flanchează globul cruciger și coroana deschisă cu 5 fleuroane ce se află deasupra acesteia; în dextra luna nouă conturnată, în senestra soarele; de sub ele pornesc vrejuri cu frunze.

În exergă între două cercuri liniare — legenda: † ІW ІWАН НИКОЛАЕ БОГОДА КЪ МНЛА ЛШ ДМНЕИШ ДМНЪ ЦАРЬН МОЛДОВЕИ 1743 (fig. 17).

2. Sigiliu octogonal (19 × 18 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar scut rotund cu capul de bour cu coarnele curbate înăuntru, sub care se încrucișează o spadă și un buzdugan pornind spre dextra și senestra.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger este așezat pe o cunună formată din 2 ramuri stilizate; în dextra luna nouă conturnată, în senestra soarele.

Inițialele domnului și anul:

Iw — Iw/H — K/B — B/1743/. (fig. 18).

3. Sigiliu octogonal (36 × 32 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de două linii, cea din interior fiind dantelată, scut oval cu capul de bour cu virful coarnelor recurbate în afară, flancate în dextra de soare, în senestra de luna nouă conturnată.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger, are un cordon marginal.

Inițialele domnului și anul:

I — w/I — w/H — K/B — B/ 17 — 43 (fig. 19).

VII. Constantin Racoviță

1749 august 20 — 1753 iunie 22

1756 februarie 8 — 1757 martie

1. Sigiliu rotund (diametrul = 51 mm) avînd în cîmpul sigilar scut oval, în dextra capul de bour cu stea cu 6 raze între coarnele cu virfurile curbate în interior, deasupra soarele, în senestra acvila cruciată, așezată pe un virf de munte, deasupra luna nouă, întoarsă.

Scutul este timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane flancată în dextra și senestra de un buzdugan și o spadă: lambrechinuri.

În exergă între două cercuri în interior, primul fiind perlat, și două în exterior, ultimul dantelat, se află legenda :

† ІW КОНСТАНДИН МХ : ПХ : РХ : ВЕОД : БЖІЮ МТНЮ ГПАРЬ ЗЕМЛЕ МОЛДАВСКОН 1756 (Noi Constantin Mihail Gehan Racoviță voevod, cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei). (fig. 20).

2. Sigiliu octogonal (20×18 mm) avînd în cîmpul sigilar scut rotund cu capul de bour cu stea între coarnele curbate înăuntru, în dextra și senestra botului soarele și luna nouă întoarsă.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane este așezat pe un iatagan și un buzdugan, iar de o parte și de alta legate de el, cite o stea.

Inițialele domnului și anul :

Iw — Kw/MP — B/17—49/ (fig. 21).

3. Sigiliu octogonal (25×23 mm), avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar capul de bour cu stea cu 6 raze între coarnele cu virfurile recurbate puțin în afară ; deasupra lui, tăind puțin coarnele, se încrucișează din senestra spre dextra un buzdugan cu un iatagan, din dextra spre senestra, flancînd o coroană deschisă cu 5 fleuroane de la care pornesc în jos ramuri cu frunze.

Inițialele domnului și anul :

Iw — K/M — П / P — B / 17—50) (fig. 22).

4. Sigiliu octogonal (25×24 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar scut oval— în dextra capul de bour cu coarnele curbate în interior, deasupra fiind soarele, în senestra acvila cruciată, deasupra luna nouă întoarsă. Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane flancată la dextra și senestra de buzdugan și iatagan ale căror minere intră în scut, are un cordon marginal.

Inițialele domnului și anul :

HwH — Kw / MX — ПХ / PK — BB/17—53/ (fig. 23).

VIII. *Scarlat Ghica* (1757 februarie—1758 august)

1. Sigiliu octogonal (24×20 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar scut fantezist cu capul de bour cu stea cu 6 raze între coarnele ale căror virfuri sînt recurbate în afară.

Scutul este timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger, flancată în dextra și senestra de un buzdugan și un iatagan ale căror minere pătrund în scut ; lambrechinuri :

Inițialele domnului și anul :

I — CK / Г — BB / 17—57/. (fig. 24).

IX. *Matei Ghica* (1753 iunie 22—1756 februarie 8).

1. Sigiliu rotund (diametrul = 50 mm), avînd în cîmpul sigilar scut baroc despîcat : în dextra capul de bour cu virful coarnelor recurbate în afară, deasupra avînd o stea cu 6 raze, iar în dreapta luna nouă conturnată, în senestra acvila cruciată, în stînga soarele.

Scutul este timbrat de o coroană închisă cu glob crucifer deasupra și flancat de buzdugan și iatagan ; lambrechinuri.

În exergă între 2 cercuri în interior, primul șnurăt și al doilea liniar și două cercuri în exterior, primul liniar și al doilea perlat — legenda :

† ІW МАТЕЙ ГИКА ВОЕВОД : БЖІЮ МАТНЮ ГПАРЬ ЗЕМАН МОЛДАВСКОН : 1753 (Io Matei Ghica voevod cu mila lui D-zeu domn al țării Moldovei ; (fig. 25).

2. Sigiliu octogonal (28×26 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar dantelat, scut baroc despicat, în dextra fiind capul de bour cu virfurile coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele, în senestra acvila cruciată, așezată pe un virf de munte.

Scutul este timbrat de o coroană închisă purtînd deasupra glob cruciger, lambrechinuri.

Inițialele domnului și anul :

Iw — MT / Γ — B / 1753/ (fig. 26).

X. Ioan Th. Callimachi — (1758 august — 1761 mai).

1. Sigiliu octogonal (30×28 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar, capul de bour cu stea cu 6 raze între coarnele cu virfurile recurbate în afară, surmontat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, flancată în dextra și senestra de un buzdugan și un iatagan.

Capul de bour este mărginit de vrejuri cu flori.

Inițialele domnului și anul :

Iw — Iw/θ — A / B — B / 1759/ (fig. 27).

XI. Grigore I. Callimachi

1761 mai — 1764 martie 18

1767 ianuarie 23 — 1769 iunie 13

1. Sigiliu oval (32×29 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar, scut oval, cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 6 raze între ele.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane flancată în dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, are ca suporti doi lei conturnați, cu coada pe spate, Jos se află cîteva vrejuri cu frunze.

Inițialele domnului și anul :

Iw — Γ P / Iw — 1761 — BB/ (fig. 28).

2. Sigiliu oval (32×29 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar, scut oval cu capul de bour cu coarnele curbate înăuntru și stea cu 6 raze între ele.

Scutul timbrat de o coroană deschisă în 5 fleuroane, flancată în dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan are ca suporti doi lei conturnați, cu coada pe spate, așezați pe o terasă; jos anul 1761 înconjurat de frunze stilizate.

Inițialele domnului :

Iw — Γ P / Iw — BB/ (fig. 29).

XII. Grigore III Ghica

1764 martie 18 — 1767 ianuarie 23

1774 septembrie 28 — 1778

octombrie 1.

1. Sigiliu octogonal (19×18 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar, scut oval cu capul de bour cu virful coarnelor drepte și cu stea cu 6 raze între ele, în dextra și senestra botului soarele și luna nouă întoarsă.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger, este așezat pe niște ramuri stilizate.

Inițialele domnului și anul :

I — Γ / A — Γ / B — B/1764/ (fig. 30).

2. Sigiliu octogonal (21 × 20 mm) avînd în cîmpul sigilar scut piri-form, cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară și stea între ele.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger și flancat la dextra și senestra de un buzdugan și un iatagan, are ca suport 2 lei reprezentați numai pe jumătate și este așezat pe o panoplie de arme compusă din 8 steaguri desfăcute, 2 tolbe cu cite 3 săgeți și 2 trompete, toate unite sub o tobă care este așezată sub scut.

Inițialele domnului și anul :

Γ — P/A — Δ Γ — B K/N — B/1777. (fig. 31).

XIII. *Constantin D. Moruzi* 1777 septembrie 30 — 1782 mai 29.

1. Sigiliu oval (35 × 30 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar perlat simplu, scut oval cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 3 fleuroane, flancată în dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, este așezat pe o cunună formată din 2 ramuri cu frunze și flori.

Inițialele domnului și anul :

Iw — K 5/ΔM — B B/ 1777 (fig. 32).

2. Sigiliul octogonal (35 × 30 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar capul de bour cu coarnele mici, recurbate puțin în afară, avînd deasupra o coroană deschisă cu 3 fleuroane flancată, la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, iar dedesubt o cunună de ramuri cu frunze.

Inițialele domnului și anul :

Iw — K 5/ ΔM — BB/ 17 — 77/ (fig. 33).

XIV. *Alexandru Marrocordat Delibei* 1782 mai 28 — 1785 ianuarie 1.

1. Sigiliu rotund (diametrul = 40 mm) avînd în cîmpul sigilar două scuturi ovale acolate, în cel din dextra fiind capul de bour cu coarnele curbate înăuntru și stea între ele, în cel din senestra acvila cruciată așezată pe un vîrf de munte.

Scuturile cuprinse în 2 medalioane, au deasupra un iatagan și un buzdugan, între ele fiind o cască ale căror vîrfuri ies din pavilionul susținut de o coroană închisă ce are deasupra glob cruciger și pe care medalioanele sînt așezate.

Inițialele domnului și anul :

Hw — ΔΔ/ KC — BB/17 — 82 (fig. 34).

2. Sigiliu oval (25 × 23 mm) la fel cu cel descris mai sus, cu deosebirea că pavilionul pare să fie căptușit cu hermină, iar inițialele sînt :

Iw — ΔΔ/ KC — BB/ 17 — 82/ (fig. 35).

3. Sigiliu oval (31×29 mm) avînd în cîmpul sigilar scut oval cu capul de bour cu vîrful coarnelor recurbate în afară și stea între ele, iar deasupra încrucișîndu-se iataganul și buzduganul ce ies afară din scut.

Scutul cu un cordon marginal este așezat pe un pavilion susținut de o coroană închisă.

Inițialele domnului și anul:

Iw — AA/K C — BB/1782/ (fig. 36).

XV. *Alexandru I. Macrocordat Firaris*, 1785 ianuarie 1— 1786 decembrie 3.

1. Sigiliul rotund (diametrul = 68 mm.) avînd în cîmpul sigilar scut vechi francez scarletat, cuprinzînd în primul cartier capul de bour cu coarnezle curbate în interior, în al doilea acvila cruciată, așezată pe o terasă, în al treilea un scarabeu, iar în al patrulea pasărea Phönix ieșind dintr-un rug aprins.

Scutul este așezat pe o acvilă cu aripile desfăcute și al cărei cap este flancat la dextra și senestra de un buzdugan și un iatagan, avînd deasupra o cască peste care plutește o coroană închisă, cu glob cruciger deasupra.

Totul se sprijină pe o panoplie de arme formată din 6 steaguri desfășurate, 6 trompete, 2 săgeți, 2 țevi de tun, 2 tobe cu bețele lor și 2 darabane, sub care sînt alte 2 bețe și o ghiulea.

În exergă între un cerc șnurat, în interior, și altul liniar, în exterior, se află legenda: † АЛЕКСАНДРЪ: МАКРОКОРДАТЪ: ІВАНЪ: КОЕКОДА: КЪ МНЛА ЛЪН ДМНЗЪС: ДОМНЪШН: НГЕМОНЫ АТОАТЪ МОЛДАКНА 1785. (fig. 37).

2. Sigiliu oval (31×28 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar șnurat scut oblong cu capul de bour cu vîrful coarnezle recurbate în exterior; în rest ca sigiliul rotund descris mai sus.

Inițialele domnului:

AA — MP/Iw — BB/ (fig. 38).

XVI. *Alexandru Ipsilanti* 1786 decembrie — 1788 aprilie 8.

1. Sigiliu oval (66×56 mm) avînd în cîmpul sigilar 2 scuturi ovale acolate, cel din dextra cu capul de bour cu coarnezle curbate înăuntru și stea cu 6 raze între ele, cel din senestra-acvila cruciată, așezată pe un vîrf de munte, avînd deasupra în dextra și senestra luna nouă întoarsă și soarele.

Scuturile sînt timbrate de o cască deasupra căreia se află o coroană închisă ce poartă o cruce, și care este flancată de iatagan și buzdugan; în dextra și senestra luna nouă întoarsă și soarele.

De la cască pornesc în jos vrejuri cu frunze: jos anul 1787.

În exergă între 2 cercuri liniare se află legenda: † ИВАН АЛЕКСАНДРЪ ІВАНЪ ИПСИЛАНТЪ КОЕКОДА КЪ МНЛА ЛЪН ДМНЗЪС ДОМНЪШН НГЕМОНЫ АТОАТЕН МОЛДОВЛАХНА. (fig. 39).

2. Sigiliu oval (31×27 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar 2 scuturi acolate, cel din dextra cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor curbate în interior și stea cu 6 raze între ele, cel din senestra cu acvila cruciată conturnată așezată, pe un vîrf de munte.

Scutul este timbrat de o cască ce are deasupra o coroană închisă flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, iar în jos pornesc vrejuri cu frunze.

Inițialele domnului și anul :

Iw — A/Iw — B — B — Yψ/1787/ (fig. 40).

XVII. *Manole Giani Ruset* (1788 mai — 1789 martie).

1. Sigiliu octogonal (26 × 24 mm) cu un chenar pe margine avînd în cîmpul sigilar două scuturi ovale, în cel din dextra fiind capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară, în cel din senestra — acvila cruciată conturnată, așezată pe un vîrf de munte.

Scuturile timbrate de o cască peste care plutește o coroană închisă ce poartă glob cruciger și are în senestra și dextra buzduganul și iataganul sînt flancate de frunze stilizate.

Inițialele domnului și anul :

Iw — MN/P — B — B — C/17 — 88/ (fig. 41).

XVIII. *Alexandru C. Moruzi*. 1792 martie — decembrie 30

1802 septembrie 19 — 1806

august 12

1. Sigiliu rotund (diametrul = 56 mm) avînd în cîmpul sigilar capul de bour cu vîrfurile coarnelor recubate în afară și tăiate de iatagan și buzdugan ce pornesc dintre ele, flancînd la dextra și senestra o coroană deschisă cu 5 fleuroane; totul este mărginit de o cunună din 2 ramuri cu frunze și flori.

În exergă între 2 cercuri liniare se află legenda : † NW АЛЕШАНДРОС КОНСТАНДИН МЪРЪЗЪ БОРОДА КЪ МНЛА АШ ДАНЪЗЪ ДОМЪС А ТОАТЪ МОЛАДОРИЕ 1792. (fig. 42).

2. Sigiliu rotund (diametrul = 59 mm) avînd în cîmpul sigilar în dextra acvila cruciată în senestra capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară, deasupra lor aflîndu-se un iatagan și un buzdugan cu o stea cu 6 raze între ele, flancînd la dextra și senestra o coroană deschisă cu 5 fleuroane; sub totul o cunună formată din 2 ramuri cu frunze și flori, iar sub aceasta anul 1802.

În exergă între 2 cercuri liniare se află legenda : † NW АЛЕШАНДРОС КОНСТАНДИН МЪРЪЗЪ БОРОДА КЪ МНЛА АШ ДАНЪЗЪ ДОМЪС А ТОАТЪ МОЛАДОРИЕ. (fig. 43).

3. Sigiliul octogonal (25 × 23 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de un chenar liniar capul de bour cu vîrfurile coarnelor puțin curbate în afară dintre care pornesc un iatagan și un buzdugan, flancînd la dextra și senestra o coroană deschisă cu 5 fleuroane; totul este mărginit de o cunună din 2 ramuri cu frunze și flori.

Inițialele domnului și anul :

AA — K5/MZ — BB/1792/ (fig. 44).

4. Sigiliul octogonal (25 × 23 mm) avînd cîmpul sigilar mărginit de 2 chenare șnurate; este asemănător cu sigiliul rotund cu stema unită, cu deosebirea inversării locului figurilor ce reprezintă stemele celor 2 țări

Inițialele domnului și anul :

Iw — K5/MZ — BB/1793/ (fig. 45).

XIX. Mihail C. Suțu/1792 decembrie 30 — 1795 aprilie 25)

1. Sigiliu rotund (diametrul = 60 mm), avînd în cîmpul sigilar 2 scuturi ovale acolate prin frunze, în cel din dextra capul de bour cu vîrfurile coarnelor curbate înăutru și stea cu 6 raze întru ele în cel din senestra acvila cruciată.

Scuturile timbrate de o cască avînd deasupra o coroană deschisă cu 5 fleuroane, flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan sînt așezate pe o coroană din ramuri cu frunze și flori, dedesubtul ei fiind anul 1793.

În exergă între 2 cercuri liniare — legenda: † *НВ МНХАН КВН-СТАНДН ССЮ ВОРОДА КС МНЛА АШ ДМНЗВЗ ДОМНЗ АТОДЪ МОЛДОВИЕ.* (fig. 46).

2. Sigiliu oval (34×29 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de 2 linii continui scut oval în dextra capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară, deasupra fiind soarele în senestra acvilă cruciată conturnată, așezată pe un vîrf de munte, deasupra luna nouă conturnată.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, este așezat pe o cunună din 2 ramuri cu frunze și flori, sub care se găsește o terasă trapezoidală.

Inițialele domnului și anul:

Iw — MX/K5 — CT/B — B/1793. (fig. 47).

XX. Alexandru I. Callimachi (1795 aprilie 25 — 1799 martie 7).

1. Sigiliu rotund (diametrul = 56 mm) avînd în cîmpul sigilar scut baroc cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele.

Scutul timbrat de o coroană deschisă în 5 colțuri, este așezat pe un buzdugan și un iatagan care flanchează la dextra și senestra coroana, iar sub el se află o cunună din ramuri cu frunze și flori, dedesubt fiind anul 1795.

În exergă între 2 cercuri continui se află legenda: † *НВ АЛЕХАНДРЪ: ІУАНЪ: КАЛМАХ: КВН: КВА: КС МНЛА: АШ ДМНЗВЗ: ДОМНЗ: АТОДЪ: МОЛДОВИЕ.* (fig. 48).

2. Sigiliu oval (31×27 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de 2 linii continui, scut baroc cu capul de bour cu vîrfurile coarnelor recurbate în afară.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra glob cruciger este așezat pe un iatagan și un buzdugan care flanchează în dextra și senestra coroana; lambrechinuri.

Inițialele domnului și anul:

Iw — AΔ/Iw — B — B — KΔ/ΠΨΥΘ/ (fig. 49).

XXI. Constantin Al. Ipsilanti (1799 martie 9 — 1801 iunie 28).

1. Sigiliul rotund (diametrul = 60 mm) avînd în cîmpul sigilar scut oval, trunchiat, cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 8 raze între ele, așezat pe un cîmp de aur și roșu; scutul timbrat de o cască avînd deasupra o coroană deschisă cu 5 fleuroane, este așezat pe un iatagan și un buzdugan, flancînd la dextra și senestra cască și coroană. O cunună din 2 ramuri cu frunze și flori mărginește scutul, sub ea fiind anul 1799.

În exergă între 2 cercuri continui — legenda: † НВ Квстандин: Плѣхандрс: Нѣилант: кѣкѣвод: кѣ мнла: лѣн дмнзѣл: домнѣ: атоатѣ Молдоѣн. (fig. 50).

2. Sigiliu oval (35×29mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de 2 linii continui, scut oval cu capul de bour cu coarnele curbate înăuntru.

Scutul timbrat de un glob cruceiger avînd deasupra o coroană închisă ce poartă la rîndul ei glob cruceiger, este așezat pe o cunună din 2 ramuri ce frunze ce mărginește și globul cruceiger; sub aceasta anul 1799.

Sus în dextra și senestra flancînd coroana iataganul și soarele — buzduganul și luna nouă întoarsă.

Inițialele domnului și anul:

Iw — K5/AA — YΨ/B — B/1799'. (fig. 51).

XXII. *Alexandru N. Suțu* (1801 iunie — 1802 septembrie),

1. Sigiliu rotund (diametrul = 63 mm.) avînd în cîmpul sigilar scut oval cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 8 raze între ele.

Scutul de aur este timbrat de o cască avînd deasupra o coroană deschisă cu 5 fleuroane, flancate la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan de la care pleacă în jos ramuri cu frunze dedesubtul lui fiind anul 1801 înconjurat de vrejuri cu frunze.

În exergă între 2 cercuri, cel din interior șnurat, iar cel din exterior liniar — legenda: † ННН: Плѣхандрс: Нкѣлн: Сѣцѣл: кѣкѣвод: кѣ мнла кѣн дмнзѣл: домнѣ: атоатѣ Молдоѣн. (fig. 52).

2. Sigiliu oval (34×30 mm.) avînd în cîmpul sigilar scut fantezist cu capul de bour cu virful coarnelor recurbate în afară și stea cu 6 raze între ele. Scutul timbrat de o cască mărginită de fiecare parte de cîte o stea cu 6 raze, deasupra căreia se află o coroană închisă, ce poartă o cruce simplă, ambele fiind flancate la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, este mărginit de frunze stilizate care se prelungesc sub scut, dedesubtul lor anul 1801; sus în dextra și senestra luna nouă conturnată și soarele.

Inițialele domnului: Iw — AA/NI — Cs/B — B (fig. 53).

XXIII. *Scarlat Al. Callimachi* 1806 august 12 — octombrie

1807 iulie 24—1810 iunie 1

1812 august 27 — 1819 iunie 20.

Sigiliu rotund (diametrul = 63 mm) avînd în cîmpul sigilar scut nou francez cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 6 raze deasupra.

Scutul timbrat de un glob cruceiger cu crucea în cimier este așezat pe o panoplie formată din 4 steaguri desfășurate, o trompetă, o tolbă cu 3 săgeți, 2 țevi de tun, una avînd și 3 ghiulele, 2 darabane și o tobă cu un băț.

Totul este așezat într-un pavilion căptușit cu hermină și susținut de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan.

În exerga între 2 cercuri, șnurate se află legenda: † ННННѣ: Скарлат: Плѣхандрс: Калнмаѣ: кѣ кѣ мнла лѣн дмнзѣл: домнѣ: атоатѣ: цѣрн Молдоѣн: 1806. (fig. 54).

2. Sigiliu octogonal (38×31 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de o linie șnurată scut nou francez cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 6 raze între ele.

Scutul timbrat de o coroană deschisă cu 5 fleuroane, este așezat pe o panoplie de arme formată dintr-un iatagan, un buzdugan, 4 steaguri desfășurate, un arc întins, o tolbă cu 3 săgeți, 2 țevi de tun și 2 darabane. Sub el anul 1806 avînd dedesubt vrejuri cu frunze.

Inițialele domnului :

Iw — CK/ΔΔ — K/B — B/ (fig. 55).

XXIV. *Mihail Gr. Suțu*/1819 iunie 12—1821 martie 29.

1. Sigiliu rotund (diametrul = 68 mm) avînd în cîmpul sigilar scut nou francez cu capul de bour cu coarnele curbate în interior și stea cu 6 raze între ele.

Scutul timbrat de un glob cruciger avînd crucea în cimier, este așezat pe o panoplie de arme formată din 4 steaguri desfășurate, 1 arc întins, o tolbă cu 3 săgeți, 2 țevi de tun cu cîte 3 ghiulele fiecare, 2 darabane și o tobă cu un băț.

Totul este așezat într-un pavilion căptușit cu hermină și susținut de o coroană deschisă cu 5 fleuroane flancată la dextra și senestra de iatagan și buzdugan.

Pe marginea cîmpului sigilar sînt 16 medalioane rotunde cu stemele județelor și cu numele fiecărui județ :

1. Iași — un cal cu galop spre dreapta : Ιασι
2. Cîrligătura — un minz mergînd spre dreapta : Καρλιγατδρα
3. Hîrlău — o alee de stejari : Χιρλοβι
4. Botoșani — o coasă înfiptă într-un lan : Ποτοσαξι
5. Dorohoi — un rac spre dreapta : Δοροχοι
6. Herța — o mină ținînd cumpăna dreptății : Χερτα
7. Fălciu — un bou spre dreapta : Φαλτσι
8. Vaslui — un stup de albine : Βασλσι
9. Tutova — trei pești suprapuși spre stînga : Τυτοβα
10. Covurlui — o corabie : Κοβυρλσι
11. Tecuci — o ramură de vișă cu un ciorchine : Τεκυτσι
12. Fultna — *Dachus* pe un butoi : Πυτνα
13. Bacău — un deal de sare : Πακοβι
14. Roman — o tulpină de trandafir cu 2 flori : Ρωμανον
15. Neamț — o capră neagră spre stînga : Νιαμτσον
16. Suceava — 3 brazi unul lingă altul : Συτσαβα

În exergă între 2 cercuri liniare se află legenda : † 1819 Ηωανν Μιχαηλ Γρηγοριε : Γκυβλα :

ππ : κδ : μναλ : λδν : δβμνεβεδ : δωμνδ : ετωατε : υεαρα : Μωαδωπην (fig. 56).

2. Sigiliu oval (35×29 mm) ,avînd în cîmpul sigilar mărginit de o linie continuă, scut oval de aur, cu capul de bour cu coarnele curbate în interior stea cu 6 raze între ele, timbrat de o coroană închisă ce poartă glob cruciger flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan pe care este așezat scutul.

Scutul are ca suport 2 lei cu cozile între picioare, iar dedesubtul lui se află vrejuri cu frunze și o terasă sub care este anul 1819.

Inițialele domnului :

Iw — M X/rP — Cδ/ B—B/ (fig. 57).

3. Sigiliul oval (35×29 mm) avînd în cîmpul sigilar mărginit de o linie continuă scut oval ce are pe margini ramuri, cu capul de bour cu coar-nele curbate în interior și stea cu 8 raze între ele.

Scutul timbrat de o coroană închisă avînd deasupra globul cruciger, iar de ambele părți legate de ea cite o stea cu 8 raze, și flancată la dextra și senestra de un iatagan și un buzdugan, are ca suporți 2 lei cu cozile pe spate : dedesubtul lui sînt vrejuri cu frunze și anul 1819.

Inițialele domnului :

Iw —MX/ TP — C 8/B—B/ (fig. 58).

Fig. 1. — Arh. St. Buc., M-rea Dol-
jești, XX/1 — 1711 (7219) februarie
22, Iași aplicat în chinovar.

Fig. 2. — Arh. St. Buc., Mitr. Moldovei, I/8 — 1711(7219)
aprilie 21, aplicat în tuș roșu.

Fig. 3. — Arh. St. Buc., M-reă Barnovski, I/12 — 1710
(7219) decembrie 26, aplicat în chinovar.

Fig. 4. — Arh. St. Buc., M-reă
Cașin, IX/16 — 1713 (7221) februarie
26, Iași, aplicat în chinovar.

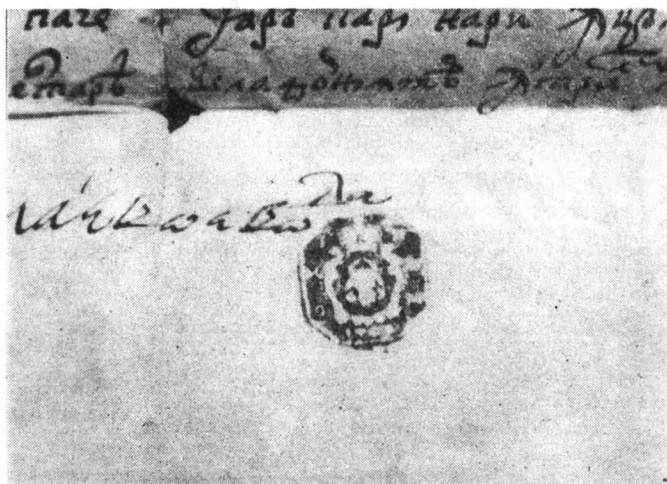

Fig. 5. — Arh. St. Buc., M-reă, Socola, VI/12 — 1712 (7220)
martie 28, Iași, aplicat în tuș roșu.

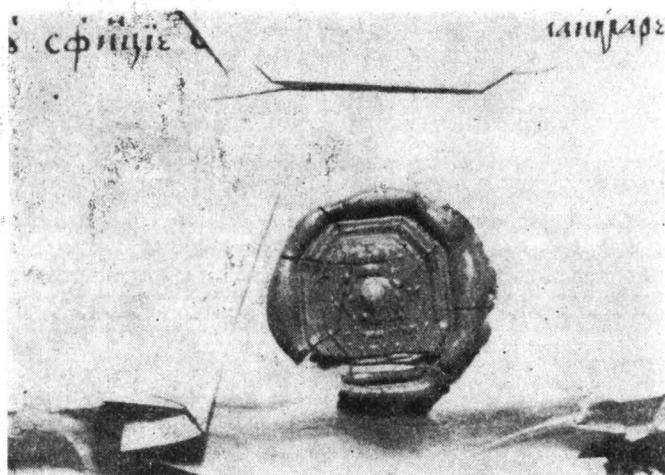

Fig. 6. — Arh. St. Buc., M-reă Aron Vodă, I/19 — 1714(7222)
mai 9, aplicat în ceară roșie.

Fig. 7. — Arh. St. Buc., M-reă Bar-novski, V/26 — 1721 (7229) februarie 1, aplicat în chinovar.

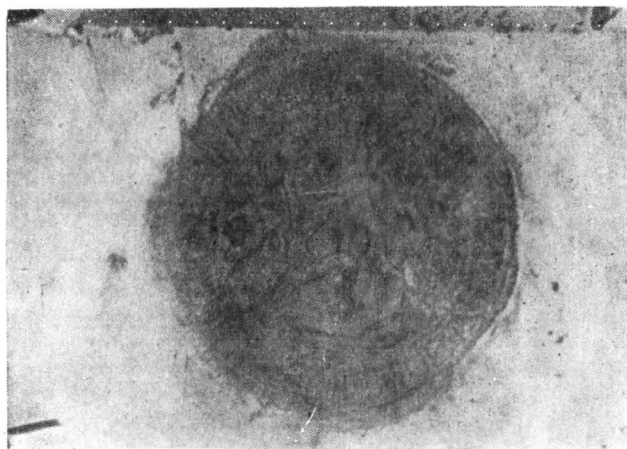

Fig. 8. — Arh. St. Buc., M-reă Neamț, XXXVII/18 — 1722 (7230), iulie 18, Iași, timbrat.

Fig. 9. Arh. St. Buc., M-reă Brazi, IX/36 — 1721 (7229) iulie 21, Iași, aplicat în chinovar.

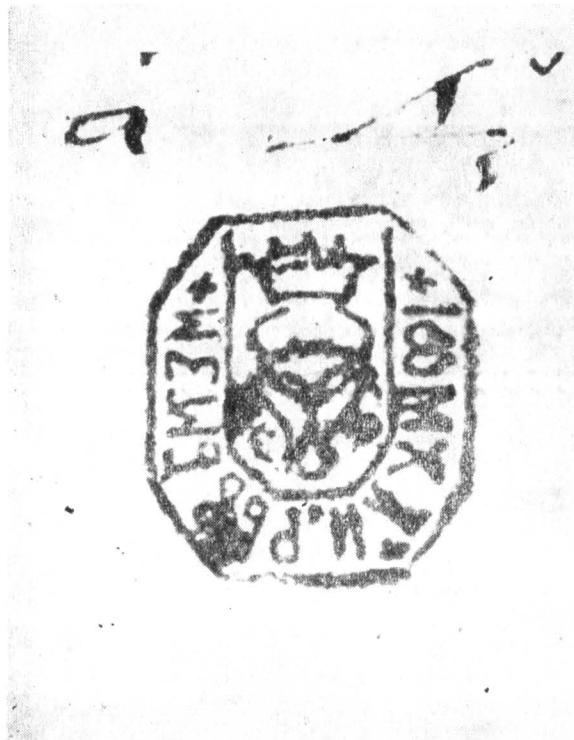

Fig. 10. Arh. St. Buc., M-reă Secul, I/25 — 1723 (7231) iulie 11, Iași, aplicat în tuș roșu.

Fig. 11. Arh. St. Buc., M-rea Adam VI/44 — 1731 (7239) martie 27, Iași, aplicat în tuș roșu.

Fig. 12. Arh. St. Buc., Mit. Moldovei I/10 — 1727 (7235) aprilie 27, aplicate în chinovar.

Fig. 13. Arh. St. Buc.,
M-rea Adam, IV/II — 1736
(7244), iunie 9, aplicat in
chinovar.

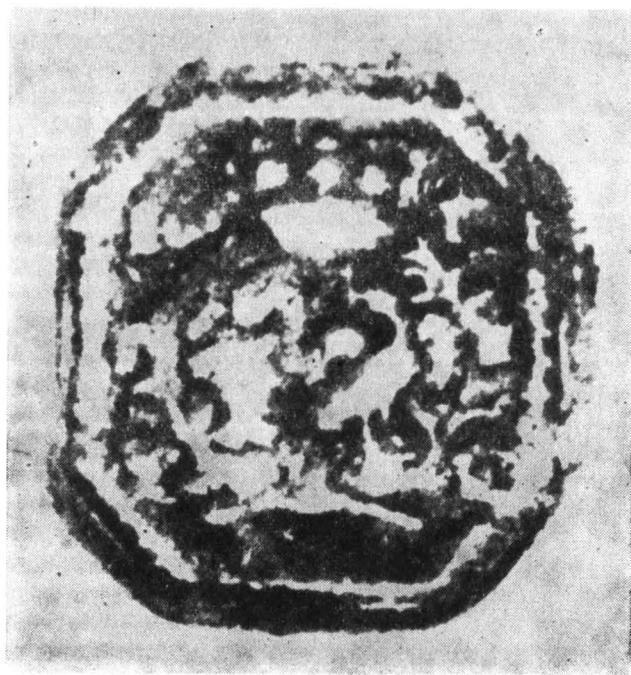
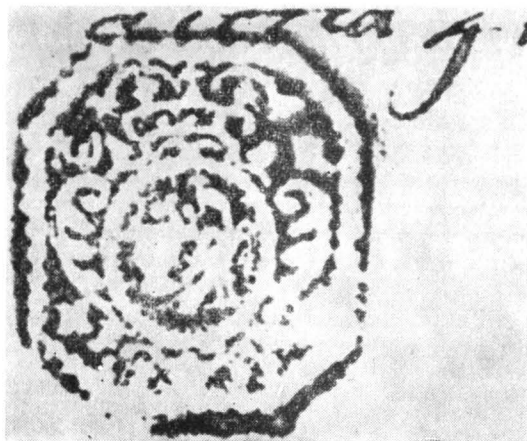

Fig. 14. Arh. St. Buc., Ep.
Roman, I/13 — 1740 (7248) au-
gust 1, aplicat in chinovar

Fig. 15. Arh. St. Buc., M-reă Birnova, X/5, 1735 (7243) august 10, Iași, aplicat în tuș roșu.

Gig. 16. Arh. St. Buc., M-reă Doljești, XX bis/39 — 1734 (7242) aprilie 18, aplicat în chînovar.

Fig. 17. Arh. St. Buc., M-rea Neamț, L/10, 1746 (7255) oct. 3, aplicat în tuș roșu.

Fig. 18. Arh. St. Buc., M-rea Secul, I/46 — 1744 (7252) iulie 11, aplicat în ceară roșie.

Fig. 19. Arh. St. Buc., M-reă Florești, III/3, 1744 (7252), februarie 24.

Fig. 20. Arh. St. Buc., M-reă Neamț, XXXVII/22 – 1757 (7267), februarie 9, timbrat.

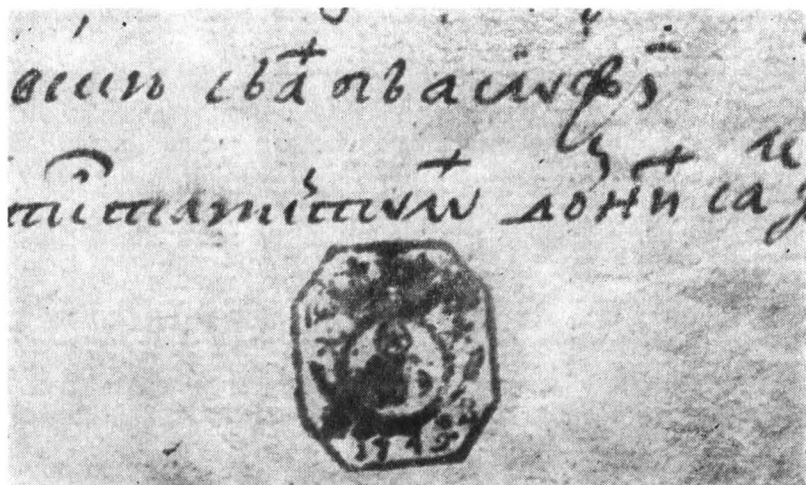

Fig. 21. Arh. St. Buc., M-reă Birnova, III/10—1750 (7258) ianuarie 10, aplicat în tuș roșu.

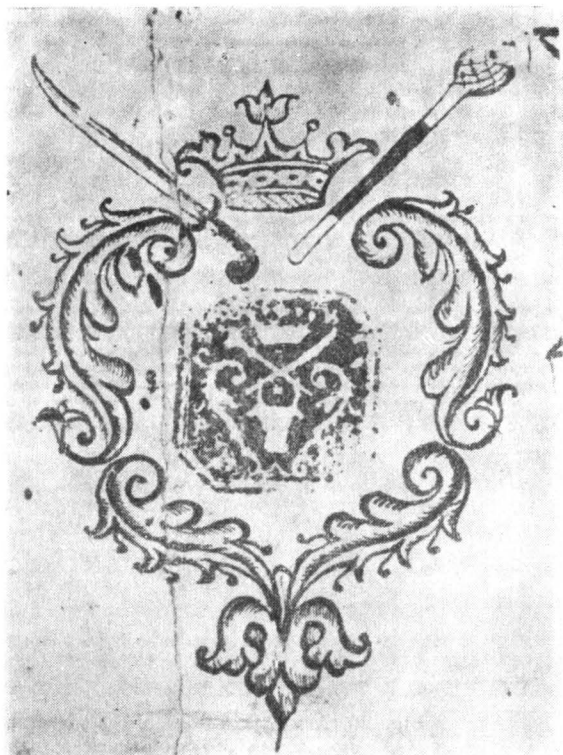

Fig. 22. Arh. St. Buc., Suluri, 23—1750 (7258) iunie 29, aplicat în chinovar.

Fig. 23. Arh. St. Buc.,
M-rea Sf. Sava, XXX/41
— 1756 (7264), mai 25,
aplicat în chinovar.

Fig. 24. Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XVIII/30 — 1758
(7266) iulie 8, aplicat în chinovar.

Fig. 25. Arh. St. Buc., Ef. Școalelor,
I/42 — 1755 (7263) mai 26, aplicat în
tuș roșu.

Fig. 26. Arh. St. Buc., M-reă Zlataust
XI14 — 1755 (7263) februarie, aplicat
în chinovar.

Fig. 27. Arh. St. Buc., M-rea Socola, VI/22 — 1759 (7267),
iunie 20, aplicat în tuș roșu.

Fig. 28. Arh. St. Buc., M-rea Coșula,
V/29—1763 (7271) iulie 9, aplicat în tuș
roșu.

Fig. 29. Arh. St. Buc., M-rea Doljști, XIX/46 — 1767 iulie 20, aplicat în tuș roșu.

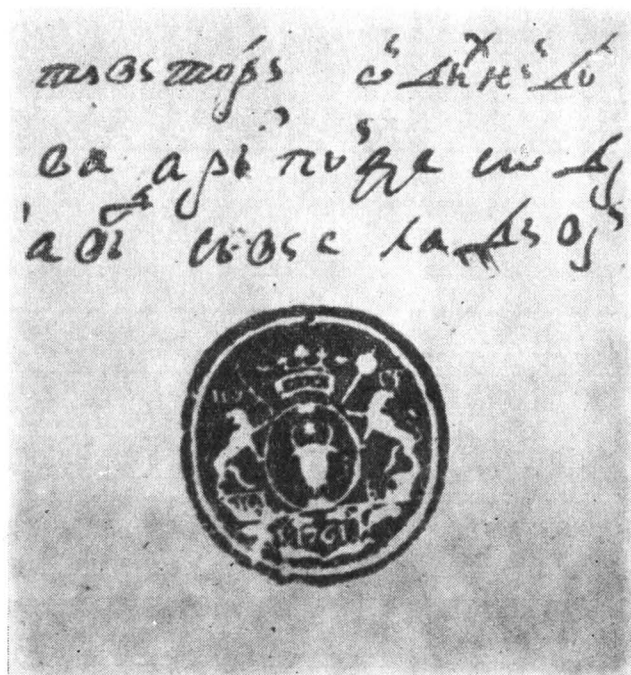

Fig. 30. Arh. St. Buc., M-rea Slatina, VI/21 — 1765 iunie 3, aplicat în chinovar.

Fig. 31. Arh. St. Buc., M-re
Precista și Răducanu, III/13, 1777
mai 10, aplicat în chinovar.

Fig. 32. Arh. St. Buc., M-re Barnovski, VI/26—1780, iunie, aplicat în tuș roșu, iar punctele de pe margine, în tuș negru.

Fig. 33. Arh. St. Buc., M-rea Nicorița,
X/8—1780, iunie 18, aplicat în chinovar.

Fig. 34. Arh. St. Buc., M-rea Sf.
Sava, XXXV/43 — 1783 mai 28,
aplicat în chinovar.

Fig. 35. Arh. St. Buc., M-rea Văratec, III/1 – 1784 mai 4, aplicat în ceară roșie.

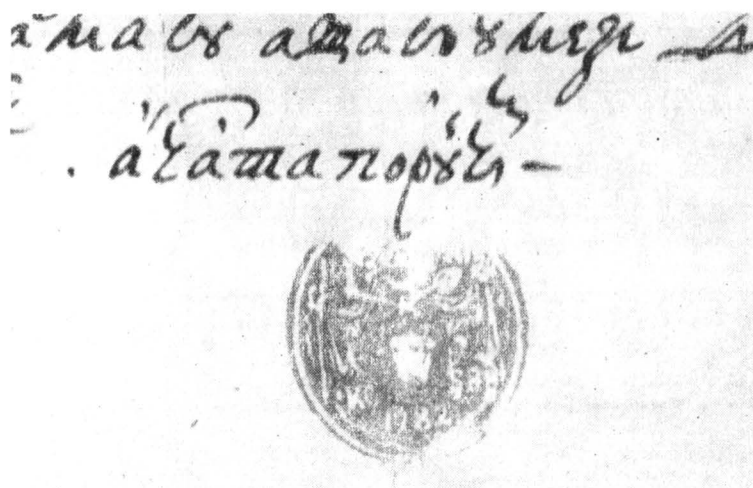
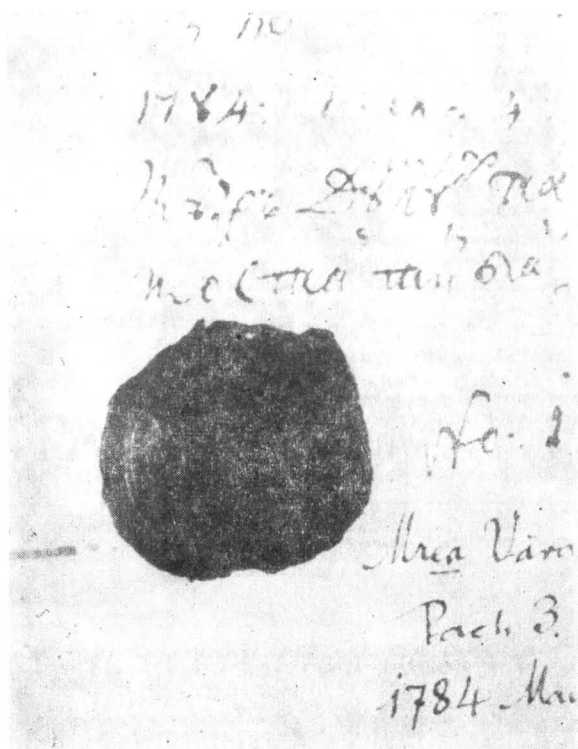

Fig. 36. Arh. St. Buc., M-rea Cetățuia, III/13 – 1784 mai 28, aplicat în chinovar.

Fig. 37. Arh. St. Buc , M-reă Aron Vodă, 1 b's/10 — 1786 martie 25, aplicat în tuș roșu.

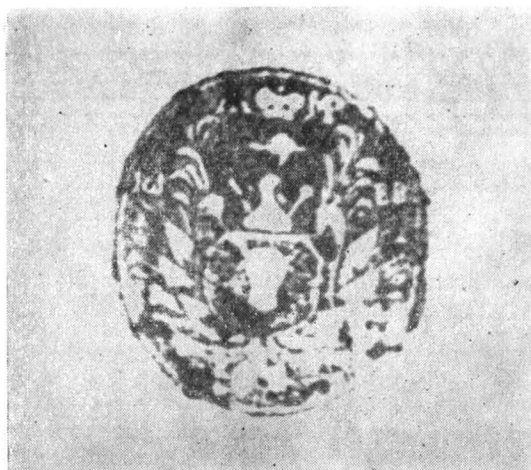

Fig. 38. Arh. St. Buc., M-reă Rîșca, VI/16—1786 iulie 23, aplicat în tuș roșu.

Fig. 39. Arh. St. Buc., M-rea Precista
și Răducanu, XV/5 — 1788 ianuarie 1,
aplicat în tuș roșu.

Fig. 40. Arh. St. Buc., Mitr. Moldovei,
VIII/50 — 1787 mai 21, aplicat în tuș roșu.

Fig. 41. Biblioteca Academiei R. S. România,
Ms. 130 — CLXXXI —
aplicat în tuș roșu.

Fig. 42. Arh. St. Iuc.,
M-reă Vorova, XVI/4—
1792 decembrie 3, aplicat în tuș roșu.

Fig. 43. Arh. St. Buc., Suluri, 88 — 1805 iunie 6, aplicat în tuș roșu.

Fig. 44. Arh. St. Buc., M-rea Văratec, XII/12 — 1792 august 4, aplicat în tuș roșu.

Fig. 45. Arh. St. Buc., M-reă Neamț, V/21 — 1893 iulie 1, aplicat în ceară roșie,

Fig. 46. Arh. St. Buc., M-reă Sf. Sava, XI/10 — 1793 august 10, aplicat în tuș roșu.

Fig. 47. Arh. St. Buc., Schitul Giurgeni, V/1, 1793 septembrie 18, aplicat în chinovar.

Fig. 48. Arh. St. Buc., M-rea Zlataust, XV/5 — 1796 iulie 24, aplicat în tuș roșu.

Fig. 49. Arh. St. Buc., M-rea Adam, IV/72 — 1796 iulie 22, aplicat în tuș roșu.

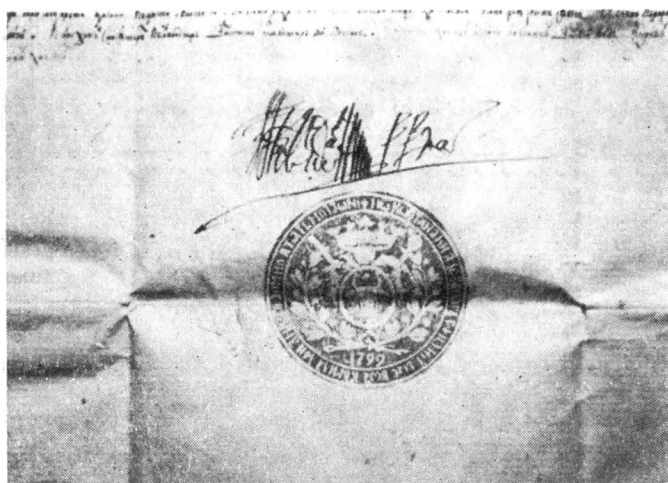

Fig. 50. Arh. St. Buc., M-rea Sf. Sava, XXXII/66 — 1799 noiembrie 28, aplicat în tuș roșu.

Fig. 51. Arh. St. Buc., Episcopia Huși, XXI/12 – 1799 septembrie 25, aplicat în ceară roșie pentru închiderea plicului.

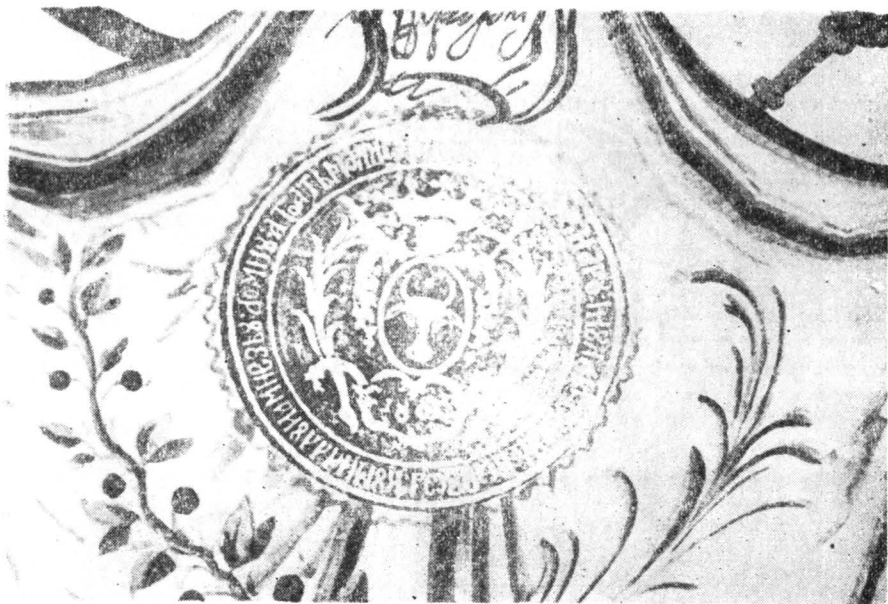

Fig. 52. Arh. St. Buc., Suluri, 52 – 1802 iunie 20, aplicat în tuș roșu.

Fig. 53. Arh. St. Buc., M-rea Precista
și Răducanu, I/59 — 1802 iunie 8,
aplicat în chinovar.

Fig. 54. Arh. St. Buc., M-rea Zlataust, I/31 — 1818 martie 4, aplicat
în tuș roșu.

Fig. 55. Arh. St. Buc., Eforia Școalelor, I/82—1814 martie 15, aplicat în chinovar.

Fig. 56. Arh. St. Buc., M-reă Precista și Răducănu, XV/23—1820· aprilie 8, aplicat în tuș roșu.

Fig. 57. Arh. St. Buc., M-rea Neamț, V/45 — 1820 mai 29, aplicat în tuș roșu.

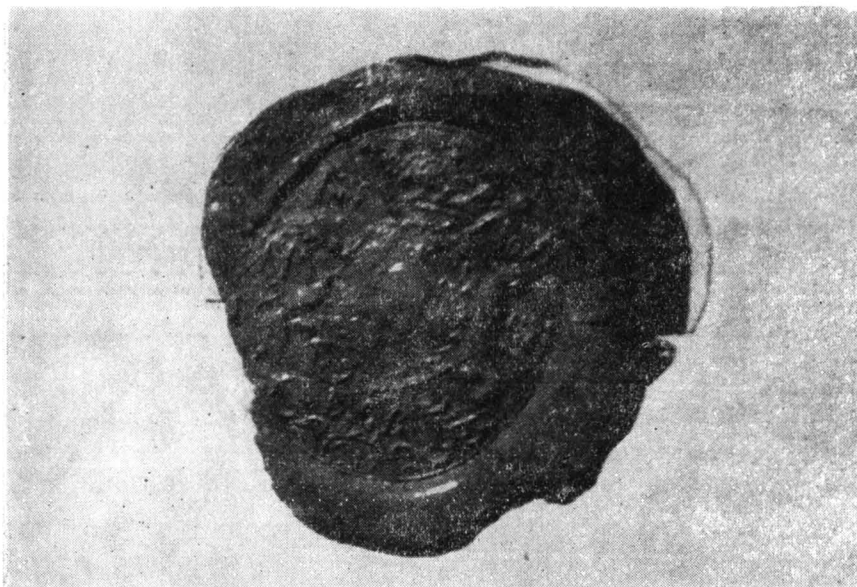

Fig. 58. Arh. St. Buc., M-rea Tazlău, I/39 — 1820, noiembrie 30, aplicat în ceară roșie,

ARHIVA DIECEZEI ARADULUI

I. D. SUCIU, E. GLÜCK

Una din cele mai importante arhive din Arad, este deţinută de Episcopia română a Aradului, Ineului şi Halmagiului. Deşi arhiva în decursul ultimelor decenii a fost cercetată şi valorificată în mai multe studii, ea încă oferă informaţii inedite, preţioase cu privire la istoria părţilor vestice ale ţării noastre¹.

Episcopia română din Arad are o vechime de peste două veacuri şi jumătate. Ea a luat fiinţă prin strămutarea reşedinţei eparhiale de la Ineu la Arad în 1705, pe vremea episcopului Isaia Diacovici².

Jurisdicţia episcopiei în decursul vremurilor s-a întins pe un teritoriu însemnat, schimbându-şi însă extensiunea în funcţie de circumstanţele istorico-politice. Încadrată în sistemul privilegiilor ilirice şi supusă de habsburgi jurisdicţiei mitropolitului din Carloviţ, episcopia Aradului cuprindea potrivit diplomei imperiale din 1699 toată Crişana şi chiar Maramureşul. Mai târziu a fost redusă doar la teritoriul comitetelor Arad, Bihor şi o parte din Cenad şi Zărand. În cadrul acestuia, în anumite etape se înfiinţează un consistor separat cu reşedinţa în Oradea, avînd o autonomie administrativă³.

Înfăptuirea bisericii ortodoxe române din Transilvania sub jurisdicţia mitropolitului din Sibiu (1864) duce la extinderea competenţelor episcopiei arădane asupra protopiatelor bănăţene Comloşul Mare, Timişoara şi Belinţ⁴. În 1920 prin creerea episcopiei de la Oradea, şi cu două decenii în urmă la Timişoara, atribuţiunile episcopiei arădane se reduc la parohiile existente în judeţul Arad.

¹ Din bogata bibliografie existentă cităm: Dr. Gh. Ciuhandu, *Din viaţa lui Nestor Ioanovici Episcopul Aradului 1767—1830*, Arad, 1929; Idem, *Cîteva momente din trecutul Episcopiei Aradului*, Arad, 1929; Idem, *Schiţe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII*, Arad, 1934; Idem, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raş. Pagini mai ales din Istoria Românilor Crişeni (1830—40)*; Ed. I. Găvănescu, *Mărturii româneşti din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940; Gh. Liţiu, *Românii arădeni în frământările anilor 1849—1850*, Arad, 1947; V. Chereşteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj*, Bucureşti, 1966; V. Popiangă, E. Găvănescu şi V. Ţircovnicu, *Preparandia din Arad*, Bucureşti, 1964; I. D. Suciu, *Revoluţia de la 1848/49 în Banat*, Bucureşti, 1968.

² Gheorghe Ciuhandu, *Schiţe din trecutul românilor arădeni din veacul XVIII*, Arad, 1934, p. 9.

³ Şt. Lupşa, Gh. Liţiu, *Istoria Eparhiei Aradului*, Biblioteca Episcopiei ortodoxe române, Arad, ms. nr. 104, vol. I, p. 15.

⁴ *Mănăstirea Sf. Simion Stîlnicul Arad-Gai*, Colecţia de artă bisericească a Eparhiei Arad, Diploma eparhiei Arad, 1865.

În ultimul sfert de veac s-au adăugat eparhiei Aradului și protopiatele din județul Hunedoara ⁵.

În decursul existenței sale, sfera de activitate a episcopiei a suferit de asemenea modificări esențiale, ca și situația ei juridică. Nu trebuie să uităm că pînă în 1918 eparhia arădeană își exercita atribuțiile peste o masă compactă de români, care sufereau dominația habsburgică și stăpînirea claselor conducătoare maghiare, secondate pînă în 1829 de conducerea efectivă a ierarhilor sirbi și pînă la 1865 de jurisdicția mitropolitului din Carloviț.

Chiar dacă dieta maghiară din 1790 a înarticolat biserica ortodoxă între bisericile recepte, creînd o situație mai bună ca cea din principatul transilvan, regimurile amintite au menținut sistemul bisericesc și școlar din aceste părți într-o stare de inferioritate.

Această situație a făcut ca perioada premergătoare actului de la Alba-Iulia să fie străbătută ca un fir roșu de lupta maselor române, care se încadrează în mod obiectiv, în lupta generală a poporului pentru eliberarea națională.

Fără îndoială că în secolul al XVIII-lea activitatea bisericească primează exercitîndu-și în secolul următor tot mai mult competența școlară mai ales după înființarea Preparandiei arădane (1812) și a Institutului teologic (1822). Potrivit legii naționalităților votată în 1868 de parlamentul ungar, întregul sistem școlar elementar ca și școlile medii românești din Arad trec sub directa administrație consistorială. Situația în esență se menține neschimbată pînă la realizarea unității statului român. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se extinde activitatea corală, editorială și se întăresc fundațiunile existente în scopuri culturale, școlare și bisericești. Se pare că perioada de vîrf a activității sale cuprinde deceniile de stăpînire mai ales cele două decenii care au pregătît înfăptuirea istoricului act de la Alba — Iulia (1918).

Dacă am încerca să periodizăm istoricul acestei eparhii, s-ar impune următoarele concluzii preliminare :

Prima etapă începe o dată cu mutarea reședinței episcopiei, în orașul de pe Mureș și durează pînă la 1816, începutul acțiunii conduse de Moise Nicoară, pentru realizarea conducerii românești a eparhiei.

A doua etapă ajunge pînă la crearea mitropoliei ortodoxe române din Transilvania (1864), cucerirea autonomiei bisericești, școlare și fundamentale (1868) și introducerea Statutului organic.

A treia etapă durează incontestabil pînă la unirea Transilvaniei cu România (1918), unificarea bisericilor ortodoxe române de pe tot teritoriul țării sub conducerea Mitropolitului Primat de la București. Perioada care s-a scurs de la desăvîrșirea unității statului național român, este împărțită în două, de actul istoric de la 23 august 1944, care a avut o adîncă semnificație înnoitoare pentru patria noastră. Studiul nostru însă s-a extins numai asupra perioadei care a premers unirea Transilvaniei cu România respectiv pînă în mai-iulie 1919.

În acest context istoric, s-au creat actele ce se păstrează în arhiva episcopiei ortodoxe din Arad. Primele încep cu anul 1738, lipsind aproape

⁵ Șt. Lupșa, Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 15—16.

complet originalele pînă la 1780 ⁶. Începînd cu anul 1781 materialele sporesc, fiind reprezentat gloriosul an 1784, cu un însemnat număr de documente. Aceste documente au fost publicate în mare parte de Ed. I. Găvănescu ⁷.

Începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea materialul cel mai important îl constituie procesele-verbale ale ședințelor Consistoriale (1792) care ni s-au păstrat aproape integral pînă la reforma administrației eparhiale din jurul anului 1872. Acest organ deliberativ, lucra sub președinția episcopului diecezan, sau în absența lui, de regulă, sub conducerea starețului unei mănăstiri din eparhie, numită Hodoș-Bodrog. Consistorul aduce hotărîri în toate problemele bisericești, școlare, fundaționale, organizatorice, culturale, stare civilă etc., care intrau în sfera de activitate a eparhiei, exceptînd problemele canonice rezervate episcopului.

Procesele-verbale din anul 1792 sînt redactate în limba germană, iar între 1793—1845 în limba latină. Ca urmare a legilor votate de dieta Ungariei după această dată, pînă la înăbușirea revoluției de la 1848/49, protocoalele sînt scrise în limba maghiară ⁸. Registrele completate sînt prevăzute cu index alfabetic, iar materialele sînt organizate în pachete pe ani, pe fascicule și acte.

Spre deosebire de procesele-verbale consistoriale, limba actelor intrate și ieșite respectă în mai mare măsură caracterul românesc al eparhiei. Această realitate se reflectă în registrele de circulare bisericești redactate în limba română și păstrate începînd cu anii 1787—1788, 1794. Începînd cu pachetele anului 1784 aflăm condici care cuprind copii după corespondențele expediate ⁹.

Mulțimea actelor provenind de la protopopi, preoți, diverse comunități, redactate românește se păstrează încă din ultimele decenii ale secolului XVIII ¹⁰. Corespondența cu oficialitățile vremii se face în limbile latină și maghiară, iar cu celelalte jurisdicții bisericești din Banat și mitropolia din Carloviț se utilizează și limba sîrbă. De regulă, răspunsul se redactează în limba actului adresat episcopiei.

Conținutul documentelor provenite din această perioadă se referă în bună parte la viața bisericească. Găsim numiri de preoți la diverse parohii, exprimînd preferințele pentru vreo persoană, adesea fiul titularului decedat. Problemele matrimoniale încă ocupă un loc însemnat. La fel abundă actele referitoare la arondarea parohiilor, limitarea numărului de preoți, ca și conturile mănăstirii Hodoș-Bodrog.

Mai importante par a fi unele acte sporadice ce se referă la contribuțiile impuse pentru războiul purtat împotriva Franței revoluționare și mai ales cele care reflectă stările sociale și situația materială a maselor, conserierea veniturilor parohiale, taxele bisericești, (așa numita „stolă”) și conflictele cu dregătorii.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea frămîntările maselor române din eparhia Aradului se oglindesc și în actele episcopiei.

⁶ Arhiva Episcopiei române Arad, Pachet acte 1738—1780.

⁷ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940.

⁸ Arhiva Episcopiei române Arad. Protocoalele Consistoriale, registrele nr. 1, 2—6, 9—95.

⁹ Ibidem, Registrele nr. 7 și 8.

¹⁰ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, Acest volum este cu atît mai prețios, cu cît o mare parte din documentele editate nu le-am mai putut regăsi în fondurile respective.

Primele mișcări mai importante, legate de revendicarea unui episcop român la Arad sînt inițiate prin acțiunea condusă de Moise Nicoară și continuate după plecarea lui în Țara Românească de alți fruntași ca Ioan Arcoși, Teodor Serb, Mihai Cociuba etc. Acțiunea, dincolo de aspectul său bisericesc, avea o mare importanță în această fază incipientă a luptei de eliberare națională a poporului român. O conducere națională în fruntea eparhiei arădane putea promova dezvoltarea școlii, intelectualității, și culturii românești, putea să devină un purtător de cuvînt al intereselor naționale ¹¹.

Un prim succes în acest sens este înscăunarea bătrînului episcop Nestor Ioanovici, care potrivit protocolului prezidează pentru prima dată, la 25 aprilie 1829, ședința Consistorului arădan ¹². Scurta păstorie a episcopului Ioanovici este urmată de o perioadă de noi frămîntări. Abia în 1835 scaunul episcopesc este încredințat din nou unui român în persoana lui Gherasim Raț.

O problemă de mare importanță oglindită în documentele eparhiei se referă la procesul acumulării primitive a capitalului în agricultura arădeană. Răpirile de pămînturi au afectat atît sesiile iobăgești, cît și cele parohiale, provocînd numeroase mișcări populare. Asemenea mișcări s-au semnalat la Tăuți, Nădălbesti, Bodești, Sebiș, Sinte Mare, Mădrizești, Secaș, Bocsig etc. Dintre ele mai bine este reprezentată cea de la Șepreuș din 1824 la care au participat activ, ca și la mișcarea de la Șicula, și preoții. După intervenția armatei au fost împărțiți ani grei de temniță, nefiind exceptați nici preoții. Documentele mai vorbesc de acte de nesupunere față de domeniul de la Revetiș și alte localități ¹³.

În jurul anului 1825 sînt reluate cu deosebită amploare acțiunile pentru unire cu Roma în tot comitatul Aradului. Aceste acțiuni culminează prin unirea Galșei în 1834, precum și alte vreo 20 de sate. În unele comune ca Vărădia, Șepreuș, etc. aceste încercări s-au soldat cu eșec. Deși problema s-a bucurat de un interes considerabil din partea istoriografiei bisericești, documentele existente nu s-au folosit exahustiv. Ele ne arată legătura clară între revendicările sociale și naționale ale maselor și problemele unirii religioase, mai ales corelînd aceste acte cu cele aflate în patrimoniul Arhivelor Statului ¹⁴.

Ultimele două decenii, care au premers revoluției de la 1848 constituie o etapă însemnată în apărarea drepturilor limbii române, mai ales adrese dintre episcopie și diferitele autorități comitatense se referă la păstrarea limbii naționale, sau cel puțin a limbii tradiționale latine în aceste matricole și reușesc să întîrzie aplicarea legilor nefavorabile românilor ¹⁵.

Cercetarea atentă a actelor din acești ani ne arată că pînă la revoluția de la 1848 datorită rezistenței consistorului, unele prevederi ale legilor care afectau drepturile românilor cum ar fi condiționarea numirii noilor preoți în funcție de cunoașterea limbii maghiare nu au fost aplicate întotdeauna.

¹¹ Arhive Episcopiei române Arad, Protocoalele Consistoriale, nr. 169/1816, 60/1819, 157/1825.

¹² Ibidem, Protocoale Consistoriale, 1829, registrul nr. 71.

¹³ Ibidem, nr. 178, 184, 272/1824, 98, 167, 275/1825.

¹⁴ Ibidem, nr. 158/1825, 273/1825. A se vedea și Protocoalele Consistoriale din 1826—1837.

¹⁵ Ibidem, nr. 38, 83/1828, 290/1832, 361/1833, 109, 184/1837, 4/1838.

Merită o deosebită atenție conscripțiile credincioșilor și parohiile aflate în arhivă. El constituie un izvor prețios pentru a stabili starea de inferioritate în care a fost ținut poporul român. Trebuie să subliniem în-deosebi conscripțiile din 1790, 1825 și aceea a protopoiatului Hălmagiului din 1848¹⁶.

Revoluția de la 1848/49 este deosebit de bine reprezentată în arhivă. Documentele se referă la mișcarea națională a românilor din Crișana și Banat, în special la alegerea delegaților români pentru adunarea de la Pesta și congresul de la Timișoara, care au cerut înfăptuirea sistemului bisericesc, școlar și fundațional național. La aceste alegeri s-au investit cu mandat figurile proeminente ale mișcării naționale române din Arad, ca Mihai Cociuba, Teodor Serb, Dimitrie Haica etc.¹⁷. Sub influența lor, fiind cei mai numeroși delegații eparhiei Aradului, s-a primit rezoluția adunării de la Timișoara din 25 iunie 1848, prin care se cerea recunoașterea naționalității române prin lege și participarea românilor la conducerea administrației în funcție de ponderea lor numerică, ceea ce însemna crearea unei administrații condusă în majoritatea de români în comitatele Banatului și Crișanei¹⁸.

Un alt grup de acte se referă la mișcările țărănești din comitatul Aradului în anul 1848. Remarcăm raportul preoților din Semlac, despre mișcarea țăranilor români, maghiari și germani din primăvara libertății¹⁹ și adresa vicecomitetului Aradului către episcopul Gherasim Raț din 26 aprilie 1848 din care reiese rolul jucat de intelectuali români de la sate în vederea asigurării unei administrații comunale, condusă de funcționari români²⁰.

Sub presiunea mișcărilor țărănești în aproape toate comunele unite după 1830, Gașa — Neagră, Julița, Chier, Revetiș etc. autoritățile sînt constrinse să consimtă în aprilie-mai 1848 la revenirea la ortodoxie²¹. Fenomene similare sînt semnalate și în județul Bihor.

O seamă de documente se referă la mișcările populare, care au avut loc în părțile estice ale comitatului Arad, începînd cu toamna anului 1848, sub impulsul acțiunilor românești conduse de Avram Iancu²².

După înăbușirea revoluției de la 1848/49 delegații Aradului care se rialiază delegației naționale aflate la Viena, pentru obținerea drepturilor naționale promise de împărat figurează ca imputerniciți ai românilor din dieceza Aradului: Grigore Popovici și Vincențiu Babeș. Fondurile necesare pentru plecarea lor sînt colectate în urma unei circulare episcopoești lansată în toate parohiile²³.

Sinodul de la 1850 din Arad, formulează din nou revendicările românilor pentru o biserică și școală națională precum și ridicarea culturală a poporului român²⁵.

¹⁶ Ibidem, Pachet acte 1849.

¹⁷ Ibidem, Protocolul Consistorial, nr. 87, 142 1848.

¹⁸ I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, 1968, p. 70—71.

¹⁹ Arhiva Episcopiei române Arad, pachet acte 1848, nr. 283/1848.

²⁰ Ibidem, și nr. 103/1848.

²¹ Ibidem, nr. 90, 110, 139/1848.

²² Ibidem, nr. 157/1848.

²³ Ibidem, Acte 1849.

²⁴ Circulara a fost publicată de Ed. I. Găvănescu, în ziarul „Tribuna Română” din 25-decembrie 1943.

²⁵ Materialul folosit aproape în întregime de Gh. Lițiu, *op. cit.*

Încoronarea luptelor religioase și politice a românilor din Transilvania este înfăptuirea mitropoliei ortodoxe române (1864) și reorganizarea eparhiei Aradului pe baza diplomei imperiale publicate în anul 1865.

În documentele acestor ani figurează știri referitoare la activitatea Asociației culturale a românilor din Arad și la construirea unei catedrale, cea veche fiind demolată din ordinul autorităților militare habsburgice.

Perioada istorică următoare 1864—1919 este perioada cea mai bine reprezentată în arhiva episcopiei.

Se știe că lupta de eliberare națională a maselor populare a constrins clasele stăpînitoare, după înfăptuirea actului dualist, să voteze o lege a naționalităților, asigurînd unele drepturi limitate pe seama românilor, sîrbilor etc.

Potrivit statutului organic, care consemna autonomia bisericii ortodoxe române și în dieceza Aradului se instituie corporațiile bisericești. Forul suprem deliberativ devine Sinodul eparhial, sub președinția episcopului, la care participau delegați aleși din toată eparhia. Ca organe ale administrației figurau consistoarele de la Oradea și Arad.

Cel de la Arad lucra sub președinția episcopului, iar cel de la Oradea sub președinția vicarului ales în sinod.

Consistorul din Arad avea în subordine protopopiatele Arad, Vinga Lipova, Radna, Belinț, Timișoara, Comloșul Mare, Șiria, Chișineu-Criș, Ineu, Buteni, și Hălmăgiu, resfirate în comitatele Arad, Cenad, Bichiș, Hunedoara, Timiș-Torontal și Caraș-Severin. Consistorul avea ca secții senatul bisericesc, senatul școlar iar problemele majore le delibera în consistorul plenar.

Această reorganizare face ca începînd cu anul 1872 sistemul de arhivare a episcopiei să sufere schimbări structurale.

Actele confidentiale, corespondența cu autoritățile supreme de stat, cu mitropolitul din Sibiu sau episcopul din Caransebeș precum și problemele bisericești rezolvavile numai de arhierău (ca dispensele de călătorie) formează actele prezidențiale. Ele se păstrează doar parțial.

Restul actelor care au intrat în registrul Consistorului se împart pe senate, care deliberază asupra problemelor speciale. Actele senatului școlar, care se ocupă cu toate școlile primare și secundare românești ortodoxe, s-au păstrat începînd cu anul 1872, iar procesele-verbale, începînd cu anul 1876. Problemele de importanță extremă se defereau Consistorului plenar ale cărui procese verbale se păstrează tot din 1876, dar actele rezolvate se restituie senatului referent.

Fiecare senat specializat înaintează anual sinodului un raport amănunțit, inclusiv cel din Oradea, iar deliberările sînt consemnate în procese-verbale, care adesea au și fost tipărite. Actele Sinodale se păstrează din anul 1873.

Din cele de mai sus reiese că pentru istoria patriei noastre, importanța cea mai mare o au actele prezidențiale, școlare și sinodale.

Importanța acestor acte este mărită prin faptul că în aceste foruri deliberative, majoritatea aparțineau unor elemente active în lupta de eliberare a românilor ca Vincențiu Babeș, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Emanuil Ungureanu, V. Mangra etc.

Din documentele studiate reiese clar activitatea febrilă desfășurată în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea pentru organizarea școlii românești ²⁶.

Numeroase acte ne arată frumoasele realizări obținute, prin ridicarea de către episcopul Mețianu a monumentalelor edificii școlare românești din Arad pentru preparandie și Institutul teologic, înființarea tipografiei diecezane, care edita numeroase cărți și calendare românești, publicarea de manuale și reviste: „Speranța”, „Lumina” și „Biserica și Școala”. Toate acestea, pe lângă problemele bisericești, au constituit o tribună largă pentru articolele pedagogice ale lui Ioan Slavici, pentru lucrările lui Eminescu, Coșbuc, Vlahuță, Agirbiceanu și alții. Se găsesc date interesante referitoare la mișcările naționale din timpul procesului memorandumului. O adresă a vice-comitelui de Arad din 10 iulie 1892 arată că la Birsei sub pretextul ședințelor bisericești se țin adunări politice, lucru care se repetă și în alte comune din cercurile Șiria, Ineu, și Buteni. La adunări se citește în public ziarul „Tribuna” din Sibiu, intelectualii pregătind poporul pentru mișcări calificate de vicecomite ca „extremiste” ²⁷.

Foarte multe acte dintre anii 1900—1914 se referă la hotărîrea Partidului Național de a ieși din pasivitate și de a candida în alegerile parlamentare din anii 1905 și 1910 ²⁸, precum și la protestele episcopatului împotriva legii școlare întocmite de contele Apponyi ²⁹.

Merită a fi amintită și hotărîrea eparhiei prin care se adoptă ca ortografie oficială în toate corporațiile și școlile diecezei Aradului, ortografia stabilită în sesiunea din anul 1904 a Academiei Române. Hotărîrea Partidului Național român de a renunța la pasivitate face obiectul unei lungi scrisori a prim-ministrului Tisza István adresată episcopului Ignatie Pap ³⁰.

Din timpul primului război mondial avem mai multe categorii de documente. În primul rînd, sînt actele care înregistrează evenimentele deosebite ca : începutul războiului, moartea împăratului Francisc Iosif I, intrarea României în război sau așa-zisa „declarație de fidelitate” ³¹.

Dar pe lângă acestea avem numeroase documente ce ne dezvăluie starea de spirit a maselor, tratamentul discriminatoriu aplicat învățătorilor confesionali, starea culturală a diecezei, greutățile școlilor de toate gradele, precum și alte nenorociri și privațiuni cauzate de război.

După intrarea României în război, numeroși învățători, preoți și țărani au fost internați în lagărele din comitatul Sopron sau puși sub „pază polițienească”. Au fost internate și femei. Situația era deosebit de grea deoarece majoritatea dintre ei erau supuși la un tratament plin de privațiuni. Numeroase documente înregistrează internările și cereri de

²⁶ Vezi actele sinodale 1871—1918. O parte din material a fost editat în Protocoalele ședințelor sinodului eparhial anual.

²⁷ Arhiva Episcopiei române Arad. Acte Prezidențiale, nr. 93/1892.

²⁸ Ibidem, Prezidențiale, nr. 3/1905, și 92/1910.

²⁹ Ibidem, nr. 28/1907.

³⁰ Ibidem, Senatul școlar, nr. 153/1904 și 5903/1904; Prezidențiale, nr. 3/1905, scrisoarea din 14 ianuarie 1905 și răspunsul episcopului.

³¹ Ibidem, Prezidențiale, nr. 5030/1916; Protocolul Consistorului plenar, ședințele din 24 august — 6 septembrie și 6/19 septembrie.

ajutor ale celor căzuți sub năpastă ³². Merită relavat raportul protopopului din Ineu care relatează consistorului că fiind arestat împreună cu învățătorul Pavel Dirlea au fost învinuiți că încă înainte de izbucnirea războiului cu România, s-au deghizat în haine țărănești și au umblat din casă în casă în Ineu și în satele din jur spre a „ațîța” poporul în favoarea României ³³.

Protopopii găsesc cu greu suplinitori pentru posturile celor internați. Semnificativă e adresa protopopului Ioan Oprea din Timișoara. Acesta îndreptățește suplinirea preotului deportat din Jadani, preotului Nicolae Ilieșiu din Murani. Dar acesta fiind „sub paza polițienească” nu poate părăsi comuna. Atunci se adresează preotului Gheorghe Russu din Seceani dar și acesta era sub pază așa încît e nevoie să apeleze la alt preot dintr-o comună mai îndepărtată ³⁴.

Din rapoartele protopopilor, fără a prezenta situația completă, la sfîrșitul lunii septembrie 1916, erau internați sau puși sub pază polițienească 91 persoane dintre care 9 femei. Pe lângă preoți, învățători, avocați erau mulți țărani și muncitori ³⁵.

Dar cifra aceasta nu poate constitui un criteriu de apreciere deoarece în decursul anilor următori, documentele amintesc mulți alți deținuți și internați.

În urma numeroaselor internări consistorul hotărăște să protesteze la guvern cerînd anchetarea rapidă a cauzelor pentru care respectivii au fost deținuți, iar cei găsiți nevinovați să fie lăsați a se întoarce acasă ³⁶. Episcopul Ignatie Pap intervine în mai multe rînduri la guvern pentru eliberarea internaților. Prin memoriul din 13/26 septembrie 1916 episcopul arată că după intrarea României în război guvernul a ordonat măsuri privative de libertate împotriva preoților, învățătorilor și credincioșilor bisericii române care se execută cu deosebită brutalitate, sfidîndu-se formele legale. Episcopul consideră aceste măsuri nejustificate și de aceea cere ca să ancheteze cazul fiecărui deținut și în caz de nevinovăție să se dispună eliberarea ³⁷. La 10 octombrie 1916, primul ministru îi răspunde în problema arestărilor, arătînd că ancheta care este în curs față de preoții și învățătorii români acuzați de spionaj „se confirmă prin dovezi grave”. Pe lângă aceasta, Tisza István atrage atenția asupra atitudinii „de duplicitate și lipsită de patriotism” a ziarului „Românul” din Arad pentru care a fost nevoit să ia măsuri de suprimare a acestuia ³⁸.

Printr-un nou memoriu, din 26 noiembrie/6 decembrie 1916, episcopul revine asupra internaților români și îndeosebi a preoților. După ce arată mizeria în care ajung familiile preoților internați cere ca statul să se îngrijească în mod corespunzător de întreținerea preoților internați care nu se pot susține din remunerația ce li se dă la locul internării. În eventualitatea

³² Ibidem, grupa II-a, dosar nr. 35/1914, actele 4182/1916, 4237/1916, 4249/1916, 4330/1916, 5359/1916, 5375/1916, 5523/1916, 1089/1917, 1110/1917, 1741/1917, 1837/1917, 2266/1917 538/1918; grupa IV-a, dosar nr. 103/1916, act 5060.

³³ Ibidem, grupa II-a, dosar nr. 35/1914, act 5041.

³⁴ Ibidem, dosar nr. 35/1914, act 4182/1916.

³⁵ Ibidem, dosar nr. 35/1914, grupa II-a, act 1289/1916.

³⁶ Ibidem, Protocolul proceselor-verbale ale Senatului bisericesc, nr. 298/1916.

³⁷ Ibidem, grupa II dosar nr. 35/1914, act 4294/1916.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 35/1914, act 6233/1916. Adresa primului ministru din 10 octombrie 1916.

că preoții internați nu pot fi eliberați imediat cere să li se dea cu ocazia Crăciunului cel puțin un concediu de 30 zile pentru rezolvarea problemelor lor familiare și economice, când ar putea să satisfacă și serviciul religios ³⁹.

Pe lângă aceste intervenții, documentele arhivei păstrează și alte intervenții ale consistorului făcute în mod individual pentru cei internați sau puși sub pază polițienească ⁴⁰.

Repetatele intervenții și memorii ale consistorului n-au rămas fără efect. Prin adresa din 16 mai 1917 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii comunică episcopului Ignatie Pap că în urma memoriului înaintat în problema internaților, Ministerul de Interne a dispus eliberarea din internare a unui număr de 11 preoți ⁴¹. Prin rescriptul din 17 iulie 1917, Apponyi înștiințează pe mitropolitul Vasile Mangra că a luat hotărîrea să instituie comisari ai guvernului pe lângă preparandiile din Arad, Sibiu, și Caranseș. Totodată ordonă ca începerea cursurilor în anul școlar 1917/1918 să nu se facă fără aprobarea prealabilă a ministerului.

După primirea ordinului ministerial, senatul școlar al consistorului din Arad se întrunește în ședință plenară la 3/16 august 1917 și luînd act de ordinul lui Apponyi protestează propunînd ca în asemenea împrejurări să nu se deschidă cursurile preparandiei. Cu toate protestele, comisarul guvernului a funcționat pînă la 13/26 noiembrie 1918 cînd este înlocuit cu un comisar „român” în persoana lui Iosif Siegescu. Dar, acum, consistorul refuză primirea lui motivînd că „națiunea română din Ungaria și Ardeal și-a cucerit o existență națională independentă și de acum înainte numai această națiune poate exercita dreptul de supremă inspecțiune” ⁴².

Numeroase acte se referă la mișcările revoluționare care au avut loc în părțile Aradului începînd cu primele zile ale lunii noiembrie 1918, evenimente care se înregistrează în mișcările țărănești din 1918. Încă din 2 noiembrie vicecomitele Aradului cere episcopului să dea dispoziție protopopilor ca aceștia prin preoți și învățători să liniștească poporul și să sprijine acțiunea pentru restabilirea ordinei. A doua zi, episcopul răspunde că a luat măsuri telegrafice în sensul sprijinirii autorităților de către preoți și învățători pentru menținerea ordinei și siguranței publice ⁴³. „E interesul Bisericii și a neamului nostru, ca în aceste vremuri de prefacere istorică, poporul nostru să se prezinte ca element de ordine, disciplină și cultură” spune episcopul în circulara adresată protopopilor.

În mai multe comune, masele au alungat pe învățătorii care datorită zelului cel-au manifestat cu ocazia rechizițiilor din timpul războiului au devenit odioși. Țăranii din comuna Iermata au alungat pe învățător „din pricina recvirărilor” ⁴⁴. Și învățătorul George Imbroane din comuna

³⁹ Ibidem, grupa II-a, acte sinodale, 1917.

⁴⁰ Ibidem, grupa II-a, dosar nr. 35/1914, act 460/1917, 2266/1917.

⁴¹ Ibidem, act 1837/1917.

⁴² Ibidem, adresa nr. 100891/1917; grupa IV, dosar nr. 71/1917, actele 123, 3721, 3809, 4850, 4869 și 4077/1918.

⁴³ Ibidem, act 4092/1918.

⁴⁴ Ibidem, act 4275/1918.

Crocna a fost destituit de poporul din această comună deoarece a primit a fi „comisar la recvirări”. În aceeași cerere se precizează că în părțile Gurahonțului revoluția a început încă de la 1 noiembrie 1918 ⁴⁵. Și învățătorii din comunele Hodiș și Gavojdia din protopopiatul Gurahonț au fost alungați de popor deoarece „find însărcinați la timpul său cu recvirarea de bucate s-au făcut odioși întocmai ca notarii comunali” ⁴⁶. Se pare că numărul învățătorilor alungați e destul de mare deoarece Vasile Goldiș, șeful resortului Cultelor și al Instrucțiunii Publice din Consiliul Dirigent îndeamnă consistorul să porceadă la liniștea spiritelor fiindcă școlile nu se pot deschide pentru motivul că învățătorii au fost alungați ⁴⁷.

Și din raportul revizorului Romul Frateș rezultă că între cauzele nedeschiderii școlilor a fost și „răzmerița” în care „țărănimea noastră destituie cu de la sine putere pe învățători” ⁴⁸. Pentru remedierea situației consistorul face apel și la Consiliul Național Român comitatens din Arad care îi promite tot concursul pentru readucerea învățătorilor ce și-au părăsit posturile de frica furiei poporului” ⁴⁹.

În Comitatul Bihor, vicarul Roman Ciorogariu de la Oradea în raportul din 10 aprilie 1919 descrie în felul următor mișcările revoluționare din Bihor : „Cel dintîi gest public prin care s-a manifestat noua ideologie a celor reînțorși din lupte a fost proclamarea suveranității poporului și declararea luptei de clasă contra intelectualilor de toate categoriile. Cea dintîi acțiune socială pornită după război s-a îndreptat contra averii și a privilegiilor celor cu poziție materială mai bună. În lupta aceasta de emancipare, poporul n-a mai făcut distincțiune între domnul de pămînt, bogătaş, comerciant, notar și preotul său. În oricare din aceștia el vedea pe asupritorul, pe privilegiatul, pe înstăritul din sudoarea zilelor săracilor” ⁵⁰.

În Marea Adunare Națională de la Alba — Iulia consistorul a delegat pe Vasile Goldiș. Dar, deoarece acesta avea alt mandat, a fost ales asesorul consistorial Dr. Gh. Ciuhandu ⁵¹.

Prin bogata colecție de manuscrise, arhiva îmbogățește patrimoniul nostru cultural.

Între cele 143 de manuscrise ale bibliotecii se găsesc multe inedite sau necunoscute. Cele mai vechi sînt în limbile medio-bulgară și sîrbă din secolele XVI—XVIII : Apostolul și Evangheliarul în limba medio-bulgară din 1542, respectiv 1593 ⁵².

Manuscrisele vechi românești apar începînd cu secolul al XVIII-lea ca „Rînduiala diaconiei, utveniei, liturghiei de Patriarhul Filotei, 1736, 174 p. ⁵³.

⁴⁵ Ibidem, act 4291/1918.

⁴⁶ Ibidem, actele 4290, 4461/1918.

⁴⁷ Ibidem, act 55/1919. Adresa lui Goldiș datată : Sibiu 30 decembrie 1918.

⁴⁸ Ibidem, grupa IV-a, act 3104/1918.

⁴⁹ Ibidem, grupa II-a, dosar nr. 35/1914, act 18/1919.

⁵⁰ Ibidem, acte sinodale, 10/1920.

⁵¹ Ibidem, Protocolul proceselor-verbale ale ședințelor Consistorului plenar, 45, 1918.

⁵² Biblioteca Episcopiei române Arad, ms. nr. 2.

⁵³ Ibidem, ms. nr. 29.

În afară de aceste manuscrise cu caracter religios trebuie să menționăm numeroase manuscrise literare, istorice, politice, școlare și științifice. Astfel remarcăm manuscrisele cuprinzând lucrările lui Ioan Barac ca „Patimele celea minunate ale vestitului și viteazului craiului celui grecesc Itaki Odiseus”, 1816, 294 p.⁵⁴.

Tot aici reținem și un manuscris al lui Constantin Diaconovici Loga „Fragmentum epistolographicum romano idiomate conscriptum”, 1824, 183 p.⁵⁵.

Dintre manuscrisele istorice amintim „Istoria Românilor”, vol. I—III de Samuil Micu-Klain, Blaj, 1801⁵⁶. și lucrurile lui Ion Monorai publicate în parte de Ed. I. Găvănescu⁵⁷.

O mențiune deosebită merită manuscrisele unor lucrări ale neobositului profesor Alexandru Gavra ca: „Adnotări la teatrul românesc, Monumentul Șincăian Klainian”, 1844⁵⁸. „Introductio in stylum curialem” 40 p.⁵⁹, „Materialul istoric transilvan”, 1835, 222 p.⁶⁰.

Dintre actele școlare reținem Registrul actelor de la Institutul Pedagogic din anul 1812, 104 p., primul an de activitate a Preparandiei arădene, ca și a conferinței profesoriale din 1817⁶¹.

O altă categorie de acte sînt diplomele primite de episcopii Aradului de la împărații de la Viena începînd cu diploma episcopului Isaia Diacovici din 1706⁶².

Bogatul fond arhivistic al Diecezei Aradului cuprinde materiale prețioase care întregesc și largesc cunoștințele ce le avem despre istoria poporului din acel colț al patriei noastre. De aceea, ele merită să fie cercetate mai îndeaproape pentru ca în acest fel să completăm toate aspectele luptei poporului român din Cîmpia Aradului prin care a reușit să-și mențină ființa etnică în decursul istoriei.

⁵⁴ Ibidem, ms. nr. 61.

⁵⁵ Ibidem, ms. nr. 62.

⁵⁶ Ibidem, ms. nr. 31.

⁵⁷ Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai. Un istoric ardelean necunoscut, Arad, 1938*.

⁵⁸ Biblioteca Episcopiei române Arad, ms. nr. 69.

⁵⁹ Ibidem, ms. nr. 30.

⁶⁰ Ibidem, ms. nr. 40.

⁶¹ Ibidem, ms. nr. 76.

⁶² Ibidem, ms. nr. 139.

CURTEA DE APEL BUCUREȘTI

EUGENIA CIOCAN

Între fondurile documentare de arhivă păstrate în depozitele Filialei Arhivelor Statului Ilfov se află și cel creat de Curtea de Apel din București, instanță judecătorească, care, timp de mai bine de 120 de ani (1831 — 1952), a avut competența de a judeca după caz, apeluri contra sentințelor date de tribunale.

Pe temeiul că acest fond este puțin cunoscut, cercetat și valorificat deși însumează o multitudine de informații documentare, dorim în cele ce urmează să prezentăm cititorilor câteva date despre evoluția istorică a instanței judecătorești care a fost Curtea de Apel din București, pentru ca apoi să zăbovim ceva mai îndelungat asupra citorva teme, mai viu ilustrate în paginile sale, ce pot constitui obiectul unor studii sau comunicări cu caracter monografic și să semnalăm unele documente ce contribuie la clarificarea citorva probleme legate de dezvoltarea vieții societății românești în veacurile XIX și XX.

În Țara Românească Curtea de Apel apare ca instituție judecătorească — specială, în anul 1831, ca urmare a reformei judecătorești prevăzute în Regulamentul organic, cu denumirea de „divan apelativ” sau divan judecătoresc.

Apelația este însă mult mai veche în Țara Românească. La începutul orînduirii feudale, „apelul era un fel de jeluire împotriva actului unui dregător inferior făcută la superiorul acestuia”¹. În vremea lui C. Mavrocordat funcțiile instanței de apel erau exercitate de divanul domnesc.

În codul lui Alexandru Ipsilanti sînt prevăzute ca instanță de apel două „departamentari” iar ca o a doua instanță divanul veliților boieri. Acesta din urmă judeca în al doilea apel pricinile judecate în prima instanță de cele 2 departamente, precum și pricinile judecate în primă instanță ale marilor boieri.

În 1831 în Țara Românească se crează două divanuri judecătorești unul la București și altul la Craiova, cu două despărțiri; una pentru pricinile civile (politicești), alta pentru pricini criminalicești; pricinile comerciale fiind judecate de o instanță specială Curtea apelativă comercială, cu sediul la București.

În anul 1847 divanurile judecătorești din București și Craiova capătă denumirea de curți apelative². Tot în acest an Curții de Apel din Bucu-

¹ Vladimir Hanga, *Istoria statului și dreptului în R. P. R.*, vol. I, ed. II, 1956, p. 367.

² „Analele parlamentare ale României”, tom. XIV, partea V-a, 1906, p. 1055.

rești i se adaugă o a treia secție care va cerceta în plus și cererile care fuseseră îndreptate la desființata Curte de revizie ³. Aceeași lege din 1847 preciza județele care aparțineau fiecărei secții la Curtea de Apel din București în vederea judecării apelurilor. În timp, organizarea Curții de Apel din București va cunoaște o serie de modificări. Treptat numărul secțiilor va crește. În anul 1909 ⁴ se înființează secția a IV-a, în 1920 cea de a V-a ⁵ iar în 1937 cea de a VI-a ⁶. Aceasta din urmă preia funcțiile Camerei de punere sub acuzare putându-i-se repartiza în limitele posibilităților și procese de altă natură. În sfârșit în anul 1938 se înființează două secții criminale ⁷. . . Personalul Curții de Apel se compune din : primul președinte, președinții de secție, prim-procuror, consilieri, membrii ai secțiilor, procurori supleanți, grefierul și personalul ajutor.

Primul-președinte răspundea de administrația generală a Curții de Apel. Împărțea în mod egal, pe secțiuni, apelurile civile, comerciale, corecționale precum și orice alte afaceri de competența curții.

Primul — președinte formează (dintre judecătorii aleși) Camera de punere sub acuzare, în materii criminale. În anul 1909, printr-o lege de organizare judecătorească, primul-președinte al Curții de Apel București este asimilat, în momentul numirii sale, cu consilierii Curții de Casație.

Printr-o altă lege — din 1947 ⁸ primul-președinte al Curții de Apel din București rămâne fără secțiune și are dreptul să prezideze oricare din secțiunile Curții.

Pentru fiecare secțiune există câte un președinte care împreună cu numărul de judecători prescris de lege pentru pronunțarea unei hotărâri formează completul de judecată.

Președintele secțiunii putea forma unul sau două complete de judecată care puteau lucra concomitent sau succesiv. Dispozitivul deciziei se pronunța în ședință publică, de către președintele ședinței, de față cu toți membrii și procurorii, după ce a fost redactat și semnat de membri și grefier.

Grefierul era șeful cancelariei. El avea dreptul de control și supraveghere asupra funcționarilor grefei, asistă la toate ședințele completului de judecată, redacta procesele-verbale ale ședințelor, contrasemna toate actele încheiate la Curte comunica parchetului cu o săptămână înainte, procesele civile la care prezenta ministerului public era necesară.

Ministerul public se compunea din procurorul general și procurorii de secție, șeful suprem al acestuia fiind ministrul de justiție.

În judecarea apelurilor se respecta următoarea ordine : procesele în continuare, divergențele, procesele urgente (fie prin natura lor, fie prin declarația președintelui), apoi celelalte procese, în ordinea vechimii dosarelor. În ședințele corecționale aveau precădere procesele cu deținuții. Când erau civile și corecționale aveau prioritate procesele corecționale. Începând cu anul 1925, Curtea de Apel va mai judeca recursurile contra deciziilor în materie fiscală, la legea monopolului statului, la legea de urmărire, precum și recursurile în materie electorală.

³ Filiala Arh. St. Ilfov, fond Curtea de Apel București, secția III-a, dosar nr. 1/1847.

⁴ „Monitorul Oficial” nr. 287 din 24 martie 6 aprilie 1909, p. 11420.

⁵ Ibidem, nr. 3 din 4 ianuarie 1930, p. 77.

⁶ Ibidem, nr. 75 din 31 martie 1937, p. 3262—3263.

⁷ Ibidem, nr. 258 din 5 noiembrie 1938, p. 5232 — 5233.

⁸ Ibidem, nr. 282 din 5 decembrie 1947.

În urma profundelor prefaceri sociale determinate de actul istoric de la 23 august 1944, Curtea de Apel judeca în cauzele penale cu 2 consilieri și 3 asesori populari. Cu redactarea deciziilor era însărcinat un magistrat, desemnat de președinte prin însăși procesul-verbal de ședință. Acum redactarea rămâne supusă completului a cărui operă colectivă devine.

Curtea de Apel din București, instanță permanentă care a funcționat peste 120 de ani, este desființată în 1952, iar arhiva sa predată Tribunalului Capitalei R. P. R.⁹

Fondul arhivistic al Curții de Apel din București, cuprinde materiale documentare din perioada 1816—1930. Ultima parte a acestui fond, din anii 1930—1952, se găsește la Tribunalul Capitalei, fiind parțial inventariat și expertizat.

Preluat într-o primă etapă, în 1965, de la Direcția generală a Arhivelor Statului, pe bază de inventare, cuprinzând anii 1816—1928, secțiile I—IV, fondul însuma un total de aproximativ 24.000 unități de păstrare sau 364 metri liniari.

A doua etapă de preluare s-a efectuat în octombrie 1966, de la Tribunalul Capitalei. Au fost preluate, pe bază de inventar, materialele documentare ale secțiilor : I (1906—1930) ; a II-a (1861—1930) ; III-a (1915—1930) ; IV-a (1918—1930) și a V-a (1930) un total de 355 unități de păstrare sau 12 metril liniari.

Păstrat, în condiții corespunzătoare fondul Curtea de Apel București poate fi cercetat la Sala de studiu a Filialei Arhivelor Statului jud. Ilfov.

Ca instituție juridică Curtea de Apel din București face parte din elementele suprastructurii societății în care își desfășoară activitatea. Prin cei peste 120 de ani de activitate ca instanță de apel demonstrează, odată mai mult, cum baza și suprastructura desemnează laturi ale vieții sociale aflate într-o strînsă influență reciprocă.

Urmărind evoluția ei istorică de-a lungul perioadei de sfîrșit a orînduirii feudale, orînduirea capitalistă și începutul orînduirii socialiste distingem și caracterul ei de clasă prin : conținutul legilor de organizare judecătorească privind această instanță, prin prevederile legislației care se aplică în rezolvarea apelurilor precum și prin modalitatea de rezolvare juridică a lor.

Fondul apartenent Curții de Apel din București reflectă într-un anumit mod viața societății în care și-a desfășurat activitatea această instanță potrivit specificului său judecătorec.

În perioada de destrămare a feudalismului și de început a capitalismului problema fundamentală, care a frămîntat societatea a noastră a fost aceea a pămîntului, a relațiilor de proprietate. Astfel se explică de ce cele mai numeroase apeluri din această perioadă au ca obiect diferite pricini legate de pămînt. Menționăm în această ordine de idei apeluri pentru călcarea de hotare, „hotărnicii de moșie”, pentru răscumpărarea unor

⁹ „Buletinul Oficial” nr. 31 din 1952, p. 243, 262—63.

trupuri de moșie, părți din pădure, sau munți etc.¹⁰ apeluri privind dreptul de protimisii¹¹, apeluri pentru pământ între moșneni¹² sau între mari proprietari de pământ de diferite ranguri¹³. În fața curții de Apel pentru drepturi de proprietate cel mai adesea s-au judecat aceștia din urmă, apelurile lor fiind cele mai numeroase. Menționăm pe beizadea Grigore Ghica cu logofătul Manolache Florescu, beizadea Dumitru Ghica cu marele logofăt Emanoil Băleanu, prințul Gh. Bibescu cu răzeșii, marele vornic Alexandru Scarlat Ghica cu paharnicul Barbu Catargiu. Logofătul Nicolae Băleanu Iancu Văcărescu, casa Zoe Brincoveanu, casa baronului Ștefan Meitani, vorniceasa Luxița Văcărescu, prințesa Cleopatra Tru-bețkoi, casa generalului Manuc-bei, Zinca Goleșcu, Iordache Goleșcu și mulți alții, sint personajele care s-au înfățișat la această instanță de apel¹⁴.

Aceste numeroase apeluri pentru pământ reflectă procesul de destrămare a orînduirii feudale, cînd vechile relații de tip feudal nu mai corespundeau dezvoltării orînduirii noi, capitaliste.

Instituțiile ecleziastice ca posesoare a numeroase moșii, le întîlnim deseori apelînd pentru hotărnicii, corpuri de moșii, clacă etc. Menționăm între acestea: episcopia Argeș, Epitropia mănăstirilor Sfintului Mormint, mănăstirile Cotroceni, Radu-Vodă, Gruiu, Sărintaru etc.¹⁵.

Alte materiale documentare oglindesc rezistența opusă de clăcași la abuzurile proprietarilor de pământ ca de exemplu apelul celor de pe moșia Vilcana, județul Dimbovița¹⁶.

Procesul de dezrobire al ȝiganilor, început înainte de revoluția de la 1848 și continuat mult și după proclamația de la 10/22 iulie, este oglindit în o serie de materiale documentare aparținînd fondului. Unele din acestea reflectă împotrivirea marilor proprietari de pământ laici și ecleziastici la acțiunea de eliberare a robilor¹⁷.

Relativ la modul de aplicare pe teren a legii de reformă agrară din 14/26 august 1864, unele documente relevă tergiversarea aplicării ei, apelurile foștilor clăcași pentru drepturi de împrîprietărire fiind foarte numeroase începînd cu anul 1866, deci la 2 ani după eliberarea legii și continuînd pînă în anii 1872, 1873 și chiar 1880—1881¹⁸. Aproximativ 200 dosare de la primele 3 secții ale Curții de Apel din București reflectă asemenea aspecte ale aplicării legii rurale din 1864.

¹⁰ Filiala Arh. St. Ilfov, fond Curtea de Apel București, secția I-a dosarele nr. 11/1832, 15/1835; secția a II-a dosarele nr. 17/1836, 161/1839, 122/1940.

¹¹ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 24/1833, 32/1833, 7/1838, 85/1839; secția II-a dosar nr. 70/1837.

¹² Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 15/1838, 42/1839, 63/1839, 18/1840; secția a II-a dosarele nr. 4/1827, 24/1832, 2, 8, 10, 14/1834 etc.

¹³ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 53/1843, 2/1842, 75/1844, 25/1855; secția II, dosarele nr. 43/1840, 38/1841, 2/1843, 8/1845, 5/1851 etc.

¹⁴ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 6/1847, 18/1847, 11/1848, 27/1851, 28/1852, 8/1853, 47/1854, 14/1855, 6/1859, 24/1861, 127/1863; secția a II-a dosarele nr. 54/1836, 115/1840, 55/1841, 59/1845, 11/1847, 6/1860, 59/1866 etc.

¹⁵ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 4/1842, 24/1842, 34, 42/1842, 171/1845, 40/1845, 2/1851.

¹⁶ Ibidem, secția I-a, dosarele 28/1844; 3/1837, 22/1833, 14/1839, 47/1865; secția II-a, dosar nr. 27/1858.

¹⁷ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 10/1834, 16/1835, 26/1836, 2/1837, 2, 3, 30/1838, 56/1844, 18/1846, 16/1859, 157/1862; secția II-a dosarele nr. 123/1838, 39/1847, 8/1837, 16/1835; dosarele nr. 3/1851.

¹⁸ Ibidem, secția III-a, dosarele nr. 499/1880, 824/1881, 917/1883.

Majoritatea apelurilor țăranilor erau îndreptate împotriva trecerii lor în alte categorii decât cele reale, pentru a nu beneficia de pământul ce li se cuvenea. Astfel unii erau trecuți în categoria meseriașilor, iar alții erau trecuți din categoria celor care au făcut clacă cu 4 boi la categoria celor care a efectuat clacă doar cu 2 boi.

Locuitorii din comuna Leordeni se plîng în anul 1866 că li s-au dat „locurile cele mai sterpe, nisipuri, pietrișuri, înceri, unde nu putem obține nici un fel de product și osebit de aceasta la 3 din noi : unuia din 4 boi, i-au dat numai pe 2 boi și la 2 înși cu miinile i-au mărginit numai în căminul casei ; luîndu-ne toate locurile de hrană și livezile de fînețe, pe seama arendașului și astăzi ne aflăm în lipsă chiar de existență și ne execută pentru plata pămîntului, cînd noi n-aveam pentru ce”¹⁹.

Importante ne apar de asemenea pentru studierea acestei probleme numeroasele tabele existente în fondurile cu numărul clăcașilor, a categoriei lor și a sumei de despăgubire ce se cuvine proprietarului.

Ecoul răscoalelor țăărănești din 1892, 1899, pătrunde și în documentele acestui fond. Cîteva dintre ele se referă la pagubele cauzate de armata venită să înăbușe mișcările în mai multe comune din județul Ilfov²⁰.

Informații cu privire la extinderea formelor capitaliste de exploatare a pămîntului, mai ales a arendășiei, le întîlnim în fondul Curții de Apel, aproximativ, începînd din anul 1842, cuprinzînd moșiile proprietarilor particulari, ale statului, ale așezămintelor bisericești²¹ alături de cele privind începutul folosirii pe scară mai largă a mașinilor agricole după reforma agrară din 1864²² și activitatea Asociației agricole române²³.

Documentele fondului Curții de Apel din București ne permit să urmărim, într-o oarecare măsură, începuturile industriei extractive, în deosebi extracția petrolului și a sării și exploatarea bogățiilor forestiere.

Putem urmări extragerea petrolului începînd cu semnalarea în documente a existenței unor puțuri de păcură la moșia Păcureți județul Saac, în timp ce în județul Olt se ajunge de timpuriu la extragerea prin sonde²⁴.

Începutul comercializării petrolului care capătă proporții din ce în ce mai mari poate fi urmărit cu ajutorul informațiilor furnizate de fond cu privire la activitatea Companiei anonime române pentru exploatarea și comerțul păcurii²⁵.

Și în acest domeniu se dezvoltă arendășia, care capătă aspecte violente, prin luarea cu forța în arendă, a terenurilor locuitorilor din județul Prahova ce aveau puțuri de păcură²⁶ :

Extragerea petrolului s-a dezvoltat rapid și a intrat vertiginos în circuitul economic. Se încheiau contracte pentru exploatarea terenurilor petrolifere, pentru transportul petrolului. Materialele documentare men-

¹⁹ Ibidem, secția I-a, dosar nr. 99/1866, f. 53.

²⁰ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 129/1899, 123/1001 ; secția a II-a, dosarele nr. 121/1892, 66, 70, 78/1899.

²¹ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 80/1863, 85, 109, 120/1863 ; secția II-a, dosarele nr. 14, 16, 28/1842, 28/1843, 12/1834, 29/1844, 8/1845, 12/1850, 17/1868, 65/1869.

²² Ibidem, secția I-a dosarele nr. 39/1863, 98/1864 ; secția II-a dosar nr. 145/1879.

²³ Ibidem, secția I-a, dosar nr. 29/1864.

²⁴ Ibidem, secția I-a, dosar, nr. 81/1839, f. 4 ; secția II-a, dosar nr. 55/1838.

²⁵ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 45/1869, 36/1872,

²⁶ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 84/1875, 10/1879, 130/1880. 80/1886, 6/1892, 124/1893.

ționează prezenta unor „fabrici” — desigur nu în sensul actual al cuvîntului — de petrol și uleiuri minerale, cu sediul la Ploiești la moșia Tătărani, județul Prahova etc.²⁷.

O dată cu pătrunderea capitaliștilor străini în industria extractivă și de prelucrare a petrolului, tot mai numeroase sînt apelurile la Curtea de Apel din București, care au ca obiect concesionarea terenurilor petrolifere sau consolidarea drepturilor de concesionare petroliferă. Societățile petrolifere cele mai des întîlnite erau : Societatea „Română—Americană”, Societatea petroliferă internațională, Societatea de petrol Telega Oil și altele²⁸.

Statistic, aproximativ 426 dosare conțin probleme ale concesiunilor petrolifere.

Extragerea sării, o altă bogăție a țării, este semnalată în documentele acestui fond. Menționăm „socotelile” Cămarășiilor Ocna-Telega, pe anul 1859 și Ocna Slănic, pe anii 1859—1860²⁹ precum și tovărășiile pentru exploatarea sării³⁰.

Dezvoltarea capitalismului cerea cu insistență dezvoltarea corespunzătoare a unei rețele de transport pe uscat, mai ales constituirea unei rețele de căi ferate care să lege capitala, centrul economic cel mai important al țării, cu celelalte centre economice.

La Curtea de Apel din București sînt numeroase apeluri care cer despăgubiri cu ocazia construirii liniilor ferate : București — Ploiești, Ploiești—Predeal, Pitești—Vîrciorova, Chitila-Pitești, Fetești—București, Tîrgoviște — Lăculeți, Pucioasa, Cotroceni — fortul Domnești, Ploiești-Slobozia, Bărboși-Brăila, Cimpina-Doftana, Buda-Slănic etc.³¹.

Construirea rețelei de șosele naționale, a podurilor peste ape este de asemenea prezentă în documentele fondului Curtea de Apel București prin știrile despre numeroasele contracte încheiate în acest sens³².

Lucrările privind canalizarea riului Dîmbovița³³ sau întocmirea studiului hidrologic pentru alimentarea capitalei cu apă³⁴.

În mod indirect documentele acestui fond cuprind și unele informații privitoare la consecințele grave ale războaielor purtate pe teritoriul țării noastre³⁵.

Materialele documentare din anul 1929 însumează date despre activitatea unor sindicate muncitorești ca cele ale muncitorilor ceferiști, lucrătorilor brutari, muncitorilor din industria pielăriei etc. pentru acordarea personalității juridice³⁶.

²⁷ Ibidem, secția II-a, dosarele nr. 43/1878, 68/1885, 129/1893.

²⁸ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 105, 118, 121, 141, 145/1905, 82/1906, 3/1907, 10/1908, 35/1910, 8/1913, 41/1915, 113, 115/1916, 766/1921, 1228/1921, 891/1924, 393, 394/1930.

²⁹ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 9, 10/1859.

³⁰ Ibidem, secția III-a, dosar nr. 1/1882; secția a II-a, dosar nr. 6/1866; secția I-a, dosar nr. 20/1865, 105/1897.

³¹ Ibidem, secția I-a dosarele nr. 73/1881, 103/1883, 102/1889, secția II-a, dosarele nr. 82/1871, 134/1876, 106/1877, 135/1880, 11/1887, 88/1890, 111/1896, 16/1901, 13/1914.

³² Ibidem, secția I-a dosar nr. 118/1874, secția II-a, dosar nr. 83/1869, 27/1894.

³³ Ibidem, secția I-a, dosar nr. 2/1867, secția II-a, dosarele nr. 117/1883, 96, 106/1884, 6/1885, 34/1885, 77/1890.

³⁴ Ibidem, secția II-a dosar nr. 24/1897.

³⁵ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 92/1864, 103/1868; secția II-a, dosarele nr. 20/1875, 160/1879, 33/1883.

³⁶ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 1326, 1330, 1338, 1339, 1462/1929, 358, 2186/1930.

Dizolvarea sindicatelor unor funcționari din comerț, industrie, al lucrătorilor din artele grafice din București, a sindicatelor lucrătorilor sobari, cel al muncitorilor din industria pielăriei etc. marchează un moment al crizei capitaliste din anul 1929³⁷.

Numeroase sînt documentele care reflectă aspecte din viața cultural-artistică din capitală.

Din viața teatrală aflăm unele date privind viața grea a artistului în societatea bazată pe clase antagoniste și activitatea unor artiști ca Ion Manolescu, Jean Athanasiu, Maria Giurgea, Marioara Voiculescu³⁸.

Semnalăm de asemenea unele știri cu privire la viața scriitorilor noștri : Anton Pann a lăsat moștenitorilor săi o tipografie și o frumoasă bibliotecă, Alexandru Odobescu, Mihail Kogălniceanu, Ion Heliade Rădulescu s-au prezentat în apel pentru diverse probleme financiare, iar Alexandru Macedonschi a fost în litigiu cu „Cartea românească” privind editarea operelor sale „Cartea nestematelor” și „Albina de aur”; B. P. Hasdeu a fost chemat în judecată de Ilie Albulescu, din Craiova, pentru calomnie la adresa sa, în urma apariției unui articol în ziarul umoristic „Aghiută”³⁹.

Nu toate problemele pe care le cuprind documentele acestui fond au putut fi prinse în această prezentare, ele sînt mult mai numeroase și îndeamnă la o cercetare atentă.

³⁷ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 27, 28, 29/1929; secția II-a, dosarele nr. 14, 15, 19/1929.

³⁸ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 17/1916, 1152/1929; secția II-a, dosarele nr. 51/1880, 18/1909, 1813/1929; secția IV-a dosar nr. 969/1927; secția V-a, dosar, nr. 1576/1930.

³⁹ Ibidem, secția I-a, dosarele nr. 79/1875, 144/1900, 54/1875 71/1875, 137/1873, 58/1874, 126/1886, 97/1876, 13/1881; secția II-a, dosar nr. 1254/1929⁵ secția II-a, dosar nr. 55/1865.

MARTURII DOCUMENTARE ENGLEZE NEPUBLICATE DESPRE UNIREA PRINCIPATELOR ROMANE

DAMIAN HUREZEANU

Ne propunem în cele ce urmează să prezentăm noi date documentare privind unirea Principatelor române, pe baza materialelor aflate în arhiva britanică „Public Record Office” din Londra¹.

Arhiva menționată reprezintă unul din cele mai bogate tezaururi de izvoare documentare din lume, iar la fondul Ministerului Afacerilor Externe englez (Foreign Office), depus la această arhivă, apelează istorici și cercetători din numeroase țări.

Categoria de materiale din cadrul acestui fond care trezește interes deosebit în legătură cu tema Unirii o reprezintă rapoartele consulare, în special ale consulilor englezi de la București și Iași. Ele nu au constituit obiectul unor preocupări speciale în vederea valorificării lor ca documente.

Este adevărat, istoricul american T. W. Riker le-a folosit sub formă prelucrată în ampla sa monografie „The Making of Roumania. A study of an International Problem” (London, 1931) care a fost publicată și în românește în 1943 sub titlul „Cum s-a înfăptuit Romania modernă”.

Preocupat să dezvăluie sensul general al politicii marilor puteri față de Unire, așa cum se desprinde din urmărirea scrupuloasă a mărturiilor vremii, T.W. Riker a apelat masiv la sursele arhivistice engleze, ca de altfel și la documentele provenite din alte arhive apusene, dar el nu a recurs la citate directe decât foarte rar. Conținutul telegramelor, rapoartelor sau depeșelor, păstrate în dosarele groase ale arhivei, apare în general prelucrat în cartea lui Riker.

Rapoartele diplomatice engleze reflectă, se înțelege, poziția guvernului britanic față de unire, poziție care pornea de la interesele Angliei în Imperiul otoman și avea drept coordonată de bază menținerea statu quo-ului în această zonă europeană. Situația țărilor mici era privită

¹ Majoritatea documentelor pe care le prezentăm se găsesc depuse în copii (xerox) la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C. C. al P. C. R. Copiile au fost obținute în timpul unei călătorii de studiu întreprinse în Anglia în iulie-octombrie 1968. La traducerea textelor din limba engleză am primit concursul lui Aurel Harșa.

de către diplomația marilor puteri din perspectiva schimbărilor pe care evoluția acestor țări le provoacă în raportul de forțe și de influențe a marilor state și diplomația engleză nu face excepție de la această constatare.

Deși atitudinea de principiu a reprezentanților diplomației engleze față de unire era modelată de rațiuni care corespundeau intereselor Angliei și nu se afla în concordanță cu procesul ce conducea la înfăptuirea marelui act, este caracteristic faptul că ei nu puteau să nu observe că Unirea s-ar înscrie în ordinea propășirii țărilor române. Ideea de „stabilitate” și de „ordine”, invocată adesea ca o necesitate pentru Principate, presupunea drept premisă a soluționării ei realizarea Unirii și dacă faptul nu se recunoștea explicit, unele rapoarte o degajă implicit.

Informarea făcută în rapoarte ținea să fie obiectivă și corectă, dar atit sursele de unde se obținea, cât și optica funcționarilor diplomației engleze o făceau să rămână adesea tributară față de surprinderea în profunzime a procesului și evenimentelor ce frământau țările române. Oricum, cele petrecute în Principate, mai ales la nivelul virfurilor politice ale vremii, erau înregistrate cu toată atenția de către persoane familiarizate cu situația. Dacă contactul îndelungat pe care consulii englezi îl aveau cu situația din țările române le scăzuse într-o anumită măsură acuitatea interesului, datorită obișnuinței cu această situație, în schimb observațiile lor înglobau o variată gamă de asocieri, de referiri la antecedentele faptelor despre care relatau. Din punct de vedere pur informațional rapoartele degajă, deci, efortul redării exacte a celor petrecute, în timp ce siguranța distantă, afișată adesea în aprecierea proceselor și evenimentelor din Principate, se dovedea nu o dată precară.

Din materialele documentare referitoare la perioada Unirii ne concentrăm atenția asupra celor provenite din anii 1857 și 1859, pornind dela cantitatea și valoarea elementelor informative pe care le conțin.

Anul 1857, anul alegerilor pentru Adunările Ad-hoc, al delimitării și confruntării forțelor politice existente în jurul problemelor ridicate de Unire, al victoriei unioniștilor la alegeri, a furnizat funcționarilor diplomatici englezi un bogat material, solicitat cu insistență atit de ambasadorul englez de la Constantinopol, cât și de ministrul de externe britanic.

Constatările pe care R. G. Colquhoun le făcea în rapoartele sale de la începutul anului 1857 către lordul Stratford, ambasadorul englez pe lângă Poarta otomană, concordă cu modul în care alte surse documentare oglindeau activitatea lui Alexandru Ghica, caimacamul din Țara Românească, și a ministerului său. Este drept, unele note critice din documentele engleze își au izvorul și în dezaordul reprezentanților politicii externe ai Marii Britanii cu atitudinea, într-un sens favorabilă, a domnitorului pentru Unire.

„Scrisoarea Excelenței voastre din 9 curent — arăta Colquhoun într-un raport din 27 februarie 1857² — a fost primită de mine numai astăzi după amiază. Ultima mea poștă diplomatică trebuie să ajungă la Constantinopol în jur de 8, dacă nu va avea loc o reținere a ei la Varna.

Depeșele mele din acest an, ca și cele din ultimile luni ale anului trecut vă vor explica motivul pentru care corespondența mea oficială nu a fost așa de activă ca anterior.

² Public Record Office, F. O. 78, dosar nr. 1289 (dosarele nu sînt paginate)

Dezamăgirea provocată de comportarea inexplicabilă a caimacului care nu a îndeplinit nici o promisiune, persistind să rețină pe lângă el un minister incapabil și dintre cele mai corupte; ca urmare a acestui fapt confuzia, și chiar mai rău, domnește în toate ramurile administrației; toate acestea tind să mă descurajeze (deoarece mărturisesc că *am fost* optimist) deși am sperat că voi putea să anunț o schimbare, în sensul că și-a dat seama (e vorba de caimacamn. n.n) de slăbiciunea și neistetea sa.

Exceleța voastră cunoaște sfatul pe care l-am dat ca binevoitor și prieten al acestei țări pînă cînd am văzut că acel sfat producea neplăcere.

Eu am stăruit să-și dea seama că poziția sa este provizorie, că nu este în măsură să intre în combinații politice de anvergură, datoria sa fiind de a duce în mod cinstit și activ afacerile curente ale statului, așa cum a spus atît de admirabil și Exceleța voastră, « într-un spirit de justiție înțelegătoare serioasă, care să corecteze în practică abuzurile din trecut și să pregătească calea, printr-un exemplu, spre îmbunătățiri viitoare ». Am avut deja datoria neplăcută de a raporta Exceleței voastre cît de diametrul opusă acestui curs înțelept, simplu, a fost linia urmată de caimacam; el nu a schimbat nimic din componența ministerului său și nu a promovat o politică aptă de a duce la îndeplinirea angajamentelor făcute atît Exceleței voastre, cît și mie, în timpul numirii sale.

În ce privește ministerul său, eu mi-am exprimat deja părerea, însă, în cursul ultimelor două săptămîni am văzut în repetate rînduri doar un singur om cinstit și curajos în rîndul miniștrilor săi, pe domnul Charles Crețulescu, ministrul treburilor publice”.

Un interes aparte îl prezintă în corespondența diplomatică a lui Colquhoun către lordul Stratford un raport din 20 februarie 1857. În el se relatează despre publicarea, în ziarul englez „The Times”, a unei copii a textului Firmanului electoral elaborat de Poartă în vederea convocării Adunărilor Ad-hoc. Semnificative sînt remarcile privitoare la reacția populației din Principate față de prevederile firmanului, prevederi care erau departe de a corespunde unor principii apte de a reflecta și stimula voința poporului român pentru unitatea sa politică. În același timp, este caracteristică și poziția mării boierimi, care vedea în unele prevederi ale firmanului o amenințare a drepturilor lor.

„Ziarul « Times » pe care l-am primit cu cîteva zile în urma conține o pretinsă copie după textul firmanului pentru convocarea Divanurilor. După cum era de așteptat, ea a produs o mare senzație în rîndul tuturor claselor și în special se pare că a mișcat sentimentele boierilor mari, care sînt conștienți de lipsa lor de popularitate și de absența aproape totală în rîndurile lor a meritelor și a cîstei, aceasta ducînd la excluderea lor din orice alegeri, care ar căpăta aspectul unui vot popular. Acum cîteva zile m-a vizitat o deputație și m-a rugat să înaintez Exceleței voastre scrisoarea anexată, conținînd copia unei note de protest adresată Marelui vizir în care ei consideră că privilegiile lor au fost încălcate, prin excluderea probabilă din Adunarea națională a așa numiților boieri de rangul I; ei citează vechile lor privilegii cînd divanul era compus numai din înalul cler și boierii de rangul I. Ulterior, Regulamentul organic a admis în Adunare 22 de alți membri, acordînd încă boierilor de rangul I o influență predominantă de care s-a uzat sau mai degrabă s-a abuzat în așa măsură

încît s-a cerut dizolvarea Adunării, după ce țara a fost adusă în stare pe care o găsim în prezent (...).

Fiind numai în posesia textului publicat în „Times” — continua diplomatul englez — desigur că toate clasele au fost puternic mișcate de presupusul conținut. O mare parte consideră că drepturile lor de autonomie au fost nesocotite; ei sînt dispuși chiar să protesteze împotriva unui act care lovește în vechile lor privilegii. Aceasta este partida tinerilor; între ei și clasa boierilor de rangul I a existat întotdeauna o profundă antipatie; acum aceștia din urmă se străduiau să se îndrepte spre partida tinerilor”³(...)

Prezentînd partida lui Nicolae Crețulescu în termeni foarte amabili și considerînd că poziția și activitatea lui se distinge în raport cu a altor oameni politici, R. G. Colquhoun expune astfel punctele de vedere ale preferatului său față de firman și de politica turcească în Principate :

„Țin să menționez faptul că dl. Crețulescu, deși regretă că Poarta ar fi încălcat drepturile de autonomie a Principatelor, consideră că ea s-a înclinat în fața necesității; că congresul (de la Paris — n. n.), acordînd Turciei dreptul de a constitui Divanul a prevăzut numeroasele dificultăți care vor apare prin transpunerea în practică a planului, în cazul în care el va fi încredințat numai moldo-valahilor (fie deocamdată numai guvernului sau Adunării Generale, așa cum a fost constituită prin Regulamentul organic); a fost, deci, necesar să se stabilească primele principii sau puncte de pornire, acordînd cuiva onoarea convocării Divanului. Această onoare a fost acordată sultanului.

Cuvîntul suveranitate, care figurează în textul publicat în «Times» a adus de asemenea o mare ofensă (folosind acest cuvînt Poarta se consideră suverană asupra Principatelor — n. n.); eu am însă o anumită îndoială că aceasta ar fi o eroare de tipar (dacă așa avea una din cele două copii oficiale existente la Iași) deoarece unele numere ulterioare conțin cuvîntul „suveranitate”. Nu poate fi ascuns faptul că a fost lezată sensibilitatea tuturor claselor și orice încercare din partea Porții de a pretinde mai mult decît a avut anterior va fi aici foarte rău primită, favorizînd partidul a cărui influență, oricît de redusă ar fi acum, poate foarte ușor să creadă, iar prin afirmația că sprijină independența Principatelor ar putea deveni foarte ușor popular în rîndurile tineretului”⁴. (...)

Diplomația engleză a urmărit cu atenție efervescența produsă de alegerile pentru Adunările Ad-hoc arătîndu-se mai curînd rezervată față de patriotismul luptătorilor pentru Unire, decît entuziasată. Un raport din București al lui R. C. Colquhoun către contele Clarendon, ministerul de externe englez, descifra în adunările comitetelor unioniste nu atît sensul lor profund patriotic, cît eventualele derogări de la prescripțiile în vigoare cu privire la funcționarea acestor comitete.

„În momentul închiderii poștei diplomatice — scria el la 25 martie 1857 — am primit minuta anexată cu privire la ceea ce s-a întîmplat ieri noapte la o întrunire a proprietarilor electori. Acest club a fost pus pe picioare ca o replică la cele organizate aici cu cîteva săptămîni în urma și cărora li se acordă în prezent mai multă importanță decît cred că merită; rezultatul a dovedit corectitudinea părerii mele.

³ F. O. 78, dosar nr. 1289.

⁴ Ibidem.

Cînd însă la unul din aceste numeroase cluburi (al cărui membri în majoritate nu sînt electori) am văzut persoane din subordinea guvernului figurînd ca președinte sau în Comitet am atras atenția Caimacamului asupra acestui lucru și l-am sfătuit să fie atent. Directorul Ministerului său de justiție, exclus de a fi ales ca deputat, Directorul departamentului școalelor și încă unul sau doi care dețin posturi de răspundere au fost principalii oratori la acest club și au fost de acord cu adoptarea neapărată a unor puncte . . . înainte de a continua — puncte care, în mod cit se poate de evident, nu sînt pe placul Turciei. Mi-am permis să fac aluzie la faptul că a prelevat una din două impresii : fie că șeful statului a aprobat aceste adunări, fie că a permis funcționarilor săi să participe ca *agenți provocatori*. Pe de altă parte, cîteva sfaturi date anumitor membri ai clubului, pe cit de discreți pe atît de zeloși, au dat rezultatele cele mai bune și chiar dacă nu a fost dizolvat ca club am motive să cred că se va limita la ceea ce am putea numi acțiuni legale a comitetelor formate numai din electori. Sir Henry Bulwer (reprezentantul englez în Comisia de supraveghere a marilor puteri în Principate — n. n.) a avut cîteva convorbiri în acest sens ca Saavfet Effendi (reprezentantul turc — n. n.) care părea nerăbdător să meargă mai departe în reprimarea oricărui sentiment public”⁵.

Alegerile organizate de caimacamul Vogoride, sub semnul abuzului și falsurilor au fost privite cu îngăduință de consulul englez de la Iași, Gardner. Edificatoare pentru poziția diplomatului britanic față de aceste alegeri este următoarea depeșă din 25 iunie 1857 trimisă lui Henry Litton Bulwer.

„Ca răspuns la telegrama cifrată de ieri a Excelenței voastre, pot să asigur că nu v-am indus prin nimic în eroare cu cele raportate și că sînt pe deplin conștient de faptul că am emis o judecată care poate înșela cu ușurință pe oricine. Moldova abundă în mentori și omonime franceze ușurative pot fi aplicate multora dintre ei, însă eu nu-i imit. (Aluzie la influența diplomației franceze, favorabilă unirii, în Moldova — n. n.).

Cu privire la alegeri și electorat, cit și la listele de candidați, eu nu am făcut nici o aluzie înaintea depeșei mele din 22 luna curentă, în care am comunicat listele așa cum au fost publicate în « Gazeta Moldovei ». Ele mi s-au părut a fi cu totul « en regle » și, deși unele personalități marcante ar putea adresa reproșuri guvernului pentru că au fost excluși, ei au încă suficientă putere pentru a se răzbuca pentru orice nedreptate din partea guvernului, dacă vor considera că este cazul. Ei au deținut funcții în cadrul fostului guvern și eu personal am avut multă stimă pentru ei, fără a suspecta vreodată că ei ar putea fi descalificați ca electori, descalificare care o consider că se datorește în mare măsură neglijenței lor. D-l Mavrogheni, d-l. Rallet și d-l. Hurmuzachi cred că fac parte dintre aceștia. D-l Hurmuzachi este un om prețios, de o mare abilitate, însă un fel de « loco foco ». Renunțînd la calitatea lui de supus austriac, eu nu cred că a căpătat toate atributele unui supus moldovean. Se pare că părerea opiniei publice nu a constituit temeiul excluderii, deși se pare că ea a jucat totuși un rol important, deoarece d-l Kogălniceanu, redactorul foaiei « L’Etoile du Danube » se află pe lista candidaților și probabil că va deveni unul dintre deputați. Titlul său indiscutabil de moldovean a fost respectat.

⁵ F. O. 78, dosar nr. 1443.

Desigur că eu nu mă consider obligat să cunosc toate absurditățile inutile emanate de la guvern și de la personaje legate de guvern și citească cu un sentiment de surpriză ziarele străine, care au ajuns să interpreteze atât de greșit faptele. Eu sînt departe de a avea o încredere deplină în comportarea guvernului. Însă cu privire la alegeri, eu sînt de părere că ele trebuie lăsate să se desfășoare fără întîrziere sau întrerupere. Atunci cînd va fi adunat, se va putea face apel și la Divan. Atît timp cît alegerile se află în suspensie, nu va exista decît agitație. Fiind de 21 de ani în Moldova am avut posibilitatea să-i văd pe moldoveni dînd ascultare fiecărei autorități, chiar dacă nu au manifestat nici cel mai infim sentiment de respect sau simpatie față de ea. Și de această dată ei se află sub aceeași oprimare — a unor persoane care atît intuitiv, cît și din instinct, își arogă dreptul de a-i judeca și de a aplica principii de guvernămînt și reforme după bunul lor plac. Desigur că țările nu sînt utopii și sînt dotate cu multă inteligență pentru a înțelege care este calea cea bună și dacă această țară ar fi lăsat să acționeze din propria ei inițiativă, cu mai multă putere asupra guvernului, atunci ea va deveni uimitoare și prosperă”⁶.

Aprecierile conținute în depeșele lui Gardner contrastau uneori atît de puternic cu starea de lucruri reală încît superiorul său, Henry Bulwer, le primea mai mult decît precaut. Chiar dacă era greu de captat pentru ideea că rezultatul alegerilor constituia expresia unei falsificări, Bulwer era pus în fața atîtor dovezi evidente în acest sens încît susținerea unei păreri contrarii presupunea o temeinică argumentare cu caracter concret. Oricum, indignarea vehementă produsă de modul în care s-au desfășurat alegerile și protestele pline de hotărîrea și de demnitate adresate de patrioții unoniști, atît lui cît și celorlalți reprezentanți ai Comisiei de informare europeană l-au făcut să ceară lui Gardner noi lămuriri suplimentare într-o notă din 27 iunie 1857. Bulwer se declara partizanul unei depline imparțialități și se arată preocupat exclusiv de a cunoaște obiectiv și precis datele problemei, dar sub această formulă se face simțit un anumit dezacord mai ales cu forțele care acționau în favoarea unirii. Observațiile sale cu privire la activitatea consulului francez de la Iași sînt concludente în acest sens :

„Am primit depeșă D-stră nr. 12, însă astfel de depeșe nu dau nici un fel de informații suplimentare față de cele pe care le furnizează ziarele. Repet încă o dată că aștept de la D-ta, și aceasta fără nici o întîrziere, o declarație clară și precisă cu privire la faptul dacă alegerile din Moldova s-au desfășurat cinstit și imparțial și dacă au existat sau nu manifestări de necinste și parțialitate. Aș dori să aflu de la D-ta măsura în care s-a manifestat, după părerea D-tale, o astfel de necinste și părtinire.

Regret că am prilejuit de a vă tulbura, însă trebuie să insist pentru a obține un răspuns clar la o întrebare clară, deoarece o persoană aflată la fața locului, dornică și capabilă să spună adevărul, trebuie să aibă posibilitatea să furnizeze aceste informații. Aș dori de asemenea să aflu dacă consulul francez persistă să se amestece în treburile guvernului Moldovei, după cum reiese din ultima corespondență pe care ați trimis-o, și care după părerea mea este cu totul inoportun în acest moment, fie că este exercitat de un agent diplomatic al împăratului francez, fie de oricare

⁶ Ibidem, dosar nr. 1292.

alt agent. Spun acest lucru deoarece am aflat de asemenea că reprezentantul austriac și respectiv cel prusac, deși din direcții opuse și în măsură diferită, fac același lucru. În consecință, îmi vei ierta observația că în răspunsul d-tale nu trebuie să ai în vedere ceea ce este agreabil sau dezagreabil pentru acești domni, care fără îndoială consideră că nu fac altceva decît să-și facă datoria, ei care sînt faptele”⁷.

Despre noile alegeri care au avut loc în Moldova în luna august 1857 și au dat un strălucit cîștig de cauză unioniștilor, în rapoartele diplomatice engleze se recunoaște corectitudinea lor. Gardner specifică într-o depeșă trimisă la 5 august 1857 din Iași contelui Clarendon :

„Privesc liniștit spre alegerile viitoare. Se pare că separatiștii care au fost aleși (în precedentele alegeri falsificate de Vogoride — n. n.) au avut să protesteze în Adunarea Ad-hoc împotriva anulării alegerilor, însă între ei au apărut neînțelegeri și dezbinări”⁸. Într-un raport din 16 septembrie 1857, Gardner scria :

„Am onoarea să declar că s-a terminat alegerea clerului din Iași, precum și a marilor proprietari rurali (grand propriétaires) în capitală și numai patru dintre antiunioniști, sau conservatori cum își spun ei, au fost realeși. Dintre unioniștii dl. Rolla și dl. Miclescu din Iași, dl. Mavrogheni la Galați, dl. Alecsandri și dl. Kogălniceanu, editorul gazetei « L'Etoile du Danube » au fost de asemenea aleși. Dl. Hurmuzaki, agent activ al partidului, intenționează să-și depună candidatura pentru orașul Iași. Unii dintre foștii membrii (ai Adunării — n. n.) au anunțat printr-o circulară intenția lor de a declina onoarea unei a doua reprezentări. Vornicul Alexandru Sturdza a menționat că și el a procedat astfel.

Mă tem că dezbaterile, după convocarea Divanului, nu vor avea un caracter care să-l recomande Porții. Caimacamul (N. Conachi Vogoride — n. n.) este privit de unioniști ca făcînd un dublu joc și antiunioniștii cu dl. Gödel în fruntea lor, ca agent al Austriei, se pare că au aceeași părere despre el. Fapt este că el e plasat într-un teatru în care nu e stăpîn pe acțiunile sale, iar atunci cînd e stăpîn se pare că acționează imprudent.

Demiterea de către el, fără prea multă ceremonie, a ministrului de interne, fără nici o notificare prealabilă sau vreo motivare a fost lipsită de tact, furnizînd motive de critici, pentru că ministrul și-a prezentat singur demisia într-o ocazie anterioară. Ca o veche cunoștință a mea, ministrul mi-a făcut o vizită, solicitîndu-mi adresa excelenței voastre, predîndu-mi, în același timp, o scrisoare sigilată către ambasador (e vorba probabil de lordul Stratford, ambasadorul englez la Constantinopole — n. n.), rugîndu-mă să i-o înmînez.

Conținutul acestei scrisori, pe care mi l-a comunicat, se limita în cea mai mare parte la justificarea comportării sale în timp ce se află în fruntea departamentului. Eu am refuzat să mă amestec în această problemă”.

În încheiere, Gardner relua ideea victoriei unioniștilor în alegeri, arătînd următoarele :

⁷ F. O. 78, dosar nr. 1292.

⁸ Ibidem.

„Am onoare să anexas un extras din « Gazeta Moldovei », care cuprinde numele membrilor reali ai clerului și ai noilor proprietari care — cu puține excepții — fac toți parte din partidul unionist” (...)⁹.

Rapoartele pe care girantul agenției și consulatului britanic la București le trimitea ministerului afacerilor externe englez, contele Clarendon, aveau un conținut similar, abundând în amănunte oarecum periferice privind mai ales acțiunile foștilor domni Stirbei și Bibescu care aspirau din nou la tron. Într-o depeșă din 13 august 1857 el arăta :

„Agentul consular din Craiova îmi scrie următoarele : « Prințul Știrbey, presupunând că unirea nu va avea loc, încearcă să-și facă în cele 5 districte ale Valahiei mici (e vorba de Oltenia — n. n.) o mulțime de partizani, și eu cred că va reuși, din moment ce unioniștii vor vedea că partidul lor nu va câștiga victoria » Proprietățile Stirbey sînt situate în principal în împrejurimile Craiovei și cele de mai sus corespund cu informațiile din alte surse. În ultimul timp, prințul Bibescu a pierdut teren în Valahia mică (se crede, ca urmare a discursurilor sale în cursul vizitei din Principate) și deși prințul Stirbey continuă să se mențină în mare rezervă, el va câștiga, probabil, la rîndul său, într-o parte a Principatului unde are de asemenea mari proprietăți funciare”¹⁰.

O altă depeșă din 17 septembrie 1857 a girantului diplomatic englez la București susținea concluzia generală privind corectitudinea alegerilor desfășurate în Țara Românească de către administrația lui Alex. Ghica, dar făcea în continuare numeroase rezerve și rectificări care schimbau parțial concluzia inițială.

„Cînd am avut onoare acum cîteva timp să scriu Excelenței voastre cu privire la listele electorale, am menționat că păreau pregătite în general într-un spirit de corectitudine, dar pot să existe alte fapte mai de profunzime care să scape vederii și să modifice într-o anumită măsură această opinie”¹¹.

Relevant pentru starea de spirit unionistă din Principate este un document redactat în limba franceză, reprezentînd o adresă trimisă de autoritățile muntene girantului consulatului englez la București în urma sesizării făcută de aceasta relativ la acțiunea inițiată de unioniști cu ocazia zilei de naștere a împăratului Napoleon al III-lea. Potrivit orientării generale a politicii engleze, girantul consulatului englez dezaproba acțiunea, pornind de la elemente de ordin formal.

Atît sesizarea sa, cît și explicațiile date de autoritățile muntene pun în evidență un fapt mult mai semnificativ și anume folosirea de către unioniști a zilei de naștere a împăratului francez, simpatizant al cauzei unirii celor două principate, ca prilej pentru a-și exprima sentimentele și voința lor de unitate.

„Domnule Girant — scria la 20 august 1857 A. Dimitrie Ghica însărcinatului cu afaceri britanice la București. Eu am primit scrisoarea de azi dimineață, prin care dumneavoastră ați binevoit să-mi comunicați informația care vi s-a transmis, relativ la faptele care s-au petrecut sîmbătă 15 august, cu ocazia sărbătoririi Majestății Sale Împăratul Franței.

⁹ F. O., fond 78, dosar nr. 1292.

¹⁰ F.O., fond 78, dosar nr. 1289. Textul agentului diplomatic din Craiova e redactat în limba franceză.

¹¹ Ibidem.

Din aceste informații rezultă că în seara sărbătoririi Majestății Sale Împăratul Napoleon, aproape 800 pînă la o mie de persoane, printre care se găseau numeroși funcționari ai guvernului, s-au reunit, fiind în legătură cu Comitetul Unionist, au traversat străzile orașului cu muzica în frunte; trecînd pe lângă reședința Excelenței sale, Comisarul otoman, ei au făcut demonstrații nefavorabile; din acest loc ei au pornit la reședința Comisarului francez pentru a-l felicita și, ieșind din reședința misiunii franceze, au strigat « Triască Unirea » (...) ¹².

După cum este cunoscut, compoziția socială a Adunărilor Ad-hoc era departe de a reflecta proporțional diferitele clase ale societății, iar din punct de vedere politic întruneau grupări de diverse nuanțe. Ambele Adunări — atît cea moldoveană, cît și cea munteană — erau însă unioniste și acordul asupra acestei probleme fundamentale era văzut de diplomația engleză ca expresia unor tendințe centrifuge față de Turcia. Într-o depășea din 20 octombrie 1857, Gardner îi scria contelui Clarendon, nu fără o notă de amărăciune judecînd din punct de vedere al intereselor țării sale, dar pe deplin întemeiat :

„Acțiunea importantă care se desfășoară aici (în Adunarea Ad-hoc a Moldovei — n. n.) este îndreptată împotriva intereselor politice ale Turciei, identice cu interesele Guvernului Majestății Voastre în Principate. Am puțină încredere, Excelență, în ce se petrece aici. Eu văd una și aceeași acțiune care împinge aceste țări pe linia ruperii de Turcia, indiferent de schimbarea de actori pe scenă.

Acest lucru a fost evident ieri în Divan cînd singurii membri care au luat cuvîntul au fost dl. Hurmuzaki și Dl. Kogălniceanu ... primul fiind de fapt un supus austriac, al doilea educat la Berlin împreună cu fii principelui Sturza ... Ambii sînt oameni de talent, licențiați în drept și în parte au acționat conform unor sarcini primite”.

Despre procedura votării în Adunarea Ad-hoc, Gardner scria în continuare următoarele : „fiecare vor a fost urmat de semnătura sau de punerea peceții membrului respectiv. « Eu semnez pentru Unire, cum au semnat și ceilalți — a spus un țaran simplu, îmbrăcat în costum național — însă Dumnezeu știe cum se vor termina toate acestea »” ¹³.

În consens cu aprecierile făcute mai sus se află și o altă depeșă trimisă de Gardner lui Clarendon la 25 noiembrie 1857 din Iași. Sub un înveliș bombastic, altfel puțin uzitat de diplomația engleză, dar izvorit din dorința subalternului de a cîștiga bunăvoința superiorului printr-o măgulire coplesitoare, consulul dezvăluia poate o tendință mult mai profundă a politicii Angliei, anume veleitatea de a căpăta preponderență în afacerile sud-estului european.

„...Agitația care ia naștere din situația actuală, spunea între altele Gardner, va lăsa urme. Aceste țări vor constitui încă timp de mulți ani o nouă sursă de neliniște pentru Turcia. Ele vor fi, ca și acum, un cîmp de acțiune a politicii externe care va trebui să țină cont de interesele lor atît interne, cît și externe. Observația făcută de Excelența voastră este superfluă. Avem încredere că în cele din urmă poate fi îndreptată pe un făgaș liniștit și sigur. Excelența voastră va fi pilotul care va conduce corabia pe această furtună, împreună cu Excelența sa

¹² F.O., 78, dosar nr. 1289.

¹³ F.O., 78, dosar nr. 1292.

lordul Stratford de la Constantinopol a cărui inteligență remarcabilă și judecată sînt dublate de o îndelungată experiență.

Sir Henry Bulwer, cunoscînd personal aceste prețioase țări, trebuie să dețină informații ample pentru guvernul Majestății sale...¹⁴

Printre problemele luate în dezbaterea Adunări Ad-hoc moldovene care s-au impus atenției consulului englez a fost și Jalba deputaților pontasi, document de mare valoare istorică, prezentată în Adunare la 9/21 noiembrie 1857. Încă înainte de a intra în discuții, la 14 decembrie 1857, consulul trimitea forurilor diplomatice superioare o traducere după „propunerea țăranilor clăcași”. Îi amintea, în nota însoțitoare a Jalbei, că despre ea se vorbește mult în afara Adunării¹⁵.

Semnificative pentru reacția mării boierimi la propunerea țăranilor din Adunarea Ad-hoc sînt intervențiile pe care Rosetti — Roznovanu le făcea pe lingă reprezentanții marilor puteri. Într-un memoriu adresat consulatului englez sub titlul *Considerații asupra organizării Principatelor Dunărene*, marele boier se vădea un adversar neîmpăcat al ideii de a acorda drepturi și libertăți țăranimii.

„Accesul lor (al țăranilor moldoveni și munteni — n. n.) la drepturi electorale — scria acest apărător al privilegiilor boierimii, confundînd interesele feudalilor cu ale țării — ar putea duce la consecințe funeste pentru Moldova — Valahia și chiar pentru țările limitrofe”¹⁶.

Într-un raport din 27 decembrie 1857 adresat lui Clarendon, consulul englez din Iași anexa o copie a memoriului lui Rosetti—Roznovanu, făcînd următoarele comentarii explicative :

„Anexa pe care am onoarea să o supun Excelenței voastre mi-a fost trimisă de marele boier Nicolae Rosetti-Roznovanu cu rugămintea de a o înmîna lui Sir Henry Litton Bulwer, comisarul Majestății Sale la București

Originalul a fost trimis imediat după ce am luat o copie după el. Dl. Roznovanu abia s-a întors de la Paris și și-a îndreptat atenția spre marea problemă absorbantă pentru moldovenii de rangul și averea sa privind organizarea Principatelor.

Considerațiile asupra problemei care face obiectul materialului anexat răspund într-o mare măsură propunerii țăranilor clăcași, propunere supusă Divanului, pe care am avut onoarea să o trimit într-o depeșă precedentă din 14 curent, nr. 33, diplomatică”¹⁷.

Evenimentele anului 1859 desfășurate în Principatele Române au furnizat un bogat material informativ reprezentanților diplomației engleze. Schimbările survenite în administrație, fenomenele noi apărute în viața economică și comercială au fost urmărite cu atenție și explicate, se înțelege, avîndu-se în vedere interesele Angliei. Stabilirea unor contacte cît mai favorabile Angliei cu noul domnitor a constituit o preocupare care se degajă cu limpezime din documente. Rapoartele care înfățișează momentul central al luptei pentru Unire, dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, atestă afirmarea hotărîtă a voinței poporului în sprijinul Unirii, a conștiin-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

ței naționale ca factor propulsiv în înfăptuirea marelui act. Prezența acestui fenomen în paginile rapoartelor consulare engleze este cu atât mai grăitoare cu cât nu exista un interes aparte pentru a-l recepta.

Referindu-se la ecoul pe care l-a produs în Țara Românească alegerea lui Alexandru Ioan Cuza la Iași, R. G. Colquhoun arată într-un raport trimis din București la 19 ianuarie 1859 contelui Malmesbury, ministerul de externe englez :

„De cînd au devenit cunoscute rezultatele pentru alegerea domnitorului Moldovei aici predomină o atmosferă de efervescență. Astăzi seară va avea loc un banchet în onoarea acestui eveniment. Eu nu pot să mă fixez asupra nici unui membru al Partidului Național a cărui poziție să se fi îmbunătățit ca urmare a recentelor evenimente. Dacă nu va avea perspectiva de a obține majoritatea în viitoarele alegeri, nu ar fi imposibil ca în vederea eliminării celor trei foști domnitori — Stirbey, Bibescu, Ghica, să aibă loc o mișcare în favoarea d-lui Filipescu, care, datorită fermității și care a rezistat în fața încercărilor de intimidare din partea celor doi colegi ai săi, și-a cîștigat o anumită popularitate, față de care n-a rămas deloc insensibil... Alegerile încep mine; foarte puține zile ne vor fi de ajuns pentru a ne forma o opinie oarecum corectă asupra nuanței probabile a noii Camere”¹⁸.

La rîndul său, consulul englez din Iași, Henry Churchill, relatează într-o notă despre ecoul alegerii lui Cuza la 24 ianuarie de către Camera electivă din București, alegerea care a răsturnat presuposițiile de genul celor făcute de Colquhoun, dînd expresie unei năzuințe generale, nutrită în fond de un întreg popor.

„Alegerea lui Cuza în Valahia a strînit aici multă înșuflețire. Ea este considerată un mare pas spre Unirea care va fi realizată, în cazul în care nu se va lua cele mai serioase măsuri împotriva ei. În orașul moldovean se declară deschis că dacă Poarta va refuza investitura, românii îi vor respinge autoritatea și își vor apăra cu toții drepturile pînă la capăt...”¹⁹.

Starea de spirit a cercurilor largi ale populației ieșene în perioada imediat ulterioară actului Unirii era reflectată în următorul chip într-o notă informativă din 4 februarie 1859, parvenită diplomației engleze :

„Pentru a satisface curiozitatea dumneavoastră asupra celor întimplate la noi în Iași vă voi informa că la 26 ianuarie/7 februarie seara au fost arborate drapele tricolore, special pregătite; o fanfară în fruntea elevilor gimnaziului și a altor mase de oameni cu torțe aprinse, s-au prezentat în fața locuinței domnitorului Alexandru Ioan I și au aclamat Unirea Principatelor Române, sub conducerea lui, în urale prelungite la care Alteța sa a ieșit pe balcon, aclamînd și el Unirea Principatelor”.

Nota descrie în continuare procesiunea masei de manifestanți la Consultatele rus, francez și englez.

„Apoi această masă a mers la locuința d-lui Popov, consulul Rusiei, făcînd o demonstrație similară. Dl. consul a apărut pe balcon salutînd Unirea Principatelor și a asistat la *Hora Unirii*, care s-a pornit în curtea sa. De acolo, manifestația a purces la locuința d-lui Heremin, consulul Prusiei; El a apărut aclamînd în limba română « Trăiască Unirea Princi-

¹⁸ Public Record Office, Foreign Office, fond 78, dosar nr. 1441.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 1443.

patelor". După aceasta, mergînd la locuința d-lui Consul al Franței, care fiind bolnav, a primit în salonul său pe șapte din reprezentanții mulțimii. La uralele acestora, dl. Place a răspuns că ceea ce a fost mai dificil s-a înfăptuit" ²⁰(...).

Un amplu raport trimis de consulul englez de la București lui Henry Bulwer, fostul reprezentant al Angliei în Comisia europeană care-și asumase sarcina de a supraveghea situația din Principatele Române, în perioada aflată sub semnul luptei pentru Unire, releva forța cu care ideea deplină unificări a celor două țări române continua să se manifeste după actul de la 24 ianuarie 1859.

„Năzuința pentru Unirea completă a Principatelor — scria el la 11 noiembrie 1859 — predomină evident în sinul tuturor claselor din Valahia și acest sentiment, așa de pronunțat, nu și-a pierdut din ardoare în urma evenimenetelor din ultimii doi ani"(...).

Consulul Green nutrea însă iluzia, luînd evident dorința drept realitate, că în Moldova sentimentele unioniste nu ar fi la fel de puternice ca în Muntenia.

„În această privință însă — recunoaștea el — eu nu sint în măsură să ofer informații directe, pe care, fără îndoială, că Excelența voastră le va primi de la dl. Churchill" (consulul englez la Iași — n. n.). Consider totuși că anumite împrejurări oferă mărturii puternice că moldovenii se pronunță cu o ardoare tot atît de mare pentru Unire ca și Valahii" (...)

După ce făcea considerații cu privire la viitorul sediu al guvernului unic, la lucrările Comisiei centrale de la Focșani, consulul britanic revenea la ideea enunțată la începutul raportului, subliniind :

„Suvoitul unionist nu a prezentat, nici cel mai slab indiciu de reflux, încă de la începuturile sale, atrăgînd în curentul său tot mai multe izvoare, fără să poată fi oprit de vreun obstacol, cîștigînd tot mai multă putere și amploare în desfășurarea lui. Judecînd viitorul în această problemă prin prisma trecutului, se poate prevedea că odată hotărîtă de adunare, Unirea Principatelor se va înfăptui, indiferent de dorințele altora, sau de consecințele ce le-ar avea pentru ei ; și tocmai această situație, consider eu — arată Green — trebuie să stea în centrul atenției noastre"(...)

Dorînd să prevină eventualitatea unor aluzii la faptul că aprecierile sale izvorăsc din simpatia pe care personal o nutrea pentru cauza Unirii, Green remarcă în încheierea raportului său :

„Chiar dacă este de datoria mea să relateze impresiile altora cu privire la unire, după cum cred că sint formate, pot să vă asigur, Excelență, că această problemă constituie un subiect asupra căruia eu personal nu mi-am făcut nici o opinie și dacă în observațiile de mai sus există vreo tendință unionistă, aceasta nu constituie decît ecoul sentimentului local" ²¹.

Realizarea Unirii Principatelor este indisolubil legată, așa cum s-a analizat în literatura de specialitate, de acțiunea maselor populare care a determinat, în ultimă instanță, deznodămîntul evenimentelor. Participarea lor a imprimat profunzime și dinamism luptei pentru Unire, a conferit dimensiune populară marelui act. În cadrul materialelor diplomatice engleze există mărturii de mare interes pentru cercetarea acestei probleme

²⁰ Ibidem.

²¹ F.O. 78, dosar nr. 1442.

fundamentale a istoriei Unirii. Rapoartele consulului englez la București consemnează amplu acțiunea desfășurată de țărani din jurul Capitalei și de masele țărănești în sprijinul Unirii. Din punct de vedere al preciziei detaliilor furnizate, documentele pot să conțină inexactități sau erori, ele pot fi tributare unor aprecieri neadecvate. Înapoia datelor concrete, care solicită discernămint critic, ca de altfel orice document, se profilează fenomenul de amplă semnificație al rolului jucat de masele populare într-un moment de răscruce pentru destinele țării și acest lucru dă măsura valorii informative a documentelor.

„De la depeșa mea de ieri, — scria R. G. Colquhoun, la 6 februarie 1859, contelui Malmesbury, a avut loc un eveniment grav despre care v-a informat lunga mea telegramă din noaptea trecută. Cu riscul de a vă deranja, Excelență, mă voi reîntoarce la noaptea de 4 (februarie, stil nou — n. n.) și voi aduce unele observații suplimentare pe care am reușit să le obțin.

Guvernul a expediat un puternic detașament de dorobanți (poliție) pentru a întâmpina masele de țărani trimise spre oraș de către emisarii partidului progresist sau național. În multe cazuri poliția și subprefecții au reușit să potolească pe acești oameni care doreu să meargă la București pentru a *alege pe Domnitorul lor*. Unii s-au înapoiat acasă, alții au persistat totuși să înainteze și în special aceia care veneau de pe moșiile a trei membri ai familiei Ghica. Una din aceste grupe adunată la Colentina a dezarmat circa 25 de polițiști și după ce i-a legat i-a dus în oraș. După cum am arătat anterior, noaptea a fost foarte neliniștită. Partidul progresist (avînd drept unul din conducătorii săi, deși numai pentru moment, pe prințul Dimitrie Ghica, care urmărește țeluri personale) a lansat ideea numirii lui Alexandru Cuza, trecînd peste interesele de partid. S-a căzut de acord că aceasta este singura soluție posibilă. După cîte știm, propunerea a fost prezentată la doi sau trei dintre colegii mei (este vorba de ceilalți consuli ai marilor puteri — n. n.). Unul dintre ei i-a avertizat asupra noii complicații pe care o vor crea, în timp ce altul, chiar dacă în aparență a dezaprobat planul, a văzut în el primul pas pe calea înlăptuirii principiului pentru care s-a pronunțat întodeauna, al Unirii.

Progresiștii s-au trezit în zorii zilei de ieri în fruntea unei mase de țărani care s-au amestecat în rîndurile lor. Starea de exaltare era menținută de populația mahalelor, o masă gălăgioasă și tulbulentă formată din măcelari și tăbăcari de la marile ateliere Tallon (conform raportului prezentat de spătar guvernului). Numărul participanților s-a ridicat la aproximativ 15.000 de oameni, mulți dintre ei înarmați cu topoare, cuțite și toți cu ciomege.

Țelul principal al conducătorilor partidului era de a opri această masă de a se apropia de Adunare, acum după ce planul lor pentru alegerea lui Cuza căpătase certitudine și contur, deoarece aripa mai moderată a partidului nu ar aproba prezența ei.

În consecință, masa era ținută la distanță de centru, cu cuvînt de ordine de a se retrage liniștiți la casele lor, îndată ce vor fi informați că obiectivul pentru care s-au adunat a fost atins; astfel că la întrunirea de ieri a Adunării nu au fost prezenți decît vreo 2.000 de oameni și, deci, s-ar putea spune că « deliberările s-au desfășurat *fără nici o aparență de presiune din afară* ». Guvernul, informat asupra situației, nu avea la dis-

poziție pentru a opune maselor decît aproximativ 1.000 de soldați și foarte puțină cavalerie din rîndul dorobanților sau poliției”²².

Un alt raport din 12 februarie 1859 trimis contelui de Malmesbury de consulul englez din București reflectă de asemenea mișcarea maselor populare și rolul ei în desfășurarea victorioasă a cauzei Unirii. Raportul are drept punct de pornire acțiunea de protest a unor deputați conservatori care, aruncați peste bord de evenimente, căutau să recîștige teren, lovind în Unire prin intervenții pe la reprezentanții puterilor străine. Momentul esențial în realitatea consulului englez îl constituie faptul că presiunea maselor a înfriur cursul evenimentelor, înfrîngînd rezistența fățișă sau disimulată a conservatorilor antiunioniști.

„Un mare număr de deputați — scria reprezentantul diplomației engleze la București — au așteptat săptămîna aceasta ca să-i primesc pentru a protesta împotriva evenimentelor din ziua de 5, luna curentă (stil nou — n. n.); ei au declarat în unanimitate că le-au fost smulse voturile sub amenințare.

Atunci cînd mi-am exprimat surprinderea că din 42 sau 44 de deputați care știam că aparțin partidului conservator nici unul nu a manifestat suficientă tărie de spirit pentru a protesta în Cameră, cerînd sprijinul președintelui pentru a-i proteja, ei au spus că au aflat că la un anumit semnal, asupra căruia se căzuse de acord anterior, semnal care urma să fie dat de la fereastră de dl. Ion Brătianu, peste 20 de membri ai partidului lor ar fi căzut victime furiei populare.

Din ultimile informații pe care le-am primit reiese fără nici o îndoială că trei mase mari de țărani, amestecați cu tăbăcari și măcelari din mahalale, au fost adunate pe trei înălțimi din jurul orașului, gata să asculte de orice ordin dat de conducătorii aleși de ei.

Desigur că în momentul cînd s-a luat hotărîrea în Cameră ei au fost scoși din piețele orașului, astfel că în acel moment nu a existat nici o aparență de presiune din afară”²³.

Desfășurarea alegerii noului domnitor în Adunarea de la Iași a fost consemnată într-un amplu raport al consulului Churchill adresat la 27 ianuarie 1859 lui Henry Bulwer. Datele conținute în raport — din care dăm unele extrase — se află sub impresia suflului proaspăt al luptei partizanilor Unirii pentru realizarea idealului național; raportul a ținut să consemneze, cu detașarea observatorului din afară succesiunea momentelor; totuși măreția actului și capacitatea luptătorilor pentru Unire de a fi la înălțimea momentului nu scapă cititorului zilelor noastre.

„Excelență — scria H. Churchill — Aș lăsa un gol în istoria evenimentelor care au loc în Moldova dacă nu aș consemna evenimentele importante care au avut loc de cînd am avut onoarea de a mă adresa ultima oară Excelenței voastre la 30 decembrie.

Diversele mele telegrame v-au informat la timpul potrivit asupra antagonismelor dintre fracțiunile care s-au înfruntat în cadrul alegerilor,

²² F. O., 78, dosar 1441. Acțiunea reprezentanților Partidului național printre țărani pentru sprijinirea unirii era relatată și lui Henry Bulwer de Colquhoun la 1 februarie 1859. El considera că Partidul național urmărește să determine o acțiune în rîndul țărănimii pentru a obține în capitală un larg concurs al acestora în ziua deschiderii Adunării, urmărind astfel să se proclame prin aclamații un Prinț ales din sinul acestui partid.

²³ F.O. 78, dosar 1441.

asupra ilegalităților comise de Caimacam ; asupra majorității obținute de unioniști în Adunare ; asupra neînțelegerilor din cadrul acestei majorități, care au oferit o șansă de succes candidaților minorității ; cit și asupra hotărârii finale la care a ajuns această majoritate, în noaptea de 15 spre 16 luna curentă, de a-l desemna la domnie pe colonelul Cuza.

De asemenea, am informat Excelența voastră în ziua de 17, la numai câteva ceasuri după ce salve de artilerie au anunțat proclamarea lui Cuza ca domnitor, că frînele puterii au fost trecute în mîinile sale de către caimacami ; desigur că Excelența voastră a luat cunoștință la momentul oportun, chiar înainte ca întrebările d-stră să ajungă la mine, de cauza aparentă care a dus la această numire, de numărul de deputați prezenți la alegerea domnitorului, în sfîrșit de toate incidentele care au însoțit acest eveniment. În continuare, Excelența voastră a primit la timpul potrivit știrea cu privire la conspirația care a fost descoperită la timp pentru a evita un masacru general în Moldova — o conspirație care a purtat masca Unirii celor două Principate, sub conducerea prințului Grigore Sturdza. Poate că este regretabil faptul că d-l Colquhoun a considerat oportun că condenseze unele dintre depeșele mele, într-un mod care le-a făcut imperfecte și deficiente în ochii Excelenței voastre. Aceasta însă nu a fost greșeala mea, iar telegramele mele ulterioare din zilele de 21, 24 și 25 consider că au umplut acest gol.

După cum am mai arătat în celelalte depeșe ale mele, unioniștii au reușit să obțină o puternică majoritate. Cei mai talentați oameni aparțin grupului lor. Mavrogheni, Panu, Kogălniceanu, Alecsandri, au fost bineveniți în rîndurile lor ; însă în ciuda acestei majorități, atît în ceea ce privește numărul cit și inteligența, temperamentul coruptibil a lui Mihail și caracterul violent a lui George Sturza, mai inspiră încă temeri profunde. Nici neînțelegerile și discordia nu sînt mai puțin de temut în rîndurile unioniștilor. Mavrogheni, deși exclus de la candidatură de către Convenție, nu a fost totuși abandonat de suporterii săi, în timp ce Negri, Lascăr Rosetti, Lascăr Catargiu și alte mediocrități au fost puternic sprijiniți de diferiții lor partizani, precum și de rude.

Pînă în prezent miliția nu a participat la competiție decît în foarte mică măsură, am putea spune aproape deloc. Puțini ofițeri din rîndurile armatei s-au înapoiat în Adunare, însă în rîndurile lor s-a manifestat un puternic « esprit de corps » și în general s-a considerat că ei, unul sau toți, vor asculta în mod implicit de ordinele ofițerilor lor superiori ; ori care ar fi fost aceste ordine.

O împrejurare care în acele momente era de neînțeles, însă care ulterior a fost explicată de dezvăluirea unui complot vast, a fost aceea că, cu două zile înainte de alegerea domnitorului, cînd urma să se discute problema eligibilității prințului Grigore Sturdza, toate coridoarele care duceau spre sălile Adunării au fost înțesate cu trupe și un număr considerabil de detectivi înarmați au fost observați în rîndul publicului care a fost admis în balcoanele sălii. Evident, caimacamii au suspectat și s-au temut de spiritul răzbunător al celor pe care ei voiau să-l excludă de la domnie și din această cauză, fără îndoială, au fost luate precauții împotriva posibilității unui act din partea lor. De asemenea, este consemnat faptul că în aceeași noapte tîrziu, după o discuție animată și frunoasă între membrii Partidului național sau unionist, Alexandru Cuza, colonel de cavalerie, a

fost chemat să accepte domnia. Cuza a fost comandant suprem activ și întreaga miliție se afla în mâinile sale. Deci, este mai mult ca probabil că, conștienți de caracterul disperat a lui Grigore Sturdza și avînd încă în mințile lor imaginea actelor sinistre comise de prinț în tinerețea sa, majoritatea membrilor Camerei și-au dat seama de pericolul situației în care se aflau și prin desemnarea lui Cuza ca principalul lor candidat, au vrut să-și asigure și sprijinul armatei? Însă, înainte de a-i promite voturile lor, l-au pus să depună un jurămint solemn că va abdica în cazul în care cauza Unirii va avea vreo șansă de succes.

În sfîrșit, cea de-a doua zi după alegeri a sosit. În fața patatului Adunării erau aliniate trupe și gărzii puternice erau postate la intrarea în sală. Era adunată o mare mulțime. Cu puțin înainte de ora 12, membrii Adunării, prezidată, de mitropolit, au depus jurămintul pe Testament și și-au făcut semnul crucii, jurînd să voteze deschis pentru persoana pe care o consideră cea mai potrivită pentru domnie, și Alexandru Cuza a fost ales în unanimitate în aclamațiile mulțimii în fața Adunării.

În oricare altă țară ar părea destul de straniu faptul că, după desfășurarea unui antagonism și a unei animozități disperate în cursul alegerilor opoziția a dovedit o rezistență atât de slabă. Trebuie să avem în vedere faptul că pînă acum domnitorii dețineau puteri depline în aceste principate; chiar și mitropolitul care, numai cu cîteva zile în urmă a protestat împotriva neregulilor din cursul alegerilor și a ilegalităților comise de caimacami, acum a sărutat mîna noului domnitor și a jurat că omul pe care înainte nici nu l-a băgat în seamă, este persoana cea mai potrivită de care are nevoie țara pentru înalta funcție de domnitor. Foarte puțini conservatori — Catargiu, Bălănescu, Panaioti, Balș și Istrati s-au menținut deoparte. În orice caz, dacă ei nu au avut curajul să voteze pentru propriul lor candidat, au fost cel puțin suficient de conștienți pentru a se abține de la jurămint de a spune adevărul. În caz contrar, ei nu ar fi făcut altceva decît să contamineze Camera printr-o falsitate neobrăzată.

Conservatorii au fost lipsiți de orice energie și în cadrul alegerii domnitorului ei au dat dovadă că sînt lipsiți de orice spirit bărbătesc și curaj pentru a deveni oponenți, nefiind demni de altceva decît de dispreț și compasiune. Nu același lucru s-a întîmplat cu partidul condus de Grigore Sturdza. Acest complotator, îndată ce a văzut că este exclus de la candidatură, a luat horăritărea cea mai temerară — de a răsturna guvernul și de a se pune în fruntea evenimentelor. În acest scop el a început să fluture flamura Unirii — cuvîntul de ordine al majorității moldovenilor. Tărănimii i s-a spus că Convenția de la Paris nu este altceva decît o farsă menită să-i înșele în favoarea aristocrației și cu mai multă temeritate decît abilitatea politică, Grigore Sturdza și-a expus planul de a uni ambele principate sub conducerea noului șef al statului. Alexandru Cuza a ascultat cu o plăcere simulată planurile lui Grigore; patru sau cinci sute de polonezi înarmați se aflau pregătiți la Focșani, plătiți de Grigore Sturdza, care, cu permisiunea domnitorului, punîndu-se în fruntea lor, ar putea trece frontiera Valahiei, obligîndu-i pe valahi să se alăture proclamării Unirii. Noul domnitor i-a mulțumit lui Grigore pentru acest plan « deosebit de înțelept » — cum l-a numit el, însă i-a cerut chibzuința să-l supună Adunării. În aceeași zi au fost arestați cîțiva polonezi și mărturiile lor au dezvăluit ramificațiile unui complot vast, în cadrul căruia erau puse în joc nici mai

mult nici mai puțin decât viața domnitorului și a membrilor Adunării. Un anume Murad Bey era motorul nominal al acestei conspirații, însă depozitiile majorității celor arestați dovedesc că prințul Grigore Sturdza urma să preia conducerea complotului.

Avînd în vedere că observațiile Contelui de Malmesbury indică faptul că scopul principal al Guvernului Majestății Sale este stabilirea ordinii în Principate și în plus, luînd în considerare în special instrucțiunile Excelenței voastre în care se arată că, cu cît va fi instituit mai repede un guvern regulat, cu atît mai bine, indiferent de neregularitățile care au dus la strania și neașteptata numire a colonelului Cuza, am considerat de datoră mea să fiu prezent la alegeri și i-am transmis personal complimentele domnitorului pentru faptul că a obținut voturile unanime ale țării sale. În plus, am fost încîntat să observ la noul domnitor calități care îl situează deasupra oricărui alt candidat de pe liste. El are reputația unui om cinstit și sincer, cu judecată sănătoasă și fermitate de caracter.

În cadrul unei întrevederi pe care am avut-o cu domnitorul, a doua zi după numirea sa, el și-a exprimat deschis uimirea pentru faptul că a fost ales în cea mai înaltă funcție a țării sale (...), avînd în vedere că numai cu un an în urmă a intrat în rîndurile armatei. Mi-a mulțumit pentru sfatul pe care i l-am dat, de a forma un guvern bun și stabil și de a concilia diversele fracțiuni, atrăgîndu-le în munca pentru cauza comună. El mi-a promis că nu se va supune nici unei influențe străine și că va rămîne un adevărat moldovean, fidel țării sale : trebuie să mărturisesc că l-am părăsit mulțumit, atît de modul deschis și prietenos în care m-a primit, cît și de linia politicii pe care a declarat că o va urma (...)”²⁴.

Odată înfăptuită alegerea noului domnitor, atenția reprezentanților diplomatiei ai puterilor europene a fost în mod firesc îndreptată spre persoana care simboliza năzuința de Unire a poporului. Primele contacte cu domnitorul au lăsat asupra șefilor misiunilor diplomatice o impresie favorabilă. Tînărul colonel de cavalerie în vîrstă de 39 de ani s-a impus ca o personalitate puternică, care îmbina farmecul personal și simplitatea manierelor cu clarviziunea bărbatului de stat, conștient de răspunderea ce și-o asuma. Acuitatea cu care descifra complexitatea împrejurărilor, prudența și tactul în acțiunile întreprinse erau dublate de hotărîre și energie atunci cînd era vorba de apărarea intereselor superioare ale țării. Încercările Turciei de a zădărnici Unirea au găsit în Alexandru Ioan Cuza un patriot ferm, pregătit să ia toate măsurile necesare pentru a nu ceda presiunilor ei.

Un raport trimis la 11 februarie 1859 de către consulul englez din Iași lui Henry Bulwer sublinia :

„Ca răspuns la telegrama Excelenței voastre din 8 curent, am fost în audiență la noul domnitor și i-am comunicat sfatul Excelenței voastre de a fi moderat în acțiunile sale, așteptînd hotărîrea comună a marilor puteri. Consiliile Excelenței voastre nu au avut, trebuie s-o spun cu părere de rău, nici cel mai mic efect asupra lui. El nu și-a ascuns cîtuși de puțin antipatia și aversiunea față de turci, neliniștea din cauza îndoielilor (marilor puteri — n. n.) față de legalitatea alegerilor, față de caracterul legal al numirii sale în Principatul Moldovei ; *impresia pe care mi-a produs-o la*

²⁴ F.O., 78, dosar nr. 1443.

sfîrșitul întrevederii mele a fost că moldovalahii vor merge la măsuri extreme cu Turcia dacă această putere va încerca să-și impună autoritatea în Principate (subl. ns.)

Prințul mi-a promis că hotărîrea Conferinței va avea o mare greutate în acțiunile lor viitoare dar a dăugat că el are încredere în spiritul de justiție al Angliei în a le permite (Principatelor române — n. n.) să aibă o guvernare aleasă de ele înșile”²⁵.

Semnificativ pentru atitudinea marilor puteri față de dubla alegere a lui Cuza și totodată grăitor pentru impresia propusă asupra lui Colquhoun de noul domnitor este conținutul unui raport trimis de aceasta la 27 februarie 1859 lui Henry Bulwer. După toată evidența, fostul consul englez la București, Robert Colquhoun, se afla într-o misiune temporară la București, considerat probabil de diplomația engleză ca expert în problemele Principatelor Române.

„Telegrama mea către Excelența voastră, cu data curentă vă va informa într-o formă pe cît posibil de condensată asupra rezultatului întrevederii mele cu Prințul Cuza. O comunicare similară a fost făcută contelui de Malmesbury (ministerul de externe britanic — n. n.). Dînd curs instrucțiunilor Ministerului de Externe eu am prezentat colegilor mei necesitatea de a insista pe lingă Prinț să rămînă perfect liniștit pînă la întrunirea conferinței (marilor puteri — n. n.) căci orice altă conduită din partea sa ar însemna o ofensă adusă puterilor, făcînd discutabilă poziția sa și orice reglementare imposibilă.

Colegii mei (reprezentanții celorlalte mari puteri — n. n.) sînt cu toții de acord și au promis că vor face ca Prințul să înțeleagă clar poziția sa. Consulii rus și francez l-au văzut deja și din cîte mi-am putut da seama ei par foarte mulțumiți de el, de limbajul și intențiile sale. Și mai satisfăcuți au fost consulii prusian și belgian, ambii exprimîndu-și părerea că el a fost omul situației (...)

Eu am văzut pe domnitor în dimineața de 26 curent și am fost mulțumit de candoarea sa și în adevăr de mulțimea cunoștințelor în problemele politicii internaționale și ale administrației”²⁶

Puține evenimente din istoria României au pătruns atît de adînc în conștiința poporului ca Unirea Țării Românești cu Moldova. Menținerea aceleiași popor în cadrul a trei provincii cu formațiuni de stat distincte devenise anacronică în secolul al XIX-lea cînd dezvoltarea conștiinței naționale și mișcarea de eliberare și de unitate constituia în Europa un fenomen major al procesului dezvoltării istorice. De aceea ideea Unirii a fost privită în cercuri largi cu o deosebită însuflețire, generînd acțiuni energice, fapte de un profund patriotism și dînd strălucire paginii care consemnează evenimentele ce alcătuiesc acest mare act istoric.

La mărturiile nenumărate despre abnegația cu care patrioții luminați și întregul popor au ținut să slujească și să facă să triumfe cauza Unirii se pot adăuga și cele desprinse din filele rapoartelor diplomatice engleze, din care am ținut să semnalăm mai sus unele.

²⁵ F.O. 78/1443.

²⁶ F.O. 78/1441.

ARTUR GOROVEI

ȘTEFAN S. GOROVEI

Consacrat ca folclorist¹ și definit ca scriitor de amintiri² Artur Gorovei³ a avut o activitate mai complexă decât ar putea arăta aparențele. Tangența cu istoria, mai veche decât cea cu folclorul, a născut o pasiune pentru oamenii și faptele trecutului, o pasiune puțin cunoscută și nestudiată încă. Încă în 1944, când Artur Gorovei împlinise 80 de ani, un scriitor ieșean remarcase cât de ușor și nestingherit, cât de familiar se mișca folcloristul printre umbrele trecutului. De altfel, Artur Gorovei din anume puncte de vedere, o bună parte a vieții sale a fost un refugiat în timp.

Încă din vremea studiilor liceale, „Gorovei era socotit un fel de arhivar, și nu odată era luat în râs de colegii neastîmpărați pentru „comoara” de monede antice”⁴. Ironiile colegilor nu l-au descurajat, astfel încît „comoara” a devenit, cu vremea, o frumoasă colecție numismatică, pierdută, din nefericire, în vremea ultimului război mondial. Gorovei nu și-a dezmințit nici porecla de arhivar, căci a rămas toată viața un pătimaș al hrisoavelor, un pasionat răscolitor de arhive. El însuși avea o frumoasă arhivă, orînduită cu grijă, metodic, astfel încît să aibă la îndemînă oricînd și să poată folosi cu ușurință orice act. Lucrarea arhivistică în sensul curat al cuvîntului este și ordonarea corespondenței de familie. Aceeași lucrare o îndeplinește și la Muzeul din Fălticeni. Prin stăruința sa, această instituție a intrat în posesia unui număr de 360 documente din perioada 1529—1869, donate de Matei Millo⁵. Documentele, privind moșiile Spă-tărești, Șoldănești și Antilești toate din jurul orașului Fălticeni, au fost aranjate cu fișe, în mape, de Artur Gorovei⁶, care era unul din întemeietorii Muzeului, alături de profesorul Vasile Giurea. Arhiva aceasta a familiei Millo a studiat-o amănunțit și a extras din ea o sumă de informații inedite pe care le-a folosit la monografia Fălticeniilor. De altfel, Gorovei

¹ Pentru activitatea folcloristică, vezi în special: I. D. Lăudat, *Artur Gorovei — folclorist*, în „Limbă și literatură”, X (1965), p. 297—311 și I. Mușlea, *La centenarul nașterii lui Artur Gorovei*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1961—1964” Cluj, 1966, p. 307—317. În rîndurile care urmează, ne propunem să urmărim activitatea de cercetare istorică a lui A. Gorovei și relațiile sale cu cîțiva istorici.

² D. Furtună, *Un scriitor de amintiri: Artur Gorovei*, în „Fulgerul”, revistă de artă și literatură, II (1933), nr. 12, Dorohoi, p. 6—8.

³ S-a născut la 19 februarie 1864 în Fălticeni, și a murit la 19 martie 1951 în București.

⁴ D. Furtună, *Artur Gorovei și trecutul nostru*, în „Făt-Frumos”, XVI (1941), nr. 3, p. 76.

⁵ Matei A. Millo (1858—1929), nepot de frate al actorului Matei Millo, (1814—1896).

⁶ V. Ciurea, *Două decenii de muncă. 1914—1934, Fălticeni*, 1934, p. 87.

obișnuia să cerceteze arhivele înainte de a începe vreo lucrare din domeniul istoric. Tot pentru monografia aceasta a cercetat și o mulțime de alte arhive. În unele a găsit documente interesante, pe care le-a transcris, în întregime sau în rezumat, într-un caiet gros, intitulat „Documente din diferite colecții particulare”. Sînt aici documente din colecțiile familiilor Moțoc de la Brusturi și Vârnăv de la Spătărești, ambele colecții azi dispărute⁷. Familia Moțoc de la Brusturi, descendentă din celebrul vornic Ioan Moțoc decapitat, la 7 mai 1564, la Liov odată cu Ștefan Tomșa, fostul domn al Moldovei, avea o bogată colecție de acte vechi, cu ajutorul cărora se poate reconstitui genealogia acestui vechi neam de boieri moldoveni. Gorovei, un bun genealogist, a și alcătuit o asemenea spiță, păstrată într-un alt caiet, și pe care a completat-o cu date extrase din arhiva stării civile din Brusturi. Era un obicei statornic al lui Gorovei, ca, în orice călătorie sau excursie să scormonească bibliotecile, arhivele, bisericile, în căutarea de date noi, care să întregască, oricît de puțin, o parte din istoria țării. Odată ce găsea o arhivă, sau chiar numai cîteva documente, uita, pentru moment, scopul călătoriei și se adîncea în cercetarea hrisoavelor. În 1922, de pildă, a mers la Siret, cu anumite treburi, împreună cu fiul sau mai mic, Sorin, și cu profesorul V. Ciurea. Era în zi de sărbătoare și au avut să asiste la o slujbă religioasă. La sfîrșitul slujbei, s-au prezentat preotului, care s-a recomandat Aurelian Tăutu. La acea vreme, Gorovei colabora cu Ioan Nădejde pentru lucrarea acestuia despre V. G. Morțun și genealogia familiei sale. Pe de altă parte, Gorovei însuși era un descendent al logofătului Tăutu (+1511), și, ca urmare, interesul istoricului s-a manifestat cu promptitudine. Acasă, părintele Tăutu i-a arătat două vechi documente de familie, unul din 1786, un act de scoatere la neamuri de la Alexandru Mavrocordat pentru fiii lui Simion Tăutu, fostul vornic de Suceava, iar celălalt, din 1789, un Atestat eliberat de autoritatea austriacă pentru recunoașterea nobilității familiei Tăutu⁸. Atestatul, scris în latinește și avînd un cuprins mai scurt, l-a copiat imediat într-un carnețel pe care-l purta la el tot timpul. Peste cîteva timp, a publicat aceste documente, împreună cu altele, sub titlul „Documente tăutulești”⁹.

În altă călătorie, însoțit numai de fiul său Sorin, a cercetat arhiva bisericii de la Icușești (Roman), fostă așezare a serdarului Ioan Gorovei, traducătorul unor romane franțuzești la începutul secolului trecut. Interesul pentru istoria neamului său l-a îndemnat să facă cercetări întinse în arhivele tribunalelor din Bacău, Dorohoi și Fălticeni, cercetări, cu roade bogate, împărtășite și lui Ioan Nădejde, care, în prefața lucrării sale, va scrie că „partea leului a dat-o dl. Artur Gorovei”¹⁰. Pentru o istorie a familiei sale aduna material de multă vreme, încă din anii studenției, iar rezultatul acestor îndelungate cercetări arhivistice a fost o voluminoasă cronică a familiei Gorovei, alcătuită cu puțină vreme înaintea morții. Rod al acelorași cercetări de arhivă sînt și alte studii ale sale, unele publicate, precum „Toader Bidiliță, vornic de Suceava”, „Ierotei, episcopul Huși-

⁷ Mai sînt copiate documente din colecțiile : P. G. Văsescu, D. Sturdza-Cozmești și G. A. Văsescu (Botoșani).

⁸ În ultimii ani am regăsit aceste documente prețioase la nepotul preotului Tăutu, inginerul Aurelian Simionescu. Sînt descendenți autentici ai marelui logofăt din secolul al XV-lea.

⁹ În revista „Junimea literară”.

¹⁰ Ioan Nădejde, V. G. Morțun, București, 1924, p. V.

lor", „Contribuții la istoria noastră literară", „Istoria unei epitropii" ș. a., sau inedite, precum monografiile familiilor Borș, Ciurea, Văsescu și multe altele. Toate au la bază o documentație serioasă și dovedesc o reală înclinare spre studiile istorice.

Dar domeniul în care a excelat Artur Gorovei a fost genealogia, aceea știință ¹¹ auxiliară a istoriei care se ocupă cu stabilirea filiațiunilor, adică, altfel spus, cu stabilirea continuității familiilor. Gorovei, pasionat pentru istoria prin cei mici, cum spunea Iorga, sau, cu un termen mai adecvat, „la petite histoire", era un genealogist înăscut. Iar genealogia este una dintre cele mai dificile științe istorice, pentru că nu se poate baza decât pe informațiile documentelor. Toate genealogiile sale Gorovei le-a clădit pe o temelie solidă : documentul. Lucrările sale istorice poartă amprenta pasiunii pentru genealogie ¹². În acest sens l-a ajutat pe Ioan Nădejde și tot în acest sens a conceput și unul din capitolele monografiei Fălticenilor capitol proiectat ca o culegere a genealogiilor familiilor băștinașe. Acest capitol n-a mai fost tipărit. În schimb, în aceeași monografie a dat un bogat material privind, mai ales, genealogia familiei Bașotă, material care completează și corectează spița alcătuită de Gh. Ghibănescu. Toate aceste date genealogice le obținuse tot din cercetarea Arhivei Millo, donată Muzeului din Fălticeni.

Ca semn de prețuire pentru activitatea sa rodnică pe acest tărîm Cercul Genealogic Român l-a ales, în ședința din 14 iunie 1943, ca membru de onoare. Se proiectase și un Institut Genealogic, al cărui președinte de onoare se pare că urma să fie Artur Gorovei.

De multe ori, în preocupările sale a intrat și publicarea valorosului material istoric cules în diferitele lui călătorii. Astfel, în mai multe numere din revista „Miron Costin", care apărea la Birlad, (1913—1919) a publicat inscripții de la mănăstiri, notițe de pe cărțile biserești și documente. În ceea ce privește documentele, și mai înainte dăduse cîteva mănunchiuri pentru culegerea de „Studii și documente cu privire la istoria românilor", editată de ilustrul său prieten, N. Iorga ¹³. Mai tirziu publică acele „Documente tăutulești", amintite mai sus, „Un mănunchi de documente cu privire la Unirea Principatelor" ¹⁴, documente despre poetul C. Stamati și familia sa ș. a.

Cînd documentele găsite prezentau un interes mai larg, ca de pildă, corespondența lui Matei Millo de la Paris ¹⁵, sau un carnet de călătorie al unui cunoscut boier moldovean de la jumătatea secolului trecut ¹⁶, descoperite în Arhiva familiei Prăjescu de la Stolniceni, atunci le însoțea cu un studiu, sau un comentariu, relevînd importanța informațiilor furnizate de documentele în speță.

¹¹ Preferăm denumirea de știință și nu disciplină.

¹² Vezi despre această latură a activității sale : G. Bezviconi, *Artur Gorovei — genealogist*, în „Păstorul Tutovei", III (1940) nr. 7—9, p. 446—448 ; Idem, *Genealogiștii Moldovei*, în „Cetatea Moldovei", XII, (1944), p. 63 ; Al. Bardieru, *Cu privire la Artur Gorovei*, în „Clopotel", Botoșani, XXV, nr. 2415 din 19. I. 1969, p. 2.

¹³ Pentru relațiunile cu N. Iorga, vezi : Ștefan S. Gorovei, *Artur Gorovei și Nicolae Iorga*, în „Clopotel", Botoșani, XXV, nr. 2439, din 16.II.1969, p. 2.

¹⁴ În „Junimea literară", XV (1926).

¹⁵ *Viața lui Matei Millo la Paris*, în „Revista Fundațiilor Regale", I (1934), nr. 8, p. 312—353.

¹⁶ *Voiajul unui boier moldovean în Occident, în 1864*, în „Revista Fundațiilor Regale", II (1935), nr. 6, p. 583—602.

Dar în cercul preocupărilor arhivistului nu intră doar hrisoavele și zapisele, ci orice material istoric. În afară de corespondența sa, voluminoasă, prezentînd interes pentru istoria literaturii noastre, în afară de corespondența de familie, amintită mai sus, Artur Gorovei a adunat cu răbdare și pasiune orice material privind familia sa. A alcătuit, astfel, un album cu semnături vechi ale Gorovieștilor (secolele XVII—XIX), un album cu cărți de vizită și un altul, masiv, cu fotografii de familie. Sînt cîteva sute de fotografii, aranjate tematic și cu notițe lămuritoare.

E locul, aici, de a trece în revistă relațiile lui Artur Gorovei cu cîteva istorici, harnici răscolitori de arhive.

Spuneam la început că interesul lui Gorovei pentru istorie era mai vechi decît pasiunea pentru folclor. Ca student, voia să-și ia licența cu o lucrare privind istoria proprietății la români¹⁷, teză al cărei plan creștea mereu, în asemenea proporții, încît a trebuit să renunțe la ea în favoarea unui subiect mai modest, „Puterea lucrului judecat”¹⁸. Preocupat, însă, de primul subiect Gorovei aplează la N. Beldiceanu (1844—1896), care, prin cercetările sale arheologice, i-ar fi putut înlesni înțelegerea unor probleme legate de studiul la care voia să lucreze. Cu Beldiceanu a rămas prieten și erau chiar să colaboreze la o operă care, în închipuirea lui Beldiceanu, trebuia să aibă proporții mărețe, un fel de Corpus inscriptionum, care, nici pînă azi, după 80 de ani, nu s-a putut realiza. Dar entuziasmul tinereții, entuziasm care multă vreme îl va caracteriza, l-a îndemînat pe Artur Gorovei să încerce a-l ajuta pe Beldiceanu, pregătindu-i inscripțiile pentru publicare¹⁹. Planul nu s-a realizat, dar viitorul folclorist se familiarizează de pe acum cu scrierea slavonă ceea ce-i va fi de un real folos în studiile de mai tirziu.

Prin 1895 reușește să alcătuiască o primă spiță genealogică a familiei sale. La vremea aceea era deja în corespondență cu Gh. Ghibănescu (1864—1936), a cărui temeinică carieră de istoric începuse curînd. Prietenia dintre Artur Gorovei și Ghibănescu datează, după mărturia celui din urmă din 1887, dar și înainte de această dată Gorovei îl cunoaștea „din cronicile pe care le publică în ziarul „Romanulu” al lui C. A. Rosetti cronici care erau citite „cu multă plăcere”²⁰. În 1892, la apariția „Șezătoarei”, Ghibănescu i-a trimis o lungă scrisoare. „Revista Șezătoarea — seria el — (...) mi-a produs mare plăcere (...). Din toate, însă, m-a interesat cîmiliturile, în modul cum le publici”²¹. În aceeași scrisoare, Gh. Ghibănescu promitea să colaboreze la „Șezătoarea”, și, în primii doi ani, și-a ținut promisiunea. În anii următori, preocupat mai cu seamă de studiile istorice, nu mai publică nimic în „Șezătoarea”, dar, ori de cîte ori are prilejul, scrie cuvinte calde la adresa revistei de folclor. Uneori Gorovei îi cere relații de ordin istoric, pe care Ghibănescu i le dă cu multă solici-

¹⁷ Artur Gorovei, *Alte vremuri*, Folticeni, 1930, p. 43.

¹⁸ „Puterea lucrului judecat”. Teză pentru licență susținută înaintea facultății de drept din Iași de Artur P. Gorovei, Folticeni, 1890.

¹⁹ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 90—92.

²⁰ Idem, „Șezătoarea”. *Povestea unei reviste de folclor*, extras din „Anuarul Arhivei de Folclor”, I. 1932, Cluj, p. 5.

²¹ Ibidem.

tudine. Într-o scrisoare, de pildă, din 1911, îi lămurește sensul lui *Io* din vechile acte slavone și îi semnalizează câteva persoane cu numele Gorovei, din secolul XVII, întâlnite de el prin documente. Când a început a scoate, la Iași, în 1916, revista istorică „Teodor Codrescu”, Ghibănescu îi trimite numărul 1 (și apoi și celelalte), pe care scrie : „Dl. Artur Gorovei (revista „Șezătoarea”) Fălticeni. Schimbul și salutări, Ghibănescu”. Mai târziu, când va apare, tot la Iași revista „Ioan Neculce”, acel însemnat tezaur de informații istorice, Ghibănescu va semna frumoase recenzii în special pentru ultimele numere ale revistei „Șezătoarea”.

Paralel cu prelucrarea și studierea folclorului, Gorovei continuă și adâncește studiile istorice. La cererea municipalității botoșănene, alcătuiește și publică monografia Botoșanilor. În adunarea materialului, Gorovei apelează la Traian Ichim (+ 1929) harnicul arhivist și paleograf de la Arhivele Statutului din Iași, care-i dă un ajutor neprecupețit, punându-i la dispoziție izvoare istorice de prima mână. Peste câțiva ani apare a doua monografie, a Fălticenilor. Monografia aceasta, considerată la vremea apariției un model al genului, e apreciată, și azi ca o lucrare „prețioasă și rară”, „migăloasă și foarte documentată”, în care, cum spune un ziarist al zilelor noastre, „cărturarul fălticenean a adunat cu sîrguință și adîncă pricepere tot ce se referea la viața orașului”. O asemenea lucrare era de așteptat să aducă autorului premiul cel mare, „Vasile Adamachi” al Academiei Române.

Cercetările genealogice, care-l pasionau atît de mult l-au pus pe Gorovei în legătură cu fruntașii mișcării genealogice românești. O scrisoare foarte frumoasă de la Sever Zotta (1874—1943) îi aducea amănunte interesante despre Miron Gorovei, trecut în rîndul ctitorilor de la Sf. Spiridon (Iași), unde fusese îngropat pe la 1758. Cu Zotta, pasionat genealog s-a întâlnit din nou cînd a fost vorba să-l ajute pe Ioan Nădejde (1854—1928) pentru lucrarea sa despre familia Morțun. Gorovei, cunoștea din perioada ieșeană, a studiilor, pe Ioan Nădejde, „Socratele din Sărărie”, de care îl apropiaseră ideile generoase ale socialismului de la cercul „Contemporanului”. Pe V. G. Morțun (1860—1919), celălalt fruntaș socialist, îl știa și mai bine pentru că îi era rudă apropiată : bunica folcloristului, Ana Gorovei (+1855), era născută Morțun. Cercetarea genealogiei Morțun-nejștilor intra, așadar, în cadrul preocupărilor lui Gorovei.

Înrudirea cu familia Gane și preocupările comune l-au pus în legătură cu Constantin Gane (1885—1962), cunoscutul și apreciatul autor de istorii romănțate și de studii genealogice. Într-o scrisoare, C. Gane ²² îi comunică detalii din istoria casei Gane din Fălticeni, intrată, în 1909, în proprietatea folcloristului.

O prietenie sinceră lega pe Gorovei și Gh. T. Kirileanu, care-i dăduse un prețios ajutor în editarea „Șezătoarei”. Corespondența cu Kirileanu, continuată pînă în pragul morții, formează un volum gros, iar prietenia lor merită un studiu aparte.

Cîteva dedicații și cîteva scrisori atestă prietenia lui Gorovei cu Mihai Costăchescu (1884 — 1953), eruditul ieșean de care-l lega nu doar interesul istoric, ci și pasiunea pentru folclor. Erau amîndoi îndrăgostiții de creațiile spirituale ale poporului nostru. Profesorul Costăchescu avea chiar o

²² Cîteva scrisori trimise de A. Gorovei lui C. Gane ne-au fost comunicate recent de vărul și prietenul nostru G. Gane, căruia îi mulțumim călduros și pe această cale.

culegere de folclor și depăna adesea, în fraze virbante, povestea cutărui haiduc de pe plaiurile Neamțului sau cutare cîntec popular. De remarcă că mulți cercetători ai istoriei erau în același timp, și folcloriști pasionați : Ghibănescu, Gorovei, Kirileanu, D. Furtună.

O legătură cu totul deosebită se stabilese între Artur Gorovei și Gheorghe Bezviconi (1910 – 1966), în a cărui revistă istorică „Din trecutul nostru” a publicat cîteva articole. Prietenia cu Gh. Bezviconi iese din cadrul restrîns al acestui articol deoarece relațiile dintre acești doi oameni de cultură merită, ca și în cazul lui Gh.T. Kirileanu, D. Furtună și a altora, o analiză mai amplă, în cadrul unei tratări monografice a lui Artur Gorovei.

Aprecierea și prețuirea acordată de Artur Gorovei arhivelor se vede și din următoarea întîmplare, povestită de el într-o lucrare încă inedită.

„În toamna anului 1943 venise în Folticeni dl. Constantin Turcu, arhivar principal de la Arhivele Statului din Iași, ca să aleagă din arhiva Tribunalului dosarele mai vechi de 30 de ani, pe care le-a găsit aruncate, în mare neorînduială, într-o șură din orgada Tribunalului. M-am dus eu, să văd ce face, și l-am găsit indignant : *între hîrțile menite să fie vîndute, acei care au făcut această alegere au pus și lucrări de mare valoare, adică matrici bisericești, adică acte de stare civilă dinainte de 1864, diferite dosare cu litere chirilice, pe care nici nu au putut să le citească, și multe alte condicii în care sînt actele întărite* — astăzi am spune autentificate — de Tribunal.

Dl. Turcu, împreună cu cîțiva tineri premilitari, alegeau, din grămizile de hîrtii, pe cele care trebuiau să fie transportate la Iași”.

Cercetînd o asemenea condică de întăriri, din 1860, Artur Gorovei găsește un document prețios, care-i permite să reconstituie viața unui însemnat personaj din Fălticeni secolului trecut, iconomul Iftimie Stamati, ctitorul spitalului din acest oraș. Testamentul iconomului îi prilejuiește un larg excurs asupra familiei și a înrudirilor, sale, asupra proprietăților, aducînd și alte documente și informații noi.

Trebuie de remarcă, în sfîrșit, că la Artur Gorovei interesul pentru istorie nu a fost o pasiune singulară, ci armonios integrată în preocupările sale folcloristice. Pentru el, aceste două științe erau mult asemănătoare și se întregeau reciproc ; astfel se explică faptul că Gorovei în documentele arhivelor vedea izvoare de informații „cu caracter de folclor juridic”²³.

La fel, se poate spune că Gorovei a fost un scriitor de amintiri în sensul cel mai larg al cuvîntului. Căci amintiri sînt și urmele trecutului, și tot amintiri, ale unor vremuri străvechi sînt și producțiile folclorice. În acest sens, folcloristul e un memorialist și un cronicar. Dar Gorovei poate fi considerat ca arhivist și din alt punct de vedere, mai precis tocmai prin prisma cercetărilor sale folcloristice. Căci ce altceva este folclorul decît o arhivă vie a neamului nostru ?

Iar o arhivă cuprinzînd, după aprecierea lui N. Iorga, o comoară de informații relativă la sufletul neamului românesc este însăși inegalabilă „Șezătoare”, care constituie cel mai frumos titlu de glorie și cel mai măreț monument pentru Artur Gorovei.

²³ Vezi în acest sens, trei studii ale lui Artur Gorovei, publicate în „Șezătoarea” : *Partea sufletului*. Un vechi obicei juridic al poporului român, în vol. XXII, 1926, p. 1–17 (și extras) *Soltuzii din vechiul finut al Sucevii*, în vol. XXV, 1929. p. 5–10 ; *Arcul și săgeata*, Ibidem, p. 89–91.

DOUĂ DOCUMENTE ROMÂNNO-SLAVE DIN DEPOZITELE
MUZEULUI DE ISTORIE DIN FOCȘANIC. GONCIARIU,
GH. CONSTANTINESCU

Muzeul de Istorie din Focșani păstrează alături de alte valori istorice și câteva documente româno-slave originale emise de domnii Moldovei și Țării Românești.

În cele ce urmează ne-am propus să publicăm două documente, unul din Țara Românească și unul din Moldova.

Primul a fost emis de Radu cel Mare la 3 mai 1502, la Tîrgoviște. Prin el domnul Țării Românești întărește proprietatea paharnicului Șuica, boier întâlnit ca mare dregător și în alte documente ale vremii, asupra unei vii nelocalizate. Documentul este scris pe hîrtie ($32,3 \times 27,5$ cm) cu cerneală neagră, în afară de subscrierea monogramatică, care este în cerneală roșie. Are pecete timbrată (mijlocie, 3 cm.). A fost achiziționat de Muzeul de Istorie din Focșani împreună cu o traducere nedată, semnată de prof. Ilie Bărbulescu. Traducerea conține câteva mici greșeli. În corpusul de documente privind istoria României editat de Academia Republicii Socialiste România acest document nu este publicat.

Al doilea document, pe care îl prezentăm, datează din 22 martie 1622, fiind emis de domnul moldovean Ștefan Tomșa al II-lea. Documentul este cunoscut doar dintr-o traducere prescurtată a documentului din anul 1813, publicat în corpusul de documente al Academiei¹. Este un act de întărire a proprietăților paharnicului Ionașcu Jora și ale soției lui, Simina.

Deși traducerea editată este, în general, destul de fidelă, am socotit utilă publicarea originalului, atît pentru prezentarea textului slav, cit și pentru completarea părților lipsă din "suretul" din 1813.

Documentul scris pe pergament (52×34 cm.), este păstrat destul de bine. Are totuși mici rupturi, iar textul pe alocuri este șters, ceea ce îngreuiază lectura și reproducerea lui. Sigiliul domnesc mare ($11,50 \times 11$ cm.) din ceară roșie, atîrnat cu șnur de mătase roșie, este bine conservat.

Prezentăm ambele documente în transcriere și traducere, împreună cu fotocopiile lor.

¹ *Documente privind istoria României, veacul XVII, A Moldova, vol. V (1621- 1625)*, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 109—110, doc. 152.

Fig. 1

ужепот испиний слѣга наш Игнашко Жори бив чашник и кнѣгинѣ его Симина дѣща плѣди постелиника слѣжили нам прарою вѣрною слѣжеб. тѣм мы видѣвши его правою вѣрною слѣжеб до нас, жаловали есми еѣмъ усобною нашею мнолостѣ²⁾, дали и потверждали есми им нѣ правѣи втннини и викспленію втцѣ нѣ плези постелиникѣ, вт не приваѣте за викспленіе что имал втцѣ нѣ вт прѣмъ коевкода и за потвержданіе вт Ериміа Могила коевкода и нареденію вт Симиин коевкода и Коспаніин коевкода и Радѣа коевкода и Гаппар коевкода и Плезандрѣ <коевкода>³⁾ село Берчеѣи что ѣ волостѣ немецкомѣ съ мѣсто за спак и за млинн на Малою Попоцѣ, еже он соби кѣпил вт сѣнове Голжю логофет за чепирисно и петдесат палери сребръниѣх, что тот село кыше писаниѣи было праваа дѣднинѣ Голжю логофет и бил присилован вт инниѣх прѣднѣи господарѣх и имал оурик за дѣднинѣ вт стараго Стефан коевкода.

И потом Плезандрѣ коевкода видѣе его правою вѣрною слѣжеб Голжю логофета, а он уже мнолостникѣх и подмилвал его съ тот кышенисаною село по что было еѣмъ праваа дѣднинѣ тѣм радѣ да ест еѣмъ и чадом им съ вѣсем дохолом.

И в том пиже даемо и потверждаемо слѣга наш Игнашко Жори чашник и кнѣгини его Симиини нѣ праваа втннини и селове и виногради <вт> исписок за раздѣленіе что имал вт Радѣа коевкода и за потвержданіе вт Гаппар коевкода, что они соби доброю волю раздѣлили меж ними съ сестра нѣ Яница дочка плези постелиник.

Ино досталосѣ въ часть Симиини половина село Дорѣшкани съ еден спак и еден млин вт погоже село и половина вт другѣи спакѣ что ест на Бахлѣици и пол млин, една вѣкатъ земли⁴⁾ и село Берчеѣи что ѣ волостѣ немецкомѣ и село Хѣрдѣиѣи еже ѣ волостѣ фалчинскомѣ и три фалчи и пол виногради вт Котнари и пол крамѣ и три хѣлачи и пол вт Исох и пол домоѣ еже ѣ трѣгѣ Исох и пол пасико вт Бѣковино.

И пак досталосѣ въ часть Яницѣи пол село Дорѣшкани без домоѣ ѣ еден спак и еден млинн еже въ погоже село и пак пол спак еже вѣтъ ѣ Бахлѣици и пол млин оже въ тот спак и село еже ѣ Мосту Пѣлозе и съ Вѣдѣиѣи и село Захорѣиѣи на Прѣмѣ что ѣ волостѣ Искою и съ домоѣ вт Котнари и съ пивениц каменою и три фалчи и пол вт Котнари и два фалчи и пол вт Ис и пол домо вт трѣгѣ Исох и пол пасики вт Бѣковини.

Тѣм радѣ ико да ест и вт нас слѣга наш кышенисаниѣ Игнашко Жори и жителници еѣмъ Симиини на тотѣ прѣдрѣченнѣи селове и спакѣе и млинн: половина село Дорѣшкани съ еден спак, еден млин и половина вт другѣи спакѣ что ест на Бахлѣици съ една вѣкатъ земли⁵⁾ и село Берчеѣи что ѣ волостѣ немецкомѣ и село Хѣрдѣиѣи еже ѣ волостѣ фалчинскомѣ и три фалчи и пол съ пол крамѣ ѣ Котнари и три фалчи и пол съ пол домоѣ вт Исох и пол пасики вт Бѣковина, еѣмъ и чадом им и [вно] чапом и прѣвночапом и прашарѣтом и вѣсемъ родѣ нѣ кто кѣдет наближнѣи.

И Хопари тѣх кышенисаниѣ <нѣ село>ѣи и млинн и виногради да ест имѣ покѣда из вѣка живаѣи.

И на то ест вѣра нашего господства кыше пи[санаго] Ив Стефан Помшениѣ коевкода и вѣра боѣари нашн, вѣра пана Игнашко великаго дворника долиѣи земли, вѣра пана Нѣжориѣи великѣи дворник горнѣи земли, вѣра пана Плезѣи

² Ar fi trebuit să fie „мнолостѣи“.

³ Loc rupt in original. În continuare, toate cuvintele din locurile rupte s-au trecut în tre paranteze aşcutite.

⁴ „И пол млин една вѣкатъ земли“, scris cu altă cerneală mai târziu, probabil peste textul şters.

⁵ Loc şters, ilizibil în original.

Моустаца и Чоголк прѣкъла>вн Хотинскомъ, вѣра пана Николаки прѣкъла>вн немецкомъ, вѣра пана Панают прѣкъла>вн романскомъ, вѣра пана Мирон Барновски Хетман и прѣкъла>вн сѣчавскѣи, вѣра пана Гиургѣ постелника, <вѣ>ра пана Дѣмитрашко спѣтарѣ, вѣра пана Апостол Капаруѣла чашника, вѣра пана Дѣмитрашко столника, вѣра пана Миханалаки вистѣрник, вѣра пана Иван комис и вѣра въсѣхъ богари нашихъ молдавскѣихъ съ великими и малими,

И по нашимъ животи и господствовани, вѣто вѣдетъ господарь вт дѣтѣи нашихъ или вт нашего рода или пакъ бѣди кого Богъ изверитъ господарымъ бити нашии земли Молдавскѣи, потъ ен имъ не порѣшилъ нашего встроенїе, нъ али ен имъ дали и вѣкопнани за что естъ имъ правихъ втнини и вѣпежни насвоихъ правихъ пнѣзи.

И наиболе крѣпост и потвержденїи томъ въсе выше писаннымъ велѣли есми нашемъ вѣрномъ и почитеномъ болѣрнѣ Иванашко Гангѣ великомъ логофѣт писатѣи и нашего печатъ привѣзатѣи къ семъ истинномъ листомъ нашимъ.

Писъ ѿ Мс въ лѣтѣ хрѣа мартѣи кѣ.
Писалъ Иванъ Фочѣ.

Гангѣ логофѣт.

Muzeul de Istorie Focșani, nr. 1827.

TRADUCERE

+ Din mila lui Dumnezeu, noi Io Ștefan voievod Tomșevici, fiul sfînt răsosatului Ștefan Tomșa voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor, celor ce o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă a noastră Ionașco Jora, fost ceașnic și cneghina lui, Simina, fiica lui Alexe postelnic, ne-au slujit nouă cu drept credincioasă slujbă.

De aceea noi, văzînd drept credincioasă lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, le-am dat și le-am întărit ale lor dreptे ocine și cumpărături ale tatălui lor Alexe postelnic din privilegiul de cumpăratură, pe care l-a avut tatăl lor de la Aron voievod și de întăritură de la Ieremia Moghilă și dresе de la Simeon voievod și Constantin voievod și Radul voievod și Gașpar voievod și Alexandru voievod : satul Verceștii ce este în ținutul Neamțului, cu loc de iaz și de mori pe Pirlul Mic, pe care el și l-a cumpărat de la fiii lui Golle logofăt cu 450 de taleri de argint, care acel sat mai sus scris a fost dreaptă dedină a lui Golle logofăt, dar a fost asuprit de către alți domni de mai înainte și a avut uric de dedină de la bătrînul Ștefan voievod.

Iar după aceea Alexandru voievod, văzînd drept credincioasă slujbă a lui Golle logofăt și el astfel s-a milostivit și l-a miluit cu cel mai sus scris sat, pentru că i-a fost lui dreaptă dedină. Pentru aceea, să-i fie lui și copiilor lui cu tot venitul.

Și intru aceea, iarăși dăm și întărim slugii noastre Ionașco Jora ceașnic și creghinil lui, Simina, ale lor dreptе ocine și sate și vii din ispisocul de împărțeală ce l-au avut de la Radul voievod și de întăritură de la Gașpar voievod, pe care ei de a lor bună voie le-au împărțit între ei cu sora lor Anița, fiica lui Alexe postelnic.

Deci a revenit în partea Siminei jumătate din satul Dorușcani cu un iaz și o moară din același sat și jumătate din alt iaz ce este pe Bahlueț și jumătate de moară, o bucată de pămînt și satul Vercești, care este în ținutul Neamțului și satul Hurdugii ce este în ținutul Fălciului și trei fălci și jumătate de vie de la Cotnari și jumătate de crămă și trei fălci și jumătate din Iași și jumătate de casă care este în tîrgul Iașilor și jumătate de prisacă din făget.

Și astfel în partea Aniței cu venit jumătate din satul Dorușcani fără case și un iaz și o moară, care sînt în același sat și iarăși o jumătate de iaz ce este pe Bahlueț și jumătate de moară ce este în acel iaz și satul care este la Podul Iloaiei și cu Vlădeștii și satul Zahoreanii pe Prut, ce este în ținutul Iașului și cu case din Cotnari și cu pivniță de piatră și trei fălci și jumătate la Cotnari și două fălci și jumătate la Iași și jumătate de casă în tîrgul Iașilor și jumătate de prisacă în făget.

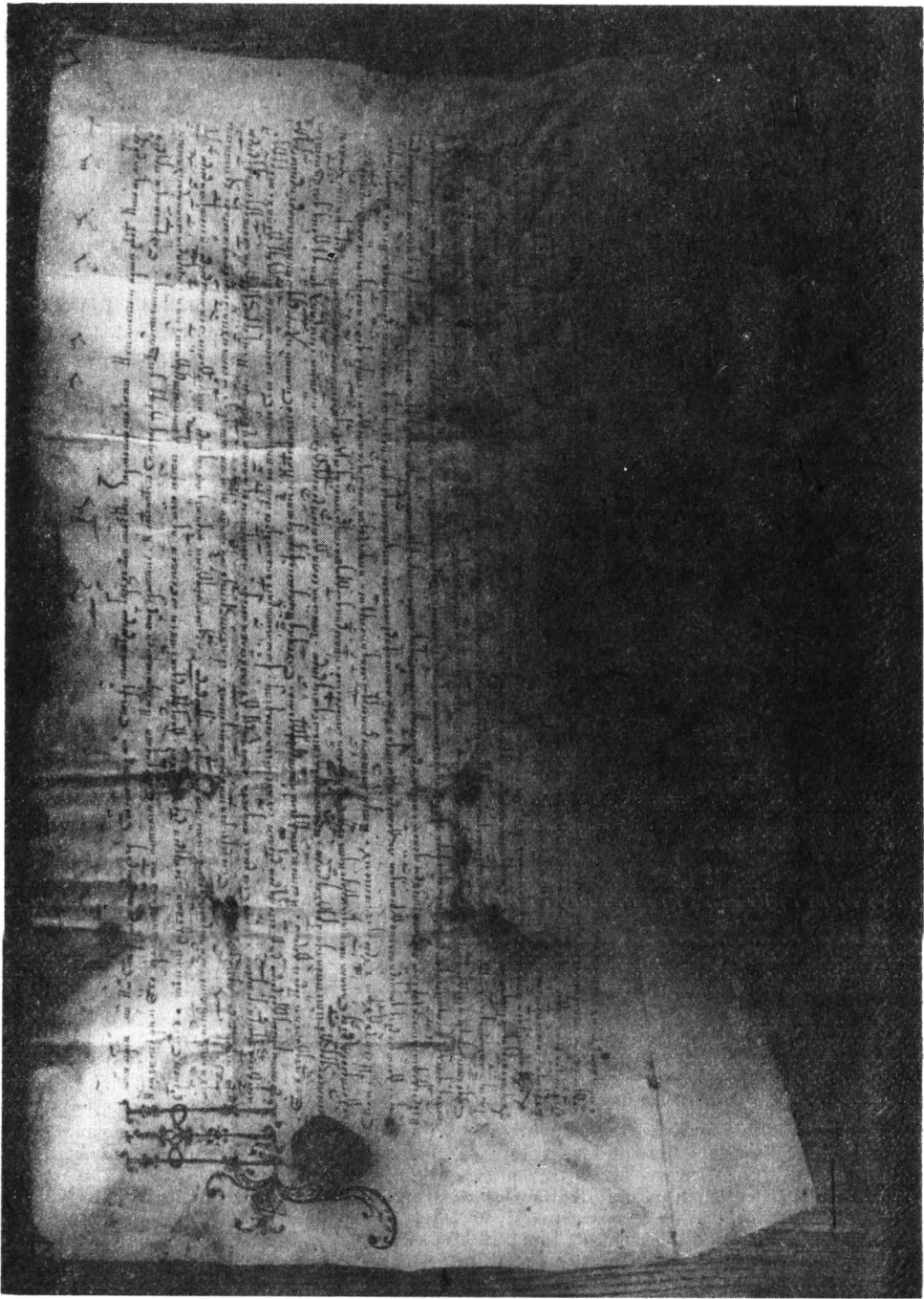

Fig. 2

Drept aceea, să le fie și de la noi slugilor noastre mai sus scrise Ionașco Jora și soției lui, Simina, acelea mai sus numite sate și iazuri și mori : jumătate de sat Dorușcani cu un iaz, o moară și jumătate din alt iaz ce este pe Bahlueț, cu o bucată de pământ... * și satul Vercești care este în ținutul Neamțului și satul Hurdugii ce este în ținutul Fălciului și trei fălci și jumătate cu jumătate de crămă la Cotnari și trei fălci și jumătate cu jumătate din case de la Iași și jumătate de prisacă din făget, lui și copiilor lor și nepoților și strănepoților și răsătră-nepoților și la tot neamul lor, care va fi mai apropiat.

Iar hotarele acelor mai sus scrise sate și mori și vii, să-i fie lui pe unde din veac au durat.

Iar la aceasta este credința domniei noastre, mai sus scrisului Io Ștefan Tomșevici voievod și credința boierilor noștri, credința panului Ionașco mare vornic al Țării de Jos, credința panului Nicoriță mare vornic al Țării de Sus, credința panului Alexa Mustăță și Ciogolea pircă-labi de Hotin, credința panului Nicolachi pircălab de Neamț, credința panului Panaiot pircă-labi de Roman, credința panului Miron Barnovschi hatman și pircălab de Suceava, credința panu-lui Gheorghe postelnic, credința panului Dumitrașco spătar, credința panului Apostol Catar-giul ceașnic, credința panului Dumitrașco stolnic, credința panului Mihalachi vistiernic, cre-dința panului Ion comis și credința tuturor boierilor noștri moldoveni cu mari și mici.

Iar după viața și domnia noastră, cine va fi domn dintre copiii noștri sau din neamul nostru, sau iarăși pe cine îl va alege Dumnezeu să fie domn al țării noastre a Moldovei, acela să nu-i clinească întocmirea noastră, ci să le dea și să le întărească, pentru că le sînt drepte ocine și cumpărături pe banii lor drepti.

Și pentru mai mare putere și întărire a tuturor celor mai sus scrise, am poruncit cre-dinciosului și cînsitutului nostru boier Ionașco Ghianghea mare logofăt să scrie și să atirne pecetea noastră de această adevărată carte a noastră.

Scris la Iași în anul 7130 martie 22.

A scris Ioan Foccea.

Ghianghea logofăt

* Los șters, ilizibil în original

UN PERILIPSIS AL BÎLCIURILOR ȘI TÎRGURILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1828)

M. D. CIUCĂ

Cercetînd interesanta colecție de manuscrise păstrate în depozitele Arhivelor Statului din București am constatat existența unui perilipsis¹ din 1828 necunoscut încă. Perilipsisul este o listă, incompletă de altfel, a bîlciurilor și tîrgurilor din majoritatea județelor Țării Românești. Lipsesc cele din județele Dimbovița și Vîlcea. În total sînt înscrise 248 de bîlciuri². Cele mai multe apar în județele Buzău (28), Muscel (24), Argeș (22), iar cele mai puține în județele Ilfov (6), Prahova (6), Saac (2).

Multă vreme nu s-a ținut o evidență precisă a bîlciurilor din țară. Abia în 1794 domnul Alexandru Moruzi da o „publicație” prin care cerea celor 17 județe ale Țării Românești să-i facă o foaie de toate bîlciurile, specificînd unde și cînd se fac, dacă sînt noi sau vechi, ce depărtare au unul de altul, pe ale cui moșii se fac și dacă au sau nu oboare de vite³.

Deși nu avem date sigure, putem totuși presupune că și perilipsisul din anul 1828 s-a întocmit tot în urma unei asemenea porunci.

Din analiza documentului prezentat reiese că în județele din zonele de deal și munte, este un număr mai mare de bîlciuri, lucru explicabil ținînd cont și de greutatea de aprovizionare și de o mai densă așezare a sateilor. În cele de la cîmpie erau mai puține și din cauza nizamului turcilor, în special în apropierea Dunării.

Bîlciurile se făceau pe proprietăți boierești, mănăstirești, megieșești și orășenești. Majoritatea aveau loc pe proprietățile boierești : 110, ceea ce reprezenta aproape jumătate din totalul bîlciurilor. Sînt boieri care au pe diferite moșii mai multe bîlciuri. De pildă postelnicul Filip Lenj avea pe moșiile sale 16 bîlciuri : 7 la Greci în județul Olt, 6 pe moșia Luciu și 3 la Tăndereanca din județul Ialomița. La rîndul său banul

¹ Arh. St. Buc., colecția manuscrise, ms. 106, f. 149—154.

² Din cercetarea altor documente de arhivă reiese că numărul celor care funcționau atunci în Țara Românească era mult mai mare : 478 în 251 de localități.

³ Arh. St. Buc., col. cit., ms. 23, f. 205 v. Vezi și V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. V, București, 1893, p. 308.

Grigore Brîncoveanu avea pe diferite moșii 18 bilciuri pentru care și primește întărirea domnului Grigore Dimitrie Ghica în 1828⁴.

În număr destul de mare erau și bilciurile așezate pe moșiile mănăstirești. Mai puține — cam 40 — reprezintă numărul celor ce ființau pe moșiile megieșilor. Dintre ele numai în județul Muscel sînt menționate 13. În județele Ialomița, Romanai, Dolj nu se menționează nici unul iar în celelalte doar cîte 1 — 2.

Din periphrasis aflăm și de existența bilciurilor pe moșiile orașelor sau cum se spunea atunci: „pă moșiia orașului” sau „pă moșiia orașanilor”. Aceste bilciuri sînt și mai puține și numai în județele Gorj, Argeș și Muscel.

Durata de funcționare a bilciurilor era între o zi și cîteva săptămîni. Bilciul de la Virteșcoi, plasa Milcov, județul Rîmnicul Sărat, de pe moșiia mănăstirii Sfîntul Ioan din Focșani și a mănăstirii Rîmnicului, ținea de la 15 august pînă la 15 noiembrie, iar cel din Valea Teancului, de pe moșiia slugerului Nicolae Greceanu, dura 6 săptămîni, „pînă se culege tot dealul cu viile”.

Nu toate bilciurile aveau aceeași importanță și documentul face deosebirea: unele sînt „mici” altele „mari”, unele au oboare de vite altele nu au. Din document se vede că mai importante erau bilciurile cu oboare de vite și că existau și 32 tîrguri săptămînale în diferite localități.

Socotim că cercetarea lui va aduce suficiente lămuriri în legătură cu dezvoltarea bilciurilor și tîrgurilor ca și a comerțului românesc în general. De aceea îi considerăm utilă publicarea.

Anexa 1

1828.

Periphrasis de bilciurile i tîrgurile ce să fac pe la județele de mai jos arătate, după înștiințările ispravnicilor ce au trimis

Slam Rîmnice

Bilciuri ; Tîrguri

15 3 . . . în să :

- 1 la 24 iunie la tîrgul Rîmnicului, să face tîrgul Drăgălicii ce să începe de la 23 iunie și ține pînă la a doua zi indiseară, pă moșiia domnească slobodă și calcă și locul mănăstirii Rîmnice.
- 1 la 23 aprilie în zioa Sfîntului Gheorghe, să face tîrg Sălcioara, în plasa Rîmnicului de Jos, ține tot asemenea, pă moșiia dumnealui slugerului Costache Neculescu.
- 1 la Înălțarea Domnului să face tîrgul Băbeni, în satul Băbeni, în plasa Rîmnicului de Sus, ține tot asemenea, pă moșiia mănăstirii Băbeni.
- 1 la Sfîntul Gheorghe, la satul Biceștii de Jos, pă moșiia paharnicului Ghiță Neculescu, ține 3 zile.
- 1 Joi în Rusalii, la satul Mușestii, pă moșiia mănăstirii Rîmnice, ține o zi.
- 1 la Dumineca Mare, la satul Chioșdeni, moșiia slugerului Costache Neculescu, ține 2 zile.

⁴ Arh. St. Buc., Colecția suluri, nr. 80.

Bilciuri ; Tîrguri :

- 1 la Sîn Pietru, la satul Buda, moşia mănăstirii Rîmnicului, ţine 2 zile.
- 1 la Sfîntul Ilie, Biceştii de Sus, moşle ţărănească, ţine o zi.
- 1 la Sfîntul Panteleimon, la satul Pleşăştii, moşia mănăstirii Rîmnicului, ţine o zi.
- 1 la Schimbarea la Faţă la Chioşdeni, moşia slugerului Costache Neculescu, ţine o zi.
- 1 la Sîntă Măria Mare, Biceştii de Jos, moşia paharnicului Gheorghiă Neculescu, ţine 2 zile.
- 1 la Sîntă Măria Mică, la Buda, moşia mănăstirii Rîmnicului, ţine o zi.
- 1 la Vinerea Mare, la Chioşdeni, moşia slugerului Costache Neculescu, ţine o zi.
- 1 la Sfîntul Dimitrie, moşie ţărănească, ţine o zi.
- 1 la Dealul Virteşcoiul, în plasa Milcovului, în satul Virteşcoiul, să face tîrgul dealului pî moşia mănăstirii Sfîntului Ioan şi mănăstirii Rîmnicului ce ţine de la 15 august pînă la 15 noemvrie, iar vama să strînge pî seama cişmelilor ot Focşani, după hrisovul domnesc ce au cişmelile.
- 1 la tîrgul Focşani, joia, pî moşia mănăstirii Sfîntului Ioan.
- 1 la tîrgul Cucului, duminica, pî moşia dumnealui paharnicului Catargiu.
- 1 la tîrgul Rîmnicului, marţea, moşia domnească slobodă.

15

3

*Buzău***31. Însă :**

- 1 la Sfîntul Ioan, iunie 24, tîrgul Drăgăcii ce se ţine 12 zile, moşia Simileasca a Sfintei Episcopii şi a dumnealui biv vel logofăt Iordache Filipescu.
- 1 tîrgul Văii Teancului, ce ţine 6 săptămîni pînă să culege tot dealul cu viile, moşia slugerului Nicolaie Greceanu.
- 1 tîrgul Săpocii, să face joia în tot postul Paştilor, moşia medelnicerului Hrisoscoleu.
- 1 tîrgul Buzăului ce să face peste tot anul duminica pî moşia slobodă.
- 1 la Sfîntul Gheorghe, moşia Beceni a Sfintei Episcopii.

De aici să încep acestea de mai jos de se fac în plaiul Slănicului.

- 1 i pac la Duminica Tomii
- 1 la Sfinţii Apostoli, moşia Podul Moncii, a Sfintei Episcopii.
- 1 la Sfînta Măria Mare, moşia lui Ioniţă Mărgărit.
- 1 la Sfînta Măria Mică, i pac.
- 1 la Sfîntul Ilie, i pac.
- 1 la Moşi, moşia Beceni a lui Costandin postelnicul Perieţeanul.
- 1 la Schimbarea la faţă, i pac.
- 1 la Ispas, moşia Olăniţa a lui Ghioca Mereu
- 1 la Sfîntul Nicolaie, Vintilă Vodă.
- 1 la Sfîntul Panteleimon, moşia lui Costandin şi Barbu Descăleşti.
- 1 la Vinerea Mare sub Podul Moncii, moşia popei Radului.
- 1 la Sfinţii Apostoli, moşia Cooea a Sfintei Episcopii.
- 1 la Duminica Tomii, moşia lui Enache Mărgărit.
- 1 la Sfîntul Ioan, toamna, moşia Mănzăleşti a medelnicerului Enache Papazoglu.

Iar de aici în jos sînt în plaiul Pîrscovului.

- 1 la Ispas, moşia Gura Slănicului.
- 1 la Sfinţii Apostoli, moşia Măgura a Sfintei Episcopii.
- 1 la Schimbarea la Faţă, i pac.
- 1 la Sfîntul Costandin, moşia Gura Văii, i pac.

Bilciuri; Tîrguri,

- 1 la Sfântul Panteleimon, iulie 27, i pac.
- 1 la zioa Crucii, septemvrie 14, i pac.
- 1 la Sfinții Împărați Costandin și Elena, maiu 21, în satul Dobrotinetul, pă moșia stolnicului Naie Hiotul.
- 1 la Înălțarea Domnului în satul Uda, moșia căminarului Comănean și a mănăstirii Clocociov.
- 1 la Sfânta Măria Mare, avgust 15, i pac.
- 1 la Sfinții Apostoli, iunie 29, i pac.
- 1 la Sfinții Mucenici, martie 9, pă moșia Grecii, a dumnealui postelnicului Filip Lenj.
- 1 la Bunavestire, martie 25, i pac.
- 1 la Înălțarea Domnului, i pac.
- 1 la Duminica Pogorîrii Duhului Sfînt, i pac.
- 1 la Sfinții Apostoli, i pac.
- 1 la Sfânta Măria Mare, avgust 15, i pac.
- 1 la Sfânta Măria Mică, septemvrie 8, i pac.
- 1 tîrg pă toată săptămîna, simbăta, în prașul Slatina.
- 2 bilciuri la Ipotești, pă moșia dumnealui banului Brâncoveanu, cu vama hărăzită pă seama casii dumnealui.

Sud Argeș

22. înșă :

- 1 la Sfinții Mucenici, martie 9, la satul Cîmpul Mare.
- 1 la Blagoveștenii, martie 25, i pac.
- 1 la Florii, la satul Cocorul.
- 1 la Duminica Tomii, i pac.
- 1 la Sfântul Gheorghe, aprilie 23, la orașul Pitești.
- 1 la Sfântul Costandin, mai 21, i pac.
- 1 la Sîn Pietru, iunie 29, i pac.
- 1 la Sîn Pietru, în satul Cîmpul Mare.
- 1 la Înălțarea Domnului, în oraș Pitești.
- 1 la Duminica Mare, i pac.
- 1 la Sfântul Atanasie, iunie 5, la satul Tutana.
- 1 la Sîntă Măria Mare, la satul Luda.
- 1 la Sfântul Ion, avgust 29, în oraș Pitești.
- 1 la Vinerea Mare, octomvrie 14, în satul Cîmpul Mare.
- 1 la Înălțare, în satul Cîmpu Mare.
- 1 la Moși, satul Poenari.
- 1 la Sfântul Ilie, iulie 20, în satul Titeștii.
- 1 la Sfântul Ilie, în orașul Pitești.
- 1 la Sfântul Panteleimon, iulie 27, în oraș Argeș.
- 1 la Preobregănie, avgust 6, la satul Poenari.
- 1 la Sîntă Măria Mare, avgust 15, în oraș Argeș.
- 1 la Sîntă Măria Mică, septemvrie 8, în satul Zărnești.

Sud Muscel

24 înșă :

- 1 la Sfîntul Ilie în orașul Cîmpulungu, pă moșia mănăstirii Cîmpulungu, cu obor de vite, ce ține peste 10 zile și vama i avactul locului să ia de mănăstire după hrisov.
- 1 la Înălțarea Domnului, la hramul schitului Mărculești, pă moșia orașului și ține o zi.
- 1 la Sfinții Apostoli, din sus de orașul Cîmpulungu, pă moșia orașului.
- 1 la Sfântul Costandin, la Valea Popii, pă moșia acei mănăstiri.
- 1 la Sfântul Gheorghe, la Rădești, i pac.
- 1 la Sfânta Troiță, la Mănăstirea din Vale, i pac.

Bilciuri ; Tirguri, :

- 1 la Duminica Tuturor Sfinților, la Rumânești, pă moșie megieșească.
 - 1 la Sântă Mariia Mică, septembrie 8, la Cotești, pă moșie megieșească.
 - 1 la Sfinții Voivozi, noiembrie 8, la Mihăești, pă moșie megieșească, a boiernașilor Mihăești.
 - 1 la Vinerea Mare, octombrie 14, la Godeni, moșie megieșească.
 - 1 la Sântă Măria Mare, august 15, la satul Văleni, moșie megieșească.
 - 1 la Sfinții Mucenici Teodor Tiron, la satul Cetățenii, i pac.
 - 1 la Sfinții Apostoli, la satul Corbii, moșia Sfinții Episcopii Argeș.
 - 1 la Moși, la satul Stăneștii, moșia mănăstirii Cîmpulung.
 - 1 la Sînta Măria Mare, august 15, la satul Berivoiești, moșie megieșească.
 - 1 La Bunăvestire, la satul Domneștii, moșia Sfinții Episcopii Argeș
 - 1 la Sfinții Arhangheli, noiembrie 8, la satul Lăpușani, pă moșia postelnicului Dinu Lăpușanu.
 - 1 la Înălțarea Domnului, la satul Jupănești, pă moșie megieșească.
 - 1 la Sfântul Gheorghe, în satul Păcioiu, i pac.
 - 1 la Sfântă Măria Mare, în satul Piscani, i pac.
 - 1 la Ispas, în satul Davidești, i pac.
 - 1 la Sfântul Gheorghe, în satul Leurdeni, pă moșia boerilor Leurdeni.
 - 1 la Sîntă Măria Mare, în satul Rucălu, pă moșie megieșească.
 - 1 la Sîntă Măria Mare, pă moșia Grecești, megieșească.
- 2 însă :
- 1 simbătă peste tot anul să face tîrg slobod în orașul Cîmpulungu pă moșia orașului.
 - 1 în toate duminicile peste an, să face tîrg la Băjești, pă moșia dumnealui biv vel logofăt Ștefan Belu.
Din aceste tîrguri numai două au oboară de vite, adică al mănăstirii Cîmpulungu și al Băjeștilor, iar celelalte numai zboruri cu mămălării și cîrciumi fără vre-o folosire a stăpînilor moșiilor.
 - 5 însă : 1 la nașterea Sfântului Ioan, altul la Bunăvestire, altul la Duminica Florilor, altul la Sfântul Gheorghe și la Preobreganii.
 - 4 însă unu la Sfânta Troiță, altul la Sfinții Împărați, altul la august 15 și altul la octombrie 14, cum și tîrg pă toată săptămîna la moșia Leurdeni, a dumnealui dvornicului Iordache Golescu.

Sud Romanați

16 însă :

- 1 la Bunăvestire, martie 25, la moșia Crușov, a răposatului clucer Deșliu.
- 1 la Duminica Tomii, i pac.
- 1 la Sfinții Apostoli, iunie, 29.
- 1 la Florii, la Frăsinet, pă moșia dumnealui banului Brîncoveanu.
- 1 la Înjumătățirea Praznicului, i pac.
- 1 la Sfinții Mucenici, martie 9, la Brîncoveni, i pac.
- 1 la Sfântul Gheorghe, aprilie 23, în orașu Caracalu.
- 1 la Duminica Rusaliilor, i pac.
- 1 la Sfântul Ilie, iulie 20, pă moșia Băbiciul, a Sfinții Episcopii.
- 1 la Sfântul Dimitrie, octombrie 26, i pac.
- 1 la Înălțarea Domnului, pă moșia Studina, a mănăstirii Bistriții.
- 1 la Sfânta Măria Mare, pă moșia Proșcoveni, a clucerului Ioan Vlădoianu.
- 1 la Bunăvestire, martie 25, pă moșia Cipturoaia a dumnealui dvornicului Dimitrie Bibescu.
- 1 la Duminica Tomii, i pac.
- 1 la Cuviosul Alexe, martie 17, pă moșia Coșoveni a cluceresii Otețelișancăi.

Bilciuri; Tîrguri.

- 2 unu la 23 aprilie, zioa Sfântului Gheorghe și altul la 26 octomvrie, în zioa Sfântului Dimitrie cu vama hărăzită, cum și tîrg pã toată săptămîna, la moșia Cocorăștii a dumnealui dvornicului Mihalache Ghica.

Ilfov

- 3 unul la Înălțare, altul la Sfînta Troiță și altul la Sfântul Ilie, cum și tîrg pã toată săptămîna, la moșia Ciocăneștii, a dumnealui dvornicului Grigore Ralea.
- 1 pã toată săptămîna, cu vama hărăzită, la moșia Căciulați de Jos a dumnealui biv vel dvornic Alecsandr Ghico.
- 3 însă un bilci la Blagoveștenii, altul la Sfântul Costandin și altul la Sînta Măria Mare cu vama hărăzită, cum și tîrg pã toată săptămîna, la moșia Obilești a dumnealui banului Brîncoveanu.
- 2 unul la Duminica Tomii și altul la 25 martie, cum și tîrg pã toată săptămîna la moșia Găgeni, din sud Saac, tot a dumnealui banului Brîncoveanu.

Saac

- 2 la Găgeni, pã moșia dumnealui banului Brîncoveanu i tîrg pã toată săptămîna, duminica, cu vama i prostichiurile hărăzite pã seama casii dumnealui banului.

CUVINTE ȘI EXPRESII VECHI

Contribuție la cunoașterea terminologiei vechilor
materiale documentare

GH. UNGUREANU
GH. BALICA

Continuăm publicarea cuvintelor ieșite din uz, care au fost găsite în timpul activității de inventariere sau cercetare a diferitelor materiale documentare și care, cu ajutorul textului în care au fost întrebuințate, au putut fi lămurite.

Dorind să ajungem cât mai repede la întocmirea unui glosar arhivistic, repetăm propunerea ca arhiviștii sau cercetătorii care sînt mai des în contact cu documentele sau arhivele vechi să ne semnaleze alte sensuri sau eventualele erori. Cu acest prilej am putea afla aria de răspîndire a acestor termeni și dacă ei s-au generalizat sau au rămas doar în uzul unei cancelarii sau scriitor de acte oarecare

A

atelier de meremet — atelier de reparații. În 1894 Primăria Iași avea un *atelier de meremet*, unde se reparau lămpile pentru iluminatul public (Arh. St. Iași, Primăria Iași, dosar nr. 42/1894).

alerdisire (atlrdisire) — a licita, a participa la vînzarea prin licitație (mezat). Departamentul Lucrărilor Publice a fost autorizat de a *alerdisi la cumpărarea caselor d-sale comișului N. Teodoru din Galați, în care este așezată cazerna rangurilor de gios din compania de jandarmi ai ținutului*. Departamentul scrie Pîrcălabiei de Galați a *alerdisi la mezat din partea sa cu prețul cel mai potrivit*. Pîrcălabia raportează însărcinînd pe sameșul (casierul) ținutului au și *alerdist, rîmînd această vînzare asupra cîrmuirii* (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar nr. 2165, f. 151—152) Mai înainte de *atlrdisire* să se *depuie în scris garanție* (Episcopia Sf. Spiridon Iași, dosar nr. 360, f. 10).

aticărisitor — jîgnitor, injurios. Privighetorul ocolului Pereschiv raportează Isprăvniceii ținutului Tutova de răscoală ci *face dumnealui Iordachi Racliș în cuprinsul acelu ocol în unire cu cîteva fețe atingîndu-să cu cuvinte aticărisitoare și asupra tahtului i persoane dumnealui boierul ispravnic* (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. nr. 638/53.—1846).

B

băștinire — moștenire, moșia pîrintească. Cîțiva razeși din satul Gîrceni dau mărturie lui Manole dascăl, și altora din satul Trohanu arătînd că *avînduîi parte di moșii în satul Gîrcenii cu noi, le-au urmat stăpînire necuntînit din vechimii și pînă acumu, videm că-i împotrivesți dascalu Vasili Chimiga di la dreptili băștiniri* (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. nr. 646/126.—1845).

podrașcic — antreprenor. Acel care lua în podrat (antrepriză) o lucrare sau un venit oarecare (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. 768/12. — 1855. Vezi: raituji).

poștă — poșteală, invitație. Pentru punerea în urmărire a unui fugit din Galiția în Moldova, judecătoria ținutului Tutova se adresează Isprăvniceii ținutului Vaslui și-i face poștă acei isprăvniceii ca d-îndată să întindă cuvintili publicații în tot cuprinsul ocolului (Arh. St. Iași, tr. 726, op. 813, dosar nr. 262, f. 1. — 1834; dosar nr. 445, f. 1. — 1832).

R

raituji — pantaloni de călărie. Adiverință pentru trii mantali și tri părechi railuji neagiungînd la compania al 9-le să dă aceasta de cătră suptiscălitul podrașcic, că la vreme cînd să vor ceri să vor da pregătite, așa precum mă găsec datori (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. nr. 768/12. — 1855).

remontă, (rimont) — cheltuieli de cancelarie pentru reparații mici întîmplătoare la imobilele pe care le ocupau instituțiile. Pentru cheltuielile necesare reparațiilor la imobilele deținute de instituții se prevedea în bugetul respectiv și banii se luau de la Vistierie. Pe lîngă această sumă se mai dădea o *remontă* anuală de 12.121 lei spre întreținerea încăperilor în cursul anului, de exemplu de înlocuit o sticlă spartă la o fereastră, o sobă stricăță, uși etc. Suma necesară se elibera pe numele directorului cancelarie sau a casierului (sameșului) sau comandantului unei unități militare etc. În anul 1856 s-a desființat *rimont* și s-a hotărît ca acei ce făceau stricăciunea să plătească reparația respectivă (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar nr. 2165, f. 552) *Remontul pentru întocmirea instrumenturilor, a halaturilor, polcovitul cailor la pojarnici* (Arh. St. Iași, colecția Litere, R, 232, f. 400).

S

severhștat — se numeau ampioiații de la tribunalele judecătorești netrecuți în statele de salariu. Ei primeau *leafă de la mădulări* (judecători) *jârftită*. Aceștia luau bani de pe la împicinași. Practicanții nu primeau salariu nici pe stat nici de la mădulari *jârftă* ci primeau *chicușuri* de pe la părțile ce se judecau pentru diferite servicii ce le făceau (Arh. St. Iași, colecția Litere, J. 52).

T

taifa — totalitatea slujbașilor unei instituții. La 1830 *taifaoa Agiei* se compunea din: vel (marele) agă, samișul agiei, căpitanul de dărăbani, polcovnicul, baș ceaușul, baș bulucbaș, 6 bulucbași, tulumbagibașă, buciumașul, trimbaciul, 18 apari (Arh. St. Iași, colecția Litere, A, 20, f. 42).

tesmé — bandă. Șapca *niagră cu tesmé prinpregiur* (Arh. St. Iași, tr. 726, op. 813, dosar nr. 167, f. 1. — 1833). În dicționare *tasma* (turc, curea, zgardă).

tonaj — taxă luată după mărimea unei corăbii în tone. Toate corăbiile ce vor intra în porturile Austriei sînt supuse dării numită *tonajul*, adică unei dări analoghe pe mărimea corăbiei. De la 1 februarie 1853 nu s-a mai luat tonajul ci *ette 1 fiorin la soiul mării* încarcată pentru fiecare tonă de marfă (Arh. St. Iași, tr. 1756, op. III/1992, dosar nr. 552, f. 59).

toptan — cumpărătură toptan, în întregime, în total. În anul 1828 slujba căldărăritului pe Moldova a fost luată în cumpărătură *toptan de la boierul epitrop al casei ajutorinșei sârărilor, ce este irat (venit) al cutiei milelor și am vîndut-o și eu nu toptan ci pe finuturi la unii și alții* (Arh. St. Iași, colecția Litere, K, 38, f. 19).

U

ulicean — locuitorul unei ulițe. Și am vîndut cu știre rudelor noastre și cu știre ulicenilor și măr-turie au fost preutul Simion de Văvedenie (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. 661/8, — 1672)

V

vipis — peripipsis, rezumat extras. Care bani să se trimită la locul căzut, iar *vipisul* sau *perelipsi-sul* cerșut de pe această închieri după ci va înșăfoșa legiuila hrtie de gherb să se dei supt rospisca lui Gurovici spre a o triimeti jăluitorilor (Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. 633/71. — 1838).

A XI-A CONFERINȚĂ INTERNAȚIONALĂ A MESEI ROTUNDE A ARHIVELOR

Între 23 și 27 septembrie 1969 s-au desfășurat la București lucrările celei de a XI-a Conferințe Internaționale a Mesei Rotunde a Arhivelor, la care au participat 70 de delegați din 25 de țări din Europa, America de Nord, Africa și Asia. Între aceștia menționăm prezența majorității membrilor Comitetului executiv al Consiliului Internațional al Arhivelor și a reprezentanților din partea UNESCO și Oficiului Națiunilor Unite de la Geneva.

Conferința s-a bucurat, față de cele anterioare, de o participare mai numeroasă, delegațiile fiind compuse din personalități reprezentative, cu prestigiu științific recunoscut.

În cadrul lucrărilor s-au dezbătut două teme de deosebită importanță și de actualitate pentru activitatea arhivistică din toate țările, privind „Arhivele colectivităților locale” și „Restaurarea materialelor arhivistice”.

Conferința a fost deschisă prin salutul adresat participanților de tovarășul Cornel Onescu, ministrul Afacerilor Interne, după care s-a dat citire mesajului trimis de dl. Charles Braibant, fondatorul Mesei Rotunde a Arhivelor și președinte al acesteia, renumit om de cultură, care nu a putut participa la lucrări din motive de sănătate.

La dezbaterile celor două teme au luat cuvîntul 42 de delegați, din 22 de țări, care au informat conferința asupra situației din Arhivele respective și a măsurilor ce urmează a fi luate pentru reglementarea în mai bune condițiuni a păstrării și organizării arhivelor colectivităților locale, a conservării și restaurării documentelor arhivistice.

Cu privire la arhivele colectivităților locale a rezultat ca idee principală necesitatea organizării și păstrării acestor arhive, în raport de sistemul de organizare administrativ-teritorial al fiecărei țări, dar cu condiția ca arhivele respective să fie supuse controlului administrației de stat.

În acest sens, s-a apreciat că sistemul de concentrare a arhivelor locale în depozitele Arhivelor de Stat teritoriale, din unele țări socialiste, este forma care răspunde mai bine cerinței de păstrare și de valorificare a materialelor documentare.

Din materialele conferinței și din discuțiile purtate s-a desprins concluzia că toate țările sînt preocupate de a găsi forme mai adecvate de păstrare și mijloace mai eficiente pentru asigurarea cercetării arhivelor colectivităților locale, care constituie bogate izvoare de informare pentru istoria națională și implicit universală.

Discuții interesante a suscitat problema restaurării materialelor arhivistice, dat fiind că în majoritatea țărilor se găsesc multe documente degradate. Participanții au expus greutățile pe care le întîmpină și măsurile preconizate pentru prevenirea pericolului de distrugere. Subliniem experiența bogată pe această linie a Arhivelor din Italia, Franța, Iugoslavia și Polonia care au împărtășit participanților la conferință metodele lor de lucru și rezultatele obținute.

Conferința a ascultat cu interes referatul delegației române și, în urma vizitei făcute în laboratorul Arhivelor noastre, a apreciat ca pozitivă activitatea ce se desfășoară pe această linie în România. Ca urmare s-a solicitat să fie comunicate Consiliului Internațional al Arhivelor metodele de restaurare folosite la noi spre a fi cuprinse în manualul de restaurare ce se va tipări sub egida U. N. E. S. C. O.

Programul conferinței a cuprins și alte acțiuni ca de exemplu vizitarea depozitelor Direcției generale a Arhivelor Statului, a Muzeului arhivistic, depozitele Filialei Arhivelor Statului din Brașov, care au prilejuit un schimb de experiență și cunoașterea realizărilor arhivisticii românești.

GRECIA

Loucas Tsilas, secretar II al Ambasadei Greciei la București.

ISRAEL

Dr. Alexander Bein, director al Arhivelor Centrale Sioniste. Ierusalim. Cu doamna Bein.

ITALIA

Prof. dr. Leopoldo Sandri, director al Arhivelor Centrale, Roma.

Dr. Giovanni Antonelli, director al Direcției afacerilor tehnice arhivistice din Direcția generală a Arhivelor de Stat, Roma.

Prof. Antonio Lombardo, inspector general al Arhivelor Statului, președinte al Asociației naționale a arhiviștilor italieni, Roma.

Enrica Ormanni, director al Centrului de Fotoreproducere și restaurare, Roma.

R. S. F. IUGOSLAVIA

Biljan Franjo, director general al Arhivelor iugoslave, Belgrad.

Dr. Sergij Vilfan, director al Arhivelor istorice, Lubliana. Cu doamna Vilfan.

Bozidar Manić, director al Arhivelor de Stat ale Serbiei, președinte al Uniunii Arhiviștilor din Iugoslavia, Belgrad.

Ing. Tatjana Ribkin, șeful Laboratorului pentru restaurarea documentelor de la Arhivele Croației, Zagreb.

LUXEMBURC

Paul Spang, director al Arhivelor de Stat, Luxemburg.

MALAEZIA

Alwi Jantan, director al Arhivelor Naționale din Malaezia, Petaling Yaya.

NORVEGIA

Dagfinn Mannsäker, director general al Arhivelor Naționale ale Norvegicii, Oslo.

OLANDA

Dr. P. Scherft, director al Arhivelor Statului din Middellung. Cu doamna Scherft.

R. A. D. Renting, director al Arhivelor municipale ale orașului Rotterdam, președinte al Soc. Arhiviștilor olandezi, Rotterdam. Cu doamna Renting.

R.P. POLONĂ

Dr. Irene Koberdowa, director al Biroului de cercetări științifice din cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului, Varșovia.

Maryna Husatska, Inginer chimist, șeful Laboratorului central de conservare al Arhivelor Centrale, Varșovia.

Dr. Henryk Majecki, director al Arhivelor Voievodatului din Białystok.

R. S. ROMANIA

Gheorghe Titileanu, director general al Arhivelor Statului, București.

Ion Măruș, director general adjunct al Arhivelor Statului, București.

Vasile Arimia, director al Direcției Arhivelor Centrale, București.

Ileana Leonte, șeful Serviciului Folosire și relații externe, București.
Florea Boeraș, șeful Serviciului Organizare și evidență, București.
Gheorghe Ungureanu, inspector metodist, Iași.
Vladimir Pancu, inginer, șeful Serviciului Tehnic, București.
Natalia Drăghici, inginer chimist, București.
Margareta Platon, inginer chimist, București.
Tiberiu Coliban, director al Filialei Arhivelor Statului, Brașov.

SPANIA

Antonio Matilla, Tascon, inspector general al Arhivelor Spaniei, Madrid. Cu doamna Matilla.
Maria Carmen Crespo Nogueira, șef de secție la Arhivele istorice naționale, Madrid.

S.U.A.

James B. Rhoads, Arhivist al Statelor Unite, Washington. Cu doamna Rhoads.
Morris Rieger, secretar general adjunct al Arhivelor Naționale, Washington. Cu doamna Rieger.
Fred H. Barth, președinte al Comitetului Programului germano-slav. Salt Lake City. Utah.

SUEDIA

Dr. Olof Jägerskiöld, director al Arhivelor, Stockholm.

TURCIA

Fazıl İşiközlü, director general adjunct al Arhivelor Președinției Consiliului. Istanbul.

R. P. UNGARĂ

János Varga, șeful Direcției Arhivelor din Ungaria, Budapesta.
Gyözö Ember, director general al Arhivelor Naționale ale Ungariei, Budapesta.
Antal Szedő, director onorific al Arhivelor din Ungaria, Budapesta.

U.R.S.S.

Ghenadie Belov, director general al Arhivelor din U.R.S.S., Moscova.
Mihail Tislenko, director adjunct al Direcției Arhivelor din Ucraina, Kiev.

VATICAN

Mgr. Martin Giusti, prefectul Arhivelor Vaticane.

DIN IMPRESIILE SCRISE DE DELEGAȚI

În amintirea acestei mărețe Mese Rotunde de la București, cu toată recunoștința mea pentru primirea de neuitat avută în acest frumos oraș, pentru ospitalitatea caldă a prietenilor mei români și ca mărturie de admirație pentru această frumoasă expoziție care ne-a descoperit tezaurul Arhivelor de Stat ale României.

R. H. Bautier

Impresiile Mesei Rotunde de la București sînt atît de favorabile încît ezit să le formulez fără o oarecare rezervă de teamă să nu par nesincer. Și totuși acesta este adevărul: organizarea conferinței, desfășurarea ei, totul a fost perfect și nu pot decît să felicit și să mulțumesc din inimă înalților autorități române, precum și Direcției generale a Arhivelor, distinsului ei director și tuturor colaboratorilor ei.

Din punct de vedere științific, rezultatele acestei sesiuni vor fi fără îndoială considerabile. Prefer să nu vorbesc acum decît din punct de vedere uman și să subliniez căldura primirii, faptul că toți participanții Mesei Rotunde au fost obiectul unei atenții constante ba chiar frățești.

Aceste lucruri nu se vor uita niciodată.

Yves Perotin

Directorul general al Arhivelor Statului din România și colegii săi trebuie să fie feliciți pentru organizarea acestei întîlniri internaționale și a sesiunilor sale de lucru, pentru pregătirea și executarea unui program vast care a oferit o mare varietate de vizite... care ne-au putut reda o imagine a României moderne sub toate aspectele, despre viața și activitatea ei, dezvoltarea și planificarea ei.

Excelența sa ministrul de Interne, colegii noștri români și toți compatrioții lor pot fi asigurați de mulțumirile noastre cele mai cordiale, pentru sincera și generoasa lor ospitalitate.

Păstrînd o frumoasă amintire minunatei dv. țări și poporului dv., soția mea și cu mine vă dorim mult noroc și succes.

Pe curînd

Dr. Alfred Wagner

Întîlnirea de la București va rămîne în analele noastre ca una din cele mai reușite.

Toate condițiile au fost reunite: încă de la început prezența personală a Domnului Ministru de Interne a constituit mărturia interesului pe care ni l-a acordat guvernul român. Sala confortabilă și sistemul de traducere bine pus la punct, au ușurat participanților schimbul de păreri de o înaltă valoare.

Toate acestea nu s-ar fi putut realiza fără o muncă considerabilă de pregătire. Eu pot, mai bine ca oricare altul, să-mi dau seama de asta fiind martorul, de departe sau de aproape, al acestei activități.

Christian Gut

Întrunirile au tratat chestiuni importante pentru arhiviști și au fost conduse într-un spirit de sinceritate și prietenie, care ar putea constitui un exemplu pentru alte întruniri internaționale.

Aranjarea sedințelor și condițiile puse la dispoziție au fost excelente și i se datorează D-lui Titileanu și colaboratorilor lui multă stimă pentru munca stăruitoare și pentru succesul strădaniei lor.

Poporul american a fost extrem de impresionat de primirea caldă pe care poporul român a făcut-o Președintelui și Doamnei Nixon, acum cîteva săptămîni în urmă. Doamna Rhoads și cu mine am descoperit chiar noi înșine că ospitalitatea afabilă și prietenoasă s-a extins nu numai la „prima familie” a Statelor Unite ci și la ceilalți americani.

Sîntem recunoscători pentru aceasta și considerăm că constituie un bun augur pentru vizite mai strînse între cele două țări. Fie ca noi și toate celelalte popoare să lupte ca pe această planetă să se trăiască în pace și armonie.

James B. Rhoads

Conferința a fost pozitivă, atît din punct de vedere al numărului diferitelor delegații care au luat parte la ea, cît și al desfășurării și rezultatelor ei.

Organizarea Conferinței a fost un model, pentru care se cuvine cuvinte de recunoaștință Direcției generale a Arhivelor Statului din Romania. Am avut ocazia să cunoaștem mai de aproape rezultatele și problemele muncii desfășurate în arhivele românești, am admirat expoziția arhivistică permanentă, extraordinar de interesantă, a Direcției generale a Arhivelor Statului României.

Conferința ne-a permis să cunoaștem problemele arhivelor altor țări, să facem schimb de experiențe și să inițiem contacte individuale.

H. Majecki

Iuliu Cezar a spus : „am venit, am văzut, am învins”, iar eu voi spune : „am venit, am văzut, mi-a plăcut” ! .

Colegii mei din România ne-au arătat serioasele (marile) succese prin organizarea Mesei Rotunde.

Îi felicit din inimă pe fiecare dintre ei. Nu am cuvinte să-mi exprim mulțumirea. Sînt foarte recunoscător guvernului român pentru plimbările și recepțiile organizate. Cu aceste ocazii am putut vedea multe locuri legate de istoria patriei mele. Am devenit „specialist”. Am cunoscut mai în deaproape poporul român, am luat contact cu ocupațiile sale și asta îmi folosește.

Această bunăvoință n-o voi uita niciodată.

Vă mulțumesc, La revedere,
Fazil Isiközü

Se vine în România cu mare curiozitate și se pleacă cu tristețe pentru timpul scurt petrecut, dar mai bogați în experiențe și cunoștințe tehnice și umane.

Fraternitatea între arhiviștii din toată lumea este consolidată ca urmare a acestor întîlniri, ceea ce înseamnă un mare succes.

Leopold Sandri

Pentru dezvoltarea tehnicii de restaurare exprim admirația mea, ca și pentru perfectă organizare și primirea călduroasă care ne-au fost rezervate.

Enrica Ormanni

Despre București, despre români voi păstra amintirea unui oraș mareț și a unor prieteni primitori și calzi.

În afara unei organizări perfecte, am avut ocazia să vedem, să admirăm și să savurăm tot ceea ce face ca această țară să fie iubită.

Gilbert Pérotin

Ca președinte al Conferinței Internaționale a Arhivelor care a avut loc la Salt Lake City, apreciez modul excelent în care a fost organizată problema traducerii. Am învățat foarte multe de la dv. în acest domeniu.

Programul dv. de divertisment a fost mai mult decît generos, excelent și-mi dovedește odată în plus că ospitalitatea tradițională a poporului român, cu greu ar putea fi întrecută de vreo altă țară.

Am fost foarte impresionat de laboratorul dv. de restaurare a documentelor și de noile metode pe care le folosiți pentru restaurarea documentelor vechi.

Fred H. Barth

De la Roma spre România este ca o călătorie către propria casă — Casa latinității.

Sperăm să repetăm adesea această călătorie și să vedem adesea în Italia pe prietenii noștri români.

Am făcut împreună atîta drum în trecut și am vrea să mai călătorim împreună și spre viitor.

Primirea care ne-a fost rezervată demonstrează că și prietenii români au aceleași dorințe. Toată admirația mea pentru țara dv., pentru arte, pentru tradiție, pentru arta populară care ne-a fost arătată cu limbajul universal al poeziei, cîntecului și muzicii; toată recunoștința mea pentru prietenia arhiviștilor români.

Giovani Antonelli

Am fost profund impresionat de D-na Bein și cu mine de modul de viață liniștit, extrem de uman și curajos pe care l-am văzut aici, care-și găsește expresia atît în politică, cît și în viața de toate zilele. Țara, locuitorii ei, muzica, arta și folclorul ei au constituit o nouă experiență pentru noi. O vom păstra pentru totdeauna. Vă mulțumesc.

Dr. A. Bein

Prieteni români,

Dumneavoastră ați făcut din această Masă Rotundă una din cele mai reușite. Reprezentantul UNESCO, domnul Wagner, a spus aceasta azi dimineață.

În timpul vizitei noastre noi am apreciat ospitalitatea românească, atât de caldă, am admirat dezvoltarea considerabilă a capitalei dv.; frumusețea muzeelor ei, splendoarea parcurilor și a grădinilor sale, florile sale pe care pictorii dv. le-au redat atât de frumos, somptuozitatea folclorului dv. atât de impresionant.

Voi relata trei convingeri despre frumoasa dv. țară;

— frumusețea profesiei de arhivist, cea mai frumoasă profesiune din lume, cum a spus Charles Braibant;

— certitudinea că dacă ne rămâne încă destul de făcut în ceea ce privește tehnica profesiei noastre, vom ști să dominăm această tehnică și să o facem excelentă pentru binele științei istorice;

— în sfârșit convingerea că prietenia dintre cavalerii Mesei Rotunde este o realitate vie și foarte frumoasă care trebuie continuu dezvoltată.

Acesta este modul dv. de a lucra pentru înțelegerea internațională și pentru prietenia între toate popoarele.

Guy Duboscq

Delegația spaniolă are fericirea să-și exprime admirația sa pentru perfectă organizare a celei de-a XI-a Conferințe a Mesei Rotunde a Arhivelor din București.

Directorul general Dl. Titileanu și toți colaboratorii săi au organizat o conferință perfectă, de o mare importanță, plăcută și care va rămâne de neuitat.

Tuturor cele mai calde mulțumiri pentru rezultatul reușit.

Antonio Matilla

Felicităm călduros Direcția generală a Arhivelor românești și în special pe tov. director Titileanu pentru excepționala organizare a conferinței a XI-a a Mesei Rotunde a Arhivelor.

Sintem foarte mulțumiți că tocmai în frumoasa Românie și țară prietenă nouă conferința noastră arhivistică internațională a obținut un deplin succes.

Mulțumim în mod deosebit tovarășilor români pentru primirea specială făcută delegațiilor iugoslavi.

Sintem foarte impresionați de felul cum este organizată Arhiva Națională românească, de bogăția documentelor sale care au fost așa de frumos prezentate la expoziție.

Alături de bogăția arhivistică am văzut manifestându-se mărețele realizări ale țării pe care le-am întâlnit la fiecare pas.

Plecăm din București cu deplina convingere că participarea noastră la această conferință va contribui la intensificarea relațiilor arhivistice româno-iugoslave și dorim ca în viitor colaborarea noastră să se dezvolte și să se întărească.

Biljan Franjo

Această conferință s-a remarcat în special prin deosebita calitate a rapoartelor distribuite anterior.

Problemele noastre în ceea ce privește eficiența discuțiilor sint asemănătoare cu cele care s-au pus la Copenhaga în 1967: numărul participanților s-a mărit atât de mult, încât a devenit dificilă discutarea celor mai importante probleme în detaliu.

Gazdele noastre române au fost minunate și sintem deosebit de recunoscători pentru excepționala ospitalitate și prietenie de care ne-am bucurat. O mulțumire în special pentru ocazia de a vedea și auzi folclorul românesc.

Dagfinn Mannsäker

A XI-a conferință a Mesei Rotunde Internaționale a Arhivelor a fost un punct culminant de muncă pozitivă colectivă a arhivei din lumea întreagă.

Rezultatele ei oferă tuturor țărilor participante un bogat impuls pentru îmbunătățirea muncii lor.

Cei care au avut onoarea să participe la generozitatea acestei manifestări a Republicii Socialiste România și a Direcției generale a Arhivelor, rămân cu amintiri bogate referitoare la

ospitalitatea unei țări frumoase, a tradiției sale arhivistice bogate, a unei munci demne de dat ca exemplu, a colegilor români. Pentru aceasta mulțumește sincer

Dr. Helmut Dahm

Sînt de puține zile în București și primele mele impresii oglindesc extrema cordialitate, veselia și inteligența poporului român în climatul unor mari realizări, spirituale și sociale.

Arhivele se prezintă, în ceea ce privește conținutul lor, de o extremă importanță prin varietatea proveniențelor și izvoarelor.

Excelente instalațiile și edificiile. Am fost în mod special mișcat de organizarea tehnică a laboratoarelor de restaurare.

Rămâne în sufletul meu dorința de a reveni pe acest pămînt măreț pentru a avea mai multe contacte cu colegii arhiviști și cu poporul român.

Antonio Lombardo

A XI-a conferință a Mesei Rotunde a Arhivelor organizată în Republica Socialistă România a înregistrat o reușită măreață.

Toți delegații au putut aprecia delicatețea primirii, amabilitatea raporturilor pe care le-au avut cu românii și cu toate personalitățile întîlnite, nenumăratele atenții cu care au fost înconjurați. Ei au admirat în mijlocul spațiilor verzi și al bulevardelor bucureștene, realizările remarcabile ale ultimilor ani, îmbinarea armonioasă între clădirile moderne și vechile construcții, mărturiile ale glorioasei dv. istorii.

În special francezii, pentru care România le apare ca o soră latină, de care îi leagă amintiri, atîtea încercări comune și o prietenie atît de sinceră, au fost emoționați de frumoasa dv. capitală.

Conferințele au furnizat rezultatele unor experiențe comune și diferite, în problemele tehnice și arhivistice. Ele s-au desfășurat într-o ambianță de încredere, de prietenie frățească și au avut o mare eficacitate. Organizarea a fost perfectă favorizînd utilitatea dezbaterilor.

Exprimînd d-lui ministru de interne și d-lui director general al Arhivelor din Republica Socialistă România, sincera mea recunoștință vreau să vă vorbesc de bucuria personală de a fi putut petrece la București cîteva momente ce vor constitui o amintire foarte plăcută.

Bernard Mahieu

Ne-am simțit foarte bine în țara dv. Organizarea de către dv. a Mesei Rotunde a fost perfectă, iar sistemul dv. tehnic ne-a permis să auzim în mai multe limbi decît la celelalte Mese Rotunde sau de la Congrese Naționale.

Sîntem recunoscători pentru toate amabilitățile pe care le-a avut față de noi personalul Arhivelor Statului, pentru lucrurile minunate pe care ni le-a arătat.

*R.A.D. Renting,
P. Scherft*

Mulțumirile călduroase pentru tot ce ne-ați oferit în zilele șederii noastre la București. Nu numai rezultatele conferinței au fost un succes dar și programul anexă a fost o reușită deplină.

Pe mine m-a impresionat în mod deosebit specificul românesc care mi-a fost oferit.

Administrația Arhivelor române poate fi mîndră de această Masă Rotundă a Arhivelor iar arhiviștii care au putut să participe se vor gîndi încă multă vreme la ea și vor vorbi încă mult timp despre aceasta.

Dr. Wolfgang Mommsen

Îmi exprim via satisfacție pentru perfectă organizare a celei de-a XI-a Conferințe a Mesei Rotunde Internaționale a Arhivelor și pentru primirea extrem de cordială care ni s-a făcut la București.

Este pentru prima dată că vin în România și voi păstra o frumoasă amintire a șederii mele pe acest pămînt românesc și a persoanelor care au contribuit a o face atît de agreabilă.

Martin Giusti

Dr. Karl H. Schwebel, Directorul Arhivelor Statului din Bremen mulțumește afectuos pentru ospitalitatea oferită în zilele conferinței Mesei Rotunde a Arhivelor.

În continuare arată că „organizarea a fost excelentă, ospitalitatea țării dv. copleșitoare”.

Arhivele române se află în cele mai bune mlini, metodele muncii dv. foarte moderne. Eu vă felicit pentru avangardismul dv. și vă urez noroc pentru noi succese.

Dr. Karl H. Schwebel

Delegația arhiviștilor din Republica Democrată Germană este adânc impresionată de primirea călduroasă și de grija model din partea Direcției generale a Arhivelor de Stat din Republica Socialistă România. Am putut constata că colegele și colegii români au obținut mari succese în dezvoltarea arhivisticii de stat. Aceasta o demonstrează numeroasele publicații, dezvoltarea depozitelor, nivelul înalt de muncă în domeniul restaurării și conservării precum și nivelul calificării arhiviștilor. Colaboratorii Direcției generale și-au dat mare osteneală ca să îndeplinească toate dorințele oaspeților.

Dr. Gerhard Ezner,

Dr. Horst Schlechte

Mi-a fost dat să vizitez numeroase țări. Pretutindeni am încercat să văd și să înțeleg. Aici, în România, unde am venit pentru prima dată am fost impresionat de dinamismul vieții și de pasiunea de creație de care sînt animați oamenii.

Cît privește Conferința Mesei Rotunde ea a reușit complet datorită talentului, devotamentului și amabilității acelor care au organizat-o, avînd în fruntea lor pe Dl. director general Titileanu. Colegii noștri români vor avea de acum înainte pretutindeni în lume numai prieteni.

Toți, din Europa, Africa, Asia și America sperăm să putem reveni aici și dorim ca prietenii noștri români să ne onoreze cu vizita lor. Ei vor fi pretutindeni la ei acasă, cum ne-am simțit noi în România.

Cei care au avut prilejul să asiste la cea de-a XI-a Conferință Internațională a Mesei Rotunde a Arhivelor părăsesc Bucureștiul cu aceleași sentimente: respect și prietenie pentru România și arhiviștii români.

C. Kecskemeti

CONGRESUL ȘTIINȚIFIC AL ARHIVIȘTILOR DIN GERMANIA

La invitația Administrației de Stat a Arhivelor de pe lângă Ministerul Afacerilor Interne al R. D. Germane, în perioada 26 mai — 2 iunie 1969, am participat la lucrările Congresului științific al arhiviștilor care a avut loc la Gölitz.

La această manifestare au mai participat delegați — conducători ai Arhivelor — din următoarele țări : U.R.S.S., R. S. Cehoslovacă, R. P. Ungară și R. P. Polonă.

La Congres s-au dezbătut probleme actuale ale activității arhivistice și anume : „Informare-documentare și munca de arhivă”, „Folosirea rațională a materialelor documentare din epoca socialistă” și „Experiențe la alcătuirea listelor de selecționare în cadrul lucrărilor de expertiză”. Pe baza acestor probleme au fost prezentate șapte referate, susținute de arhiviști din întreaga țară, la discuții participând un număr de 62 de persoane.

Pe parcursul lucrărilor s-a dat cuvîntul delegaților invitați de peste hotare care au transmis salutul arhiviștilor din țările respective, în următoarea ordine : U.R.S.S., R.S.România, R. P. Polonă, R. P. Ungară și R. S. Cehoslovacă.

În cadrul discuțiilor care au avut loc, s-a pus un accent deosebit pe necesitatea lărgirii muncii de prelucrare a fondurilor de arhive, alături pentru cele păstrate în depozitele Arhivelor de Stat, cit mai ales pentru cele deținute de instituții și întreprinderi, lucru explicabil dat fiind faptul că în Arhivele din R. D. G. sînt încă multe materiale neprelucrate. Legat de prelucrare s-a insistat asupra utilității selecționării materialelor arhivistice, în scopul valorificării lor.

S-a stabilit elaborarea unui plan de publicații pe o perioadă de 5 ani, intensificarea activității de folosire, sub diverse forme — organizarea de expoziții, informări ș.a. — precum și dezvoltarea legăturilor cu instituțiile cultural-științifice în vederea sprijinirii activității de folosire a materialelor documentare. În același scop, s-a ridicat și problema cunoașterii și obținerii de microfilme de pe documentele privind istoria Germaniei, aflate în arhivele din alte țări, pentru completarea documentației de care dispun.

Un interes deosebit s-a acordat pregătirii cadrelor de specialitate, problemă care stă în centrul atenției arhiviștilor din R. D. Germană. S-a scos în evidență necesitatea pregătirii ideologice a lucrătorilor din arhivă, cit și a rolului ce revine Arhivelor de Stat în munca desfășurată pentru construirea socialismului.

În ziua închiderii lucrărilor Congresului, la propunerea directorului general al Arhivelor Statului din U.R.S.S., Ghenadie Belov, a avut loc o scurtă consfătuire a conducătorilor de Arhive din țările participante. Cu acest prilej a informat despre pregătirile întreprinse în U.R.S.S. pentru sărbătorirea a 100 de ani de la nașterea lui Lenin și în special asupra acțiunilor desfășurate de către Arhivele de Stat. În acest scop directorul general al Arhivelor din U.R.S.S. a făcut o serie de vizite prin diferite țări (Belgia, R. F. a Germaniei, Danemarca, Franța, Elveția ș.a.) unde a discutat problema depistării de materiale documentare care privesc activitatea lui Lenin, precum și posibilitatea întreprinderii unor acțiuni prilejuite de acest eveniment — organizare de expoziții și publicații comune, sau numai de către țara respectivă. Astfel, cu Arhivele din Anglia, Austria și Franța au stabilit organizarea de expoziții comune.

Arhivele din U.R.S.S. s-au oferit să pună la dispoziția altor țări fotocopiile necesare organizării de expoziții documentare pe această temă. În același timp au adresat rugămintea conducătorilor de Arhive participanți de a întreprinde acțiuni de depistare de documente privind activitatea lui Lenin care să le fie semnificate în timp util. Participanții la această consfătuire au transmis că astfel de documente nu se găsesc în depozitele Arhivelor de Stat, ci la muzeele sau instituțiile de istorie ale partidelor, majoritatea fiind chiar publicate.

După terminarea lucrărilor Congresului arhiviștilor din R. D. G., prin amabilitatea tov. Exner, directorul Arhivelor am vizitat Arhivele orașului Gölitz, Arhiva istorică și labo-

ratoarele centrale de restaurare din Dresda, Arhivele centrale din Potsdam și laboratorul foto, precum și unele obiective culturale și turistice.

În general am putut constata că în R.D.G. există o continuă grijă pentru păstrarea materialelor arhivistice. Localurile pentru arhive sînt corespunzătoare atît din punct de vedere al construcției, cît și al utilării lor. În anul 1970 urmează să se înceapă construirea localului pentru Administrația Centrală și Arhivele Centrale la Potsdam, unde este prevăzută și introducerea rafturilor sistem compact. O atenție deosebită se acordă conservării documentelor vechi pentru care au creat condiții speciale de păstrare, în funcție de forma și genul documentelor.

În ceea ce privește restaurarea materialelor arhivistice în R.D.G. se folosesc metodele clasice, fără a se efectua în prealabil și munca de cercetare pe care aceasta o impune, activitate ce le stă însă în atenție pentru organizarea ei în viitor.

În discuțiile pe care le-am avut cu tov. Exner și cu directorii Arhivelor de la Potsdam, Dresda și Görlitz, aceștia m-au informat că în Arhivele din R.D.G., îndeosebi în centrele menționate mai sus, se găsesc multe materiale documentare care privesc istoria țării noastre, subliniind faptul că puțini istorici români au întreprins pînă acum cercetări în aceste arhive.

Arhiviștii germani au răspuns cu multă amabilitate la toate lămuririle pe care le-am solicitat.

Socotim participarea țării noastre la acest Congres, ca un bun prilej pentru cunoașterea activității arhivistice din R.D.G. precum și pentru informarea cu privire la materialele documentare care interesează istoria țării noastre.

GH. TITILEANU

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE CONSACRATE ZILEI DE 23 AUGUST

Cu prilejul aniversării unui sfert de veac de la victoria insurecției din august 1944 Arhivele Statului au organizat în ziua de 20 august 1969 o sesiune de comunicări științifice la care au participat conducerea Direcției generale a Arhivelor Statului, cadre de conducere din Ministerul Afacerilor Interne, cadre didactice din școlile M.A.I. directori ai filialelor Arhivelor Statului din diferite județe, cercetători științifici și arhiviști.

După un cuvânt de deschidere rostit de tovarășul Ion Gavrilă directorul Cabinetului de partid M.A.I., care a subliniat importanța actului de la 23 August 1944 pentru destinele patriei noastre, sesiunea și-a început lucrările cu comunicarea directorului general al Direcției generale a Arhivelor Statului „Arhivele Statului la un pătrar de veac de la eliberarea țării”.

Bilanțul succeselor obținute în cei 25 de ani de activitate de la eliberare de Arhivele Statului a fost precedat de o succintă trecere în revistă a drumului parcurs de Arhivele Statului până la acest eveniment crucial în istoria țării noastre și de înfățișarea eforturilor înaintașilor, a unor remarcabili oameni de știință și de cultură pentru a transmite generațiilor viitoare tezaurul documentar, izvor principal care stă la temelia scrierii istoriei naționale.

Comunicarea și-a propus să releve realizările obținute ca urmare a sprijinului acordat de partid și de statul nostru în ce privește : organizarea arhivelor ; prelucrarea fondurilor arhivistice ; perfecționarea sistemului de evidență ; întocmirea și publicarea unui mare număr de instrumente de informare științifică de un real folos pentru cercetători, pentru munca educativă ; dezvoltarea activității de cercetare a arhiviștilor materializată într-un număr considerabil de studii, articole, comunicări etc. publicate în Revista Arhivelor și în alte periodice ; extinderea spațiului de depozitare : păstrarea și conservarea materialelor documentare precum și restaurarea lor ; activitatea culturală — educativă desfășurată prin comunicări la radio și televiziune, filme de scurt metraj, muzee și expoziții ; completarea depozitelor cu noi fonduri și colecții în scopul înnulțirii posibilităților de folosire multilaterală a Fondului Arhivistic de Stat ș.a.m.d.

Pe de altă parte autorul subliniind sarcinile ce revin Arhivelor și arhiviștilor din documentele Congresului al X-lea al Partidului Comunist Român a schițat programul activității viitoare pentru îndrumarea și controlul muncii arhivistice la organizațiile socialiste, îmbunătățirea legislației arhivistice, încheierea procesului de prelucrare a documentelor, mărirea numărului de lucrări destinate publicării, dezvoltarea prelucrării tematică a fondurilor în scopul sprijinirii cercetării științifice, depistarea și aducerea în țară a unor noi documente sub formă de microfilme, fotocopii și xerografii.

Comunicarea s-a încheiat cu convingerea că activitatea arhivistică, orientată după ideile rezultate din documentele de partid, va obține noi succese care vor permite afirmarea tot mai puternică a Arhivelor Statului în cadrul științei și culturii românești.

Un colectiv format din tov. Ioana Burlacu, Maria Dogaru și Mioara Tudorică folosind rezultatele istoriografiei și documente de arhivă a analizat crearea premizelor interne pentru înfăptuirea insurecției naționale din august 1944.

În continuare au fost susținute comunicările : „Înrăutățirea situației claselor și păturilor sociale în perioada dictaturii militare” întocmită de tov. Virgil Tatimir, „Distrugerile cauzate de bombardamente industriei petrolifere (1941—1944)” a tov. Nicodim Unțanu, „Lupta maselor populare împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)” prezentată de tov. Marin Mocanu, „Acțiunile Partidului Comunist Român în rândurile armatei” a tov. Constanța Tatimir, „Aspecte din activitatea Partidului Comunist Român pentru unirea tuturor forțelor patriotice în lupta pentru răsturnarea dictaturii antonescine și pentru

victoria insurecției naționale” prezentată de dr. Vasile Arimă. Ele s-au bazat pe un bogat și inedit material documentar de interes național sau care relevă aspecte importante pentru istoria locală.

Seria acestui prim grup de comunicări a fost încheiată prin prezentarea de către tov. Sanda Racoviceanu a tratativelor de la Cairo și Ankara din primăvara și vara anului 1944 purtate de reprezentanții partidelor național-țărănesc și național liberal cu reprezentanți ai aliaților occidentali.

Desfășurarea insurecției în București și în țară care a format subiectul comunicărilor întocmite de tov. Alexenia Slivăț și Lidia Mihăilescu, a fost urmată de prezentarea „Luptei maselor populare în frunte cu P.C.R. pentru instaurarea unui guvern democrat” făcută de tov. Matei Valeria.

Importanța internă și internațională a insurecției naționale a fost subliniată de Maria Soveja și Radu Ionescu.

Sesiunea s-a încheiat cu aprecierea unanimă că ea a reprezentat o manifestare a sărbătoririi marelui eveniment de către păstrătorii tezaurului documentar al țării, și totodată o garanție a afirmării Arhivelor Statului în domeniul cercetării științifice.

MIOARA TUDORICA

NOI FONDURI LA SALA DE STUDIU A DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI

Arhivele Statului, continuând preocupările pentru valorificarea bogatului tezaur aflat în păstrarea sa, a pus la dispoziția cercetătorilor în ultima perioadă de timp un însemnat număr de noi izvoare istorice. 13 volume de inventare noi prezente la sala de studiu sînt mărturii clocovite. Documentele reflectă în totalitatea lor aspecte ale dezvoltării țării noastre pe o perioadă de aproape 500 de ani, începînd din secolul al XV-lea și mergînd pînă la începutul secolului al XX-lea. Cele mai multe au fost create pe teritoriul patriei noastre iar altele provin din arhive străine, îndeosebi din cele austriece. Documentele au fost arhivate în fonduri sau colecții deja existente sau în colecții noi constituite.

În rîndurile de față ne-am propus ca printr-o succintă prezentare să atragem atenția asupra lor unui cerc cit mai larg de cercetători.

Șase volume de inventare ale colecției „Achiziții” ne informează asupra documentelor intrate la Arhivele Statului prin donații sau cumpărări de la diferite persoane și care sînt în majoritatea lor originale, un număr mai mic de copii și foarte puține imprimate. Dintre genurile de acte mai frecvente putem enumera: hrisoave și urice, hotărîri domnești și judecătorești, zapise de vînzări și cumpărări, cărți de hotărnicii, contracte de arendări, închirieri, etc.

Documentul cel mai vechi pus recent în circuitul științific este un hrisov original din 1501 iunie 21 de la Radu cel Mare, voievodul Țării Românești scris în slavonește pe pergament prin care întărește stăpînire asupra unor pămînturi ¹.

Două hrisoave originale provin din cancelaria lui Radu Paisie vv și sînt scrise tot în slavonă. Primul ² probabil din anii 1535—1539 prin care dă lui Radu Stolnicul și fiilor săi un sălaș de țigani iar cel de al doilea ³ din anul 1544 octombrie 6 întărește boierului Stan Popa și fiilor săi ocine în Cucuteni și Crăcești. Alte documente provin de la Mihnea voievod, Grigore Ghica voievod și Duca voievod. Ele întăresc logofătului Șerban Cantacuzino părți din satul Piersica sau Micrlari din județul Ialomița împreună cu rumânii și sînt însoțite de o hartă a moșiei Piersica lucrată de inginerul Frantz Klinger. Aceste acte sînt întărite cu sigiliu timbrat. Interesant prin vechimea și proveniența lui este și hrisovul original dat de Matei Basarab în Tîrgoviște la 25 aprilie 1641 ⁴ prin care întărește logofătului Dobre și fiilor lui din Budești vii și ocine în satul Urechești iar lui Stoica fiul Ursei din Zăloage alte ocine tot acolo.

Colecția cuprinde o cantitate însemnată de cca 5—6000 documente depuse la Secțiunile civilă și comercială ale Tribunalului Ilfov de diferite părți aflate în litigiu în scopul susținerii cauzei și preluate apoi de Arhivele Statului. Acestea sînt acte de proprietate și stare civilă dintre anii 1665—1910 scrise în limbile română, greacă, turcă și germană.

Documentele privind istoria Moldovei reflectă aspecte asemănătoare celor arătate mai sus pentru Țara Românească. Menționăm numai că unele originale sînt emise din cancelariile voievozilor: Petru Rareș (1546), Ieremia Moghilă (1606), Vasile Lupu (1646), Gheorghe Ștefan (1656), Gh. Ghica (1659), Eustatie Dabija (1664), validate cu sigiliul domnesc ⁵. Mai multe dintre ele se referă la administrarea schitului Golgota ⁶. Se întîlnesc astfel foi de incasare a biru-

¹ Arh. St. Buc., colecția „Achiziții”, pach. MMDCCCXCII, doc. 1.

² Ibidem, pach. MMCMV, doc. 1.

³ Ibidem, doc. 2.

⁴ Ibidem, pach. MMCMIII, doc. 1.

⁵ Ibidem, pach. MMDCCCLXXXIV—MMDCCCLXXXV.

⁶ Ibidem, pach. MMDCCCLXXXVII, MMDCCCXCVI, MMDCCCXCVII, MMDCCCXCVIII

lui și a taxei pentru cutia satului Golgota, liste cu nume de locuitori și liste de cheltuieli ale schitului Golgota pe anii 1853–1854⁷ precum și pricini ale răzeșilor cu schitul. Pe lângă faptul că în aceste documente apare o gamă largă de funcții de slujitori feudali cu rolul și atribuțiile lor sînt informații bogate care oglindesc activitatea și biografia persoanelor respective.

O serie de documente din colecția „Achiziții” cuprind știri privind dezvoltarea orașelor. Astfel există un istoric al orașului Cîmpulung întocmit de C. D. Aricescu în 1856⁸ precum și inscripții culese din bisericile din Cîmpulung⁹. Istoricul cuprinde numărul caselor pe mahalale, cheltuielile pe anul 1855 și veniturile pe 1856, aspecte ale dezvoltării orașului etc.¹⁰. Desigur că acest material documentar poate completa printr-o minuțioasă studiere și interpretare istoria orașului Cîmpulung.

În cadrul colecției sînt izvoare care conțin referiri asupra activității mănăstirilor Bîrnova, Barnovschi, Neamț, Sf. Ioan din București¹¹ ș.a.

Dezvoltarea relațiilor comerciale la începutul secolului al XIX-lea poate fi urmărită într-o serie de documente scrise în limbile greacă și italiană¹².

Menționăm că în cadrul colecției „Achiziții” mai multe materiale documentare și îndeosebi pachetul MMDCCLXXXII dau posibilitatea cercetătorului să urmărească diferite evenimente din perioada unirii: inițiativa organizării, în anul 1845, a unei societăți a tinerilor români din Paris; strîngerea fondurilor necesare ajutorării studenților săraci; desfășurarea luptei unioniștilor din Moldova și măsurile luate de C. Hurmuzachi, D. Cosadini, P. Mavrocordat și V. Mălinescu în scopul înființării unui fond prin contribuții benevole, pentru corespondența și publicațiile destinate cîștigării simpatiei presei străine; alegerea comitetului format din postelnicul Gh. Iamandi, aga Alecu Romalo, spătarul Ioan Buhnăla și alții în vederea îndeplinirii celor opt puncte din „jurnalul” încheiat între care figurau unirea principatelor și neutralitatea lor, alegerea Divanului ad-hoc în Moldova, abdicarea lui Cuza și instaurarea dinastiei de Hohenzollern¹³.

De un real interes sînt și cele 75 documente originale și copii din perioada anilor 1851–1925 ce constituie colecția „Vasile Vineș”. Ele vorbesc despre desfășurarea și în mod deosebit despre înnăbușirea răscoalei țărănești din anul 1888. V. Vineș primea ordine telegrafice de la ministrul de interne Th. Rosetti, prin care se ordonau măsurile pentru reprimarea răscoalei. Este sugestiv în acest sens ordinul din 18 iunie 1886 care stabilea că pentru prevenirea dezordinii ivite în mai multe comune să se ia imediat măsuri pentru a reprima cu orice preț cel mai mic indiciu de răscoală, să fie arestați capii răsculați, autoritățile militare fiind autorizate la nevoie și fără prezentarea autorizațiilor cerute după somațiunile legale, să facă uz de arme pentru restabilirea ordinii¹⁴. Mișcările sociale îl determină pe V. Vineș să propună într-un raport adresat ministrului de interne o reformă administrativă și comunală¹⁵. Există în colecție scrisori ale șefilor partidului conservator. A. Marghiloman, P. P. Carp, M. G. Cantacuzino adresate lui V. Vineș în legătură cu activitatea partidului, înscrierea sa în clubul conservator, propaganda electorală a partidului în vederea alegerilor etc.

Demnă de menționat este și colecția „Drita” a cărei denumire a fost dată după numele societății de ajutorare a albanezilor din România, înființată în anul 1884. Cele 107 documente oglindesc activitatea ei încă de la înființare, pînă în anul 1914. Organizarea și funcționarea societății „Drita” se desprind din statutul ei¹⁶, precum și din procesele-verbale ale ședințelor și din raportul de seamă prezentate adunărilor generale. Fotodată colecția ne dă prilejul să cunoaștem membrii comitetului de conducere a societății printre care au fost și D. Butculescu și V. A. Urechia.

Inventarul Departamentului Spătăriei cuprinde 782 documente originale, concepte sau copii, din anii 1809–1831 unele scrise în limba greacă. Ordinele marelui spătar către vâtaf pentru aducerea împricinațiilor la judecată, jalbele către marele spătar sau adresate lui Kiselev și înaintate de acesta la Spătărie, spre cercetare, rapoartele ispravnicilor sau ale căpitanilor de

⁷ Ibidem, pach. MMCM I, doc. 91.

⁸ Ibidem, pach. MMCMXX, doc. 33.

⁹ Ibidem, doc. 21.

¹⁰ Ibidem, pach. MMCMXX.

¹¹ Ibidem, pach. MMCMVII doc. 1 și MMCMXVIII.

¹² Ibidem, pach. MMDCXCXV.

¹³ Ibidem, pach. MMDCCLXXXII, doc. 19, 24.

¹⁴ Arh. St. Buc., colecția „V. Vineș”, pach. I, doc. 14.

¹⁵ Ibidem, doc. 55.

¹⁶ Arh. St. Buc., colecția „Drita”, pach. I, doc. I.

marginile privind urmărirea unor fugari peste graniță sau prinderea hoților etc. cuprind date lămuritoare cu privire la activitatea instituției spătariei și respectiv a marelui spătar.

Marele spătar era unul dintre boierii din sfatul domnesc și comandant al armatei de legegii. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea atribuțiile lui se largesc datorită dezvoltării societății și înființării unor noi instituții administrative și judecătorești. În acest sens marele spătar devine comandantul general al armatei la care se adaugă dreptul de judecată. Documentele conțin și unele informații referitoare la dezvoltarea urbanistică a orașului București: pietruirea uliței Mihai Vodă sau Podul de piatră, construirea podului peste Dimbovița la Grozăvești și a morilor de la Vitan.

Colecția de xerografii a Arhivelor Statului, prezentată anterior cititorilor revistei ¹⁷, este formată în cea mai mare parte din documente provenite din arhivele vieneze și franceze, scrise în majoritatea lor în limba germană și franceză. Ele au fost selecționate pe anumite perioade și teme mai importante din istoria patriei noastre, fiind de o valoare deosebită.

Documentele xerografiate din arhivele austriece se referă la evenimentele politice internaționale de la mijlocul secolului al XIX-lea care au influențat istoria Principatelor române. Este vorba de războiul Crimeii, activitatea desfășurată de marile puteri în vederea pregătirii conferinței de la Viena din anul 1855 ¹⁸, dezbaterile în problema orientală, lucrările conferinței de pace de la Paris din anul 1856 și atitudinea marilor puteri față de unirea Principatelor române ¹⁹, plecarea lui Al. I. Cuza în străinătate și activitatea sa după detronare ²⁰.

Un alt grup de documente din perioada primului război mondial ne transmite date cu privire la anii de neutralitate a României 1914–1916 și consecințele ei asupra desfășurării războiului, lupta puterilor beligerante pentru cîștigarea de noi poziții și teritorii, mersul frontului, situația Austro-Ungariei în timpul războiului, în special în cursul anului 1918, criza economică și politică a imperiului în declanșarea căreia un rol important l-au avut acțiunile organizate de clasa muncitoare și altele ²¹.

În pachetele XVII, XVIII și XXXV se găsesc documente referitoare la organizarea complotului de către Ion Cîmpineanu în anul 1840.

Pachetul XX cuprinde rapoarte din anul 1907 ale consulului Austro-Ungariei, Grzybowski către ministrul Austro-Ungariei la București din care reies cauzele răscoalei țărănești din acest an, izbucnirea și desfășurarea ei în Moldova de Nord și în județele Teleorman, Vlașca, Covurlui, acțiunile de solidaritate ale muncitorilor, măsurile luate de guvern pentru înăbușirea în sine a răscoalei, urmările acesteia.

În ceea ce privește istoria Transilvaniei documentele xerografiate vorbesc despre răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, prinderea capilor răscoalei și situația politică internă în perioada următoare ²².

Deosebit de important este memoriul lui Avram Iancu din 4 martie 1850 privind participarea lui la revoluția din 1848 ²³.

În colecția xerografii-Viena remarcăm documentele ce conțin știri privind administrarea Olteniei sub austriece, perioadă în care industria mineritului a cunoscut o înflorire deosebită ²⁴.

Prin rîndurile de mai sus s-a încercat o scurtă trecere în revistă a problematicii ce se desprinde din documentele inventariate și puse prin sala de studiu la dispoziția cercetătorilor. Datele inedite pe care le conțin conferă o mare valoare documentară pentru cunoașterea istoriei patriei noastre.

MIOARA TUDORICA

¹⁷ El. Moisuc, *Noi achiziții de xerografii după documente din arhivele vieneze* în „Revista Arhivelor”, XII(1969), nr. 1, p. 181–193.

¹⁸ Arh. St. Buc., colecția Xerografii – Viena, pach. II.

¹⁹ Ibidem, pach. IV și V.

²⁰ Ibidem, pach. I, doc. 1–13.

²¹ Ibidem, pach. IX – XVIII, XXXIV.

²² Ibidem, pach. XXVIII.

²³ Ibidem pach. XXXI, doc. 1.

²⁴ Ibidem, pach. XXVII.

ACHIZIȚII DE MATERIALE DOCUMENTARE FĂCUTE DE ARHIVELE STATULUI ÎN ANII 1968 — 1969

An după an posibilitățile de documentare la Arhivele Statului se măresc prin adăugarea de noi materiale la cele existente, fie prin cumpărare de la deținători particulari, fie prin donațiile primite de la persoane cu înalt simț patriotic și înțelegere față de rolul Arhivelor Statului în cadrul instituțiilor de cultură.

Cercetătorul va întâlni printre materialele intrate la Arhivele Statului în anii 1968—1969, prin donație și cumpărare, hrisoave domnești scrise pe pergament sau hîrtie, cărți și porunci, emise de cancelariile domnilor Moldovei și Țării Românești, ale principilor Transilvaniei ori ale sultanilor Imperiului otoman, zapise de vânzare, schimb și danie, diate, hotarnice, hotărîri judecătorești etc. privind sate, moșii și țiguri, documente provenite din arhive familiale sau bresle de meseriași, firmame, manuscrise literare sau științifice, scrisori de la personalități de mult consacrate care au activat pe tărîm cultural, precum și fotografii, afișe, programe de spectacole, hărți etc.

Vom începe cu două documente originale scrise pe pergament din secolul al XVII-lea, păstrate cu grijă pînă nu de mult de către profesorul Arsu Constantin din comuna Dragoslavele, județul Argeș, care au intrat acum în posesia Filialei Argeș.

Primul document datează din anul 1616 și este dat la Țirgoviște de voievodul Radu Mihnea, iar al doilea din 1642 dat tot la Țirgoviște de către Matei Basarab. Ambele sînt scrise în limba slavă și privesc *slobozirea din vecinie* a unor locuitori din satele Cerbureni și Dragoslavele (județul Argeș).

Documentul de la Matei Basarab este deosebit de interesant prin mențiunile despre *legătura lui Mihai Viteazul* și originea transilvăneană a locuitorilor din Dragoslavele (jud. Argeș).

Alte două documente atestă scutirea de dări, impozite precum și daniile primite de unii locuitori din Făgăraș, pentru serviciile aduse principelui Gabriel Bethlen (documentul dat la Făgăraș la 7 noiembrie 1612) și principesei Anna Bornemisza (documentul dat la Alba Iulia în 22 mai 1664) ¹.

Funcția de prim jude al scaunului Mureș, la data de 21 septembrie 1775, era deținută de Halmágyi Ștefan, fapt oglindit în documentul scris de asemenea pe pergament, emis de cancelaria împărătesei Maria Tereza ².

Un grup de patru documente (trei originale și o traducere) din anii 1662—1803 provin de la următorii domni ai Moldovei: Eustatie Dabija, Antioh Constantin Cantemir, Mihai Racoviță și Alexandru Moruzi. Trei din acestea privesc daniile de pămînt din cuprinsul Țirgului Vaslui, precum și daniile de vaduri de moară din rîul Vaslui. Al patrulea document și anume cel din anul 1803 ³ confirmă preocupările pentru un început de industrie în Țirgul Vaslui. Astfel domnitorul Alexandru Moruzi scutește de orice dări pe cei 20 *liudi postăvari* aduși de peste hotare de către hatmanul Costache Ghica pentru a-și face *fabrică de postav*. Din document reiese că anterior au fost aduși încă 20 liudi, în același scop ⁴.

¹ Arh. St. Brașov, oferta nr. 143/1969

² Arh. St. Sf. Gheorghe, oferta nr. 188/1969.

³ Gh. Ghibănescu, *Surele și Izvoade*, vol. XV, p. 209—211.

⁴ Arh. St. Buc., oferta nr. 1646/1968.

Colecția de documente a Filialei Iași s-a îmbogățit cu documentele achiziționate în ultimii doi ani, din care menționăm cele 10 documente originale de la Vasile Lupu, Constantin Cantemir, Constantin Nicolae Mavrocordat, Ioan Nicolae Mavrocordat, Constantin Mihail Cehan Racoviță, Alexandru Ghica, Constantin Moruzi, Ioan Alexandru Callimachi și Constantin Alexandru Ipsilanti, datînd din anii 1641—1801, prin care se întăresc părți de ocină și moșie unor locuitori din satele Scurți, Sișcani etc. din ținutul Fălciu, precum și stringerea slujbei pogonăritului de tutun și a slujbei vămii ⁶.

Dependența Principatelor Române față de Poartă, a făcut ca bunurile acestora să apuce drumul spre capitala Imperiului Otoman. Acest lucru nu este o noutate pentru nimeni, însă cele patru firmene (2 originale, 2 copii), achiziționate nu de mult de Filiala Dolj, vin să confirme încă o dată cele știute. Prin aceste firmene, date la Constantinopol în anii 1780—1819, sultanii Abdul Hamid al II-lea și Mahmud al II-lea poruncesc autorităților (mari viziri, beilerbei, cadii, giziyedari, zabiți, voievozi) din „Moldova și pînă la Istambul” să nu facă greutăți gelepilor și saigiilor, care transportau oi pentru aprovizionarea populației din Istambul, în sensul de a nu-i ataca pe drum sau a le pretinde diverse dări (călcarea ogorului, taxă pentru lînă, vamă, iernat, ierbărit etc.).

O serie de documente atestă numeroase tranzacții care au avut loc între locuitorii satelor și tirgurilor din Țara Românească și Moldova, precum și procese interminabile pentru pămînt care reprezenta însăși existența lor.

Astfel, un număr de 48 documente din secolele XVIII—XIX ⁶, privesc locuitorii satelor Pasărea, Cîndești, Țîntăreni din județul Mehedinți, Corbăile, Dănești, Bădiceni, Bălteni, Drăgotești și Vlăduleni din județul Gorj. Unele se referă la stabilirea hotarelor părților de moșii, fie ale slugerului Barbu Gănescu, fie ale moșnenilor din aceste sate, iar un număr destul de mare sînt dovada nesfîrșitelor pricini de la instanțele judiciare locale, Divanul civil al Craiovei sau de la Divanul Domnesc. Semnificativ din acest punct de vedere este anaforaua din 10 iunie 1835 a Judecătoriei de înția cercetare a județului Gorj, cu privire la pricina dintre moșneni, pentru încălcarea moșiei Bălteni în care se arată că „nu se va precurma pricina în veci tot scîldu-se cînd unii cînd alții cu pricini” ⁷.

În cadrul acestui grup de documente, se află o scrisoare destul de modestă la prima vedere, dar cu un conținut plin de semnificație. La 1 aprilie 1825 Șerban, arhon condiccar scria : „în vremea apostasiei călcîndu-mă pandurii și arnăuții, după ce m-au jăfuit pînă la cămeșă, apoi și toate hîrțile mi le-au rupt, lepădîndu-le rupte”. ⁸

45 documente din secolul al XIX-lea care ilustrează de asemenea neînțelegerile dintre locuitorii satelor, izvorite din încălcarea dreptului de stăpînire asupra pămîntului, scot la lumină faptul că, moșnenii simești, gibești și bădiceni din Alimănești, timp de aproape o jumătate de secol s-au judecat cu moșnenii popești din Băleici pentru stăpînirea hotarului Măicănești. Transmise din tată în fiu aceste documente au fost donate de cetățeni din județul Vâlcea, filialei noastre din acest județ.

Relațiile din cadrul satelor de răzeși, din prima parte a secolului al XIX-lea se reflectă în unele documente privitoare la moșia Stietăști din ținutul Tutova, precum și încercările marilor proprietari de acaparare a micilor proprietăți răzeșești. Astfel, stolnicul Ion Angheluță, proprietarul moșiei, cumpără părți de moșie de la răzeșii din Stietăști și unul dintre aceștia se obligă să intervină pe lîngă alți răzeși ca să vîndă și ei părțile lor tot numitului stolnic. Alte documente reflectă pricinile dintre același Ion Angheluță și răzeșii din Căuești, precum și încercarea acestora de a răscumpăra pămîntul cumpărat de stolnic de la înaintașii lor.

Viu și grăitor ne vorbesc cîteva documente despre obștea locuitorilor din Brlad din prima jumătate a secolului al XIX-lea și împărțirea moșiilor cumpărate de la Profirița Miclescu și Smaranda Donici, între membrii obștei, precum și despre cumpărarea unor părți de moșie din cuprinsul tirgului de către un oarecare Sava Boiangiu și pricinile urmașului acestuia Panait Boiangiu cu diverse persoane care își amanetaseră pămîntul familiei respective.

Informații referitoare la răzeșii stietăști și căuești și la obștea din Brlad, se află în cuprinsul a 33 documente din anii 1817—1863 ⁹.

Știri despre satele și moșiile moldovene din cuprinsul fostelor ținuturi Roman, Hîrlău, Cîrligătura și Tutova conțin documentele din anii 1701—1793, intrate în depozitele Filialei Iași în cursul anului 1969.

⁶ Arh. St. Iași, oferta nr. 582/1969.

⁶ Arh. St. Buc., ofertele nr. 565, 968/1968.

⁷ Ibidem, oferta nr. 968/1968.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

Un izvor prețios pentru studierea relațiilor feudale din cuprinsul așezărilor românești din Maramureș și Hunedoara îl reprezintă arhivele familiale.

Vrednice de menționat din acest punct de vedere sînt cele 100 documente din anii 1368 — 1824, privitoare la familiile maramureșene.

Unele dintre acestea deși sînt foarte vechi s-au păstrat pînă în zilele noastre în stare destul de bună. Cel mai vechi document, datînd din anul 1368, este un mandat emis în cancelaria regelui Ungariei Ludovic I prin care întărește lui Drăguș proprietățile din Slatina, Sugatag etc. Alte două documente scrise cu un secol mai tîrziu și anume în anii 1468 și 1470, provin de la regele Matei Corvin și reflectă procesele pentru pămînt dintre unii locuitori din Giulești, Sugatag și Oncești printre care Ioan Micle, Petru Lewke zis Bogdan din Vad ș.a. Toate trei sînt originale scrise în limba latină.

Majoritatea acestor documente privesc familia Rednic de origine din Giulești, titlurile de noblete primite, drepturile și obligațiile lor, procesele pentru împărțirea averii, delimitarea hotarelor, precum și procese iobăgești. Totodată ele furnizează o bogăție de date despre satele și populația din jurul Giuleștilui, despre vechile familii maramureșene ¹⁰.

Prețioase sînt și documentele din arhiva unor familii românești care au trăit în cuprinsul fostului comitat Hunedoara, mai ales că documentația despre viața acestui comitat este destul de restrînsă.

Trebuie considerat un lucru foarte îmbucurător faptul că la Arhivele Statului a fost depus un număr de 35 documente din anii 1665—1846 provenite de la familiile Bal, Iosif, Blaga și Vlad, care probabil au fost înrudite între ele, familii nobile românești din părțile Hațegului și anume din localitatea Sălașul de Sus.

Aceste documente cuprind informații despre mica nobilime română din împrejurimile Hațegului, grînicierii din acele părți, situația materială și judecățile satești, date toponimice și onomastice românești. Astfel, într-un document din 1844 există explicații asupra provenienței numelui de familie Blaga ¹¹.

De origine din comitatul Satu Mare, familia Irinyi a fost proprietară de moșii în cuprinsul comitatelor Satu Mare, Sălaj și Szabolcs. Privitor la această familie și la alte familii înrudite cu ea, precum și la moșiile lor din Irina, Dindești, Andrid, Atea, Cămin și Portelec, s-au achiziționat 317 documente din secolele XV-XIX, dintre care 290 originale și 27 copii (4 sînt copii după documente din secolele XIII-XV efectuate în secolul al XVIII) al căror conținut reflectă raporturile dintre stăpînii feudali precum și dintre aceștia și iobagii de pe moșiile lor. Din unele documente rezultă cum iobagii erau zălogiți de stăpînii lor și faptul că acești bieți trudituri ai pămînturilor nobililor și-au manifestat dorința de a scăpa de jugul iobăgiei încercînd să fugă. Altele se referă la arendarea moșiilor și strîngerea dărilor ¹².

La Filiala Piatra Neamț — depozitul Roman, există peste 3500 scrisori privitoare la familia Sturdza care a jucat un rol însemnat în viața culturală și politică a Moldovei de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea.

Lăudabila donație a cetățeanului Ioan V. Pascu, pensionar din Roman, a făcut ca la acest apreciazabil număr să se mai adauge încă 245 scrisori din anii 1820—1848. Acestea au aparținut vornicului Al. Sturdza și soției sale Catina Sturdza și constituie o mărturie a felului în care au exploatat și administrat moșia Miclăușeni.

La fel de interesante sînt cele 50 documente din secolele XVIII-XIX, ce provin din arhiva familiei Plagino ¹³ și se ocupă de doi dintre membrii ei și anume postelnicul Constantin Plagino și Alexandru Plagino.

Înrudirea cu familia domnitoare Moruzi este atestată de nota ambasadorului Franței la Constantinopol, marchizul Rivière, dată în 1819 în care recomandă agenților francezi să acorde sprijin postelnicului Constantin Plagino, dragoman al amiralității imperiale, în misiunile sale. Făcea această recomandare în numele legăturilor de prietenie ce le întreținea cu prințul Nicolae Moruzi, cumnatul lui C. Plagino.

Cîteva documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se ocupă de Alexandru Plagino, care a fost în 1877 comisar general pe lîngă Comandamentul trupelor ruse, iar mai tîrziu, în 1885, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar în Italia. Decorațiile ce i s-au acordat de către regele Carol I și țarul Rusiei (Steaua României și Ordinul Sfîntul Stanislav) demonstrează că s-a distins în timpul evenimentelor din 1877—1878.

¹⁰ Arh. St. Maramureș, oferta nr. 889/1969.

¹¹ Arh. St. Cluj, oferta nr. 218/1968.

¹² Ibidem, oferta nr. 957/1967.

¹³ Arh. St. Buc., oferta nr. 1857/1969. Familie de boieri moldoveni de origine greacă înrudită cu alte familii boeresti și familia domnitoare Moruzi (Octav George Leca, *Familiiile boeresti române*, p. 379).

Ca toate familiile boerești și familia Plagino a fost proprietară de moșii. Una dintre acestea a fost moșia Broscăuți din ținutul Hirlău ¹⁴. Două documente din secolul al XVIII-lea dovedesc că anterior moșia Broscăuți a fost proprietatea familiei Balș, iar altele, pricinile care au existat între Constantin Plagino și Scarlat Donici pentru hotarul dintre această moșie și moșia Dumeni.

Documentele provenite de la familia Plagino sînt scrise în limba română cu caractere chirilice, franceză, greacă, iar un număr de 20 în limba turcă. Printre documentele turcești sînt cîteva berate de la sultanul Abdul Medgid în legătură cu decorarea maiorului Villara și a lui Alexandru Plagino. Dintre cele scrise în limba greacă mai deosebite sînt trei scrise pe pergament din secolele XVIII-XIX care privesc instituții religioase și de cultură din insulele Milos și Santorin.

Deosebit de important este ca fondurile și colecțiile păstrate la Arhivele Statului să fie cît mai complete. De aceea există o continuă preocupare pentru întregirea lor. La Filiala Timiș, aproape în fiecare an s-au adăugat noi documente la fondul „Vucovics Sava”.

Cele 43 documente achiziționate în anul 1968 reprezintă corespondența purtată între anii 1849—1872 de către Vucovics Sava, fost comisar revoluționar și ministrul justiției în guvernul lui Kossuth, cu membrii familiei sale. Această corespondență pe lingă chestiuni pur familiale și personale, conține mențiuni de ordin politic — social ca: situația pașoptiștilor din Banat după eșuarea revoluției, activitatea politică a lui Vucovics Sava după întoarcere așa de la Londra și holera ce a bîntuit în Banat în 1866 ¹⁵.

Un alt gen de materiale intrate la Arhivele Statului provin de la breslele de meseriași din Transilvania.

Astfel, statutul breslei tecarilor din Brașov, dat în 1691 de Magistratul orașului Sibiu, vine să completeze colecția documentelor breslei cuțitarilor și tecarilor aflată la Filiala Brașov. În cuprinsul lui se arată, că vechiul statut al breslei, datînd din anul 1677, a fost ars în timpul incendiului care a avut loc la Brașov în 1689 ¹⁶.

Un număr de 11 documente (diplomă, statut, cereri, ordine etc.) din anii 1821—1826 aparținînd breslei unite din Pîncota reflectă activitatea breslelor și intervențiile făcute la autorități pentru dobîndirea și menținerea privilegiilor comerciale la desfacerea mărfurilor în tirgurile săptămînale și de țară ¹⁷.

Pe lingă bogatele informații de ordin social-economic și politic, pe care le conțin documentele de care am vorbit, unele prezintă interes artistic prin ornamentațiile caracteristice epocilor și cancelariilor care le-au emis și un real aport pentru studiul evoluției sigiliilor folosite în cancelariile domnilor din Țara Românească și Moldova, ale principilor Transilvaniei precum și de către tirguri și sate.

Cu totul diferite de materialele arhivistice prezentate pînă aici sînt dosarele din arhiva „Ligii drepturilor și datorii femeii”, prima societate sufragistă din România, înființată în anul 1911 de către Eugenie de Reuss—Ianculescu, președintă activă și dr. Mina Minovici, președintă de onoare.

Cele 65 dosare achiziționate de Filiala Ilfov ¹⁸ reflectă constituirea, activitatea și relațiile internaționale ale ligii respective și în totalitate constituie un izvor de documentare asupra luptei desfășurate pentru emanciparea femeii în prima jumătate a secolului al XX-lea.

43 documente din arhiva Protopopiatului greco-catolic din Roșia Montană privesc parohia Bucium Sasa din perioada (1906—1910) care a fost administrată de Ion Agribiceanu în calitate de preot. Pe lingă faptul că ne arată preocupările lui Agribiceanu legate de administrarea parohiei sale, mediul în care a trăit și și-a început activitatea, documentele de mai sus conțin probleme privind biserica și școala românească din Transilvania de la începutul secolului al XX-lea ¹⁹.

Condicii, diplome, hărți, fotografii, afișe și programe au completat de asemenea colecțiile existente. Semnalează dintre acestea codica de la mijlocul secolului trecut aparținînd părinților lui Th. T. Burada ²⁰; diplome din 1884 prin care Francisc Iosif conferă lui Teodor Ciunt,

¹⁴ În timpul lui C. Plagino moșia Broscăuți era renumită pentru grădina sa de peste 71 ha. plantată cu arbori rari, flori și plante exotice. Lahovary George Ioan, (*Marele Dicționar Geografic al României*, București, 1898, p. 652).

¹⁶ Arh. St. Timiș, ofertele nr. 105, 328/1968.

¹⁷ Arh. St. Brașov, oferta nr. 180/1969.

¹⁸ Arh. St. Arad, oferta nr. 63/1968.

¹⁹ Arh. St. Ilfov, oferta, nr. 224/1969.

²⁰ Arh. St. Cluj, oferta nr. 669/1968.

²⁰ Arh. St. Iași, donație.

născut în Suceava, rangul de cavaler, a cărei valoare constă, mai ales, în frumusețea și bunul gust al ornamentelor. Cu multă artă este executată și cutia din lemn îmbrăcată în piele și catifea, cu monogramă și ornamente de metal și imitație de pietre prețioase, în care se păstrează diploma ²¹.

Dintre hărți merită atenție deosebită harta județului Iași întocmită de V. Receanu și Ion Creangă, prelucrată și litografiată de Al. Roșculescu la Iași în 1880 ²².

Fotografiile reprezintă imobile din orașul Iași care au fost demolate, iar altele aspecte din trecutul Brăilei.

Diferite afișe și programe oglindesc viața culturală și artistică din Iași anilor 1860—1917, conferințele, concertele, spectacolele de teatru și operă date de artiști români și străini ²³.

Informații bogate despre viața culturală a Craiovei din perioada imediat următoare primului război mondial și în deosebi despre mișcarea teatrală, se află în cele 510 scrisori, bilete, cărți poștale ilustrate, programe, care au aparținut dramaturgului și scriitorului Alex. Kirilescu ²⁴. În scrisorile adresate logodnicii sale Lily Pop, devenită apoi soție, vorbește de activitatea sa teatrală și gazetărească și despre o serie de artiști de prestigiu (Marioara Ventura, Toni Bulandra, Elvira Popescu, Constantin I. Tănase, Gh. Stărin).

Alte aspecte ale vieții culturale se găsesc din abundență în materialele documentare ale redacției revistei literare „Ramuri” din Craiova, înființată la 1 decembrie 1905 de către Constantin Șaban Făgețel.

Revista a avut ca redactori principali pe: Nicolae Iorga, care în două rânduri a condus și direcția revistei, Liviu Rebreanu, Bogdan Duică, Em. Girleanu, Elena Farago, D. Tomescu (critic literar al revistei) ș. a.

În tot acest timp C. Șaban Făgețel pe lângă funcția de prim redactor, a fost director, în afară de perioada când direcția a avut-o N. Iorga.

În prezent, Arhivele Statului posedă un număr de 1171 scrisori ²⁵, din anii 1905—1947, primite de Șaban Făgețel în timpul activității sale de la remarcabile figuri din domeniul culturii din prima parte a secolului al XX-lea și anume: I. Agirbiceanu, D. Anghel, T. Arghezi, Gh. Bogdan Duică, Ilarie Chendi, Elena Farago, Em. Girleanu, N. Iorga, I. Minulescu, Cezar Petrescu, L. Rebreanu, Gh. Topirceanu, N. Tonitza, Tudor Mușatescu, Victor Eftimiu, Tudor Vianu etc. Unele scrisori sînt legate strict de tehnica editorială, altele privesc relațiile amicale pentru că Făgețel nu a fost numai un redactor bun ci și un prieten bun al colaboratorilor de la „Ramuri”, pe care i-a ajutat la nevoie.

Șaban Făgețel spirit viu și neobosit a reușit să asigure „Ramurilor” colaboratori de elită: academicieni, profesori universitari, scriitori, poeți, critici literari și de artă, ziariști etc., care la rîndul lor au făcut revista să aibă un conținut de prima mîină, fapt care a impus-o cititorilor săi, devenind una din cele mai apreciate reviste literare din țara noastră.

Foarte multe scrisori conțin aprecieri elogioase asupra revistei și talentului de redactor și editor al lui Făgețel.

Liviu Rebreanu îi scria lui Făgețel la 11 septembrie 1912: „Să trăiești! Sînt admirabile, se vede că ai tipografie, un gust ales și fin. Revista ta, ca execuție tehnică se poate lua la întrecere cu orice revistă străină similară. Îmi pare nespuse de bine că ai izbutit să faci ce ai făcut și-ți dorește succesul pe care-l merită munca, priceperea și talentul tău” ²⁶.

Gh. Topirceanu, în scrisoarea din 12 decembrie 1929 își arată părerea de rău că nu s-a statornicit la Craiova pentru a colabora mai intens: „Îți admir energia și priceperea. Dacă mă stabileam și eu în Craiova mai de mult, aș fi colaborat intens la operă pe care ai înfăptuit-o și m-ai fi cunoscut mai de aproape” ²⁷.

Și cărțile ieșite din tipografia „Ramuri” erau de o execuție ireproșabilă.

De la „Ecole Roumaine en France” N. Iorga scrie foarte mulțumit de felul în care i-a fost tipărită „Arta populară”: „Îți mulțumesc din toată inima pentru superbă executare a Artei populare. Nu e nimeni și dintre străini, deprinși cu lucrări de artă — care, văzînd-o să n-o admire găsînd-o cu totul la nivelul celor mai bune lucrări ce se execută în apus. Ai ridicat prin ea prestigiul țării” ²⁸.

²¹ Arh. St. Buc., oferta nr. 509/1968.

²² Arh. St. Iași, — donație.

²³ Ibidem.

²⁴ Arh. St. Craiova, oferta nr. 184/1968.

²⁵ Arh. St. Buc., oferta nr. 1463/1969.

²⁶ L. Rebreanu, scrisoarea nr. 7 din 11 septembrie 1912.

²⁷ G. Topirceanu, scrisoarea nr. 2 din 12 decembrie 1929.

²⁸ N. Iorga, scrisoarea nr. 20 din 9 ianuarie 1924

De la Argezi, Făgețel a primit în anii 1921 — 1947 un număr de 27 scrisori, deosebit de interesante, care relevă activitatea de publicist și scriitor, dragostea pentru munca de tipografie și unele probleme familiale și personale. Una din ele ne transmite sfiala și rezerva resimțită când a scris primul articol la „Ramuri”. Iată cuvintele sale: „Nimic nu mi s-a părut niciodată mai penibil ca primul articol. Iartă deci mediocritatea celui dintîi manuscris, făcut cu sfială inexplicabilă și cu ocoluri forțate. Trebuie să mă obicinuiesc”²⁹.

Victor Eftimiu în scrisorile adresate lui Făgețel vorbește despre viața sa de la Paris și Chatillon în jurul anului 1910 și despre mediul din care s-a inspirat când a scris unele versuri trimise la „Ramuri”.

Mare istoric și scriitor, Iorga a fost și mare publicist și după cum am mai arătat, timp de mai mulți ani a fost director al revistei „Ramuri”. Acceptînd funcția de conducător al „Ramurilor” el precizează că direcția activității sale literare este tot atît de neclintită ca și a vieții sale, literatura fiind pentru el o formă prin care omul poate deveni mai curat, mai bun. Precizează de asemenea că reia în coloanele revistei curenții din „Semănătorul”. „Neamul Românesc Literar” și „Drum Drept”³⁰.

Așa cum arată Ecaterina Iorga într-o scrisoare a sa, Nicolae Iorga nu a înțeles să figureze numai cu numele de director ci să lucreze efectiv și de aceea a dispus ca toate manuscrisele să-i fie trimise, precum și fiecare număr al revistei, pentru a-l revedea și a da „bun de tipar”.

Cînd această dispoziție nu se respecta revine asupra ei și pe un ton foarte categoric scrie lui Făgețel: „Cer să mi se trimită direct manuscrisele și să nu se lucreze în zadar lucrări neadmisibile, numai pentru motive de prietenie”³¹.

În calitatea lui de critic literar face aprecieri asupra literaturii și a scriitorilor din preajma anului 1910. După părerea sa mulți scriitori își puneau talentul în slujba ambiției și ciștigului în loc să urmărească scopuri mai înalte, iar scrisul, în general, era trivializat de politicianism³².

Din scrisorile Ecaterinei Iorga rezultă că ea a fost de un real sprijin soțului, deoarece a luat asupra sa treburile bănești și corespondența nesemnificativă a acestuia, dîndu-i răgaz marelui om să se ocupe de operele lui.

Minulescu vorbește de pelerinajele lui prin țară, la Cluj, Timișoara, Arad, Brașov, unde participă la șezători literare.

Primele scrisori ale lui Liviu Rebreanu către Făgețel datează din perioada în care acesta era director al Teatrului Național din Craiova. După statornicirea lui la București continuă să colaboreze la „Ramuri” și să poarte corespondență cu Făgețel. Multe din scrisori conțin cereri insistente de bani, fie ca avans la colaborări fie ca împrumut deoarece teatrul nu dispunea de bani.

Pe lângă cele 1171 scrisori adresate lui Șaban Făgețel în calitate de director al revistei „Ramuri” s-a mai achiziționat un număr de 560 manuscrise (proză și versuri) provenind de la 201 scriitori, printre care și cei despre ale căror scrisori am vorbit mai sus³³.

Manuscrise ale marelui poet G. Coșbuc precum și scrisori ale acestuia către Virgil Șotropa și ale lui I. Slavici către Matei Voileanu, redactorul „Telegrafului Român” intrate la Arhivele Statului în anii 1968 și 1969, au îmbogățit colecțiile privitoare la acești oameni de seamă³⁴.

Bibliotecile documentare ale Arhivelor Statutului își măresc de asemenea volumul atît cu publicații noi cu profil istoric — documentar, cit și cu exemplare rare. Menționez din acest punct de vedere una din primele tipărituri ale lui Coresi și anume: Tetraevangelul tipărit la Brașov între anii 1556—1558.

Această veche carte românească este un exemplar rar și în bibliotecile Arhivelor Statului nu mai există altul.

Filiala Arhivelor Statutului Hunedoara se află astăzi în posesia acestei cărți valoroase, atît datorită preocupărilor pentru completarea colecțiilor sale cit și cetățeanului Lăzărescu Ioan, fost ziarist, domiciliat în comuna Orăștioara de Sus, județul Hunedoara care ne-a sesizat existența ei.

Dacă exemplul său ar fi urmat, Arhivele Statului ar deveni poate posesoarele multor documente sau cărți ce se află la diverse persoane, care nu pot să le asigure condițiile de păstrare moderne, pe care le au Arhivele Statului și cu timpul vor pieri, în mod sigur, limitînd posibilitățile de documentare a generațiilor viitoare.

V. Micleuța

²⁹ T. Argezi, scrisoarea nr. 3 din 25 aprilie 1929.

³⁰ N. Iorga, scrisoarea nr. 10 din 25 noiembrie 1921

³¹ Ibidem, scrisoarea nr. 19 din 17 octombrie 1923.

³² Ibidem, scrisoarea nr. 3 din 27 septembrie 1910

³³ Arh. St. Craiova, oferta nr. 534/1968.

³⁴ Arh. St. Cluj, ofertele nr. 709/1968 și nr. 115/1969.

O CĂLĂTORIE DE STUDII LA PARIS

În primul trimestru al anului 1969, autorii acestei comunicări, au participat la stagiul tehnic internațional ce se organizează în fiecare an pe lângă Arhivele Naționale franceze. Cursul funcționează începând din anul 1951. Interesul pe care îl prezintă pentru arhivistica internațională a făcut ca numărul țărilor participante să crească de la an la an. Sint țări ca : Belgia, Republica Federală a Germaniei, Canada, Italia, Polonia, Ungaria, care au trimis arhiviști aproape în fiecare an. Ceea ce este mai interesant este faptul că aici participă și arhiviști care funcționează la bibliotecile naționale, la muzee, la arhivele unor ministere (mai ales externe). În fiecare an un număr de câteva zeci de arhiviști, din diferite țări, au absolvit cursurile respective. În acest an au participat 45 de arhiviști din 20 de țări reprezentând 4 continente.

Cei mai mulți au fost din Franța — 19. Apoi din R. F. G. 4; cîte doi din U. R. S. S., România, Cehoslovacia, Liban, Canada, Turcia și cîte unul din Republica Sud-Africană, Belgia, Bulgaria, Finlanda, Guineea, Israel, Italia, Japonia, Mexic, Monaco, Polonia, Venezuela.

Au fost prezentate în total 85 de expuneri pe următoarele teme :

- Doctrină, tehnică și metode de lucru.
- Istoria arhivelor.
- Conținutul istoric al arhivelor.
- Organizarea arhivelor în Franța.
- Organizarea arhivelor în străinătate (S. U. A., Anglia, Italia, Belgia).
- Organizarea administrativă a Franței.

Expunerile au fost făcute de inspectorii generali și cadre cu munci de răspundere din Arhivele Naționale franceze, directorul școlii de arhivistică, profesori de la Sorbona, înalți funcționari din diverse administrații centrale, șefi de serviciu din Direcția arhivelor Franței sau din departamente. În afară de aceste expuneri, au fost vizitate instituții științifice sau culturale din Paris precum și din 4 departamente. Am vizitat de asemenea diferite servicii și secții ale Arhivelor Naționale.

În expunerile făcute se generalizează și se împărtășește experiența bună în domeniul arhivisticii în diferite țări și mai ales în Franța, Italia, U. R. S. S., Țările de Jos etc.

Un rol mare în pregătirea expunerilor îl au publicațiile trimise Consiliului Internațional al Arhivelor, Bibliotecii Arhivelor Naționale ale Franței, precum și vizitele pe care conferențiarilor le fac în diferite țări. Țara noastră a fost evidențiată în cîteva din aceste expuneri pentru crearea și activitatea secției de paleografie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea; crearea fondului arhivistic de stat, principiu din care decurg o serie de măsuri în favoarea arhivelor; pentru acțiunea pe linia publicării instrumentelor de lucru, pentru preocuparea față de arhivele economice etc.

Din audierea expunerilor, din vizitele făcute în diverse locuri, din discuțiile purtate cu arhiviștii din diverse țări, s-au desprins o serie de concluzii deosebit de interesante, de utile dintre care reliefăm următoarele :

1) Activitatea de bază, aceea care predomină încă în momentul de față în aproape toate țările, este inventarierea arhivelor și darea lor la sâlile de studiu. Trebuie însă mers mai departe spunea autorul unei expuneri, la publicarea instrumentelor de lucru. Dacă inventarul dactilografiat sau sub formă de fișe poate fi găsit numai în sala de studiu, un inventar publicat și difuzat se poate găsi la orice instituție științifică, poate fi cumpărat de cei interesați, poate fi trimis în străinătate. Prin publicarea instrumentelor de lucru crește autoritatea și contribuția arhivelor la cercetare, sînt popularizate arhivele nu numai între cei patru pereți ai sălii de studiu și nu de puține ori aduce și bani. Pentru astfel de activități au fost evidențiate mai ales S. U. A., Italia,

Franța, Spania, Anglia, iar pe masă în fața noastră erau multe din astfel de publicații. Ne-am bucurat foarte mult cînd între ele s-a putut vedea și „Îndrumătorul în Arhivele Statului Iași” și reprezentanții din 20 de țări au putut vedea o publicație românească.

Activitatea de publicare a instrumentelor de lucru mai are și un alt rol și anume acela că publicînd inventarele fondurilor, a instrumentelor pe depozite și în sfîrșit a celor centralizate pe plan național, va face posibilă elaborarea și publicarea unor instrumente pe plan internațional. Pe această linie s-a amintit că între cele două războaie mondiale, în unele țări s-au publicat inventare generale, că în 1955 s-a publicat un ghid internațional, dar acum sînt complet depășite.

Recent, ne spunea Dl. H. Bautier, UNESCO a cerut Consiliului internațional al arhivelor părerea și contribuția în legătură cu elaborarea unor lucrări de arhivistică. Este vorba de un ghid asupra arhivelor ce privesc istoria țărilor Americii Latine și un altul istoria țărilor din Africa.

Chiar în perioada cînd ne aflăm noi în Franța, a apărut primul din seria volumelor ce se ocupă cu sursele istoriei economiei evului mediu „Les sources de l'histoire économique au Moyen — Age”.

2) Una din problemele ce preocupă arhivele și nu numai arhivele, este raportul dintre arhive și administrații. Cînd se vorbește despre aceasta se au în vedere cîteva lucruri esențiale: mai întîi, conservarea a ceea ce este important pentru istorie din noianul mereu crescînd de acte create; locul și modul de conservare precum și organul care să se ocupe de arhive (serviciu, secție, birou sau indiferent cum i-ar zice).

Există tendința ca fiecare instituție să-și păstreze arhiva dar nu se dau nici localuri nici personal. În unele țări există obligația predării la Arhivele de stat dar nici aici nu este spațiu corespunzător. Urmarea — distrugerea lentă sau rapidă, voită sau inconștientă a unor mari cantități de acte.

Pornind de la aceste considerente s-a combătut concepția păstrării arhivei la instituția creatoare fiind depășită de actualele condiții. Se impune păstrarea arhivei la instituție numai atît cît este necesară din punct de vedere operativ.

Dar uriașul progres tehnic, rapida dezvoltare economică și social-culturală au dus la creșterea enormă a cantității de arhivă. Această masă de acte a pus o nouă problemă: unde, cînd și cum să se prelucereze pentru ca să nu împiedice nici instituția care o creează dar nici să aglomereze cu materiale fără valoare arhivele naționale, pentru ca să poată fi încă utilizată de instituțiile creatoare fără a le obliga la noi spații și personal.

Remediul a fost găsit și situația soluționată prin crearea unor depozite intermediare între unitățile creatoare de arhive și arhivele naționale sau departamentale.

Depozitul intermediar a apărut și a început să se dezvolte în mai multe țări occidentale. Este vorba de un depozit interdepartamental sau un depozit interinstituțional în care se depun arhivele de către mai multe instituții. Aici sînt oameni special pregătiți care se ocupă cu selecționarea arhivei eliminînd, după reguli bine stabilite, actele fără valoare istorică.

În Statele Unite aceste reguli au fost aprobate de Congres. Înainte de eliminare au un inventar preliminar făcut de instituția depunătoare din care rezultă ce cuprinde acest fond. Prima operațiune este microfilmarea întregii arhive inclusiv inventarul, apoi se elimină cea fără valoare. Pentru arhiva care rămîne se întocmește un nou inventar și se depune la Arhivele federale sau la Arhivele naționale.

În alte țări se păstrează numai inventarele inițiale nefiind posibilă microfilmarea arhivei, iar după selecționare se întocmesc instrumentele corespunzătoare pentru arhiva oprită.

Problema depozitelor intermediare a făcut obiectul experiențelor și de studiu pentru diferite alte țări între care Spania, Belgia, Italia, Anglia, Franța.

În Franța s-au creat asemenea depozite în unele departamente: Bhone, l'Isere etc. Pe plan național se construiește o cetate interministerială a arhivelor pe o suprafață de 9 hectare, lângă Fontainebleau cu o capacitate de depozitare de cca 700—800 km poliță raft unde vor depune arhivele toate marile instituții pariziene.

Depozitul intermediar trebuie să fie un loc definit, bine amenajat, fără lux. Trebuie să servească multor unități administrative, să primească documentele pe care le depun pentru utilizare, să permită și să facă eliminările necesare.

În aceste depozite, creatorul depune arhiva pe baza unor borderouri sau inventare sumare conținînd o analiză succintă a conținutului unităților de păstrare și eventual datele la care s-ar putea face operațiile de triaj și eliminare. Clasarea se va face urmărind o ordine metodică pentru a permite consultările și eliminarea materialelor fără valoare. Eliminările se fac pe baza normelor întocmite de administrații și arhive. Actele care n-au fost eliminate și care sînt comunicabile publicului și deci utilizate de cercetarea științifică sînt transferate definitiv în depozitele Arhivelor naționale și departamentale. În acest mod, în depozitul intermediar mereu se face loc liber pentru arhivele din alți ani sau pentru arhivele altor instituții. De asemenea oamenii fiind specializați, randamentul va fi mult mai mare, realizîndu-se și uniformizarea prelucrării.

În același timp a început să se concretizeze tendința de a se crea un singur depozit național pentru actele istorice. Este imposibil, în situația de azi și mai ales de mâine, ca fiecare minister să-și creeze propria arhivă, cu local, personal și instalații tehnice proprii. Această concepție nu este nici justificată și nici economică.

Merită de avut în vedere că, deși depozitul intermediar este necesar și economic, să nu se facă abuz. Sînt departamente sau poate chiar țări unde depozitul intermediar nu-i necesar.

3) O altă preocupare care cuprinde din ce în ce mai multe depozite și țări este utilizarea pe scară cît mai mare a microfilmării documentelor. Microfilmarea arhivelor devine din ce în ce mai reclamantă ca urmare a creării unor cantități enorme de acte și documente. Se vorbește chiar de o „adevărată inflație arhivistică”.

De aceea, necesitatea spațiului și utilizarea lui rațională și legat de aceasta alte cheltuieli, au determinat găsirea unor mijloace, unor metode noi privind trierea și eliminarea precum și păstrarea din acest noian de acte a celor găsîte utile istoriei. Una din acestea este microfilmarea. Pe o suprafață mică și într-un volum extrem de redus se păstrează și conservă un număr și respectiv o cantitate mare de arhivă. Forma în care se găsește pelicula respectivă este diferită: fie că este vorba de bandă obișnuită, fie că sînt fișe de mărimi diferite pe care sînt de la 16—75 sau chiar mai multe cadre (microfișa).

În fruntea țărilor care dezvoltă acțiunea de microfilmare se află S. U. A. În Franța proiectele noilor localuri cuprind neapărat camere pentru laboratoarele foto, iar în bugetele serviciilor se planifică fonduri pentru înzestrarea tehnică, cumpărarea de peliculă și alte materiale necesare laboratorului.

S-a subliniat în același timp și unele dezavantaje și anume că deocamdată costă mai scump microfilmarea unui m. l. de arhivă decît construcția de depozit pentru acesta, că durata microfilmului este mai scurtă fiind nevoie, după o anumită perioadă, de revedere și recopierea microfilmului.

4) O caracteristică nouă pentru instituția arhivelor este aceea că devine din ce în ce mai mult o instituție de documentare, o instituție de cercetare, de educație patriotică. Aceasta este o altă concluzie ce s-a desprins dintr-o serie de expunerii și în care țările socialiste și Franța au o bogată experiență. O contribuție însemnată o are în Franța *activitatea Serviciului Educativ*. Acest serviciu a fost creat în octombrie 1950 cu un număr de 6 persoane din care 4 profesori, transferați în cadrul arhivelor din învățămîntul de al doilea grad (secundar). Serviciul educativ are ca scop să contribuie la educarea tineretului francez. În acest scop, pe baza strînsei colaborări cu Ministerul Învățămîntului concretizată în coordonarea planului de învățămînt, în fonduri pentru eventuale deplasări etc. organizează expoziții, lucrătorii serviciului conduc grupuri de elevi în diferite săli ale Muzeului de istorie a Franței. Expozițiile sînt axate pe programul școlilor cu anul sau anii care le vizitează. Aici profesorii explică, pe bază de documente, cele ce s-au predat sau urmează să se predea la clasă.

Dintre formele folosite au fost mai ales evidențiate ca eficace: vizitele însoțite în sălile muzeelor, proiecții după materiale documentare, filmele istorice (la Arhivele Naționale și în unele departamente există și o sală de cinematograf) concursuri recompensate cu premii între elevi, organizate de Arhivele Naționale pe diferite teme istorice și altele.

De asemenea acest serviciu organizează și vizite la alte muzee și expoziții în care Arhivele Naționale și-au adus aportul la organizare; ține legătură permanentă cu instituțiile de învățămînt, mai ales școli; în funcție de mărimea instituției, sînt servicii educative sau numai un „corespondent”.

O acțiune cu rezultate frumoase a serviciului o constituie întocmirea unor plicuri (poșete) pe teme istorice în care sînt prezentate o serie de facsimile după documente originale din arhive (Intre 10 și 15) însoțite de un inventar cu conținutul (uneori chiar traducerea paragrafelor esențiale, alteori, cînd documentul este foarte important și paleografia grea sau scris în altă limbă, tradus integral). Dintre temele pentru care sau făcut astfel de plicuri menționăm: „orașul și comerțul în evul mediu”, „Franța din 1789 pînă în 1792”, „Napoleon Bonaparte”, „Mari figuri ale evului mediu”, „Viața cotidiană în timpul revoluției” etc. Aceste plicuri s-au vîndut fiind mult căutate, unele chiar în străinătate.

O intensă activitate educativă se desfășoară și în departamente unde serviciul arhivelor este centrul acestei activități. De altfel la toate cele patru servicii departamentale unde am fost, am văzut sălile de expoziție amenajate gata pentru vizitatori.

La acestea vin atît școlari din orașul reședință a departamentului cît și din alte centre. Plata transportului se face de către Ministerul Învățămîntului, iar timpul este planificat prin program. Cu ocazia vizitării expoziției se vizitează și depozitul de arhivă.

Rolul arhivelor ca instituție cu caracter educativ este recunoscut nu numai prin instrucțiuni și programe ci în primul rînd prin competența și inițiativa lucrătorilor din arhive.

În sfârșit în Franța pe lângă serviciile departamentale funcționează „centrele de documentare”. Acestea au luat naștere după 1945 din necesitatea unor solicitări de informații și documentări privind istoria locală și gestiunea administrativă. Ele au rolul de a face cercetările necesare în fondurile proprii pentru a răspunde la o problemă cerută de organul local.

Aceste centre sînt destul de modeste, pe măsura nevoilor ce le-au dat naștere. Cel mai frecvent lucrează aici un documentarist arhivist ajutat de o dactilografă. Unele dintre ele publică buletine periodice comunicînd astfel publicului unele bibliografii juridice, arhivistice, istorice etc.

5) O problemă importantă care a început să se generalizeze în multe țări este controlul arhiviștilor asupra a ceea ce se elimină. Acesta este un lucru bun în anumite condiții istorice. Dar cum va fi posibilă continuarea acestui principiu, în ce măsură se va realiza cînd cantitatea actelor eliminate aproape se dublează de la an la an, în timp ce arhiviștii rămîn aceeași? Ca arhiviști sîntem datori să ne gîndim la aceasta și să adoptăm măsuri potrivite etapei și condițiilor.

6) Dacă în secolul al XVI-lea se începe formarea arhivelor de stat embrionare, prin cele de la Simancas (Spania) și ale Vaticanului, deocamdată necesare și la dispoziția administrației regale sau a bisericii, în secolul al XVII-lea se creează și în alte state, iar secolul al XVIII-lea, prin Revoluția franceză inaugurează o nouă etapă în istoria arhivisticii și anume „pune arhivele la dispoziția națiunii”.

Secolul al XIX-lea este caracterizat ca revoluție în istoria arhivisticii pentru că, încep școlile de arhivistică, de paleografie etc. deci explorarea și exploatarea metodică și calificată a arhivelor de către arhiviști. Printre țările care aveau astfel de școli în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost evidențiată și România cu școala de paleografie.

Secolul XX, prin decretul lui Lenin face un nou pas înainte creînd fondul unic de arhive care să fie într-adevăr la dispoziția națiunii. Acest decret a avut o importanță capitală în istoria arhivisticii deoarece considera și dispunea că actele create pe teritoriul național sînt bunuri ale națiunii indiferent de persoana sau instituția în care se creează. De aici decurgea obligația punerii cît mai repede la dispoziția cercetătorilor, folosirea lor în scopul educării patriotice prin muzee, expoziții, acțiuni educative etc. și în același timp posibilitatea recuperării celor înstrăinate sau schimbată destinația pe căi neoficiale.

După al doilea război mondial această măsură s-a extins într-o serie de alte țări și credem că într-o formă sau alta, va cuprinde, mai devreme sau mai tîrziu, toate s'atele.

Apoi, dacă revoluția franceză a trecut în proprietatea statului arhivele împăratului, ale arestațiilor și condamnaților, ale celor care au părăsit țara creînd arhivele naționale, naționalizarea efectuată într-o serie de țări în secolul nostru, a mărit considerabil cantitatea acestor arhive, a reglementat raporturile între diversele întreprinderi și organisme ale statului și Arhivele Naționale. Sînt însă multe țări, în care natura capitalistă asupra proprietății face ca o mare cantitate de arhive să fie încă în posesia persoanelor particulare și la care Arhivele Statului nu pot să intervină cu nimic. De asemenea ca o parte din actele create să fie depuse la arhive cu condiții și deci Arhivele de Stat să fie numai păstrătorul dar să nu dispună.

La acestea se adaugă și faptul că documentele se păstrează și la alte instituții dect cele care le-au creat : biblioteci, muzee, societăți. Și în sfârșit condițiile actuale impun ca în toate țările arhivele unor instituții (pușcine la număr) să nu fie accesibile cercetării, să aibe reguli proprii de organizare, de conservare și folosire.

Față de aceasta se pune întrebarea care va fi perspectiva, ce trebuie să facă Arhivele Statului? Perspectiva va fi constituirea într-o singură arhivă, pusă la dispoziția cercetării prin grija unei singure instituții. Ce trebuie să facem? Aici e mai greu de prevăzut și de dat soluții. Principalul este ca în raport de condițiile naționale, Arhivele Statului să acționeze în așa fel încît, direct sau indirect, să influențeze organizarea, să asigure păstrarea, să reglementeze folosirea. În multe țări aceasta se realizează prin școlile de arhivistică care pregătesc cadre pentru toate aceste sectoare.

În alte țări există Consilii sau Comitete naționale care discută și aprobă regulamentele obligatorii pentru toate arhivele indiferent dacă sînt sau nu controlate de Arhivele Naționale.

O mare parte din Arhivele Naționale au cite un organ de presă în care publică legi, regulamente, reguli arhivistice și la care sînt abonate și aceste instituții. Acest organ este în fond un organ de influențare și deci de coordonare a activității arhivistice. Stagiul tehnic internațional contribuie și el într-o măsură iar Consiliul internațional al arhivelor se străduiește să-și aducă contribuția. Depinde de arhiviștii din fiecare țară, de Arhivele Naționale cum vor pregăti viitorul arhivelor. Sîntem deci datori să facem tot ce-i posibil să asigurăm fondul documentar pentru istorie. Istoria, generațiile următoare ne vor condamna pentru atitudine pasivă, de încrucișarea brațelor față de unele măsuri adoptate de oameni ireponsabili, a căror ignoranță lasă urme adînci în tezaurul documentar al țării.

7) Una din preocupările principale ale Arhivelor Naționale, problemă nerezolvată încă, este aceea a arhivelor private. De altfel problema arhivelor private a fost discutată și în cadrul unui congres al arhivelor dar ea rămâne încă nerezolvată. Noțiunea de arhive private este foarte largă cu toate că în principiu se vorbește despre arhivele ecleziastice și arhivele marilor familii.

Intervin arhivele economice, respectiv ale marilor întreprinderi care sînt de fapt proprietate particulară. În același timp toate arhivele private conțin și acte publice datorită funcțiilor pe care le-au ocupat posesorii lor în stat sau a raportului acestor instituții cu statul sau cu instituții de stat.

De la început, în expunerile făcute, s-a subliniat marea importanță pe care o au aceste arhive pentru istorie sub toate aspectele: politic, social-economic, cultural etc. De aici decurg obligațiile instituției Arhivelor și ale arhiviștilor. Prima problemă în legătură cu arhivele private este aceea unde sînt păstrate. În nici o țară din lume nu-i reglementată problema. Ele sînt păstrate la proprietar, la arhive, la biblioteci, la diferite societăți. În Franța s-a constituit un consiliu de reprezentanți ai marilor întreprinderi și ai Arhivelor Naționale care încearcă să se ocupe de aceste arhive. Deocamdată acțiunea e la început. În unele țări, odată cu naționalizarea întreprinderilor, au fost naționalizate și arhivele. Autorul expunerii, respectiv domnul H. Bantier, a ținut să sublinieze că mai ales în țările din estul Europei se acordă o mare atenție arhivelor economice concretizată atît în naționalizarea cit mai ales în constituirea de servicii separate care se ocupă de ele, în inventarierea și folosirea lor.

8) Un gen de arhive care se dezvoltă rapid după cel de al doilea război mondial și care a făcut obiectul unor prelegeri, sînt cele fono-foto cinematografice. Acestea au scăpat din atenția multor arhive naționale. În schimb în U. R. S. S. a fost creat un depozit special. De asemenea în S. U. A. În Franța și în alte țări între care și România există cinematoteca națională.

Nici pe linia școlarizării specialiștilor nu s-a făcut aproape nimic. Trebuie însă avut în vedere că multe din acestea sînt cele mai veridice documente. Tehnica actuală permite înregistrarea discuțiilor dintre conducătorii de stat, dintre delegațiile guvernamentale, permite fotografierea momentului. Fotoreporterii se strecoară cu aparatul în mijlocul mulțimii din stradă înregistrînd evenimente și fapte istorice concrete, nu presupuse invocate sau născocite de fantezia scriitorilor. De asemenea jurnalele de actualitate surprind momente ale vieții cotidiene.

Metodele de prelucrare, de conservare, de folosire se deosebesc de cele ale arhivelor. Iată deci un sector care așteaptă o rezolvare atît teoretică cit și practică, care strigă după arhiviști, după Arhivele naționale dar strigătul nu are deocamdată ecou sau e foarte slab și nu ajunge acolo unde trebuie.

9) Una din problemele actuale este mecanografia și mașinile electronice, iar în ceea ce ne privește, folosirea lor în arhive; acestei probleme i-a fost consacrată o expunere și vizita la două instituții din Paris. Expunerea a fost la nivel teoretic, subliniindu-se istoricul, obiectivele, modul de lucru, avantajele și dezavantajele.

Am înțeles din cele expuse că deocamdată mașinile se folosesc numai în anumite întreprinderi, că furnizează informații într-un sector limitat mai ales din sectorul financiar-contabil și tehnic, că publicațiile sînt cele care formează sursa informațiilor. În arhivele satului în nici o țară nu se folosește în prezent obținerea informațiilor cu ajutorul mașinilor. Se fac deocamdată încercări. De altfel, după cele ce am văzut este vorba de fonduri uriașe pentru a avea clădirea și ansamblul de mașini, e vorba de munca unor specialiști din diverse domenii și de timp pentru a se aplica la arhive.

Conferențiarul recunoștea că procedeele mecanografice pot pune la dispoziția arhiviștilor o foarte bogată documentație în materie de istorie economică și socială și considera oportună, pentru Franța, crearea unui comitet de studiu care să grupeze reprezentanții unor întreprinderi, ai arhiviștilor, economiștilor, mecanograficilor etc. care să examineze problemele puse de conservarea și folosirea procedeele mecanografice în arhive.

Se crede că una din condițiile care vor ușura introducerea mașinilor va fi crearea arhivei de microfilme pentru că aici este numerotat fiecare cadru, pentru că documentele sînt de aceeași mărime și deci pot fi identificate, utilizate rapid și chiar copiate.

10) O altă problemă în atenția conducerii arhivelor statului este și problema imobilelor de arhivă.

Francezii acordă o deosebită atenție conservării arhivelor. Primele localuri construite special pentru arhive datează din sec. XIX. După 1945 s-a întreprins o campanie sistematică de renovare a localurilor arhivelor. Peste 60 la sută din localurile serviciilor de arhive departamentale sînt de factură modernă (ex.: Mézières, Caen, Toulouse, Tours, Blois, St-Lô) sau chiar ultra moderne, ca cele din Ruen, Lille și Grenoble.

În construcția acestor localuri elementul hotărîtor îl au posibilitățile financiare ale fiecărui departament. De asemenea tot esențiale sînt și alegerea locului de amplasare, modelul localului, materialul de construcție ș. a.

S-au dezvoltat apoi în fața noastră o serie de probleme privind utilizarea, protecția, necesitatea de a se rezerva loc pentru viitoarele depuneri ; protecția materialelor, măsuri preventive împotriva focului, fumului, umidității, uscăciunii, luminii, insectelor, rozătoarelor, prafului ș. a.

În ce privește mobilierul de depozit, sînt utilizate în general rafturile metalice încorporate (fixe) construcției.

În centrele mari ca Paris, Roma etc., unde problema spațiului este foarte acută s-au introdus rafturile „compactus”, acționate electric sau cu aer comprimat. Acestea deși sînt economice în ceea ce privește spațiul de depozitare, sînt în schimb extrem de scumpe.

În afară de rafturi mai sînt folosite în arhivele franceze fișete, fișiere, microfilmotechi, dulapuri speciale pentru planuri, hărți ș. a.

În legătură cu localurile de arhive (criterii, constatări, recomandări etc.) a fost tipărită lucrarea D-lui Michel Duchein, șeful serviciului tehnic al Direcției Arhivelor Franței, carte care ridică probleme destul de interesante.

Participarea la stagiul tehnic internațional a fost un prilej minunat de schimb de experiență în domeniul arhivisticii, de unde am învățat multe lucruri bune ; în același timp ne-am putut verifica și munca noastră, în comparație cu cele ce am auzit sau am văzut. Trebuie să spunem că arhivistica românească nu este cu nimic inferioară, că dimpotrivă, în unele privințe ne situăm la nivelul țărilor cu tradiție și cu experiență, cu realizări remarcabile. Aceasta ne-a întărit și mai mult încrederea în forțele și în posibilitățile noastre.

Am dori în același timp să exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre conducerii Arhivelor naționale ale Franței pentru posibilitatea ce ne-a fost oferită de a participa la stagiul, pentru minunatele condiții ce le-am avut și amabilitatea cu care am fost înconjurați.

V. Arimia

A. Pricop

ASPECTE

din activitatea cercurilor de studii profesionale.

Preocuparea pentru crearea unui personal bine pregătit în vederea organizării, păstrării și valorificării materialelor documentare din arhive este veche în țara noastră aproape identică cu perioada de formare a arhivelor însăși. Dar acest lucru s-a făcut cu deosebire simțit pe măsură ce activitatea Arhivelor a luat o dezvoltare tot mai mare.

Complexitatea problemelor pe care le ridică munca arhivistică în ultimii ani, datorită de a desfășura o susținută muncă științifică, pentru a studia din toate punctele de vedere materialul bogat de care dispunem au impus cu necesitate găsirea unor forme noi de perfecționare a pregătirii arhiviștilor.

În scopul stimulării muncii de cercetare științifică învățământul profesional pe anul 1968/1969 s-a organizat sub forma cercurilor de studii ale arhiviștilor. Activitatea în cadrul cercurilor a fost orientată cu precădere spre elaborarea unor lucrări menite să ducă la lămurirea și deslegarea aspectelor mai puțin cunoscute dar interesante sau nou descoperite în procesul muncii profesionale, precum și la folosirea în mai mare măsură a fondurilor arhivistice de către cercetătorii din orice domeniu.

La fixarea tematicii s-a avut în vedere necesitatea elucidării unor aspecte privind : organizarea arhivelor vechi boierești, ale instituțiilor și ale particularilor mai puțin tratate în literatura de specialitate ; întregirea istoricului cancelariilor domnești din cele trei țări românești sau al unor instituții mai puțin cunoscute ; lămurirea unor noțiuni de arhivistică întrebuințate în activitatea noastră sau termeni întâlniți în documente ; lămurirea unor aspecte privind organizarea arhivelor, evidența lor, întocmirea instrumentelor de informare științifică, importanța documentară a unor categorii de acte, etc.

Cercurile de studii ale arhiviștilor și-au desfășurat activitatea în două sesiuni anuale în centrele : Bacău, Brașov, Brăila, București, Cluj, Craiova, Iași, Mureș, Oradea, Ploiești, Sibiu și Timișoara.

Comunicările susținute în cadrul fiecărui cerc au pus în discuție probleme majore, multe evidențiindu-se pentru ineditul lor. Dintre referatele care au prilejuit vii dezbateri în cadrul ședințelor și concluzii interesante amintim : „Recensămintele populației efectuate în Transilvania în secolele XVIII și XIX și importanța lor documentară”, material întocmit de Liviu Moldovan arhivist principal care se ocupă de cele trei recensăminte din secolele amintite în titlu, efectuate cu scopul de a informa Curtea din Viena asupra numărului exact al românilor din Transilvania. De asemenea referatul se ocupă pe larg și de descrierea procedeelelor întrebuințate în efectuarea unui recensămint din astfel posibilitatea membrilor cercului să urmărească evolutiv perfecționarea sistemelor de recensare. Lucrarea și discuțiile au subliniat importanța datelor furnizate de conscripții și recensăminte pentru cercetătorii de istorie, etnografi, economiști, demografi, etc.

Referatul „Sistemul claselor, a numerelor de bază” prezentat de Arvay Iosif, evidențiază avantajele și dezavantajele sistemului respectiv în comparație cu alte sisteme întrebuințate în organizarea arhivelor unor instituții din Transilvania, oprindu-se mai mult la atribuțiunile arhivarului care lucra cu acte aranjate după acest sistem. Interesant ar fi dacă cercetările ulterioare ne-ar dezvălui împrejurările în care s-a introdus acest sistem, precum și pe acelea care au determinat instituția ce l-a folosit atâtă vreme să renunțe la el. Acest lucru ar contribui la îmbogățirea cunoștințelor arhiviștilor despre istoricul organizării arhivelor în țara noastră.

Prin comunicarea „Comitatul Alba de Sus — perioada de funcționare și arhiva creată”, tov. Pescaru Olivia a ridicat multe probleme legate de istoria arhivei Comitatului, de prelucrarea materialelor documentare — metode întrebuințate, evidențind categorii de documente mai importante și evenimente istorice mai accentuat reflectate în fondul respectiv. Comunicarea

conține informații bogate referitoare la evoluția organizării comitatelor din Transilvania în perioada reformelor administrative de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea oglindind activitatea social-economică și politică a Comitatului Alba pe o perioadă aproape de 100 de ani,

Pentru întocmirea referatului „Sigiliile isprăvnicilor din Moldova până în anul 1862” arhivistul Gheorghe Balica a cercetat amprente sigilare de pe documente, corespondența referitoare la problema sigiliilor isprăvnicilor, tiparele sigilare păstrate la Arhivele Iași, aducând astfel prin concluziile formulate o contribuție însemnată la istoricul organizării și funcționării cancelariilor acestor instituții.

Despre bogăția de informații documentare cuprinse în fondurile bisericesti ne vorbește lucrarea „Considerații generale privind inventarierea fondurilor parohiale și importanța lor documentară pentru cercetarea științifică” Autorul V. Căpîlnean scoate în relief documentele care reflectă lupta poporului român pentru desăvîrșirea unității sale de stat, pentru emanciparea sa socială și politică.

Probleme interesante sînt tratate și în alte materiale prezentate în cadrul cercurilor cum sînt : „Districtul Chioarului — perioada de funcționare și arhiva creată”, prezentat de Andrei Moldovan; „Tribunalele urbariale” susținut de Pal Alexandru; „Materialele de stare civilă, prelucrarea lor, instrumente de evidență și valoarea lor ca sursă de informare științifică”, întocmit de Rădulescu Gabriela și Nichifor Octavia; „Sigilii ale tirgurilor și orașelor din Țara Românească până la 1859”, prezentat de Dogaru Maria etc.

Ca urmare a abordării unor teme de interes general pentru munca arhivistică și a organizării de cercuri interjudețene, intervențiile pe marginea referatelor și coreferatelor au constituit un mijloc important de informare reciprocă, de confruntare a opiniilor arhiviștilor în legătură cu subiectele puse în discuție. Astfel cu acest prilej s-au făcut aprecieri asupra importanței deosebite a unor fonduri, pentru cunoașterea vieții social-economice și politice a județelor în diferite perioade istorice și pentru scrierea de monografii de localități.

De asemenea a fost subliniată importanța din punct de vedere documentar și practic a diferitelor categorii de materiale păstrate de Arhivele Statului cum sînt cele cu caracter economic, cultural, religios și de stare civilă. Vorbitorii au făcut adesea referiri la modul de ținere a evidenței fondurilor, cauzele lipsurilor de materiale documentare pe anumite perioade istorice, folosirea materialelor existente de către cercetători etc.

În cursul ședințelor s-a subliniat necesitatea cunoașterii temeinice a legislației diferitelor timpuri pentru activitatea arhivistică, în legătură cu înființarea sau desființarea unor instituții, activitatea și rolul lor în istoria patriei, desele împărțiri teritorial-administrative a provinciilor românești, rolul lor în organizarea economiei și a instituțiilor.

De un real folos în îmbunătățirea materialelor susținute în cadrul cercurilor au fost și observațiile critice făcute cu privire la metodologia întocmirii referatelor, planul, aparatul științific, proporția între diferitele părți ale lucrărilor etc. precum și numeroasele recomandări bibliografice făcute în legătură cu subiectele tratate.

De menționat că la ședințele cercurilor s-au făcut numeroase și interesante propuneri privind conținutul tematicii, reclamînd abordarea acelor aspecte ale muncii arhivistice care trebuie rezolvate într-un viitor apropiat avînd în vedere îndeplinirea unor sarcini importante ale instituției noastre cum ar fi întocmirea clasificatorului tematic, necesar prelucrării tematică a fondurilor.

De asemenea s-au dat sugestii privind modul de desfășurare a ședințelor cercurilor și s-a propus organizarea unor sesiuni științifice anuale pe țară ale arhiviștilor, cu cele mai bune lucrări la care să participe și invitați din rîndul cercetătorilor. Se poate stabili astfel un contact util cunoașterii preocupărilor noastre și a cerințelor cercetării științifice.

S-a arătat și s-a demonstrat necesitatea și utilitatea întocmirii de către arhiviști a unor lucrări ca : dicționar istorico-geografic; indici toponimici, onomastici, pe probleme : liste de prescurtări pentru instituțiile mai importante; liste cu funcționarii principali etc. Acestea ar impulsiona și mai mult munca de cercetare științifică a arhiviștilor cît și pe cea a cercetătorilor.

Actuala formă de perfecționare a pregătirii profesionale întrunește sufragiile tuturor arhiviștilor, deoarece îi antrenează în cercetarea materialelor documentare, în investigarea minuțioasă a unor probleme neclucite de arhivistică și științe auxiliare, de istorie a instituțiilor, istorie locală și de interes general pentru istoria patriei.

Totodată cercurile noastre permit efectuarea unui interesant schimb de experiență în privința diverselor aspecte ale activității profesionale, popularizarea celor mai bune metode de muncă în vederea organizării, prelucrării, expertizării, folosirii materialelor documentare din depozitele Arhivelor Statului.

Multe din materialele prezentate în cadrul cercurilor au fost și vor fi publicate în paginile revistei noastre de specialitate.

M. Pirvulescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE LA IAȘI — 100 DE ANI DE LA MOARTEA LUI GH. ASACHI

A trecut un veac de la moartea cărturarului Gh. Asachi personalitate marcantă a culturii românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea, figură proeminentă din galeria oamenilor de seamă a poporului român.

Om de cultură enciclopedică — căpătată prin serioasele studii de artă, literatură și știință, făcute la Lemberg, Viena, Roma — impresionantă pentru acea vreme, el s-a manifestat prin multilateralitatea domeniilor de activitate ca un adevărat reprezentant al Renașterii. Asachi reprezintă o epocă prin rezultatele muncii sale pe cât de bogate pe atât de variate.

Pionier în diverse domenii, propagator al noului în multe altele, el este acela care a înțeles utilitatea înființării unui curs de ingineri hotarnici în 1814 la Iași, curs unde se predă în limba română, matematică teoretică cu aplicațiuni practice de geodezie și arhitectură, precum și „trebuincioasa cercetare și deslușire a documentelor de hotare”. Tot Gh. Asachi organizează în 1816 la Iași primul teatru de societate în limba română a cărui serie de reprezentații începe cu o prelucrare ce-i aparține intitulată „Mirtil și Hloe” după piesa lui Gessner și Florian, „Daphnis și Chloe”.

Posteritatea i-a recunoscut incontestabilele merite pe care acest om și le-a ciștigat prin pasiunea cu care a contribuit la dezvoltarea învățămîntului în limba română, principalul mijloc — cum spunea Gh. Asachi — pentru „păstrarea și îmbunătățirea neamului și însuflețirea de dragoste către patrie”.

Fiecare acțiune a sa trebuie atent studiată, analizată și judecată pentru că în majoritatea cazurilor ea a rămas un exemplu demn de urmat. Inițiator neobosit și perseverent el a pus bazele unui număr însemnat de instituții culturale, științifice și de învățămînt cum ar fi; Institutul pentru educația fetelor (1834), Academia Eșului, devenită ulterior Academia Mihăileană, Cursul de lectură a medicilor moldoveni (1830) și Societatea de medicină și istorie naturală, un conservator filarmonic — dramatic cu reprezentații în limba română (1836) etc.

O contribuție substanțială la cultura națională o aduce Gh. Asachi prin scrierile sale, ca poet, nuvelist, autor de studii istorice, însemnări de călătorii, amintiri, etc., mare parte din ele traduse și în alte limbi.

La fecunda sa activitate publicistică trebuie scos în evidență și importantul rol pe care l-a avut la editarea în 1829 a primei gazete în limba română „Albina Românească” cu suplimentul „Alăuta românească”, convins fiind că „acolo unde este ziar românesc este și viață românească”.

În strinsă legătură cu activitatea sa de editor și în interesul încurajării industriei naționale Gh. Asachi înființează în 1841 la Petrodava, lângă Piatra Neamț, prima fabrică de hirtie din Moldova.

În toate acțiunile întreprinse de Asachi ca om de cultură el a apelat de nenumărate ori la cercetarea documentelor, dînd dovadă de o pasiune fără limită izvorită din înțelegerea considerabilei valori ce o aveau aceste „materialuri istoricești” necesare „scrierii istoriei patriei”. În istoria arhivisticii românești numele său este legat de înființarea la Iași a Arhivelor Statului ca instituție independentă, pe care a condus-o în anii 1832 — 1849 și 1857 — 1858. În această calitate Gh. Asachi a încercat pe toate căile posibile să adune și să păstreze documentele și arhivele țării și să atragă atenția contemporanilor săi asupra valorii științifice a acestui tezaur. Referindu-se la activitatea sa de arhivist al statului Asachi mărturisea în 1849 că „... am adunat interesante documente ale țării răspîndite și dosite și am păstrat cu sfințenie acest sanctuar al drepturilor compatrioților”.

Cu prilejul manifestărilor organizate pentru cinstirea memoriei lui Gh. Asachi — sărbătorit pe plan mondial și de UNESCO — arhiviștii ieșeni au scos un volum de documente drept omagiu valorosului lor înaintaș. Respectivul volum apărut sub îngrijirea lui Gh. Ungureanu, cuprinde un număr însemnat de documente ce oglindesc fructoasa activitate depusă de Asachi ca arhivist al statului precum și originalitatea concepțiilor sale privitoare la arhive.

Tot cu această ocazie și avînd sprijinul Direcției Generale a Arhivelor Statului, în ziua de 8 noiembrie a.e. arhiviștii din Iași au organizat la sediul filialei o sesiune de comunicări cu caracter omagial și științific. Sesiunea s-a bucurat de participarea unor reprezentanți ai vieții științifice și culturale ieșene: cunoscute cadre universitare, cercetători, muzeografi, ziariști etc. De asemeni organizatorii acestei reuniuni au invitat 25 de directori de arhive și arhiviști de la diferite filiale din țară.

Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de către Gh. Tituleanu, director general al Arhivelor Statului din România, care a arătat ce se înțelege astăzi prin arhive, ca memorie a poporului. Scoțînd în evidență valoarea incontestabilă a bogățiilor documentare aflate în depozitele Arhivelor Statului și rolul lor în scrierea adevărată a istoriei, vorbitorul a arătat meritele ce-i revin lui Gh. Asachi în condițiile istorice în care a lucrat, precum și contribuția arhiviștilor de astăzi la păstrarea și îmbogățirea tezaurului documentar lăsat moștenire de înaintașul lor.

În comunicarea sa N. A. Ursu, directorul Institutului de lingvistică și folclor Iași, intitulată „*Arhivele Statului de la Iași, izvor bogat de cercetare pentru activitatea literară a lui Gh. Asachi*”, a subliniat în cuvinte elogioase rolul important al arhivelor în cercetarea și valorificarea operei personalităților din cultura românească. Comentînd unele manuscrise originale ale poeziilor lui Asachi, scrise în perioada anilor 1819 — 1820, autorul comunicării a precizat că ele prezintă interes pentru istoricii literaturii în stabilirea evoluției lui poetice.

O amplă analiză cu amănunțite date poate fi socotită comunicarea profesorului universitar N. Marcu, ce poartă titlul „*Gheorghe Asachi întemeietorul primei fabrici de hîrtie din Moldova*”. Comentînd înființarea în 1841 a primei fabrici de hîrtie de la Petrodava, lîngă Piatra Neamț, autorul comunicării se ocupă de organizarea, utilizarea și producția acestei întreprinderi, precum și de concurența pe care o întîmpina. Sînt evidențiate de asemeni ideile economice ale lui Gh. Asachi.

Informații inedite și interesante au fost prezentate de C. Turcu în comunicarea sa „*Gh. Asachi și cunoașterea peisajului montan românesc*”. Relevînd una din multiplele preocupări a lui Asachi, aceea de autor al primului ghid turistic românesc, conferențiarul pornește de la lucrarea publicată de acesta în 1840, intitulată „*Tableau de l'histoire Moldave*”. Respectiva lucrare cuprinde pe o întindere de 16 pagini, o prezentare destul de amplă a munților Carpați și mai ales a Ceahlăului din punct de vedere geo-fizic, istoric, tradiții folclorice, etc.

Cu deosebit interes a fost primită comunicarea profesorului N. C. Enescu, autor al unor cunoscute lucrări despre Gh. Asachi, intitulată „*Documente de arhivă privitoare la activitatea școlară a lui Gh. Asachi*”. După ce arată valoarea arhivelor „... comoara de aur a poporului nostru” deoarece „... în ele sînt păstrate cele mai scumpe izvoare care privesc istoria poporului român...” vorbitorul se ocupă de principalele documente depistate privind asigurarea mijloacelor materiale pentru susținerea școlilor naționale, folosirea limbii române în predarea învățămîntului general de toate gradele și redactarea cărților de școală precum și despre documentele privitoare la organizarea școlilor naționale.

Următoarea comunicare avînd ca subiect „*Gheorghe Asachi și cercetările de peste hotare*” ținută de A. Pricop a evidențiat meritele primului arhivist ieșean în cercetările efectuate peste hotarele patriei, în Italia, Austria, Rusia etc. de unde ar fi dorit să aducă măcar copii vidimate (autentificate) după documentele referitoare la țara sa, pentru îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului.

O problemă mai puțin cunoscută a fost prezentată de D. Ivănescu și anume „*Realizările școlii de ingineri a lui Gh. Asachi oglindite în documentele și planurile topografice de la Arhivele Statului Iași*”. Pe baza unor materiale documentare, dintre care cele mai multe fiind inedite, autorul comunicării după ce evidențiază o parte din activitatea depusă de acești specialiști și menționează unele din realizările lor, ajunge la concluzia că absolvenții cursului de ingineri hotarnici al lui Gh. Asachi au devenit buni profesioniști ce au format o adevărată școală în această ramură a ingineriei.

Deosebit de interesantă a fost și comunicarea susținută de Virginica Isac intitulată „*Contribuția lui Gheorghe Asachi la crearea unei biblioteci la Arhivele Statului din Iași*”, în care autoarea, datorită cercetărilor efectuate, subliniază un aspect pe cit de nou pe atît de semnificativ din prodigioasa acrivitate a cărturarului moldovean.

Cu legitimă curiozitate a fost audiată comunicarea lui Gh. Balica despre „*Preocupările de heraldică și sigilografie a lui Gheorghe Asachi*” în care prezentatorul evocă atenția pe care Asachi o acorda acestor materiale documentare, cunoștințele pe care le poseda în acest domeniu,

contribuția sa la întocmirea sigiliului domnesc ca și colaborarea sa la realizarea sigiliului municipiului Iași.

Ultima comunicare a fost prezentată de Gh. Ungureanu și poartă titlul următor : „*Activitatea lui Gh. Asachi ca arhivist în lumina realizărilor arhivistice de astăzi*”. Trecind în revistă principalele realizări pe tărîm arhivistic obținute de Gh. Asachi în condițiile neprielnice ale unei societăți ce se interesa mult prea puțin de această problemă, autorul comunicării face apoi o paralelă cu realizările obținute de arhiviștii zilelor de azi. În continuare este reliefată într-un mod semnificativ contribuția arhivisticii românești la dezvoltarea culturii naționale.

La încheierea comunicărilor participanții au putut viziona expoziția documentară din cadrul muzeului arhivelor, în care una din camere păstrează cu fidelitate întreg inventarul personal care a constituit cancelaria lui Gh. Asachi. În alte câteva încăperi ale arhivelor din Iași a fost expus un număr mare de documente, manuscrise, planuri, hărți, stampe, periodice, etc., — parte din ele strînse de Gh. Asachi — pentru a ilustra bogăția depozitelor ieșene.

Inițiativa arhiviștilor ieșeni a avut drept scop de a valorifica opera remarcabilului lor înaintaș, a populariza materialele documentare și a face un schimb de experiență ce s-a dovedit util cu specialiștii din aceeași profesie din alte părți ale țării.

În perspectiva de viitor, pornind de la frumoasele realizări ale arhivisticii de astăzi în care se înscrie și această acțiune a arhiviștilor ieșeni, avem convingerea că această acțiune nu va rămîne singulară și că arhiviștii vor ști să folosească comoara ce le este încredințată, arhivele și documentele țării, colaborînd și sprijinind cercetarea științifică.

D. IVĂNESCU

Boris Nedkov, ОСМАНОТУРСКА ДИПЛОМАТИКА И ПАЛЕОГРАФИЯ

Diplomatica și paleografia turco-osmană I, „Nauka i izkuztvo” Sofia,
1966, 215 (–216) pag.

Cu toată existența unor bogate arhive otomane în diverse țări din lume — peste 100 milioane de documente și 100 000 de condiți găsindu-se numai în Turcia, diplomatica turcă-osmană este o disciplină tânără, fiind încă în faza ei de dezvoltare. În timp ce în Europa apuseană bazele științifice ale diplomatiei au fost puse încă în deceniul al VIII-lea al secolului al XVII-lea, de domnitorul Jean Mabillon (1632–1707), un interes vădit pentru diplomatica turcă-osmană a apărut abia după primul război mondial. Deși în ultima jumătate de secol a fost publicat un număr considerabil de documente turcești din diverse arhive, totuși nu există încă un tratat-complet, științific, consacrat diplomatiei turcești. Se impune o acumulare mult mai mare de cunoștințe și apoi sintetizarea lor.

De aceea, studiul turcologului bulgar Boris Nedkov, demult cunoscut în literatura de specialitate prin câteva contribuții prețioase¹, este bine venit.

Apariția acestui mic tratat de diplomatică și paleografie este justificată prin faptul că istoria Bulgariei, timp de câteva secole, a fost împletită cu aceea a Imperiului Otoman. De aceea, începând din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și până la eliberarea sa (1878) cu ajutorul armatelor româno-

ruse, istoria Bulgariei nu se poate concepe fără izvoare turcești. În arhivele bulgare și mai ales în Turcia s-a păstrat un mare număr de documente turcești, care privesc trecutul poporului bulgar.

Autorul fiind mulți ani șeful secției orientale a Bibliotecii Naționale „Chiril și Metodiu” din Sofia, care conține o bogată arhivă turcească și în ultimii ani predind diplomatica turcă la Facultatea de istorie, a avut posibilitatea să redacteze prima monografie în literatura istorică și orientalistă, în țara sa, consacrată acestei discipline. Desigur, această operă face cinste științei bulgare și peste hotare. În prefața sa (Priedgovor, p. 3–4), autorul, după ce amintește cele patru monografii, de Fr. Kraelitz², L. Fekete³, A. Zajaczkowski-J. Reyhman⁴ și M. Guboglu⁵, consacrate diplomatiei și paleografiei turco-osmane, arată greutatea întâmpinate la întocmirea unor astfel de studii, chiar în Turcia. În același timp, arată importanța materialelor arhivistice turcești pentru o lungă perioadă din istoria poporului bulgar. Vorbind de metoda și structura cărții, autorul ține să sublinieze că este prima încercare de diplomatică și paleografie turco-osmană în Bulgaria, care va constitui o bază pentru viitoarele cercetări în acest domeniu.

¹ Die Gizya (Kopfsteuer) im osmanischen Reich..., Leipzig 1942; *Bulgaria i sâsednite i zemi prez XII vek spored „Geografijata na Idrisi”*, „La Bulgarie et les terres avoisinantes au XII-e siècle, selon la „Geographie” d'al-Idrisi”, Les éditions d'Etat „Science et art”, Sofia-1960, 183+XLV p. (V. recenzie noastră în „Revue Roumaine d'Histoire”, Tome IV, 1965, nr. 5, p. 1024–1031) etc.

² Friedrich Kraelitz-Greifenhosrt, *Osmanischer Urkunden in türkischer Sprache aus den zweiten Haefte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatie*, Wien, 1922.

³ Ludwig Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Boltnâşigkeit in Ungarn*, Budapest, 1926.

⁴ A. Zajaczkowski-J. Reyhman, *Zarys dyplomatyki Osmansko-Tureckiej*, Varșovia, 1955.

⁵ Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studii și album*, [București], „Editura Academia Republicii Populare Române” București, 1958.

Privit în ansamblu, studiul lui Boris Nedkov cuprinde cinci capitole distincte, din care primele trei constituie partea introductivă, iar ultimele două partea specială. Între ele există legătură organică. Într-adevăr nu se poate înțelege bine diplomatica otomană fără a cunoaște instituțiile turcești și în special organizarea cancelariei divanului imperial.

Luându-se în discuție termenul *diplomatică*, de origine greacă, se dă definiția lui: "Diplomatica este o disciplină istorică auxiliară, care studiază proveniența, structura și conținutul hrisoavelor (oficiale și civile) cu scopul de a dovedi autenticitatea lor". Aici autorul acordă o atenție prea mare falsificării actelor în diverse state europene. În schimb, pentru falsificarea hrisoavelor turcești citează numai „Correspondența sultanilor” (*Münşeat es-Selatin*) a lui Ahmed Feridun (m. 1583). În același timp insistă, poate chiar prea mult, asupra istoriei diplomatiei în cîteva țări europene (Franța, Germania, Italia și Rusia), arătînd unele realizări. Autorului îi sînt străine problemele și realizările diplomatice din țara noastră, care a avut iluștri reprezentanți: Gh. Ghibănescu, Ion Bogdan, N. Iorga, A. Sacerdoșeanu, D. P. Bogdan etc. De asemenea, nu este citată *Diplomatica* lui Laskaris, care are o deosebită importanță pentru studiile din țările balcanice.

Autorul consacră un capitol interesant diplomatiei turco-osmane (II, p. 12—32), în care analizează cîteva lucrări de specialitate și trece în revistă o serie de documente turcești publicate. Expunerea este însoțită de o bogată bibliografie turcă și europeană.

Spre deosebire de predecesorii săi, consacrați acestor probleme, învățatul bulgar introduce un nou capitol în opera sa. Este vorba de: *Forma de guvernămînt și administrația în Imperiul Otoman* (III, p. 35—84). În cadrul primului paragraf din acest capitol se tratează: *Feudalismul turco-osman și forme de proprietăți pămîntului*, în care autorul descrie succint felurile pămîntului (*vidove zemi*), formele proprietății funciare (*dirlik*): *hass*, *zeamel* și *timar*. După ce arată veniturile acestor pămînturi, B. Nedkov se ocupă de alte forme funciare de stat (*miri*), pămînturile acordate fundațiilor pioase (*vakif*), feudele acordate războinicilor: *arpalik*, *başlina*, *ciflik* etc.

Al doilea paragraf este consacrat *administrației centrale*, în care este vorba de sultan și divanul imperial. Urmează *administrația finanțelor*, în care se tratează instituția *defterhane* și problema dărilor din Imperiul Otoman: *avariz*, *haragi*, *resm*, *gizye*, *ösür*, *nuzul zekiol* etc., care erau de aproape o sută de feluri.

Înainte de a încheia acest paragraf, autorul se ocupă de veniturile vistieriei împărătești,

arătînd tributul (*haraci*), anual, plătit spre exemplu de Țara Românească în valoare de 2 milioane de groși (*guruş*), Moldova un milion, Serbia 23 000 ş.a. (p. 58). Aici ar fi fost de dorit precizarea datei, căci tributul n-a fost un fix ci a variat mereu.

După o descriere succintă a vistieriei (*hazna*) recte „hazine”, autorul insistă asupra monedelor otomane, numite în general „para” și „sikke”. Sînt de reținut „asprii” (*akke*), care au fost moneda dominantă în țările române, începînd din secolul al XV-lea și pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea.

După indicarea diverselor categorii de monede cu diviziunile și subdiviziunile lor (*guruş*, *para*, *mangir* etc.), se dă o listă de echivalențe monetare (p. 60). Dar toate acestea sînt foarte relative, deoarece valoarea galbenului s-a schimbat mereu și moneda otomană s-a devalorizat. Cel care studiază această problemă trebuie să țină seama de studiul lui Ekrem Kolerikili, *Osmanlılarda para* („Banii la otomani”, Istanbul 1958).

Al patrulea paragraf privește administrația provinciilor, în care autorul definește atribuțiile și rolul guvernatorilor (*beilerbei*), vice-guvernatorilor (*sangeacbei*), demnitarilor și dregătorilor; se dau și liste ale provinciilor (*eyalet*, *vilayet*), una pentru Anatolia și alta pentru Europa.

Al cincilea paragraf se referă la organizarea armatei, care era de mai multe feluri: oastea regulată, neregulată, pedestră, cavalerie, marină etc. În ultima parte a acestui paragraf se tratează vechile instituții eclesiastice, corpul cărturarilor (*ulema*), în frunte cu marele muftiu sau șeihul-islam.

Desigur, tot ce s-a tratat în primele trei capitole sînt probleme cît se poate de interesante, dar fiind vorba de o disciplină cu un obiect bine determinat, ele nu sînt exhaustive pentru diplomatică. Deci, se impunea sintetizarea sau expunerea lor foarte pe scurt.

Abia capitolul IV este consacrat *Paleografin turco-osmane* (p. 85) —114), în care autorul descrie amănunțit și metodic elementele externe ale documentelor turcești. Aici, în cîteva pagini sînt rezumate problemele fundamentale ale paleografiei ca: 1) *Materiale și unelte pentru scris*: hîrtie, cerneală, pana de trestie (*kalem*) etc.; 2) *Aspectul exterior al documentelor*; 3) *Scritura arabă*, în general și cea otomană în special; 4) *Tipurile și genurile cele mai importante de scriitură pentru documentele turco-osmane*. Aici se insistă asupra tipurilor de scris dominante în caligrafia turcă-osmană, numită „Hüs-ni hatt”, ca *nesh*, *sülüs*, *ta'lik*, *divani rik'a* și *siyakat*. Fiecare tip este ilustrat cu modele bine alese. Este meritul lui B. Nedkov că a făcut o descriere sistematică a scriului siyakat, folosit în acte cu caracter finan-

ciar, în contabilitatea turcă. Concomitent se ocupă și de „cifrele siyakat”, folosite în documente și mai ales în condici (*defter*), publicind planșe instructive și utile. Partea paleografică a acestei opere se încheie cu o listă destul de întinsă de abrevieri folosite în documentele turcești (luni, decade, trimestre etc.), Aici, autorul are unele date în plus față de alte tratate de paleografie.

În ultima și cea mai importantă parte a operei, consacrată diplomatiei (V, p. 118—181), autorul încearcă să prezinte unele date noi și să infirme unele păreri ale predecesorilor săi (L. Fekete și M. Guboglu). Astfel, ocupându-se de clasificarea diplomelor otomane sau hrisoavelor turcești, B. Nedkov contestă existența documentelor ecleziastice sau religioase. O dată ce *felva*, sentința dată de marele muftiu are un caracter religios, este greu să dovedim că ar fi un document pur laic.

În ceea ce privește actele fundațiilor pioase, zise „vakıfname”, și documentele emise de reprezentanții șeriului (molla, cadii și naiپی), numite hoget (*hüçet*) și *ilam*, spre deosebire de B. Nedkov noi credem că acestea au un dublu caracter: laic și ecleziastic, deoarece aceștia aveau atribuții laice și ecleziastice. Este greu însă de a face o distincție netă între aceste atribuții, întrucât ele se împletesc.

În acest capitol, colegul nostru distinge și descrie, pe rând, următoarele categorii de hrisoave turcești:

1) *Documentele sultanilor*, numite în general „diplome imperiale”, ca: *name-i humayun*, *hatt-i humayun*, *hatt-i şerif*, *ferman*, *höküm*, *irade* etc.

2) *Documentele organelor superioare* ale administrației centrale din capitala imperiului (Adrianopol, Istanbul) și ale guvernatorilor de provincii (*beilerbei* și *sangeacebi*). Apoi autorul citează o terminologie bogată de acte ca *telhis* (pl. *telhisat*), raport prezentat de marele vizir sultanului, *arz* și *ariza*, jale către sultan, scrisori (*mektub*) și porunci (*buyurultu*) vizirale, emname, porunci etc., dând explicații scurte pentru fiecare dintre ele.

3) *Documentele organelor inferioare ale puterii, din capitală și provinciile imperiale*, adică de actele deregătorilor mici și mari. Cele mai importante acte din această categorie sînt emise din cancelariile (*kalem*) sangeacbeilor și dregătorilor inferiori, ca *alai-bey*, *cadii*, *emini*, *naziri* etc. Aici se trece în revistă o întreagă terminologie de acte mărunte (*huruf*, *takrir*, *nemika*, *sinet* (*sened*) *kiagic yast*, *mektub*, *pusula* etc.

4) *Actele emise de persoane particulare, atât individuale cît și colective și adresate organelor puterii otomane*. Acestea, în general, poartă denumirea de *arzuhal*, *arz-mahzar*, *istidu'a* etc. cuprinzînd diverse jale, plin-

geri și cereri direct către Poartă, sau către autoritățile superioare.

După ce se dau unele explicații privind forma și structura documentelor, autorul analizează pe rînd elementele lor componente și formulele caracteristice ale acestora. Astfel, el analizează treptat *elementele diplomatice ale părții inițiale, protocolul introductiv* din documentele sultanilor (a), explică unele formule religioase „invitatio” (*davet*), dînd exemple de formule scrise cu caractere arabe (*hüve*) și diferite expresii arabe.

Apoi, autorul insistă asupra elementului diplomatic, numit „*unvan*, corespunzînd cu „*intitulatio*” din documentele latine. În același timp, dă două titlaturi întinse și pompoase ale sultanului Suleiman Magnificul.

Cunoscuta formulă de adresare din protocolul introductiv, numit *elkap*, este de asemenea studiată cu atenție, reproducîndu-se un număr considerabil de *elkapuri* cu caractere arabe și traducere bulgară. Acestea sînt adresate coloanelor imperiului (*erkian-i devlet*) ca marele vizir (*sadr'azam*), locțiitorului său (*kaymakam paşa*), marelui muftiu sau șeih ul-islamului, marelui amiral (*kapudan paşa*), marelui hogaia efendi, adică dascălului sultanului, precum și magistraților militari (*kadi'asker*).

De asemenea o serie de formule arabe, adresate marilor demnitari din ierarhia Porții ca: „aga de ieniceri” (*yeniceri agasi*), „judecătorilor” (*kadii*), „controlorilor financiari” (*defterdarii*), sangeacbeilor, primarului orașului (*şehir emini*), ceașșilor, scribilor etc.

Exemple de *elkap*, în afară de cele adresate demnitarilor Porții de la viziri pînă la ceașși, se dau și din cele adresate suveranilor Austriei, Angliei, Rusiei etc. Aici ar fi fost indicat ca autorul să dea și cîteva formule introductive (*elkap*) adresate domnilor Țării Românești, Moldovei și principilor Transilvaniei. Un număr mare de documente cu astfel de formule protocolare s-a păstrat chiar în arhivele din Bulgaria, cele mai multe în colecția OAK și în condici (*defter*). Iată una mai obișnuită: *Kiduel-i ümera-i il-millet il-meshihyye Eflak sau Bogdan voyvodasi*, adică „*pidă* printre emirii neamului Mesiei, voievodul de Valahia” (sau de Țara Românească) etc.

După astfel de formule, indicîndu-se numele și rangul persoanelor cărora le este adresat actul respectiv, urmează formula dorinței (*du'a*), care corespunde cu „salutatio” din diplomatica europeană. Deși exemplele date sînt bine alese, totuși autorul scapă din vedere că obișnuita formulă „*du'a*: *hükmeti 'avakibhu bi'l hair*, adică „sfișitul tău să se încheie cu bine”, era adresată domnilor români și principilor Transilvaniei.

După cîteva considerații asupra părții pozitive a documentelor, urmează indicarea

unor formule de încheiere, unele cuprinzând sfaturi părintești, iar altele amenințări ca „cerul și pământul să nu te primească”. Apoi autorul se ocupă de modul de datare (*tārîh*) al hrisoavelor turcești, redată de obicei numai în arabă.

Ultimul element diplomatic, care se dă în treacăt, este indicarea locului de emitere, numit „mahall-i tahrir”.

Un paragraf special se acordă monografiei sultanilor, numită *tura* (*tugra*), care se întâlnește și în textele noastre. Turaua se desemna în fruntea diplomelor imperiale, cite o dată fiind ornată cu aur și diverse culori. Ca exemplu se dă turaua unui document emis de sultanul Mehmed al II-lea, păstrat în arhiva Bibliotecii Naționale din Sofia (p. 142). Urmează apoi reproducerea celei mai vechi monograme, aparținând „sultanului” (recte emirului) ‘Orhan (1326–1362)⁶, sub care turcii au trecut în Europa.

Într-un alt paragraf special (b), autorul analizează temeinic și reproduce elementele diplomatice dintr-o altă serie de documente, emise de autoritățile superioare din capitală și provincii, ca *telhis*, *mektub*, *ariza*, *buğuruldu* etc., unele fiind întărite cu semnul viziral *pençe* și cu diverse sigilii (*mühür*). Explicațiile autorului sînt însoțite de facsimile, bine alese.

În rubrica (c) sînt tratate elementele componente ale diplomelor și documentelor emise de dregători, atît din capitală cit și din provinciile imperiale, reproducîndu-se formulele lor introductive, începînd cu: *sebeb-i tahrir bu huruf* „pricina scrierii acestor slove” etc.

Autorul n-a trecut cu vederea nici unele formule caracteristice din corespondența persoanelor particulare care, în general, sînt bine alese și metodic tratate.

Un merit deosebit al lucrării îl constituie cercetarea amănunțită a diverselor categorii de condici și registre, numite *defter*, *siğîl* etc. Autorul avînd la îndemînă peste 900 de condici, numai în arhiva Bibliotecii Naționale din Sofia, a depășit pe predecesorii săi în analiza lor. Desigur, cel care va studia condicile din arhivele Turciei, în special din Istanbul, unde sînt 100 000 de condici, va aduce poate o lumină și mai mare în acest material arhivistic, foarte prețios și pentru istoria țărilor române.

Cele mai importante registre, analizate succint de autor, sînt următoarele:

Name-i humayun defterleri — „Condicile pentru scrisorile împărătești.

Mühimme defterleri — „Condicile trebuirilor importante” (din care citeva sînt în arhiva și biblioteca Muzeului Topkapı Sarayı și 277 în arhiva Consiliului de Miniștri din Istanbul).

Kuyudat defterleri — „Condicile pentru conturi cotidiene, înregistrări, rezumate”.

Mevagib defterleri — „Condici pentru plata soldelor militare”.

Hazine defterleri — „Condicile vistieriei”.

Varidat defterleri — „Condicile de venituri”.

Musarif defterleri — „Condicile de cheltuieli” etc.

În prețiosul ghid din arhiva Consiliului de Miniștri (Istanbul), întocmit de Midhat Sertoglu⁷, de altfel citat de autor, sînt prezentate 40 de categorii de condici și registre, atingînd cifra de 50 000 sau chiar peste.

Autorul a prins și a analizat succint elementele diplomatice cele mai caracteristice și concrete din condicile turcești. *Limba și stilul documentelor turco-osmane* încheie studiul lui Boris Nedkov, în care insistă asupra elementelor arabo-persane și frazelor întortocheate și înclinate ale gîndirii turcești de atunci.

Ca anexă, autorul dă un Index cronologic al cuceririlor otomane mai importante, între anii 1289–1669 (p. 182–183), care putea fi oprită la un eveniment mai important, cum ar fi cucerirea Căminului de vizirul Köprülü Ahmed pașa, în 1762 (1083), sau putea să fie dusă și mai departe, pînă în sec. al XVIII, sau chiar în al XIX-lea.

Lista are o serie de imprecizuni și unele greșeli. Așa de pildă, Țara Românească n-a devenit vasală Imperiului Otoman la 1393, ceva mai tîrziu la 1418. Datele vechi, luate din sursele turcești, anterioare anului 1421 (824), au erori supărătoare. Campania lui Suleiman Magnificul în Moldova (1538/945) nu este indicată.

Urmează o listă completă de sultani otomani: 1289–1922 (p. 184), precum și o listă de abrevieri. Desigur, dacă autorul adăuga și alte liste cu beilerbei de Rumelia, cu reședința în Bulgaria și cadii din Sofia, Vidin, Ruscuc etc., toate acestea ar fi fost foarte utile pentru viitoarele identificări din documentele istorice. Amintim și de o listă de abrevieri.

Bibliografia este bogată (p. 186–204), indicîndu-se cca 300 de titluri, care însă putea fi și mai bogată.

O serie de documente și probleme de diplomatică otomană ca *Haşmetlî* (rev. Hriso-

⁶ Irène Beldiceanu-Steinherr, *La Conquête d'Adrianople par les Turcs*, tom I, Paris, 1966, p. 443.

⁷ *Muhteva Bakımından Başvekalet arşivi* Midhat Sertoglu, Başvekalet Arşiv Umum Müdürlüğü Arşivisti. „Türk Tarih Kurumu Basımevi”, Ankara 1955.

vul II 1943), publicate de H. Dj. Siruni, nu sînt cunoscute autorului. De asemenea autorul trece cu vederea documentele tătarreşti, asemănătoare celor turceşti, păstrate şi în arhivele din Bulgaria. Or, credem că se impune o mică comparaţie cu acestea din urmă.

O listă de „turcisme” şi un *index* (p. 203—213) ajută utilizarea rapidă a acestei lucrări.

Un element pozitiv în plus este că autorul a putut folosi caracterele arabe, evitînd transcrierea cu caractere slave sau latine, care ridică mereu obiecţiuni.

Aceasta este o prezentare, în mare, a lucrării cu unele observaţii generale. Desigur, lucrarea are şi o serie de imprecizii şi unele mici erori, care în mare parte se datoresc tiparului. Aşa de pildă termenul „yave”, trebuia scris *yuva*, însemnînd cuib (p. 40, r. 16); *timariofi* se redau prin „dimariva” (p. 40, r. 6 de jos); *resmi duhan* este acelaşi

cu „*adel-i tütünlük*”, adică „dare pentru fum” (ibid.). Termenul *lezez* n-a fost transcris corect în caractere arabe, el însemnînd ultimul trimestru al anului musulman (p. 60), abrevierea 'am este pentru *'allyye islam* (p. 115) etc.

În concluzie, se poate spune că, studiul turcologului Boris Nedkov este o contribuţie valoroasă în acest domeniu, fapt pentru care a fost apreciat pozitiv de recenzenţii străini⁸.

Totuşi diplomatica turcă-osmană rămîne o problemă a viitorului, condiţionată în mare parte de cercetarea arhivelor turceşti de pretutindeni.

Avînd în vedere utilitatea unor astfel de instrumente preţioase pentru cercetarea arhivelor turceşti, aşteptăm cu nerăbdare apariţia volumului II, consacrat vocabularului şi altor probleme de diplomatică turcă.

Mihail Guboglu

DAMIAN P. BOGDAN,

COMPENDIU AL PALEOGRAFIEI ROMÂNŢO SLAVE,

vol. I, II, Bucureşti, 1969, 151 p.

Sinteizînd experienţa acumulată în decursul unei îndelungate şi prodigioase activităţi, profesorul Damian P. Bogdan a elaborat un interesant manual de paleografie româno-slavă care se remarcă printr-un pregnant caracter ştiinţific şi didactic.

Întocmit pentru studenţii facultăţii de istorie, manualul se impune cu aceeaşi utilitate pentru cercetătorii istoriei patriei, ajutîndu-i prin concluziile formulate cu competenţa specialistului de înaltă ţinută ştiinţifică, la înţelegerea şi descifrarea cît mai exactă a scrierii româno-slave. La aceasta trebuie adăugată prezentarea bogatei literaturi de specialitate care conţine indicaţii bibliografice deosebit de preţioase.

La capitolul Generalităţi sînt tratate o serie de probleme privind: denumirea paleografiei, caracterul şi obiectul acestei discipline, paleografia româno-slavă şi metodele sale de lucru fiind prezentată legătura dintre paleografie şi celelalte discipline auxiliare ale istoriei.

Analizînd începuturile şi dezvoltarea paleografiei, autorul se opreşte asupra apariţiei şi evoluţiei paleografiei româno-slave, scoţînd în evidenţă contribuţia specialiştilor români şi străini la studierea acestei probleme, evidenţiînd studiile, lucrările, manualele şi albumele apărute. Dintre aceştia merită o deosebită preţuire vestitul slavist român Ioan Bogdan care ne dă cele dintîi date ştiinţifice privind paleografia româno-slavă.

Cele mai multe şi valoroase studii de paleografie româno-slavă ne dă însă Damian P. Bogdan dintre care se cuvine să amintim lucrarea care s-a impus ca deosebit de preţioasă „*Din paleografia slavo-română*” apărută în vol. I din *Introducere la Documente privind istoria României*.

Un capitol important al manualului este consacrat alfabetelor slave vechi, care se remarcă prin studiile asupra alfabetului glagolitic şi chirilic, preluate şi de poporul român în contactul cu unele dintre neamurile slave, după creştinare.

⁸ A. A. Zajackowski, în „*Rocznik Orientalistyczny*”, Varşovia, 1967, şi în „*Studia et Acta Orientalia*” V-VI (Bucureşti, 1967), p. 438-443 (M. Guboglu) şi în „*Revue des etudes islamiques*”, tom XXXVI, Paris, 1968, p. 344-345 (N. Beldiceanu).

În legătură cu originea alfabetului glagolitic, autorul prezintă părerile celor mai cunoscuți specialiști slaviști cum este de exemplu: ipoteza izvorului tahigrafic a lui J. Frisch, a lui Iosef Dobrowsky conform căreia alfabetul glagolitic ar fi opera călugărilor croați din sec. al XII-lea, a lui Ghelasie Dobner la care aderă I. Safarik, F. Miklosich, B. Kopitar, V. Scepkin, V. Jagic ș.a. care consideră acest alfabet ca fiind opera celor doi frați salonicieni — Constantin și Metodie. Marea majoritate a specialiștilor au ajuns la concluzia că primul alfabet slav a fost cel glagolitic, creație a lui Constantin Filozoful, izvorul principal al acestuia constituindu-l scrierea greacă de tip cursiv.

În sfârșit este subliniată părerea reputatului slavist francez André Vaillant care dovedește în chip peremptoriu că scrierea glagolitică inițială nu are nimic comun cu grafia grecească cursivă, punând apariția alfabetului glagolitic în strânsă și directă legătură cu tendința slavilor de a-și însuși nu numai cultura ci și independența națională și culturală. De aici concluzia caracterului specific al alfabetului glagolitic, nici grecesc nici latinesc, ci un scris nou creat de slavi, pe care autorul și-o însușește. Sunt prezentate și argumentele aduse în sprijinul priorității scrierii glagolitice.

În continuare, autorul studiază aspecte privind dezvoltarea și evoluția grafiei glagolitice, cu cele două forme de scriere glagolitică rotunjită sau slavă veche și glagolitică unghiulară.

Același interes îl prezintă și studiul asupra alfabetului chirilic. Autorul face o analiză a caracterelor grafice, demonstrând că grafia chirilică reprezintă o perioadă de dezvoltare mai evoluată a scrisului: este tratată astfel forma literelor care spre deosebire de primul alfabet sînt geometrice, ovale, semi ovale și dreptunghiulare. Pe baza formeii literelor este argumentată originea scrierii chirilice ca fiind grafia uncială bizantină. Pornind de la această premiză autorul subliniază că alfabetul folosit în cea mai veche inscripție chirilică slavă, cunoscută pînă în prezent la noi în țară, din anul 943 este în cea mai mare parte alfabetul grecesc al inscripțiilor protobulgare. Aceasta pune într-o lumină nouă problema formării alfabetului chirilic și din acest punct de vedere autorul consideră că inscripția din 943 are o importanță covârșitoare.

În privința originii alfabetului chirilic, care a format obiectul unor întinse preocupări, manualul face o prezentare a diferitelor ipoteze exprimate. Dintre acestea reținem concluzia slavistului ceh G. Dobner care încă din 1785 a emis ideea că scrierea chirilică își are originea în epoca de aur a literaturii bulgare. Această idee a fost însușită și dezvoltată

de o pleiadă întreagă de învățați, printre care Safarik și Jagic. Renumitul savant francez A. Vaillant susține că scrierea chirilică apare cu 40—50 de ani mai tîrziu decît glagolitică, ipoteză care este considerată de profesorul Damian Bogdan ca fiind cea mai justă.

În privința autorului alfabetului chirilic, majoritatea slavistilor nu dau nici un nume, studiind numai data, locul și împrejurările în care a fost creat acest alfabet. Unii specialiști îl consideră ca autor pe Metodie, alții pe Clement de Ohrida, sau pe Constantin Filozoful.

Studiile asupra celor două alfabet, glagolitic și chirilic se remarcă prin profunzimea analizei privind originea caracterelor grafice, numărul lor, valoarea cifrică, ordinea și denumirea literelor, pronunția lor, legăturile și deosebirile dintre cele două alfabet. Acestea sînt însoțite de tabele, deosebit de utile, în care sînt ilustrate forma literelor, valoarea cifrică, modul de transcriere și pronunție. Sînt date de asemenea, două tabele conținînd unul litere paleoslave create posterior celor două alfabet slave vechi, iar celălalt semnele grafice împrumutate din scrierea greacă.

Începuturile scrierii slave la români, problemă care a stat în atenția celor mai de seamă specialiști, constituie, de asemenea, un capitol important al prezentului manual.

Afirmînd că românii au adoptat alfabetul slav de la bulgari între anii 913—927, limba slavă circula în Dacia încă de la sfîrșitul secolului VI, după contactul populației băștinașe cu slavii, autorul prezintă și alte puncte de vedere exprimate de B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, I. Bogdan, P. P. Panaitescu ș.a.

În scopul susținerii afirmațiilor sale, autorul demonstrează modul cum au fost preluate, au apărut și au evoluat unele caractere grafice, toponimice și antroponimice.

Un deosebit interes îl prezintă capitolul consacrat izvoarelor paleografiei româno-slave, care are meritul de a evidenția și face cunoscut bogatele surse paleografice, constituite din manuscrise și documente aflate în țară și străinătate cu indicarea depozitelor unde se păstrează aceste izvoare.

Un studiu amplu care se remarcă prin profunzimea analizei scrierii româno-slave constituie capitolul fundamental al prezentului manual. Cultura grafică românească ca și cea slavă s-a dezvoltat sub o puternică înrîurire a culturii bizantine. S-a ajuns astfel la concluzia, prezentată în manual, că alfabetul chirilic este o adaptare a grafemelor capitalei lapidare bizantine, tipurile grafice unciale, cursiv și minuscul fiind influențate de tipurile de același gen din paleografia bizantină.

Majoritatea specialiștilor sînt de părere că ambele categorii de scriere: glagolică și chirilică derivă din cea bizantină, considerîndu-se că scrierea glagolică constituie o stilizare a tipului bizantin cursiv, cea chirilică derivînd direct din tipul bizantin crucial nou sau liturgic.

În decursul timpului cele două categorii ale scrierii slave au suferit transformări, stabilindu-se trei tipuri: uncial, semiuncial și cursiv. O contribuție deosebită la evoluția grafiei o aduce Alex. Odobescu care precizează încă din 1861 existența unui al patrulea tip — minuscula diplomatică. În prezent este stabilită prezența minusculei diplomatice în paleografiile rusă, jugoslavă și româno-slavă, fără însă se a cunoaște contribuția lui Odobescu.

Manualul subliniază deosebirile pregnante între scrierea manuscriselor — librăria și grafia documentelor — actuară, relevîndu-se că există o uncială, semiuncială, cursivă și minusculă a manuscriselor sau literară precum și o scriere proprie izvoarelor diplomatice numită uncială, semiuncială, cursivă și minuscula documentară.

În ce privește grafia în ansamblul ei, autorul precizează că există o interferență între diferitele tipuri ale scrierii arătînd că, de exemplu, în uncială se strecoară elemente semiunciale înții la sfîrșit de rînd, iar apoi și în interior dar spre sfîrșitul textului, unul și același scrib putînd folosi mai multe tipuri grafice.

Acordînd un spațiu larg grafiei chirilice a izvoarelor paleografice românești, autorul înfățișează concluziile specialiștilor în această problemă, punînd în lumină constatările personale. Este tratată astfel scrierea uncială, semiuncială, cursivă și minusculă, pe baza studiului efectuat asupra unui vast izvor documentar, scoțîndu-se în evidență forma, caracterele grafice, trăsăturile principale și

particularitățile fiecărui tip de scriere, precum și evoluția și puternica interferență între grafia textelor din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Se aduc astfel contribuții prețioase la stabilirea scrierii unciale cu forma literară și documentară; semiunciale cu forma literară caligrafică, literară obișnuită și documentară; a scrierii cursive: literare și documentare, precum și minusculei: literare, documentare, literară mixtă și documentară mixtă.

În studiul asupragrafiei, un loc important îl ocupă prescurtările foarte des întîlnite în documente, generate de legea minimului de efort, ceea ce însemna economie de timp și de spațiu ca și de material grafic. Împărțind din punct de vedere metodic prescurtările în două categorii: rezultate ca urmare a reducerii dimensiunii cuvintelor și a unor părți componente ale literelor, autorul face o serie de considerații asupra abrevierii prin trunchiere, sigla, contracție și suprascriere precum și asupra ligaturii, monogramei și monocondilului.

Un deosebit interes îl prezintă studiul criptogramelor sistem secret de grafie cu largă circulație, în paleografia româno-slavă

În strînsă legătură cu evoluția scrisului, manualul cuprinde mai multe capitole consacrate materialului și uneltelor folosite în munca de grafiere a izvoarelor paleografice, precum și cernelurilor și vopselelor utilizate.

În sfîrșit, se impune a sublinia strădania autorului de a ilustra partea teoretică prin reproducere în texte și prin facsimile care cuprind pe lingă reproducerea textelor, rezumate și transcrierea acestora, cu indicarea criteriilor de transcriere, rod al unei munci de erudit asupra izvoarelor documentare.

Emilia Poștăriță

DAMIAN P. BOGDAN,

LA VIE ET L'OEUVRE DES FRERES CONSTANTIN — CYRILLE ET MÉTHODE,

Tesalonic, 1968, Extras din volumul omagial scos la a 1100 aniversare a lui Chiril și Metodie, vol. II, p. 33—82.

Expresie a afirmării științei românești dincolo de granițele țării, studiul profesorului Damian P. Bogdan, constituie totodată o contribuție de seamă a slaviștilor români la studierea problemelor generale ale culturii și limbii slave.

Autorul subliniază, de altfel, încă din primele pagini că activitatea acestor proeminenți reprezentanți ai culturii slave Chiril și Metodie — are o importanță care depășește aria popoarelor slave, devenind o problemă internațională.

Rezultat și dovadă a prodigioasei activități desfășurate de frații Chiril și Metodiu — care au luminat cu știința lor secolul al IX-lea — este, după cum remarcă autorul, abundența literatură apărută încă din secolul trecut sub semnătura unor iluștri oameni de știință din diferite țări referitoare la această problemă.

Studiul începe cu unele considerente generale asupra temei, profesorul Damian P. Bogdan redînd evoluția preocupărilor pentru studierea limbii și culturii slave.

După ce prezintă vasta bibliografie privitoare la activitatea lui Chiril și Metodiu, autorul se referă la izvoarele conținînd informații asupra acestor personalități ale culturii evului mediu. Fără a diminua rolul și importanța oricărui izvor D. P. Bogdan evidențiază cele trei categorii de izvoare care s-au impus cercetărilor: latine, grecești și slave. Actele emenate de la Vatican, mărturiile literatului roman. Anastase bibliotecarul, Legenda italiană, cehă, moravă etc. sînt date ca exemple pentru prima categorie. Din izvoarele grecești sînt menționate Istoria lui Chilandor, Legenda bulgară, Legenda Banduri și Viața lui Clemont din Ochrida iar în ultima categorie — izvoare slave — sînt remarcate: Legende panonice cel mai important izvor cuprinzînd în extenso viața fraților Chiril și Metodiu, Scurta viață a lui Chiril și Metodiu, Legenda Tesalonică, Scrierile călugărului Chrlr., Viața Sf. Naum etc.

Analizînd aceste izvoare s-a ajuns la concluzia că nici unul nu provine direct de la marii învățați. Revine deci slaviștilor sarcina de a reconstitui prototipul izvoarelor și un merit deosebit în elaborarea metodei pentru această activitate revine, după cum subliniază D. P. Bogdan, teoreticianului olandez N. von Wijk.

În studiu sînt înfățișate apoi unele aspecte din viața fraților Chiril și Metodiu. Autorul redă disputa slaviștilor în legătură cu stabilirea naționalității lui Chiril și Metodiu subliniînd argumentele ce l-au făcut să adopte părerea majorității istoricilor care-i consideră pe creatorii alfabetului și ai culturii slave de origine greacă.

Constantin, fiul lui Leon, șeful administrativ și militar al districtului și orașului Tesalonic, s-a născut în acest oraș în 826 — 827. După ce a urmat școala superioară din Constantinopol și alte remarcabile școli, Constantin a devenit unul din cei mai învățați oameni din epoca sa. A fost numit har-tofilax la biblioteca Patriarhiei și profesor de filozofie la școala superioară mai sus amintită. Apreciat pentru calitățile sale deosebite Constantin a îndeplinit misiuni speciale, tratînd în numele împăratului bizanțului cu serazinii, cazarii și slavii. Cultura pe care o posedă și calitățile sale personale i-au asigu-

rat un loc de frunte în ierarhia socială din vremea sa. Apreciat de virful statului, admirat de generația epocii sale, glorificat de urmașii care au făurit în jurul numelui său legende, Constantin începe a fi considerat sfînt.

Moare în anul 869 la Roma unde purta discuții cu reprezentanții celor trei limbi clasice (latină, greacă și ebraică) și cu papalitatea pentru introducerea uzului scrierii și oficierea serviciilor divine în limba slavă. După dispariția lui Constantin, fratele său Metodiu îi continuă activitatea.

O altă problemă importantă asupra căreia se oprește în studiul său profesorul Damian P. Bogdan este activitatea culturală și instructivă desfășurată de Chiril și Metodiu. Crearea alfabetului Chirilic, operă deosebit de importantă, de către Chiril dovedește că acesta a cunoscut bine sistemul fonetic propriu limbii slave și a putut remarcă cu mare perspicacitate nuanțele acestei limbi.

Apărut ca o reacție a slavilor la acțiunea de catolicizare din partea francilor, alfabetul slav a fost apreciat de istorici drept o capodoperă.

Referitor la disputa dintre slaviști concretizată în formularea a peste 40 de ipoteze în privința stabilirii adevărului în legătură cu întrebarea care din cele două alfabet slave existente — glagolitic și chirilic — a fost creat de Chiril, autorul, alături de majoritatea slaviștilor, consideră că alfabetul glagolitic — bazat pe cursiva greacă — este creația marelui învățat. Este subliniată și discuția dintre cercetătorii limbii slave în privința determinării raportului dintre cele două alfabet slave, care din ele este anterior din punct de vedere cronologic, aceasta cu atît mai mult, cu cît unii savanți apreciază că alfabetul chirilic a fost folosit de slavi înainte de sfîrșitul secolului al IX-lea.

O problemă care reține atenția slavilor este tratată și de profesorul D. P. Bogdan — constă în studierea grafiei glagolitice și chirilice. Sînt evidențiate în acest sens studiile, manualele, albeumele, dicționarele apărute în diferite țări, amplexarea luată de învățămîntul superior avînd ca obiect de studiu limba, grafia și cultura slavă, autorul subliniînd evoluția studierii metodice a textelor slave vechi. După ce arată contribuția istoricilor români în acest domeniu, autorul își exprimă părerea că este necesară elaborarea unei noi bibliografii exhaustive și analitice privind izvoarele slave vechi, realizată prin contribuția celor mai buni slaviști din fiecare țară. Este de asemenea necesară — subliniază slavistul român — întocmirea unei ediții critice a tuturor traducerilor și operelor originale aparținînd lui Chiril și Metodiu care, bazată pe textele integrale ale izvoare-

lor, folosind o metodă adecvată, să satisfacă exigențele tuturor criticilor.

Oprindu-se asupra activității literare desfășurată de Chiril și Metodiu, Damian P. Bogdan, evidențiază traduceri care au impus crearea unei limbi literare comune pentru toți slavii, lucrările originale create de Chiril și Metodiu în această limbă.

În privința originii, structurii și difuziunii limbii slave în studiu se arată importanța apariției literaturii vechi slave și ipotezele emise în privința originii limbii slave vechi și justa concluzie a slaviștilor că limba slavă literară fiind comună aproape tuturor slavilor nu trebuie să i se dea o apelatie locală, limitată.

Urmare a faptului că textele create de Chiril și Metodiu nu au ajuns pînă în zilele noastre decît sub formă de copii — și nu de prima mînă — justifică permanenta preocupare a cercetătorilor din acest domeniu de a reconstitui prototipul inițial. Dat fiind că limba și cultura slavă veche a depășit granițele teritoriilor locuite de popoare de origine slavă și a fost adoptată și de popoare care din punct de vedere etnic au altă origine (români și lituanieni), profesorul Damian P. Bogdan subliniază că, pentru reconstituirea prototipului inițial, are o importanță deosebită studierea pe lingă textele vechi slave și a textelor bulgare, sirbești și româno-slave din secolele XII—XIV).

Un loc aparte îl ocupă în studiu prezentarea textelor slave vechi descoperite pînă în zilele noastre. Sînt enumerate cronologic textele scrise cu cele două alfabet slave — glagolitic și chirilic, cu specificarea locului unde este conservat și a studiilor în care a fost analizat.

La enumerarea textelor scrise cu alfabet chirilic — mult mai numeroase — primul din

punct de vedere cronologic este inscripția din Dobrogea din anul 943.

În ultima parte a studiului autorul se ocupă de structura gramaticală și lexiconul limbii vechi slave, indicînd tratate de gramatică, dicționare și creștomatii care pot fi folosite de cei care studiază această limbă.

Într-un alt studiu: *L'Oeuvre de Constantin — Cyrille et de son frère Methode en Roumanie*, publicat cu aceeași ocazie și în același volum (p. 195—208) cu cel prezentat mai sus, D. P. Bogdan evidențiază izvoarele existente în țara noastră referitoare la viața și activitatea lui Chiril și Metodiu. Autorul remarcă dezvoltarea cercetărilor al cărui obiect este originea, compoziția și difuziunea celor două alfabet slave concretizate în studii, articole, manuale, albume editate de pasionați istorici români, cît și înființarea unei catedre de studii slave în cadrul Universității din București și constituirea Asociației slaviștilor români cu menirea de a încuraja studiile slave.

Sînt apoi evidențiate textele vechi slave care deși nu se găsesc în România sînt, după părerea unor savanți, create pe teritoriul Daciei.

Studiile lui Damian P. Bogdan — închinete celei de a 1100-a aniversări a acestor străluciți reprezentanți ai culturii evului mediu — utilizînd o vastă bibliografie, redactate într-o ținută științifică remarcabilă, sînt de un real folos pentru specialiști.

Trebuie de altfel subliniat faptul că aceste studii constituie o continuare a preocupărilor sale concretizate în lucrări de o reală valoare științifică.

Maria Dogaru

TROFIN HĂGAN, VALERIU ACHIM, IOAN S. MUREȘAN, VASILE CĂPILNEAN,

MARAMUREȘUL ȘI UNIREA

Baia Mare, 1968, 247 p. (Muzeul județean Maramureș).

Lucrarea, după cum arată autorii, „se adresează tuturor celor dornici să cunoască trecutul glorios al patriei și mai cu seamă momentele sale înălțătoare”, dar „și specialiștilor care pot găsi unele informații, poate chiar inedite, demne de a fi luate în seamă mai ales prin includerea în lucrare a unui capitol cu documente”.

În studiul introductiv „autorii explică actul desăvîrșirii unității statale a poporului român nu ca un eveniment izolat ci strîns legat de marile evenimente politice din secolele anterioare, ca o consecință firească și o împlinire a aspirației de unitate a poporului român, manifestată cu atîta ardoare mai ales după revoluția de la 1848”.

Străvechi pământ românesc, leagăn al descălătorilor de țară, Dragoș și Bogdan, țară clasică a cnezilor și voievozilor, avînd permanente legături cu Transilvania și cu celelalte țări românești în decursul secolelor, Maramureșul își aduce contribuția sa fundamentală la istoria culturii românești fiind patria celor mai vechi texte cunoscute în limba română: *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi*. În decursul secolelor cazurile de coborîre din Maramureș spre celelalte ținuturi românești sînt din ce în ce mai frecvente mai ales din cauza politicii naționale și religioase discriminatorii a claselor exploatare din imperiul habsburgic, pe măsura formării și dezvoltării conștiinței comunității etnice și naționale a poporului român. Din această cauză lupta și rezistența poporului român din Maramureș împotriva asupririi sociale și naționale a cunoscut o dezvoltare continuă. În special, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul celui de-al XVIII-lea haiducia a fost larg răspîndită, prin celele conduse de Pîntea Viteazul. Mai tîrziu, în anul 1848, documentele vremii arată că pe tot cuprinsul Maramureșului, la Sighet ca și la Baia Mare și Baia Sprie, în plasa Vișeu, ca și în părțile Chioarului în comunele Borșa, Giulești, Săcel, Săliște de Sus, Budești și în multe altele au avut loc numeroase mișcări pentru dreptate socială și națională.

O dată cu dezvoltarea și consolidarea orînduirii capitaliste și cu afirmarea noilor clase sociale, burghezia și proletariatul, masele populare din Maramureș luptă tot mai hotărît și organizat pentru revendicări burghezo-democratice, pentru dreptate națională, pentru apropiere și unire cu patria mamă. Unirea Principatelor Române din 24 ianuarie 1859 a trezit un puternic entuziasm și mari nădejdi și în inimile locuitorilor din Maramureș. În perioada următoare intelectualitatea maramureșană a participat din plin la acțiunea generală de luminare a poporului român prin înființarea de școli și asociații culturale, cit și prin publicații în limba română.

Și în Maramureș, la mișcarea largă, populară pentru desăvîrșirea unității de stat a poporului român au participat toate clasele și categoriile sociale. Contradicțiile interne sociale și naționale și împrejurările existente, mai ales desăvîrșirea primului război mondial și influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au determinat o criză politică a imperiului habsburgic, criză ce a dus la destrămarea acestuia.

În cadrul acestei crize, mișcarea muncitorească se situează pe poziția cea mai înaintată a luptei maselor populare pentru revendicări sociale și înfăptuirea unității politice. Anii primului război mondial găsesc masele populare din Maramureș într-o continuă

frământare, nemulțumite de grelele poveri care apăsau pe umerii lor, de concentrările și condițiile inumane de muncă și trai. În timpul războiului au avut loc în bazinul minier Baia Mare puternice greve și demonstrații muncitorești care îmbinau revendicările economice (mărirea salariului, a rațiilor alimentare) cu cele politice (lupta pentru pace, recunoașterea organizațiilor muncitorești etc.). Un obiectiv de seamă în lupta minerilor l-a constituit înființarea sindicatelor, lărgirea bazei lor de masă. Prin intermediul sindicatelor, muncitorii minierii organizează o amplă manifestație pe străzile Băii Mari, cu ocazia zilei de 1 Mai 1918, protestînd împotriva războiului, cerînd încheierea păcii și drepturi democratice. În această perioadă de avînt revoluționar, iau ființă la Baia Mare organizații social-democrate avînd o conducere unică pe raza orașului Baia Mare care împreună cu sindicatele au acționat cu multă hotărîre și fermitate pentru cucerirea de revendicări economice și drepturi democratice pentru oamenii muncii.

Alături de mișcările muncitorești, în județul Maramureș, un rol de frunte l-au avut luptele țăranilor pentru pămînt, dezrobire națională și pace, care au luat forme din cele mai variate și mai ascuțite pe întreg cuprinsul Comitatului. Trăsătura caracteristică a mișcărilor țăranesti din această perioadă constă în împlinirea tot mai organică a luptelor pentru revendicări economice cu mișcarea largă a maselor populare.

Mișcarea maselor populare împotriva asupririi sociale și naționale a cuprins și intelectualitatea progresistă din Maramureș. Asuprită și ea, și de aceea strîns legată de popor, și-a adus, prin intermediul școlii, presei, bisericii, a culturii în general, o contribuție prețioasă la dezvoltarea conștiinței naționale a maselor populare, la înfăptuirea marelui act al Unirii de la 1 decembrie 1918.

Adîncirea contradicțiilor din cadrul imperiului habsburgic, împreună cu împrejurările internaționale create de înfrîngerea Puterilor Centrale a determinat conturarea unei situații revoluționare care a pus la ordinea zilei problema posibilității înfăptuirii practice a dreptului la autodeterminarea națiunilor asuprite. Sub presiunea maselor, ca și a evenimentelor externe — constituirea statului iugoslav și a celui cehoslovac — burghezia română a acceptat formarea Consiliului Național Român la 31 octombrie 1918. Într-o atmosferă de mare entuziasm și avînt patriotic a avut loc la 22 noiembrie 1918, la Sighetul Marmăției, constituirea Consiliului Național Român al județului Maramureș la care au participat 5-6000 oameni; în aceeași zi s-a format un asemenea consiliu local pentru orașul Baia Mare și după aceea în întreaga zonă a Țării Oașului, în Țara Lăpușului etc. Consiliul

național județean a desfășurat o vastă activitate organizatorică, sprijinind prin toate forțele alcătuirea de consilii comunale și gărzii naționale române în întreg județul Maramureș. Marea adunare populară din Baia Mare din 26 noiembrie 1918 care a concentrat majoritatea populației din satele învecinate, ridicându-se la numărul impresionant de 8–10.000 persoane și-a ales delegații pe care i-a propus totodată și în Marele Sfat Național, printre aceștia fiind și dr. Vasile Lucaci, dr. Teofil Dragoș și dr. Aurel Doboș. La Baia Mare s-au strâns delegații din întreg Maramureșul de unde s-au îndreptat spre Alba Iulia unde, la 1 Decembrie 1918 avea să se realizeze desăvârșirea unității statului român. În continuare autorii prezintă contribuția pe care și-au adus-o doi din cei mai de seamă fii ai Maramureșului la făurirea acestui mare act din istoria poporului român. Este vorba despre dr. Vasile Lucaci, supranumit „Leul din Sisești” și George Pop de Băsești, cunoscut și sub semnificativa numire de „Badea George”.

În anexe se reproduce un număr de documente dintre 1 febr. 1849–30 decembrie 1918, precum și 15 facsimile de documente și patru ilustrații. Dintre acestea un număr de douăzeci și două se păstrează la Filiala Arhivelor Statului din Baia Mare, unul la Arhivele din Sighet, iar trei sînt reproduse din ziarul *Sfatul*, organul oficios al Consiliului Național Român din Sighet, din decembrie

1918. Documentele selecționate pentru care autorii arată că „au răsfoit nenumărate file de arhive” „reflectă diferite aspecte ale manifestării conștiinței naționale a maselor populare din Maramureș, de la lupta lor pentru școala românească, pentru dreptul de folosire a limbii române ca limbă oficială în stat, pînă la acțiuni politice care, în 1860/1861, vizau probleme politice majore, ca aceea a unui congres național al tuturor românilor din monarhia habsburgică, de la primele măsuri de organizare a consiliilor naționale și a gărzilor naționale românești în preajma Unirii, la documente care reflectă entuziasmul cu care a fost privită Unirea — aspirație seculară și a maramureșenilor ca dealtfel a întregului popor român”. Ar fi fost necesar să se dea la sfîrșitul volumului lista cronologică a acestor documente.

În încheiere, trebuie subliniate condițiile grafice deosebite în care a apărut acest volum. Rezultat al colaborării rodnice dintre Muzeul județean Maramureș și Filiala Arhivelor Statului din Baia Mare, lucrarea constituie o valoroasă contribuție documentară la istoria unirii Maramureșului cu România.

Mihail Fanescu

ȘTEFAN IONESCU, PANAIT I. PANAIT,

CONSTANTIN VODĂ BRÎNCOVEANU

Viața-Domnia-Epoca, Edit. științifică, București, 1969, 467

p. + 25 planșe + 2 hărți.

La două secole și jumătate de la sfîrșitul tragic al lui Constantin Brîncoveanu și al familiei lui, personalitatea acestui domnitor se proiectează tot mai luminoasă în istoria românilor. Un vast material informațional alcătuit din documente interne, corespondență diplomatică, însemnări ale călătorilor străini, izvoare epigrafice, permite cunoașterea aprofundată a epocii în care a trăit și a domnit, mai bine de un sfert de veac, în Țara Românească, Constantin Brîncoveanu.

Cu toate că, atît în vechea cît și în noua istoriografie românească, domnia lui Constantin Brîncoveanu și epoca lui, au făcut obiectul a numeroase articole și studii, date fiind variatele manifestări economice, politice și culturale

de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, se impunea întocmirea unei lucrări monografice cît mai ample privind viața, domnia și epoca lui Constantin Brîncoveanu. Aceasta, pentru ca pe baza materialului edit și inedit din arhive, să se poată contura cît mai complet și mai aproape de adevăr, una din marile domnii din istoria poporului român. Caracterul fragmentar al lucrărilor de pînă acum, cu excepția monografiei lui N. Iorga, apărută în 1914, nu permitea înțelegerea unei viziuni de ansamblu atît a domniei cît și a epocii și nici încadrarea ei în istoria poporului român. În sfîrșit, o asemenea lucrare se impunea și pentru că, nu exista un studiu mai larg privitor la legă-

turile dintre cele trei țări române în această epocă, Moldova, Transilvania și Țara Românească, amplu analizate în monografia de față, sub aspect economic, politic și cultural.

Volumul *Constantin Vodă Brîncoveanu*, întocmit de Ștefan Ionescu și Panait I. Panait, cercetători la Muzeul de istorie a municipiului București, tipărit în colecția „Pagini din istoria patriei”, se adresează atât istoricilor, cât și maselor largi de cititori. El este rodul analizei critice a numeroase izvoare scrise, în bună parte inedite, a interpretării judicioase a mărturiilor contemporanilor acestei tumultuoase domnii, a studiilor de specialitate apărute timp de mai bine de un secol în numeroase publicații interne și străine. Lucrarea, de întinse proporții, a fost întocmită pe baza acestui vast material.

După o analiză critică exhaustivă a istoriografiei române și străine privind domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu și epoca lui, este prezentată într-un capitol deosebit poziția Țării Românești în politica Europei răsăritene, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pentru a se stabili cadrul istoric în care avea să se desfășoare domnia lui Constantin Brîncoveanu. Problemele vieții social-economice a Țării Românești, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, cu specială privire asupra politicii economice a acestui voievod, sînt cercetate într-un capitol de dimensiuni mai mari. Cunoașterea gradului de exploatare a bogăției solului și subsolului Țării Românești, urmată de cercetarea modului de dezvoltare a vieții urbane și de politica fiscală a domniei dau posibilitatea înțelegerii atât a stadiului de dezvoltare a economiei românești cât și a cauzelor luptelor sociale.

Înainte de a fi analizată domnia propriu-zisă, așa cum se reflectă ea în documentele vremii și în cronici, un capitol este consacrat copilăriei și tinereții lui Constantin Brîncoveanu, pînă la alegerea lui ca domn, ce s-a desfășurat în perioada tulbură a luptelor dintre marile familii boierești. Încă din tinerețe, Constantin Brîncoveanu a manifestat reale însușiri politice, ducînd la bun sfârșit numeroase misiuni diplomatice.

Moartea lui Șerban Cantacuzino (1688) deschide problema succesiunii domniei în Țara Românească într-un moment în care era amenințată de marii ei vecini: Imperiul habsburgic și Imperiul otoman, prinși într-o puternică încheștare războinică. Prin autoritatea și influența fraților Cantacuzino asupra marilor boieri, Constantin Brîncoveanu a fost ales domn. În fața lui se deschidea o lungă și glorioasă domnie, zămislită în tumultul unei epoci istorice viforoase ce s-a încheiat tragic prin decapitarea domnitorului și a familiei lui în august 1714.

Bătălia de la Zărnești (1690) a fost primul mare succes militar și politic prin care Constantin Brîncoveanu avea să-și consolideze, pentru moment, domnia, față de puternicul său vecin, Imperiul otoman. În același timp, Constantin Brîncoveanu a căutat să restabilească relațiile cu Imperiul habsburgic, compromise din cauza bătăliei de la Zărnești, fiind convins că numai prin o politică de menținere a unui echilibru cu marile puteri răsăritene, Țara Românească se va putea strecura printre primejdii iar domnia lui va fi salvată. O dată cu consolidarea poziției politicii lui externe, Constantin Brîncoveanu a căutat să-și extindă influența sau chiar puterea și asupra Moldovei și să sprijine prin toate mijloacele pe românii de peste munți, amenințați de dominația habsburgică și de tendințele de catolicizare.

La începutul secolului al XVIII-lea politica voievodului muntean se caracteriza prin stringerea relațiilor cu Rusia lui Petru I, în speranța că un război ruso-turc ar putea duce la eliberarea Țării Românești de sub suzeranitatea otomană. În același timp, se produce și un conflict politic între Cantacuzini și voievozi, determinat de lupta pentru putere și pentru succesiunea domniei. Războiul ruso-turc din 1711, încheiat prin înfrîngerea Rusiei și pacea de la Prut, avea să adîncească criza politică internă și să grăbească sfârșitul domniei și vieții lui Constantin Brîncoveanu.

Ceea ce a dat însă o strălucire deosebită domniei lui Constantin Brîncoveanu — reliefat pe larg în lucrarea de față — a fost, desigur, afirmarea majoră a culturii și artei românești, fapt care a constituit o adevărată renaștere culturală și artistică a spiritului creator românesc, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Prin nenumărate tipărituri scoase în cele cinci tipografii de la București, Snagov, Tîrgoviște, Buzău și Râmnic, domnul muntean a urmărit nu numai apărarea ființei naționale a românilor din Transilvania, ci și scopuri religioase, sprijinind lupta ortodoxiei orientale împotriva „papistășilor”. În același timp, el a realizat un adevărat mecenat cultural și religios în Orientul creștin, prin tipărituri, înființări de tipografii sau diferite danii. Iar, prin organizarea învățămîntului superior la Academia domnească de la Sf. Sava precum și prin tipăriturile cu conținut laic, Constantin Brîncoveanu a contribuit la trecerea culturii române de la formele ei medievale, dominant religioase, la forme moderne, în care iluminismul și raționalismul european sînt precumpănitoare. Aceste transformări au dus la formarea unui adevărat umanism românesc.

Paralel cu actele de cultură, Constantin Brîncoveanu a manifestat o adevărată pasiune creatoare și stimulatorie pentru opera de artă, fie ea în arhitectură, pictură sau sculptură

fie în formele artelor decorative. Palatele și bisericile pe care le-a zidit sau le-a restaurat, școala de zugrăvi și pietrari, îndrumată de talentul lui Constantinos sau Pirvu Mulu, asimilarea unor forme venețiene (loggia) în formele tradiționale ale arhitecturii vechi românești, autohtonizarea decorului sculptural și pictural inspirat din modelele italiene, toate aceste eforturi artistice și inițiative creatoare au dus la înflorirea artelor în Țara Românească și la decantarea unui stil arhitectonic specific, stilul brincovenesc.

Domnia lui Constantin Brîncoveanu — se subliniază în lucrare — se caracterizează prin dominantele personalității sale, iar ele ni-l înfățișează un *mare feudal*, ca un om al timpului său, sprijinind astfel, de pe aceste poziții, dezvoltarea vieții economice a Țării Românești și conlucrând la prosperitatea ei; ca un *om politic și abil diplomat*, reușind să facă din Curtea domnească de la București un important centru politic și diplomatic european; și, în sfârșit, ca un *om al Renașterii*, prin strălucirea pe care au cunoscut-o învățămîntul superior, literatura și artele.

Personalitatea istorică a lui Constantin Brîncoveanu se încadrează în galeria marilor domnitori ai poporului român, prin aceea că

a reușit să transforme Țara Românească din „obiect în subiect” al istoriei Europei răsăritene, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Prin această domnie istoria românilor, alături de cea a sîrbilor, bulgarilor sau grecilor se încadrează în viața politică europeană, dinamizată de marile puteri ale vremii: Imperiul habsburgic, Imperiul otoman, Rusia precum și Franța și Anglia.

Folosirea de către autori, prin o atentă selecție critică a unui imens material bibliografic, precum și cercetarea unui însemnat lot de documente inedite conferă studiului monografic al lui Ștefan Ionescu și Panait I. Panait o valoare științifică indiscutabilă. Forma cursivă și densă, în care a fost redactată monografia, fără a fi literaturizată, o face accesibilă unui mare număr de cititori.

Socotim totuși că această carte ar fi avut numai de câștigat dacă ar fi cuprins și un capitol de concluzii care să înlesnească și mai mult cunoașterea dimensiunilor personalității lui Constantin Brîncoveanu și încadrarea ei în istoria poporului român și a Europei răsăritene.

Constantin VLĂDUȚ

N. STOICESCU,

CURTENII ȘI SLUJITORII. CONTRIBUȚIUNI LA ISTORIA ARMATEI ROMANE,

Edit. militară, < București >, 1968, 383 p.

Lucrarea de față a avut ca scop, după însăși spusa autorului (p. 5, 13), să descrie „evoluția, organizarea și atribuțiile curtenilor și slujitorilor, ca unii ce alcătuiau aparatul executiv al statelor românești” în evul mediu și „au îndeplinit un rol de seamă în organizarea militară și administrativă a lor” (p. 373).

Pentru a o duce la bun sfârșit autorul a cules un bogat material din documentele publicate, din cronicile, din lucrările istoricilor și chiar din acte inedite aflate în arhiva Institutului de istorie „N. Iorga” din București.

În felul acesta, cititorul va putea constata că lucrarea este susținută pe un aparat științific variat, împletit mereu cu date cunoscute și necunoscute, ceea ce, obișnuit constituie un merit.

În *Cuvînt înainte* autorul face o trecere în revistă a lucrărilor folosite și precizează că

toți istoricii români care au scris despre organizarea armatei românești au greșit, cu excepția lui Traian Mutașcu. Față de această situație, avînd de luptat cu un întreg balast de păreri greșite, el a trebuit să reconstituie totul și să ajungă la convingerea că „această lucrare este prima de acest gen în istoriografia noastră”, iar rezultatele la care a ajuns „vor fi folosite de toți aceia care vor să cunoască mai bine organizarea militară și administrativă a țărilor române în evul mediu” (p. 373).

Fără îndoială că la citirea unor asemenea rînduri istoricii sînt cei dintîi care trebuie să se bucure. Dar, urmărind cu atenție conținutul lucrării, în gîndul oricărui cititor se ridică întrebări și nedumeriri. De ce tratează autorul separat *Curtenii și evoluția lor*, în cap. 1 (p. 15—59) pe numai 44 de pagini, iar în cap. 2 *Slujitorii și evoluția lor* pe 80 de pagini, după care mai adaugă cap. 3 de 36

pagini și cap. 4 de 33 de pagini, ca apoi în cap. 5 să contopească *Organizarea curtenilor și slujitorilor*? și în cap. 6 *Atribuțiile curtenilor și slujitorilor*? Nu era mai judicios ca fiecare instituție să fie tratată separat? Curtenii cu organizarea și atribuțiile lor de o parte și slujitorii cu organizarea și atribuțiile lor de altă parte? și apoi de ce: *Curtenii și evoluția lor*? sau *Slujitorii și evoluția lor*? Au evoluat aceștia ori instituția? Ori au evoluat și s-au organizat înainte de a se naște?

Nedumeriri se ridică apoi și la fondul problemelor.

În cap. I (p. 15—59) autorul vrea să stabilească separat sfera noțiunilor *curteni* și *viteaz*. După el, termenul *curtean* sau *dvoran* derivă din cuvântul *curte* (dvor în limba slavă) care era locul unde se adunau curtenii (p. 15 și 17). Toți aceștia erau slugi domnești, *dijmari*, *galetari*, *globnici* etc... (p. 17).

Aceștia sînt de două categorii: în slujba domniei și în slujba marilor feudali. Curtenii din slujba marilor feudali erau oamenii liberi și îndeplineau alte servicii decît poslușnicii (p. 19), fiind conduși tot de vornici (p. 29). Afirmția o susține pe textul a două documente ale episcopiei de Rădăuți.

Termenul *curtean*, în adevăr, derivă de la cuvîntul *curte*, dar aceasta nu mai provine de la dvor, care este o traducere slavă a cuvîntului ci din cuvîntul latin *cohors-lis* (H. Tik-tin, *Dicționar român-german*, vol. I, București, 1903, p. 468), instituție militară română moștenită de români din epoca dacică (N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 76). Curtenii sînt deci toți dregătorii aflați în serviciul unei *curți*, a unei *Cohorte* domnești de *ocol* condusă de *vornic* sau *curte* de *ținut* condusă de *pircălab* sau *staroste*, pînă la cel din urmă slujitor de sat.

Dregătorii cu funcțiile de *vornic de ocol* și *pircălabi de ținut* sînt comandanți militari și judecători în același timp. În textele latine cuvîntul *vornic* este tradus întotdeauna prin expresia: *judez*. În anii 1395, 1401 și 1407 *Vlad vornicul* este numit *Vlad judez* (Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 818, 820, 828, 832), *Oană judez* (*ibidem*, I, 2, p. 828, 832), *Cupcici judez generalis* (*ibidem*, I, 2, p. 862) și *Boldor marele vornic supremus judez Curiae* (Ioan Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 441) mai rar prin *marscalus* (I. Bogdan, II, p. 283, 388 389) sau *morchius* (*ibidem*, II, p. 299), iar *pircălabii* prin acela de *castellanus* (I. Bogdan, II, p. 299).

Față în față cu aceștia, *vornicii episcopiei de Rădăuți* (*Doc. priv. Istoria României, veac XV*, vol. II, p. 14 și 30), care vor dispune de pripasurile satelor dependente de ocoalele Rădăuți și Cotnam sînt judecătorii episcopului, adică monahii șefi ai Consistoriilor. În asemenea situație cade și concluzia că

judecătorii episcopului ar putea fi oamenii liberi (p. 19).

Astfel analizată problema curtenilor reiese clar că, orice boier sau ostaș care execută o misiune la una din curțile, de ocol sau de ținut, ori la Curtea domnească din capitală țării este implicit și un *curtean*.

„În a doua jumătate a secolului al XV-lea — continuă autorul — numărul curtenilor aflați în slujba domniei a crescut ca urmare a ridicării în rîndurile lor a țărănilor oșteni, ce își dovediseră vitejia pe cîmpul de luptă” (p. 20). Pentru a ilustra afirmația invocă un text latin din D. Dlugosz, pe care însă nu-l traduce, pentru ca să adauge că pentru Nicolae Costin „acest eveniment a avut semnificația unei ridicări a multor oameni din prostime la statul de nemeși”, înțelegînd prin nemeși — ca și N. Costin — pe noii viteji făcuți de domnul Moldovei din rîndurile *țărănilor liberi* (p. 20). Insistînd să convingă neapărat pe cititor că din *țărani Ștefan cel Mare a făcut direct vitezi* N. Stoicescu citează fragmentul din interpolările lui Simion Dascăl în cronica lui Grigore Ureche, referitor la „*Lastlău* craiul care ar fi împărțit unora hotară și orice și locuri de sate și tîrguri și i-au nemîșit pe toți, adică i-au făcut slugi crăiești” (p. 21). „Acest pasaj de cronică are pentru noi o importanță deosebită. „Nemeșirea înseamnă, pentru cronică, împărțirea de ocine în proprietate deplină: prin acest proces de nemeșire cei cărora li se dăruiau asemenea proprietăți deveneau slugi domnești” (p. 21), subliniază autorul.

Curtenii și cu vitejii, din care se ridicau curtenii, (p. 24) alcătuiau curtea celor 10.000 de „nobili” (p. 25) din care nu fac parte boierii deosebiți fiind de curte și la *Colomea* (1485) conform textului latin al unui cronicar polon reproduc după „*Columna lui Traian*” editat de B. P. Hasdeu.

În aceasta relatare, crede N. Stoicescu, că se face deosebirea dintre suita boierilor și aceea a curtenilor. În primele decenii ale secolului al XVI-lea unii din *viteji* au devenit *vătăfi* comandanți de mici unități teritoriale de curteni (p. 23).

În ce privește existența unui corp de slujitori pentru secolele XIV—XV, și XVI autorul o contestă, afirmînd că „referirile tîrzii ale cronicarului Gr. Ureche la slujitorii lui Ștefan cel Mare și Bogdan cel Orb, acestea nu fac decît să extindă asupra unei perioade trecute realități din vremea cînd boierul moldovean își alcătuia cronică” (p. 25), încercînd să demonstreze că slujitorii sînt o creație a secolului al XVI-lea, descoperită de el (p. 35 și 60 și urm.).

În adevăr aceste afirmații ar putea rămîne în picioare dacă mărturiile citate pe care le aduce în sprijin ar conține așa ceva.

Folosind textul latin din I. Dlugosz, *plurimi agrestes ex peditum numero in equitum et militum numerum translati* după o traducere defectuoasă făcută de Ursu I. (Ștefan cel Mare, p. 347 și 349), însușită de B. Cimpina (*Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, p. 33, 66–69) și de M. Berza (*Istoria României*, vol. II, p. 533–534) N. Stoicescu a considerat că *plurimi agrestes ex peditum numero* se referă la țărani, iar verbul *translati* ar însemna a ridica, a alege țărani în rîndul vitejilor. Or, *agrestes* nu este substantiv, ci pluralul nominativ de la adjectivul *agrestis*, e și în seamnă de la țară; *peditum* este genitiv-plural de la *pedes*, *itis*, adică *pedestru* din ordinul *pedestrașilor* de la curțile domnești din provincie, iar *translati* este forma pasivă a verbului *transfero ferre-tuli latum* – a muta a transfera, la care trebuie adăugat, pentru a forma perfectul compus, persoana a treia plural a verbului auxiliar *fuertunt*.

În felul acesta ar fi avut o traducere cu sensul exact: *Mulți din acei de la țară, din ordinul pedestrilor de la curțile ocoalelor și ținuturilor au fost mutați în numărul cavalerilor și vitejilor pedestri de la curtea domnească din Suceava și nu ridicați*. Totodată ar fi constat existența a trei ordine militare: 1. *ordinul pedestrilor (pedes-peditis)*, *peditum* în text, 2. *ordinul vitejilor călări (eques-equitis)*, *equitum* în text și 3. *ordinul vitejilor pedestri (miles, militis)*, *militum* în text. Dacă cele două din urmă sînt corpurile de elită care formează regimentele de gardă, primul, *ordinul pedestrilor* este acela al slujitorilor aflat la toate curțile domnești și în secolul al XV-lea.

Pasajul citat din interpolarea lui Simion Dascălul despre împărțirea de hotare nemeșilor, prefăcuți apoi în *slugi domnești* este și el cu totul în afară subiectului dezbătut aici. Interpolatorul lui Grigore Ureche reproduce povestirea din *Cronica moldo-rusă* (I. Bogdan, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 159) în care se descrie cum Ladislau Cumanul i-a scos, în primăvara anului 1285, pe tătari din Transilvania cu ajutorul românilor ortodoksi (rimlenii vechi) și după victorie, drept răsplătă, le-a dat pămînt în Maramureș „acolo i-au dus de le-au împărțit hotare și ocine și locuri de sate și tîrguri și i-au nemeșit pre toți”. Este vorba, cum se vede limpede, de o colonizare închipuită de cronicar cu dare de pămînturi în folosință și în nici un chip nu se pot trage concluzii de ridicare de viteji. Mai poate fi valabilă atunci afirmația lui N. Costin că Ștefan cel Mare a ridicat oamenii „din prostime la statul de nemeși”, pe care și-o însușește N. Stoicescu pentru a demonstra cine sînt vitejii și curtenii?

Venind acum la textul latin reprodus din „Columna lui Traian” în sprijinul dovedirii că boierul formează o suită deosebită de aceea

a curtenilor, observăm că autorul copie greșit cuvîntul *armigeris* în loc de *armiferis*, traduce greșit pe *omnes terrigenae* prin *toți oamenii de la țară* și interpretează eronat ultima propozițiune *et alii omnes curienses notabiliores* prin și cu *toți curtenii mai puțin însemnați*. Traducerea corectă a frazei latine *omnibus suis armiferis boiaris vulgari eorum lingua dietis, sui vero omnes terrigenae, bona hereditaria in Moldavia habentes et alii omnes curienses notabiliores* (p. 25) este așa: Ștefan cel Mare s-a prezentat la Colomeia, în 1485, *Cu toți războinicii săi armiferis (și nu armigeris care înseamnă lacheu, cel care ducea armele luptătorilor călări) numiți boieri în limba populară a lor, însă toți pămînteni avînd averi moștenite în Moldova și alți curteni mai de seamă (mai însemnați)*. Sensul este deci tocmai invers decît acela scos de N. Stoicescu, care vrea neapărat să scoală din această frază o deosebire dintre boieri și curteni (p. 25).

În același capitol autorul afirmă că vitejii „sînt o altă categorie decît marea boierime posesoare de domenii” (p. 21) și Ștefan cel Mare a mărit efectivul curtenilor din rîndurile vitejilor proveniți din țărani (p. 23). Așa să fie oare? Expresia *viteaz*, a cărui origine autorul nu o arată, vine de la cuvîntul german *wrthing* – *vitengu* și înseamnă *războinic*. *Jupanii* slavilor din Lusația de sus sînt numiți *viteji* de către nemți, acei care luptă călări *seniores villarum quos lingua sua supanos vocant et in equis servientes, id est withasii* (A. Meitzen, *Siedelungen*, II, p. 240).

Documentele moldovenești scrise în limba slavă ne arată, la 3 martie 1392, pe Ioaniș *viteazul* dăruit cu trei sate pe Siret – (în Zvorîștea de astăzi) – și, în 28 noiembrie 1399 ca boieri în sfatul domnesc pe Costea *viteazul*, Grozea *viteazul*, Dragoș *viteazul*, Drăgoi *viteazul* și Ioaniș *viteazul* (M. Costăchescu, I, p. 7–8, 23). La 11 februarie 1400 Ioaniș de la Zvorîștea apare ca *vornic* = *judez*. Tamaș stolnicul de la 29 iunie apare ca *viteaz* la 1 august 1403 și 28 octombrie 1522; Bratul Neatedul jupanul de la 18 noiembrie 1393, ca membru al casei domnitoare deci, este numit *viteaz* la 7 ianuarie 1491 și la 29 octombrie 1522 etc...

Dacă urmărim textele latine vedem în ele că atributul de *viteaz* este înlocuit cu termenul *eques*. (Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 818, 827; M. Costăchescu, II, p. 614) sau cu *ritermi*, la 1436, (M. Costăchescu, II, 698–699) așa cum ni-l arată *Cronica moldo-germană* pe Șendrea portarul cumnatul lui Ștefan cel Mare (I. Chiținea, p. 47). Atunci de unde concluzia că vitejii sînt ridicați dintre țărani, iar din rîndurile lor se aleg curtenii? Mai mult încă, autorul scrie că *vitejii* au decăzut în sec. XVI. Ultima mențiune a lor fiind din timpul lui Ștefăniță (p. 23). Numai unii au putut să se mențină, pe ici pe colo, ca *mari*

vătafi de ținut (p. 23 și 29). Totuși documente ulterioare ne arată că ei au continuat să existe. La 3 martie 1581, Toader *vileazul* este dăruit cu trei sate (Surete și Izvoade, V, p. 6–10); la 1596, solia lui Ieremia Movilă în Polonia e alcătuită din boieri și *viteji ale ordine equestri* (Hurmuzaki, III, 2, p. 424); în 26 martie 1613, la curtea lui Ștefan Tomșa se aflau *boleari i voini* (Surete, XX, p. 208–209) etc.

În ce privește marii *vătafi de ținut*, aceștia nu comandau pe curteni, ci erau prefecții de poliție ai ținuturilor și în această calitate restabileau hotarele încălcate (A. Moldova, XVI–I, 457; II, 45, III, 399; IV, 142) prindeau vecinii fugiți (ibidem, XVII–III, 72, 74) sau interveneau pentru asigurarea creditului ori ajutând la adunarea dărilor (XVII–IV, 428, 429, 502; V, 53, 154–155 etc.). *Vătafii mari* nu pot fi confundați cu șefii breslelor: *vătafii* de aprozi, de stolnicei, de păhănicei, de copii, de fustași, care în realitate nu sînt decît, aprozi, stolnicei, paharnicei, fustari (v. D. Cantemir, Descrierea Moldovei, ed. G. Pascu, p. 107–109, 113) așa cum face autorul (p. 236–241) care îi recunoaște totuși marelui *vătaf* rolul de șef al poliției (p. 243).

În cap. 2, *Slujitorii și evoluția lor* (p. 60 și urm.) se încearcă a demonstra că instituția slujitorilor a fost creată la sfîrșitul veacului al XVI-lea și nu cum susține B. Cîmpina, că după bătălia din Codrul Cosminului (p. 24) deoarece „curtenii nu mai puteau constitui elementul sigur și eficace militar și administrativ” (p. 29) fiind decăzuți din punct de vedere economic sub aspra fiscalitate și „nu aveau un armament moderne și o instrucție militară adecvată. „Din această cauză, domnia a fost nevoită să apeleze la alte categorii de oșteni, mai pricepuți la meșteșugul armelor” (p. 35). „O dovadă peremptorie a faptului că slujitorii sînt un corp nou organizat aparte de curteni, la sfîrșitul sec. al XVI-lea — scrie N. Stoicescu — este dată de documentele moldovene din 13 februarie 1585 și 1 februarie 1617 (p. 61).

Dar ce cuprind aceste documente?

În primul, Petru Șchiopu acordă scutire de dări pentru preoții din Iași și cu adăosul „în casele lor nimeni să nu aibă a găzdui... fie boier sau în slujba domniei mele sau oricine ar fi”, iar în cel de al doilea, Radu Mihnea repetă scutirea, dar precizează că preoții „să nu găzduiască pe nimeni nici boieri, nici curtean, nici slujitor” (A. Moldova, XVI–III, 268; XVII–IV, p. 94). De aici, autorul a dedus că, după data de 20 februarie 1591, cînd s-a făcut recensămîntul Moldovei de către Șchiopul, a fost creat *corpul de slujitori*. Înadevăr, în actual citat apare termenul *slujitor*. Dar, din păcate acest corp de slujitori nu a înlocuit pe *curteni* și *boieri*, nici acum nici mai tîrziu. Urmăcind documentele de mai

tîrziu vedem că organizația curtenilor nu a dispărut. În Țara Românească, în bătălia de la Plumbuita curtenii sînt comandați de Ivașco Băleanu vornic, călărașii de spătarul I. Corbeanu și dorobanții de Oprea Aga (Istoria Țării Românești, p. 10). La 1655 seimenii răsculați sînt bătuți de curteni (N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 33–36). La 11 ianuarie 1658, C. Șerban voievod, după lichidarea răscoalei, depune jurămîntul de credință lui Gh. Rakoczy cu soldații țării, cinurile vitejești (A. Veress, X, p. 325–326). În Moldova sub Gh. Duca Vodă, marele logofăt conducea curtenii, marele vornic hînsarii și hatmanul călărașii (*Letopisele* II, p. 23) etc... toate cunoscute și de N. Stoicescu p. 65–67 și 216). Cu aceste dovezi se mai poate vorbi de lichidarea curtenilor și înlocuirea lor cu slujitorii? Sau, după modul cum sînt arătate în documente, coexistînd în timp și de fapt în secolul XVII boierii, curtenii și slujitorii, putea oare exista în sec. XIV–XV o armată compusă numai din boieri și curteni fără trupă? Documente mai vechi ne atestă prezența slujitorilor la curțile domnești înainte de Ștefan cel Mare.

Ilie și Ștefan voievozi scutesc în 18 august 1438 satul Cuturile Hirloienilor ale m-rii Probată de a da *ostași* și *străjeri* la Curtea din Hirău, așa cum dădeau obișnuit pedestri fiecare sat domnesc ori boieresc din vremea lui Alexandru cel Bun. La fel, scutește, în 1453, Alexandru voievod satele Balasinoești și Curtea lui Vrană ale mănăstirii de la Horodnic, de a da *ostași* și *străjeri* la Curtea din Suceava pentru a face *straja* și *voisca*, în text (A. Moldova, *veac XIV–XV*, vol I, p. 157, 227; ibidem, I, p. 204, 265, 404).

Instruirea lor se făcea de către curteni sub supravegherea vornicului care, obișnuit era un viteaz. În 1430, Alexandru cel Bun dispunea de zece mii de ostași, *panceratis decem milia* (Hurmuzaki, II, p. 567–568). În 1432, Ilie voievod avea la Curtea din Suceava cinci lăncieri călări lituanieni ca instructori, pe care-i plătea, pe fiecare în parte, cu cîte 5 grivine polone lunar. (A. Moldova, XIV–XV, I, p. 96). Mai mult încă, Gr. Ureche scrie că Ștefan cel Mare „adunînd multă oaste de țară” după cucerirea Chilie în 1465, a lăsat în cetate „bucate și cu slujitori de straje” și pe Isaia ca pîrcălab. La 1470 „strîns-au țara și slujitorii” cu care a intrat în Țara Românească (Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. 1959, p. 92, 96).

Și asemenea dovezi se mai pot aduce și din alte documente. În anul 1448, moldovenii participau la Cosova cu 3000 de călăreți, *equites tria milia*, iar Țara Românească cu 4000 de arcași (A. Decei, în „Revista Ist. Rom., XVI (1946), p. 41 și 47). În 1456 Petru Aron făgăduia regelui polon un ajutor de 400 de suliași sau 400 de călăreți cu sulie

și cu cuirasse (bronia) *millere quadringenta hastas seu quadringentos cum hastis equites decenter ac bellicose armatos alios bronnych* (Hurmuzaki, II, p. 64–67). Nu cumva acești slujitori pedestri, ori călăreți cu sulite sînt slujitori încastrați în lucrarea de față la capitolul *hinsari* ca „un corp de ostași” care „mergeau la oaste în dobindă”, adică pentru pradă, ei fiind socotiți tîlhari de către autor de la cuvîntul slav *husar*? (p. 161–162) și 163 și care, ar fi întreprins prima acțiune abia în anul 1587? (p. 164).

E mai mult decît sigur că acesta era corpul de viteji călări din garda domnească. Izvoarele ne arată că la Valea Albă „husarii oșteni viteji s-au topit atunci” (I. Bogdan, *Cronicile slavo-române* (p. 18). Miron Costin ni-l descrie că erau ostași îmbrăcați „tot în hier” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 53). Nicolae Costin scrie că ei sînt cavaleri înzăoați, înarmați cu sulite de 8 coți lungime, care stau ca un zid la război (N. Costin, ed. I. Șt. Petre, p. 598), iar D. Cantemir spune că *hinsarii* s-au numit mai înainte *husari* (*Descrierea Moldovei*, ed. O. Pascu, p. 112).

În ce privește originea numelui, cuvîntul *husar* vine din cuvîntul ceh *hus* care însemna *glscă* și *hinsar* din polonă de la *gans* — *hans*

tot *glscă*, din cauză că acești călăreți aveau la umeri, cusute în haine, pene de *glscă* și cînd porneau la atac făceau impresia unui stol de păsări. Ramunc cu cei 700 de călăreți valahi *voinici venise el în grabă. Ca păsările venite în zbor se vedeau pornind pe caii lor* (Em. Grigorevitz, *România în monumentele literare germane medievale*, București, 1905, p. 120–122). E foarte probabil că însuși obiceiul cavalerilor înzăoați de a purta pene de *glscă* să-l fi avut și cehii, care au luptat ca mercenari în Ungaria și Polonia (vezi M. P. Dan, *Cehi, slovaci și români, Sibiu*, 1944, p. 166–167, 170, 173, 177, 179, 186–189). Dacă analizăm textul din Grigore Ureche referitor la acțiunea *hinsarilor* din 1587, misiunea lor în război reiese cu prisosință.

Din parcurgerea acestor prime două capitole cititorii își pot face o idee despre modul în care a fost scrisă lucrarea de față, iar istoricul își poate pune întrebarea dacă mai poate folosi „rezultatele” cercetărilor fără să meargă din nou să revadă toate textele la care se fac trimiteri în aparatul științific și în capitolele ulterioare.

Alexandru I. Gonța

V. G. MACARADZE,

MATERIALY PO ISTORIJ RUSSKO-GRUZINSKIH OTNOŠENIJ VTOROJ POLOVINY XVIII VEKA, ČAST' II PO SOL'STVO TEIMURAZA II V ROSSIJU

Materiale privind istoria relațiilor ruso-georgiene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Partea a II-a : Solia lui Teimuraz al II-lea în Rusia). Edit. Universității din Tbilisi, Tbilisi, 1968, 582 (584) p. în 4°.

Autorul tratează despre solia la curtea țarului Rusiei a împăratului Teimuraz al II-lea (+ în 1762), care folosind conflictul dintre Turcia și Persia a încercat să unifice Kahetia și Kartlia (regiuni ale Georgiei răsăritene) ultima conducînd-o apoi fiul său Iračie al II-lea — personalitate politică și militară. În lupta pentru eliberarea Georgiei răsăritene de sub stăpînirea Persiei Teimuraz al II-lea s-a orientat spre apropierea de Rusia. La sfîrșitul lunii aprilie a anului 1760 Teimuraz II pleacă din Georgia și ajunge apoi la Petersburg sperînd că va obține ajutorul guvernului rus

în lupta sa contra Persiei. Speranța însă nu i s-a realizat căci Rusia, fiind angrenată în războiul de șapte ani (1756–1763), evita să se amestece în Caucaz. Studiul propriu zis al lui Mačaradze este publicat în două limbi — georgiană și rusă. Astfel, după introducerea urmează capitolul I : *Georgia în deceniul șase al secolului al XVIII-lea*; capitolul II *Însumează : Problemele de bază ale politicii externe a Rusiei și legăturile ruso-georgiene din deceniul șase și șapte ale secolului al XVIII-lea*; capitolul III cuprinde : *Solia unificată a Kartliei și a Kahetiei în Rusia în anii 1760–*

* Pe foaia de titlu, titlul este scris în limba georgiană.

1762 în frunte cu împăratul Kartliei, Teimuraz al II-lea, cu următoarele paragrafe: 1 Membrii soliei și plecarea ei din Georgia; 2 Reținerea soliei în Kizejar și în Astrahan. Tratatul cu guvernul rus; 3 Sosirea soliei georgiene la Moscova și tratativele preliminare; 4 Sosirea soliei georgiene la Petersburg și tratativele cu guvernul rus; 5 Moartea lui Teimuraz al II-lea și întoarcerea soliei în patrie și 6 Iracție al II-lea și rezultatele soliei. Capitolul IV-ultimul tratează: *Unele probleme din istoria coloniilor georgiene în Rusia (la sfârșitul deceniului șase- începutul deceniului opt ale secolului al XVIII-lea)*. Partea a doua a lucrării cuprinsă între paginile 211 – 563 este mai întinsă ca prima de 210 pagini având și text bilingv. Lucrarea se încheie prin indici de nume de persoane și de locuri de asemenea bilingve.

Pornind de la premiza că istoria legăturilor ruso-georgiene este una dintre cele mai importante probleme ale istoriografiei sovietice datorită cărui fapt studierea unei astfel de probleme constituie o tradiție seculară, autorul socotește nimerit să reia problema înfățișând în chip multilateral istoria soliei unificate a Kartliei și a Kahetiei în Rusia în anii 1760–1762, solie condusă de împăratul Teimuraz al II-lea. Odată cu aceasta Mačaradze se ocupă în chip succint și de problema coloniilor georgiene din Rusia în epoca respectivă. Spre a înfățișa un studiu cât mai bogat posibil autorul nu s-a mărginit numai la cercetarea fondului „Dosarele Georgiei” din Arhiva centrală de stat a actelor vechi (în rusește prescurtat CGADA) cum în mod obișnuit au procedat specialiștii dinaintea lui, ci Mačaradze a studiat și fondurile: „Legăturile Rusiei cu Georgia” din Colegiul afacerilor externe din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „Legăturile Rusiei cu Prusia”, „Legăturile Rusiei cu Turcia”, „Legăturile Rusiei cu Armenia”, „Dosarele Osetiniei” și altele. În culegerea și studierea materialului nu s-a oprit numai la cel aflat în arhivele, muzeele și bibliotecile din Tbilisi, Moscova și Leningrad ci a cercetat și fondurile din întreaga parte europeană a Uniunii Sovietice precum și cele în Caucaz. Rezultatul unei astfel de munci stăruitoare și migăloase a îngăduit lui Mačaradze să adune un material extrem de bogat – sub forma de fotocopii, microfilme, copii după manuscrise care ajută la lămurirea unui șir întreg de probleme din istoria legăturilor Georgiei cu Persia, Turcia, Armenia, Osetinia, Kabardinia, Daghestan și Egipt cum și viața politică internă a Georgiei și cultura acesteia din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Remarcăm faptul că la Petersburg Teimuraz al II-lea a fost găzduit în casa cnejilor Can-

temir ce se afla în partea moscovită a orașului, unde era stația poștală și în care locuia solul Franței, căpitanul Bertain. Casa – scrie consilierul de curte, cneazul Amilahorov în jurnalul său din februarie – martie 1761 – era a cneazului moldovean (дом волоцкого князя Кантемира) Dimitrie Cantemir și aparține, în 1761, fiilor acestuia Matei și Sergiu. Casa era un adevărat palat, având sobele din marmură care la venirea lui Teimuraz fiind distruse s-a pus problema de a fi lucrate în alabastru (vezi p. 184, doc. nr. 108, p. 394 și doc. nr. 120, p. 416 și p. 425).

În ceea ce privește numele georgiene se observă tendința de rusificare, lucru pe care îl făceau chiar titularii lor spre a intra în grația păturii conducătoare rusești. Remarcăm în acest sens următoarele nume georgiene: Abramșvili, Amilahvari, Andronikașvili, Areșivili, Baratașvili Gabașvili, Eliozișvili, Turkistanivili Tusișvili, Cicișvili și Cerkezișvili devenite respectiv: Abramov, Amilahorov Andronikov, Areșov, Pavlov, Gabaev, Darataev, Eliozov, Turkistanov, Cicianov și Cerkesov.

În editarea celor 207 documente – din care primul este din mai 1759 iar ultimul din 4 aprilie 1763 – autorul a respectat regulile și tradiția istoriografiei sovietice, păstrând limba documentelor. Astfel munca arheografică s-a bazat pe următoarele criterii: prescurtările s-au desăfăcut în chip tacit, iar literale suprapuse s-au introdus în rînd în același chip; ъ și ѣ s-au folosit conform ortografiei de azi; punctuația este de asemenea cea contemporană nouă corectîndu-se numai omisiunile vădite; textul scris continuu este despărțit în cuvinte conform regulilor de astăzi. Toate acestea în ceea ce privește documentele rusești, căci cele georgiene s-au publicat fără nici o modificare în afară de cea a punctuației unde a intervenit editorul.

Însă metoda de publicare a documentelor nu este cea mai potrivită căci la documentele georgiene publicate în text original și în traducere rusă, traducerea nu are un același număr cu originalul ci un altul (vezi nr. 11, 12, 14–19, 28–33, 50, 51, 53, 54, 132–135, 148–149, 157, 158, 163 și 164) – numai trei documente sînt publicate sub același număr textul și traducerea (vezi nr. 9, 42 și 153). Din cauza acestui sistem nu sînt 221 de documente cum numerotează autorul ci 207.

Nu sîntem de acord nici cu metodologia publicării documentelor deoarece sistemul preconizat limitează numărul cercetătorilor unui astfel de ediții și în primul rînd lingviștii istorici vor fi cei păgubiți. Personal sîntem partizanii sistemului ce-l preconiza încă în anul 1878 paleograful polon Emil Kalužiński-

acki, sistem dezvoltat și pus la punct în zilele noastre de slavistul francez André Vaillant¹.

În încheiere se poate spune, că așa cum se prezintă, studiul lui V. G. Mačaradze este deosebit de prețios prin utilizarea și excerptarea

la maximum a unui material în cea mai mare parte inedit, material ce autorul a reușit să-l valorifice și prin darea lui la lumină.

Damian P. Bogdan

E. LAUCEVIČIUS.

POPIERIUS LIETUVOJE XV-XVIII a.

Hirtia din Lituania în secolele XV–XVIII), Leidykla „Mintis”, Vilnius, 1967, 288 p.; atlas 580 p.

La sfârșitul anului 1967 a apărut în Editura „Mintis” din Vilnius interesanta carte a lui E. Laucevičius, cunoscut specialiștilor prin cercetările pe care le-a întreprins în domeniul istoriei morilor de hirtie din R.S.S. Lituania și în disciplina filigranologică. Rezultatul unei munci de aproape două decenii este concretizat în monografia intitulată *Hirtia din Lituania în secolele XV-XVIII*. Monografia are două părți (volume). Prima parte este lucrarea propriu-zisă, iar cea de a doua un atlas (album) în care sînt reproduse filigranele la mărimea lor naturală. Lucrarea a fost patronată de Biblioteca Centrală a Academiei de Științe din R.S.S. Lituania și de Comisia istorică de științe naturale și tehnice de pe lângă Prezidiul Academiei de Științe din R.S.S. Lituania, sub redacția unui competent colegiu de redacție format din specialiști ca J. Galvydis, A. Ivaškevičius, J. Marcinkevicius și V. Merkys.

În prefață autorul precizează că „lucrarea constituie prima încercare de a realiza un atlas al filigranelor folosite în Lituania”. Tot el ne avertizează că atlasul nu este complet și că „în viitor va trebui să fie completat”. Principalele probleme abordate în lucrare sînt: istoria producției de hirtie și filigranele folosite în Lituania în secolele XV-XVIII.

Principala atenție în cadrul expunerii se acordă istoriei morilor de hirtie din Marele Principat al Lituaniei, făcîndu-se înțîi o trecere în revistă a cercetărilor anterioare și o prezentare amplă a izvoarelor folosite de autor. Urmează apoi o expunere destul de amplă a tehnicii manuale de producere a hirtiei. O deosebită valoare reprezintă materialul de arhivă adunat de autor, începînd cu actele de privilegii și terminînd cu documente în care se reflectă aspecte ale procesului tehnologic.

Un capitol separat este consacrat filigranelor care circulau în Lituania și care erau folosite la morile de hirtie de acolo. În această privință autorul distinge patru perioade. În prima perioadă care merge pînă la începutul secolului al XV-lea, și în Lituania circula hirtia de proveniență străină. În a doua perioadă, care cuprinde secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea începe producția proprie de hirtie și apar filigranele locale. La mijlocul secolului al XVII-lea, cînd economia din Lituania cunoaște o decădere sensibilă, începe cea de a treia perioadă care durează pînă la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cînd, prin împărțire, regatul Poloniei a fost desființat. În sfârșit, prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă — după aprecierea autorului cea de a patra perioadă în evoluția filigranelor și producției de hirtie din Lituania. O caracteristică a filigranelor din Lituania constă în aceea că se folosea ca figură de filigran blazonul proprietarului morii de hirtie, inițialele proprietarului sau chiar numele întreg de familie. Pe baza unui material arhivistic vast se dovedește că o serie de filigrane considerate de unii cercetători ca fiind de proveniență polonă, în realitate au fost folosite în mori de hirtie de pe teritoriul Lituaniei. În această privință aduce corectări de seamă față de cele spuse în vestitele albume întocmite de Lihaciov și Briquet.

Un capitol interesant este cel referitor la sortimentele diferite de hirtie și la evoluția prețului hirtiei în Lituania în cursul secolelor XVI-XVIII. Se insistă mai ales asupra hirtiei de tipar folosită cu precădere în tipografiile din Lituania. Din acest punct de vedere deosebit de valoroase sînt constatările autorului privitoare la legătura ce există între morile de hirtie și tipografiile înființate în Lituania și la folosirea

¹ Vezi Damian P. Bogdan, *Patru acte de la Ștefan cel Mare*, în „Revista Arhivelor” XII (1969), nr. 1, p. 245–262.

hîrtiei de producție locală. Pe baza unor date concludente Laucevičius critică graficul întocmit de R. Ribarski, istoricul polonez dintre cele două războaie mondiale, cu privire la curba evoluției prețurilor hîrtiei polone în secolul al XVI-lea și arată că aceste grafice nu pot fi folosite cu încredere. Trebuie să menționăm însă și faptul că datele adunate de E. Laucevičius sînt adunate mai cu seamă din inventarele întocmite la moartea unor negustori, cînd evaluarea prețurilor la stocurile de hîrtie rămase nu pot reflecta întotdeauna evoluția prețurilor hîrtiei de pe piață. Cu această rezervă trebuie privite și datele oferite de el. Mai sigure sînt, evident, datele culese din cărțile de socoteli ale orașelor Vilnius și Kaunas, în care se indică ca și în orașele noastre din Transilvania — cantitatea de hîrtie achiziționată și prețul plătit, sau rapoartele unor tipografii despre achiziționarea hîrtiei.

Partea cea mai interesantă și cea mai amplă a cărții lui E. Laucevičius se referă la istoricul diferitelor mori de hîrtie din Lituania în perioada amintită. El arată că prima moară de hîrtie din Lituania a fost înființată în urma dispoziției date în 1524 de marele cneaz al Lituaniei, Sigismund cel Bătrîn. Acesta l-a invitat din Zürich pe S. Bernard care a înființat cu ajutorul castelanului de Vilnius, U. Hosius, moara de hîrtie. Este prezentat și filigranul folosit de această moară în anii 1558-1566 și 1586. Moara a fost distrusă cu ocazia marelui incendiu din Vilnius din 1610 și nu a mai fost refăcută. Urmează apoi o expunere detaliată și foarte instructivă a celorlalte 12 mori de hîrtie numite „de Vilno”, așezate pe râul Vilno și care funcționau în secolele XVI—XVIII, dînd și informații despre filigranele folosite; în album sînt reproduse la mărime naturală figurile filigranelor respective. La fel ne sînt prezentate și celelalte mori de hîrtie din Lituania, care au existat în Kaunas, Prienai, Angliūnai, Aukštadvaris, Kaissai, Vievis, Bartkuškis, Vepriai, Čižiškiai Mintavičiai, Svekšnai, Pastovis, Vidžiai, Dzitava, Bokštai, Alsenai, Dambavna, Smurgainiai, Rožana, Vidohoșce, Zaslaulis, Katlava, Eserones etc. Autorul descrie de asemenea și morile de hîrtie ale unor cunoscute familii de magnați din Lituania ca Radzivieli, Kleckauskis și altele. Informațiile despre cele 46 de mori de hîrtie existente în Lituania, ne oferă tabloul producției de hîrtie din această țară de la cel de al treilea deceniu al secolului al XVI-lea pînă la primele decenii ale secolului al XIX-lea. Totul este completat de harta cu localitățile în care au existat mori de hîrtie.

Acest amplu capitol este urmat de o expunere privitoare la filigranele diferitelor hîrtii care circulau în Lituania și de o prezentare interesantă a datării unor cărți discutate și discutabile ca dată de tipărire precum și stabilirea, cu ajutorul filigranelor, a falsificărilor

de documente. În anexă sînt reproduse o serie de documente privitoare la fabricarea hîrtiei în Lituania. Urmează apoi indicele celor 4277 de filigrane reproduse în atlas. Aici se dau informații despre locul unde a fost emis documentul sau unde a fost folosită hîrtia cu filigranul respectiv, data exactă existentă pe hîrtie și indicații precise de arhivă unde se află actualmente hîrtia de pe care s-a reprodus filigranul. Un alt indice cuprinde în ordine alfabetică filigranele care conțin inițiale sau nume de familii și localități. Tot separat este dat indicele de materii al figurilor care apar pe filigrane. Această listă se reproduse nu numai în limba lituană, ci și în limbile rusă și engleză. O lungă listă de cărți ne înfățișează titlurile de tipărituri apărute în Lituania și folosite de autor la întocmirea albumului de filigrane. În sfîrșit, un *index locorum* și un *index personarum* însoțite de rezumate ample în limbile rusă și engleză încheie primul volum al valoroasei lucrări publicate de E. Laucevičius.

Cartea lui E. Laucevičius se impune pe plan mondial printre primele lucrări de bază de filigranologie, alături de fundamentalele lucrări realizate de Briquet, Lihaciov, Klepikov, Mosin și de o serie de publicații de mare valoare editate de Asociația internațională a istoricilor hîrtiei, înființată după cel de al doilea război mondial și care tipărește la Hilversum cele mai bune lucrări de istorie a hîrtiei și de filigranologie pe plan mondial.

Datorită contactelor care au existat între Marele Principat al Lituaniei și Moldova în secolele XV—XVII, cartea lui Laucevičius prezintă pentru istoricii noștri un interes aparte. Moldova și, în bună parte, și nordul Transilvaniei erau așezate în aceeași sferă de răspîndire a hîrtiei străine pînă la înființarea morilor de hîrtie autohtone. Astfel, filigranele străine care se întîlnesc în Lituania în secolele XV—XVI și care în cea mai mare parte sînt identificate și dateate cu destulă precizie în albumul lui Laucevičius slujesc de mare ajutor cercetătorilor din România. Subliniem aici că primele texte în limba română origine din Maramureș și păstrate în nordul Moldovei sau în Maramureș au fost scrise pe hîrtia pe care parțial o întîlnim semnalată și în albumul lui Laucevičius și prin urmare datele pe care ni le oferă vor putea contribui la o datare mai exactă a manuscriselor amintite. Lucrarea lui Laucevičius este un nou punct de reper pentru a încerca o datare bazată pe mai multe elemente din zona de răspîndire a hîrtiei care are ca filigran porcul mistreț și care se întîlnește parțial și pe hîrtia manuscriselor amintite precum și pe alte manuscrise de proveniență nord transilvăneană sau moldoveană nedatate.

Amintim, totodată, că pînă la mijlocul secolului al XVII-lea în Moldova avea o largă circulație hîrtia provenită din Polonia, Silezia și

Lituania. Și din acest punct de vedere cartea lui Laucevičius are pentru noi o mare importanță. Vom putea stabili, cel puțin parțial, hirtia de origine lituaniană din secolele XVI-XVII și, având la îndemână mai multe elemente sigure de datare, vom putea data manuscrise nedatate scrise pe hirtia lituaniană. Și acestea ne fac să apreciem favorabil uriașa muncă desfășurată de autor și să înțelegem la justa ei valoare lucrarea de mare interes a lui E. Laucevičius.

Totodată, pe marginea acestei lucrări am dori să abordăm câteva aspecte metodologice care se pun din ce în ce mai acut în fața unor asemenea încercări. Cu toate că autorul s-a consultat cu o serie de specialiști de mare valoare în disciplina filigranologică pe plan european și chiar mondial (printre aceștia, Laucevičius amintește de S. Klerikov și Z. Uceastkina din U.R.S.S., Henk Voorn din Olanda, J.S.G. Simmons din Anglia, J. Siniarska-Capliczka din Polonia, J. Matekaitis din Lituania și alții) îndrăznim să ridicăm câteva probleme și chiar unele obiecții, ținându-se seama de noile posibilități pe care le deschide și în acest domeniu, revoluția științifică și tehnică din ultimul deceniu. Mai întâi dorim să abordăm problema controversată (de altfel din ce în ce mai puțin) a reproducerii după desenul făcut pe calc sau după fotografie. D. Laucevičius exprimă în această privință o părere oarecum contradictorie. Pe de o parte arată că obținerea imaginii filigranului prin fotografiere „ar fi ideală” dar că există o serie de dificultăți tehnice. Printre acestea, el semnalează faptul că este greu să se facă o fotografie de pe filigranul hirtiei pe care există un text scris sau tipărit, și mai grea fiind fotografierea când filigranul se află pe scoarța cărții legate, precizând și că fotografierea este un proces costisitor. Pe de altă parte, Laucevičius arată că: „copierea de mină a filigranului cu maximă exactitate este imposibilă”. Trebuie să subliniem că părerile noastre sînt, cel puțin în ce privește fotografierea filigranelor, diferite de cele exprimate de autor. S-a demonstrat în literatura de specialitate cu suficiente argumente, încă acum zece ani, că prin executarea fotografiei de filigran cu plăci încărcate cu raze radioactive (folosind ca izvor Ca 45) este posibilă cea mai mare precizie de pe orice fel de hirtie, indiferent de textul sau impuritățile existente pe ea¹. Metoda experimentată pentru prima dată în Laboratorul de restaurare și conservare

a documentelor din Leningrad, sub conducerea profesorului V.S. Liublinski, a fost aplicată pe scară largă în mai multe țări, inclusiv la noi, cu remarcabile succese, de regretatul G. Blücher din Brașov, primind o confirmare internațională cu ocazia celui de-al VII-lea Congres Internațional al istoricilor hirtiei ținut la Oxford în toamna anului 1967. Cu acest prilej, specialistul american, A. Stevenson a prezentat rezultatele obținute de domnia sa, cu ajutorul colegilor de la laboratorul Muzeului Britanic, atunci cînd a identificat o carte nedată din secolul al XV-lea, care avea pe hirtia tipărită figura de filigran unicornul². Stevenson a folosit ca izvor izotopul Carbon 14, care în anumite privințe a dat rezultate și mai bune. În lumina cercetărilor mai noi, cunoscute deja în 1967, cele afirmate de E. Laucevičius nu mai pot fi susținute. Au fost eliminate prin aceste metode noi dificultățile de care vorbea autorul. Fotografia obținută cu ajutorul izotopilor radioactivi, pe lângă faptul că prezintă avantajul absolut al preciziei și al unor linii care la desenul manual pe calc nu pot fi observate — și, deci, desenate — este și mai ieftin, mai ales dacă ținem seama că după desenul făcut pe calc trebuie executat desenul tehnic cu tuș înainte de a fi dat în procesul tipografic. Este necesar deci să așezăm întreaga noastră viziune pe baze noi în privința albumelor de filigrane. Laboratoarele obișnuite pot crea condiții suficiente pentru a începe fotografierea filigranelor cu izotopi și a pregăti albume care să reprezinte o mai mare exactitate și o identitate absolută a imaginii de filigran.

Într-o anumită măsură concepția noastră diferă de a lui E. Laucevičius și în privința metodelor de sistematizare și grupare a filigranelor în albume. Autorul a adoptat o grupare tematică a filigranelor, pornind de la aspectul exterior general al figurilor de filigran. El menționează, totodată, că există cercetători (printre aceștia amintește pe K. Siniarska-Capliczka din Polonia) care consideră că filigranele trebuie grupate după morile de hirtie unde au fost ele folosite. Și după părerea noastră, aceasta ar fi metoda ideală. Lucrul este însă, în etapa actuală a cercetărilor, irealizabil. Pentru a grupa filigranele răspîndite într-o anumită țară, ar trebui să existe lucrări de istoria morilor de hirtie, cu folosirea figurilor de filigran la fiecare, într-o zonă geografică mai largă. Astfel, pentru secolul

¹ D. P. Erastov, *Metoda beta-grafică de reproducere a filigranelor de pe documente*, studiu publicat în culegerea *Новые методы реставрации и консервации документов и книг*, Moscova, Leningrad, 1960, p. 139—148.

² A. H. Stevenson, *Beta-radiography and paper research* în „VII Internațional Congress of Paper Historians”, Trinity College, Oxford, 24—29 September 1967, *Communications*, Edited by J. S. G. Simmons, Oxford, 1967, p. 159—168. Cf. și Allan Stevenson, *Caston and the Unicorn*, f. a. și f. loc, p. 1—4.

al XV-lea și parțial al XVI-lea, ar trebui să cunoaștem cu precizie morile de hirtie din Italia, Elveția, Germania și din alte țări pentru a putea face o clasificare pe acest criteriu a filigranelor de pe hirtia care circula în această epocă la noi, de exemplu. Din acest punct de vedere, sintem convinși că față de filigranele străine, răspindite în Lituania în secolele XV-XVIII, E. Laucevičius a adoptat singura grupare și sistematizare posibilă în condițiile actuale și, prin urmare, nu i-am putea reproșa nimic. Discutabilă ni se pare însă problema filigranelor de proveniență locală, a filigranelor folosite în morile de hirtie din Lituania. Aici, după părerea noastră, autorul realizează un instrument mult mai util dacă făcea gruparea pornind de la principiul figurilor de filigran folosite de morile de hirtie.

În fond lucrarea are, din punct de vedere al conținutului, două părți bine distincte. Ni se prezintă, pe de o parte, hirtia străină ce circula în Lituania, iar pe de altă parte, hirtia produsă în Lituania. Dat fiind că aceste două aspecte sînt bine distincte, n-ar fi prezentat nici o dificultate separarea lor și în cadrul albumului de filigrane. Filigranele hirtiei produse în Lituania puteau fi cu ușurință grupate cronologic, în cadrul celor 46 de mori de hirtie din Lituania, pe care autorul le prezintă cu multe elemente istorico-filigranologice. Se impune însă o cercetare mai amănunțită. Avîndu-se în vedere că în procesul tehnologic, la intervale de cca. 2 ani sînta și figura de filigran, făcute dintr-o sîrmă subțire, se uzau și erau înlocuite cu altele, era necesar să se identifice toate tipurile și variantele de filigran, menținîndu-se cu cea mai mare precizie posibilă diferențele de la o variantă la alta. Numai această identificare și încadrare cronologică

oferă un instrument sigur pentru cei ce urmăresc să dateze o carte, un manuscris sau un document redactat, pe baza filigranului. Cînd ni se oferă o imagine de filigran pentru o perioadă mai lungă, pentru cîteva decenii, sintem foarte sceptici în privința datării care se face pe această bază. Desigur că numai în țara în care a funcționat moara de hirtie pot fi identificate și încadrate riguros din punct de vedere cronologic toate tipurile și variantele de filigran, căci materialul arhivistice cu hirtia morii respective s-a păstrat într-o cantitate suficientă pentru a realiza o asemenea operație. Parcurgînd aceste fonduri de documente dateate, se poate întocmi curba generală de folosire a unui tip sau a unei variante de filigran și care va fi, evident, cea mai apropiată de perioada cînd acestea au fost folosite de morile de hirtie. Pentru că experiența de pînă acum ne arată clar perioada destul de bine delimitată și în general nu prea lungă în care hirtia cu un anumit filigran era în circulație, curbele întocmite vor oferi un punct de pornire suficient de sigur pentru problemele de datare. Nu trebuie să uităm că filigranologia are ca scop final să ne ofere instrumente cît mai sigure de datare a unor documente, manuscrise sau cărți.

Lucrarea lui E. Laucevičius este o carte de mare utilitate de reală valoare științifică și pentru noi, cu atît mai mult cu cît filigranologia din România se află și ea în fața unei stringente necesități de întocmire a albumului de filigrane răspindite în Transilvania, Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII.

L. Demény

ARCHIVUM. Revue Internationale des Archives

vol. XV, Paris, 1965, Presses universitaires de France, 374 p.

Volumul al XV-lea al revistei *ARCHIVUM* revista internațională a Arhivelor publicată sub auspiciile UNESCO și ale Consiliului Internațional al Arhivelor, este un ghid pentru 100 depozite importante de arhive din 26 țări. Volumul este intitulat astfel: *Marile depozite de arhive ale lumii. Notițe asupra arhivelor cele mai importante pentru cercetarea istorică internațională*. În această privință trebuie amintit că în 1934, după cinci ani de pregătire, Comitetul de Experti arhiviști—predecesorul Consiliului internațional al Arhivelor—a publicat, sub egida Institutului internațional de Cooperare intelectuală—prototipul lui UNESCO—tomul I al unui *Ghid internațional al Arhivelor*, consacrat țărilor Europei. Chestionarul, extrem de cuprinzător, cuprindea toate sectoarele arhivistice și ținea, în afară de aceasta, să dea o idee despre organizarea arhivelor în fiecare stat și o privire de ansamblu asupra conținutului fondurilor lor. Din cauza inegalității răspunsurilor primite, lucrarea nu răspundea decât parțial speranțelor exprimate și s-a renunțat a se pune în lucru volumul următor care trebuia să fie consacrat țărilor extraeuropene.

Pe de altă parte, Comitetul Internațional al științelor istorice încredințase unor eminenți istorici, Hans Nabholz și Paul Klauß, misiunea de a întocmi, un mic ghid mai precis și mai concret, destinat a servi ca *vide-mecum* cercetătorilor, *Internationaler Archivführer* ce cuprindea, în afară de țările din Europa, câteva țări din afara continentului nostru.

Încă de la constituirea sa, Consiliul Internațional al Arhivelor a hotărât în 1950 să publice un *Anuar internațional al Arhivelor*, care să fie un adevărat ghid cuprinzând indicații asupra conținutului depozitelor: lista principalelor fonduri (cu datele lor extreme) și mențiune despre interesul deosebit pe care l-ar putea prezenta fie pentru istoria generală,

fie pentru aceea a unei țări străine. Din acest proiect o primă parte s-a realizat în 1955, când s-a publicat în volumul V al revistei *ARCHIVUM*, *Anuarul internațional al Arhivelor*, cu un supliment în 1959, lăsându-se pentru mai târziu publicarea notițelor asupra conținutului depozitelor. Între timp, Consiliul Internațional al Arhivelor a întreprins publicarea unei colecții intitulată *Sources de l'histoire des nations*, din care o primă serie consacrată Americii latine este în curs de publicare, o a doua relativă la Africa, la sud de Sahara, este în pregătire și o a treia este prevăzută pentru Asia meridională și de sud-est.

Ghidul de față are drept scop să ofere istoricilor din toate țările—chiar și pentru aceia unde cercetarea istorică este mai dezvoltată—un instrument de lucru în care să fie indicate depozitele din străinătate ce ar putea fi cercetate de ei cu bune rezultate. În prefață, Robert—Henri Bautier afirmă cu modestie că acest ghid nu este decât o schiță de ceea ce ar trebui să fie un astfel de ghid al cărui interes ar fi evident și arată că pentru moment și-a propus să adune notițe concise despre un număr limitat de arhive, în principiu despre acelea care sînt (sau ar trebui să fie) cele mai consultate de către cercetători străini. Volumul de față trebuie considerat în perspectiva cercetării istorice internaționale. În acest volum nu se găsesc notițe asupra tuturor marilor depozite de arhive, ci numai asupra acelor care a priori prezintă din punct de vedere al cercetătorilor din alte țări, un interes evident, neglijînd pe acelea al căror conținut prezintă în special importanță națională sau regională, cu excepția Belgiei care figurează în acest ghid cu întreaga sa rețea de Arhive ale Statului. Eventualele lacune prin lipsa unor arhive importante din Franța, Italia, Spania etc se explică prin necesitatea resimțită ca lucrarea să nu fie prea mare și pentru că vreo cinci-

sprezece Arhive nu au trimis răspunsurile spre a fi înscrise în această lucrare.

Dorința redacției este ca acest volum să fie urmat cît mai curînd posibil de un altul consacrat unui alt grup de depozite utile de consultat pentru cercelările istorice internaționale și poate, într-o zi de un adevărat ghid și un Repertoriu internațional al inventarelor de arhive a cărui redactare a fost hotărîtă de Consiliul Internațional al Arhivelor de acord cu UNESCO încă din anii 1948—50 și care a fost efectiv început, dar care nu va putea fi realizat decît prin eforturile convergente ale unei echipe entuziaste.

Informările sau notițele despre cele 100 de depozite mari de arhive din cele 26 de țări au fost redactate în general de către directorii Arhivelor respective și pentru că unele sînt anonime, contrar obiceiului, toate notițele apar fără semnătură.

Pentru a ușura folosirea notițelor, acestea au fost împărțite în paragrafe cu următorul conținut :

En tète : Numele exact, adresa și numărul de telefon al depozitului.

1. Istoric și organizarea actuală a depozitului (foarte scurt) ;

2. Principalele fonduri istorice care sînt păstrate acolo (cu caracteristicile lor esențiale : cuprins, date).

3. Fonduri în mod special importante pentru istoria altor țări : descrierea concisă a fiecărui fond, țările interesate și datele pe care le cuprind — Se vor putea semna documentele personale sau de familie (ca și principalele colecții interesînd țările străine) și fondurile organismelor internaționale păstrate în Arhivele Statului.

4. Îlesniri acordate cercetătorilor :

Datele de închidere anuală, orarii de deschidere, condiții de admitere, existența unui serviciu de microfilmare sau fotocopiare (tarif eventual) și a unui serviciu de informare în folosul cercetătorilor.

Existența unei colecții de copii sau de microfilme de documente păstrate în străinătate și interesînd istoria națională ; condiții de acces la această colecție.

5. Bibliografie fundamentală (să nu se menționeze în principiu decît imprimatele).

Ghid general, situația inventarelor, principalele inventare, ghiduri metodice.

Instrumente de lucru ușurînd consultarea fondurilor ce privesc mai ales relațiilor politice, economice și culturale cu țările străine.

În volum s-au publicat notițe cuprinzînd răspunsurile la punctele de mai sus pentru arhivele cele mai importante din Anglia, Austria, Belgia, Brazilia, Cehoslovacia, Danemarca, Elveția, Franța, cele două Germanii, India, Israel, Italia, Iugoslavia, Olanda, Polonia, Portugalia, Senegal, Spania, Suedia, Statele Unite, Turcia, Ungaria, U.R.S.S., Vatican și Venezuela.

Ghidul constituie un instrument de informare de prim ordin pentru cercetările istorice internaționale, în special pentru țările care nu posedă arhive sau care sînt obligate să-și completeze documentația istorică în Arhivele unor țări cu care au avut strînsse legături în decursul secolelor. Pentru cercetătorii din țara noastră el conține indicații foarte utile despre fondurile de arhivă și colecțiile de documente importante păstrate în marile arhive din străinătate cu materiale referitoare la istoria poporului român.

Mihail Fănescu

ARCHIVUM — Revue Internationale des archives, vol. XIV, 1964

(Publicată sub auspiciile UNESCO și ale Consiliului Internațional al Arhivelor), Presses Universitaires de France, Paris, 1968, 244 p.

Consacrat lucrărilor celui de-al V-lea Congres Internațional al Arhivelor, care a avut loc la Bruxelles între 1—5 septembrie 1964, volumul XIV al revistei „Archivum” conține documentele acestei importante manifestări internaționale — textul discursurilor din cadrul ședinței de deschidere a Congresului, rapoartele prezentate în ședința plenară de lucru și în ședințele pe secțiuni, urmate de procesele-verbale, care reproduc dezbaterile problemelor puse în discuție.

Rapoartele expuse, rezultat al unor studii competente și al analizării profunde a răspunsurilor la chestionare, trimise de arhivele de stat dintr-un număr însemnat de țări, precum și discuțiile care au avut loc au dat prilejul să se întrevadă prin confruntarea diferitelor puncte de vedere, prin cunoașterea stadiului existent al activității în domeniile respective, prin sugestiile și concluziile ce s-au tras, calea de urmat în stabilirea de soluții adecvate pentru rezolvarea problemelor de ordin general, precum și a unor

situații specifice arhivelor dintr-o țară sau alta.

Ședința de deschidere a avut loc la 2 septembrie în sala mare a Palatului Congreselor din Bruxelles. Dl. Ingvar Andersson, director general al Arhivelor Suediei, președintele Consiliului Internațional al Arhivelor, a pronunțat discursul de deschidere a Congresului. Apoi dl. Janne, ministrul Educației Naționale și al Culturii, a urât, în numele guvernului belgian, bun sosit congresiștilor, subliniind importanța acestei întruniri internaționale pentru progresul științei. Vorbind despre însemnătatea de netăgăduit a arhivelor, care constituie „memoria umanității”, a scos în evidență faptul că documentele demonstrează în mod evident că istoria nu este în esență „istoria luptelor”, a rivalităților sângeroase și că arhivele arată pregnant în ce măsură viața comunităților omenești este formată din înțelegeri, reconcilieri și lucrări constructive. În continuare a vorbit președintele Comitetului de organizare a congresului, Etienne Sabbe, arhivist general al Regatului Belgiei și vicepreședinte al Consiliului Internațional al Arhivelor, care a pronunțat o alocuțiune sub formă de cozerie, a cărei temă principală a fost figura arhivistului în literatură și realitate. Este locul să menționăm pierderea grea ce o constituie pentru arhivistica internațională decesul din 15 ianuarie 1969 al acestei personalități, care a marcat o prezență activă și valoroasă, sub aspecte multilaterale, în vastul domeniu al culturii.

În ședința plenară de lucru din 2 septembrie, prezidată de dl. Henryk Altman, director general al Arhivelor de stat din Republica Populară Polonă, membru al Comitetului executiv al Consiliului Internațional al Arhivelor și de dl. Franjo Biljan, director al Arhivelor din R. S. F. Iugoslavia, s-au prezentat două rapoarte: „Metodele moderne de clasare a arhivelor anterioare anului 1800”, elaborat de dl. dr. Johannes Papritz, director onorific al Arhivelor de Stat și al Școlii de arhivistă din Marburg/Lahn (R. F. a Germaniei) și „Metodele moderne de clasare a arhivelor posterioare anului 1800”, raportor fiind dl. Antal Szedő, director al Centrului Național al Arhivelor Ungariei.

Raportul d-lui J. Papritz, bazat pe o amplă documentație, reprezintă o sinteză a experiențelor realizate de diferite țări în domeniul clasării arhivelor anterioare anului 1800. Sint menționate teoriile și metodele folosite, precum și soluțiile aplicabile la diferitele genuri de fonduri și documente.

Un loc important îl ocupă în raport prezentarea principiilor formării fondurilor — principiul provenienței (Provenienz-Prinzip), principiul istoric (Historisches Prinzip), principiul destinației (Bestimmungsprinzip), principiul structurii (Strukturprinzip), principiul

pertinenței (Pertinenzprinzip), principiul rezidenței (Standortsprinzip) — și a diferitelor opinii în legătură cu acestea.

Raportul relevă faptul că principiul provenienței este unanim recunoscut, fără să aibă însă caracter de dogmă și consideră că ar trebui să se definească clar limitele și excepțiile de la acest principiu pentru a i se asigura o valabilitate generală. Una din excepții este constituită de fondurile mixte, care sînt păstrate în arhive sub această formă, potrivit principiului „quieta non movere” și nu dispersate după proveniență. Argumentele aduse în sprijinul respectării acestui mod de păstrare a fondurilor mixte sînt economia de muncă realizată, precum și faptul că fondurile sînt inventariate și documentele au fost folosite și citate sub această formă; în plus adesea nu mai este posibil să se distingă proveniențele vechi. În aceste condiții părerea raportorului este că principiul „quieta non movere” trebuie să fie recunoscut de știința arhivistică.

O deosebită importanță o acordă dl. J. Papritz principiului structurii, considerînd că structura este cea care determină dacă se pot face excepții de la principiul provenienței și dacă excepțiile sînt necesare sau nu. Mai mult decît atât, este de părere că de structură depinde aprecierea valorii și eliminarea materialelor neimportante, precum și hotărîrea cu privire la menținerea sau modificarea clasării prearhivistice.

Referitor la clasarea internă a fondurilor expune diferitele principii și punctele de vedere exprimate în răspunsurile la chestionar în legătură cu principiile enunțate, tratînd apoi despre organizarea entităților arhivistice, despre tehnica clasării și inventarierii, organizarea muncii de ordonare, elaborarea instrumentelor de investigație (Findmittel) — inventare, ghiduri, repertorii, cataloage —, și publicarea lor.

În raportul privind „Metodele moderne de clasare a arhivelor contemporane posterioare anului 1800”, dl. A. Szedő, pornind de la constatarea că în toate țările se ia ca punct de plecare ordinea în care au fost grupate actele în arhivele curente ale serviciilor administrative, și-a propus să studieze două probleme, și anume: a) metodele aplicate după anul 1800 de instituții și întreprinderi în vederea constituirii, conservării și clasării documentelor și b) în ce măsură Direcțiile generale de arhive pot influența elaborarea și aplicarea metodelor de lucru. O observație de ordin general a fost aceea că în întreaga lume majoritatea actelor sînt grupate pe probleme și că numai cîteva categorii de documente se clasează după alte criterii — de exemplu, în ordine cronologică (protoalele, registrele, actele de stare civilă, hotărîrile, legile, hărțile planurile, desenele etc.), în ordine alfabetică

(documentele judiciare, de tutelă, actele personale, actele referitoare la unități geografice). Menționează apoi sistemul danez „Rentenkammersystem” și sistemul de înregistrare prin numere de bază, aplicat îndeosebi în Ungaria, sistemul filing aplicat în America, sistemul german „Registratur System” etc.

Analizînd direcția spre care evoluează sistemele de clasare, raportorul arată că sistemul zecimal este aplicat în puține țări datorită faptului că el a dat loc unor experiențe defavorabile din cauza greșelilor de aplicare. Este însă de părere că progresul se îndreaptă spre clasificarea zecimală și sistemul self indexing. Constată de asemenea că se introduce pe scară tot mai largă planul de clasare a actelor.

Cît privește rolul Arhivelor în impunerea metodelor de lucru, acestea nu au reușit însă să influențeze pretutindeni în mod hotărîtor constituirea arhivelor curente.

Tratînd despre principiile care stau la baza clasării și păstrării documentelor, raportorul s-a oprit asupra principiului provenienței și integrității fondului, arătînd diferitele puncte de vedere exprimate în răspunsurile la chestionar și totodată măsura în care sînt respectate aceste principii.

Raportul mai conține și o privire generală asupra instrumentelor de cercetare elaborate de arhive, insistînd asupra ghidurilor, inventarelor și repertoriilor.

Considerăm necesar să prezentăm succint concluziile la care a ajuns dl. A. Szedő în baza studiului făcut. Acesta constată că sistemele aplicate au distrus adesea unitatea organică a fondurilor. În cele din urmă însă principiul provenienței a învins, dar aplicarea prea rigidă a acestui principiu în cursul celui de-al doilea sfert al secolului nostru a ridicat discuții. Astfel clasările făcute de serviciile de arhivă ale instituțiilor nu mai sînt socotite astăzi intangibile. În cazul fondurilor greșitordonate. În aceste situații arhivistica modernă admite că ordonarea efectuată de instituții poate fi modificată, planul de clasare trebuind să reflecte însă în mod fidel structura de organizare și atribuțiile instituției respective.

Sistemul zecimal și sistemul self-indexing nu sînt aplicabile în arhive, dar dacă acestea primesc fondurile astfel clasate nu le reordonează, cu excepția Ungariei unde documentele clasate după sistemul zecimal în vigoare în anii 1950–1956 sînt reordonate la Arhive.

Cît privește documentele de „tip nou” fono-foto-cinematografice sînt pe cale să pătrundă în arhive; din acestea în primul rînd fotografiile. Benzile de înregistrare sonoră sînt păstrate în majoritatea țărilor de muzee și biblioteci. Arhivele sînt însă pretutindeni de părere că și aceste documente le aparțin.

Problemele ridicate în cele două rapoarte au făcut obiectul unor interesante discuții susținute de 15 delegați din 10 țări (Finlanda, Franța, R. F. a Germaniei, R. S. F. Iugoslavia, Izrael, Olanda, R. P. Polonă, R.S. România, S.U.A. și U.R.S.S.). În procesul verbal al ședinței au fost incluse și două comunicări trimise ulterior Redacției revistei „Archivum” de Arhivele de stat din R.D. Germană.

În cadrul discuțiilor s-a scos în evidență faptul că Direcția generală a Arhivelor Statului din R. S. România a elaborat instrucțiuni pentru clasarea arhivelor curente, aplicarea lor fiind obligatorie pentru toate instituțiile și întreprinderile. S-a arătat în continuare că clasarea se face în baza nomenclatorului actelor și indicatorului de termene de păstrare, instrumente întocmite de instituțiile centrale pentru documentele proprii și separat pentru instituțiile în subordine, pe ramuri de activitate. Materialele astfel clasate și inventariate se depun la Arhivele Statului la termenele stabilite, însoțite de inventare, putînd fi date fără întîrziere în cercetare.

În legătură cu afirmația din raportul privind clasarea arhivelor posterioare anului 1800 că Arhivele nu sînt capabile încă să influențeze într-un mod hotărîtor elaborarea arhivelor curente, au fost aduse unele completări de dl. R. Favreau, care a informat că în Franța există preocuparea pentru o colaborare activă între Arhive și instituții în vederea clasării actelor. Aceasta s-a realizat prin „misiuni ale Arhivelor” în ministere și la Universitatea din Paris, misiuni care dau îndrumări în legătură cu ordonarea arhivelor curente respective. Totodată la marile administrații centrale s-au creat servicii de organizare și metodică, coordonate de un Serviciu central de organizare și metodică din cadrul Direcției Bugetului din Ministerul Finanțelor. Practic s-a instituit un colectiv de studii, constituit din reprezentanți ai Arhivelor Franței și ai diferitelor servicii de organizare și metodică, în vederea stabilirii colaborării dintre Arhive și administrații în ceea ce privește organizarea arhivelor curente. Un alt mijloc de colaborare îl constituie depozitele intermediare, unde sînt concentrate arhivele administrațiilor curînd după încetarea folosirii lor curente.

Deosebit de interesante au fost discuțiile d-lor S. Vilfan (R. S. F. Iugoslavia), H. Hardenberg (Olanda) și R. H. Bautier (Franța) în legătură cu abuzul ce se face în folosirea termenului de principiu, pe care îl consideră ca fiind prea pretențios pentru denumirea diferitelor metode de clasare. După opinia d-lui Bautier există un singur principiu, acela al provenienței (le respect des fonds), toată

celelalte decurgând din acesta. Concluzia sa este că trebuie să se procedeze cu multă suplete, ținându-se seamă la clasare de natura fondului, de conținutul și geneza sa, în care scop este necesar în toate cazurile un studiu prealabil al fondului respectiv, precum și al instituției care l-a creat.

În zilele de 3 și 4 septembrie s-au ținut sedințe pe secțiuni.

În prima secțiune Mgr. Martino Giusti, prefectul Arhivelor Secrete ale Vaticanului, a prezentat raportul său asupra legislației, organizării și clasării arhivelor ecleziastice. În acest studiu s-a ocupat de arhivele eparhiale.

Raportul relevă faptul că numeroase măturii ale trecutului au fost păstrate datorită arhivelor ecleziastice și îndeosebi datorită arhivelor eparhiale. Mai mult decît atît, în unele țări greu încercate de războaie și alte calamități, acestea sînt adesea unica sursă pentru istoria medievală.

În epoca Reformei, în anumite țări în care religia protestantă a devenit religie de stat, cum a fost cazul Elveției, arhivele eparhiale au trecut la autoritățile civile.

Statutul juridic al arhivelor eparhiale este reglementat prin codul dreptului canonic, care prevede obligația de a se crea în fiecare eparhie cite un depozit de arhivă unde să se păstreze documentele. De asemenea, diferite alte acte pontificale privesc arhivele eparhiale. Cu ocazia celui de-al 2-lea Congres al arhiviștilor ecleziastici care a avut loc la Milano în 1958, episcopul Montini a arătat necesitatea publicării unei culegeri care să conțină toate dispozițiile Sfîntului Scaun privind arhivele ecleziastice.

Se consemnează faptul că în unele țări, statul, deși recunoaște eparhiilor dreptul de proprietate exclusivă asupra arhivelor lor, exercită asupra acestora o anumită tutelă și supraveghere.

Ca o problemă de ordin general se constată necesitatea de a se emite norme și regulamente generale care să se extindă cel puțin la arhivele ecleziastice ale unei națiuni întregi.

Pentru arhivele ecleziastice din Italia s-a instituit în 1955 o Comisie Pontificală permanentă, căreia papa Ioan al XXIII-lea i-a dat în 1960 caracterul de persoană morală. Existența acestei comisii oferă arhiviștilor eparhiali italieni posibilitatea de a rezolva problemele arhivelor lor în mod uniform. În alte țări însă unde nu există organisme asemănătoare și unde conferințele episcopale naționale sînt private de drepturi juridice, se simte lipsa unei autorități care să poată stabili dispoziții valabile pentru toate arhivele eparhiale ale națiunii.

Se remarcă propunerea arhiviștilor ecleziastici irlandezi (făcută la Congresul de la Neapole din 1961) de a se crea o comisie Pon-

tificală Centrală, avînd sarcina de a stabili norme valabile pentru întreaga biserică, aplicate prin intermediul comisiilor naționale.

Raportul oferă, potrivit răspunsurilor la chestionar, informații cu privire la metodele folosite în diferite țări la clasarea documentelor eparhiale, trierea lor, instrumentele de informare — inventare, indici, fișe etc. —, consultarea arhivelor, pregătirea profesională a arhiviștilor ecleziastici, problema localurilor, dotarea cu biblioteci și laboratoare foto și de restaurare a documentelor. Sînt prezentate de asemenea unele date informative despre arhivele bisericilor necatolice — luterană din Danemarca, Finlanda, R. F. a Germaniei, Suedia și R. P. Ungară, calvinistă ungară și anglicană.

În concluzie raportorul scoate în evidență lipsa generală de personal și de mijloace financiare pentru arhivele eparhiale. Menționează că s-a sugerat rezolvarea acestei probleme prin încredințarea acestor arhive arhiviștilor laici, sau chiar prin depunerea lor la arhivele de stat. Pe de altă parte, dimpotrivă, cei mai mulți au insistat asupra faptului că documentele trebuie să fie păstrate de instituțiile care le-au creat, rămînînd deci în posesia bisericii, opinie susținută întru totul de raportor.

Din discuțiile care au avut loc pe baza diferitelor probleme desprinse din raportul prezentat, remarcăm situația favorabilă existentă în Belgia, unde s-a reușit să se stabilească o strînsă colaborare științifică între biserică și stat, avînd ca rezultat buna conservare și folosire a arhivelor ecleziastice.

În cea de-a 2-a secțiune a fost prezentat de dl. Antonio Matilla Tascon, inspector central al Arhivelor din Spania, un raport asupra Publicațiilor arhivelor, întocmit pe baza răspunsurilor la chestionar trimise de 24 de țări. Raportul conține un bogat material documentar privind problemele legate de publicare — legislația arhivistă referitoare la acest domeniu de activitate, serviciile de publicare din cadrul Arhivelor și în general modul de organizare a acestei activități, publicațiile realizate de diferite Arhive, criteriile formei de publicare (genuri de publicații), metodele de publicare — ediții pe microfilm, aparate și mașini pentru publicare etc., finanțarea publicațiilor — prevederi bugetare, convenții sau acorduri între Arhive și alte instituții, vânzarea publicațiilor, dreptul de autor. Un loc important îl ocupă în raport diferitele genuri de publicații (ghiduri, indici inventare, cataloage, ediții de texte), în cadrul cărora se exemplifică publicațiile realizate de diferitele țări.

Astfel din categoria *ghiduri*, se menționează :

— *Ghidul general al Arhivelor* unei țări, publicat de un număr redus de state. Raport-

torul consideră util să se ia sub protecția și îndrumarea tehnică a Consiliului Internațional al Arhivelor— cum s-a făcut cu ghidurile de izvoare pentru istoria Americii și Africii— întocmirea în fiecare țară a unui ghid general al Arhivelor.

— *Ghidul unui depozit de arhivă*— publicație realizată pentru unele depozite de R.P. Ungară, R. S. Cehoslovacă, R. D. Germană, Spania, Suedia, Franța, Belgia, Italia și U.R.S.S. Nici o țară nu are publicate însă ghiduri pentru toate depozitele de arhivă. După părerea sa ar fi deosebit de important ca C.I.A. să se intereseze de publicarea, sub forma unei lucrări independente a unei „Bibliografii Internaționale a Ghidurilor și-Arhivelor, cu suplimente anuale, care să permită ținerea acesteia la zi.

— *Ghiduri pe fonduri sau serii documentare determinate* (Arhivele Naționale ale Franței— pentru „Fonduri judiciare”; Arhivele istorice naționale din Spania— „Ghidul Secției Ordinilor Militare” etc.).

— *Ghiduri pe materii* (teme). În mod normal Arhivele întocmesc ghiduri pentru fonduri. Ghidurile pe materii sînt o excepție și sînt întocmite cu un anumit scop sau pentru că documentele sînt atât de dezorganizate încît este imposibil să li se redea ordinea inițială.

Cît privește *indicii*, majoritatea depozitelor de Arhive întocmesc indici de nume, de lucruri, persoane, materii, care sînt de uz intern și nu se publică sau care însoțesc ghidurile, inventarele, cataloagele editate. Raportorul își exprimă convingerea că s-ar aduce un mare serviciu cercetătorilor dacă Arhivele ar publica indici de fonduri ce prezintă mare interes din punct de vedere topografic, genealogic, biografic sau pentru diferite domenii de activitate— agricultură, industrie etc., sau dacă ar publica indici exhaustivi. Recomandă să se evite întocmirea de „index rerum notabilium”, întrucît experiența a demonstrat că ceea ce interesează o anumită epocă poate fi considerat ca neimportant într-o altă epocă și ceea ce este neimportant pentru unele persoane poate fi considerat ca fundamental pentru altele. Adaugă că cercetarea nu ar avea decît de cîștigat din publicarea tuturor indicilor de uz intern care există la depozitele de arhivă.

Referitor la *inventare*, în general se consideră util să fie publicate în mod sistematic, ca un prim pas în informarea asupra documentelor din arhivă. Totuși din motive diferite, puține sînt țările care publică astfel de instrumente, preferînd să publice întîi ghiduri sau dînd prioritate cataloagelor. Unele țări publică inventare denumite cataloage sau cataloage numite inventare. Confuzia provine din neprecizarea terminologiei.

Enumără apoi genurile de inventare și conținutul lor — inventare schematice, in-

ventare-registre, inventare sumare și inventare analitice.

În continuare tratează despre conținutul *cataloagelor*— pentru un anumit fond sau care se referă la teme cuprinse în mai multe fonduri— despre normele de redactare a fișelor de catalog și sistemul de clasare a lor. Raportorul este de părere că Masa rotundă a Arhivelor sau chiar Consiliul Internațional ar trebui să ia asupra sa sarcina de a redacta norme pentru fișele de catalog și să îndrumeze aplicarea lor internațională.

Expunerea cu privire la genurile de publicații se încheie cu informațiile date despre *edițiile de texte*.

La discuții, 12 delegați din 8 țări (Franța, R. D. Germană, R. F. a Germaniei, R. S. F. Iugoslavia, Izrael, S. U. A., R. P. Ungară și U.R.S.S.) au relatat unele aspecte din experiența Arhivelor respective în domeniul publicării.

La cea de-a treia secțiune s-a dezbătut problema introducerii și adaptării mijloacelor mecanografice în Arhive, raportor fiind dl. E. Califano, directorul Diviziunii Documentație fotografică și restaurare din Direcția generală a Arhivelor de stat din Italia. Această problemă este deosebit de importantă dat fiind cantitatea enormă și în continuă creștere a materialelor documentare care reclamă aplicarea tehnicii mecanografice și în domeniul arhivelor. Raportorul consideră necesar să se instituie un organism internațional pentru studierea problemelor de organizare, tehnice, metodologice și juridice care decurg din aplicarea procedurilor mecanografice, organism ce ar putea fi denumit „Comisia internațională pentru studiul automatizării cercetării arhivistice.”

Desigur prin introducerea procedurilor mecanografice se va reduce considerabil timpul de cercetare, dar nu va fi înlăturată munca de *întocmire de fișe și de inventariere a materialelor documentare*, care rămîne o sarcină umană. Totodată dacă fișele ar fi executate cu ajutorul mașinilor de scris prevăzute cu caractere adaptate pentru lectura automată, operațiile succesive de verificare și clasare a fișelor ar putea deveni de asemenea automate și urmînd același procedeu ar putea fi inserate în memoria mașinii, căreia i s-ar putea încredința sarcina de a executa rezumatul textului documentelor folosite. Prin același procedeu automat s-ar putea obține traducerea rezumatelor în alte limbi.

Se mai subliniază faptul că adevăratul avantaj oferit cercetării arhivistice de aparatele electronice constă nu atât în rapiditatea cercetării cît mai ales în informația completă a cercetării însăși. Astfel, raportorul conchide că tocmai acest aspect al valorii științifice este cel care trebuie luat în considerare în-

înle de a respinge sau de a accepta sprijinul oferit arhivelor de marea mecanizare.

În cea de-a 4-a secțiune s-a prezentat Raportul Comitetului Internațional de Sigilografie de către dra Andrée Scufflaire, conservator la Arhivele generale ale Regatului Belgiei. Întocmit pe baza a 60 de răspunsuri la chestionarul elaborat de Comitetul Internațional de Sigilografie, trimise de 21 de țări, raportul tratează în prima parte, sub titlul „Retrospectivă: sigilii vechi”, despre valoarea juridică a sigiliilor, procedeele tehnice pentru păstrarea și restaurarea lor, precum și despre normalizarea notișilor sigilografice (descrierea pe fișe și întocmirea cataloagelor). Cea de-a doua parte „Contemporană” este consacrată sigiliilor oficiale, actualmente în uz.

În cadrul discuțiilor s-au adus unele completări și precizări în legătură cu rezultatele obținute în păstrarea și restaurarea sigiliilor (Belgia — restaurarea bulelor de plumb oxidate; Elveția — materiale noi folosite pentru mulaje etc.) și s-au făcut propuneri referitoare la conținutul fișei de descriere a sigiliilor și întocmirea cataloagelor.

La Secția tinerilor arhiviști dl. A. Uytterbrouck, arhivist paleograf la Arhivele generale ale Regatului din Bruxelles, a prezentat raportul său privind „Recrutarea și începutul carierei personalului științific al Arhivelor Statului”. Raportorul a arătat că în mod intenționat nu s-a precizat în chestionarul privind această temă ce se înțelege prin „tiner arhivist”, urmărindu-se să se studieze posibilitățile ce se oferă în fiecare țară tinărului intelectual care dorește să se dedice pro-

fesiei de arhivist, situația sa la începutul carierei și perspectivele pe care le are.

Bogat în conținut, raportul prezintă comparativ situația existentă în 23 de țări în legătură cu tema propusă. Concret, informațiile se referă la categoriile de personal științific și studiile făcute, la modul de recrutare a arhiviștilor, pregătirea personalului științific al Arhivelor de stat, natura muncii — lucrări arhivistice, cercetări și lucrări personale — durată muncii și concedii (de odihnă și științifice), sistemele de promovare și situația materială și morală a arhiviștilor.

Ultimele pagini ale acestui număr al revistei „Archivum” cuprind o informare asupra lucrărilor Adunării generale a Consiliului Internațional al Arhivelor ținută la 1 septembrie 1964 la Palatul Congreselor din Bruxelles, raportul redactorului șef al revistei „Archivum”, raportul Comitetului tehnic Internațional al Ghidului izvoarelor istoriei Americii Latine, raportul Comitetului Internațional al Ghidului izvoarelor istoriei Africii și textul în limbile franceză și engleză al Statutului C. I. A., cu modificările aduse.

Volumul XIV — 1964 continuă seria documentară a revistei „Archivum” cu ilustrarea momentului important din viața arhivistică internațională marcat de Congresul de la Bruxelles, constituind prin lucrările prezentate o bază informativă prețioasă pentru studii viitoare.

Valeria Șindelar

ARCHEION, — revistă științifică dedicată problemelor de arhivistică,

Varșovia, 1968, nr. 49 și 50.

În cursul anului 1968 s-au sărbătorit două aniversări arhivistice: arhivistica sovietică și poloneză au împlinit 50 de ani de existență și de activitate. Cu acest prilej revista (nr. 49, pag. 9—16) prezintă un scurt istoric al arhivisticii sovietice. În aprilie 1918 Sovietul Comisarilor Poporului a înființat un Comitet Central pentru administrarea arhivelor, care a pus bazele unei munci metodice și științifice, privitoare la recepționarea, repartizarea și inventarierea colecțiilor de acte. În 1966 a luat ființă „Institutul Unional de cercetări arhivistice.”

În legătură cu aniversarea arhivisticii poloneze, precum și a revistei „Archeion”, Piotr Bąkowski (nr. 50, p. 61—77) scrie despre înființarea Consiliului Arhivistic în

1953, care a luat locul Direcției Arhivelor Statului, înființat în aprilie 1918, cît și despre apariția și activitatea revistei „Archeion” în perioada dintre cele două războaie mondiale.

După cum se știe, revista „Archeion” își împarte materialul publicat în capitole sau după temele ce interesează arhivistica. Astfel, la capitolul „Probleme de arhivistică” Kowalik R. și Sadurska J. (nr. 49, p. 17—24) scriu despre „Ocotirea microfilmului în fața acțiunii microflorei”, în care se arată că deși microfilmul este destul de rezistent la distrugerile provocate de factorii biologici, totuși fiind păstrat în condițiuni ce priesc dezvoltarea microflorei, poate fi atacat. Autorii ajung la concluzia, că o bună ocrotire a microfilmului se poate obține prin introduce-

rea în emulsia de microfilm a soluției de p-cloro-m-crezol, într-o concentrare de 1% din greutatea emulsiei, în timpul pregătirii microfilmului. Staron Olympia (nr. 50, p. 77–97) scrie despre „Rolul documentării de investiție în economia națională și în cercetările științifice”, în care după ce arată că prin documentare de investiție trebuie să înțelegem „totalitatea datelor și documentelor ce înlesnesc realizarea investițiilor planificate”, subliniază importanța documentației tehnice în birourile de planificare. Andrzej Janowski și Czesław Jesionek tratează despre „Problema microfilmării actelor în arhive” (nr. 50, p. 77–97), ocupându-se de arhivizarea numai sub formă de microfilm a actelor de importanță deosebită pentru stat, pentru știință.

La capitolul „Știința arhivistică” Józef Szymański (nr. 50 p. 113–121) scrie despre „Materiale arhivistice pentru istoria meseriilor din Wojnicz”, iar Daniela Kozacka (nr. 49, p. 40–47) despre „Materiale cartografice și tehnice”, aflătoare în Arhiva Generală din Varșovia, în care autoarea caută să prezinte cele mai importante acte asupra înființării și dezvoltării orașului Varșovia. Tot la acest capitol scrie și Jadwiga Szymańska–Petala (nr. 49, p. 47–53) despre „Documentarea tehnică a obiectivelor declarate monumente istorice din Varșovia între anii 1918–1965”, în care se analizează activitatea instituției ce se ocupă cu conservarea monumentelor istorice din Varșovia și situația documentației lor tehnice. Alina Sztachelska scrie despre „Treizecinci registre ale orașului Białystok”, în care se analizează trei acte necunoscute din secolul al XVIII, privitoare la dezvoltarea orașului Białystok (nr. 50, p. 121–143).

Despre înființarea și dezvoltarea arhivelor județene din regiunea Poznań scriu: Czesław Skopowski și Kazimierz Bielecki (nr. 49, p. 61–97).

Arhivele de stat polone au cerut retrocedarea actelor privitoare la Regatul Polon, dintre anii 1897–1917, aflătoare în Uniunea Sovietică și despre care scrie Herman Rappaport (nr. 50, p. 157–171).

La capitolul „Autoritățile și organizarea cancelariilor” scriu: Krystyna Jelonekówna (nr. 49, p. 111–135) despre „Congregația negustorilor din Cracovia și actele sale din anii 1722–1949” și Zajocowa Helena (nr. 50, p. 171–187) despre „Tribunalul minier din Wieliczka (1786–1855)”, în care analizează colecțiile de acte, publicate de Piller, privitoare la legile judecătorești și administrative galițiene și austriace din a doua jumătate a secolului XIX.

În capitolul „Arhivele în străinătate” se publică studii și informații despre situația arhivelor din: R. D. Germană, Suedia, Marea Britanie.

În capitolul „Cronica arhivistică” se publică dări de seamă și informații, în legătură cu activitatea curentă a arhivelor din Polonia și din străinătate.

În „Recenzii, dări de seamă asupra cărților și note bibliografice” se publică (nr. 49, p. 209–211) și o dare de seamă asupra „Revisiei Arhivelor” în care se trece pe scurt în revistă studiile și materialele apărute în nr. 1 din 1967 al periodicului românesc.

Teodor Holban

BIBLIOTHEQUE DE L'ECOLE DE CHARTES

Revue d'érudition publiée par la Société de l'École de Chartes Tome CXXVI, 1968, n° Deuxième livraison, Paris — Genève, 297 — 598 p.

Prezentul volum cuprinde trei capitole cu studii, un capitol cu miscelane, unul cu bibliografie, o cronică și un indice de nume.

Primul articol scris de Françoise Gasparri este consacrat studiului scrierii cancelariei regale franceze dintre anii 1108–1223 din timpul lui Ludovic al VI-lea pînă la Filip August, după un număr de 25 acte originale necunoscute pînă în prezent.

Autoarea arată că este vorba de 2 acte originale care datează din timpul lui Ludovic al VI-lea, 14 din timpul lui Ludovic al VII-lea și 9 din timpul lui Filip August, aflate la Bi-

blioteca națională și la Arhivele naționale care pînă în prezent nu au figurat în cataloagele publicate și dacă au fost cunoscute, aceasta s-a făcut doar prin intermediul copiilor.

Autoarea nu se ocupă de analiza diplomatică a documentelor și nici de conținutul acestora, dar face o analiză amănunțită a scrisului căutînd să stabilească de ce „mînă” sînt scrisse, după genul sau tipul grafiei ce se desprinde din fiecare, după modul cum se fac prescurtările, cum sînt alcătuite literele.

Din studiul ce s-a întreprins asupra acestor acte, rezultă că examenul grafiei este de o

deosebită importanță pentru istoria scrisului și în cazul de față al cartelor, dovedind o evoluție de la livrese către un veritabil scris personal, original.

Importanța studierii acestor documente constă și în practica redacțională și a compoziției personalului ce constituie cancelaria regală. Aceasta existând atunci într-o fază embrionară (în timpul primei jumătăți a sec. XII), ca treptat, treptat să devină un organism specializat, independent, cu un personal bine definit. Articolul este însoțit în anexă de cele 25 documente scrise toate în limba latină, transcrierea făcându-se cu multă acribie, dovedind o deosebită pregătire, întrucât textul original abundă în prescurtări, având fiecare caracteristicile lui. Aceste documente au un sumar aparat științific în care se dau dimensiunile actelor, contopirile, materialul pe care sînt scrise, menționindu-se cele care au sigiliu, fără a se face însă descrierea lui.

Din punct de vedere al conținutului aceste documente se referă la acte de întărire, donații, privilegii, situația șerbilor de pe moșiile mănăstirești. Articolul mai conține și două planșe cu reproduceri din documente.

Următorul articol se referă la *bibliotecile secretarilor regelui din sec. XVI*, scris de Hélène Michaud. Prin cercetarea a 33 inventare ale secretarilor regali care au existat între anii 1530–1600, s-a putut constata situația materială și socială, gradul lor de cultură, în concluzie modul lor de viață. Această categorie socială forma un grup privilegiat, care își exercita activitatea fie la curtea regală, fie pe lângă curțile nobiliare din Paris sau din provincie.

Analizînd aceste inventare s-a văzut că dacă unii dintre aceștia erau preocupați mai mult de a tezauriza bunuri materiale decît de a se cultiva, alții însă dovedesc o adevărată personalitate științifică, dotată cu o erudiție puțin obișnuită.

Printre aceștia din urmă amintim pe : Louis Desportes, Jacques Perdrier și Énard de Vabres, care prin bogatul număr de volume aflat în biblioteca lor și prin caracterul lor eterogen dovedesc un adevărat spirit enciclopedic.

Pe lângă un fond juridic, de drept roman, public și canonic, amintim cărți de autori clasici, în latină și greacă, de umaniști italieni, precum și de matematică, astronomie, arhitectură, medicină și științe naturale.

După gramaticile, dicționarele de latină, greacă și ebraică și studiile de retorică ce figurează în aceste inventare, se trage concluzia că aceștia aveau o deosebită înclinație pentru studiul limbilor. Iar tratatul despre hieroglife al italianului Valeriano Bolzano aflat în biblioteca lui Énard de Vabres reprezintă încă un argument peremptoriu pentru profunzia erudiției a unora dintre aceștia.

Importanța articolului mai constă și în faptul că din titlurile volumelor enumerate de autoare ne putem face o idee și despre genul de cărți ce circula în acea vreme.

Ultimul articol al revistei se ocupă de rolul *asociației în luptele muncitorilor din sec. XVIII din Bordeaux*, semnat de Jean Cavignac.

Autorul arată că asociația aceasta este o instituție creată de muncitori pentru apărarea intereselor lor materiale : a salariilor și a condițiilor lor de viață.

Autorul alege Bordeaux, ea fiind în acea epocă un oraș în plină expansiune economică și demografică. Marile lucrări urbanistice din acel timp ca : bursa, teatrul, episcopatul și altele antrenează numeroși muncitori.

Jean Cavignac arată că această asociație muncitorească este pe departe de a fi cea descrisă de Lenin, ea nu este călăuzită de un partid comunist, avangarda conștientă a clasei muncitoare și nici nu posedă o ideologie revoluționară. Cu toate acestea a fost la epoca respectivă o organizație destul de progresistă. Fiecare asociație era condusă de „primul meseriaș” sau „căpitan” care avea misiunea de a face să domnească disciplina și era ajutat de al doilea sau al treilea meseriaș.

Greva nu era adoptată ca mijloc de luptă, fiind considerată drept o atitudine pasivă.

Ei preferau închiderea atelierului, uneori chiar „damnarea” întregului oraș.

Conflictele dintre muncitori și patroni în sec. XVIII erau în primul rînd pentru hrană, iar apoi pentru salariu. Dar cele mai frecvente conflicte izbucneau cu ocazia angajării muncitorului, acesta dorind un angajament avantajos, iar patronul dorind un muncitor calificat pentru o retribuție minimă.

Constituirea muncitorilor în asociații a jucat un rol important în special în ceea ce privește controlul angajării acestora la lucru, ceea ce a făcut să devină uneori o adevărată „putere muncitorească”, așa cum o numește autorul.

Prin natura lor însă aceste asociații nu au îmbrăcat forma unei lupte de clasă. Cu toate că această constituire a muncitorilor era extrem de mărginită, ea a avut o deosebită importanță în dezvoltarea conștiinței lor, ajutînd la formarea spiritului revoluționar al acestora de mai tîrziu.

Articolul are în anexă cîteva extrase din Arhivele departamentale din Gironde, în care sînt reproduse diferite sentințe ale Parlamentului din sec. XVIII cu privire la reglementarea lucrului și a angajării muncitorilor.

Capitolul de *miscelane* prezintă note cu privire la noul fragment aflat în Biblioteca Națională, din cronica în limba latină *Historia Belli Sacri* scrisă de un anonim de la mănăstirea Monte Casino după anul 1131 și tratează evenimente din prima cruciadă.

Ultimul capitol este consacrat bibliografiei, care se referă la lucrări publicate în domeniul istoriei, finanțelor, documentelor papale din sec. XIII și istoriei umanismului din Europa centrală.

Cronică este intitulat penultimul capitol al acestui volum în care sînt amintite cîteva

figuri ale unor iluștrii arhiviști absolvenți ai cursurilor de la École des Chartes.

Volumul se încheie cu un index alfabetic.

Cornelia Crivăț

BIBLIOGRAPHIE — DOCUMENTATION — TERMINOLOGIE

vol. IX, n° 2, mars 1969, UNESCO, Paris, p. 53—100

Bogat în conținut numărul din martie 1969 al publicației „Bibliographie — Documentation — Terminologie” prezintă informații privind o serie de acțiuni UNESCO, între care cea de-a treia sesiune a Grupului de lucru al Națiunilor Unite în problema indexării, ținută la Paris, la sediul UNESCO, în noiembrie 1968 și recomandările supuse Comitetului administrativ de coordonare.

Referitor la automatizarea Bibliotecii din Florența se face cunoscut că în cadrul campaniei internaționale pentru Florența și Veneția și în continuarea sprijinului acordat de UNESCO s-a organizat prin contribuția financiară a „American Library Association” vizita a doi experți care au avut misiunea de a pregăti un raport asupra raționalizării și automatizării diferitelor servicii ale Bibliotecii din Florența. Între 29 și 31 decembrie 1968 a avut loc o întrunire de experți la Palatul Congreselor din Florența, finanțată de Asociația canadiană a bibliotecarilor de limbă franceză, unde s-a examinat raportul întocmit și s-a hotărît adoptarea sistemului Marc II aplicat de Biblioteca Congreselor din Statele Unite.

O importantă acțiune a UNESCO a avut loc în luna decembrie 1968 prin întrunirea la Istanbul și Ankara a unui grup de experți în materie de arhive, care au studiat la fața locului situația arhivelor de la Istanbul ale vechiului imperiu otoman și au discutat cu autoritățile competente de la Președinția Consiliului din Ankara problema stabilirii unui program complet de reorganizare a arhivelor otomane și de creare de servicii de arhive moderne. În baza studiului făcut, experții au întocmit un raport conținând recomandări pentru punerea în aplicare a programului de reorganizare, care a fost prezentat de către UNESCO Guvernului turc.

Între informațiile inserate, menționăm de asemenea notele bibliografice privind cîteva publicații ale UNESCO apărute în anul 1968, îndeosebi din domeniul statisticii și educației.

Rubrica „Serviciile bibliografice din lume”, rezervată de această publicație în vederea aducerii la zi a datelor cuprinse în manualul bibliografic al lui P. Avicenne („Les Services bibliographiques dans le monde”, 1960—1964, Paris, UNESCO, 1966, 233 p.), prezintă informațiile comunicate de Camerun, Spania, Statele Unite ale Americii, Iordania, Laos, Nicaragua și Polonia.

Un spațiu larg este acordat știrilor privind „Activitățile internaționale și naționale”. Între bogatele note prezentate se numără cele privind activitatea „Centrului național de reprografie pentru documentare” din Anglia, înființat în ianuarie 1967. Acest Centru funcționează sub direcția unui Comitet consultativ, fiind reprezentat Guvernul, întreprinderile industriale, Institutul de reprografie tehnologică, ASLIB etc.

Institutul Internațional de planificare a educației (7 rue E. Delacroix, Paris 16^e, 75) a inclus în programul cursurilor pe care le-a organizat în anul 1969 o serie de conferințe privind planificarea serviciilor de bibliotecă și documentare. Cursurile au avut loc în luna iulie, iar textele conferințelor vor fi puse la dispoziția celor interesați.

În același domeniu de activitate menționăm publicația „Manuel bibliographique des sciences de l'éducation...” de Juif, Paul și Dovero, Fernand (Paris, Presses universitaires de France, 1968, 319 p. — Bibliothèque scientifique internationale). Manualul face trimiteri la peste 3000 de autori, aproape 3000 de lucrări și peste 2000 de articole, conținând următoarele capitole: dicționare, enciclopedii, bibliografii; cercetarea în problema psihologiei copilului și metodele de studiu, psihologia copilului și adolescentului normal; patologia copilului și adolescentului, problemele observației și orientării; istoria gândirii; doctrinele pedagogice și instituțiile școlare; educația comparată; sistemele și metodele aplicate în diferite țări; pedagogie; problemele educației școlare; terapeutică și reeducarea copilului

și adolescentului neadaptat, copilul și educația în afara școlii etc.

În cadrul acelorași preocupări este prezentată și România prin publicația „Education des adultes — recherche scientifique et action culturelle”. Bucurest, Comité d'Etat pour la culture et les arts, Conseil pour la propagation des connaissances culturelles et scientifiques, 1, Place Scintei, 1968, 450 p. Acest volum cuprinde comunicările ținute la Simpozionul intitulat „Cercetarea științifică și acțiunea cultural-educativă pentru adulți”, care a avut loc în decembrie 1968, fiind organizat de Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă și de Institutul de Științe pedagogice, în colaborare cu Consiliul central al Uniunii generale a Sindicatelor din România și Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist. Se scoate în evidență că cele 67 de comunicări și numeroasele discuții ce au intervenit la Simpozion oferă o vedere generală asupra preocupărilor, realizărilor și perspectivelor în cercetarea științifică din România în domeniul educării extrașcolare a adulților.

Din informațiile referitoare la „Activitățile internaționale”, privind „Științele exacte și naturale” menționăm apariția, începând din ianuarie 1969, a revistei bilunare „Automatica” — publicată de Federația internațională de automatică (F.I.A.), care cuprinde culegeri de documente prezentate la întrunirile F.I.A., precum și rapoarte succinte privind aceste întruniri.

Activitatea internațională în domeniul științelor umanistice și al științelor sociale își afirmă prezența printr-o prețioasă lucrare patronată de Federația internațională a asociațiilor de studii clasice „Thesaurus linguae latinae”. În acest dicționar de limbă latină — de la originea sa și pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea al erei noastre — se găsesc explicații pentru cuvintele latine folosite în literatura și religiile păgine și creștine și pentru cele din textele literare și de pe inscripții. Thesaurus și-a început apariția în Germania în anul 1900. După o întrerupere datorată războiului, această lucrare a fost reluată pe plan internațional. În anul 1966 a apărut vol. VIII, fasc. 11 (Multitudo-Myzon), în 1967 vol. VII, 2, fasc. 4 (IS-Iugum). Editor: G. B. Teubner, Leipzig. Redactor șef: Dr. W. Ehlers, Mastalplatz 8, 8 Munich 22 — R. F. a Germaniei.

Activitățile naționale se remarcă de asemenea printr-o serie de lucrări deosebit de importante. Amintim numai: — „Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden”, vol. IV, fasc. 3, Göttingen Hubert and Co., 1966 — instrument de lucru indispensabil pentru cercetările în toate domeniile care au contingență cu istoria elenisticii — „Dictionnaire des littératures”, publicat sub conducerea lui Philippe van Tieghem, cu colabora-

rea lui Pierre Josserand. Tome III: O — Z. Paris, Presses universitaires de France, 1968, 458 p. — „Répertoire de droit international”, 2 vol. publicat sub conducerea lui Ph. Franciscakis, Paris, Dalloz (1968), vol. 1 (A — E). Pentru menținerea actualității acestui dicționar va fi asigurată ținerea lui la zi prin reluarea în cadrul rubricilor a numerelor modificate, operîndu-se completările, schimbările și suprimările necesare.

La rubrica Arhive — Activități internaționale se dau informații despre crearea Secției regionale a Consiliului Internațional al Arhivelor pentru Asia de Sud-Est (SARBICA). Adunarea constitutivă a avut loc la Luaila Lumpur (Malaezia) în luna iulie 1968, fiind organizată cu sprijinul unei subvenții de 2000 de dolari, acordată de UNESCO. S-au adoptat statutele și s-a constituit, pe calea alegerilor, un comitet executiv. Președinte a fost ales D. Alwi Jantan, directorul Arhivelor Naționale ale Malaeziei, care a devenit ex-officio membru al Comitetului executiv al C. I. A. SARBICA și-a propus să organizeze, în cursul celui de-al doilea semestru al anului 1969, un stagiu de studii, care va fi consacrat pregătirii profesionale, administrării depozitelor și preservării arhivelor istorice dispersate. Consiliul Internațional al Arhivelor a hotărât să lanseze în 34 de țări africane un program de asistență în domeniul arhivelor. De asemenea C.I.A. a trimis, în luna ianuarie și februarie 1969, patru experți în misiuni de informare. Raportul întocmit de experți va sta la baza organizării și executării programului de asistență.

În paginile consacrate „Activităților Naționale” din domeniul Arhivelor se fac cunoscute următoarele acțiuni:

Argentina — În septembrie 1969 vor avea loc „zilele arhiviștilor argentinieni” organizate, pentru a doua oară, de Universitatea națională din Cordoba. Lucrările respective vor avea ca subiect analizarea stadiului actual, organizarea depozitelor de arhivă și căutarea unor soluții concrete în problemele existente. Vor avea loc de asemenea „mese rotunde” pentru studierea temelor speciale care interesează arhivele în general și pentru găsirea unor soluții practice. Una din acestea va trata problema selecționării.

Statele Unite ale Americii — La Arhivele Naționale s-a ținut, în zilele de 27 și 28 mai 1968, o conferință cu privire la arhivele naționale și cercetarea statistică. Au participat reprezentanți ai Serviciilor Guvernului federal însărcinați cu elaborarea de situații statistice, arhiviști, geografi, sociologi și alți specialiști care folosesc date statistice pentru cercetările lor.

Sub președinția d-lui James B. Rhoads, director general al Arhivelor din Statele Unite, s-a constituit un comitet consultativ

al Arhivelor („Archives Advisory Council”), format din 18 membri, îndeosebi istorici, precum și din arhiviști specialiști în științe economice și politice, genealogiști și profesori.

Noua Zeelandă — Arhivele Naționale — „A review and Summary of Work — 1966”. „A summary of work — 1967 (Wellington, Department of Internal affairs/1967, 1967/63, 22 p.). Aceste două rapoarte oferă o privire asupra genurilor de documente păstrate de Arhivele Naționale și totodată prezintă în amănunt sarcinile îndeplinite de personalul lor în ceea ce privește repartizarea,

clasificarea și codificarea Arhivelor, folosirea documentelor și administrarea depozitelor.

România — Rubrica „Arhiva — Activități naționale” se încheie cu o notă asupra celei de-a XI-a Conferințe Internaționale a Mesei Rotunde a Arhivelor ce va avea loc la București între 23—27 septembrie 1969, cu următoarea ordine de zi: arhivele colecțiilor locale; progresele și noile procedee folosite în restaurarea documentelor.

Valeria Șindelar

REVISTA BIBLIOTECILOR, XXI (1968),

nr. 1—12, 768 p.

Publicație a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, „Revista bibliotecilor”, a depășit două decenii de rodnică activitate. Prin conținutul său bogat în idei, prin frumoasa ținută grafică și prin profilul bine definit ea s-a impus publicului, și-a câștigat un loc de prestigiu în rândul numeroaselor reviste românești.

Toate acestea ne-au îndemnat ca, în rîndurile ce urmează, să zăbovim puțin asupra celor 12 numere apărute în cel de al 21-lea an al existenței sale, adică în anul 1968.

În paginile articolelor generale sînt prezentate, printre altele, informații referitoare la: dezvoltarea, reorganizarea și raționalizarea rețelei de biblioteci publice, sistemul unic de biblioteci, normele tehnice de lucru în biblioteci, vocabularul de bibliologie; activitatea bibliotecilor sindicale, profilul bibliotecilor publice, circulația cărții, reglementarea juridică a relației bibliotecă — cititor; educarea intereselor de lectură ale tineretului; bibliotecarul și formarea deprinderilor de cercetare și informare ale elevilor, circulația cărții în filiale, documentarea — mijloc de cultură; biblioteca școlară, lectura și orientarea profesională a elevilor, indicii de clasificare și nota tipografică, din realizările istoriografiei românești (nr. 4, p. 218 — 221); activitatea de informare la Biblioteca Centrală Universitară din București, expozițiile documentare de la Cluj (V. Popa — nr. 5, p. 267 — 268. Oglindește anii 1848 și 1859 în documente de la Arhivele Statului din Cluj, Brașov, Sibiu, Tg. Mureș, Turda, Iași, București, și de la Biblioteca Universității din Cluj. Sînt și fotocopii ale unor documente din Viena și Budapesta), doctoratul în științele bibliologice; programul cultural

al revoluției de la 1848, viitorul cărții și al bibliotecilor, activitatea Institutului central de documentare tehnică, circulația cărții la noi, a XX-a aniversare a „Revistei bibliotecilor”, lectura și timpul liber, biblioteca în mediul rural, cartea de popularizare, încrederea nețărmurită în politica partidului, edițiile cartonate, centenarul Societății „Filarmonica Română”; funcțiile metodice ale bibliotecilor municipale, importanța ghidurilor documentare în informarea științifică, bibliografia literară azi, circulația bunurilor spirituale în trecutul istoric al românilor; activitatea bibliotecilor școlare, cataloagele bibliotecilor pentru copii, prelucrarea cărților; îndrumările de specialitate și calificarea cadrelor, cataloagele de creștere a colecțiilor bibliotecilor municipale, rolul cărții și culturii în realizarea statului național român, cartea în limbile naționalităților conlocuitoare, căminul cultural și munca cu cartea la sate, aprovizionarea cu cărți prin librării etc.

Rubrica „Experiența noastră” conține materiale legate de: cataloagele bibliotecilor, bibliotecobirocrația, planurile de muncă, inițierea bibliotecarilor comunali, cenaclul literar pentru copii, evidența zilnică, luna cărții la sate, organizarea bibliotecilor municipale, frumusețea cărții etc.

„Istoria cărții și a bibliotecilor” este titlul unei alte rubrici. Ea însumează materiale despre: începuturile bibliotecii din Șcheii Brașovului (primul document este hrisovul de dănie al voievodului Petru Aron din 28 noiembrie 1594 — nr. 4, p. 224—227, nr. 5, p. 276—279), testamentul lui Ioan Bianu (nr. 4, p. 227—229), biblioteca lui Ion Heliade-Rădulescu, prima bibliotecă publică din orașul Slatina (începută la școala în care

după 1816 a predat carte românească „dascălul Gheorghe S. Ardeleanu din Vinți (Transilvania) venit în Țara Românească împreună cu cititorul învățămîntului național, Gheorghe Lazăr — nr. 6, p. 362—363), biblioteca din Năsăud a Academiei R. S. România — filiala Cluj, Filip Moldoveanu, primul tipograf român (la Sibiu — înainte de venirea lui Coresi la Brașov — nr. 8, p. 473 — 475), contribuția lui Dimitrie Gusti la teoria și practica bibliotecoeconomică din România, biblioteca lui Ion Minulescu, biblioteca lui Timotei Cipariu, pagini din istoria bibliotecii muncitorești din Reșița etc.

La rubrica „„Ex libris”” sînt descrise: ex libris-ul autograf al Cantacuzinilor (nr. 1, p. 40—42, nr. 2, p. 99—100), ex libris-ul domnitorului Constantin Hangerli (nr. 3, p. 156), ex libris-ul lui Pantelimon Calliarchi — medicul lui Constantin Brîncoveanu (nr. 3, p. 157), ex libris-ul românesc cu blestem (nr. 5, p. 280—282), ex libris-urile din Transilvania (păstrate în biblioteca Arhivelor Statului din Brașov — nr. 7, p. 425 — 427), ex libris-urile doctorului Nicolae Igna din Alba-Iulia (nr. 8, p. 476—478) ex libris-urile românești din Țara Năsăudului (nr. 11, p. 675—678) și ex libris-urile unor cititoare de vechi manuscrise românești (după manuscrisele din Biblioteca Academiei — nr. 12, p. 731 — 733).

Însemnările din rubrica „Biblioteci de peste hotare” ne dau amănunte privind: mecanizarea bibliotecii Universității tel-nice din Delf — Olanda (nr. 2, p. 101 — 105), o mare „clinică” de însănătoșire a cărții — Institutul de patologie a cărții „Alfonso Gallo” din Roma (nr. 3, p. 158 — 162), biblioteca Universității Jagellone din Cracovia (nr. 4, p. 230—236), biblioteca municipală din Tours (R. Fillet — nr. 5, p. 283—287), al VI-lea Congres al Asociației bibliotecarilor polonezi (nr. 5 p. 288—290), al VIII-lea Congres național al Uniunii Italiene de Cultură Populară și al Federației Italiene a Bibliotecilor Populare (nr. 7, p. 427—428), tradiția și inovația în biblioteca Națională a Austriei (nr. 8, p. 480—485), bibliotecile din R. P. Bulgaria (nr. 9, p. 555—558), a 34-a sesiune a Consiliului Federației Internaționale a Asociațiilor de Bibliotecari (Frankfurt am Main — nr. 12, p. 733—737), lectura publică în Franța (nr. 12, p. 738—741) și Consfătuirea internațională pentru construirea, utilizarea și modernizarea bibliotecilor din țările socialiste (nr. 12, p. 741—742).

„Revista bibliotecilor” din anul 1968 publică și următoarele „profiluri”: *Umanistul Nicolae Olahus* (400 de ani de la moartea sa — nr. 1, p. 43—46), *Iacob Negruzzi — scriitor* (125 de ani de la moarte — nr. 1, p. 47 — 49), *Profesorul Dan Simionescu la*

65 de ani (nr. 1, p. 49—50), *Johannes Gutenberg* (500 de ani de la moarte — nr. 2, p. 106 — 109), *Prezența operei lui Gorki în România* (100 de ani de la moarte — nr. 3, p. 166—168), *C. D. Aricescu*, (145 de ani de la naștere — nr. 3, p. 169 — 171), *Delavrancea — animatorul de cultură* (50 de ani de la moarte — nr. 4, p. 236—237), *G. Barișiu, mesager al cărții românești* (75 de ani de la moarte — nr. 4, p. 238 — 239); *Karl Marx — savant și luptător* (150 de ani de la naștere — nr. 5; p. 298 — 300), *Lecturile lui Coșbuc* (50 de ani de la moarte — nr. 5, p. 300 — 302), *Eminescu bibliotecar* (75 de ani de la moarte — nr. 6, p. 363—367), *Rădulescu Burdeanu — un bibliotecar participant la revoluția de la 1848* (nr. 6, p. 367—369), *Guy de Maupasant* (75 de ani de la moarte — nr. 7, p. 430—431), *Eugen Lovinescu și „Sburătorul”* (25 de ani de la moarte — nr. 7, p. 432—434), *Simeon Bărnuțiu* (160 de ani de la naștere — nr. 8, p. 486—488), *Insemnări pe marginea unei arhive „C. Negruzzi”* (100 de ani de la arhive moartea sa, nr. 8, p. 489—490), *Gheorghe Lazăr profesorul, ctitor al școlii românești superioare în limba națională* (145 de ani de la moarte — nr. 9, p. 560—562), *Alexandru Vlahuță despre marii noștri scriitori* (110 ani de la moarte nr. 9, p. 562—566), *Redescoperindu-l pe Duiliu Zamfirescu* (110 ani de la naștere — nr. 10, p. 629—631), *Universul de creație al lui I. S. Turgheniev* (150 de ani de la naștere — nr. 11, p. 680—682), *Aron Pumnul, înaintaș al culturii românești* (150 de ani de la naștere — nr. 11, p. 682 — 685), *Profesorul Ioachim Crăciun la 70 de ani* (nr. 11, p. 685—686), *Scriitorul Dosoftei mitropolitul de țara Moldovei* (275 de ani de la moarte — nr. 12, p. 743 — 745) și *Elena Farago — bibliotecară* (90 de ani de la naștere — nr. 12, p. 746 — 747).

Rubricile următoare sînt intitulate: „Lucrări de specialitate”, „Fișier” și „Consultatii”. Ele cuprind probleme de bibliografie și bibliologie, prezentări de repertorii, ghiduri, culgeri și buletine bibliografice, fișe de cărți de toate genurile, precum și opinii despre clasificarea zecimală, mobilierul bibliotecilor, amenajarea lor interioară, sistematizarea și așezarea colecțiilor, cotarea publicațiilor etc.

Pe coperta a II-a sînt tipărite în limbile engleză, franceză și rusă extrase din sumare, ca și diferite reclame.

Avînd în vedere cele de mai sus ne exprimăm convingerea că „Revista bibliotecilor” merită cu prisosință atenția tuturor celor care iubesc cartea sub toate aspectele ei.

V. GROZAV

VIRGIL NESTORESCU, NOTE DE TOPONIMIE DOBROGEANĂ.

în „Studii de slavistică”, vol. I, Edit. Acad. R. S. România, [București], 1969. p. 141—160-

Sintem în fața unei analize a numelor topice rusești folosite de lipovenii din localitățile dobrogene Carcaliu, Ghindărești, Jurilovca, Mahmudia, Sarichioi, Slava Cercheză și Slava Rusă. Studiul nu epuizează deci întreaga toponimie aparținând acestui grup etnic, cum de altfel o arată și titlul, aici fiind vorba numai de „note”. O cercetare de ansamblu ar releva aspecte inedite, ar adăuga concluziile juste ale autorului și ar confirma sau infirma anumite ipoteze.

Cum e și firesc, studiul are serioase contingențe cu istoria. Se arată, pe baza informațiilor istorice, că cele mai vechi așezări lipovenești din Dobrogea datează din secolul al XVIII-lea. N-ar fi fost de prisos o precizare în acest sens pentru fiecare dintre localitățile intrate în sfera cercetării, deoarece, după cum se arată, lipovenii din Dobrogea s-au stabilit în diferite perioade în această provincie. Analiza toponimelor folosite de această populație conduce de asemenea la concluzia că toponimia respectivă „are o vechime relativ redusă” (p. 159).

Se subliniază totodată contactul graiurilor lipovenești cu limba turcă, Dobrogea aflându-se, în momentul venirii acestui grup etnic, sub dominația otomană, și mai ales cu limba română. Cele mai multe imprumuturi în toponimia lipovenească se datoresc limbii române. Concluzia aceasta constituie, poate, meritul cel mai de seamă al studiului, confirmându-se și pe acest plan, că populația autohtonă și totodată cea mai numeroasă din Dobrogea a fost din totdeauna cea românească.

Era necesară totuși folosirea unei game mai largi de informații istorice, ca și a izvoarelor cartografice. S-ar fi stabilit astfel mai bine filiațiunea unor nume topice și s-ar fi evitat, în același timp, unele afirmații care nu corespund adevărului istoric.

Așa citim, la p. 142—143, că localitatea Mahmudia, „și-a căpătat numele de la sultanul turc Mahmud al V-lea, care a construit aici o geamie în anul 1853”. N-au existat însă decât doi suverani otomani cu acest nume, iar Mahmud al II-lea de la care provine într-adevăr acest toponim, moare la 3 iulie 1839¹. Denumirea inițială a localității a fost Beștepe Moldovenească, pe care o găsim uneori și sub forma de Beștepe Românească. În 1830, cu prilejul delimitării noii frontiere ruso-turce, conform tratatului de la Adrianopol din anul precedent, au fost evacuate toate satele de pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe². Românii din Beștepe Moldovenească sînt siliți să se strămute la Tulcea³. Satul este refăcut abia după războiul Crimiei⁴, cînd i se dă și noua denumire de Mahmudia, în cinstea sultanului reformator. Abia de atunci datează așezarea lipovenilor în această localitate, fapt pe care autorul ar fi trebuit să-l cunoască.

Cît despre Ghindărești, care apare în izvoarele mai vechi mult mai frecvent sub forma Ghizdărești, se consideră că acest nume topic ar reflecta „o veche ocupație a lipovenilor, care au fost și sînt buni constructori de fintini” (p. 144). Dar denumirea se întîlnește înainte de stabilirea lipovenilor în această localitate, fapt plasat de autor după 1830. Ar fi greu de admis apoi ca o așezare lipovenească să fie desemnată cu un toponim românesc întemeiat pe o indeletnicie a acestei populații. Satul a fost însă inițial românesc, fiind probabil distrus, ca și multe alte localități din Dobrogea, cu prilejul războiului ruso-turc din 1828—1829. Așa se explică de ce nu-l găsim în marea hartă statistică redusă redactată în timpul acestui război⁵. Este refăcut însă foarte curînd de pescari lipoveni veniți din alte localități dobrogene, pe care-i constatăm stabiliți deja în 1837⁶ și care au preluat și vechea denumire românească a satului.

¹ M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani* în „Hrisovul”, VII, 1947. p. 65. (Informațiile istorice cuprinse în *Marele dicționar geografic al României* trebuie folosite cu mare atenție, multe dintre ele fiind bazate exclusiv pe tradiția locală).

² „Analele Dobrogei”, II, 1921, nr. 3, p. 353—354.

³ *Ibidem*, p. 354.

⁴ La 1850 este trecut de Ion Ionescu de la Brad în rîndul satelor părăsite. (*Excursiune agricolă în Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, III, 1922, nr. 1, p. 150).

⁵ Bibl. Acad. R. S. România, Hărți, III. 461.

Pe de altă parte, autorul consideră că toponimul Iglița de lângă satul Carcaliu ar fi de origine lipovenească (p. 149). Nu se are însă în vedere existența satului cu acest nume, situat în apropiere, și care este menționat la 1653 de Paul de Alep, ca așezare creștină⁷. Este vorba, fără îndoială, de o veche denumire slavo-română, cu mult anterioară venirii lipovenilor în Dobrogea. O întâlnim de altfel pentru mai multe elemente geografice din acele locuri⁸.

Pentru valea *Çikargâ* din vecinătatea satului Ghindărești, autorul propune proveniența de la turcescul *çikar* (= care iese) sau de la *çirkarca* (= ieșitură), așa cum cităm la p. 155. Ambele ar avea astfel la origine verbul *çıkma* (= a ieși). În marea hartă a Dobrogei, redactată de Marele Stat Major român la 1880, găsim toponimul *Cekirgeoa*, desemnând un deal de lângă *Ghizdărești*, precum și *Valea Cechirgea* și *Picioarele Cechirgelei*⁹. În marea hartă statistică rusă este menționat, pe drumul spre Hirșova, la nord de Topalu, satul *Cikirdje*, căruia nu i se dă numărul caselor¹⁰, ceea ce arată că este vorba de o localitate distrusă în timpul războiului din 1828–1829. În lista lui Ion Ionescu de la Brad cuprinzând satele părăsite din Dobrogea, este trecut și *Ceichirge*¹¹. Așezarea, care a fost românească la origine¹², nu s-a mai refăcut, dar amintirea denumirii ei a rămas până astăzi. Numele original a fost neîndoios cel de *Cechirghe* turcescul *çekirge* = lăsustă).

Ni se pare de asemenea nejustificată luarea în discuție a unor toponime identice și ca pronunție cu originalele românești sau turcești, așa cum e cazul denumirii Balta Vlădeni (analizat și la capitolul consacrat formării toponimelor lipovenești), ceea ce este valabil de altfel și pentru Ghindărești, Mahmudia, Tașburun, Karaburun, Balaban etc.

Pe lângă fenomenul preluării, cu mici modificări uneori, a unor denumiri românești, autorul evidențiază, pe bună dreptate, faptul interesant al traducerii în rusește a unor nume topice din limba română. De mare ajutor în acest sens ar fi fost folosirea lucrării lui Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1966.

Scăderile semnalate mai sus nu afectează însă prea mult valoarea studiului lui V. Nestorescu. Au fost scoase la lumină aspecte necunoscute din toponimia Dobrogei, ca și unele date interesante privind influența exercitată în acest domeniu de populația românească asupra celorlalte grupuri etnice ale provinciei dintre Dunăre și mare. Cercetarea ar trebui adîncită și extinsă, deoarece concluziile la care se va ajunge vor interesa nu numai pe lingviști, ci și pe cei care se ocupă de geografia și istoria Dobrogei.

T. Mateescu

⁶ Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 201.

⁷ Paul de Alep, *Voyage du patriarche Macaire d'Antiochie*, texte arabe et traduction française par Basile Radu, în „Patrologia orientalis”, tom XXII, fasc. 1, Paris, 1930, p. 145–146.

⁸ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 454.

⁹ Bibl. Acad. R. S. România, Hărți, C. XXXII. 1.

¹⁰ Bibl. Acad. R. S. România, Hărți, III. 461.

¹¹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150.

¹² Victor Marfei, *Monografia comunei Topalu*, în „Analele Dobrogei”, IV, 1923, nr. 4, p. 84.

CUPRINSUL

EDITORIAL

GH. TITILEANU — 25 de ani de activitate arhivistică	3
× × × — Mărturii documentare despre 23 August	15

STUDII ȘI COMUNICĂRI

A. SACERDOȚEANU — Colecția Hurmuzaki	31
A. KISS — Forul dominal din Transilvania	59
M. D. VLAD — „Ruptoare” o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (sec. XVII—XVIII) . . .	71
I. LEONTE — Condica mănăstirii Radu Vodă din București	87
C. T. JIGA — Pagini din trecutul breslei măcelarilor brașoveni	107
I. RANCA — Protocolul taberei nobililor de la Gănești (16 nov. — 11 dec. 1784)	117
GH. UNGUREANU — Despre „privileghiați”	127
M. N. POPA — Contribuții privind circulația monetară în Țara Românească la înce- putul veacului al XIX-lea	145

PREZENTĂRI DE FONDURI ȘI COLECȚII

M. DOGARU — Colecția de sigilii a D. G. A. S.	155
G. RADULESCU — Sigiliile cancelariei domnești din Moldova (1714—1821)	173
I. D. SUCIU, EUG. GLŪK — Arhiva diecezei Aradului	219
EUG. CIOCAN — Curtea de Apel din București	231

DIN ARHIVELE DE PESTE HOTARE

D. HUREZEANU — Mărturii documentare engleze despre Unirea Principatelor Române	239
---	-----

PREȚUITORI AI ARHIVELOR

ȘT. GOROVEI — Artur Gorovei	257
---------------------------------------	-----

DOCUMENTE

C. GONCIARIU, GH. CONSTANTINESCU — Două documente româno-slave de la Muzeul din Focșani	263
M. D. CIUCA — Un peripetis al târgurilor și bîlcîiurilor din Țara Românească	271

GLOASAR

GH. UNGUREANU, GH. BALICA — Cuvinte și expresii vechi	281
---	-----

CRONICA

× × × — Conferința mesei rotunde	285
GH. TITILEANU — Congresul arhiviștilor din R. D. G.	295
M. TUDORICA — Sesiunea de comunicări științifice consacrată zilei de 23 August	297
M. TUDORICA — Noi fonduri la sala de studii a D. G. A. S.	299
V. MICLUȚEA — Achiziții la materiale documentare făcute de Arhivele Statului în anii 1968–1969.	303
V. ARIMIA, A. PRICOP — O călătorie de studii la Paris	309
M. PIRVULESCU — Învățămintul profesional al arhiviștilor	315
D. IVĂNEȘCU. — Sesiunea științifică de la Iași — 100 de ani de la moartea lui Gh. Asachi	317

RECENZII

— Boris Nedkov, <i>Османотурска дипломатика и палеография</i> (Diplomatica și paleografia turco-osmană), I, „Nauka i izkuzstvo”, Sofia, 1960, 215(–216) p. (MIHAIL GUBOGLU)	321
— Damian P. Bogdan, <i>Compendiu al Paleografiei româno-slave</i> , vol. I, II, București, 1969, 151 p. (EMILIA POȘTARIȚA)	325
— Damian P. Bogdan, <i>La vie et l'oeuvre des frères Constantin — Kyrille et Methode</i> , Tesalonic, 1968, Extras din volumul omagial scris la a 1100 aniversare a lui Chiril și Metodie, vol. II, p. 33–82 (MARIA DOGARU)	327
— Trofin Hăgan, Valeriu Achim, Ioan S. Mureșan, Vasile Căpîlnean, <i>Maramureșul și Unirea</i> , Baia Mare, 1968, 247 p., (MIHAIL FANESCU)	329
— Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, <i>Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața — Domnia — Epoca</i> , Edit. științifică, București, 1969, 467 p. + 25 planșe + 2 hărți, (Constantin Vlăduț)	331
— N. STOICESCU, <i>Curtenii și slujitorii, Contribuții la istoria armatei române</i> , Edit. militară, București, 1968, 383 p., (ALEXANDRU I. GONIȚA)	333
— V. G. Macaradze, <i>Materialy po Istorii Russko-gruzinskih otnosjenij vtoroj poloviny XVIII Veka Casl'II: Posol'stvo teimuraza II v Rossiju</i> (Materiale privind istoria relațiilor ruso-georgiene din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Partea a II-a. Solia lui Teimuroz al II-lea în Rusia), Edit. Universității din Tbilisi, Tbilis, 1968, 582 (584) p. în 4 ^o , (DAMIAN P. BOGDAN)	337
— E. Laucevicius, <i>Popierius Lietuvoje, XV–XVIII a.</i> (Hirtia din Lituania în secolele XV–XVIII), Leidykla „Mintis”, Vilnius, 1967, 288, p. atlas 580 p. (L. DEMÉNY)	339

REVISTA REVISTELOR

— <i>Archivum, Revue Internationale des Archives</i> , vol. XV, Paris, 1965, Les Presses universitaires de France, 374 p. (MIHAIL FANESCU)	343
--	-----

— <i>Archivum</i> , Revue internationale des Archives, vol. XIV, 1964 (Publicată sub auspiciile UNESCO și ale Consiliului Internațional al Arhivelor, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, 244 p. (VALERIA ȘINDELARU) . . .	344
— <i>Archeion</i> , Revistă științifică dedicată problemelor de arhivistică, Varșovia, 1968, nr. 49 și 50 (TEODOR HOLBAN)	349
— Bibliothèque de l'Ecole de Charte, Revue d'érudition publiée par la Société de l'École de Chartes, Tome CXXVI, 1968, no. Deuxième livraison, Paris, Genève, <297> — 588 p, (CORNELIA CRIVAT)	350
— Bibliographie — Documentation — Terminologie, vol, IX, no 2, mars 1969, UNESCO Paris, p. 53 — 100 (VALERIA ȘINDELARU)	352
— Revista bibliotecilor, XXI (1968), nr. 1 — 12, 768 p. (V. GROZAV)	354
— Virgil Nestorescu, Note de toponimie dobrogeană, in „Studii de slavistică”, vol I, Edit. Acad. R. S. România, București, 1969, p 141—160, (T. MATEESCU)	356

SOMMAIRE

EDITORIAL

GH. TITILEANU — 25 années d'activité archivistique	3
× × × — Témoignages documentaires sur le 23 Août	15

ETUDES ET COMMUNICATIONS

A. SACERDOȚEANU — La collection Hurmuzaki	31
A. KISS — Le „forum dominal” en Transylvanie	59
M. D. VLAD — „Ruptoarea”, une institution caractéristique au régime fiscal des villages formés par colonisation en Valachie et en Moldavie (XVII-e et XVIII-e siècles)	71
IL. LEONTE — Le chartulaire du monastère de Radu-Vodă de Bucarest	87
C. T. JIGA — Quelques pages du passé de la corporation des bouchers de Braşov	107
I. RANCA — Le protocole du groupe des nobles de Găneşti (16 novembre — 11 décembre 1784)	117
GH. UNGUREANU — Quelques informations sur les „privilégiés”	127
M. N. POPA — Contribution à la connaissance de la circulation monétaire en Valachie au commencement du XIX-e siècle.	145

PRÉSENTATIONS DE FONDS ET DE COLLECTIONS

M. DOGARU — La collection de sceaux de la D. G. A. E.	155
G. RĂDULESCU — Les sceaux de la chancellerie princière moldave (1714—1821)	173
I. D. SUCIU, EUG. GLUK — Les Archives de la diocèse de Arad	219
EUG. CIOCAN — La Cour d'appel de Bucarest	231

DES ARCHIVES DE L'ÉTRANGER

D. HUREZEANU — Témoignages documentaires dans les Archives de l'Angleterre sur l'Union des Principautés Roumaines	239
---	-----

APPRÉCIATEURS DES ARCHIVES

ST. GOROVEI — Artur Gorovei	257
---------------------------------------	-----

DOCUMENTS

C. GONCEARIU, GH. CONSTANTINESCU — Deux documents roumaino-slaves du Musée de Focșani	263
M. D. CIUCA — Une liste des marchés et des foires de la Valachie	271

GLOSSAIRE

GH. UNGUREANU, GH. BALICA — Mots et anciennes expressions	281
---	-----

CHRONIQUE

× × × — La Conférence de la Table Ronde	285
GH. TITILEANU — Le Congrès des archivistes de la R. D. A.	295
M. TUDORICA — La session de communications scientifiques consacrée à l'anniversaire du 23 Août	297
M. TUDORICA — Nouveaux fonds en communication à la salle de lecture de la D. G. A. E.	299
V. MICLUȚEA — Acquisitions de matériaux documentaires faites par les Archives d'Etat au cours des années 1968 et 1969	303
V. ARIMIA, A. PRICOP — Un voyage d'études à Paris	309
M. PÎRVULESCU — La formation professionnelle des archivistes.	315
D. IVĂNESCU — La session scientifique de l'assy pour le centenaire de la mort de Gh. Asachi	317

COMPTE-RENDUS

— Boris Nedkov, <i>Osmanoturska diplomatika i paleografija</i> (La diplomatique et la paléographie osmano-turque), I, „Nauka i iskustvo”, Sofia, 1960, 215 (—216) p. (MIHAIL GUBOGLU.)	321
— DAMIAN P. BOGDAN, <i>Compendiu al paleografiei româno-slave</i> (Compendium de la paléographie roumaino-slave), vol. I, II, Bucarest, 1969, 151 p. (EMILIA POSTARIȚA)	325
— Damian P. Bogdan, <i>La vie et l'oeuvre des frères Constantin-Kyrille et Méthode</i> , Tessalonique, 1968, Extrait du volume omagial pour le 1100-e anniversaire, vol. II, p. 33—82 (MARIA DOGARU)	327
— Trofim Hagan, Valeriu Achim, Ioan S. Mureșan, Vasile Căpîlneanu, <i>Maramureșul și Unirea</i> (Le Maramureș et l'Union), Baia Mare, 1968, 247 p. (MIHAIL FANESCU)	329
— Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, <i>Constantin Vodă Brîncoveanu. Viața — Domnia — Epoca</i> (Constantin Brîncoveanu voivode. La vie — Le règne — L'Époque), Edit. scientifiques, Bucarest, 1969, 467 p. + 25 planches + 2 cartes (Constantin VLADUȚ)	331
— N. Stoicescu, <i>Curtenii și slujitorii. Contribuții la istoria armatei române</i> (Les gens de la cour et les gens au service du prince. Contribution à l'histoire de l'armée roumaine), Edit. militaires, Bucarest, 1968, 383 p. (ALEXANDRU I. GONȚA)	333
— V. S. Makaradze, <i>Materiali po istorij rusko-gruzinskih otnoșenii vtoroi polovini XVIII-go veka. Čest' II: Posolstvo Teimuraz II-go v Rossiiu</i> (Matériaux pour l'histoire des relations entre la Russie et la Géorgie dans la seconde moitié du XVIII-e siècle. Deuxième partie: Ambassade de Teimuraz II en Russie), Edit. de l'Université de Tbilisi, Tbilisi, 1968, 582(—584) p. (DAMIAN P. BOGDAN)	337

- E. Laucevicius, *Popierius Lietuvoje XV – XVIII-a* (Le papier en Lituanie aux XV-e – XVIII-e siècles), Leidykla „Mintis”, Vilnius, 1967, 288 p. atlas 580 p. (L. DEMENY) 339

REVUE DES REVUES

- *Archivum*, Revue internationale des Archives, vol. XV, Paris, 1965, Presses universitaires de France, 374 p. (MIHAIL FANESCU) 343
- *Archivum*, Revue internationale des Archives, vol. XIV, 1964, Presses universitaires de France, Paris, 1968, 244 p. (VALERIA ȘINDELARU) 344
- *Archeion*, Revue scientifique dédiée aux problèmes archivistiques, XLIX et I, Varsovie, 1968, (TEODOR HOLBAN) 349
- *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, Revue d'érudition publiée par la Société de l'École des Chartes, Tome CXXVI, 1968, Deuxième livraison, Paris, Genève, 297 – 588 p. (CORNELIA CRIVAT) 350
- *Bibliographie – Documentation – Terminologie*, vol. LX, no. 2, mars, 1969, UNESCO, Paris, p. 53 – 100 (VALERIA ȘINDELARU) 352
- *Revista bibliotecilor* (Revue des bibliothèques), XXI, 1968, no. 1–12, 768 p. (V. GROZAV) 354
- Virgil Nestorescu, *Note de toponimie dobrogeană* (Notes de toponimie de Dobroudja), en „Etudes de slavistique”, I. Edit. de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest. 1969, p. 141 – 160 (T. MATEESCU) 356

REVISTA ARHIVELOR
ORGAN OF THE GENERAL DIRECTION OF THE STATE ARCHIVES
FROM THE SOCIALIST REPUBLIC ROMANIA

Biannual

Editorial Office : Bucharest str. Arhivelor nr. 2. Telephone : 13. 37. 77.

CONTENTS

EDITORIAL

GH. TITILEANU — 25 years of archivistic activity	3
× × × — Documentary evidences on 23 th of August	15

STUDIES AND COMMUNICATIONS

A. SACERDOȚEANU — Hurmuzaki Collection	31
A. KISS — The Transylvanian Forum	59
M. D. VLAD — „Ruptoarca”, a characteristic institution of the fiscal regime of the colonized villages from Wallachia and Moldavia (17 th — 18 th centuries) . .	71
IL. LEONTE — The register of Radu Vodă Monastery from Bucarest	87
C. T. JIGA — On the past of butcher's guild from Braşov	107
I. RABCA — The protocol of the nobility from Găneşti	117
GH. UNGUREANU — On the „privileged people”	127
M. N. POPA — As regards the currency circulation in Wallachia at the beginning of the 19 th century	145

PRESENTATIONS OF FONDS AND COLLECTIONS

M. DOGARU — The seal collections of G. D. S. A.	155
G. RĂDULESCU — The seals of the princely chancellery in Moldavia (1714—1821)	173
I. D. SUCIU, EUG. GLUK — The archive of dioecesis from Arad	219
EUG. CIOCAN — The Court of Appeal from Bucharest	231

FROM THE FOREIGN ARCHIVES

D. HUREZEANU — English documentary evidences on the Union of Principalities	239
---	-----

THE VALUERS OF ARCHIVES

ŞT. GOROVEI — Artur Gorovei	257
---------------------------------------	-----

DOCUMENTS

C. GONCEARIU, GH. — Two Romanian — Slavonic documents in the Museum from Focșani	263
M. D. CIUCA — A „perilipsis” of the markets and fairs from Wallachia	271

GLOSSARY

GH. UNGUREANU, GH. BALICA — Obsolate words and expressions	281
--	-----

CHRONICLE

× × × — The Table Round Conference	285
GH. TITILEANU — The Archivistic Congress from G. D. R.	295
M. TUDORICĂ — On the session of scientific papers dedicated to the 23 th of August	297
M. TUDORICA — New fonds in the Search Room of G. D. S. A.	299
V. MICLUȚEA — The acquisitions of documents, done by the State Archives between 1968–1969	303
V. ARIMIA, A. PRICOP — A study travel in Paris	309
M. PÎRVULESCU — The archivists’ vocational education	315
D. IVĂNESCU — The scientific session of Jassy 100 years since Gh. Asachi’s death.	317

BOOK — REVIEWS

— Boris Nedkov, <i>Османотурска дипломатика и палеография</i> (The Turkish Ottoman, diplomacies and paleography), I, „Nauka”; izkuztvo”, Sofia, 1960, 215, (–216) p. (MIHAIL GUBOGLU)	321
— Damian P. Bogdan, <i>Compendium of the Rumanian-Slavonic paleography</i> , vol. I, II, Bucharest, 1969, 151 p. (EMILIA POSTARITA)	325
— Damian P. Bogdan, <i>La vie et l’oeuvre des frères Constantin-Kyrille et Méthode</i> , Tesalonic, 1968, Abstract from the volume of homage written at the 1100 anniversary of Kyrill and Methode, vol. II, p. 33–82 (MARIA DOGARU)	327
<i>Trofin Hagan, Valeriu Achim, Ioan S. Muresan, Vasile Căpîlneanu. Maramures and the Union</i> Baia Mare, 1968, 247 p. (MIHAIL FANESCU)	329
— Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, <i>Constantin Vodă Brîncoveanu — Life — Reign — Period</i> , Scientific Publishing House, Bucharest, 1969, 467 p + 25 drawings + 2 maps (CONSTANTIN VLADUȚ)	331
— N. Stoicescu, <i>The courtiers and servants. Contributions to the history of the Roumanian army</i> . Military Publishing House, Bucharest, 1968, 383 p. (ALEXANDRU I. GONȚA)	333
— V. G. Macaradze, <i>Materialy po Istorij Russko-gruzinskih otnosenij vtoroj poloviny XVIII veka Cast’ II: Posol’stvo teimuraza II v Rossiju</i> (Documents regarding the history of the Russian-Georgian relations in the second half of the 18 th century. The second part, The mission of Teimuroz the second, in in Russia). The Publishing House of Tbilisi University, Tbilis, 1968, 582 (584) p. in 4 ^o (DAMIAN P. BOGDAN)	337
— E. Laucevicius, <i>Pođierius Lietuvoje, XV–XVIII a.</i> (The paper in Lithuania, between the 15 th – 18 th centuries, Leidykla „Mintis” Vilnius, 1967, 288 p. atlas 580 p. (L. DEMENY)	339

THE REVIEW OF REVIEWS

— <i>Archivum</i> , Revue Internationale des Archives, vol. XV, Paris, 1965, Les Presses universitaires de France, 374 p. (MIHAIL FANESCU)	342
— <i>Archivum</i> , Revue internationale des Archives, vol. XIV, 1964 (Issued under the auspices of U. N. E. S. C. O. and the International Council of Archives, Presses Universitaires de France, Paris, 1968, 244 p. (VALERIA ȘINDELARU)	344
— <i>Archeion</i> , Scientific review dedicated to the archivistic problems. Warsaw, 1968, nr. 49 and 50 (TEODOR HOLBAN)	349
— Bibliothèque de l'École des Chartes, Revue d'érudition publiée par [la Société de l'École des Chartes, Tome CXXVI, 1968, no. Deuxième livraison, Paris, Genève, 297 — 588 p. (CORNELIA CRIVĂȚ)	350
— Bibliographie — Documentation — Terminologie, vol. IX, no. 2, mars. 1969, U. N. E. S. C. O., Paris, p. 53 — 100 (VALERIA ȘINDELARU)	352
— Revista bibliotecilor (The Library Review), XXI (1968) nr. 1—2. 768. p. (V. GROZAV)	354
— Virgil Nestorescu, Notes on toponymy of Dobrudja in „Slavonic Studies” vol I The Publishing House of the Academy of S. R. Romania Bucharest, 1969, p. 141—160 (T. MATEESCU)	366

REVISTA ARHIVELOR
ORGAN DER GENERALDIREKTION DES STAATSARCHIVS DER
SOZIALISTISCHEN REPUBLIK RUMANIEN

Erscheint zweimal jährlich

Redaktion : Bukarest, str. Arhivelor nr. 2, Sector 6, Fernruf : 13.37.77.

INHALT

LEITARTIKEL

GH. TITILEANU — 25 Jahre rumänisches Archivwesen	3
× × × — Dokumentarische Zeugnisse zum „23 August“	15

STUDIEN UND MITTEILUNGEN

A. SACERDOTEANU — Die historische Quellensammlung Hurmuzaki	31
A. KISS — Das Siebenbürger Forum dominale	59
M. D. VLAD — Die Personalsteuer, eine dem Steuersystem in den angesiedelten Dörfern der Walachei und Moldau eigentümliche Einrichtung (im 17. — 18. Jh.)	71
I. LEONTE — Das Register vom Bukarester Kloster Radu Wojewod	87
C. T. JIGA — Aus der Vergangenheit der Kronstädter Fleischnackerzunft	107
I. RANCA — Das Ganestier Feldlagerprotokoll der Edelleute (vom 16. November bis zum 11. Dezember 1784)	117
GH. UNGUREANU — Zum Problem der Privilegierten	127
M. N. POPA — Beiträge zum Münzenverkehr in der Valachei am Anfang des 19. Jhs.	145

ÜBERSICHTEN ÜBER ARCHIVBESTÄNDE UND SAMMLUNGEN

M. DOGARU — Die Siegelsammlung der Generaldirektion des Staatsarchivs	155
G. RĂDULESCU — Die Siegel der Moldauer fürstlichen Kanzlei (1714 — 1821)	173
I. D. SUCIU, EUG. GLUCK — Das Arader Diözesenarchiv	214
EUG. CIOCAN — Das Bukarester Appellationsgericht	231

AUS DEN AUSLANDISCHEN ARCHIVEN

D. IIUREZEANU — Englische dokumentarische Zeugnisse zur Vereinigung der rumänischen Fürstentümer	239
--	-----

ANERKENNENDE STIMMEN ZUM ARCHIV

ȘT. GOROVEI — Artur Gorovei	257
-----------------------------	-----

DOKUMENTE

C. GONCIARIU, GIL. CONSTANTINESCU — Zwei rumänisch — altslavische Dokumente vom Museum Focșani	263
M. D. CIUCA — Ein Dokumentenverzeichnis der Wochen- und Jahrmärkte in der Walachei.	271

GLOSSAR

GIL. UNGUREANU GIL. BALICA — Alte Wörter und Ausdrücke	281
--	-----

CHRONIK

× × × — Die Internationale Konferenz der Table ronde	285
GIL. TITILEANU — Die wissenschaftliche Arbeitstagung der Staatlichen Archivverwaltung in der D. D. R.	295
M. TUDORICĂ — Die dem „23 August“ gewidmete Session mit Wissenschaftlichen Vorträgen	
M. TUDORICĂ — Neulich zur Verfügung der Benutzer gestellte Archivebestände in der Generaldirektion des Staatsarchivs	297
V. MICLUTEA — Dokumentenerwerbungen beim Staatsarchiv in den Jahren 1968 — 1969	299
V. ARIMIA A. PRICOP. — Eine Studienreise in Paris	302
M. PÎRVULESCU — Berufliche Ausbildung der Archivare	309
D. IVĂNESCU — Jassyer wissenschaftliche Topung. Sh. Asachi. hundertjährige Gedenkeier	315
	317

REZENSIONEN

— Boris Nedkov, (Türkisch-osmanische Diplomatie und Paläographie), I, „Nauka i izkuzstvo“, Sofia, 1960, 215 (—216) S. MIHAIL. GUBOGLU)	321
— Damian P. Bogdan, <i>Compendiu al Paleografiei româno-slave</i> , I—II Bde, Bukarest, 1969, 151 S. (EMILIA POȘTARIȚA)	325
— Damian P. Bogdan, <i>Le vie et l'oeuvre des frères Constantin-Kyrille et Methode</i> , Thessalonike, 1968, Auszug aus dem Festband anlässlich des 1100. Jubiläums Kyrillos' und Methodis', II, Bd. S. 33—82 (MARIA DOGARU)	327
— Trofin Hagan, Valeriu Achim, Ioan S. Mureșan, Vasile Căpilneanu, <i>Maramureșul și Unirea (Das Marmaroseher Land und die Vereinigung)</i> Baia Mare, 1968, 247 S. (MIHAIL. FANESCU)	329
— Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, <i>Fürst Constantin Brîncoveanu. Leben — Herrschaft — Epoche</i> , Edit. Științifică, Bukarest, 1969, 467 S. + 25 Bilder + 2 Karten (CONSTANTIN VLADUȚ)	331
— N. Stoicescu, <i>Kurlaner und Beamten</i> (Beiträge zur Geschichte der rumänischen Armee) Bukarest, 1968, 383 S. (ALEXANDRU I. GONȚA)	333
— V. G. Macaradze, <i>Materialy po Istorij Russko-gruzinskih otnosenij boljorj poloviny XVIII Veka castj II: Possol'stvo Teimuraz II v Rossij</i> (Dokumentarisches Material zur Geschichte der russisch-georgischen Beziehungen in der zweiten Hälfte des 18. Jhs. II. ter. Teil. Die Botschaft Teimuraz' des II, in Russland), Universitätsverlag Tbilis., 1968, 582 (584) S. in 4° (DAMIAN P. BOGDAN)	337
— E. Lancevicius, <i>Popierius Lietuvoje</i> , XV — XVIII a. (Des Papier in Litauen im 15. — 18. Jh.), Leidykla „Mintis“, Vilnius, 1967, 288 S. Atlas 580 S. (I. DEMENY)	339

LITERATURBESPRECHUNG

- *Archivum*, Revue Internationale des Archives, vol. XV, Paris, 1965, Les Presses
Universitaires de France, 374 p. (MIHAIL FANESCU) 343
- *Archivum*, Revue, internationale des Archives, vol. XIV, 1964 (Unter den Schutz
U. N. E. S. C. O.'S und des Internationalen Arhivrates veröffentlicht). Presses 344
Universitaires de France. Paris, 1968, 244 p. (VALERIA ȘINDELARU) . . . 349
- Bibliothèque de l'Ecole de Chartes, Revue d'érudition publiée par la Société
de l'École de Chartes, Tome CXXVI, 1968, no. Deuxième livraison, Paris, Genève,
297 — 588 p. (CORNELIA CRIVAȚ) 350
- Bibliographie — Documentation — Terminologie, vol. IX, no. 2, mars. 1969, UNESCO,
Paris, p. 53 — 100 (Valeria Șindelaru) 352
- *Revista bibliotecilor* — XXI (1968), nr. 1—12, 768 p. (V. GROZAV) 354
- Virgil Nestorescu, Noten zur Dobrodschaer Toponimie in „Studii de slavistică”, I, Bd.
Verlag, Acad. R. S. România, Bukarest, 1969, S. 141 — 160 (T. MATEESCU 356

АРХИВНЫЙ ЖУРНАЛ
ОРГАН ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ РУМЫНИИ

Появляется в печати два раза в год

Редакция: г. Бухарест, ул. Архивелор 2, Сектор 6,
телефон 13.37.77

СО Д Е Р Ж А Н И Е

стр.

ПЕРЕДОВЫЕ СТАТЬИ

Г. ТИТИЛЯНУ — 25 лет архивной деятельности	3
* * * — Документальные свидетельства о 23 Августе	15

ОБЗОРЫ И СООБЩЕНИЯ

А. САЧЕРДОЦАНУ — Коллекция Хурмузаки	31
А. КИШ — Форум владычества в Трансильвании	59
М. Д. ВЛАД — „Руптоаря” учреждение, характерное налоговому режиму сельских колоний в Царя Румынскэ и Молдове (XVII—XVIII вв.).	71
И. ЛЕОНТЕ — Книга записей Бухарестского монастыря Раду Водэ	87
К. Т. ЖИГА — Страницы прошлого Брашовского цеха резников	107
И. РАНКА — Протокол дворянского лагеря в Гэнеити (16 ноября — 11 декабря 1784 г).	117
Г. УНГУРЯНУ — О „привилегированных”	127
М. Н. ПОПА — Новые данные о денежном обращении в Царя Румынскэ в начале XIX века	145

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ФОНДОВ И КОЛЛЕКЦИЙ

М. ДОГАРУ — Коллекция печатей Главного управления государственных архи- вов	155
Г. РЭДУЦЕСКУ — Печати канцелярии господаря Молдовы (1714—1821 гг).	173
Н. Д. СУЧУ, ЕУТ. ГЛЮК — Архив Арадского епископства	214
ЕУТ. ЧНОКАН — Бухарестский апелляционный суд	231

ИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ АРХИВОВ

Д. ХУРЕЗЯНУ — Документальные английские свидетельства об Объединении румынских княжеств	239
--	-----

ЗНАТНЫЕ ЛЮДИ АРХИВОВ

ИТ. ГОРОВЕЦ — <i>Артур Гороев</i>	257
-----------------------------------	-----

ДОКУМЕНТЫ

К. ГОНЧИАРИУ, Г. КОНСТАНТИНЕСКУ — <i>Два румыно-славянских документа в Музее в Фокианах</i>	263
М. Д. ЧУКЭ — <i>Перечень ярмарок в Царь Румынскэ</i>	271

ХРОНИКА

* * * — <i>Совещание круглого стола</i>	285
Г. ТИТИЛЯНУ — <i>Съезд архивистов в Г.Д.Р.</i>	295
М. ТУДОРИКА — <i>Сессия научных сообщений, посвященная 23 августа</i>	297
М. ТУДОРИКА — <i>Новые фонды для читательного зала Главного управления государственных архивов</i>	299
В. МИКЛУЦЯ — <i>Документальные материалы, приобретенные Государственным архивом, в 1968 и 1969 гг.</i>	302
В. АРИМИЯ, А. ПРИКОП — <i>Поездка для учебы в Париже</i>	309
М. ПЫРВУЛЕСКУ — <i>Профессиональное обучение архивистов</i>	315
Д. ИВЭПЕСКУ: <i>Научная сессия в Иссах 100 лет со дня смерти Т. Асаки</i>	317

РЕЦЕНЗИИ

— БОРИС НЕДКОВ, <i>Османотурска дипломатика и палеография, I, „Наука и искусство“</i> , София, 1960, стр. 215/—216/	321
— ДАМИАН БОГДАН, <i>Компендий румыно-славянской палеографии</i> , том I, II, Бухарест, 1969, стр. 151 (Эмелия Понтерница)	325
— ДАМИАН П. БОГДАН, — <i>La vie et l'oeuvre des freres Constantin — Kirille et Methode</i> , Тесалоник, 1968 г., Выдержка из книги, написанной по случаю 1100-летия Кирилла и Мефодия, том II, стр. 33—82 (Мария Догару)	327
ТРОФИН ХОГАН, ВАЛЕРИУ АКИМ, ИОАН С. МУРЕШАН, ВАСИЛЕ КЭНЫЛБИЯИ <i>Марамуреш и Объединение</i> , Баяя Маре, 1968 г., стр. 247 (Михаил Фэпеску)	329
ИТЕФАИ ПОНЕСКУ, ПАНАИТ И. ПАНАИТ, <i>Константин Водэ Брынковяну Жизнь-правление — Эпоха</i> , Научное издательство, Бухарест, 1969 г., стр. 467 + 25 чертежей + 2 карты (Константин Вледуц)	331
М. СТОПЧЕСКУ, <i>Придворные и служители, Вклад в историю румынской армии</i> , Военное издательство, Бухарест, 1968 г., стр. 383 (Александру И. Гонца).	333
В. Г. МАКАРАДЗЕ, <i>Материалы по истории русско-грузинских отношений второй половины XVIII века, Часть II. Посольство Теймураза II в Россию</i> . Издательство Тбилисского университета, Тбилиси, 1968, 582/584), в 84, (Дамиан П. Богдан)	337
Е. ЛАУЦЕВИЧУС, <i>Литовские бумаги XV—XVIII вв.</i> , Лейдника „Минтис“, Вильнюс, 1967 г., стр. 233, атлас стр. 580 (Г. Демени)	339

ОБЗОР ОБЗОРОВ

Архивум — Revue Internationale des Archives, vol. XV, Paris, Les Presses universitaires de France, 374 p. (Михаил Фанеску)	343
— Архивум — Revue internationale des Archives, vol. XIV, 1964 (Публикуется под руководством ЮНЕСКО и Международного совета архивов, Presses Universitaires de France), Paris., 1968, p. 244. (Валерия Шинделару)	344
— Архивон — Научный журнал, занимающийся вопросами архивистики, Варшавы, 1968 г., № 49 и 50 (Теодор Холбан)	349
— Bibliothèque de l'école de Chartes, Revue d'érudition publiée par la Société de l'École de Chartes, tome CXXVI, 1968, Deuxième livraison, Paris, Genève, 297—588 (Корнелия Кривен)	350
— Библиографии — Документации — Терминология, том IX, № 2, март, 1969 г., ЮНЕСКО, Париж, стр. 52—100 (Валерия Шинделару)	352
— Библиотечный журнал, XXI (1968), № 1—12, 768 (В. Грозан)	354
— ВПРДЖИЛ ПЕСТОРЕСКУ, Заметки о добруджеской топонимии, „Обзоры славистики”, том I, Издательство Академии С.Р.Р., Бухарест, 1969 г., стр. 141—160 (Т. Матеску)	356

CĂTRE AUTORI

„Revista Arhivelor“ publică studii și comunicări de teorie și practică arhivistică, de paleografie, cronologie, diplomatică, sigilografie, heraldică, miniaturistică, numismatică, izvoare, instituții și alte ștlințe auxiliare ale istoriei, studii și articole de istorie, bazate pe materiale de arhivă, documente, prezentări de fonduri și colecții arhivistice, recenzii și prezentări de reviste și cărți de specialitate, cronici, note și informații bibliografice.

Autorii sînt rugați să trimită materiale în trei exemplare dactilografiate la două rînduri, cu trimiterile infrapaginale numerotate în continuare și cu un scurt rezumat.

Documentele scrise în limbi străine vor fi însoțite de traducere. Titlurile revistelor citate vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Ilustrațiile vor fi atașate la sfîrșitul textului.

Articolele nepublicate nu se restituie.

Autorii primesc gratuit 30 de exemplare „extras“ cu copertă comună.

Redactori : I. Burlacu, V. Grozav

Secretar de redacție : M. Tudorică

Dat la cules 30. IX. 1969. Bun de tipar : 5. XII. 1969
Tiraj : 5000 exemplare. Coli de tipar : 23¹/₂

**Întreprinderea Poligrafică „Informația”, str. Brezoianu
nr. 23—25 București. R. S. România. Comanda 3957**

I. P. „Informația” — c. 3957

Lei 14.—

43401